

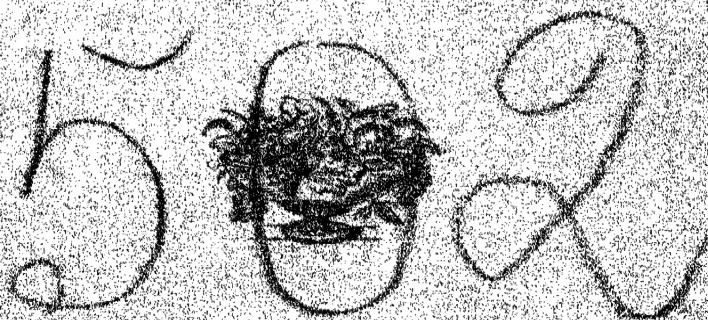
श्रीगणेशाय नमः श्रीगणेशाय नमः श्रीगणेशाय नमः १३

श्रीगणेशाय नमः श्रीगणेशाय नमः श्रीगणेशाय नमः

यतुर्विशतिका

(संयोज.)

श्रीशारदा-स्तोत्र तथा श्रीगणेशाय नमः श्रीगणेशाय नमः
सहित.

अनुवाद

प्रो० श्रीगणेशाय नमः श्रीगणेशाय नमः
अनुवाद

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય .

[ગુજરાતી કૉપીરાઈટ વિભાગ]

અનુક્રમાંક ૪૪૦૭૯૭ વર્ગિક

પુસ્તકનું નામ અત્યુર્વિશાલિડા

વિષય ૫૩૩: ૪૩૭

श्रीबप्पभट्टिसूरिविरचिता

पूर्वमुनेवर्यप्रणीतटीकायुता

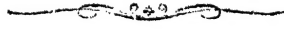
चतुर्विंशतिका ।

श्रीबप्पभट्टिसूरिवरकृतश्रीशारदास्तोत्र-श्रीराजशेखरसूरीशविरचित-
श्रीबप्पभट्टिसूरिवर्यचरितरूपपरिशिष्टद्वयसमलङ्कृता

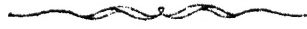
कापडियेत्युपाह्वश्रीरसिकदासतनुजनुषा एम्. ए.
इत्युपाधिविभूषितेन हीरालालेन

गुर्जरभाषानुवाद-विवरणपरिष्कृता संशोधिता च ।

प्रकाशयित्री—

शाह वेणीचन्द्र सूरचन्द्रद्वारा श्रीआगमोदयसमितिः ।

मुद्रितं—

मोहमय्यां निर्णयसागरमुद्रणालये रा० रा० रामचन्द्र येसू शेडगेद्वारा ।

प्रथमसंस्करणे प्रतयः १२५० ।

विक्रमसंवत् १९८२]

वीरसंवत् २४५२

[इ. स. १९२६

पण्यं रूप्यकषट्कम् ।

श्री अगमोदय समिति
१४०९९

५३२ ४२९

Printed by Ramchandra Yesu Shedge, at the Nirnaya Sagar
Press, 26-28 Kolbhat Lane, Bombay.

Published by Shah Venichand Surchand for S'ri Agamodaya Samiti
at the office of Sheth Devchand Lalbhai Jain Pustakodddhar
Fund, 114/116, Javeri Bazar, Bombay.

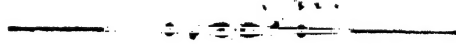
All rights are reserved by Prof H. R. Kapadia and the
Secretary of S'ri Agamodaya Samiti.

શ્રીઅપ્પભટ્ટિસૂરિવર્યવિરચિત

ચતુર્વિંશતિકા (સટીક)

તેમજ પરિશિષ્ટ તરીકે

શ્રીઅપ્પભટ્ટિસૂરિકૃત શારદા-સ્તોત્ર અને શ્રીરાજશેખરસૂરિકૃત શ્રીઅપ્પભટ્ટિસૂરિચરિત્ર.

સંશોધન, ભાષાન્તર તથા વિવેચન કરનાર

પ્રો. હીરાલાલ રસિકદાસ કાપડિયા, એમ. એ.,

ન્યાયકુસુમાંજલિ, શૃંગારવૈરાગ્યતરંગિણી વિગેરેના અનુવાદક.

પ્રસિદ્ધિકર્તા

શાહ વેણીચંદ સૂરચંદ,

સેક્રેટરી, શ્રીમતી આગમોદય સમિતિ, મુંબાઈ.

પ્રથમ આવૃત્તિ—પ્રત ૧૨૫૦.

વિક્રમ સંવત ૧૯૮૨.

વીર સંવત ૨૪૫૨.

ઈ. સ. ૧૯૨૬.

મૂલ્ય રૂ. ૬-૦-૦.

શાહુ વેણીચંદ સૂરચંદ શ્રીમતી આગમોદય સમિતિ માટે
નં. ૧૧૪/૧૧૬ જવેરી બજાર, મુંબાઈની શેઠ દેવચંદ
લાલભાઈ જૈન પુસ્તકોદ્ધાર ફંડની
ઓફીસમાંથી પ્રસિદ્ધ કર્યું.

સર્વ હુક્ક શ્રીઆગમોદયસમિતિના સેક્રેટરી અને
પ્રો. હીરાલાલ રસિકદાસ કાપડિયાને આધીન છે.

વિષયાંક.	વિષય.	પૃષ્ઠાંક.
૧	શ્રીવિજયમેઘસૂરિજીનો અભિપ્રાય ...	૬
૨	આમુખ ...	૭-૧૦
૩	પ્રતિકૃતિસૂચી... ...	૧૧
૪	પ્રસ્તાવના ...	૧-૩
૫	ઉપોદ્ઘાત—અપ્પભટ્ટિસૂરિજીનું જીવન-વૃત્તાન્ત, કાવ્ય-મીમાંસા ...	૪-૫૬
૬	વિષય-સૂચી ...	૫૭-૫૯
૭	મૂળ ગ્રંથ ...	૧-૨૨
૮	મૂળ કાવ્યનાં અન્વય, શબ્દાર્થ, ભાષાન્તર તથા સ્પષ્ટીકરણ ...	૧-૧૬૪
૯	શબ્દ-કોષ ...	૧૬૫-૧૭૮
૧૦	પદ્યોનો અકારાદિ વર્ણ-ક્રમ ...	૧૭૯-૧૮૦
૧૧	શારદા-સ્તોત્ર તેમજ તેનો અનુવાદ ...	૧૮૧-૧૮૫
૧૨	શ્રીરાજશેખરસૂરિપ્રણીત શ્રીઅપ્પભટ્ટિચરિત (સંસ્કૃતમાં) ...	૧૮૭-૨૧૨
૧૩	પાઠાન્તરો ...	૨૧૩-૨૧૭
૧૪	સ્પષ્ટીકરણમાં સાધનરૂપ ગ્રંથોની સૂચી ...	૨૧૮-૨૧૯
૧૫	સમાસ-વિગ્રહ ...	૨૨૦-૨૩૯
૧૬	શુદ્ધિ-પત્ર ...	૨૪૦-૨૪૨

શ્રીમદ્ વિજયસિદ્ધિસૂરીશ્વરના પદ્ધતિ શ્રીવિજયમેધસૂત્રિનો

અભિપ્રાય.

શૌભન-સ્તુતિની માફક આ સ્તુતિમાં પણ છેક ભાષાંતર અને વિવેચન સુધીનાં સ્તુતિનાં પ્રત્યેક અંગો બહુ સારી રીતે ગોઠવવામાં આવ્યાં છે. આ પુસ્તક પણ જનતાને તેવુંજ ઉપકારક થઈ પડે એ સંભવિત છે.

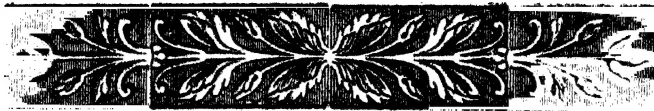
આવા અણુમૂલા પ્રાચીન સાહિત્યના વિકાસ માટે આ સંસ્થાના ઉમંગી કાર્યવાહક ઝવેરી જીવણભાઈએ પ્રાચીન ભંડારોમાંથી સ્તુતિઓની મૂળ દીકા તેમજ અવચૂરિની પ્રતો એકઠી કરી જે પ્રયત્ન ઉઠાવ્યો છે તે પ્રશંસાપાત્ર છે તેમજ સ્તુતિનો અન્વય, શબ્દ-કોષ, ગુજરાતી ભાષાંતર અને વિવેચન વિગેરે તૈયાર કરવામાં તથા તેમનાં પ્રત્યેક અંગોને સુઘટિત રીતે ગોઠવવામાં સાહિત્ય-રસિક શા. હીરાલાલ રસિકદાસનો પ્રયત્ન પણ પ્રશંસનીય છે.

મીપુર
વિ. સં. ૧૯૮૨,
જ્યેષ્ઠ શુકલ ૬.

}

વિ. મેધવિજય.

શ્રી ગણેશાય નમઃ

આમુખ

શ્રીમહાવીર પ્રભુએ પ્રરૂપેલા જૈન સિક્ષાતિને લોકના કલ્યાણાર્થે પ્રખર પ્રતિભાશાલી ગણ-ધર મહારાજાઓએ આગમરૂપે ગુંથ્યા હતા અને તેને પૂર્વાચાર્યોએ બાળજીવોના બોધને માટે સંસ્કૃત ભાષામાં ટીકા, ટિપ્પણ અને અવચૂરિ આદિથી વિભૂષિત કર્યા હતા.

આવા જૈન સાહિત્યને (૧) દ્રવ્યાનુયોગ, (૨) ચરણકરણાનુયોગ, (૩) ગણિતાનુયોગ અને (૪) કથાનુયોગ એમ ચાર વિભાગમાં વિભક્ત કરવામાં આવ્યા છે, પરંતુ આ પ્રૌઢ વિષયોના મહાન્ ગ્રંથોનો અભ્યાસ કરવાનો સમય દરેક જીવને યોજા રહેતો હોવાથી અદ્વાયી પણ તેનો બોધ સામાન્ય જીવને થાય તેવા હેતુથી સ્તોત્રો, સ્તવનો અને સ્તુતિઓ બૃદ્ધા બૃદ્ધા વિષયો યુક્ત મુનિવર્યોએ રચ્યાં છે.

આવા હેતુપૂર્વક શ્રીમદ્ અપ્યખટ્ટિ સૂરિરાજ આ ચતુર્વિંશતિકા સ્તુતિરૂપે રચી છે, જે પૂર્વમુનિવર્યકૃત અવચૂરિસહિત જૈન શ્રેયસ્કર મંડળ, મહેસાણા તરફથી પ્રસિદ્ધ થઈ હતી. પરંતુ તેને આ રૂપે બહાર મૂકવાની પહેલી તક અમને મળી છે, તેથી અમોને આનંદ થાય છે. આ પુસ્તક તૈયાર કરવામાં જૈન શ્રેયસ્કર મંડળ-મહેસાણાના સેક્રેટરી શેઠ વેણીચંદ સૂરચંદે પોતાના તરફથી પ્રસિદ્ધ થયેલા પુસ્તકનો ઉપયોગ કરવા રજા આપી હતી તેથી તેઓનો અત્રે ઉપકાર માનીએ છિયે. વળી જૈનાનન્દપુસ્તકાલય, મુરતાના કાર્યવાહકો તરફથી મળેલી પ્રતિઓ બદલ તેમનો તથા અમદાવાદના ડહેલાના ઉપાધ્યયના ભંડારના કાર્યવાહકો તરફથી મળેલી પ્રતિ બદલ તેમનો પણ આભાર માનીએ છિયે. સંસોધનશાસ્ત્રી કાર્યમાં મદદ કરવા માટે આમમોદ્ધારક શ્રીમદ્ આનંદસાગરસૂરિના તથા પંચજન્ય શ્રીશાન્તિવિજયના તથા મુનિરાજ શ્રીમાણિક્યસાગરના અમો અસંત કાણી છિયે.

અમે સોષવિદ્યા-દેવીઓ તેમજ ચોવીસ શાસન-દેવીઓ તથા બ્રહ્મશાન્તિ વક્ષ ત્રિગેરની પ્રતિકૃતિઓ લખવાનું શ્રીપાદલિપ્તસૂરીશ્વરપ્રણીત શ્રીનિર્વાણ-કસિકાના આધારે આજેના-વક્ષ પ્રયત્ન સેવ્ય છે. એમાંથી જેટલી પ્રતિકૃતિઓ આ ગ્રંથમાં આપવાનું બની શક્યું છે તેટલાનું એક સૂચી-પત્ર ૧૧મા પૃષ્ઠ ઉપર આપ્યું છે.

જે પ્રતિકૃતિઓ અત્ર આપવામાં આવી છે તે જૈનશાસનાનુરાગી દેવ-દેવીઓની હોવાથી જૈનો તેઓ પ્રત્યે બહુમાન ધરાવે એ સ્વાભાવિક છે અને જૈનો આવી પ્રતિકૃતિની આશાતના

ન થવા દે એ પણ સ્વાભાવિકજ છે. પરંતુ અન્યમતાવલંબીઓને પણ અમારી એ વિશ્વસિ છે કે તેઓ પણ આ પ્રતિકૃતિઓ તરફ યોગ્ય સદ્ભાવ ધારણ કરશે, જેથી ભવિષ્યમાં આવી પ્રતિકૃતિઓ વગેરે પ્રસિદ્ધ કરતી વેલાએ અમારે સંકાચ રાખવો પડે નહિ.

આ સર્વ પ્રતિકૃતિઓને લગતો સર્વ પ્રકારનો હક અમોએ આધીન રાખેલો છે તેથી વાંચક-વર્ગનું આ તરફ ફરીથી ધ્યાન ખેંચીએ છીએ.

આ અમૂલ્ય ગ્રંથનું સંશોધનાદિક કાર્ય સુરતવાસ્તવ્ય, પરમ જૈનધર્માવલંબી તેમજ સ્વર્ગસ્થ શ્રીમદ્વિજયાનન્દસૂરીશ્વર (આત્મારામજી મહારાજ) અને તેમના સ્વં પ્રશિષ્ય મુનિરાજ શ્રીહર્ષવિજયને મુરૂ તરીકે પૂજનારા અને તેઓશ્રીના પાદસેવનથી જૈનધર્મના તીવ્ર અનુરાગી અનેલા સ્વર્ગસ્થ રા. રસિકદાસ વરજદાસ કાપડિયાના જ્યેષ્ઠ પુત્ર પ્રોફેસર હીરાલાલ રસિકદાસ એમ. એ. દ્વારા કરાવવામાં આવ્યું છે. એઓએ પ્રસ્તાવના અને ઉપોદ્ઘાતમાં કર્તાના જીવન વગેરેના સંબંધમાં સ્પષ્ટ ઉલ્લેખ કર્યો છે એટલે તત્સંબંધે અત્રે લખવું અમે ઉચિત ધારતા નથી.

આગમોદયસમિતિ દ્વારા અત્યાર સુધીમાં મોટે ભાગે મૂલ ગ્રંથો બહાર પડતા હતા. પરંતુ સં. ૧૯૭૮ ની રતલામની સભામાં ભાષાન્તર આદિ છપાવવાનો ઠરાવ થયેલો હોવાથી તદનુસાર અમે વિશેષાવશ્યક ભાષાન્તરનો ૧ લો ભાગ બહાર પાડ્યો હતો, જેનો ૨ જો ભાગ પણ અમે થોડા સમયમાં બહાર પાડવાના છીએ.

વિશેષાવશ્યકનું ભાષાન્તર માત્ર ભાષાન્તર તરીકેજ બહાર પાડવાનું બની શક્યું હતું, જ્યારે આ ગ્રંથ જૈન તેમજ જૈનેતર બંનેને અતિ ઉપયોગી થાય તેવી રીતે તૈયાર કરાવવામાં આવ્યો છે.

સંસ્કૃતના અદ્ય અભ્યાસીઓને સુગમતા થઈ પડે તેટલા માટે અન્વય, શબ્દાર્થ અને સમાસ-વિગ્રહ તેમજ જિનસિદ્ધાંતોથી અપરિચિત વર્ગને તે સમજવામાં સરલતા થાય તેટલા માટે સ્પષ્ટીકરણ બનતી કાળજી પૂર્વક તૈયાર કરાવ્યાં છે.

અમારા પ્રયાસની સફળતા પાઠક-વર્ગની પસંદગી ઉપર તેમજ આ ગ્રંથના લેવાતા લાભ ઉપર રહેલી હોવાથી આ સંબંધે વિશેષ નિવેદન કરવાનું બાકી રહેતું નથી. પરંતુ જો આ પદ્ધતિ વિશેષ ઉપયોગી માલૂમ પડશે તો ભવિષ્યમાં આવી પદ્ધતિથીજ ગ્રંથો બહાર પાડવા અમારી પ્રબળ ઇચ્છા છે.

આવા ગ્રંથો સંબંધે કાંઈ ન્યૂનતા આદિ માલૂમ પડે, તેમજ બીજી કાંઈ વિશેષ માહિતી હાખલ કરવાની રહી ગયેલી માલૂમ પડે તેમજ અન્ય પણ કાંઈ સૂચના કરવાની યોગ્ય લાગે તે જો પાઠકવર્ગ તરફથી અમને જણાવવામાં આવશે તો ભવિષ્યના ગ્રંથોમાં તેવો સુધારો કરવા અવશ્ય બનતું કરીશું. વિશેષમાં આ ચતુર્વિંશતિકાની સહદેવકૃત દીકાની પ્રતિ જમની પાસે હોય અગર ક્યાં છે તેની માહિતી હોય તે અમને જણાવવામાં આવેથી તે પણ પ્રસિદ્ધ કરવા પ્રયત્ન સેવવામાં આવશે.

સંસ્કૃત અને પ્રાકૃત ભાષામાં રચાયેલા આગમોદિ ગ્રંથોને સુપરરૉયલ સાઇઝમાં ૧૨ પૈજ પોથી આકારે બહાર પાડવામાં આવે છે, જ્યારે વિચારસાર-પ્રકરણને ડેમી ૮ પૈજ પુસ્તક આકારે અને વિશેષાવશ્યક ભાષાંતરને સુપરરૉયલ સાઇઝમાં ૮ પૈજ પુસ્તકાકારે અને અંગ્રેજી અંથો કાઉન ૧૬ પૈજ પુસ્તકાકારે બહાર પાડવામાં આવ્યા છે. આ અંથને કાઉન ૮ પૈજ સાઇઝમાં પુસ્તકાકારે પ્રસિદ્ધ કરવામાં આવ્યો છે અને એને માટે ૪૮ રતલી કોક્સલી લાયન લેબર (Croxley Lion Ledger) બતના કાગળો વાપરવામાં આવ્યા છે.

જ આગમોદય સમિતિ દ્વારા અપૂર્વ ગ્રંથો બહાર પડ્યા છે તેનો સામાન્ય ઇતિહાસ આપવો એ અસ્થાને લેખાશે નહિ.

સ્થાપના—

આ સંસ્થાની સ્થાપના અમદાવાદ જીલ્લાના વિરમગામ તાલુકાના ભોયણી ગામમાં સંવત્ ૧૯૭૧ના મહા શુદ્ધ ૧૦ (ઇ. સ. ૧૯૧૫ ની જાન્યુઆરીની ૨૫ મી તારીખ) ને સોમવારે કરવામાં આવી છે. આ ભોયણી ગામની ખ્યાતિ જૈનોના ઇતિહાસમાં ધણી મશહુર છે, કારણકે આ ગામ ૧૯મા તીર્થંકર શ્રીમલ્લિનાથની યાત્રાનું ધામ છે. પંન્યાસ શ્રીઆનંદસાગર (આગમોદયક શ્રીઆનંદસાગરસૂરીશ્વર)ની સૂચનાથી સ્વર્ગસ્થ પંન્યાસ શ્રીમણિવિજય, પંન્યાસ શ્રીમેઘવિજય (આચાર્ય શ્રીવિજયમેઘસૂરિ) અને બીજા પ્રસિદ્ધ જૈન સાધુઓ અને ગૃહસ્થોની હાજરીમાં આની સ્થાપના કરવામાં આવી હતી.

ઉદ્દેશ—

(૧) ગીતાર્થ મુનિરાજ પાસેથી અન્ય મુનિવર્યો આગમોની વાચના લઈ તેનો અભ્યાસ કરી યથાર્થ સદ્બોધ મેળવે તથા (૨) વિદ્વાન્ મુનિરાજોની દૃષ્ટિ હેઠળ શૌધાવીને બેઠતી સંખ્યામાં શુદ્ધ પ્રતો છપાવી તેનો પ્રચાર કરી શકાય એ ઉદ્દેશ લક્ષ્યમાં રાખીને આ સંસ્થા સ્થાપવામાં આવી છે.

કાર્ય-સિદ્ધિ—

પહેલા હેતુની પૂર્તિ કરવા માટે પાટણ (ઉત્તર ગુજરાત), (ખેડા જીલ્લામાં) કપડવંજ, અમદાવાદ, મુરત, પાલીતાણા અને (માળવામાં) રતલામ આગમોની વાચનાનો પ્રબંધ ચોજવામાં આવ્યો હતો આનો લાભ ધણું સાધુ-સાધ્વીઓએ લીધો હતો. બીજા હેતુની પૂર્ણતા માટે આ સંસ્થાએ આગમ વગેરે જૈન ધર્મનાં પુસ્તકો છપાવી બહાર પાડ્યાં છે, જેની વિગત અંતમાં (બહેરાતમાં) રજૂ કરવામાં આવી છે.

કાર્યવાહક મંડળ—

આ સંસ્થાના સર્વસાધારણ મંડળમાં ધણા સભાસદો છે, તેમાં કાર્યવાહક મંડળના સભાસદો નીચે મુજબ છે.

૧. શેઠ વેણીચંદ સુરચંદ	મેસાણા
૨. „ મણીલાલ સુરજમલ જવેરી	પાલણપુર
૩. „ હીરાલાલ ખડેરદાસ	રાધનપુર
૪. „ ભોગીલાલ હાલાભાઈ	પાટણ
૫. „ કુંવરજી આણંદજી કાપડિયા	ભાવનગર
૬. „ ચુનીલાલ છગનલાલ શ્રૌફ	સુરત
૭. „ કમળશીભાઈ ગુલાબચંદ	રાધનપુર
૮. „ જીવણચંદ સાકરચંદ જવેરી	મુંબાઈ

કાર્યાલય—

થોડા વખત સુધી આ સંસ્થાની ઑફીસ જ્યાં આગમ વાચનાનું કાર્ય થતું હતું ત્યાં રાખવામાં આવતી હતી ને જરૂર પ્રમાણે બીજે સ્થળે સગવડ માટે ફેરવવામાં આવતી હતી. હમણાં આ સંસ્થાની મુખ્ય ઑફીસ મુંબાઈ જવેરી ખબર નં. ૧૧૪/૧૧૬ના મકાનમાં રાખવામાં આવેલી છે, જ્યારે આ સંસ્થાની અન્યોના વેચાણ માટેની શાખા સુરત ગોપીપુરા શેઠ દેવચંદ લાલભાઈની ધર્મશાળામાં રાખેલી છે.

અક્ષયતૃતીયા
વિક્રમ સંવત ૧૯૮૨. }

જીવણચંદ સાકરચંદ જવેરી.
માનદ સેક્રેટરી.

૧ શ્રીયુત હીરાલાલ ખડેરદાસના થયેલા અચાનક અવસાનની નોંધ લેતાં અમોને અત્યંત દિલગીરી થાય છે. અમે એઓશ્રીના આત્માને પરમ કૃપાળુ પરમાત્મા પરમ શાન્તિ અર્પે એવું ઈચ્છીએ છીએ.

પ્રતિકૃતિઓનું સૂચી-પત્ર

અંક	પ્રતિકૃતિ
૧	શ્રુત-દેવતા
૨	રોહિણી (વિધા-દેવી)
૩	પ્રસન્નિ ”
૪	વજ્રશુંખલા ”
૫	વજ્રકુંશી ”
૬	અપ્રતિચકા ”
૭	કાલી ”
૮	માનવી ”
૯	પુરુષદત્તા ”
૧૦	મહાકાલી ”
૧૧	ગૌરી ”
૧૨	ગાન્ધારી ”
૧૩	માનસી ”
૧૪	મહામાનસી ”
૧૫	વૈરોચ્છા ”
૧૬	અચ્છુપ્ત ”
૧૭	અચ્છા (શાસન-દેવી)

સમર્પણ.

શાન્તમૂર્તિ વયોવૃદ્ધ દક્ષિણવિહારી મુનિરાજ શ્રી ૧૦૮

શ્રીઅમરવિજયજી,

ભરૂચ.

પ્રાચીન ગ્રંથોના સંશોધનાદિ કાર્યમાં આપ તરફથી જે અમૂલ્ય સહાયતા
મળતી રહી છે તેના યત્કિયિત્ સ્મરણ-ચિન્ત તરીકે આ
ગ્રંથ-રત્ન આપની અનુજ્ઞા વિના આપના કરકમળમાં
સમર્પી અંશતઃ કૃતાર્થ થવા અભિલાષા
રાખીએ છિયે.

જ્ઞાનપંચમી, રવિવાર,
વિ. સં. ૧૯૮૪.
મુંબઈ.
તા. ૩૦-૧૦-૨૭. }

જીવણચંદ સાકરચંદ જવેરી

તથા

શ્રીઆગમોદય સમિતિના અન્ય માનદ મંત્રીઓ.

दक्षिणविहारी श्रीअमरविजयजी.

जन्म वि. सं. १९१९ फागण शुद्ध पूनम, डभोड़.

दीक्षा वि. सं. १९३८ वैशाख शुद्ध बीज, लुधियाना (पंजाब).

समपणः ।

सुष्टहीतनामधेयाः शान्तमूर्त्तयः वया दक्षा दक्षिणविज्ञारेणः श्री १०८-

श्रीअम विजयमुनेपुङ्गवाः !

प्राचीनग्रन्थसंशोधन-मुद्रणादिपुण्यकर्मणीह कृपापां परसपेशलया

भवदीयदृष्टाऽनवरतं प्रापिताः स्मः साहाय्यताममूल्याम्, तदीय-

यत्किञ्चित्तिचिह्नरूपं ग्रन्थरत्नमिदं भवदीयाऽऽदेश-

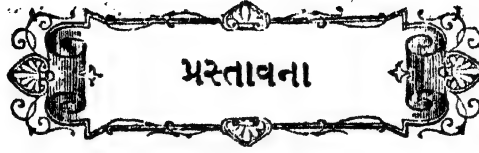
मन्तरेणाऽपि समर्प्य भवत्करकिशलयेऽंशतः

कृतार्थीभावमभिज्जामा वयम् ।

सौभाग्यपञ्चम्याम्
१९८४ तमे विक्रमाब्दे.
मोहमयीनगर्याम्.

साकरचन्द्रादजजीवनचन्द्रादयः

श्रीआगमादस्तमितिकार्यवाहकः.

પ્રસ્તાવના

શ્રીમાન્ અપ્પલટ્ઠિસૂરિકૃત આ ચતુર્વિંશતિકાના ભાષાન્તરાદિકનો. પ્રારંભ. ઇ. સ. ૧૯૨૩ ના ઉનાળાની રબ દરમ્યાન કરવામાં આવ્યો હતો, એક એ કાર્ય એ રબ પૂરી થયા બાદ પણ ચાલુ રાખવામાં આવ્યું હતું. વિદ્સન પાઠશાળામાં ગણિત શીખવવાને લગતું માફે કાર્ય કરવા ઉપરાંત જે સમય મને મળતો હતો, તેનો ઉપયોગ ઘણે ભાગે આવા કાર્ય પરત્વે કરવામાં આવતો હતો.

આ ગ્રંથમાં સ્તુતિ-ચતુર્વિંશતિકાની જેમ પદ્યછેદાત્મક અન્વય, શબ્દાર્થ, શ્લોકાર્થ અને શબ્દ-કોષ આપવામાં આવ્યા છે, તેથી તે વિદ્યાર્થી-વર્ગને અભ્યાસ કરવામાં અનુકૂળ થઈ પડશે એવી આશા રાખવામાં આવે છે. વિશેષમાં આ કાવ્યની ટીકા પણ આ સાથે આપવામાં આવી છે, તેથી વિશેષ સુગમતા થવા સંભવ છે. આ ઉપરાંત જ્યાં જે વિષય સંબંધી સ્પષ્ટીકરણ કરવું ઉચિત લાગ્યું તેમ ત્યાં કરવામાં આવ્યું છે, પરંતુ કેટલાક વિષયોનું વિવેચન સ્તુતિ-ચતુર્વિંશતિકામાં કરેલું હોવાથી પુનઃકૃતિ થાય તેટલા માટે તે અત્ર આપવામાં આવ્યું નથી.

પ્રસંગાનુસાર શ્રીજિનપ્રભસૂરિકૃત પાર્શ્વજિનસ્તોત્ર, ન્યાયાચાર્ય ન્યાયવિશારદ મહોપાધ્યાય શ્રીમાન્ યશોવિજયે રચેલ આદિજિનસ્તવન અને ઉપાધ્યાય શ્રીવિનય-વિજયે રચેલ ઋષભજિનસ્તવન, પૂર્વમુનિવર્યકૃત 'અમ્બિકા-દેવી-કલ્પ તેમજ શ્રીમદ્અપ્પલટ્ઠિસૂરિકૃત 'સરસ્વતીસ્તોત્ર ભાષાન્તર સહિત આપવામાં આવ્યાં છે. આ ઉપરાંત આ કવિશ્વરનું ગદ્યમાં રચાયેલું ચરિત્ર (શ્રીઅપ્પલટ્ઠિસૂરિચરિત) પણ આપવામાં આવ્યું છે, એ અત્ર વિશેષતા છે.

૧ આની સંસ્કૃત છાયા આગમોદ્ધારક જૈનાચાર્ય સાગરાનંદસૂરિજીએ તૈયાર કરી આપી હતી.

૨ મેં આ સ્તોત્રની પ્રત મેળવવા બહુ પ્રયાસ કર્યો હતો. એની એક પ્રત રૉયલ એશિયાટિક સોસાયટી (બૉમ્બે બ્રાન્ચ)ના પુસ્તકાલયમાં છે એવી ખબર મળતાં મેં ત્યાં તપાસ કરી, પરંતુ તે પ્રત ત્યાં છે એમ ઉલ્લેખ હોવા છતાં મળી નહિ. અહીંઆ તપાસ કરી તે પૂર્વે પ્રત માટે એક વાર જૈનાનંદ-પુસ્તકાલય (મુરત)ના કાર્યવાહક ઉપર શ્રીયુત જીવજીવંદ સાકરચંદ જીવેરી દ્વારા પત્ર લખાવી પૂછાવ્યું હતું, પરંતુ પ્રત જડતી નથી એવો ત્યાંથી પ્રત્યુત્તર મળ્યો. આથી કરીને મેં ઉપર્યુક્ત સોસાયટીમાં ફરીથી તપાસ કરાવી અને સાથે સાથે એ સંબંધમાં આગમોદ્ધારક જૈનાચાર્ય શ્રીસાગરાનંદસૂરિને પૂછાવ્યું. તેમની સૂચનાનુસાર મેં જૈનાનંદપુસ્તકાલયના કાર્યવાહકને પત્ર લખ્યો એટલે તે પ્રત વિના વિલંબે મારા ઉપર તેમણે મોકલી આપી. આ પ્રત મળ્યા બાદ આ સ્તોત્ર વાંચતાં મને યાદ આવ્યું કે આ સ્તોત્ર તો મેં જૈનસ્તોત્ર-સંમહના પ્રથમ ભાગમાં વાંચ્યું છે. ત્યાં એ સ્તોત્રનું અનુભૂતસિદ્ધસારસ્વતસ્તવ એવું નામ આપવામાં આવ્યું છે, પરંતુ ત્યાં તેના કર્તાના નામનો નિર્દેશ કરવામાં આવ્યો નથી એ વિચારણીય છે.

આ ચતુર્વિંશતિકા ઉપર કોઈએ અત્ર આપેલી કર્તાના નામ વિનાની ટીકા ઉપરાંત અન્ય કોઈ વૃત્તિ કે અવચૂરિ લખી છે કે નહિ એના ઉત્તર તરીકે નિવેદન કરવાનું કે આ કાવ્યને લગતી એક અવચૂરિનો પૂર્વાર્ધ અને અમદાવાદના હોલના બંદારમાંથી વર્ષો જતુ બેઠી તેવામાં મળી આવ્યો હતો. પરંતુ ચોમાસા ફરમાન ઉત્તરાર્ધ નહિ મળી શકવાથી હું અહિં આ આના કર્તાના નામનો ઉલ્લેખ કરી શકતો નથી.

આ કાવ્યને લગતી બીજી કોઈ અવચૂરિ હોય તે તે મારા બેવામાં આવી નથી. પરંતુ આ કાવ્ય ઉપર સહદેવે ૭૩૫ શ્લોક જેટલા પ્રમાણની એક વૃત્તિ રચી છે એમ જૈન-મન્થાવલી (૫૦ ૨૮૪) ઉપરથી બેઠ શકાય છે. મેં આ પ્રત મેળવવા ધણે સ્થલે તપાસ કરાવી, પરંતુ તેમાં મને સફળતા મળી નથી.

આ મન્થના સંશોધનાર્થે શ્રીજૈનશ્રેયસ્કર મંડળ (મહેસાણા) તરફથી પ્રસિદ્ધ થયેલા સ્તુતિ-સંગ્રહનો તેમજ જૈનાનન્દપુસ્તકાલય તરફથી મળેલી હસ્ત-લિખિત 'પ્રતનો, સરસ્વતી-સ્તોત્રને સાડ જૈનાનન્દપુસ્તકાલયમાંથી મળેલી 'પ્રતનો, અનુયોગાચાર્ય (૫૦) શ્રીક્ષાન્તિવિજયે કોઈ પ્રત ઉપરથી કરેલા 'ઉતારાનો અને 'જૈનસ્તોત્રસંગ્રહનો અને શ્રીભપ્પભટ્ટિસૂરિચરિતને માટે અમદાવાદના હોલના બંદારમાંથી મળેલી 'પ્રતનો ઉપયોગ કરવામાં આવ્યો છે.

એ પણ નિવેદન કરવું આવશ્યક સમજાય છે કે મેં આ પુસ્તકની પ્રેસ-કૉપી તૈયાર કરીને મુનિરાજ માણિક્યસાગરજી ઉપર મોકલી આપી હતી. તેઓશ્રી આ સાધન તપાસી ગયા હતા. આ કાર્ય માટે તેમનો તેમજ પહેલી વારનું મુદ્દ તપાસવામાં મને સહાય કરવા બદલ આનન્દસાગરસૂરિજીનો હું અત્ર ઉપકાર માનું છું. વળી બીજી વારનું મુદ્દ બેઠ આપવાની ઉદારતા પન્થાસ શ્રીક્ષાન્તિવિજયે કર્યો હતો, તદ્દર્શે હું તેમનો પણ જાણી છું. વિશેષમાં, બેઠ સમસ્ત મુદ્દા હું બતે બેતો હતો છતાં છેવટનું મુદ્દ બેઠ જવાના કાર્યમાં મારા લઘુ બન્ધુ પ્રો. મણીલાલ તરફથી પણ મને મદદ મળતી

૧ અત્ર એ ઉમેરવું આવશ્યક છે કે લગભગ આ પુસ્તક પૂરું થવા આવ્યું હતું તેવામાં આ પ્રત મને મળી હતી, તેથી શુદ્ધિપત્ર તૈયાર કરવામાં તેમજ પાશ્વન્તરો આપવામાં મેં એનો ઉપયોગ કર્યો છે. આ ચાર પત્રવાળી પંચપાટ્ટી પ્રત છે અને તે સં. ૧૫૨૧ માં લખાયેલી છે, એમ તેની નીચે મુજબની—

“સંવત્ ૧૫૨૧ કર્વે પ્રથમ વૈશાખ કૃદ ૧૦ સ્ત્રી ગ્રન્થ-... રચનાસાધનાર્થે... ”

—પંક્તિ ઉપરથી બેઠ શકાય છે.

૨-૪ આ ત્રણને સાડ અનુક્રમે ક, જ અને ઙ સંજ્ઞા રાખી છે.

૫ આ પ્રત બેઠએ તેવી શુદ્ધ નહિ હોવાથી તેની બીજી પ્રત લીંબડીના બંદારમાંથી મેળવવા મેં પ્રયાસ કર્યો, પરંતુ હજી સુધી તે મને મળી નથી. વિશેષમાં આ પ્રતમાં કેટલોક સ્થલે અક્ષરો પણ છેકાઈ ગયેલા હતા જેટલે બે સામરાનંદસૂરિજીએ પ્રેસ-કૉપીનું સંશોધન કરવામાં મને સહાય ન કરી હોત તો આ કાર્ય કરવું મુશ્કેલ થઈ પડત.

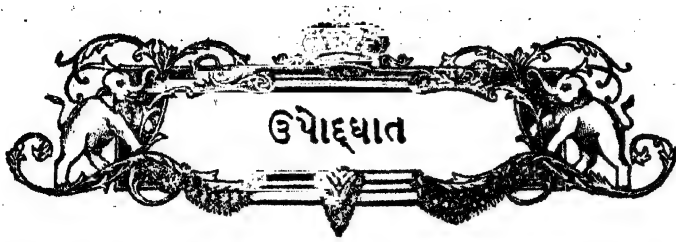
હતી. આ ઉપરાંત મારે એ પણ ઉમેરવું જોઈએ કે શ્રીમાન્ વિજયમેધસુરિએ આ ગ્રન્થનું મુદ્રિત તૈયાર કરવામાં મને સહાય કરી છે તે બદલ હું તેમનો પણ આભારી છું.

આ પ્રમાણે આ ગ્રન્થમાં જન્મ બને તેમ અશુદ્ધિ ઓછી રહે તે સાફ તેમજ સંસ્કૃતના અદ્ય અભ્યાસીને તેમજ પાઠ્ય-પુસ્તક તરીકે આનો ઉપયોગ કરનારને પણ અનુકૂળતા કરી આપવા માટે મેં બનતો પ્રયાસ કર્યો છે. આ કાર્યમાં હું કેટલે અંશે ક્ષણીભૂત થયો છું તે સૂચન કરવાનું કાર્ય મારું નથી. એથી કરીને મારા કાર્યમાં દૃષ્ટિ-દોષ કે ભ્રમ-દોષને લઈને જે અપૂર્ણતા દૃષ્ટિ-ગોચર થાય, તેથી આ કવિરાજની કૃતિની કીર્તિ ઓછી ન આંકવી એટલી પાઠક-વર્ગને અંતમાં વિનંતિ કરતો હું વિરમું છું.

શુભેશ્વર, મુંબઈ,
વીર સંવત ૨૪૫૧.
આપાદ કૃષ્ણ એકાદશી.

હીરાલાલ રસિકદાસ કાપડિયા.

ઉપોદ્ધાત

ચતુર્વિંશતિકાને લગતી થોડીક માહિતી પ્રસ્તાવનામાંથી મળી શકતી હોવાથી આ ઉપોદ્ધાતના પ્રારંભમાં પ્રથમ શેનો ઉલ્લેખ કરવો વાસ્તવિક ગણાય એવો પ્રશ્ન ઉપસ્થિત થાય છે. આવી પરિસ્થિતિમાં સરસ્વતીના વરદાનથી વિભૂષિત, વાદીરૂપ કુંજરને પરાસ્ત કરવામાં કેસરીના સમાન તેમજ આસ કરીને આમ નૃપતિને પ્રતિબોધ પમાડનારા તથા મંગલ-મૂર્તિ એવા આ કાવ્યના કર્તા શ્રીઅખ્યભટ્ટિસૂરિનું જીવન-વૃત્તાન્ત રજુ કરવામાં આવે છે. આ સૂરિવરના ચરિત્ર ઉપર શ્રીચન્દ્રપ્રભસૂરિકૃત પ્રભાવક-ચરિત્રમાંનો શ્રીઅખ્યભટ્ટિ-પ્રબન્ધ, આ ગ્રંથના અન્તમાં આપેલું શ્રીઅખ્યભટ્ટિસૂરિચરિત્ર, શ્રીવિજયલક્ષ્મી-સૂરિકૃત ઉપદેશ-પ્રાસાદનો પ્રથમ વિભાગ તેમજ શ્રીમુનિસુન્દરસૂરિકૃત સ્વોપજ્ઞ ટીકાથી અલંકૃત એવો ઉપદેશ-રત્નાકર (પત્રાંક ૫૫-૬૦) એ ગ્રંથો આછો વત્તો પ્રકાશ પાડે છે. શ્રીઅખ્યભટ્ટિસૂરિજીનું જીવન-વૃત્તાન્ત—

શ્રીઅખ્યભટ્ટિના પિતાશ્રીનું નામ અખ્ય હતું, જ્યારે તેમની માતૃશ્રીનું નામ ભટ્ટિ હતું. તેઓ જાતના ક્ષત્રિય હતા અને પંચાલ દેશમાં આવેલા 'દ્રમ્યાઉધી' નગરમાં વસતા હતા. તેમનો જન્મ વિ. સં. ૮૦૦ માં થયો હતો. શ્રીઅખ્યભટ્ટિસૂરિ ૭ વર્ષની ઉંમરના થયા, ત્યારે એક એવો પ્રસંગ બન્યો કે તેઓ તેમના પિતાશ્રીના શત્રુઓને મારવા જવાને તૈયાર થયા; તે વખતે આ સૂરિજી કે જેમનું જન્મ-નામ સૂરપાલ હતું તેમને તેમના પિતાશ્રીએ વાત્સલ્યભાવને લઇને રોક્યા. મારા પિતાશ્રી પોતે પણ શત્રુનો સંહાર કરવા તૈયાર થતા નથી અને ઉલટા મને રોકે છે એમ વિચારી રીસાઇને ડાઇને પણ કહ્યા કહાવ્યા વિના સૂરપાલ સાંથી ચાલી નીકળ્યા અને મોઢેરક ગામમાં જૈનાલયમાં આવ્યા. ત્યાં શ્રીવીર-સ્વામીને વાંદવાને પધારેલા શ્રીસિદ્ધસેનસૂરિની સાથે તેમનો સમાગમ થયો. આ સૂરીશ્વરે તેમને પૂછ્યું કે તું કાણ છે અને અહિં કેમ આવ્યો છે ? આના પ્રત્યુત્તરમાં તેમણે સત્ય હકીકત કહી સંભળાવી. તેમનો વૃત્તાન્ત સાંભળીને સૂરિજીને વિચાર આવ્યો કે ખરેખર મારા 'સ્વમાનુસાર' આ કાંઈ દિવ્ય મૂર્તિ છે અને તદ્દનુસાર તેમણે તેને પોતાની પાસે રહેવા સૂચવ્યું. આ વાત સૂરપાલે સ્વીકારી અને તેમણે સૂરિજી પાસે અધ્યાસ કરવો પણ શરૂ

૧ પ્રભાવક-ચરિત્ર (પૃ. ૧૨૯)માં આને બદલે 'દુવાતિધી' ગામનો ઉલ્લેખ છે, જ્યારે ઉપદેશ-રત્નાકર (પત્રાંક ૫૫)માં 'દ્રમ્યાઉધી'નો ઉલ્લેખ છે.

૨ સૂરિજીએ રાત્રે યોગ-નિદ્રામાં એક સ્વપ્ન બોયું હતું. તેમાં તેમણે સિંહના બાળકને ચૈત્રના શિખર ઉપર ફાળ મારીને આફઠ થતો બોયો હતો.

કર્ચો. તેઓ પ્રતિદિન એક હજાર શ્લોક કંઠે કરવા લાગ્યા. આવી તેમની તીવ્ર બુદ્ધિ જોઈને સૂરિજ બહુ પ્રસન્ન થયા.

કેટલાક સમય વીસા ખાદ તેમની સાથે સૂરિજ વિહાર કરતા કરતા દ્રમ્યાઉધી નગરે પધાર્યા અને સૂરપાલના માતા-પિતા પાસે આ તેમના પુત્રની માંગણી કરી. આ તેમને એકનો એક પુત્ર હોવાથી પ્રથમ તો તેમણે ના પાડી; પરંતુ સૂરિજએ તેમને સમજાવ્યા કે આ પુત્ર દ્વારા જૈનશાસનનો ધણો પ્રભાવ વધશે અને તેમ થતાં તમારી કીર્તિ પણ અમર થશે. આ સાંભળીને તેઓએ હા પાડી, પરંતુ એટલી સૂચના કરી કે અમારા પુત્રને દીક્ષા આપો ત્યારે તેનું નામ અપ્પ-ભટ્ટિ રાખશો. સૂરિજ વિહાર કરતાં પાછા મોઢેરક ગામમાં આવ્યા અને ત્યાં તેમણે સૂરપાલને વિં સં ૮૦૭ માં વૈશાખ શુક્લ તૃતીયાને દિને દીક્ષા આપી. તેમને લેકા ભદ્રકીર્તિના નામથી ઝાળખવા લાગ્યા, પરંતુ તેમનું અપ્પભટ્ટિ નામ પ્રસિદ્ધિમાં આવ્યું.^૧ સંઘની પ્રાર્થનાથી સૂરિજ ચતુર્માસ ત્યાં રહ્યા.

અપ્પભટ્ટિની યોગ્યતા જોઈને એક દિવસે સૂરિજએ તેમને સરસ્વતી દેવીનો મંત્ર આપ્યો. તેમણે આનો યથાવિધિ જપ જપ્યો, તેથી રાત્રિએ ગંગા નદીમાં નિર્વસ્રા સ્નાન કરતી દેવી તેમની સમીપ આવીને ઊભી રહી. એને જોઈને તેમણે મુખ ફેરવી નાંખ્યું. એટલે સરસ્વતીએ કહ્યું કે તું મુખ કેમ ફેરવી નાંખ્યું? તારા જપથી આકર્ષાઈને હું તને વરદાન આપવા આવી છું, વાસ્તે તું વર માંગ. એના પ્રત્યુત્તરમાં અપ્પભટ્ટિજીએ કહ્યું કે હે માતા! તારું વિસદૃશ રૂપ હોવાથી તારી સામે હું કેવી રીતે જોઈ, તું વસ્ત્ર-રહિત છે તે તરફ નજર કર. સરસ્વતીએ પોતાને નિર્વસ્રા જોઈને કહ્યું કે તારા મન્ત્ર-જપથી મને આકર્ષણ થતાં હું બીજી બધી વાત ભૂલી જઈ એકદમ તારી સમીપ આવી છું; તું વરદાન માંગવામાં પણ નિરપૃહ છે એ જાણી વધારે તુષ્ટ થઈ છું. વાસ્તે તારી ઇચ્છા થાય ત્યારે તું મને બોલાવજે, હું આવીશ એમ કહી તે ચાલી ગઈ.

‘ગૌડવધ’ નામના પ્રાકૃત કાવ્યના કર્તા કવિ વાક્-પતિના સમકાલીન શ્રીઅપ્પભટ્ટિ-સૂરિજના જીવનને ‘કાન્યકુબ્જ’ના અધિપતિ આમ રાજના અને તેમના સમસામાયિક ‘પાલ’ વંશીય ગૌડપતિ પ્રસિદ્ધ ધર્મ રાજના જીવન સાથે વિશેષ સંબંધ હોવાથી હવે તે દિશામાં પ્રયાણ કરવામાં આવે છે.

એક વખત મુનિરાજ શ્રીઅપ્પભટ્ટિ ગામ બહાર ગયા હતા તેવામાં વરસાદ પડ્યો એટલે તેઓ દેવકુલ (દહેરા)માં ગયા; થોડીક વારમાં ગોપગિરિના પૃથ્વીપતિ યશોવર્માને

૧ ઉપદેશ-રજાકરમાં પણ આ પ્રમાણે ઉલ્લેખ છે.

૨ સરખાવો—

“લાભ્યાત્રિકાવસકા, મઃ કીર્તિરિતિ શ્રુતમ્ ।

સત્પિત્રોઃ પ્રતિપન્નેન, પૂર્વાભ્યા તુ પ્રસિદ્ધયઃ ॥”

—અપ્પભટ્ટિ-પ્રબંધ, શ્લો ૨૬—૩૦.

પુત્ર મુચશાનો નમ્બન આમ પોતાના પિતાશ્રીએ કહેલાં શીખામણનાં કહેવાં વચનોથી ઠાપાયમાન થઈ રીસાધને લાં આવી ચડ્યો. લાં તેને અપ્પભટ્ટિએ બોલાવ્યો અને પછી તે આ મુનિજીની પાસે પ્રશસ્તિક કાવ્યો વાંચવા લાગ્યો. આમ કુમાર કાવ્ય-સંસ્કૃત હોવાથી તેને મુનિજીની સાથે મિત્રતા થઈ. સાર પછી તે બંને જણ સિદ્ધસેન-સુરિજીની પાસે ઉપાશ્રયમાં આવ્યા. એટલે આમ કુમારને સુરિજીએ તેનો નૃતાંત પૂછ્યો. તેમાં તેને પોતાનું નામ કહેવાનો પ્રસંગ આવતાં તે ઉત્તમ પુરુષ હોવાને લીધે તેણે મુખથી પોતાના નામનો ઉચ્ચાર ન કરતાં ખડી વડે પોતાનું નામ લખી જણાવ્યું. આથી શ્રીસિદ્ધસેન સુરિ તેમના ઉપર પ્રસન્ન થયા અને તેને પણ શાસનો અભ્યાસ કરાવવા લાગ્યા અને ૭૨ કલાઓ પણ શીખવી.

આવી રીતે સમય વ્યતીત થતો હતો તેવામાં એક દિવસ એવો પ્રસંગ બન્યો કે આમ કુમાર પોતાના જેહી અપ્પભટ્ટિને કહેવા લાગ્યો કે મને જ્યારે રાજ્ય મળશે સારે તે હું તમને આપીશ. ઠટલોક કાળ વીસા બાદ તેના પિતાશ્રી માંદા પડ્યા એટલે રાજ્યા-ભિષેકને માટે આમ કુમારને બોલાવી લાવવા તેણે પ્રધાનોને મોકલ્યા. પ્રધાનોએ તેને તેના પિતાની હકીકત કહી સંભળાવી એટલે તદનુસાર સુરિજીની રજ લઇને આમ પોતાના પિતા પાસે આવી પહોંચ્યો. લાં તેનો રાજ્યાભિષેક કરવામાં આવ્યો. થોડા દિવસ પછી તેના પિતાનો સ્વર્ગ-નાસ થયો તેની આમે ઉત્તર-ક્રિયા કરી. પોતાને રાજ્ય મળ્યું હોવાથી તેણે પોતાના મિત્ર અપ્પભટ્ટિને તે રાજ્ય-મહણ કરવા માટે તેડાવ્યા અને તેમના આગમન પછી તેમને સિંહાસન ઉપર આરૂઠ થવા વિજ્ઞાપિત કરી. આના ઉત્તર તરીકે તેમણે કહ્યું કે મને હજી સૂરિ-પદ મળ્યું નથી એટલે મારો સિંહાસન ઉપર બેસવાનો અધિકાર નથી. આ વાત સાંભળીને તે નૃપતિએ શ્રીસિદ્ધસેનસુરિની પાસે મોઢેરક ગામમાં અપ્પભટ્ટિને પ્રધાનો સહિત મોકલ્યા અને તેમને સૂરિ-પદ આપી પાછા મોકલવા વિનંતિ કરી. તે વિનંતિનો સ્વીકાર થવાથી અપ્પભટ્ટિ સૂરિ-પદથી અલંકૃત થયા. આ બનાવ 'વિં સં ૮૧૧ માં વૈશાખ માસમાં કૃષ્ણ પક્ષમાં અષ્ટમીને દિને બન્યો, એટલે કે ધણી નાની ઉમરમાં અપ્પભટ્ટિ આચાર્ય થયા. આ સમયે તેમના ગુરુએ તેમને શીખામણ આપી કે તારો ધણો રાજસ-ત્કાર થનાર છે અને બ્રહ્મચર્ય પાળવામાં યૌવન તેમજ રાજ-પૂજા એ બે અનર્થકારી છે, વાસ્તે તારે ખૂબ સંભાળીને વર્તવું. આ સાંભળીને શ્રીમાન અપ્પભટ્ટિએ એવો નિયમ લીધો કે જીવન પર્યંત હું ભક્ત લોકના ભક્ત (આહાર) નો અને સર્વ 'વિકૃતિનો આજથી

૧ પ્રબન્ધ-કોષમાં અપ્પભટ્ટિને સૂરિ-પદ વિં સં ૮૫૧માં અપાયોનો ઉલ્લેખ છે. જુઓ શત્રુંજય-તીર્થોદ્ધાર-પ્રબંધ (૫૦ ૪૨).

૨ (૧) દ્વં, (૨) દહીં, (૩) બી, (૪) તેલ, (૫) ઝેણ, અને (૬) કડાવિગય (તાવડામાં તળાઇને ઉપર આવે તેવા પકવાળ) એ ઉપર્યુક્ત છ વિકૃતિ (વિમદ) છે. માંસ મદિરા, માખણ અને મધ એ ચાર મહાવિકૃતિઓ છે અને તેનો લાભ તો આવક પણ કરેજ.

સાગ કંઈ છું.' સાર પછી મુરુની આજ્ઞાનુસાર વિહાર કરી તેઓ આમ રાજ પાસે આવી પહોંચ્યા. રાજાએ તેમનો ધણો સત્કાર કર્યો અને તેમને સિંહાસન ઉપર બેસાડી પ્રાર્થના કરી કે આ માંડ રાજ્ય આપ સ્વીકારો. સારે સૂરિજીએ કહ્યું કે હેહને વિષે પણ નિઃસ્પૃહ એવા સાધુને રાજ્યથી શું? આ સાંભળીને આમ રાજ આશ્ચર્યાક્રિત થયો. પછીથી તેણે સૂરિજીના ઉપદેશાનુસાર ૧૦૧ હાથ જીંચો જૈન પ્રાસાદ કરાવ્યો અને તેમાં અઠાર ભાર સુવર્ણની મહા-વીર પ્રશ્નની મૂર્તિ પધરાવી. આની પ્રતિષ્ઠા અધ્યભક્તિજીને હાથે થઈ. આ મંદિરનો મૂલ મણ્ડપ ૨૩ હાથ જીંચો ખનાવવામાં આવ્યો અને તે તૈયાર કરવામાં સવા લાખ સોનૈયા (સુવર્ણ ટંક)નો ખર્ચ થયો.

રાજના હાથી ઉપર આડઠ થઈ છત્ર અને ચામરથી અલંકૃત બની રાજ-સલામાં આવતા એવા અધ્યભક્તિસૂરિજીને રાજ-સિંહાસન ઉપર બેસતા જોઈને ઠેટલાક બ્રાહ્મણો નારાજ થતા હતા. એક દિવસ તેમણે રાજાને વિનંતિ કરી કે આ શૂદ્ર શ્વેતાશ્વર આ સિંહાસનને હાથક નથી. વાસ્તે આ સિંહાસનથી નીચું એક બીજું સિંહાસન બનાવો કે જેના ઉપર એ બેસે. રાજાએ બીજે દિવસે એ પ્રમાણે કર્યું. આ જોઈને સૂરિજીએ અભિમાન કરવો યુક્ત નથી, એમ તેને નિમ્ન-લિખિત પદ દ્વારા સમજાવવા પાડી.

“મર્દય માનમતઙ્ગજ પ, વિનય-પરીતરદેતાદાનસર્પમ્ ।

શ્ચીનો દર્પાદ્ નાહ્ય નાડપિ, યસ્ય ન તુલ્યો મુવને કોડપિ ॥ ૧ ॥”

—માત્રાસમક.

અર્થાત્ વિનયરૂપ હેહનો વિનાશ કરવામાં સર્પરૂપ એવા અભિમાનરૂપી હાથીના મદનું તું મર્દન કર. વિશ્વમાં જેની સમાન કોઈ હોતો નહિ એવો દશમુખ (રાવણ) પણ અભિમાન (કરવા)થી નાશ પામી ગયો.

આ સાંભળીને તે લજ્જા પામી ગયો અને તેમની ક્ષમા યાચી.

એ વાત તો આપણે ઉપર જોઈ ગયા છીએ કે આમ રાજાને શ્રીઅધ્યભક્તિસૂરિની સાથે ધણો ગાઠ સ્નેહ બંધાયો હતો. આથી કરીને તેઓ બંને વચ્ચે ધણી ધણી બતની વાત-ચિત થતી હતી. એકલા એવો પ્રસંગ બન્યો કે આમ રાજાએ પોતાની પત્નીને મ્હાન મુખ-વાળી જોઈ, તેથી તેણે તે વિષે સૂરિજીને નીચે મુજબની સમસ્યા પૂછી:—

૧ સરખાવો—

“મત્તં મત્તસ્ય લોકસ્ય, મિહુતીઆસિકા અપિ ।

માજમ્મ નૈવ મોક્યેડહ—મમું ભવમમમીવ ॥”

—અધ્યભક્તિ-પ્રબંધ, શ્લોક ૧૧૩.

૨ સરખાવો શ્રીઅધ્યભક્તિ-પ્રબંધનો નિમ્ન-લિખિત ૧૪૨મો શ્લોક:—

“દુવમમ્યર્હિતો રાજા, ઘણાં સજ્જનપામર: ।

રાજકુબરમાકુલો, રૂપસિંહસલાસન: ॥”

“अर्जवि सा परितप्य , कमलमुही अत्तणो पमा जं ।”

અર્થાત્ તે કમલમુખી અઘાપિ પોતાના પ્રમાદને લીધે પરિતાપ પામે છે. આ સાંભળીને સિદ્ધસારસ્વત અપ્પભક્ષિણએ કહ્યું કે—

“पुंव्वविबुद्धेण तए, जा से पच्छाइयं अंगं ॥ ૧ ॥”

એટલે કે હે રાજન્ ! આજ તું પ્રાતઃકાલે તારી પત્નીની પહેલાં જાગ્યો તે સમયે તેનું કોઈ અંગ જીઘાડું હતું તે તો ઢાંક્યું, તેથી તે હજી સુધી મ્હાન મુખવાળી છે. આ સાંભળીને રાજા આશ્ચર્ય તેમજ લજ્જા પામ્યો.

વળી ફરીથી એક દિન પોતાની પત્નીને મન્દ મન્દ ચાલતી જોઈને રાજાએ સૂરિજીને કહ્યું કે—

“बौला चञ्चली, पए पए कीस कुणइ मुहभंगं ? ।”

અર્થાત્ હે મહાશય ! તે સ્ત્રી ચાલતી વખતે પગલે પગલે મુખ મરોડે છે તેનું શું કારણ છે વાર ? સૂરિજીએ ઉત્તર આપ્યો કે—

“नूनं रमणप्राप्ते, मे गलेया छिवइ नहपंती ॥ ૧ ॥”

અર્થાત્ હે નૃપ ! તેના રમણ-પ્રદેશને વિષે નખ-ક્ષત થયેલું છે અને તેની સાથે તેની કટિમેખલા (કુંદોરો) ધસાય છે, તેથી તે ચાલતી વખતે મોં મરોડે છે. આ વાત સાંભળતાં રાજાને કોપ ચઢ્યો અને સૂરિજી તરફ અરૂચિ થઈ. આ વાત સૂરિજી સમજી ગયા અને તેઓ ઉપાશ્રયે ચાલ્યા ગયા. પછી બહારના દ્વાર ઉપર નીચે મુજબનો એક શ્લોક લખી સંધની રાજ લીધા વિના તેઓ અન્યત્ર વિહાર કરી ગયા.

“यामः स्वस्ति तवात् रोहणगिरे ! मत्तः स्थितिप्रच्युता

वर्तिष्यन्त इमे कथं कथमिति स्वप्नेऽपि मैवं कृथाः ।

श्रीमंस्ते मणयो वयं यदि भवल्लब्धप्रतिष्ठास्तदा

के शृंगारपरायणाः क्षितिभुजो मौलौ करिष्यन्ति नः ॥ ૧ ॥”—શાર્દૂલ.

અર્થાત્ (હે આમ રાજન્ !) અમે જઈએ છીએ, તારું કદયાણુ થાઓ. મણિઓ રોહણગિરિને કહે છે કે—હે રોહણ પર્વત ! તારું કદયાણુ થાઓ. મારાથી છૂટા પડેલા આ મણિઓનું શું થશે એમ તું સ્વપ્ને પણ ખ્યાલ કરીશ નહિ, કેમકે હે શ્રીમાન્ ! જો તારા વડે અમે પ્રતિષ્ઠા પામેલા છીએ, તો પછી અલંકારને વિષે રક્ત એવા કેટલાયે નરેશ્વરો અમને સુકુટ ઉપર ધારણ કરશે.

૧ અઘાપિ સા પરિતપ્યતે, કમલમુખી આત્મનઃ પ્રમાદેન ।

૨ પૂર્વે વિબુદ્ધેન ત્વયા, યત્ ત્વયાઃ પ્રચ્છાદિતમક્કમ્ ।

૩ બોલા ચક્રકાન્વન્તી, પદે પદે કુતઃ કુરુતે મુક્કમક્કમ્ ? ।

૪ નૂનં રમણપ્રાપ્તે મે ગલેયા છિવઈ નહપંતીઃ ।

આ પ્રમાણેની અન્યોક્તિ દ્વારા અપ્પભટ્ટિજીએ આમ નૃપતિને ઉદ્દેશીને કહ્યું કે પણ્ડિત-પ્રિય પૃથ્વીપતિ પણ્ડિતને આવકાર આપશે અર્થાત્ અહિંઆથી અમે અન્યત્ર જઈશું, તોપણ અન્ય નૃપતિ પણ અમારું સન્માન કરશે.

શ્રીઅપ્પભટ્ટિ વિહાર કરતા કરતા ગૌડ દેશમાં લક્ષણાવતી નગરીમાં ધર્મ રાજ રાજ્ય કરતો હતો, ત્યાં જઈ ચડ્યા. આ રાજની સભામાં વાક્યપતિ નામે ગુણુજ્ઞ કવિરાજ હતો. તેણે સૂરિજીના આગમનની વાત રાજને કહી સંભળાવી. તેથી અતિશય નમ્રતાપૂર્વક વિનંતિ કરીને ધામધૂમ કરવા પૂર્વક તે રાજ તેમને પોતાના નગરમાં લઈ ગયો. તે સમયે સૂરિજીએ કહ્યું કે—

“રુષિ ચરણારક્તાઃ સક્તાઃ સદૈવ હિ સન્નતૌ

પરમકવયઃ કામ્યાઃ સૌમ્યા વયં ધવલચ્છા : ।

ગુણપરિચયોદ્ધર્ષાઃ સમ્યગ્ ગુણાતિશયસ્પૃશઃ

ક્ષિતિપ ! ભવતોઽભ્યર્ચનં તૂર્ણં સુમાનસસંમિતાઃ ॥ ૧ ॥”—હરિણી

અર્થાત્ મનોહર ચરિત્રમાં અત્યન્ત લીન, (મુક્તિરૂપી) સદ્ગતિ (મેળવવાના વિચારમાં) સર્વદા આસક્ત, ઉત્તમ કાવ્ય રચનાર, ઇચ્છવા લાયક, સૌમ્ય, શ્વેત વસ્ત્રવાળા [અથવા શુક્લપક્ષી], ગુણોનો પરિચય (કરવા)માં અતિશય આનન્દવાળા, સદ્ગુણોની તીવ્રતાનો સ્પર્શ કરનારા અને સારા મનવાળા એવા અમે હે રાજન્! તમારી પાસે જલદી આવ્યા છીએ.

સૂરિજીએ અત્ર એવી પ્રતિજ્ઞા કરી કે જ્યાં સુધી આમ રાજ પોતે બોલાવવા આવે નહિ, ત્યાં સુધી મારે અહિંથી વિહાર કરવો નહિ. એ કહેવું આવશ્યક છે કે આમ નૃપતિ અને ધર્મ નરેશ્વર વચ્ચે દુશ્મનાવટ હતી.

આ તરફ સૂરિજી જ્યારે સવારના આમ રાજ પાસે આવ્યા નહિ, ત્યારે આ રાજએ સર્વત્ર તપાસ કરાવી; પરંતુ તેમનો પત્તો મળ્યો નહિ. આથી રાજને અત્યંત ખેદ થયો. એવામાં ‘ચામઃ’ ઇલાદિ કાવ્ય તેના જોવામાં આવ્યું. રાજએ અક્ષર ઝાળખ્યા અને સૂરિજી મને મુકીને અન્યત્ર ચાલ્યા ગયા છે એમ તે સમજ્યો.

એક દિવસ આ આમ રાજ વનમાં કીડા કરવા ગયો હતો, ત્યાં તેણે એક શ્યામ સર્પને જોયો. તે સર્પનું મુખ રાજએ પકડી લીધું અને પછી તે સર્પને અંગરખાની ખાંચમાં ગોપવીને તે સભામાં આવ્યો અને તેણે પણ્ડિતોને નીચે મુજબની સમસ્યા પૂછી:—

“શસ્ત્રં શાસ્ત્રં િષિર્વિદ્યા-ઽન્યદ્ વા યો યેન જીવતિ ।”

૧ આ કાવ્યમાં અપ્પભટ્ટિજીએ પોતાની સ્થિતિને હંસની સાથે સરખાવી છે. એવી પરિસ્થિતિમાં ‘ચરણુ’ શબ્દથી પગ, ‘આરક્ત’ શબ્દથી થોડું રાતું, ‘સદ્ગતિ’થી સુન્દર ચાલ, ‘કવિ’ શબ્દથી બોલનાર, ‘ધવલચ્છદ’થી સફેદ પાંખવાળો અને ‘માનસ’ શબ્દથી માનસ સરોવર એમ અર્થ કરી શકાય છે.

અર્થાત્ શસ્ત્ર, શાસ્ત્ર, ખેતી, વિદ્યા અથવા ખીજું કંઈ કે જેના વડે જે જીવે છે (એ બધાને શું કરવું ?).

સભામાંનો ઠાઠ પણ પહિંડત આ સમસ્યાને રાજના અભિપ્રાય પ્રમાણે પૂર્ણ કરી શક્યો નહિ, તેથી આ સમસ્યા પૂર્ણ કરનારને રાજ એક લાખ સુવર્ણ ટંક આપશે એવો તે રાજએ પટલ વગડાવ્યો. આનો લાભ એક જુગારી લેવા તૈયાર થયો. તે ધર્મ રાજના નગરમાં વસતા શ્રીભપ્પભટ્ટિ પાસે ગયો એટલે તે સૂરિજી કે જેના ઉપર સરસ્વતી દેવી પ્રસન્ન હતી તેમણે આ સમસ્યા નીચે મુજબ પૂર્ણ કરી આપી.

“સુગૃહીતં ચ કર્તવ્યં, કૃષ્ણસર્પમુખં યથા ॥”

અર્થાત્ જેમ (રાજએ) શ્યામ સર્પનું મુખ ગ્રહણ કર્યું છે તેમ તેનું દૃઢતાથી ગ્રહણ કરવું જોઈએ. વિશેષમાં સૂરિજીએ તે આમ રાજનું ‘નાગાવલોક’ એવું નામ પાડ્યું.^૧

પેલા જુગારીએ ગોપગિરિ આવીને આમ રાજ સમક્ષ સમસ્યા પૂર્ણ કરી બતાવી.

એક જુગારીએ આ પ્રમાણે યથેષ્ટ રીતે પ્રતિજ્ઞા પૂર્ણ કરી તે જોઈને રાજને ઘણો અચંબો થયો. તેણે એ જુગારીને ધમકી આપતાં કહ્યું કે આ સમસ્યા તું કેવી રીતે પૂરી શક્યો તે સાચે સાચું કહે એટલે તેણે લક્ષણાવતીમાં રહેલા ભપ્પભટ્ટિજીએ સમસ્યા પૂરી આપી એ સત્ય વાત કહી દીધી.

આ સાંભળીને રાજને વિચાર આવ્યો કે ગુરૂજી ઘણે દૂર હોવા છતાં તેમને કૃષ્ણ સર્પની ખબર પડી, તો પછી મેં તેમની તરફ જે શંકાની દૃષ્ટિએ જોયું તે ઠીક કર્યું નહિ; કેમકે એમનું બુદ્ધિ-બલ અપૂર્વ છે. આ પ્રમાણે રાજને ઘણો પશ્ચાત્તાપ થયો.

અન્યદા રાજ પોતાના મિત્ર શ્રીભપ્પભટ્ટિના વિરહથી સંતપ્ત થયેલો વિનોદાર્થે નગરની બહાર ગયો. ત્યાં તેણે વડના વૃક્ષ નીચે એક મુસાફરનું મૃતક (મુડકું) તેમજ ડાળ ઉપરથી લટકતા કરપત્રમાંથી પડતાં જલનાં બિન્દુઓ તથા તેમજ વળી એક વિશિષ્ટ પત્થર ઉપર ખડીથી લખેલી નીચે મુજબની અડધી ગાથા જોયાં:—

“તંદ્ર્યા મહ નિગમણે, પિયાઈ થોરંસુપહિં જં રુક્ષં”

આ સમસ્યા પૂરવાને સાડ તેણે અનેક પહિંડતોને કહ્યું, પરંતુ તેમાંનો ઠાઠ પણ બરાબર રીતે તે સમસ્યા પૂરી શક્યો નહિ. આથી રાજએ તે જુગારીને ભપ્પભટ્ટિજી પાસે મોકલ્યો એટલે તેમણે નીચે મુજબ સમસ્યા પૂરી આપી:—

૧ સરખાતો શ્રીભપ્પભટ્ટિપ્રબન્ધનો નિમ્ન-લિખિત ૧૮૮મો શ્લોક:—

“નાગાવલોકે દૃત્યાભ્યાં, રાજે તન્ન પ્રમુદ્ધૌ ।

તતઃ પ્રવૃત્યનેનાપિ, નાજ્ઞા ચિત્ત્યાતિમાપ સઃ ॥”

૨ છાયા—

તદા મમ નિર્ગમને, પ્રિયયા સ્પૃશ્યમિર્થેદ્ રવિતમ્ ।

“કરપત્તયિન્દુ ઇય, નિવડણેણ તં અજ્ઞ સંમરિયં”

આથી આમ રાજાએ આતુરતાપૂર્વક ગુરૂજીને બોલાવવા માટે પોતાના પ્રધાનોને તેમની પાસે મોકલ્યા. સાથે સાથે એમ પણ કહેવડાવ્યું કે—

“છોયા કારણ શિર ધર્યાં, પત્તવિઃભૂમિ પડંત
પત્તહ ઇહુ પડત્તણં, વરતરુ કાંઙ કરંત.”

વળી—

“ન ગજ્ઞાં ગાજ્ઞેયં સુયુવતિકપોલસ્થલગતં

ન વા શુક્તિં મુક્તામણિરુરસિજાસ્વાદરાસેકઃ ।

ન કોટીરાઠ્ઠઃ સ્મરતિ ચ સવિત્રીં મણિચય—

સ્તતો મન્યે વિશ્વં સ્વસુખનિરતં સ્નેહવિરતઃ ॥ ૧ ॥”—શિખરિણી

અર્થાત્ સુન્દર સુન્દરીના ગણ-સ્થલ (ગાલ) ઉપર રહેલું સુવર્ણ (કુણ્ડળ) ગંગાને યાદ કરતું નથી તેમજ સ્તનના સ્વાદનું રસિક એવું મુક્તામણિ શુક્તિ (છીપ)નું સ્મરણ કરતું નથી. વળી મુકુટ ઉપર આરૂઢ થયેલો મણિઓનો સમૂહ પોતાની માતાને સંભારતો નથી. તેથી કરીને હું એમ માનું છું કે જગત્ પોતાના સુખમાં આસક્ત બન્યું છે અને સ્નેહથી વિરક્ત થયું છે.

તથા વળી—

“પાંસુમલિનાદ્વિજઙ્ઘઃ, કાર્પટિકો મ્લાનમૌલિમુશ્વશોભઃ ।

યદ્યપિ ગુણરત્નનિધિ—સ્તથાપિ પથિકઃ પથિ વરાકઃ ॥”—આર્યા

અર્થાત્ જનાં ચરણો અને જંઘાઓ ધૂળ વડે મલિન બન્યાં છે એવો તેમજ જનાં મસ્તક અને મુખની શોભા નિસ્તેજ બની છે એવો કાપડી ગુણનો રત્નાકર હોય તો પણ માર્ગમાં તે બિચારો મુસાફર છે.

પ્રધાનોએ પણ કહ્યું કે હે નાથ ! આમ રાજા શુદ્ધ સ્નેહપૂર્વક આપને વિજ્ઞાપિ કરે છે કે આપે સત્વર પધારીને આ દેશને વસન્ત-લીલામાં મગ્ન કરવો જોઈએ. વળી આપના વાક્ય-રસના રસિક એવા અમને અન્ય કવિઓની વાણી રૂચતી નથી, કેમકે અન્થિપર્ણને ખાનારા કર્તૂરીમૃગો ધાસ ખાતા નથી.

આના ઉત્તરમાં સૂરિજીએ તે પ્રધાનોને કહ્યું કે આમ રાજાને મારી તરફથી આ પત્ર આપશો. તેમાં તેમણે લખ્યું હતું કે—

૧ છાયા—

કરપત્તકલિન્નામિતિ, નિપત્તનેજ તદ્વચ સંસ્મૃતવ્ય ।

૨ આનું તાત્પર્ય એ છે કે—વૃક્ષે મુસાફરને છાયા મળે તેટલા માટે શિર પર પત્રો ધર્યાં. તે પત્રો જૂમિ ઉપર ખરી પડે, તો તેમાં તે ઉત્તમ વૃક્ષ શું કરે ?

“विन्धेन विणावि गया, नरिदभयनेषु हुंति गारुविद्या ।
 विन्धो न होइ बंधो, गएहि बहुएहिवि गएहिं ॥ १ ॥—आर्या
 माणससरह सुहाइ, जइवि न लब्धंति रायहंसेहिं ।
 तहवि न तस्स तेण विणा, तौरुच्छंग न सोहंति ॥ २ ॥—,
 परिसेसियहंसउलं—पि माणसं माणसं न संदेहो ।
 अन्नतथवि जत्थ गया, हंसावि बया न भन्नंति ॥ ३ ॥—,
 हंसा जहिं गया तहिं, गया महिमण्डणा हवंति ।
 छेहउ ताह महासर—ह जे हंसेहिं मुच्चन्ति ॥ ४ ॥—,
 मलयउ सचंदणुच्चिय, नहंउतेसंउत्तणुओहे ।
 पबभट्टपि हु मलया—उ चंदणं जाइ महययं ॥ ५ ॥—,
 अघायंति महुयरा—ऽविकं कमलाराण मयरंदं ।
 कमलायरोवि दिट्ठो, सुओवि किं महुयरविहूणो ? ॥ ६ ॥—,
 इकेण कुच्छुहेणं, विणावि रयणायरुच्चि समुहो ।
 कुच्छुहएणां उरे, जस्स ठियं सुच्चिय महग्घो ॥ ७ ॥—,
 खंडं विणावि अखंडमंडले पुण्णिमाचंदो ।
 सरसिरि गयंपि सोहइ, न नेइ विमलं ससिक्खंडं ॥ ८ ॥—,

१ छ।५।—

विन्धेन विनाऽपि गजा नरेन्द्रभुवनेषु भवन्ति गौरविताः ।
 विन्ध्यो न भवति वन्ध्यो गतेषु बहुकेष्वपि गजेषु ॥ १ ॥
 गजस्यैव तस्य सुखानि यद्यपि न लभ्यन्ते राजहंसैः ।
 तथापि न तस्य तैर्विना तीरोत्सङ्गा न शोभन्ते ॥ २ ॥
 परिक्षेपितहंसैः कमपि मानसं मानसं न सन्देहः ।
 अन्यत्रापि यत्र (कुत्र) गता हंसा अपि दगा न अभ्यन्ते ॥ ३ ॥
 हंसा यत्र गतास्तत्र गता महीमण्डना भवन्ति ।
 छेदस्तेषां महासरसां यानि हंसैर्मुच्यन्ते ॥ ४ ॥
 मलयः सचन्दन एव नदीमुखद्वियमाणचन्दनमौघः ।
 प्रअहमपि च मलयात् चन्दनं याति महार्घ्यं ॥ ५ ॥
 आग्रायन्ति मधुकरा अप्येकं कमलाकराणां मकरन्दम् ।
 कमलाकरोऽपि दृष्टः श्रुतोऽपि किं मधुकरविहीनः ? ॥ ६ ॥
 एकेन कौस्तुभेन विनापि रत्नाकर एव समुद्रः ।
 कौस्तुभरत्नमपि उरसि यस्य स्थितं स एव महार्घ्यः ॥ ७ ॥
 खण्डं विनाऽपि अखण्डमण्डल एव पूर्णिमाचन्द्रः ।
 हरशिरोगतमपि शोभते न नेति विमलं ससिक्खण्डम् ॥ ८ ॥

તદ્ : ક્ષાણાવે તરુવર !, ફિટ્ટુ પત્તપ્પનં ન પત્તાણં ।
 તુહ પુણ છાયા જઈ હો-ઈ કહવિ તા તેહિ પત્તેહિ ॥ ૯ ॥-,,
 જડ સવ્વત્થ અહચ્ચિય, ઉવરિં : મળાણિ સવ્વરુક્ષાણં ।
 ચાવેવિ ચ્ઢંતિ ગુણા પહુપત્તિય પાવણ કોટિં ॥ ૧૦ ॥-,,
 જે કેવિ પહુ મહિમ્મણ્ડલમ્મિ તે ઉચ્ચુદેહસારિચ્છા ।
 સરસા જડાણ મજ્જે, વિરસા પત્તેસુ દીસંતિ ॥ ૧૧ ॥-,,
 સંપદ્ પહુણો પહુણો, પહુણં કિં ચિરંતણપહુણં ? ।
 દોસગુણા ગુણદોસા, एहिं कया न हु कया तेहिं ॥ १२ ॥-,,

અર્થાત્ વિન્ધ્ય(પર્વત) વિના પણ (એટલે તેના ઉપર નહિ રહેલા હોવા છતાં પણ) હાથીઓ રાજાઓના ભુવનમાં ગૌરવયુક્ત હોય છે (એટલે તેઓનું ત્યાં પણ સન્માન થાય છે) અને અનેક હાથીઓ જતા રહે છે તો પણ વિન્ધ્ય વન્ધ્ય બની જતો નથી.—૧

જે કે રાજાહંસોને માનસ સરૌવરનાં સુખો મળતાં નથી, છતાં પણ તેના વિના તે સરૌવરનાં તીરો શોભતાં નથી એમ નથી.—૨

હંસના સમુદાયથી રહિત બનેલું એવું માનસ (સરૌવર) તે માનસ છે એમાં કંઈ સંદેહ નથી. વળી ગમે ત્યાં ગયેલા હંસો પણ બગલાઓ કહેવાતા નથી.—૩

હંસો જ્યાં ગયા હોય છે ત્યાં ગયા છતાં પૃથ્વીના ભૂષણરૂપ બને છે. પરંતુ તેમાં છેદ તો તે મહાસરૌવરોનો છે કે જે હંસો વિનાનાં બને છે.—૪

જનાં ચન્દનનાં ઝાડો નદીના મુખથી હરાઈ ગયેલાં છે તે મલય (ગિરિ) ચન્દનથી યુક્તજ છે. તેમજ વળી મલયથી બ્રહ્મ થયેલું ચન્દન મહાભૂત્યતાને પામે છે.—૫

બ્રમરો પણ કમલાકરો (કમલોની ખાણ) માંના ફક્ત મકરન્દને સુધે છે, પરંતુ શું કમલાકર મધુકર વિનાનો જોવામાં કે સાંભળવામાં આવ્યો છે ?—૬

એક કૌસ્તુભ (નામના) રત્ન વિના પણ સમુદ્ર રત્નાકરજ છે અને વળી જેની છાતી ઉપર કૌસ્તુભ રત્ન રહેલું છે તે પણ મહાભૂત્યવાન્ છે.—૭

ખણ્ડ વિના પણ પૂર્ણિમાનો ચન્દ્ર અખણ્ડિત ખણ્ડગણો હોય છે અને મહાદેવના મસ્તક ઉપર રહેલો નિર્ભજ ચન્દ્રનો ખણ્ડ પણ અત્યંત શોભે છે.—૮

तथा सुकानामपि तरुवर ! अक्षति पत्रत्वं न पत्राणाम् ।

तव नदछाया यदि भवति कथमपि तावत् तैः पत्रैः ॥ ९ ॥

जडा(जडाः) सर्वत्राद्य एव उपरि सुमन्तांसि सर्ववृक्षाणाम् ।

चापेऽपि च्छदन्ति गुणाः प्रमुप्रतीत्या प्राप्नुवन्ति कोटीम् ॥ १० ॥

ये केऽपि प्रभवो अहच्यते ते इच्छुदेहसदृशाः ।

सरसा जडानां (जडानां) मध्ये विरसाः पत्रेषु (पत्रेषु) दृश्यन्ते ॥ ११ ॥

सम्प्रति प्रभवः प्रभवः प्रभुत्वं किं चिरन्तनप्रभूणाम् ? ।

दोषगुणा गुणदोषा एभिः कृता नैव कृतास्तैः ॥ १२ ॥

હે ઉત્તમ વૃક્ષ ! તેં સજી દીધેલાં પત્રોનું પત્રત્વ નષ્ટ થતું નથી. તે ઉપરાંત વળી એ તારી છાયા કાઢી પણ રીતે થઈ શકે, તો તે પત્રો વડે(જ) તેમ થઈ શકે તેમ છે.—૯

જટા બધે ઠેકાણે સર્વ વૃક્ષોની નીચેજ હોય છે, જ્યારે પુષ્પો તેની ઉપર હોય છે. ધનુષ્ય ઉપર દોરી ચડે છે અને તે પ્રભુની પ્રતીતિથી તેના અગ્ર ભાગને પામે છે.—૧૦

પૃથ્વી—મણ્ડળમાં જે કાંઈ સ્વામીઓ શેરડીના સાંઠા (?)ના જેવા છે, તેઓ જેમ શેરડીઓ જટાઓમાં સરસ અને પત્રોમાં વિરસ દેખાય છે, તેમ જડને વિષે રાગી અને પાત્રોને વિષે નીરાગી દેખાય છે.—૧૧

હાલ સ્વામીઓ છે તે (પણ) સમર્થ છે, તો પછી ધણા કાળના સ્વામીઓની પ્રભુતા(ની વાતજ) શી? દોષોમાં ગુણો અને ગુણોમાં દોષો જેમ એમણે સ્વીકાર્યા છે, તેમ પ્રાચીન રાજાઓએ કર્યું નથી.—૧૨

છેવટમાં સૂરિજીએ પ્રધાનો સાથે એમ પણ કહાવ્યું કે—

“अस्माभिर्यदि कार्यं व—स्तदा धर्मस्य भूपते: ।

सभायां छन्नमागत्य, स्वयमाच्छ्रयतां द्रुतम् ॥ १ ॥

जाते प्रतिज्ञानिर्वाहे, यथाऽऽयामस्तवान्तिकम् ।

प्रधानाः प्रहिताः पूज्यै—रिति शिक्षापुरस्सरम् ॥ २ ॥”

અર્થાત્ હે રાજન્ ! જે તમારે અમારું કામ હોય, તો સત્વર ધર્મ રાજાની સભામાં ગુપ્ત રીતે આવીને અમને આમન્ત્રણ આપવું. તેમ થતાં અમારી પ્રતિજ્ઞાનો નિર્વાહ થશે એટલે અમે તમારી પાસે આવીશું. આ પ્રમાણેની શિક્ષા આપીને સૂરિજીએ પ્રધાનોને પાછા મોકલ્યા. એટલે પ્રધાનોએ જઇને સર્વ હકીકત આમ રાજાને જણાવી અને તેને પત્ર પણ આપ્યો.

આ ઉપરથી સર્વ વૃત્તાન્ત જાણીને આમ રાજા સૂરિજીને મળવાને અધીરો બની ગયો અને કંટલાક સારા મનુષ્યોને સાથે લઇને લક્ષણાવતી તરફ જવા નીકળી પડ્યો. માર્ગમાં ગોદાવરી નદીના તીરે એક ગામ આવ્યું; ત્યાં ખેડ દેવકુલમાં તેણે રાત્રિએ નિવાસ કર્યો. તે રાત્રિએ ત્યાં તેની અધિષ્ઠાયિકા વ્યન્તરી આવી અને તે આ રાજાનું રૂપ જોઈ મોહિત બની ગઈ; તેથી ભરતે જેમ ગંગા દેવીનો સ્વીકાર કર્યો હતો, તેમ આ રાજાએ તેની પ્રાર્થનાનુસાર તેનો સ્વીકાર કરી તેની સાથે ક્રીડા કરી. સવાર પડતાં તેની રજા લઇને જાંટ ઉપર બેસીને તે સૂરિજી પાસે આવી પહોંચ્યો અને “હજી પણ તે સાંભરે છે; એક રાત્રિનો શો સ્નેહ” એ અર્થવાળી નીચે મુજબની અડધી ગાથા બોલ્યો.

“अञ्जवि सा इमारञ्ज को नेहो एगरा ए ।”

આના પ્રત્યુત્તરમાં “ગોદાવરીના તીરે તે વાસ કર્યો તેથી” એવા અર્થવાળી સૂરિજીએ નીચે મુજબની અડધી ગાથા કહી:—

“ગોલઘાટારે રૂઝદેવલંમિ જંસિ વાસમિઓ ॥ ૧ ॥”

આ પ્રમાણે વાતચિત થયા બાદ સૂરિજી અને રાજ એકમેકને ભેટી પડ્યા. સાર બાદ આમ રાજએ ખડી વડે ગોમૂત્રિકા બંધમાં નીચે મુજબનો શ્લોક લખ્યો:—

“અતિ અતિ અન્મઅલં પ્રીદ્યરઘજઘ ।

મેલામેલા મેલમેલં ફસફસફસ ॥”

આ સૂરિજી સમજી ગયા એટલે તે નૃપતિએ તેમની નીચે મુજબ સ્તુતિ કરવા માંડી.

“અઘ મે સફલા પ્રીતિ-રઘ મે સફલા રતિ: ।

અઘ મે સફલં જન્મ, અઘ મે સફલં ફલમ્ ॥ ૧ ॥”

અર્થાત્ આજે મારી પ્રીતિ તેમજ રતિ સફળ થઈ છે. મારો જન્મ પણ કૃતાર્થ થયો છે અને આજે મારું (આગમનનું) ફળ પણ સફળ થયું છે.

આ પ્રમાણે રાત્રિ વિનોદ-ગોષ્ઠીમાં પસાર થઈ ગઈ. પ્રભાતે રાજની સલા ભરાઈ હતી ત્યાં સૂરિજી પણ ગયા. પછીથી આમ રાજ પણ પોતાના માણસો સાથે સ્થળીધરના વેશમાં હાથમાં બીજેઈ લઈને દાખલ થયો. આ પ્રમાણે આમ રાજને સલામાં દાખલ થતાં જોઈને સૂરિજીએ દ્વિઅર્થી ભાષામાં ધર્મ રાજને કહ્યું કે —“एते आम-पन्नराः” અર્થાત્ આ આમ રાજના મનુષ્યો અમને બોલાવવા આવ્યા છે. પછીથી જ્યારે આમ રાજ સમીપ આવી પહોંચ્યો એટલે ગુરૂશ્રીએ તેને કહ્યું કે—“अच्छाम” અર્થાત્ અમે આવીએ? (આનો ગૂઢ અર્થ એ હતો કે હે આમ ! આવ.)

સ્થળીધરના વેશમાં આમ રાજ ગુરૂ સમીપ બેઠો એટલે દૂતે તેમના હસ્તમાં વિજ્ઞપ્તિ-પત્ર મુક્યો, તે ગુરૂએ ધર્મ રાજને બતાવ્યો. પછી ધર્મ નરેશ્વરે દૂતને પૂછ્યું કે તમારા આમ રાજનું રૂપ કેવું છે? સારે તે દૂતે જવાબ આપ્યો કે તેઓ આ સ્થળીધરના જેવા છે. અથવા આજ આમ સમજો. સૂરિજીએ સ્થળીધરના સામું જોઈને તેને પ્રશ્ન પૂછ્યો કે આ તમારા હાથમાં શું છે? તેણે ઉત્તર આપ્યો કે “બીજેરા” (અર્થાત્ હું બીજે રાજ છું). સાર બાદ દૂતે પોતાના હાથમાં રાખેલાં તુચ્છરનાં પાંદડાં બહાર કાઢ્યાં. તે જોઈને રાજએ સૂરિજીને પૂછ્યું કે આ શું છે? તેના પ્રત્યુત્તરમાં ગુરૂજીએ સ્થળીધર તરફ આંગળી કરીને કહ્યું કે ‘तुअरिपत्र’ (આનો ગૂઢ અર્થ એ હતો કે આ તારો શત્રુ પ્રાપ્ત થયો છે).

આ પ્રમાણેની દ્વિઅર્થી વાતચિત થઈ, પરંતુ સરળ દૃઢ્યવાળા ધર્મ રાજને તેની કંઈ ખબર પડી નહિ. અંતમાં આમ રાજ સલા છોડી ચાલતો થયો. તેણે સ્વદેશ જતાં

પહેલાં ધર્મ રાજની વેશ્યાને પોતાના નામવાળું એક કંકણ આપ્યું અને રાત્રે તે ત્યાં રહ્યો. પ્રાતઃકાલે રાજદ્વારના દ્વારપાળને બીજું કંકણ આપી તે પોતાને દેશ જવા નીકળી પડ્યો.

બપોર થતાં સૂરિજીએ ધર્મ રાજને કહ્યું કે અમારી પ્રતિજ્ઞા પૂર્ણ થઈ છે, વારતે અમે હવે વિહાર કરી આમ રાજ પાસે જઈશું. ત્યારે ધર્મ રાજએ કહ્યું કે આમ સ્વયં આપને આમન્ત્રણ આપવા આવ્યો નથી, તો પછી આપની પ્રતિજ્ઞા કેવી રીતે પૂર્ણ થઈ ગણાય? આના જવાબમાં ગુરુજીએ ધર્મ રાજને સર્વ ગુણ વાક્યોનો દ્વિતીય અર્થ કહી સંભળાવ્યો. વળી એટલામાં વેશ્યાએ તેમજ દ્વારપાળે પણ આમ નરેશ્વરનાં નામવાળાં બે કંકણો રજુ કર્યાં. આથી ધર્મ રાજને ખાતરી થઈ કે આમ સ્વયં આવ્યો હતો. પછી ધર્મ રાજએ સૂરિજીને કહ્યું કે હું વાક-છળથી છેતરાયો છું. ત્યાર પછી સૂરિજીએ તેની રજા લઈને વિહાર કર્યો અને આમ રાજને તેઓ રસ્તામાં મળ્યા.

માર્ગમાં આમ રાજએ એક પુલિન્દ (ભીલ)ને પશુની માફક તળાવમાં મોટું ઘાલીને જળ પીતો જોયો એટલે તેણે સૂરિજીને નીચે મુજબના પૂર્વાર્ક દ્વારા તેનું કારણ પૂછ્યું—

“પસુ જિમ પુલિન્દ પીઅઈ જલ પંથિહ કવણિહિ કારણિજ”

આ સાંભળીને સૂરિજીએ તત્કાળ તેના પ્રત્યુત્તરમાં નીચે મુજબનો ઉત્તરાર્ક કહ્યો:—

“કર બેવિ કરંબિય કજાલેજ હહિઅંસુનિવારણિજ”

અર્થાત્ કાજળથી મિશ્રિત અશ્રુના નિવારણથી (એટલે કે એવાં આંસુ લૂછવાથી) બંને હાથ કાળા થયા છે.

આ વાતની ખાતરી કરવા માટે રાજએ તે પુલિન્દને પોતાની સમક્ષ બોલાવ્યો અને પોતાનું વૃત્તાન્ત રજુ કરવા કહ્યું. એટલે શરમથી નીચું મુખ રાખીને તે પુલિન્દે કહ્યું કે હે નાથ ! મુસાફરીમાં તમારી પુત્ર-વધૂને શાંત કરતો છો તો તેનાં કાજળયુક્ત અશ્રુઓ વડે ભીંજ-યેલા મારા હાથ કાળા બન્યા હતા.

આ વૃત્તાન્ત જાણીને રાજ ખુશી થયો અને સૂરિજી સાથે ગોપગિરિ પાસે આવી પહોંચ્યો. ત્યાર બાદ તેણે મહોત્સવપૂર્વક સૂરિજીનો ગામમાં પ્રવેશ કરાવ્યો.

વિનોદ-વાર્તામાં દિવસો પસાર થતા હતા તેવામાં વૃદ્ધાવસ્થાને પ્રાપ્ત થયેલા અને અનશન કરવાની અભિલાષા રાખતા એવા પોતાના ગુરુ શ્રીસિદ્ધસેનસૂરિનો પત્ર લઈને બે ગીતાર્થ સાધુ અપ્પભક્ષિજીની પાસે આવ્યા. આ પત્રમાં એમ લખ્યું હતું કે—

મેં તને બાણાવ્યો છે તેમજ સૂરિપદ પણ આપ્યું છે, તો હે અપ્પભક્ષિ ! તું હવે એવો પ્રયત્ન કર કે જેથી કરીને હું અનશન અંગીકાર કરી સ્વર્ગે બહ.

પ્રભાવક—ચરિત્રમાં તો આ સંબંધમાં એવો ઉલ્લેખ છે કે—

“સારીરં સયલં બલં વિગલિઅં દિટ્ઠીવિ કટ્ટેણ મે
દદ્ધવ્વેસુ પયદ્દઈ પરિગયપ્પાયં તહા આઝયમ્ ।

પાણા પાહુણલ્લપાત્તુમહુણા વદંતિ વચ્છા ! તુમં

મં દદ્ધું જઈ અત્થિ તા લહુ લહુ ઇચ્છા હિ(ગ)મિસ્સં સયમ્ ॥” —શાદ્દલ૦

અર્થાત્ મારું સમસ્ત શારીરિક બળ ક્ષીણ થઈ ગયું છે, મારાં નેત્રો પણ એવા લાચક પદાર્થોને વિષે કંટાળીને પ્રવર્તે છે, આયુષ્ય ગતપ્રાય બન્યું છે, પ્રાણ હમણા પ્રાધૂર્ણિકતા (પરેણાપણા)ને પ્રાપ્ત કરવાની તૈયારીમાં છે. વાસ્તે હે વત્સ ! જે તને મારા દર્શન કરવાની ઇચ્છા હોય, તો તું સત્વર આવજે.

આ પ્રમાણેનો પત્ર વાંચીને અપ્પભક્તિજી પોતાના ગુરૂ પાસે જવાને તૈયાર થઈ ગયા અને વિહાર કરતા કરતા મોઢેરક ગામમાં પોતાના ગુરૂ સમીપ આવી પહોંચ્યા. ગુરૂને વન્દન કરી તેઓ સ્વસ્થાનકે બેઠા એટલે ગુરૂએ પોતાનું મૃત્યુ સમીપ આવ્યું છે એમ કહ્યું અને તેથી કરીને અન્તિમ આરાધના, ચતુઃશરણનું શરણ, પાપનો પશ્ચાત્તાપ, સુકૃતની અનુ-મોદના, તીર્થોની વન્દના ઇત્યાદિ વિધિ વડે તેમનું શ્રેય થાય તેમ કરવા કહ્યું. આ બધું અપ્પભક્તિજીએ કર્યું. કાલાન્તરે તેમના ગુરૂ સુખેથી સ્વર્ગે સિધાવ્યા.

શોક શાંત થતાં ગોવિન્દસૂરિ તેમજ નમ્મસૂરિને ગચ્છનો ભાર સોંપીને તેઓ પાછા આમ રાજ પાસે આવ્યા અને પૂર્વની જેમ સાંતે બેની વચ્ચે વિનોદ-ગોષ્ઠી ચાલવા લાગી.

એક દિવસ સૂરિજી રાજ-સભામાં લાંબા વખત સુધી પુસ્તકમાં દૃષ્ટિ રાખીને બેઠા હતા. આ સમયે ઇન્દ્રની અપ્સરાઓને પણ લજ્જાસ્પદ કરનારી નર્તકી (નાચનારી) નાચ કરી રહી હતી. સૂરિજીની આંખે ઝાંખ વળી હતી. તે દૂર કરવાને સાડ તેમણે આ નાચનારીની પોપટના પીંછાના જેવી નીલવર્ણી કાંચળી તરફ દૃષ્ટિ ફેંકી. આ બોધને આમ રાજાએ મનમાં વિચાર કર્યો કે—

“સિદ્ધંતતત્તપારં-ગયાણ જોગીણ જોગજુત્તાણં ।

જઈ તાણંપિ મયચ્છી, મણંમિ તા સચ્ચિય પમાણં ॥” —આર્થા

૧ છાયા—

શારીરં સકલં બલં વિગલિતં દૃષ્ટ્વપિ કટ્ટેન મે

દ્રદ્ધવ્વેસુ પ્રવર્તેતે પરિગતપ્રાયં તથાઽઽયુષ્યમ્ ।

પ્રાણા પ્રાધૂર્ણિકત્વં ગમ્તુમધુના વર્તન્તે વત્સ ! તથ

માં દ્રદ્ધું યચ્છતિ તતો લહુ લહ્વિચ્છા ગમિષ્યસિ સ્વયમ્ ॥

૨ છાયા—

સિદ્ધાન્તતત્તપારગતાનાં યોગિનાં યોગયુક્તાનામ્ ।

યદિ તેષામપિ સ્થગાક્ષી મનસિ તતઃ સૈવ પ્રમાણમ્ ॥

અર્થાત્ જો સિદ્ધાન્તનાં તત્ત્વનો પાર પામેલા તેમજ યોગયુક્ત એવા યોગીઓના મનમાં પણ શ્રદ્ધાક્ષી વસે છે, તો પછી તે શ્રદ્ધાક્ષીજ પ્રમાણ છે.

તે રાત્રે આમ રાત્રીએ સૂરિજીની પરીક્ષા કરવા માટે આ નર્તકીને પુરૂષના વેશમાં તેમની પાસે મોકલી. તેણે આવીને સૂરિજીને કર-સ્પર્શ કર્યો. સૂરિજી સમજી ગયા કે આ તો કોઈ યુવતિ છે અને પોતાને માથે આમ રાત્રીની ભૂર્ખતાને લીધે આ ઉપસર્ગ આવી પડ્યો છે. તરતજ તેઓ તેની સામે થવાને સજ્જ થઈ ગયા અને તેમણે તે નર્તકીને ઉદ્દેશીને કહ્યું કે હે વરાહિ ! તું કોણ છે અને ક્યાંથી આવી છે ? અમારા જેવા બ્રહ્મચારી પાસે તારું શું વળવાનું છે ? શું પવન વડે મેરૂ ચલાયમાન થયો છે કે ?

આ સાંભળીને તે નર્તકીએ કહ્યું કે હું આપને એવો ઉપદેશ આપવા આવી છું કે—

“રાષ્ટ્રે સારં વસુધા, વસુધાયામપિ પુરં પુરે સૌધઃ ।

સૌધે તલ્પં તલ્પે, વરાજ્જનાડનજ્ઞસર્વસ્વમ્ ॥”—આર્યા

અર્થાત્ રાજ્યમાં પૃથ્વી એ સાર છે અને પૃથ્વીમાં શહેર સાર છે; એવી રીતે શહેરમાં મહેલ અને મહેલમાં શર્યા અને શર્યામાં કંદર્પના ધનરૂપ સુન્દર સુન્દરી સાર છે.

વાસ્તે આમ રાત્રીએ ભક્તિપૂર્વક આપની સેવા કરવા માટે મોકલેલી એવી મને આપ સ્વીકારો. સૂરિજીએ એ વાત ઉપર ધ્યાન આપ્યું નહિ એટલે તેણે હાવ-ભાવ, કટાક્ષપૂર્વક અવલોકન, ભુજાક્ષેપ ઇત્યાદિ સર્વ ઉપાયો યોજી બેઠાં અને સ્ત્રી-હસ્યાદિક ભય પણ ખતાવ્યો પરંતુ પત્થર પીગળે તો સૂરિજી પીગળે. આખરે આ નર્તકી થાકી અને સવાર પડતાં તે રાત્રી પાસે ગઈ અને ત્યાં તેણે તેને સર્વ હકીકત કહી સંભળાવી. સૂરિજીનું અપૂર્વ બ્રહ્મચર્ય જાણીને રાત્રી અત્યંત પ્રસન્ન થયો અને તેનું ધ્યાન ધરતો કહેવા લાગ્યો કે—

“ન્યુજ્જને યામિ વાક્યાય, દુઃખ્યાં યામ્યવતારણે ।

વલિર્વિધીયે સૌહાર્દ-હૃદાય હૃદયાય તે ॥”—અનુક્રુપ

અર્થાત્ હું તમારાં વાક્યો ઉપર વારી જાઉં છું, તમારી દૃષ્ટિનાં ઓવારણાં લઈ છું. સૌહાર્દથી મનોહર એવા તમારા હૃદયને હું એમ બલિ આપું.

સવારના જ્યારે અપ્પભટિજી રાત્રી-સભામાં આવ્યા, ત્યારે રાત્રી શરમનો માર્યો એક અક્ષર પણ બોલી શક્યો નહિ. ત્યારે સૂરિજીએ તેને કહ્યું કે શરમાવાની કંઈ જરૂર નથી, કેમકે મહર્ષિઓના દૂષણ અને ભૂષણની તપાસ કરવી એ રાત્રીઓનું કાર્ય છે. રાત્રીએ કહ્યું કે હે ગુરૂજી ! એ વાત સંભારશો નહિ. એમ કહીને તેણે પોતાનું મસ્તક તેમના ચરણમાં નમાવ્યું.

આપ બ્રહ્મરૂપ છો. તેમના આગળ હાથ જિંચા કરીને હું માન અને આશ્ચર્યપૂર્વક કહું છું કે—

“ન્યાસ એ બલાયતલાષનાનાં
તારુણ્યદર્પનપીનપયોધરાણામ્ ।

ક્ષામો રોષારલસન્નિવલીલતાનાં

દૃષ્ટાડ્ઠકૃતિં વિતિમેતિ મનો ન યેષામ્ ॥” —વસન્તતિલકા

અર્થાત્ સુંદર તેમજ વિશાળ લોચનવાળી, યૌવનના ગર્વથી પરિપૂર્ણ પ્રુષ્ઠ પયોધરવાળી તેમજ ક્ષામ ઉદર ઉપર વળેલી ત્રિવલીની શોભાવાળી એવી સુંદરીઓની આકૃતિ જોઈને જમના મનમાં વિકાર ઉત્પન્ન થતો નથી, તેમને ધન્ય છે.

એક દિવસ રાજ રાજ-માર્ગે થઈને જતો હતો. તેવામાં તેણે એરંડાનાં પાંચ આંખજી જવડાં મોટાં પત્રો વડે ઢાંકેલ સ્તનવાળી હાલિક-પ્રિયા (હળ ખેડનારાની સ્ત્રી)ને એરંડાનાં પત્ર વીણતી જોઈ. તે વાતને ઉદ્દેશીને તેણે નીચે મુજબનો ગાથાર્થ જોડી કાઢ્યો.

“તંદ્રિવિ વરનિગ્ગયદલો, ઇરણ્ડો સોહૃદ્ તરુગણાં ।”

અર્થાત્ સારે પણ ઉત્તમ પત્રથી રહિત બનેલો એરંડો વૃક્ષોના સમૂહમાં શોભે છે.

પછીથી તેણે આ સમસ્યા સૂરિજીને પૂછી એટલે સિદ્ધસારસ્વત એવા તેમણે તરતજ કહ્યું કે—

“ઈત્થ ઘરે હાલિયવર, ઇ હામેત્તથળી વસઈ ॥ ૧ ॥” —આયાં

અર્થાત્ એ ઘેર એટલા પ્રમાણના પયોધરવાળી હાલિક-વધૂ વસે છે.

આ સાંભળીને રાજને અચંબો થયો અને તે વિચારવા લાગ્યો કે અહો સારસ્વત પ્રભાવ કેવો છે !

અન્યદા રાજએ પ્રોષિતભર્તૃકાને (અર્થાત્ જણો ધણી પરદેશ ગયો છે એવી ડાહ્યા સ્ત્રીને) વાંકી ડોક રાખીને હાથમાં દીવો લઈને સાંજના વાસ-ભવન તરફ જતી જોઈ. તેણે સાર બાદ આ વાત સૂરિજીને નીચે મુજબ કહી સંભળાવી:—

“દિટ્ઠા વંક ગીવા અ, દીવડ (વીવકરાય) પયિયજાયાય ।”

સૂરિજીએ આ ઉત્તરાર્થને બંધ બેસતો આવતો (અને ‘પ્રિયતા સ્મરણથી ટપકતાં આંસુઓની ધારાના પડવાના ભયવાળી’ એ મતલબનો) નીચે મુજબનો પૂર્વાર્થ કહ્યો:—

“પિયંસંભરણપલુદંત-અંસુધારાનેવાયમીયાય ॥ ૧ ॥” —આયાં

૧ છાયા—

તદાપિ વરનિર્ગતદલ ઇરણ્ડઃ શોભત ઇવ તરુગણેષુ ।

૨ છાયા—

અન્ન ગૃહે હાલિકવધૂઃ દુતાવન્માત્રસયા વસતિ ।

૩ છાયા—

દૃષ્ટા વક્ત્રા પ્રીવા ચ દીવકરાયાઃ પયિકજાયાયાઃ ।

૪ છાયા—

પિયંસંભરણપલુદંતવા અંસુધારાનેવાયાઃ ।

આ પ્રમાણે રાજ અને સૂરિજના દિવસો વ્યતીત થતા હતા. તેવામાં એક દિવસે ધર્મ રાજાએ મોકલેલો દૂત આમ રાજ પાસે આવ્યો અને તેને કહેવા લાગ્યો કે હે રાજા તારી વિચક્ષણતાથી ધર્મ રાજા સંતુષ્ટ થયો છે. વળી તેણે કહાવ્યું છે કે તમે અમને વાકુ-છળથી છેતર્યા એટલે અમારે ઘેર આવેલા એવા તમારો અમે ઓછો વત્તો પણ સત્કાર કરી શક્યા નહિ. અત્યારે અમારા રાજ્યમાં બૌદ્ધધર્મી મહાવાદી વર્ધનકુંજર આવ્યો છે. તેની સાથે વાદ કરી શકે એવો કાઠ વાદી હોય તો તેને અમારે દેશ મોકલો. અમારે અને તમારે ધણા કાળથી દુશ્મનાવટ છે, તો જોનો વાદી જીતે તે રાજા અન્ય રાજના દેશનો પણ સ્વામી બને એવું આપણા બે જણ વચ્ચે પણ હો; કેમકે માનવનો વધ થાય એવા યુદ્ધનો તો કોણ સ્વીકાર કરે ?

આ સાંભળીને આમ રાજાએ તેને કહ્યું કે જ તું આ કહે છે તે ધર્મરાજ પોતે કહાવ્યું છે કે તું તારા મુખથી આ પ્રમાણે લવે છે. અમારો વિજય થતાં જો ખરેખર તારો રાજા સત્તાંગ રાજ્ય મને આપે તેમ હોય, તો અમે વાદી લઇને આવીએ. દૂતે કહ્યું કે કારણવશાત્ યુધિષ્ઠિરે પણ દ્રોણ-પર્વમાં અસલ ભાષણ કર્યું હતું, પરંતુ મારા સ્વામી તો કારણવશાત્ પણ અસલ બોલતા નથી.

આમ રાજાએ દૂતને રજા આપી અને પોતે પોતાના તરફથી અપ્પભટ્ટિજીને વાદી તરીકે સ્વીકારી તેમની સાથે વાદને માટે અર્ધ માર્ગે ગયા. ધર્મ રાજા પણ વર્ધનકુંજરને સાથે લઇને સામે આવ્યો. ત્યાં વાદ-વિવાદનો પ્રારંભ થતાં વર્ધનકુંજરે ધર્મ રાજાને આશીર્વાદ દેતાં કહ્યું કે—

“શર્મણે સૌગતો ધર્મઃ, પश्य वाचंयमेन यः ।

आहतः साधयन् विश्वं, क्षणक्षणविनश्वरम् ॥”—અનુદ્યુપ

અર્થાત્ હે રાજા તું જો. જગત્ને પ્રત્યેક ક્ષણે વિનાશશીલ સિદ્ધ કરતા એવા જે ધર્મનો મુનીન્દ્રે સ્વીકાર કર્યો છે તે બૌદ્ધ ધર્મ સુખને માટે થાઓ.

સાર બાદ અપ્પભટ્ટિજીએ આમ રાજાને આશીર્વાદ દેવા પૂર્વક કહ્યું કે—

“अहंन् शर्मोन्नतिं देयान्-नित्यानन्दपदस्थितः ।

यद्वाचा विजिता मिथ्या-वादा कान्तमाननः ॥”—અનુદ્યુપ

અર્થાત્ જોની વાણીથી એકાન્તને માનનારા મિથ્યાવાદીઓ જીતાયા છે, તે શાશ્વત આનન્દ-પદમાં રહેલા (અર્થાત્ મોક્ષે ગયેલા) એવા તીર્થંકર સુખની ઉન્નતિ કરે.

આ પ્રમાણે આશીર્વાદનું કાર્ય સમાપ્ત થતાં વાદી અને પ્રતિવાદી વચ્ચે વાદ-વિવાદ શરૂ થયો. છ મહિના સુધી એક સરખો વાદ-વિવાદ ચાલ્યો; પરંતુ એ બેમાંથી કાઠ કાઢીને પરાજય કરી શક્યો નહિ. આમ રાજા આથી કંટાળી ગયો અને તેણે સૂરિજને કહ્યું કે

રાજ્ય-કાર્યમાં આથી વિદ્ય થાય છે; વાસ્તે આપે વર્ધનકુંજરને સત્વર જીતવો જોઈએ. સૂરિજીએ તેના પ્રત્યુત્તરમાં કહ્યું કે કાલે સવારે એને હું જીતીશ.

સાર પછી તે રાત્રે સૂરિજીએ મન્ત્ર-શક્તિ વડે સરસ્વતી દેવીને બોલાવી. હાર, કુણ્ડલ વિગેરે આભૂષણોથી અલંકૃત તેમજ દિવ્ય કુસુમના પરિમલથી સુવાસિત એવી ભગવતી સરસ્વતીનું પ્રત્યક્ષ દર્શન થતાં તેમણે તત્કાલ ચૌદ શ્લોકો રચીને તે વડે તેની 'સ્તુતિ કરી. દેવીએ તેમને કહ્યું કે-હે વત્સ! તેં મને શું કરવા યાદ કરી છે? સૂરિજીએ કહ્યું કે આજે વાદ કરતાં છ મહિના પૂરા થઈ ગયા છે, તેથી કરીને હવે તું એમ કર કે જથી કરીને મને વિજય પ્રાપ્ત થાય. આના ઉત્તરમાં સરસ્વતી બોલી કે આ વર્ધનકુંજરે માફ સાત ભવ પર્યંત આરાધન કર્યું છે, તેથી આ ભવમાં મેં તેને અક્ષયવચનગુટિકા આપી છે. તેના પ્રભાવથી એ દુર્જેય છે. આ સાંભળીને સૂરિજીએ તેને કહ્યું કે શું તું જૈન શાસનની વિરોધિની છે કે મને જય અપાવતી નથી? સારે તે બોલી કે હું જયનો ઉપાય ખતાવું છું તે સાંભળ. કાલે સવારે વાદ-વિવાદ શરૂ કરવામાં આવે તે પૂર્વે સર્વ સભાસદોને મુખ-શૌચ કરવાનું કહેવું. તદનુસાર તે કાર્ય વર્ધનકુંજર કરવા જતાં તેના મુખમાંથી એ ગુટિકા મારી ઇચ્છાથી નીકળી જશે, એટલે પછી તારો વિજય થશે. પરંતુ મારી એક યાચના છે કે આ મારી સ્તુતિરૂપ ચૌદ શ્લોકોનો તારે કોઈના આગળ પણ પ્રકાશ કરવો નહિ, કેમકે જ તેનું પઠન કરે તેની સમીપ મારે હાજર થવુંજ પડે એવો આનો પ્રભાવ છે અને હું કોની કોની આગળ હાજર થાઉં? એમ કહીને તે દેવી વીજળીના ચમકારાની જેમ અંતર્ધાન થઈ ગઈ.

સાર બાદ સૂરિજીએ પોતાના એક ઉત્તમ શિષ્યને 'વાકપતિ પાસે મોકલવા વિચાર કર્યો અને તેને સમજણ પાડી કે તારે એની પાસે જઈ એમ કહેવું કે હે રાજન્! તું વિદ્યા-નિધિ છે. વળી લક્ષણાવતીપુરીમાં આપણી વચ્ચે ગાઢ પરિચય થયો હતો તે સમયે તેં કહ્યું હતું કે હે ભગવન્! તમે નિઃસ્પૃહી છો, તો હું તમારી શી ભક્તિ કરું? આનો અમે ઉત્તર આપ્યો હતો કે સમય આવતા અમારી ભક્તિ કરવાનો તને અવકાશ આપીશું. તો આજે તેવો સમય આવી લાગ્યો છે.

આ પ્રમાણેની શિક્ષા આપીને સૂરિજીએ પોતાના એક શિષ્યને વાકપતિ પાસે મોકલ્યો. વાકપતિ સાથે ઉપર મુજબની વાતચીત થઈ રહેતાં તેણે તે શિષ્યને કહ્યું કે સૂરિજીનો શો હુકમ છે? તેઓ જેમ કહે તેમ કરવા હું તૈયાર છું. સારે શિષ્યે કહ્યું કે કાલે સવારે ધર્મ

૧ આ સ્તુતિરૂપ કાવ્ય તેજ આ પુસ્તકમાં પરિશિષ્ટરૂપે આપેલું. શારદાસ્તોત્ર હોય એમ સંભવતું નથી, કેમકે તેમાં તો તેર શ્લોકો છે. વળી તેને પ્રકાશમાં ન લાવવા સાફ તો સરસ્વતીએ અખ્યલકિસ્મિતિને પ્રાર્થના કરી હતી, એટલે તેની યાચનાનું ઉલ્લંઘન કરી સૂરિજીએ તે સ્તોત્ર કોઈને મુખેથી કહી સંભળાવ્યું હોય કે તેને લખી લીધું હોય એમ માની શકાય તેમ નથી.

૨ અત્ર એ ઉમેરવું આવશ્યક સમજાય છે કે ધર્મ રાજ વાદાચેં આવ્યા સારે તેઓ પોતાના સેવક 'પરમાર'વંશી વાકપતિરાજને સાથે લાવ્યા હતા.

અને આમ રાજના સલાસદો હાજર થતાં તમારે એમ કહેવું કે મુખ-શૌચ કર્યા વિના સરસ્વતી પ્રસન્ન થતી નથી, વાસ્તે વાદીએ, પ્રતિવાદીએ, સહયોએ તેમજ સભાપતિએ પણ મુખ-શૌચ કરવો જોઈએ. આ પ્રમાણે કહ્યા બાદ તેઓ મુખ-શૌચ કરશે એટલે અમારી તમે સંપૂર્ણ ભક્તિ કરી એમ અમે માનીશું. વાકપતિએ આ વાત સ્વીકારી એટલે તે શિષ્યે ઉપાશ્રયે જઈને ગુરૂજને સર્વ વૃત્તાન્ત કહી સંભળાવ્યું.

સવાર પડતાં વાદ-સ્થલમાં સભાસદો આવવા લાગ્યા. બન્ને રાજાઓ તેમજ વાદી અને પ્રતિવાદી પણ ત્યાં આવી પહોંચ્યા. એટલે વાકપતિએ તેમને મુખ-શૌચ કરવાનું કહ્યું. તદનુસાર મુખ-શૌચ કરતાં વર્ધનકુંજરના મુખમાંથી ગુટિકા નીકળી પડી. તે અપ્પ-ભટ્ટિજના શિષ્યોએ લઈને સૂરિજને આપી દીધી. ત્યાર બાદ વાદ-વિવાદ ચાલતાં વર્ધન-કુંજર હારી ગયો અને સૂરિજનો જય થયો. તેથી બન્ને પક્ષ તરફથી સૂરિજને વાદિકુંજર-કેસરીનું બિરૂદ આપવામાં આવ્યું.

આ તરફ સત્ય પ્રતિજ્ઞાવાળો ધર્મ રાજ આમ રાજને સમાંગ રાજ્ય આપવા લાગ્યો. તે આમે મહણ કર્યું. એટલે સૂરિજએ આમને કહ્યું કે એ રાજ્ય ધર્મ રાજને પાછું આપો, કેમકે તેમ કરવું તમને શોભાસ્પદ છે. તેમના વચનાનુસાર આમે તેમ કર્યું. ત્યાર પછી સૌ સૌને સ્થાનકે જવા લાગ્યા. સૂરિજ વર્ધનકુંજરને ભેટ્યા અને તેને તેમજ આમ રાજને પણ સાથે લઈને તેઓ ગોપગિરિમાં મહાવીર પ્રભુની પ્રતિમાનું વંદન કરવા ગયા. ત્યાં સૂરિજએ “શાન્તો વેષઃ શમકુલ્લફલો” ઇત્યાદિ કાવ્યવડે તેમની સ્તુતિ કરી. ત્યાર બાદ તેણે વર્ધનકુંજરને પ્રતિબોધ પમાડી જૈન ધર્મો ખનાવ્યો.

એક દિવસે વર્ધનકુંજરે અપ્પભટ્ટિજને રાતના પ્રત્યેક પ્રહરે (ત્રણ ત્રણ કલાકે) **एको गोत्रे** (૪૧૧૨), **सर्वस्य द्वे** (૮૧૧૨), **स्त्री पुंवच्च** (૧૨૧૬૬) અને **वृद्धो यूना** (૧૨૧૬૫) એમ ચાર ચાર અક્ષરવાળી ચાર સમસ્યાઓ પૂછી. તેનો સૂરિજએ ઝટ જવાબ આપ્યો કે—

“एको गोत्रे स भवति पुमान् यः कुटुम्बं विभर्ति

सर्वस्य द्वे स्त्रीपुं ગતી પૂર્વજન્માનુબદ્ધે ।

સ્ત્રી પુવ્વચ્ચ પ્રભવતિ યદા તદ્વિ ગેહં વિનષ્ટં

વૃદ્ધો યૂના સહ ગાંધ્યાત્ ત્યજ્ત ત કામિનીભેઃ ॥”—મન્દાકાન્તા

અર્થાત્ ગોત્રમાં તે એક પુરૂષ છે કે જે કુટુમ્બનું પૂરું કરે છે. દરેક જીવને પૂર્વ જન્મમાં (આયુષ્ય કર્મ) બાંધ્યા મુજબની સુગતિ અને કુગતિ (સંભવે) છે. જે ગૃહમાં સ્ત્રી પુરૂષની

૧ આ પુસ્તકના પરિશિષ્ટમાં આપેલા શ્રીઅપ્પભટ્ટિચરિત્રમાં તેના કર્તાએ કરેલા ઉલ્લેખ મુજબ આ કાવ્યનું તેમના સમય મુધી સંભમાં પઠન થતું હતું. અત્યારે આ કાવ્યનું અસ્તિત્વ હોવા વિષે શંકા રહે છે. કેટલેક સ્થલે એ એ બાબત તપાસ કરાવી, પરંતુ એ કાવ્યની પ્રતિ મેળવવા હું બાગ્યશાળી થયો નથી.

૨-૫ આ ચારે પાણિનીય વ્યાકરણનાં મૂત્રો છે. ૬ ‘મતિકુમ્ભતી’ इत्यपि पाठः ।

જેમ સ્વામી બને છે, તે ગૃહ નાશ પામે છે. યુવતિઓને યુવક સાથે પરિચય થવાથી તેઓ વૃદ્ધને સજી દે છે.

અન્યદા સૂરિજીએ જૈન તેમજ જૈનેતર દર્શનોમાંનાં સુભાષિતો દ્વારા રાજાને પ્રતિબોધ પમાડ્યો અને તેની પાસે મદિરા, માંસ, જીંગાર, વેશ્યા, શિકાર, ચોરી અને પરસ્ત્રીગમન એ સાત વ્યસનોનો નિયમ લેવડાવ્યો. વિશેષમાં તેની પાસે શ્રાવકના 'અગ્યાર વ્રતો' પણ ગ્રહણ કરાવ્યાં. અતિથિસંવિભાગ નામના બારમા વ્રતનો પ્રથમ અને અન્તિમ તીર્થંકરના શાસન-માંના નૃપતિઓને 'નિષેધ' હોવાથી આમ રાજા પાસે તે વ્રત ગ્રહણ કરાવ્યું નહિ.

એક દિવસ વર્ધનકુંજરે ધર્મ રાજાને ગદ્ગદ સ્વરે કહ્યું કે શ્રીઅપ્પભટ્ટિસૂરિએ મને હરાવ્યો તે કંઈ મને સાક્ષતું નથી, કેમકે તેઓ તો સરસ્વતીના અવતારરૂપ છે; પરંતુ મને ખેદ તો એ થાય છે કે તમારા સેવક વાકપતિ દ્વારા તેમણે મારી ગુટિકા હરાવી લીધી.

આ પ્રમાણે કહી તેણે પોક મૂકી. રાજાએ તેને આશ્વાસન આપતાં કહ્યું કે વાકપતિ અમારો જૂનો સેવક છે. વળી તેણે અનેક સ્થલે યુદ્ધમાં જય પ્રાપ્ત કરી પ્રતિષ્ઠા મેળવેલી છે તેમજ તે પ્રબન્ધ-કર્તા કવિ છે. આથી તેનો પરાભવ કરવો યોગ્ય નથી. એનો આટલો અપરાધ ક્ષમા કરવો. આ સાંભળીને તે બૌદ્ધ મૌન રહ્યો.

સમય જતાં એક દિવસ લક્ષણાવતી નગરીની સમીપમાં રહેતા યશોધર્મ રાજાએ ધર્મ રાજાની લક્ષણાવતી નગરી ઉપર ચડાઇ કરી અને યુદ્ધમાં તેને મારી નાખ્યો. વળી વાકપતિને પણ તેણે કેદ કર્યો. કેદખાનામાં રહીને વાકપતિએ 'ગૌડવધ' એ નામનું પ્રાકૃત ભાષામાં એક કાવ્ય રચ્યું અને તે તેણે યશોધર્મને બતાવ્યું. એ જોઇને તે પ્રસન્ન થયો અને તેને કારાગૃહમાંથી મુક્ત કર્યો, કેમકે એ તો સુપ્રસિદ્ધ વાત છે કે “વિદ્વાન્ સર્વત્ર પૂજ્યતે” (અર્થાત્ વિદ્વાન્ સર્વત્ર પૂજ્ય છે). કેદખાનામાંથી છૂટ્યા બાદ વાકપતિ અપ્પભટ્ટિજીની પાસે ગયો.

સૂરિજી અને વાકપતિ એ બંને વચ્ચે આજે કંઈ નવીન મિત્રતા થઈ હતી નહિ, પરંતુ જુની મિત્રતા આજે વિશેષ ગાઢ બની. વાકપતિએ મહામહાવિજય (?) નામનું એક મહા-કાવ્ય પ્રાકૃત ભાષામાં રચ્યું અને તે આમ રાજાને બતાવ્યું. તેથી ખુશી થઇને રાજાએ તેને એક લાખ સોનેયા આપ્યા.

૧ આ અગ્યાર વ્રતો નીચે મુજબ છે:—

- (૧) સ્થૂલ પ્રાણુતિપાતવિરમણ, (૨) સ્થૂલ મૃધાવાહવિરમણ, (૩) સ્થૂલ અદત્તાદાનવિરમણ, (૪) સ્થૂલ મૈશ્વનવિરમણ, (૫) પરિગ્રહ-પરિમાણ, (૬) દિવ-વ્રત, (૭) ભોગોપભોગપરિમાણ, (૮) અનર્થદંડવિરમણ, (૯) સામાયિક, (૧૦) દેશવકાશિક અને (૧૧) યોષધ.

આમાં અતિથિસંવિભાગ વ્રત ઉમરેતાં એ શ્રાવકોનાં બાર વ્રતો બને છે. એનું વર્ણન ઉપાસકદર્શાંગ નામના આગમમાં પણ આપ્યું છે.

૨ આ વાત વિષાદભૂય છે, કેમકે બ્રહ્મચર્યમાંથી કુમારપાલ રાજાને બારે વ્રતો ગ્રહણ કરાવ્યાં હતાં.

એક દિવસ આમ રાજ્યે સભામાં બેઠેલા અપ્પભદ્રિસૂરિજીને પૂછ્યું કે આપના જેવા વિદ્વાન અને તપસ્વી તો સ્વર્ગમાં પણ મળવા મુશ્કેલ છે, તો પછી આ ભૂમંડળની તો વાતજ શી કરવી? પરંતુ આપની સાથે અદ્વપાંશે પણ ખરાબરી કરી શકે એવો કાંઈ અત્યારે આ પૃથ્વી ઉપર છે? આનો પ્રત્યુત્તર આપતાં સૂરિજીએ કહ્યું કે પૂર્વે તો અનેક પ્રભાવશાળી વિદ્વાનો થઈ ગયા છે અને તેઓ તો એક પદના સો, હજાર અને લાખ અર્થો પણ કરી શકતા હતા. અત્યારે પણ અનેક પ્રખર પણિડતો છે કે જેની ચરણની રેણુસમાન પણ હું નથી. નન્નસૂરિ અને ગોવિન્દસૂરિ એ બે મારા ગુરુભાઈ મારા કરતાં પણ ચડિયાતા છે. આ સાંભળીને રાજ્યે જવાબ આપ્યો કે જોકે મને આપના વચનમાં શ્રદ્ધા છે, છતાં પણ કૌતુકની ખાતર તેની તપાસ કરીશ.

આ પ્રમાણે કહીને રાજ રૂપ ખદલીને ગુર્જર દેશમાં તે સૂરિઓ પાસે ગયો. ત્યાં તેણે નન્નસૂરિને વાત્સ્યાયને રચેલા કામ-શાસ્ત્રનું વ્યાખ્યાન કરતા જોયા. આથી તેને ખેદ થયો અને તે વિચારવા લાગ્યો કે હું ભોગી હોવા છતાં આવા રાગ-ભાવો બહુતો નથી, તો પછી આ ત્યાગી તો કેમજ બણે? વાસ્તે જરૂરજ આ સૂરિ બ્રહ્મચર્યનું પાલન કરતા નહિ હોય. માટે આવા અબ્રહ્મચારીને પ્રણામ કરવાથી શું? આમ વિચારી તે રાજ પાછો ગોપ-ગિરિ આવ્યો. આમના આગમનની ખબર પડતાં અહો! આજ ધણે દિવસે દેખાયા એમ કહેતા સૂરિજી તેની પાસે આવ્યા, પરંતુ આમે તેમનો સત્કાર કર્યો નહિ.

આ પ્રમાણે કેટલોક સમય વ્યતીત થતાં સૂરિજીએ આમને કહ્યું કે તું પહેલાં જેવો ભક્ત હતો, તેવો અત્યારે નથી તેનું શું કારણ છે? આમે જવાબ આપ્યો કે આપ જેવા પણ જ્યારે કુપાત્રની પ્રશંસા કરો છો, તો પછી કહેવુંજ શું? આપે પ્રશંસા કરેલા એવા નન્નસૂરિ તો કામ-શાસ્ત્ર ઉપર વ્યાખ્યાનો આપે છે અને વળી તેઓ તપશ્ચર્યા પણ કરતા નથી. લોહ-પ્રસ્તર જેવા તેઓ ડૂબશે અને અન્યને ડૂબાવશે.

આ સાંભળીને સૂરિજી મ્હાન વદને ઉપાશ્રયે આવ્યા અને તેમણે નન્નસૂરિ અને ગોવિન્દસૂરિની પાસે બે સાધુઓને મોકલ્યા અને કહાવ્યું કે આમ આપને પ્રણામ કર્યા વિના પાછો ફર્યો છે અને આપની નિન્દા કરે છે, તેથી આપે એવું કાંઈ કાર્ય કરવું જોઈએ કે જેથી તે આપનો કે અન્ય સાધુનો પણ અનાદર કરે નહિ.

આ સાધુઓ પાસેથી આ પ્રમાણેની સર્વ હકીકત બહીને નન્નસૂરિજી અને ગોવિન્દ-સૂરિજી એ બંને આમ રાજ પાસે આવવા તૈયાર થયા. ગુટિકા વડે રૂપ-પરાવર્તન કરીને નટનો વેષ ધારણ કરી તેઓ ગોપગિરિ આવ્યા અને તેમણે 'શ્રીઋષભદ્વજપ્રબંધ' નામનો નવીન નાટક રચ્યો. આમ રાજ પાસેથી આ નાટક ભજવી ખતાવવાની રજા મળતાં તેઓએ આ નાટક આમ રાજ તેમજ અન્ય રસજ્ઞ સભાસદો સમક્ષ ભજવવાનો પ્રારંભ કર્યો. એમ કરતાં ભરત અને બાહુબલિના યુદ્ધનો પ્રસંગ આવ્યો. આ વખતે તેમણે વ્યૂહ-રચના,

શસ્ત્રનો ચળકાટ, વીર-વર્ણના, લટ્ટનો ઢાલાહળ ઇલાદિ અભિનયો પૂર્વક અપૂર્વ રસ જમાવ્યો. આથી તો આમ રાજ તેમજ તેના મુલોટા એકદમ તરવાર ખેંચી 'મારો' 'મારો' કરતા ઊભા થઇ ગયા.

આ સમયે બંને આચાર્યોએ પૌતાનું અસલ રૂપ પ્રકટ કર્યું અને રાજને કહ્યું કે આ તો નાટક છે, કથા-યુદ્ધ છે. આથી સર્વે શરમિદા પડી ગયા. સાર પછી તેમણે રાજને ઠપકા આપતાં કહ્યું કે તમારી માન્યતા મુજબ અમે શૃંગારના અનુભવી છીએ, પરંતુ શું સાથે સાથે અમે યુદ્ધના પણ અનુભવી છીએ? અમે તો સાફ કહીએ છીએ કે જેમ શસ્ત્ર દેખીને હરણ કુંપે, તેમ અમે ધ્રુજીએ છીએ; વળી અમે તો બાહ્યાવસ્થાથી ત્રત ગ્રહણ કર્યું છે એટલે અમે તો શસ્ત્રથી વધારે બીએ છીએ. પરંતુ હે રાજનાં સરસ્વતી દેવીની સહાયથી ગમે તે રસનું અમે એવી અપૂર્વ રીતે વર્ણન કરી શકીએ છીએ કે જાણે તે સાક્ષાત્ જીવતો હોય તેમ લાગે.

આ બનાવથી રાજ આલો બની ગયો અને શરમનો માર્યો નીચું મુખ ધાલીને ઊભો રહ્યો. તેણે બંને સૂરિજની ક્ષમા યાચી અને અપ્પલદ્વિજને પણ પ્રણામ કર્યો. વિશેષમાં તેણે બંને સૂરિજને કહ્યું કે મારા શુર અપ્પલદ્વિજએ જેવા આપને વિદ્વાન અને ચારિત્રવાન કહ્યા હતા તેવાજ આપ છો. સાર પછી નમ્રસૂરિજ અને ગોવિન્દસૂરિજ કેટલોક કાળ વીસા બાદ અપ્પલદ્વિજની રજ લઇને પાછા મોઢેરક ગામમાં ગયા.

એક વખત એવો પ્રસંગ બન્યો કે આમ રાજની પાસે એક ગાનારાનું ટોણું આવ્યું અને તે ટોળામાંની એક સુંદરી મધુર સ્વરે ગાવા લાગી. આ સુંદરીનું રૂપ જોઇને તેમજ તેનો કિન્નરસમાન સ્વર સાંભળીને રાજ કામાતુર થઇ ગયો અને તે બોલી ઊઠ્યો કે—

“વક્ત્રં પૂર્ણશરી સુધાઽધરલતા દન્તા મણિશ્રેણયઃ

કાન્તિઃ શ્રીર્ગમનં ગજઃ પરિમલસ્તે પારિજાતમઃ ।

વાળી કામદુષા કટાક્ષલહરી સા કાલઽત્તચ્છટા

તત્ કિં ચન્દ્રમુલ્લિ ! ત્વ ચમમરૈરામન્થિ દુર્ગ્ધોદધિઃ ? ॥”—શાર્દૂલ.

અર્થાત્ હે ચન્દ્રસમાન વદનવાળી વનિતા ! તારું મુખ પૂર્ણિમાના ચન્દ્ર જેવું છે, તારી અધર-લતા અમૃતમય છે, તારા દાંત મણિની શ્રેણિઓ જેવા છે, તારી કાન્તિ લક્ષ્મીના જેવી છે, તારી ચાલ કુંજરને મળતી આવે છે (એટલે કે તું ગજગામિની છે), તારા શ્વાસનો મંથ પારિજાતકના વૃક્ષ જેવો છે, તારી વાણી કામધેનુ જેવી (ફલદાયક) છે અને તારી કટાક્ષ-લહરી તો કાલકૂટ નિખળી છટાસમાન છે. તો હે ચન્દ્ર-વદને ! શું તારી ખાતર દેવોએ કરી-સમુદ્રનું મંથન કર્યું હતું વા ?

આ ઉપરાંત રાજના મુખમાંથી એ ઉદ્ગારો પણ નીકળી ગયા કે—

“જન્મસ્થાનં ન સ્વલુ વિમલં વર્ણનીયો ન વર્ણો
દૂરે શોભા વપુષિ નિહિતા પદ્મશક્કાં તનોતિ ।

વિશ્વપ્રાર્થ્યઃ સકલસુરમિદ્રાપાપાગારો

નો જાનીમઃ પરિમલગુણો કસ્તુ કસ્તૂરિકાયાઃ ॥”—શિખરિણી

અર્થાત્ તાં જન્મ-સ્થાન ખરેખર નિર્મળ નથી તેમજ તારો વર્ણ પણ વર્ણન કરવા લાયક નથી. શોભા તો દૂર રહી, પરંતુ (ઉલટી) શરીર ઉપર લગાડેલી તું (કસ્તૂરી) કાઢ-વની શંકાનો વિસ્તાર કરે છે. જગતને પ્રાર્થના કરવા લાયક તથા સમસ્ત સુગંધી પદાર્થોના ગર્વને દૂર કરનારો એવો કયો સુવાસરૂપી ગુણ કસ્તૂરીમાં છે તે અમે જાણતા નથી.

આ પ્રમાણે રાજના ઉદ્ગાર સાંભળીને સૂરિજી વિચારવા લાગ્યા કે અહો મહા-પુરુષને પણ મતિ-વિપર્યાસ સંભવે છે. કહ્યું પણ છે કે—

“મત્સ્યા કાચન મૂરિરન્ધ્રવિગલત્તત્તન્મલક્રેદિની

સા સંસ્કારશતૈઃ ક્ષણાર્ધમધુરાં બાહ્યામુપૈતિ દ્યુતિમ્ ।

અન્તસ્તત્ત્વરસોર્મિધૌતમતયોડ્યેતાં તુ કાન્તાધિયાડઃ—

શ્લિષ્યન્તિ સ્તુવતે નમન્તિ ચ પુરઃ કસ્યાત્ર પૂત્કુર્મહે ? ॥”—શાર્દૂલ૦

અર્થાત્ અનેક છિદ્રમાંથી ગળતા વિવિધ મળથી ખરડાયેલી એવી કાઠક ધમણ સેંકડો સંસ્કાર કરવાથી અર્ધ ક્ષણ સુધી મધુર (દેખાય) એવી બાહ્ય શોભા પામે છે એમ જાણનારા તેમજ આન્તરિક તત્ત્વ-રસના કલ્પોલો વડે જન્મની યુદ્ધિ સ્વચ્છ બની છે એવા જનો પણ કાન્તાની યુદ્ધિથી તેનો આશ્લેષ કરે છે, તેની સ્તુતિ કરે છે અને તેને નમે છે, તો હવે અમારે ઠાની આગળ પોકાર કરવો ?

સુંદરીનું ગાયન સમાપ્ત થતાં સભા વિસર્જન કરવામાં આવી. રાજનું ચિત્ત તો તે સુંદરીમાં જ લાગી ગયું હતું, તેથી તે માતંગીની સાથે એકાંતમાં રહેવાને માટે તેણે ત્રણ દિવસમાં ગામ બહાર એક મહેલ બંધાવ્યો. સૂરિજીને આ વાતની ખબર પડતાં તેમને લાગ્યું કે આવું કુર્મ કરવાથી તો આ આમ નૃપતિ નરકે જશે. મારા સમાગમમાં આવ્યા છતાં પણ આમ થાય તે ઠીક નહિ, વારંતે કોઈ પણ પ્રકારે મારે તે રાજને પ્રતિબોધ પમાડવો જોઈએ. આ પ્રમાણે વિચાર કર્યા બાદ સૂરિજી રાત્રે તે મહેલ આગળ ગયા અને તેમણે તેના ભારોટીઆ ઉપર નીચે મુજબનાં છ પદો લખ્યાં—

“શૈલ્યં નામ રજસ્તવં ભવતિ સ્વાભાવિકી સ્વચ્છતા

કિં જૂમઃ ? ચિતાં મ(ત્ર)જન્ત્ય ચયસ્ત્વત્સક્તોડ્યેયતઃ ।

કિં પ્લાતઃ પરમસ્તિ તે સ્તુતિપદં ત્વં જીવિતં દેહિનાં

ત્વં ચેન્નીચપથેન ગચ્છસિ પયઃ । કસ્ત્વાં નિરોદ્ધું ક્ષમઃ ? ॥ ૧ ॥—શાર્દૂલ૦

સદૃષ્ટ ! સદ્ગુણ ! મહાર્ધ્ય ! મહાર્હ ! કાન્ત !

કાન્તાઃ નસ્તનતદોચિત્તચારુમૂર્તે ! !

આઃ પામરીકઠિનકણ્ઠવિલગ્નભગ્ન !

હા હાર ! હારિતમહો ભવતા ગુણિત્વમ્ ॥ ૨ ॥—વસન્તતિલકા

માયંગીસત્તમણસ-સ્સ મેઙ્ગી તહ ય ભુજ્જમાણસ્સ ।

આમિહ(ઉજ્જ ?)હ તુજ્જ નાયા-વલોક [ય] કો મદ્ધધમ્મસ્સ ? ॥ ૩ ॥—આર્યા

ઉપ્પહજાયાઈ અસો-હઈ ય ફલપુપ્પપત્તરહિયાઈ ।

બોરીઈ પયં દિંતો, ભો ભો પામર ! હસિજ્જહસે ॥ ૪ ॥—આર્યા

જીયં જલબિન્દુસમં, સંપત્તીઓ તરંગલોલાઓ ।

સુમિણયસમં ચ પિમ્મં, જં જાણસિ તં કરિજ્જાસિ ॥ ૫ ॥—આર્યા

લજ્જિજ્જઈ જેણ જણે, મઙ્ગલિજ્જઈ નિઅકુલકમો જેણ ।

કંઠઢિણિવિ જીઈ, તં ન કુલીણેહિં કાયવ્વં ॥ ૬ ॥—આર્યા

અર્થાત્—હે જળ ! શીતલતા ખરેખર તારો ગુણુ જ છે. વળી તારી સ્વચ્છતા સ્વાભા-
વિક છે. તારી નિર્મળતાને સાફ અમે વધારે શું કહીએ ? કેમકે તારા સંગથી અન્ય
(અપવિત્ર વસ્તુઓ) પણ પવિત્ર અને છે તેમજ વળી તું પ્રાણીઓનું જીવન છે એટલે એથી
વધારે તારી શી સ્તુતિ હોઈ શકે ? આમ છતાં પણ જો તું નીચ માર્ગે જાય, તો પછી તને
અટકાવવાને કાણુ સમર્થ છે ?—૧

હે શ્રેષ્ઠ વૃત્તવાળા ! હે ઉત્તમ ગુણુવાળા ! હે ખડુ મૂલ્યવાળા ! હે અતિશય આદરણીય !
હે મનોહર ! હે પ્રિયાના પુષ્ટ પયોધરના તટને યોગ્ય એવી મનોહર આકૃતિવાળા ! અરે
પામરીના કઠોર કણુ (ગળા)ને વળગવાથી ભગ્ન અનેલા એવા હે હાર ! તું તારૂં ગુણી-
પણું હારી ગયો.—૨

૧ છાયા—

માતઙ્ગીસત્તમણસો મેદિનીં તથા ચ ભુજ્જમાણસ્ય ।

આમ્મદયતે (આયુજ્યતે ?) તવ ન્યાયાવલોકઃ કો મદ્ધધર્મસ્ય ? ॥

ઉપ્પજાતાયા અશોભન્ન્યાશ્ચ ફલપુપ્પપત્તરહિતાર્યાઃ ।

બદર્યાઃ પદં વદાનો ભો ભો પામર ! હસિવ્યસે ॥

જીવિતં જલબિન્દુસમં, સમ્પત્તયસ્સરજ્જલોલાઃ ।

સ્વમ્મસમં ચ પ્રેમ યજ્ઞાનાસિ તથા કુદ ॥

લજ્જતે યેન જને મલિનીક્રિયતે નિજકુલકમો યેન ।

કંઠઠિણિવેપિ જીવે તત્ત કુલીનૈઃ કર્તવ્યમ્ ॥

૨ વૃત્તના આચરણુ અને ગોળ એમ બે અર્થો થાય છે.

૩ ગુણુનો ખીજો અર્થ દોરો (દવરક) પણ થાય છે.

પૃથ્વીને ભોગવનારા (હોઇ કરીને) આતંગીને વિષે આસક્ત ચિત્તવાળા (ખનેલા અને એથી કરીને) બ્રહ્મધર્મવાળા (થયેલા એવા) તારા આય-દર્શનું આ કેવું આચરણ છે !—૩

ઉન્માર્ગમાં ઉત્પન્ન થયેલી, શોભા વિનાની તથા ક્રૂણ, કુલ અને પત્રથી રહિત એવી બોરડીના ઉપર પદને અર્પણ કરતો (અર્થાત્ ચરણ મૂકતો) હે પામર ! તું હસાય છે.—૪

જીવિત જળના બિન્દુ જેવું છે, સંપત્તિઓ (જળના) કલ્લોલ જેવી ચપળ છે અને સ્નેહ સ્વભાવ જેવો છે. વાસ્તે તું જેમ જાણે છે તેમ કર.—૫

જે (કુકર્મ) કરવાથી લોકમાં શરમાવું પડે છે અને વળી જેને લીધે પોતાના કુળનો ક્રમ મલિન થાય છે, તે કાર્ય તો કંઈ પ્રાણ આપે તો પણ કુલીનોએ કરવું નહિ.—૬

સવારના પહોરમાં આમ રાજ ગામ બહાર મહેલ જોવા ગયો. હાં તેણે આ પધો જોયાં; તે તેણે વાંચ્યાં અને વિચાર્યાં. વિચાર કરતાં અક્ષર તથા કવિત્વ ઉપરથી માલુમ પડ્યું કે ખરેખર અપ્પભટ્ટિજીએજ આ લખેલાં હોવાં જોઇએ. અહો તેમની મારા ઉપર કેવી કૃપા છે ! હું કેવું કુકર્મ કરવાને તૈયાર થઇ ગયો છું. અરેરે મારા જીવિતને ધિક્કાર છે. હું ક્યાં જઈ? શું કરું? ગુરૂજીને શું સુખ ખતાવું? શું તપ આચરું કે તીર્થ સેવું? ફૂલે પડું કે શસ્ત્રથી આપધાત કરું? ના, ના, મને ઠીક યાદ આવ્યું. લોક સમક્ષ પાપ પ્રકટ કરી કાષ્ઠલક્ષણ કરું. આ પ્રમાણે ટળવળતા તે રાજાએ પોતાના સેવકોને અગ્નિ પ્રજ્વલિત કરવા આજ્ઞા કરી. આ વાતની પ્રધાનોએ સૂરિજીને ખબર આપી એટલે તેઓ હાં આવ્યા. આમ રાજા જેવો અગ્નિમાં પ્રવેશ કરવા બળ છે કે તેવોજ સૂરિજીએ તેનો હાથ પકડી તેને રાક્ષ્યો અને તેઓ કહેવા લાગ્યા કે આપધાત કરવાથી શું ફાયદો છે? વળી મનથી બાંધેલું પાપ તો મનથીજ નાશ પામે છે.

પ્રભાવક—અરિત્રમાં આ સંબંધમાં નીચે મુજબની હકીકત નજરે પડે છે. સૂરિ-જીએ અગ્નિમાં પડવાને તૈયાર થયેલા રાજાને કહ્યું કે પાપનું પ્રાયશ્ચિત્ત પણ છે. આ સંબંધમાં તારી ઇચ્છા હોય, તો તું સ્માર્ત બ્રાહ્મણોને બોલાવીને પૂછી બે.

રાજાએ તાબડતોબ બ્રાહ્મણો બોલાવ્યા અને પોતાના પાપનું શું પ્રાયશ્ચિત્ત છે તે પૂછ્યું. સારે તેમણે કહ્યું કે—

“આયઃપુત્તલિકાં બહિઃ—ધ્માતાં ગુણાઽવિણીમ્ ।

આશ્લિષ્યન્ મુચ્યતે સદ્ધઃ, પાપાઽઘ્નાઽલીસમ્ભવાત્ ॥”—અનુષ્ટુપ

કહેવાની મતલબ એ છે કે લોહાની પુતળીને અગ્નિમાં તપાવીને તેના જેવી લાલચોળ કર્યા બાદ તેને આલિંગન કરે, તો ચાણુડાલીથી ઉત્પન્ન થયેલા પાપથી સત્તર મુક્ત થવાય છે.

આ પ્રમાણે પ્રાયશ્ચિત્ત લેવા રાજા તૈયાર થઇ ગયો એટલે સૂરિજીએ તેને કહ્યું કે હે રાજા! તું તો સંકલ્પમાત્રથી પાપ કર્યું છે, તે કાંઈ શરીર વડે તેવું નીચું કર્યું કર્યું નથી એટલે

માન યથાતાપ કરવાથી તે પાપ નહીં થઈ જશે; વાસ્તે નકામે આ દેહને શા સાર અંત લાવવા તું તૈયાર થઈ ગયો છે? હવે તું દીર્ઘ કાળ પર્યંત જૈન ધર્મ પાળ અને તેમ કરીને તું તારા આત્માનું કલ્યાણ કર. રાજાએ આ વાત અંગીકાર કરી. આ પ્રમાણે શ્રીઅપ્પ-ભક્તિએ રાજાને કુર્કર્મ કરતાં તેમજ આત્મહત્યા કરતાં અટકાવ્યો.

આ પછી કેટલોક કાળ વીસા બાદ વાકુપતિરાજ મથુરા ગયો અને ત્યાં તે શ્રીપાત નિ-
દંડી થઈ રહ્યો. એ વાત રાજાએ લોક પાસેથી જાણીને સૂરિજીને કહ્યું કે આપે મને પણ શ્રાવક બનાવ્યો, આપની વાણી પણ દિવ્ય છે અને આપની શક્તિ પણ અપરિમિત છે. પરંતુ એ બધું હું સારેજ સાચું માનું કે જ્યારે આપ વાકુપતિને જૈન બનાવો. સૂરિજીએ ઉત્તર આપ્યો કે હું અસારે એવી પ્રતિજ્ઞા લઈ છું કે જ્યારે હું એને મારો શિષ્ય (શ્વેતામ્બર) બનાવું, સારેજ મારી વિધા સાચી; વાસ્તે વાકુપતિ ક્યાં છે તે મને કહે. રાજાએ કહ્યું કે તે મથુરામાં છે.

પછી આમ રાજાના કેટલાક આપ્ત મનુષ્યોને સાથે લઈને સૂરિજી મથુરા જવા નીકળ્યા. ત્યાં પહોંચ્યા બાદ તેમણે વરાહભિહિરના મંદિરમાં ધ્યાનસ્થ અવસ્થામાં વાકુપતિને જોયો. તેની પાછળ ઊભા રહીને સૂરિજીએ ઊંચે સ્વરે નીચે મુજબનો આશીર્વાદ દેવો શરૂ કર્યો:—

“સન્ધ્યાં યત્ પ્રણિપત્ય લોકપુરતો વદ્ધાઙ્ગલિર્યાચસે

ધત્સે યજ્ઞ પરાં વિલજ્જ ! શિરસા તન્નાપિ સોઢં મયા ।

શ્રીર્જાતાઽમૃત(મ્બુધિ)મન્થનાદ્ યદિ હરેઃ કસ્માદ્ વિષં ભક્ષિતં?

મા સ્ત્રીલમ્પટ ! માં સ્પૃશેત્યભિહિતો ગૌર્યા હરઃ પાતુ વઃ ॥ ૧ ॥—શાર્દૂલ૦

एकं ध्याननिमीलनान्तरं कलितं चक्षुर्द्वितीयं पुनः

पार्वत्या विपुले नितम्बफलके शृङ्गारभारालसम् ।

अन्यद् दूरविकृष्टકામદહનક્રોધાનલોહીપિતં

શમ્ભોર્મિશ્વરસં સમાધિસમગ્રે નેત્રત્રયં પાતુ વઃ ॥ ૨ ॥—શાર્દૂલ૦

રામો નામં બભૂવ હું તદવલા સીતેતિ હું તાં પિતુ-

ર્વાચા પાલ્લવિન વિચરતસ્તસ્યાહરણં રાવણઃ ।

નિદ્રાર્થં જનનીકથામિતિ હરેર્હુકારિણઃ શૃણ્વતઃ

પૂર્વં સ્મરન્તુ કાપડિલમ્બુમજ્જુરા દૃષ્ટયઃ ॥ ૩ ॥—શાર્દૂલ૦

ઉપેક્ષ્યા રતાન્તે મરુતગપતૌ પાણિનૈકેન કૃત્વા

ધૃત્વા જાન્યેન વાસો વેગલિલ્લહરી-ગરમંસે વસ્ત્વાઃ ।

સઘસત્કાયકાન્તિદ્વિગુણિતરસપ્રીતેના શૌરિણા વઃ

સાચ્યામાસલે નીતં વપુરલસલસદ્ધાઃ લક્ષ્મ્યાઃ પુનસ્તુ ॥ ૪ ॥—અમ્બરા

૧ સરખાવો—

“મવસા માવસં કર્મ, વચસા વાચિકં તથા ।

કાચેન કાયિકં કર્મ, નિસરન્તિ મનીષિણઃ ॥”

૨ હવં કાશ્યં નિગાદિરાયણસેલેષઃ સુમાપેતરત્તામ્બુજાન્તર ।

અર્થાત—લોકાના દેખતાં તું સંધ્યાને હાથે જોડી નમન કરી તેની તું યાચના કરે છે. વળી હે બેશરમ ! (ગંગા રૂપી) બીજી સ્ત્રીને તું મસ્તક ઉપર ધારણ કરે છે તે પણ મેં સહન કર્યું. પરંતુ જો સમુદ્ર મન્યનથી હરિને લક્ષ્મી મળી, તો તેં ઝેર કેમ ખાધું ? માટે હે સ્ત્રીલંપટ ! તું મને સ્પર્શ કરીશ નહિ એમ જોને ગૌરી (પાર્વતી)એ કહ્યું તે હર (મહાદેવ) તમારું રક્ષણ કરે. —૧

જનું એક લોચન ધ્યાનમાં (લીન થયેલું હોવાથી) મીચાયેલું છે, બીજું લોચન પાર્વતીના મોટા નિતમ્બ ઉપર શૃંગાર (રસના) ભારથી નમી પડેલું છે અને ત્રીજું લોચન દૂરથી (ધનુષ્ય) ચડાવતા કંદર્પને બાળવાને કાપાશિથી પ્રજ્વલિત બન્યું છે, એવા સમાધિ વખતે શંભુ (મહાદેવ)ના ભિન્ન રસવાળાં ત્રણે લોચનો તમારું પરિપાલન કરે. —૨

એક હોતો રામ. હું. તેને સીતા (નામની) પત્ની હતી. હું. તેના પિતાના વચનથી તે પંચવટી વનમાં વિચરતો હતો તેવામાં તેની સ્ત્રીને રાવણ હરી ગયો. હું. નિદ્રાર્થે આ પ્રમાણેની જનની—કથાને હું કારપૂર્વક શ્રવણ કરતા હરિની પૂર્વ સ્મરણ થવાથી કાપથી કુટિલ બનેલ ભ્રમર વડે ભંગુર થયેલી દૃષ્ટિએ તમારું પાલન કરે. —૩

રતાન્તે એક હાથે શેષ(નાગ)ના ઉપર ભાર મૂકીને (એટલે કે વિષય-સેવન પછી થાકી જવાથી શેષ નાગના ઉપર એક હાથ ટેકવીને) અને બીજા હાથે વસ્ત્ર લઇને ઊઠતી એવી તેમજ છુટી ગયેલા અંબોડાના ભારને ખસા ઉપર વહન કરતી એવી તથા જોની કાયાની કાન્તિને જોતાં જોનામાં સુરત-સ્નેહ બમણો ઉત્પન્ન થયો છે એવા વિષયુએ જોને આલિંગન કરી ફરી શય્યામાં સુવાડી, તે લક્ષ્મીનું આગસથી કાંઠક મન્દ પડી ગયેલા હાથવાળુ શરીર તમને પવિત્ર કરે. —૪

આ પ્રમાણે તેઓ ધણું બોલ્યા એટલે વાક્યપતિ ધ્યાન મૂકીને તેમની સંમુખ આવી કહેવા લાગ્યો કે હે અપ્યભટ્ટિ મિત્ર ! તમે મારી સમક્ષ શૃંગાર અને રૌદ્ર રસથી યુક્ત એવો પદ્ય-પાઠ કેમ કરો છે ? સૂરિજીએ ઉત્તર આપ્યો કે તમે સાંખ્ય છો; તેમાં વળી કેટલાક સાંખ્યો ઈશ્વરને માનતા નથી, જ્યારે કેટલાક ઈશ્વરને માને છે; પરંતુ તે સર્વેને રૂપ તત્ત્વો સંમત છે. આ બધું ધ્યાનમાં લઇને અમે તમારી આગળ તમારા ઇષ્ટ દેવની સ્તુતિ કરીએ છીએ, કેમકે જોને જોવી રૂચિ હોય તેની આગળ સમયજ્ઞે તે પ્રમાણે કહેવું. વાક્યપતિએ કહ્યું કે એ વાત બરાબર છે, પરંતુ હું તો મોક્ષનો અર્થો છું. વિશેષમાં મારું મરણ પાસે આવેલું જાણી બ્રહ્મ-ધ્યાનમાં લીન થવા હું અહીં આવ્યો છું.

સૂરિજીએ આ સાંભળીને કહ્યું કે શું રૂદ્ર પ્રમુખ દેવો મુક્તિ-દાતા નથી ? જો તેઓ મુક્તિ-દાતા હોય, તો પછી આ પ્રમાણે તું ધ્યાન-મુક્ત થઇ ખિન્ન કેમ થાય છે ? અને જો તેઓ તેવા નથી એમ માનતો હો, તો તેમને મૂકીને મુક્તિને આપનારાની સેવા કેમ કરતો નથી ?

વાક્યપતિએ કહ્યું કે તેઓ મુક્તિ-દાતા નથી, પરંતુ મુક્તિ અર્પણ કરવામાં કયા દેવ સમર્થ છે તેની મને ખબર નથી. અપ્પભદ્ધિભૂતિએ કહ્યું કે તેવા દેવ તો બિનજ છે, કેમકે દેવનું નીચે મુજબનું લક્ષણ તેમનામાંજ ધટી શકે છે:—

“અર્હન્ સર્વાર્થવેદી યદુલ્લતિલકઃ કેશવઃ શક્કરો વા

વિભ્રદ્ ગૌરીં શરીરે દધદનવરતં પદ્મજન્માઽક્ષસૂત્રમ્ ।

બુદ્ધો વાઽલં કૃપાલુઃ પ્રકટિતભવનો ભાસ્કરઃ પાવકો વા

રાગાદૈર્યો ન દોષૈઃ કલુષિતહૃદયસ્તં નમસ્યામિ દેવમ્ ॥ ૧ ॥—અંધરા

યત્ર તત્ર સમયે યથા તથા

યોઽસિ સોઽસ્યભિધયા યયા તયા ।

વીતન્નપ્રલુપ્તઃ સ ચેદ્ ભવા—

નેક એવ ભગવન્ ! નમોઽસ્તુ તે ॥ ૨ ॥—૧૨થોદ્ધતા

મદેન માનેન મનોભવેન

ક્રોધેન લોભેન ચ સંમદેન ।

પરાજિતાનાં પ્રસભં સુરાણાં

વૃથૈવ સામ્રાજ્યરુજા પરેષામ્ ॥ ૩ ॥—ઉપબતિ

—અયોગવ્યવસ્થેદિકા દ્વાત્રિશિકા, શ્લોક ૨૫

‘જં દિઢ્ઠી કરુણાતરંગિયપુટા એયસ્સ સોમ્મં મુહં

આયારો પસમાયરો પરિયરો સન્તો પસન્ના તણ્ ।

તં મન્ને જ જમ્મમચ્છુહરણો દેવાહિદેવો જિણો

દેવાણં અવરાણ દીસઙ્ગ જઓ નેયં સરૂવં જણ્ ॥ ૪ ॥”—શાર્દૂલ

અર્થાત્—જેનું હૃદય રાગાદિક દોષોથી મલિન થયેલું નથી, તે દેવને હું નમસ્કાર કરું છું. પછી ભલે તે દેવ સર્વ પદાર્થને જાણનારા અરિહંત હો. કે યદુ વંશને વિષે તિલકસમાન

૧ રાત્પરેર્નેરલ્લૌ રથોદ્ધતા ।

૨ છાયા—

યદ્ દષ્ટિઃ કરુણાતરંગિતપુટા એતસ્ય સૌમ્યં મુખમ્

આચારઃ પ્રશમાકરઃ પરિકરઃ શાન્તઃ પ્રસન્ના તનૂઃ ।

તદ્ મન્યે જરાજન્મમૃત્યુહરણો દેવાધિદેવો જિનો

દેવાનામપરેષાં દૃશ્યતે યતો નૈતત્ સ્વરૂપં જગતિ ॥

૩ સરખાવો—

યદ્ દષ્ટિઃ કરુણાતરંગલહરી ચૈતસ્ય સૌમ્યં મુખં

આચારઃ પ્રશમાકરઃ પરિકરઃ શાન્તઃ પ્રસન્ના તનુઃ ।

તન્મન્યેઽસ્થિલજન્મમૃત્યુહરણો દેવાધિદેવો જિનો

દેવેષ્વન્યતરેષુ રાજતિ યતો નેવં સ્વરૂપં ક્ષિતૌ ॥

—જૈનધર્મચરિત્રોમે

કેશવ (કૃષ્ણ) હો; શરીર ઉપર (ખોળામાં) ગૌરી (પાર્વતી)ને ધારણ કરનારા શંકર હો કે નિરંતર અક્ષ-સૂત્રને ધારણ કરનારા પદ્મજન્મા (બ્રહ્મા) હો; અત્યંત કૃપાળુ એવા બુદ્ધ હો કે જગત્ને પ્રકાશિત કરનારા સૂર્ય કે અગ્નિ હો.—૧

હે પ્રભુ! જ્યાં, જ સમયે, જવી રીતે, જ નામથી તું હો, ત્યાં, તે સમયે, તેવી રીતે તે નામથી પ્રખ્યાત એવો તું જો દોષરૂપ દૂષણથી રહિત હો, તો તેવા એકલા તને(જ) મારા પ્રણામ હોજો.—૨

મદ્યથી, માનથી, મદનથી, ક્રોધથી, લોભથી અને હર્ષથી એ બધાથી અત્યંત પરાજિત થયેલા એવા અન્ય દેવોની સામ્રાજ્ય-પીડા વ્યર્થજ છે.—૩

જથી કરીને (જિનની) દૃષ્ટિ કણ્ણાકી કલ્પોલથી યુક્ત પુટ (પુડિયા) જવી છે, અખ સૌમ્ય છે, આચાર પ્રશમની ખાણ છે, પરિકર શાન્ત છે અને દેહ પ્રસન્ન છે તેથી હું એમ માનું છું કે જરા (ધડપણ), જન્મ અને મરણનો નાશ કરનારા એવા દેવાધિદેવ જિન(જ) છે, કેમકે અન્ય દેવોનું આવું સ્વરૂપ વિશ્વમાં જોવામાં આવતું નથી.—૪

આ પ્રમાણે સૂરિજીએ કહ્યું એટલે વાક્યપતિએ પૂછ્યું કે તે જિન ક્યાં છે? સૂરિજીએ કહ્યું કે સ્વરૂપથી તો તે મોક્ષમાં છે, પરંતુ ભૂતિથી તે જિનાલયમાં છે. આ સાંભળીને વાક્ય-પતિએ તે મને બતાવો એમ સૂરિજીને કહ્યું. તેથી સૂરિજી તેને આમ નરેશ્વરે બનાવેલા જિનાલયમાં લઇ ગયા અને ત્યાં પોતેજ પ્રતિષ્ઠા કરેલી શ્રીપાર્શ્વનાથની ભૂતિના દર્શન કરાવ્યા. શાન્ત, કાન્ત તથા નિરંજન એવા સ્વરૂપને જોઇને પ્રબુદ્ધ થયેલા વાક્યપતિ બોલી ઊઠ્યો કે આકાર જોતાંજ આ દેવ નિરંજન હોય એમ જણાય છે. સૂરિજીએ વિશેષમાં તેને દેવ, ગુરૂ અને ધર્મનું યથાર્થ સ્વરૂપ રૂડી રીતે સમજાવ્યું તેથી તે પ્રસન્ન થયો અને મિથ્યાત્વ-રૂપી વિષને લાજ દઇ તે શ્વેતામ્બર જૈનર્ષિ થયો. જિનને વન્દન કરતાં તે બોલ્યો કે—

“મયનાહિસુરહિણં, ઇમિણા કિંકરફલં નહાલે ણં ।

इच्छामि अहं जिणवर !, पणाम किण कलुसियं काजं ? ॥ १ ॥—આર્યા

दोवि गिहत्था धडहड, वच्चइ को किर णस्सवि पत्त भणिज्जइ ? ।

सारंभे सारंभं पुज्जइ, कदम कदमेण किमु सुज्जइ ? ॥ २ ॥”—આર્યા

અર્થાત્ કરતૂરી વડે સુવાસિત એવા આથી લલાટમાં સેવકનું ક્ષણ છે. તેથી હે જિનેશ્વર ! નમસ્કારને મલિન કરવાને હું કેમ ઇચ્છું?—૧

मृगामिसुरभितेन अनेन किंकरफलं ललाटे ।

इच्छामि अहं जिणवर ! प्रणमं कथं कलुषितं कर्तुम् ? ।

द्वावपि गृहस्थानुत्पन्नं ब्रह्मणः कः किल कस्यापि पात्रं भण्यते ? ।

सारम्भः सारम्भं पूजयति कर्दमः कर्दमेन किं सुज्यते ? ॥

અને ગૃહસ્થો ઉન્નાર્ગે બચ છે, તો ઠાણુ કેાનું પાત્ર કહેવાય? આરંભથી યુક્ત (બન) આરંભીને પૂજે છે, (પરંતુ) શું કાદવ કાદવથી શુદ્ધ થાય છે?—૨

કાલાન્તરે વાકપતિનું મરણ પાસે આવતાં મથુરાના ચારે વર્ણોની તેમજ આમ નૃપતિના આત્મ જનોની સમક્ષ સૂરિજીએ એને 'અઠાર પાપ-સ્થાનનો ભાગ કરાવ્યો, 'પંચ-પરમેષ્ઠીરૂપ નમસ્કાર-મંત્ર સંભળાવ્યો, જીવોને અમાવાવ્યા અને ચાર શરણોનું આલંબન લેવડાવ્યું. સાર પછી મુખેથી શરીર તજીને વાકપતિ સ્વર્ગે ગયા.

આ સમયે સ્નેહથી વિકલ બનેલા સૂરિજીએ સામન્તો અને પહિડતો સાંભળે તેમ ગદ્ગદ સ્વરે નીચે મુજબના ઉદ્ગારો કાઢ્યા.

“વૈદ્ર સગ્ગમ, સામંતરાય ! અવરતેજો ન ફિટ્ટિહ્હ !

પદમં ચિય વરિયપુરંદરાય સગ્ગસ્સ લચ્છીણ ॥ ૧ ॥”—આયાં

પછીથી સૂરિજી આ ગોકુલ-વાસ (મથુરા)માં આવેલા અને નંદ રાજાએ તૈયાર કરાવેલા શ્રીશાન્તિનાથના મંદિરમાં ગયા. ત્યાં શ્રીશાન્તિદેવીની પણ મૂર્તિ હતી. તેમણે આ બંનેની “જ્યેષ્ઠિ જગદ્રક્ષાકર” ઇલાદિ વચનપૂર્વક સ્તુતિ કરી. પછીથી સામન્તોની સાથે સૂરિજી ગોપગિરિ પાછા આવ્યા અને તેમણે વાકપતિના સંબંધમાં બનેલું સર્વ વૃત્તાન્ત રાજાને કહી સંભળાવ્યું. આથી રાજા આનંદ પામ્યો. આ સમયે તેણે સૂરિજીને કહ્યું કે—

“આલાકન્તઃ સન્ત્યઃ, મૂર્યાસો માસ્કરાયઃ !

કલાવાનેવ તુઙ્ગાદ્રા-વર્કકર્મણિ કર્મઠઃ ॥ ૧ ॥”—અનુદ્રુપ

અર્થાત્ સૂર્યાદિક અનેક (અહો) પ્રકાશયુક્ત તો છેજ, પરંતુ ઊંચા ગિરિ ઉપર પથ્થરને પીગળાવવામાં સમર્થ એવો તો અન્દ્રજ છે.

એક વાર રાજાએ સૂરિજીને કહ્યું કે જૈન તત્ત્વ જાણવા છતાં મને વચમાં વચમાં તાપસ-ધર્મ ઉપર પ્રીતિ ઉદ્ભવે છે, તેનું શું કારણ હશે ? તેમણે પ્રત્યુત્તર આપ્યો કે હું આ વાતનો કાલે ઉત્તર આપીશ. તેઓ ઉપાશ્રયે આવ્યા અને રાત્રે સરસ્વતી દેવીને રાજાના પૂર્વ ભવ સંબંધી હકીકત પૂછી લીધી. પછી બીજે દિવસે સવારમાં રાજાને કહી સંભળાવ્યું

૧ (૧) પ્રાણાતિપાત, (૨) મૃષાવાદ, (૩) અદત્તાદાન, (૪) મૈથુન, (૫) પરિગ્રહ, (૬) ક્રોધ, (૭) માન, (૮) માયા, (૯) લોભ, (૧૦) રાગ, (૧૧) દ્રેષ, (૧૨) કલહ, (૧૩) અભ્યાખ્યાન, (૧૪) પૈશુન્ય, (૧૫) રતિ. અરતિ, (૧૬) પરપરિવાદ, (૧૭) માયામૃષાવાદ અને (૧૮) મિથ્યાત્વશબ્દ એ અઠાર પાપ-સ્થાનો છે.

૨ જીઓ શ્રીચતુર્વિંશતિગિનનાનન્દસ્તુતિના ૮૬મા પદનું સ્પષ્ટીકરણ.

૩ છાયા—

સ્વપિ સ્વર્ગે ગતે સામન્તરાય ! અવરતેજો ન સ્ફેટિષ્યતિ !

પ્રથમમેવ દુત્તારન્દરાયઃ સ્વર્ગસ્ય લક્ષ્મ્યાઃ ॥

૪ “અજ્ઞાપિ વર્તેતે તચ્છામિતકરં સર્વમવહરણમ્” એમ આ સંબંધમાં પ્રભાવક-ચરિત્રમાં ઉલ્લેખ છે, પરંતુ આ સ્તોત્ર મારા બેવામાં હજી મુઢી આવ્યું નથી.

કે તું પૂર્વ ભવમાં તાપસ હતો અને તે કાલિંજર નામના ગિરિ પાસે આવેલા શાંલ વૃક્ષની નીચે એકાંતર ઉપવાસ કરવા વડે દોઢસો વર્ષ પર્યંત તપશ્ચર્યા કરી હતી. આયુષ્ય પૂર્ણ થતાં તું રાજ થયો છે. આ વાતની જો તારે પ્રતીતિ કરવી હોય, તો હજી તે વૃક્ષની નીચે તારી જટા લટકે છે તે મંગાવી જો. રાજ્યે જટા મંગાવી. તે આવતાં રાજને પ્રતીતિ થઈ. આથી તે ઉમંગભેર શુદ્ધ અંતઃકરણપૂર્વક જૈન ધર્મ પાળવા લાગ્યો.

એક વાર મહેલની ઉપર ફરતાં ફરતાં આમ રાજ્યે એક ધરમાં બિલા માટે મુનિને જતા જોયો. તેમાં એક કામિની હતી. તેણે કામાર્ત થઈ પરશ્ર્વજમાં એક ચિત્ત-વાળા એવા આ મુનિની સાથે કીડા કરવાની ઇચ્છાથી દ્વાર બંધ કર્યા; પરંતુ મુનિએ તેનો સ્વીકાર કરવા ના માડી, ત્યારે દ્વાર પકડી રાખીને તેણે તેને લાત મારી. તેમ થતાં કાકતાલીય ન્યાયથી કે અંધવર્તિકા ન્યાયથી તેનું નૂપુર (અંગૂઠ) તે મુનિના ચરણમાં પેસી ગયું. તે જોઈ રાજ્યે સૂરિજીને નીચે મુજબની સમસ્યા કહી:—

“કામાડરાણ્ડજ્ઞ વરંગણાણ્ડ, અભત્થિઓ જુલ્લગાલિયાણ્ડ”

અર્થાત્ કામને વશ થયેલી તેમજ યૌવનને લીધે ગર્વિષ્ઠ બનેલી તે સુંદર સુંદરીએ તેની પ્રાર્થના કરી.

સૂરિજીએ તે સમસ્યા પૂર્ણ કરતાં કહ્યું કે—

“ને મન્નિયં તેણ જિહ્વિણ્ડ, સનેરો પવ્વહ્મસ્સ પાઓ ॥ ૧ ॥”—ઉપભતિ

અર્થાત્ તે જિતેન્દ્રિયે માન્યું નહિ; તે દીક્ષા લીધેલાનો પગ નૂપુરથી યુક્ત થયો છે.

એક વાર કોઈ પ્રોપિત-ભર્તૃકાના ગૃહમાં બિલા માટે કોઈ બિલ્લુક દાખલ થયો. પેલી સ્ત્રી બિલ્લુને પારણું કરાવવા માટે અન્ન લાવી; પરંતુ તે બિલ્લુની દૃષ્ટિ તે સુંદરીની નાભિ ઉપર સ્થિર થઈ ગઈ, જ્યારે તે સ્ત્રીની દૃષ્ટિ તે બિલ્લુકનાં મુખ-કમલ ઉપર લાગી રહી. એટલામાં કાગડાઓ તે અન્ન ખાઈ ગયા. આ બધું દૃશ્ય રાજ્યે મહેલ ઉપરથી જોયું અને તે સંબંધમાં તેણે સૂરિજીને નીચે મુજબની સમસ્યા કહી સંભળાવી:—

“ભિક્ષાચરો પિચ્છહ્મ નાહિમંડલં સાવિ તસ્સ મુહકમલં”

અર્થાત્ બિલ્લુક તે સ્ત્રીનું નાભિ-મણ્ડલ જુએ છે અને તે (સ્ત્રી) પણ તેનું મુખ-કમલ જુએ છે. સૂરિજીએ કહ્યું કે—

૧ છાયા—

કામાડુરવાડજ વરાજ્જનવાડઅર્થિતો નિલેખાલિયા ।

૨ છાયા—

ને મન્ત તેન-જિતેન્દ્રિયેણ, સનૂપુરઃ પ્રવ્રજિતલ પાદઃ ॥

૩ જોનો પતિ પરદેશ ગયો છે એવી સ્ત્રી.

૪ છાયા—

ભિક્ષાચરઃ પચ્ચતિ નાભિમન્ડલં સાવિ તલ્લ મુહકમલમ્ ।

“દુળ્હંપિ કવાલં ચઢુયંપિ કાયા વિહુંપંતિ ॥ ૧ ॥”

અર્થાત્ અંનેના કપાળ અને કડછીને કાગડાઓ ખગાડે છે.

આ સાંભળીને આમ રાજ અચંબો પામી ગયો અને વિચારવા લાગ્યો કે ખરેખર આ સર્વજ્ઞપુત્રજ છે.

એક દિવસ ચિત્રકળામાં અતિશય પ્રવીણ એવો એક ચિતારો રાજ પાસે આવ્યો. તેણે વિવિધ ચિત્રો આલેખ્યાં, પરંતુ રાજએ તે તરફ લક્ષ્ય આપ્યું નહિ. આથી તેણે આખરે મહાવીરસ્વામીનાં ચાર ચિત્રો કાઢીને સૂરિજીને બતાવ્યાં. સૂરિજીએ તેની કળાની પ્રશંસા કરી એટલે રાજએ તેને એક લાખ ટંક આપ્યા. પછીથી તેણે આ ચાર ચિત્રોને મોઢેરકમાં, અણહિલ્લપુરમાં, ગોપગિરિમાં અને સતારક નામના પુરમાં મોકલી આપ્યાં. ત્યાં તેણે પ્રતિષ્ઠા તથા પ્રભાવના પણ કરાવી અને વળી બીજાં પણ ઘણાં બિંબ કરાવ્યાં.

કાલાન્તરે આમ રાજને ત્યાં સુલક્ષણી પુત્રનો જન્મ થયો. રાજએ તેનો મહોત્સવ કર્યો અને તેનું દુન્દુક એવું નામ પાડ્યું. આ પણ યુવાન થતાં તેના પિતાની જેમ સર્વ ગુણો પ્રાપ્ત કરી સારી પ્રસિદ્ધિ પામ્યો. એક વખત આમ ભૂપાલે સમુદ્રસેન રાજના રાજગિરિ નામના દુર્ગ (કિલ્લા)ને રૂંધ્યો. અપરિમિત સૈન્ય, કુદાલકાદિક સામગ્રી, ભૈરવાદિ યન્ત્ર-બેદા વિગેરે ઉપાયો રાજએ અજમાવી બેસ્યા, પરંતુ તે દુર્ગ તે સર કરી શક્યો નહિ. આથી ખેદ પામીને તે રાજએ સૂરિજીને પૂછ્યું કે આ ગગનસ્પર્શી દુર્ગ હું ક્યારે જીતી શકીશ ? સૂરિજીએ કહ્યું કે તારા પુત્ર દુન્દુકનો પુત્ર ભોજ આ દુર્ગને દૃષ્ટિમાત્રથી ચૂર્ણ કરી નાખશે; બાકી તેમાં બીજાનું કંઈ વળવાનું નથી. આથી આમ રાજ ત્યાં બાર વર્ષ સુધી પડાવ નાખીને રહ્યો. તેવામાં દુન્દુકને ઘેર પુત્ર જન્મ્યો અને તેનું ભોજ એવું નામ પાડવામાં આવ્યું. તેનો જન્મ થતાંજ તેને નાના પલંગમાં સુવાડી દુર્ગ આગળ લાવવામાં આવ્યો. તેની આ દુર્ગ તરફ દૃષ્ટિ પડતાં એના કંકડે કંકડા થઈ ગયા. સમુદ્રસેન રાજ ધર્મ-દ્વારથી બહાર નીકળી ગયો. આમ રાજએ તે દુર્ગ હાથ કર્યો, પરંતુ તેણે પ્રજાને કોઈ પણ રીતે પીડા કરી નહિ; કેમકે જૈન રાજર્ષિઓ દયાળુ હોય છે.

રાત્રિ સમયે ત્યાંના અધિષ્ઠાયક વ્યન્તરે આમ રાજને કહ્યું કે હે રાજન! જો તમે અહિં આ રહેશો, તો હું તમારા લોકોને હણી નાખીશ. આમે પ્રત્યુત્તર આપ્યો કે લોકોને હણવાથી તમને શો લાભ છે ? જો તમારી હણવાની ઇચ્છા હોય, તો તમે મનેજ હણો. આ પ્રમાણેની રાજની નિર્ભયતા જોઈને વ્યન્તર ઘણો પુશી થયો અને જ ઇચ્છા હોય

તે માગે એમ તેણે રાજને કહ્યું. રાજએ જવાબ આપ્યો કે મારે કાંઈ વાતની ખોટ નથી પરંતુ માફ મૃત્યુ ક્યારે થશે તે તમે કહો. ત્યારે વ્યંતરે કહ્યું કે આજથી છ મહિના પછી મહારથી શરૂ થતા નામવાળા ગામમાં તમારું મૃત્યુ થશે અને તે સમયે તમને જળમાંથી ધુમાડો નીકળતો જણાશે એ જાણજો; માટે હવે તમે પારલૌકિક સાધના કરે એમ કહીને તે વ્યંતર ચાલ્યો ગયો.

સવાર પડતાં રાજ સૂરિજી પાસે આવ્યો એટલે તેમણે તેને કહ્યું કે વ્યંતરે તને જે વાત કહી છે તે સાચી છે, વાસ્તે તું પરલોક ગમનમાં સહાયભૂત એવું ધર્મરૂપી બાથુ મહાદેવ કરવા તૈયાર થા. સૂરિજીને રાત્રિ સંબંધી હકીકત ખબર પડી ગઈ એ જાણીને રાજ આશ્ચર્ય કિત થયો, પરંતુ સાથે સાથે તેને એ વિચાર પણ આવ્યો કે સૂર્ય તેજસ્વી, ચન્દ્ર આનન્દ દાયક, ગંગાજળ પવિત્ર અને જૈન જ્ઞાની હોય, એમાં શી નવાઈ ?

એ દિવસ પછી પ્રસંગ મળતાં સૂરિજીએ રાજની પાસે શ્રીનેમિનાથની સ્તુતિરૂપ નીચે મુજબનો આશીર્વાદ કહ્યો—

“લાવણ્યા-તસારસારણિસમા સા મોગમૂઃ સ્નેહલા

સા લક્ષ્મીઃ સ નવોદ્ભવસ્ત્વજ્જામા સા પારેકા તજ્જલમ્ ।

તે ગોવિન્દ-શિવા-સમુદ્રવિજયપ્રાયાઃ પ્રિયાઃ પ્રેરકા

યો જીવેષુ કૃપાનિધિર્વ્યધિત નોદ્વાહઃ સ નેમિઃ શ્રિયૈ ॥ ૧ ॥”—શાદ્દલ૦

અર્થાત્ લાવણ્યરૂપ અમૃતના સારની સારણિ સમાન એવી તે સ્નેહવતી ભોગ-પુત્ર (રાજમતી), તે લક્ષ્મી, તે નવીન ઉદયવાળું યૌવન, તે દ્વારિકા, તે જળ, તે ગોવિન્દ (કૃષ્ણ), શિવા (રાણી) અને સમુદ્રવિજય (રાજ) પ્રમુખ પ્રિય જનો જના પ્રેરક હતા અને જે જીવોને વિષે કંઈનાનિધિ હતા એવા જે નેમિ(નાથ) વિવાહ ન કર્યો, તે (તમને) કદ્યાણને માટે થાઓ.—

તથા વળી—

“મમ્નૈઃ કુટુંબજમ્બાલે, ચૈર્મિથ્યાકાર્યજર્જરૈઃ ।

નોજ્જયન્તે નતો નેમિ-સ્તે ચેજીવન્તિ કે મૃતાઃ ? ॥ ૨ ॥”—અનુષ્ટુપ

અર્થાત્ મિથ્યા કાર્યમાં જર્જરિત બનેલા અને કુટુંબરૂપી કાલવમાં મગ્ન થયેલા એ જ જનો નેમિ(નાથ)ને ઉજ્જયન્ત (રૈવત) ગિરિ ઉપર નમ્યા નહિ, તેમને જે જીવત ગણવામાં આવે, તે પછી મુએલા કાણુ કહેવાય ?

આ પ્રમાણેનો રૈવત ગિરિનો સૂરિએ અપૂર્વ અહિમા કહ્યો. તે સાંભળીને રાજ ભૂમિ ઉપર પગ ઠોકરીને કમર કસીને જોમો થઈ ગયો અને તેણે એવી પ્રતિજ્ઞા લીધી કે રૈવત ગિરિ ઉપર નેમિનાથના દર્શન કર્યા વિના હું ભોજન કરનાર નથી. લોકોએ તેને ધર્મ

વાર્ધો અને કહ્યું કે આપ નરમ પ્રકૃતિવાળા છે અને આ પર્વત તો ધણો દુર છે, વાસ્તે ખોટી ખેંચતાણુ ન કરો. પરંતુ તે રાજા પોતાની પ્રતિજ્ઞામાં મક્કમ રહ્યો. સૂરિજીને સાથે લઈને સૈન્ય સહિત તે દૈવત ગિરિ જવા નીકળ્યો.

પ્રયાણ કરતો કરતો આમ રાજા સ્તમ્ભન તીર્થે આવી પહોંચ્યો એટલામાં તો ક્રુધાથી તે એવો પીડિત થઈ ગયો કે તેના પ્રાણ પણ સંશયમાં આવી ગયા; પરંતુ તે પ્રતિજ્ઞાથી ચળ્યો નહિ. લોકો ભયભીત બની ગયા અને સૂરિજી પણ ખેદ પામ્યા. તેમણે કૂંભાણી (અંબિકા) દેવીને મંત્ર-બળથી સાક્ષાત્ બોલાવી અને કહ્યું કે એવું કરો કે આ રાજા ભોજન કરે અને જીવે. તદ્દનુસાર તે દેવી મસ્તક ઉપર એક બિંબને ધારણ કરી ગગન-માર્ગે થઈને રાજા પાસે આવી અને બોલી કે હે વત્સ ! હું અંબિકા દેવી છું અને તારા સત્ત્વથી પ્રસન્ન થઈ છું. તું મને ગગનથી આવતી બેઠ છે. મેં દૈવત ગિરિ ઉપરથી આ નેમિનાથનું બિંબ આણ્યું છે. તેને તું વંદના કરી પારણું કર એટલે તારી પ્રતિજ્ઞા જળવાઈ રહેશે. સૂરિજીએ પણ એ વાતને ટેકા આપ્યો, તેથી રાજાએ ત્યાં ભોજન કર્યું અને પછીથી તે બિંબની ત્યાં સ્થાપના કરાવી. તે બિંબ સ્તમ્ભન તીર્થમાં ઉજ્જયન્ત નામે ઓળખાય છે.

સાર બાદ આનન્દના વાદિત્ર વગડાવતો આમ રાજા વિમળાચળ (શત્રુંજય ગિરિ) ગયો અને વૃષભકવજ (ઋષભદેવ) ના દર્શન કરી પવિત્ર થયો. કાલાન્તરે તે દૈવત ગિરિ પહોંચ્યો તેવામાં તો તે તીર્થને દિગમ્બરોએ ડંધી લીધું. દિગમ્બરોએ શ્વેતામ્બર સંધને ત્યાં પ્રવેશ કરતાં અટકાવ્યો છે એવી ખબર આમ રાજાને મળતાં તે તેમની સાથે યુદ્ધ કરવા તૈયાર થઈ ગયો. તેવામાં દિગમ્બર સંપ્રદાયના અગ્ર્યાર નૃપતિઓ પણ ત્યાં ભેગા થઈ ગયા. યુદ્ધ કરવા સન્ન થયેલા બન્ને પક્ષોને સૂરિજીએ કહ્યું કે ધર્મ-કાર્યમાં યુદ્ધ કરવું તે ઉચિત નથી. તેમણે દિગમ્બરોને સમજાવ્યા કે સૌરાષ્ટ્રવાસી દિગમ્બર તેમજ શ્વેતામ્બર પક્ષની પાંચ સાત વર્ષની સો સો કન્યાઓ બોલાવી સભા બોલાવવી અને તેમાં બે બધી શ્વેતામ્બર કન્યાઓ

“ઉંજિન્તસેલસિહરે, દેવે નાળં નિસીંઝિા જસ્સ ।

તં ધમ્મવક્કવોં, અરિદ્ધુનેમિં મંસાત્તે ॥ ૧ ॥”—આમાં

આ પ્રમાણેની ગાથા બોલે તો આ તીર્થે શ્વેતામ્બરોનું બાણું, નહિ તો તે દિગમ્બરોનું છે એમ માનવું.

સભા મળતાં સમયે શ્વેતામ્બરની કન્યાઓ ઉપલી ગાથા બોલી એટલે અંબિકાએ શ્વેતામ્બર સંધના ઉપર પુષ્પ-વૃષ્ટિ કરી. (આ પ્રમાણે આ તીર્થે શ્વેતામ્બરોનું સિદ્ધ થયું અને વળી તે દિવસથી આ ગાથાનો ચૈત્યવંદનમાં સમાવેશ કરવામાં આવ્યો.) રાજાએ

ભક્તિપૂર્વક દૈવત ગિર ઉપર ચડી નેમિનાથને પ્રણામ કરી પોતાની પ્રતિજ્ઞા પૂર્ણ કરી. ત્યાંથી પોતાને નગરે આવતાં માર્ગમાં તેણે પિંડતારકમાં દામોદર હરિની મૂર્તિને, દ્વારકામાં શ્રીકૃષ્ણની મૂર્તિને અને સોમેશ્વર પુરમાં સોમનાથની મૂર્તિને પ્રણામ કર્યાં.

આ પ્રમાણે યાત્રા કરીને આમ રાજ સૂરિજી સાથે પોતાને નગરે પાછો આવ્યો. તેણે સંધ-પૂજાદિ મહોત્સવો કર્યાં. વિશેષમાં તેણે યોગ્ય સમયે દુન્દુકને રાજ્ય ઉપર બેસાડ્યો. કેટલોક કાળ વીત્યા પછી તેની રજ લઈ પ્રજા-વર્ગની ક્ષમા યાચી દેશને અનુભૂતિ કરી તે સૂરિજીને સાથે લઈ હોડીમાં બેસી ગંગાને કાંઠે આવેલા માગધ તીર્થમાં જવા નીકળ્યો. ત્યાં તેણે જળમાંથી ધૂમાડો નીકળતો જોયો. વળી પોતે મકારથી શરૂ થતા મગધ નગર આગળ આવી પહોંચ્યો છે એ વાત તરફ પણ તેનું લક્ષ્ય ખેંચાતાં તેને વ્યન્તરનું વચન યાદ આવ્યું. પોતાનું મરણ સમીપ જાણીને તે ધર્મ-ધ્યાન કરવામાં તત્પર થઈ ગયો. સૂરિજીએ તેને તેમાં પ્રોત્સાહન આપ્યું એટલે આમ રાજએ તેમની ક્ષમા યાચી અનશન વ્રત અંગીકાર કર્યું. અંતમાં પંચપરમેષ્ઠીનું ધ્યાન ધરતો સમાધિપૂર્વક મરણ પામીને તે દેવલોકમાં ઉત્પન્ન થયો. આ ખનાવ વિ. સં. ૮૯૦માં લાદ્રપદ (લાદરવા)ની શુક્લ પંચમીને દિને બન્યો. આ વાતની નિમ્ન-લિખિત પદ્ય સાક્ષી પૂરે છે:—

“મા ભૂત સંવત્સરોડસૌ વશતનવતેર્મા ચ ક્ષેષુ ચિત્રા
ચિત્ર માસં તં નમસ્યં ક્ષયમપિ સ સ્વલઃ શુક્લપક્ષોડપિ યાતુ ।

સાક્કાન્તિર્યા ચ સિંહે વિશતુ હુતમુજં પશ્ચમી યાતુ શુક્રે
ગજ્ઞાતોયાગ્નિમધ્યે ત્રિદિવપગતો યત્ર ‘નાગાવલોકઃ’ ॥” —સમ્બર

આમ રાજનું મરણ થવાથી સૂરિજીનાં નેત્રમાં પણ અશ્રુ આવ્યાં, કેમકે લાંબા સમયનેા સ્નેહ દુર્ભય છે. સેવકો પણ આક્રન્દ કરવા લાગ્યા કે હે શરણે આવેલાનું રક્ષણ કરવામાં વળકુમાર! રાજ્ય સ્થાપન કરવામાં રામ! ઇન્દ્રિયોનેા નિગ્રહ કરવામાં નળ! સત્ય વચન ઉચ્ચારવામાં યુધિષ્ઠિર! સુવર્ણનું દાન દેવામાં કર્ણ! શુદ્ધ જૈન તત્ત્વને અંગીકાર કર-

૧ સરખાવો—

“દામોદરહરિં તત્રા-મ્યર્ચ્યાગા-પિન્ડતારકે ।

તથા માધવદેવે ચ, શક્તોદ્ધારે ચ તં સ્થિતમ્ ॥

દ્વારકાયાં તતઃ શ્રીમાન્, કૃષ્ણમૂર્તિ પ્રણમ્ય ચ ।

તત્ર વાગાલિ દત્વા શ્રી-સોમેશ્વરપુરં યયૌ ॥

તતઃ શ્રીસોમનાથસ્થ, હેમપૂજાપુરસ્સરમ્ ।

તહોકં પ્રીણયામાસ, વાસવો ઝીવનૈરિવ ॥”

—પ્રભાવકચરિત્રાંતર્ગત શ્રીખખભટ્ટિપ્રબંધ, શ્લોક ૭૦૬-૭૦૮.

વામાં શ્રેષ્ઠિક ! આચાર્યોની સેવા કરવામાં સમ્પ્રતિ ! દેશને અમૃત્વી કરવામાં વિક્રમાદિત્ય !
વીર-વિદ્યાનો ઉપયોગ કરવામાં સાતવાહન ! અમને તજીને તમે ક્યાં ગયા ? એક વાર
અમને દર્શન દો, એકલા મૂકીને ન જાઓ.

આ પ્રમાણે વિલાપ કરતા સેવકોને સૂરિજીએ બોધ આપતાં કહ્યું કે ખરેખર કુષ્ઠ દૈવે

“આલબ્ધા કામધેનુઃ સરસકિસલયશ્ચાન્દનશ્ચૂર્ણિતો હા

છિન્નો મન્દારસ્ત્રાલો ફલકુસુમમૃતઃ સ્વણિહતઃ કલ્પવૃક્ષઃ ।

દગ્ધઃ કર્પૂરસ્તપ્તઃ ઘનહતિદલિતા મેઘમાણિક્યમાલા

મિન્નઃ કુમ્ભઃ સુધાયાઃ કમલકુવલયૈઃ કેલિહોમઃ કૃતોડયમ્ ॥ ૧ ॥”-સમ્બરા

(અર્થાત્) કામધેનુનો હોમ કર્યો, સરસ પલ્લવવાળા ચન્દન વૃક્ષને ચૂર્ણ કર્યું, ફળ
અને પુષ્પોથી પરિપૂર્ણ મન્દાર વૃક્ષને છેદી નાખ્યું, કલ્પવૃક્ષ ખણિહત કર્યું, કર્પૂરના ખણુડને
ખાળી નાખ્યો, મેઘરૂપી માણિક્ય-માલાને ઘનના પ્રહાર વડે દળી નાખી, અમૃતના કુમ્ભને
ભાંગી નાખ્યો તેમજ કમળોના સમૂહ વડે કેલિ-હોમ કર્યો.—૧

તથાપિ તમે શોક ન કરો, કેમકે જીવો—

“પૂર્વાહ્ને પ્રતિબોધ્ય જવનાન્યુત્સૂજ્ય નૈશં તમઃ

કૃત્વા ચન્દ્રમસં પ્રકાશરહિતં નિસ્તેજસં તેજસા ।

મધ્યાહ્ને સરિતાં જલં પ્રસૂમરૈરાપીય દીપ્તૈઃ કરૈઃ

સાયાહ્ને રવિરસ્તમેતિ વિવશઃ કિં નામ શોચ્યં ભવેત્ ? ॥ ૧ ॥”-શાર્દૂલ

અર્થાત્ સવારે રાત્રિના અંધકારને દૂર કરી, કમલ-વનોને વિકસિત કરી, પ્રકાશ વિનાના
(ખનેલા એવા) ચન્દ્રને (પોતાના) તેજ વડે નિસ્તેજ કરી, મધ્યાહ્ને પ્રસરણશીલ તેમજ
પ્રકાશિત કરો (કિરણો) વડે નદીઓનાં જળનું પાન કરીને સૂર્ય સાંજના પરવશ થઇ અસ્ત
પામે છે; તો હવે શોક શાનો કરવો ?—૧

આ પ્રમાણે ઉપદેશ આપી લોકનો શોક મૂકાવીને તેમની સાથે સૂરિજી ગોપ-ગિરિ
આવ્યા. આમ નૃપતિના નન્દન દુન્દુકને પિતાના શોકથી મુક્તાફળ જેવાં અશ્રુ પાડતો,
હિમથી શ્વાન થઇ ગયેલા કમળ જેવા મુખને ધારણ કરતો તેમજ ચિંતાથી ચિત્તમાં સંતપ્ત
થતો જોઇને સૂરિજીએ તેને કહ્યું કે હે રાજા ! તું આટલો બધો શોક કેમ કરે છે ?
તારા પિતાશ્રી તો ધર્મોદ્ધિક ચાર વર્ગને સાધીને કૃતકૃત્ય થઇ ગયા છે. વળી કીર્તિરૂપે દેહ વડે
તો આવચન્દ્રદિવાકરૌ જીવતાં જ છે; કેમકે ઉપકારી પુરુષની પુણ્ય-લક્ષ્મી અને કીર્તિ-લક્ષ્મી
એમ બે પ્રિયજ્ઞા છે. તેમાંની પહેલી તેની સાથે જાય છે, બીજી બીજી અહીંજ રહે છે. બી-
જાઓ પણ આમ રાજા જેવાં જ થશે.

આ પ્રમાણે કહીને સ્પર્શીએ દુન્દુકને શાંત કર્યો. દુન્દુક ધીમે ધીમે ઉત્તમ શ્રાવક થયો અને ત્રિવર્ષને સાધવા લાગ્યો.

એ પ્રમાણે સમય વ્યતીત થતાં એક દિવસ દુન્દુક ચતુષ્પથમાં (ચૌટામાં) ફરવા નીકળ્યો. ત્યાં તેણે ઉદ્ધર રૂપવાળી, યુવકરૂપી મૃગને સપડાવવામાં બળ જોવી અને મદન અને માયાની મૂર્તિરૂપ એવી કણ્ઠિકા નામની ગણિકાને જોઈ. એથી તે મોહિત થઈ ગયો અને તેણે તેને રણવાસમાં બેસાડી. આ ગણિકાએ દુન્દુકને ધીરે ધીરે એવો વશ કરી લીધો કે તે તેને પૂછ્યા વિના પાણી પણ પીતો નહિ. કામણુગારાં વચનોથી તેણે જમ હિમ વૃક્ષને ખાઈ બચ તેમ સમગ્ર રાજ્યને ખાવા માંડ્યું. ગણિકાને આધીન બનેલો રાજા પોતાની પદ્મા રાણીને તેમજ અન્ય કુલશીલસંપન્ન રાણીઓને પણ તણવત્ ગણવા લાગ્યો.

એક દિવસે કલાકેલિ નામના જ્યોતિષીએ રાત્રે એકાન્તમાં રાજાને કહ્યું કે તમારો પુત્ર ભોજ મહાભાગ્યશાળી થશે, પરંતુ તે તમને મારીને રાજ્ય ઉપર બેસશે. આ સાંભળીને વજ્રપાતથી હણાયો હોય તેમ તે રાજા મૌન રહ્યો. તેણે તે જ્યોતિષીને રજા આપી.

જ્યોતિષીને વિદાય કરી રાજા કણ્ઠિકા પાસે ગયો. રાજાને ચિંતાતુર જોઈને તેણે કહ્યું કે હે દેવ ! આજે આપનું વદન—કમલ કેમ કરમાઈ ગયું છે ? રાજાએ પ્રત્યુત્તર આપ્યો કે શું કહું ? દૈવજ ટાપ પામ્યો છે. જ્ઞાનીએ કહ્યું કે મારા પુત્રને હાથે માંડ મરણ છે અને એ વાત ખોટી પડે તેમ નથી. કણ્ઠિકાએ જવાબ આપ્યો કે એમાં શી ચિન્તા કરવી ? પુત્રને મારી નાખો. જે રાજ્ય—દુષ્પદ હોય તે પુત્રને પણ ગણતા નથી. વળી આવો પુત્ર તે પુત્ર નહિ પણ શત્રુ કહેવાય. આથી દુન્દુક પોતાના પુત્રનો ધાટ ધડવા તૈયાર થઈ ગયો. ભોજની માતા પદ્માની એક દાસી થાંભલા પછાડી સંતાઈને જાણી હતી તેના સાંભળવામાં આ વાત આવી. તેણે જઈને પોતાની સ્વામિનીને તે વાત નિવેદન કરી. પુત્રના વધની વાત સાંભળતાં પદ્મા ગભરાઈ ગઈ.

પુત્ર-વધની રાજા યોજના કરતો હતો તેવામાં પાટલીપુરમાં જેણે સ્વયંવર—મહોડપ આરંભ્યો હતો અને જે સ્નેહ—પૂર્ણ, ધર્મિષ્ઠ તેમજ શૂરવીર હતો એવા પોતાના ભાઈ ઉપર પદ્મા રાણીએ ધૂપો પત્ર મોકલ્યો. તેમાં તેણે એમ લખ્યું હતું કે રાજા ક્રોધે ભરાયો છે અને તેથી તે તમારા ભાણેજનો બન લેવા તૈયાર થઈ ગયો છે, વાસ્તે તમે અહીં આવી એને લઈ બેસો. જીવની પેઠે તમે એને બળવજો, નહિ તો હું છતે પુત્રે પુત્ર મિનાની બની જઈશ.

આ પ્રમાણેનો પત્ર મળતાં ભોજનો મામે પોતાના બનેલી દુન્દુકના નગરમાં આવી સેને નમસ્કાર કરી પોતાને સ્વયંવર—મહોડપ છે એમ કહી ભોજને લઈ ગયો. પોતાના નગરમાં રાખીને ભણાવી ગણાવીને તેણે તેને શસ્ત્ર—વિદ્યામાં પણ કુશળ બનાવ્યો.

એમ કરતાં ભોજ ભોસાળ (માતૃશાલ)માં રહીને લગભગ પાંચ વર્ષનો થયો. ત્યારે કણ્ઠિકાએ દુન્દુકને કહ્યું કે તમારો પુત્રરૂપ શત્રુ ભોસાળમાં વૃદ્ધિ પામે છે. નખ-છેદને પરશુ-છેદ ન થવા દો. એને અહીં લાવીને છાનામાના ચમરાજને સ્વાધીન કરો. રાજાએ તેની વાત અંગીકાર કરી અને ભોજને તેના મામા પાસેથી બોલાવી લાવવા દૂતો મોકલ્યા. ભોજના મામાએ તે દૂતોને કહ્યું કે હું તમારા રાજાનો મનોભાવ બહુ છું, માટે મારા ભાણેજને હું મોકલનાર નથી. ક્ષત્રિયનો એ ઉત્તમ ધર્મ છે કે શરણાગતનું રક્ષણ કરવું; વળી આ તો મારો ભાણેજ છે, તો પછી તેમાં શું કહેવું? તેમ છતાં બળ વાપરવાની તમારા રાજાની મરજી હોય, તો તમે તેને કહેજો કે તે સત્વર આવે. હું પણ બનેલીને માફ બળ બતાવીશ.

આ પ્રમાણેની વાતચિત થયા બાદ દૂતો દુન્દુક પાસે પાછા આવ્યા અને રાજાને સર્વ વાત કહી. આથી તેને બહુ ગુસ્સો ચડ્યો, પરંતુ તે કંઈ કરી શક્યો નહિ. ભોજ પણ પોતાના પિતાના આશયથી વાંકફગાર હોવાથી તે બંને પણ ત્યાં જવા તૈયાર થયો નહિ. આથી દુન્દુકે અધ્યલક્ષ્મિજીને ભોજને બોલાવી લાવવા કહ્યું. સૂરિજીએ અનિચ્છાએ તે વાત કબૂલ કરી અને કેટલાક માણસોને સાથે લઈને તેઓ પાટલીપુર જવા નીકળ્યા. અર્ધ માર્ગે ગયા બાદ સૂરિજીએ જ્ઞાન-દૃષ્ટિપૂર્વક વિચાર કર્યો કે જો હું ભોજને સમજાવીને લાવીશ, તો તેનો પિતા તેને જરૂર મારી નાખશે અને જો તેને નહિ લાવીશ તો એ રાજા અને મારી નાખશે. વાસ્તે આ તો એક તરફ દુસ્તર કિનારો અને એક તરફ વાધ એવો યોગ આવ્યો. વળી માફ હવે આયુષ્ય પણ પૂર્ણ થવા આવ્યું છે, ક્ષત બે દિવસ બાકી છે; વાસ્તે મારે અનશન મહણ કરવું જોઈ કલ્યાણકારી છે.

આ પ્રમાણેનો નિશ્ચય કરી તેમણે પોતાની સાથે રહેલા યતિઓને કહ્યું કે 'નન્નસૂરિ અને ગોવિન્દસૂરિ પ્રતિ હિતકારી વચન બોલજો, શ્રાવકોને મિથ્યા દુષ્કૃત (મિચ્છામિ દુષ્કૃત) કહેજો, પરસ્પર અમત્સરતા રાખજો, શુદ્ધ ક્રિયા પાળજો, બાલ-વૃદ્ધનું પાલન કરજો; અમે તમારા નથી, તમે અમારા નથી, આ સર્વ સંબંધ કૃત્રિમ છે.

આ પ્રમાણે ઉપદેશ આપી ત્રિભુવનને પૂજનીય એવા તીર્થંકરનું, અષ્ટકર્મના બન્ધનથી મુક્ત એવા સિદ્ધનું, ગૌતમ પ્રમુખ મુનિવરનું અને સર્વજ્ઞભાષિત જૈન ધર્મનું મન, વચન અને કાયાથી શરણ અંગીકાર કરી પાંચ મહાવ્રતને અને છઠ્ઠા રાત્રિભોજનના નિયમને અંગે જે વિરોધના થઈ હોય તેનું મિથ્યા દુષ્કૃત હોજો એમ કહીને બેઠા બેઠા અદીનપણે સમાધિ-પૂર્વક તેઓએ કાળ કર્યો.

શ્રીવિક્રમાદિત્ય પછી ૮૦૦ વર્ષે ભાદ્રપદ શુક્લ તૃતીયાને રવિવારે હસ્ત નક્ષત્રમાં જન્મેલા અને છ વર્ષની ઉંમરે દીક્ષા લઇ અગ્યાર વર્ષની નાની વયમાં સૂરિ-પદ્ધતી અલંકૃત થયેલા સૂરિજી આ પ્રમાણે ૮૫ વર્ષની ઉંમરે શ્રાવણ શુક્લ અષ્ટમીને દિને સ્વાતિ નક્ષત્રમાં કાળ કરી ઈશાન દેવલોકમાં દેવપણે ઉત્પન્ન થયા.

આ વાતની સરસ્વતી દેવીએ મોઢેરક ગામમાં જઈને નમ્મસૂરિજીને તત્કાળ ખબર આપી. આથી તેમને ધણો શોક થયો અને તેઓ બોલી ઊઠ્યા કે—

“શાસ્ત્રજ્ઞાઃ સુવચોઽન્વિતા बहुजनस्याधारतामागताः

सद्गुत्ताः स्वयंप्रकारनिरता दाक्षिण्यरवाह्वराः ।

सर्वस्याभिमता गुणैः परिवृता भूमण्डनाः सज्जना

धातः ! किं न तास्त्वया गतधिया कल्पान्तदीर्घायुषः ? ॥ ૧ ॥”-શાસ્ત્રલૃ.

અર્થાત્ શાસ્ત્રોના બળુકાર, સુંદર વચનોથી અલંકૃત, ધણા મનુષ્યોના આધારભૂત, શુદ્ધ ચારિત્રવાળા, સ્વ-પર ઉપર ઉપકાર કરવામાં તત્પર, દાક્ષિણ્યના સમુદ્ર, સર્વને વલ્લભ, શુણ્ણથી યુક્ત તથા પૃથ્વીના ભૂષણરૂપ એવા સન્નજનોને હે વિધાતા ! તેં મૂઢમતિએ કલ્પાન્ત પર્યંત દીર્ઘાયુષ્યવાળા કેમ ન કર્યા ?

સૂરિજીની સાથે આવેલા મનુષ્યોએ જઈને દુન્દુકને સૂરિજીના દેહોત્સર્ગની વાત કહી. આથી તેને બહુ ખેદ થયો. ભોજને પણ પોતાની ખાતર સૂરિજીએ પ્રાણ અર્પણ કર્યા એ વાતની ખબર પડતાં વજાધાત કરતાં પણ વિશેષ આધાત થયો.

આ પ્રમાણે બેકે અત્ર શ્રીઅખ્યભટ્ટિસૂરિજીનું જીવન-વૃત્તાન્ત પૂર્ણ થાય છે, પરંતુ ચાલુ હકીકત અધુરી રહેતી હોવાથી તે નીચે મુજબ આપવામાં આવે છે.

એક વાર આમ રાજનો એક માળી વિદેશમાં ફરતો ફરતો પાટલીપુરમાં ભોજ રાજ પાસે આવી પહોંચ્યો. તેણે કહ્યું કે મેં સદ્ગુરુ પાસેથી માતુલિંગી વિદ્યા પ્રાપ્ત કરી છે. એનાથી અભિમન્ત્રણ કરીને માતુલિંગ (ખીજેરા) કાઢને માર્યા હોય, તો તે મરી જાય. આપ તે વિદ્યા લો. ભોજે તે વિદ્યા લીધી અને તેની ખાતરી કરી બેઠ. માળીને દાનાદિકથી સંતોષી તેને રજા આપી ભોજે પોતાના મામાને વિદ્યા-શક્તિ બતાવી. આથી તે ખુશી થયો. તેણે ભોજને કહ્યું કે હવે તને આવી શક્તિ પ્રાપ્ત થઈ છે, તો પછી ભેટણા તરીકે માતુલિંગ લઈને તું તારા પિતા પાસે જ અને તેને મારીને રાજ્ય લઈ લે.

આ વાતને અંગીકાર કરી ભોજ ગોપગિરિ આવ્યો. તેણે રાજદ્વાર આગળ જઈ પ્રતિહારી દ્વારા પોતાના પિતાને કહાવ્યું કે આપ પૂજ્ય છે, હું બાળક છું; આપને હાથે માફ મરણ થાય કે મને રાજ્ય મળે એ બંધું મારે મન સરખું છે. આ સાંભળીને રાજાને સંતોષ થયો. તેણે આવા વિનીત પુત્રને પોતાની પાસે આવવા રજા આપી. રાજા ગણિકા સાથે એકાસને

બેઠા હતાં ત્યાં ભોજ માતુલિંગ લઈને આવ્યો અને તેણે પોતાના વિદ્યા-બળથી તે બંનેને મારી નાખ્યા. આથી તેની માતા પદ્મા તેમજ તેના મામા ખુશી થયા. પ્રભ-વર્ગ પણ આનન્દ પામ્યો.

એકદા ભોજ રાજાએ કૃતજ્ઞતાને લીધે નમ્મસૂરિજીની પ્રાસે એક વિનતિ-પત્ર આપીને મનુષ્યોને મોકલ્યા. આ પત્રમાં તેણે આ સૂરિજીને પોતાનું નગર પાવન કરવા વિજ્ઞાપિત કરી હતી. આ પત્ર વાંચીને ગોવિન્દસૂરિજીની રજા લઈ નમ્મસૂરિજી ગોપગિરિ આવ્યા. રાજાએ સામા જઈ તેમનો અતિશય આદર-સત્કાર કર્યો. તેમને સિંહાસને બેસાડી તે તેમની આજ્ઞા-રૂપ થઈ રહ્યો. તેમના ઉપદેશાનુસાર તેણે અગ્યાર વ્રતો ગ્રહણ કર્યા તેમજ શત્રુંજયાદિક તીર્થની યાત્રા કરી તથા આખી પૃથ્વીને જિન-ચૈલથી મણિડત કરી. આ પ્રમાણે ધર્મનું પાલન કરતો ભોજ રાજા ગોપગિરિમાં રાજ કરવા લાગ્યો. આયુષ્ય પૂર્ણ થતાં પોતાનો યશસ્વી દેહ અહીં લજી દઈ તે દેવલોક પામ્યો.

સૂરીશ્વરનો શિષ્ય-સમુદાય—

આ સૂરીશ્વરને કેટલા શિષ્યો હતા તે જાણવામાં આવ્યું નથી. પરંતુ વાકપતિરાજ ઉપરાંત તેમને બીજા શિષ્યો હોવા બેઠાએ એમ તેમના શ્રીરાજશેખરસૂરિએ રચેલા ચરિત્ર ઉપરથી તેમજ પ્રભાવકચરિત્ર (પૃ૦ ૧૭૯) ઉપરથી પણ બેઠા શકાય છે. વિશેષમાં તેમને વિનયચન્દ્ર નામના એક શિષ્ય હતા એમ જૈન ગ્રન્થાવલી (પૃ૦ ૩૧૫) ઉપરથી બેઠા શકાય છે. આ શિષ્યે કવિશિક્ષા નામનો ગ્રન્થ રચ્યો છે એવો ત્યાં ઉલ્લેખ છે.

કવીશ્વરની કૃતિઓ—

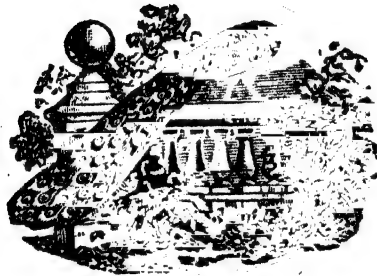
કવીશ્વર અપ્પભટ્તિસૂરિજીએ કંઈ કંઈ ભાષામાં કથા કથા ગ્રન્થો રચ્યા છે એ પ્રશ્નના સંબંધમાં નિવેદન કરવાનું કે સંસ્કૃત ભાષા સિવાય અન્ય ભાષામાં તેમણે કાંઈ ગ્રન્થ રચ્યો હોય એવો ઉલ્લેખ જોવામાં આવતો નથી. વિશેષમાં સંસ્કૃત ભાષામાં પણ આ ચતુર્વિંશતિકા નામનું કાવ્ય, ૧૩ શ્લોકપ્રમાણુક સરસ્વતી-સ્તોત્ર અને શ્રીઅપ્પભટ્તિ-ચરિત્રમાં સૂચવ્યા મુજબ વીર-સ્તવ અને શાન્તિ-સ્તોત્ર તથા પ્રાસંગિક શ્લોકો ઉપરાંત તેમની કાંઈ અન્ય કૃતિ જાણવામાં આવી નથી. છતાં પણ એ બૂલવા જેવું નથી કે તેમની મળી આવતી પ્રથમ કૃતિ ઉપરથી પણ તે એક પ્રભાવશાળી કવિરાજ હતા એ સ્પષ્ટ રીતે બેઠા શકાય છે.

કવીશ્વર સંબંધી ઉલ્લેખ—

કવીશ્વર શ્રીઅપ્પભટ્તિસૂરિના સંબંધમાં વિલાસવર્ધ કહા (વિલાસવતી કથા), આચાર-દિનકર (પત્રાંક ૨૭૦), ઉપદેશ-તરંગિણી ઇલાદિ ગ્રન્થોમાં ઉલ્લેખો છે. તેમાં વિલાસવતીમાં અન્તમાં જે ઉલ્લેખ છે તે નીચે મુજબ છે:—

“વાંજિજમૂલ કોલિચગણવિષ્ણવ રસાદાય ।
 વિઃલાંભે ય ચંદ્રલ વંસંમિ ય સ્વકાજ ॥ ૧ ॥
 સંતાને રાયસાસે હરિસિરિવપ્પમ(હ)દ્વિવૂરિસ્સ ।
 જસ્સમ સૂરિગચ્છ મરાદેસે સિરાદાય ॥ ૨ ॥”

ઉપર નિવેદન કર્યા મુજબની હકીકત આપવા પૂર્વે સૂરિજનું જીવન—ચરિત્ર પૂર્ણ થઈ ગયું છે, તો હવે પ્રજાશ્રી ગંગાનો વિસ્તાર કરનારા હિમાલય, સર્વ સામાયારીશ્રી મુન્દરીના સૌભાગ્યને વધારનારા મદન, રાજ—સભાશ્રી કુમુદિનીને વિકસ્વર કરનારા ચન્દ્ર તથા સરસ્વતીના ધર્મ—પુત્ર તેમજ ભદ્રકીર્તિ, વાદિકુંજરકેસરી, બ્રહ્મચારી, ગજવર, રાજપૂજિત ઇલાદિ બિરુદોથી વિખ્યાત એવા આ સૂરીશ્વરને પ્રણામ કરતો તેમજ તેમના અપૂર્વ જીવન—વૃત્તાન્તની રૂપરેખા આલેખવામાં જે ન્યૂનતા રહી ગઈ હોય તે બદલ મુજ્જ—સમૂહની ક્ષમા ચાચતો હું આ પ્રકરણ પૂર્ણ કરું છું.

૧ છાયા—

વાંજિજમૂલ કોલિચગણવિષ્ણવરસાદાય ।
 વિઃલાંભે ચ ચંદ્રકુલે વંસે ચ સ્વકાજે ॥ ૧ ॥
 સંતાને રાયસાસિ હરિસિરિવપ્પમદિરો ।
 યસોમદ્રસૂરિગચ્છે મરાદેસે સિરાદાય ॥ ૨ ॥

કાવ્ય-મીમાંસા

વસ્તુ—

આ ૯૬ પદ્યના કાવ્યના ચોવીસ વિભાગો પડી શકે છે, કેમકે તે સુખ્યત્વે કરીને ચોવીસ જિનેશ્વરોની સ્તુતિરૂપ છે અર્થાત્ આ કાવ્યમાં ચોવીસ 'સ્તુતિ-કદમ્બકો' છે. પ્રત્યેક કદમ્બકમાં અમુક એક જિનેશ્વરની, સમસ્ત જિનેશ્વરોની, આગમની અને શાસનાનુરાગી દેવ-દેવીની એમ ચારની સ્તુતિ કરવાના નિયમને અનુસરીને આ કદમ્બકો રચાયાં છે.

આવાં કદમ્બકો પ્રતિક્રમણ કરતી વખતે અને ચૈત્યવન્દન-દેવવન્દન કરતી વેળાએ પણ બોલાય છે, વાસ્તે તેમજ તેનો આ પૂર્વે મેં તૈયાર કરેલી સ્તુતિ-ચતુર્વિંશતિકા તેમજ ચતુર્વિંશતિજિનાનન્દસ્તુતિ સાથે પણ સંબંધ હોવાથી આ સંબંધમાં વિશેષ વિચાર કરવો અસ્થાને નહિ ગણાય.

સ્તુતિ-વિચાર—

'સ્તુતિ' શબ્દનો અર્થ પરમેશ્વર-તીર્થંકર આદિ સદ્ગુણસંપન્નોના સદ્ભૂત ગુણોનું કીર્તન કરવું એવો થાય છે. આને પ્રાકૃત ભાષામાં 'શુધ' કહેવામાં આવે છે. આ સ્તુતિના બે ભેદ પાડી શકાય તેમ છે. ચૈત્યમાં પ્રજ્ઞની મૂર્તિ સન્મુખ ઊભા રહીને ઓછામાં ઓછા એક શ્લોક બોલીને અને વધારેમાં વધારે ૧૦૮ શ્લોકો બોલીને તેમના ગુણ ગાવા તે એક પ્રકારની સ્તુતિ છે. એક શ્લોકની પણ સ્તુતિ કહી શકાય છે એ વાત વાદિવેતાલ શ્રીશાન્તિ-સૂરિએ રચેલી ઉત્તરાધ્યયનસૂત્ર (પત્રાંક ૫૮૧)ની દીકામાંના નિમ્ન-લિખિત ઉલ્લેખ ઉપરથી બેઠ શકાય છે.

૧ પંચાશકમાં આને 'સ્તુતિયુગલ' તરીકે ઓળખાવેલ છે.

૨ જિન-ગૃહ રચવાના કાર્યમાં તેમજ જિનેશ્વરની પ્રતિમાની પ્રતિષ્ઠાદિકમાં અન્ય દેવોથી થતા ઉપ-સર્ગોને દૂર કરવામાં અને સમ્યક્દૃષ્ટિ સંવને સુખી કરવામાં તેમજ તેને શાન્તિ અર્પણ કરવામાં સાધર્મિક દેવ-દેવી સમર્થ છે, તેથી તેના સન્માનાર્થે તેની સ્તુતિ કરવામાં આવે છે; કેમકે જૈન શાસનમાં તો વાસ્તવિક રીતે અદ્યપગુણી પશુ પ્રશંસાને પાત્ર છે.

૩ સ્તુતિઓ ચાર છે એ વાતની શ્રીપ્રહુઅસૂરિકૃત વિચારસાર-પ્રકરણની નીચે મુજબની દ્વંદ્વશી ગાથા સાક્ષી પૂરે છે:—

“અરિહંતા ક્વચ્ચ સિદ્ધા, સિદ્ધેવ ચ હોતિ વંદ્યજિજ્ઞાસ ।

જિણ પુમ સત્ત્વ પવચળ, વેવાવચ્ચગર કુદ્દે ચઢરો ॥”

[અર્હન્તઃ ક્વતં સિદ્ધાક્ષય પુમ ચ ભવન્તિ વન્દ્યવીચાઃ ।

જિવ પુમઃ સર્વે પ્રવચ્ચનં વૈવાપુલ્લકરઃ સ્તુતયક્ષતલકઃ ॥]

૪ યોગશાસ્ત્ર, પંચાશક, ધર્મસંગ્રહ વિગેરે ગ્રન્થોમાં આ નિયમ આપેલો છે.

“एगदुर्गतिसिद्धिर्ना, (शुद्धो) अस्मिं जाव हुंति सत्तेव ।
देविंदत्थवमाई, तेण परं युत्तया होंति ॥”—आर्या

[एकद्वित्रिश्लोकाः (स्तुतयः) अन्येषां यावद् भवन्ति ससैव ।
देवेन्द्रस्तवाद्यास्ततः परं स्तवा भवन्ति ॥]

આ ઉપરથી ગુણોત્કર્તનના શ્લોકોની સંખ્યા એ સાતથી વધારે હોય તો તે ‘સ્તવ’ કહેવાય અને એ તે સંખ્યા ઓછામાં ઓછી એકની અને વધારેમાં વધારે સાતની હોય તો તે ‘સ્તુતિ’ કહેવાય એમ એમ શકાય છે.

વધારેમાં વધારે સ્તવમાં ૧૦૮ શ્લોકો હોઈ શકે એ વાતની જમ્બૂદ્વીપપ્રજ્ઞપ્તિ, રાજપ્રશ્નીયસૂત્ર વિગેરે અન્યો સાક્ષી પૂરે છે.

આ પ્રમાણે આપણે સ્તુતિનો એક પ્રકાર એવો. હવે તેના બીજા પ્રકારનો વિચાર કરીએ.

ચૈત્યવન્દનમાં કાઉસગ્ગ (કાયોત્સર્ગ) કર્યા બાદ એકેક શ્લોક દ્વારા જે પ્રશ્નનું ગુણ-ગાન કરવામાં આવે છે તે સ્તુતિનો બીજો પ્રકાર છે. આને ‘થુધ’ નામથી ઓળખવાની રૂઢિ પણ છે. આ સંબંધમાં શ્રીપ્રબુદ્ધસૂરિએ રચેલા વિચારસાર-પ્રકરણ (પૃ૦ ૧૩૩) માં આપેલી ગાથા વિચારી લઈએ. ત્યાં કહ્યું છે કે—

“अरिहंतदंडगाईण, काउस्सग्गाण जा उ अंतंमि ।

दिज्जंति ता थुईओ, भणियं ववहारचुक्कीए ॥ ૧ ॥”—આર્યા

અર્હત્-દણ્ડકાદિકમાંના કાયોત્સર્ગોને અન્તે જે બોલાય છે, તેને વ્યવહાર-ચૂલ્કિમાં થુધ (સ્તુતિ) કહી છે. આ ઉપરથી એમ શકાય છે કે બીજા પ્રકારની સ્તુતિરૂપ આ કાવ્ય છે.

સ્તુતિ-કદમ્બકનો ક્રમ—

હવે સ્તુતિ-કદમ્બકમાં જે ક્રમનો નિર્દેશ કરવામાં આવ્યો છે તેનું શું કારણ છે તે વિચારી લઈએ.

ચૈત્યવન્દન પ્રસંગે ‘નમુથુણું’ કહી જણા થઈ જે જિન-ચૈત્યમાં ચૈત્યવન્દન કરાતું હોય ત્યાં વિરાજમાન મૂળ નાયકને ઉદ્દેશીને ‘અરિહંતચેઘઆણું’ સૂત્રપૂર્વક કાયોત્સર્ગ કરવામાં તે જિનેશ્વરની પ્રથમ સ્તુતિ બોલાય એ સ્વાભાવિક છે. આ ઉપરથી સ્તુતિ-કદમ્બકમાં પ્રથમ અમુક તીર્થંકરની સ્તુતિ કહેવાનું શું કારણ છે તે સમજી શકાય છે. સાર પછી ‘લોગસ્સ’ સૂત્ર કે જે સમસ્ત-ચોવીસે તીર્થંકરોની સ્તુતિરૂપ છે અને ‘સંવલોએ’ એ

સમસ્ત લોકનાં ચૈલ માટે છે તેનો પાઠ આવવાથી સમસ્ત તીર્થંકરોની સ્તુતિ કરવામાં આવે છે તે વ્યાજબી છે. તેવી રીતે 'સુઅસ્સ'નો કાયોત્સર્ગ કરતી વેળાએ કરેલી પ્રતિજ્ઞાનુસાર શ્રુતની યાને આગમની સ્તુતિ કરવામાં આવે છે અને 'વૈયાવચ્ચ'ના કાઉસગ્ગ પછી જિનેશ્વરનું વૈયાવૃલ કરનાર દેવ-દેવીની સ્તુતિ કરાય છે તે પણ યોગ્ય છે.

આ ઉપરથી જોઈ શકાય છે કે સ્તુતિ-કદમ્બકમાં જે ક્રમ રાખ્યો છે તે સકારણ છે. તીર્થંકરોનાં નામો સંબંધી વિચાર—

આપણે જોઈ ગયા તેમ આ કાવ્યના પ્રત્યેક સ્તુતિ-કદમ્બકના પ્રથમ પદમાં આ અવસર્પિણીમાં થઈ ગયેલા ચોત્રીસ તીર્થંકરો પૈકી એકેકની સ્તુતિ કરવામાં આવી છે. તેમનાં નામોનો સામાન્ય તેમજ વિશેષ અર્થ થઈ શકે છે. સામાન્ય અર્થ તો સમસ્ત તીર્થંકરોમાં ધટ્ટી શકે છે, તેથી વિશેષ અર્થ પણ વિચારવો આવશ્યક સમજાય છે. તેમાં પ્રથમ તીર્થંકરના વૃષભ નામનો સામાન્ય અર્થ તો 'વૃષ ઉઢ્ઢહને' ઉપરથી સમગ્ર સંયમના ભારને વહન કરનાર તે વૃષભ એમ થાય છે. આ વાત તો કોઈ પણ તીર્થંકરને ઉદ્દેશીને ધટ્ટી શકે છે, તેથી આનો વિશેષ અર્થ વિચારીએ. પ્રથમ તીર્થંકરની બંને જંઘામાં વૃષભ (બળદ)નું લાંછન હોવાથી તેમજ તેમની માતાએજ પ્રથમ સ્વપ્નમાં વૃષભ જોયેલો હોવાથી (અન્ય તીર્થંકરોની માતાએ તો પ્રથમ સિંહ જોયેલો હોવાથી) તેમને વૃષભ કહેવામાં આવે છે.

બીજા તીર્થંકરના અજિત નામનો સામાન્ય અર્થ પરીપહ, ઉપસર્ગ ઇલાદિથી નહિ જીતાયેલા એવો થાય છે. આ ભગવાન ગર્ભમાં આવ્યા તે પૂર્વે તેમના માતા-પિતા જ્યારે ધૂત રમતા, ત્યારે તેમના પિતાજી જીતતા, પરંતુ તેઓ ગર્ભમાં આવ્યા બાદ તેમના માતાં કઠી પણ હાર્યા નહિ. આ કારણને લઈને તેમને અજિત કહેવામાં આવે છે.

ત્રીજા તીર્થંકરનું નામ સંભવ છે. ચોત્રીસ અતિશયાદિક ગુણોથી યુક્ત હોય તે 'સંભવ' કહેવાય એ સામાન્ય અર્થ છે. પ્રભુ ગર્ભમાં આવતાં દેશમાં ધાન્યાદિકનો સુકાળ થયો તેથી તેઓ 'સંભવ' કહેવાય છે એ વિશેષ અર્થ છે.

દેવેન્દ્રાદિક વડે વન્ધ હોય તે 'અભિનન્દન' કહેવાય એ ચોથા તીર્થંકરના અભિનન્દન નામનો સામાન્ય અર્થ છે. પ્રભુ ગર્ભમાં આવ્યા પછી શક (સૌધર્મેન્દ્ર) વારંવાર તેમની માતાની સ્તુતિ કરવા આવતા હતા તે વાત ધ્યાનમાં લેતાં આ નામનો વિશેષ અર્થ જોઈ શકાય છે.

શુભ છે મતિ જની તે 'સુમતિ' એ પાંચમા તીર્થંકરના નામનો સામાન્ય અર્થ છે. આ પ્રભુ ગર્ભમાં આવ્યા બાદ તેમની માતા બે વિધવા સ્ત્રીઓના કલહનો નિર્ણય કરવામાં સ્ત્રીવ્ર બુદ્ધિશાળી બની, વાસ્તે તેઓને સુમતિ કહેવામાં આવે છે એ અત્ર વિશેષતા છે.

આ કલહના નિર્ણયની હકીકત એ છે કે પ્રજાના ગામમાં બે વણિક-સ્રીઓ વસતી હતી. તેમાં નાનીને પુત્ર હતો, ન્યારે મોટી વન્ધ્યા (વાંઝણી) હતી. પરંતુ પુત્રનું પાલન તો બંને સ્રીઓ કરતી હતી. એવામાં તેમનો પતિ-મરી ગયો એટલે ધનની લાલચે મોટી કહેવા લાગી કે આ પુત્ર તો મારો છે, વાસ્તે અધું ધન મને મળવું જોઈએ. વળી નાનીનો તો આ પુત્ર હોવાથી તે પણ તેમ કહેવા લાગી. એ પ્રમાણે આ બે સ્રીઓ વચ્ચે ટંટા થયો, તેથી તેઓ વઢતી વઢતી રાજ-દરબારમાં ગઈ. તે વખતે ગર્ભના મહિમાથી રાણીને ચુકાદો આપવાની શુભ મતિ ઉત્પન્ન થઈ. તેથી તેણે તે બંનેને કહ્યું કે તમે બંને ધનને અડધો અડધ વહેંચી લો તેમજ પુત્રના પણ બે ભાગ કરી એક એક લઈ લો. આ સાંભળતાંજ નાની સ્રી બોલી ઊઠી કે મારે ધન જોઈતું નથી. વળી પુત્રના કંઈ બે ભાગ થાય નહિ, વાસ્તે એ પુત્ર આ મોટી સ્રીનો હોય તો પણ તે મારોજ છે. તે સાંભળીને રાણીએ ચુકાદો આપ્યો કે આ છોકરો નાની સ્રીનો છે, કેમકે પુત્રનું મરણ થવાનો પ્રસંગ આવી પહોંચતાં પણ મોટી ચૂપ રહી. વાસ્તે આ છોકરો તેમજ તમામ ધન એને હવાલે કરવું અને મોટીને ધરમાંથી કાઢી ચૂકવી.

પદ્મના જેવી પ્રભા છે જેની તે પદ્મપ્રભ એવો ' પદ્મપ્રભ 'નો સામાન્ય અર્થ દરેક તીર્થંકર પરત્વે ધટી શકે છે, વાસ્તે તેનો વિશેષ અર્થ જોઈ લઈએ. ભગવાન ગર્ભમાં આવ્યા બાદ તેમની માતાને પદ્મની શય્યામાં સુવાનો દોહદ ઉત્પન્ન થયો (આ દોહદ દેવોએ પૂર્ણ કર્યો) તેથી તેમજ આ છઠ્ઠા તીર્થંકર પદ્મવર્ણી હોવાથી તેમને પદ્મપ્રભ કહેવામાં આવે છે.

સાતમા તીર્થંકરનું નામ સુપાર્શ્વ છે. આનો ઔધિક (સામાન્ય) અર્થ તો એ છે કે જેની બન્ને બાજુઓ સુન્દર હોય તે ' સુપાર્શ્વ ' કહેવાય. એમની માતાના બન્ને પડખાં રોગ-અસ્ત હતાં, પરંતુ ભગવાન ગર્ભમાં આવ્યા સારે તેમના પ્રભાવથી તે સારાં થઈ ગયાં એથી કરીને આ પ્રજાને સુપાર્શ્વ કહેવામાં આવે છે.

અન્દ્રના જેવી (સૌમ્ય) પ્રભા છે જેની તે અન્દ્રપ્રભ એ આઠમા તીર્થંકરના નામનો સામાન્ય અર્થ છે. ભગવાન ગર્ભમાં આવતાં તેમની માતાને અન્દ્રનું પાન કરવાનો દોહદ ઉત્પન્ન થયો, તેથી તેમજ તેમનો વર્ણ અન્દ્રના જેવો હોવાથી તેમના સંબંધમાં આ નામ વિશેષતઃ ચરિતાર્ય થાય છે.

સુન્દર છે વિધિ (કૌશલ્ય) જેનું તે ' સુવિધિ ' કહેવાય એ બ્યાખ્યા તો સમસ્ત જિનવરોના સંબંધમાં ધટી શકે છે. પરંતુ આ નવમા તીર્થંકરના નામની વિશેષતા તો એ છે કે તેઓ ગર્ભમાં આવતાં તેમની માતા દરેક કાર્યને વિષે વિશેષ કુશળ બની.

જે દોસ્તદાર તેમજ દુરમન પ્રતિ શીતલ ગૃહ જેવા હોય તે ' શીતલ ' કહેવાય એ દશમા તીર્થંકરના નામનો સામાન્ય અર્થ છે. અત્ર વિશેષતા તો એ છે કે એમના પિતાને

દાહ-નવર થયો હતો તે ઔષધથી મટ્યો નહિ, પરંતુ પ્રભુ ગર્ભમાં આંખ્યા પછી તેમની માતાએ તેમના શરીર ઉપર હાથ ફેરવ્યો એટલે તે શાંત થઇ ગયો.

જે ત્રૈલોક્યને હિતકર હોય તે 'શ્રેયાન્-શ્રેયાંસ' કહેવાય એ અગ્યારમા તીર્થંકરના નામનો સામાન્ય અર્થ છે. પ્રભુ ગર્ભમાં આંખ્યા તે પૂર્વે તેમના પિતાની કાઠક દેવ-ગૃહ (દહેરાસર)માં રહેલી અને દેવાધિષ્ઠિત શય્યાની પૂજા થતી હતી. તે શય્યા ઉપર કાંઈ બેસે કે સુવે, તો તેને તે દેવ ઉપદ્રવ કરતો હતો. પ્રભુ ગર્ભમાં આંખ્યા બાદ તેમની માતાને એવો વિચાર થયો કે શય્યાની પૂજા તો કાઠ સ્થળે સાંભળી નથી, તેથી શય્યા-રક્ષકે વાર્યા છતાં પણ તે તેના ઉપર બેઠા તથા સુતા. પરંતુ ગર્ભના પ્રભાવથી તેનો અધિષ્ઠાયક દેવ તેમને કંઈ પણ ઉપદ્રવ કરી શક્યો નહિ અને તે શય્યા છોડી ચાલ્યો ગયો અને સાર પછી તે શય્યા રાજદિકે વપરાશમાં લીધી. આ પ્રમાણેનો ગર્ભનો મહિમા જાણી અગ્યારમા તીર્થંકરનું શ્રેયાંસ નામ પાડવામાં આવ્યું.

જે દેવાદિકનો પૂજ્ય હોય તે 'વાસુપૂજ્ય' કહેવાય, એ ઉપરથી આ નામનો સામાન્ય અર્થ બેઠા શકાય છે. બારમા તીર્થંકર ગર્ભમાં આંખ્યા બાદ ઇન્દ્ર વારંવાર તેમના માતા-પિતાનું પૂજન કરવા લાગ્યો તેથી તેમજ કુબેર પણ ધણીખરી વાર તેમના રાજ-કુલમાં રત્નની વૃષ્ટિ કરવા લાગ્યો તેથી આ પ્રભુનું વાસુપૂજ્ય એવું નામ ચરિતાર્થ થાય છે.

તેરમા તીર્થંકરનું નામ વિમલ છે. જનાં જ્ઞાન અને દર્શન તેમજ શરીર વિમલ (નિર્મળ) હોય તે 'વિમલ' કહેવાય એ આ નામનો સામાન્ય અર્થ છે. પ્રભુ ગર્ભમાં આંખ્યા પછીથી તેમની માતાનો દેહ તેમજ તેમની મતિ વધારે નિર્મળ બન્યાં એ આ નામની વિશેષતા સૂચવે છે. તેમની માતાની મતિ વધારે નિર્મળ બન્યાના સંબંધમાં નીચે મુજબની કથા રજૂ કરવામાં આવે છે:—

એક વાર કાઠ દમ્પતી (વર-વહુ) દેવ-ગૃહમાં આવી ઉતર્યા. સાંકાઠ વ્યંતર નિકા-યની દેવી રહેતી હતી. તે આ પુરૂષનું સુન્દર રૂપ બેઠા કામાસક્ત બની ગઇ, તેથી તે તેની પત્નીના જેવું પોતાનું રૂપ વિકુર્વો તેની સમીપ સુતી. પ્રભાતમાં તે પુરૂષ જાગ્યો, સારે તેણે પોતાની સમીપ બે સમાન સ્ત્રીને બેઠા. પરંતુ તેમાં તેની ખરી પત્ની કાણુ છે તેનો તે નિર્ણય કરી શક્યો નહિ. આથી તે રાજ-દરબારમાં ગયો. સાં પણ રાજ અને મંત્રીની મતિ કામ લાગી નહિ. પરંતુ આ પ્રભુની માતાએ તે પુરૂષથી બન્ને સ્ત્રીઓને દૂર જાણી રાખીને તે બંનેને કહ્યું કે આ દૂર જાણેલા પુરૂષને જે પોતાના પ્રભાવથી સ્પર્શ કરી શકે તેનો આ પુરૂષ પતિ ગણાય. આ સાંભળીને વ્યંતરીએ દિવ્ય શક્તિ વડે હાથ લંબાવી તે કાર્ય કર્યું. એટલે તરતજ રાણીએ તેનો હાથ પકડી લીધો અને કહ્યું કે તું તો વ્યંતરી છે, વાસ્તે તું તારે સ્થાનકે જા. એવી રીતે ન્યાય આપવાથી આ રાણીને લોકા વિમલ મતિવાળી કહેવા લાગ્યા.

અનન્ત કર્મોશીને જે જીતે તે અથવા જે અનન્ત જ્ઞાનાદિકથી યુક્ત હોય તે અનન્ત કહેવાય એ ઔદમા જિનેશ્વરના નામનો સામાન્ય અર્થ છે. આ પ્રભુ ગર્ભમાં આવતાં તેમની

માતાએ આકાશમાં જનો અંત ન આવે એવડા મોટા ચક્રને લમતું બેધું તથા અનેક રત્નોની માળા બેઠી. વળી તેણે અનંત ગાંઠના દોરા કરી બાંધ્યા અને એમ કરીને લોહાનો તાવ કાઢ્યો. આ બધો ગર્ભનો પ્રભાવ બેતાં 'અનન્ત' નામનો વિશેષ અર્થ બેધ શકાય છે.

દુર્ગતિમાં પડતા જીવોને જે ધારણ કરે—અથાવે તે ધર્મ કહેવાય એ પંદરમા તીર્થંકરના નામનો સામાન્ય અર્થ છે. આ પ્રભુ ગર્ભમાં આંખ્યા સાર પછી તેમની માતા દાનાદિક ધાર્મિક ક્રિયામાં વિશેષ ભાગ લેવા લાગી એ વાતને ધ્યાનમાં લેતાં ધર્મનાથનું નામ ચરિતાર્થ થાય છે.

જે શાન્તિરવરૂપી હોય અથવા જે શાન્તિદાયક હોય તે શાન્તિ કહેવાય એ સોળમા તીર્થંકરના નામનો સામાન્ય અર્થ છે. પ્રભુ ગર્ભમાં આંખ્યા પછી તેમના પ્રભાવથી તેના નગરમાંથી મરડીનો ઉપદ્રવ શાન્ત થયો એ એના નામની વિશેષતા છે.

પૃથ્વી ઉપર જે રહે તે કુન્થુ એ સત્તરમા તીર્થંકરના નામનો સામાન્ય અર્થ છે. એનો વિશેષ અર્થ એ છે કે પ્રભુ ગર્ભમાં આંખ્યા સારે તેમની માતાએ સ્વપ્નમાં રત્નોના સ્તૂપ પૃથ્વીને વિષે દીઠો તથા વળી ગર્ભના પ્રભાવથી તેના પિતાના શત્રુઓ કુન્થુના જેવા નાના બની ગયા. આ ઉપરાંત દેશમાં કુન્થુ જેવા નાના જીવોની પણ જયણા (યતના) થવા લાગી. આથી પ્રભુના નામની વિશેષતા બેધ શકાય છે.

જે સર્વોત્તમ મહાસત્ત્વવાળા કુળમાં ઉત્પન્ન થઇ તેની અભિવૃદ્ધિ કરે તે અર કહેવાય એ અઠારમા તીર્થંકરના નામનો સામાન્ય અર્થ છે. પ્રભુ ગર્ભમાં આવતાં તેમની માતાએ સ્વપ્નમાં રત્નોનો મનોમોહક તેમજ વિશાળ અર (આરો) બેયો તે ઉપરથી પ્રભુના નામની વિશેષતા સૂચવાય છે.

પરીપહ તેમજ રાગ—દ્રેષડ્ડી મલ્લોને જીતનાર તે મલ્લિ કહેવાય એ ઉપરથી આગલી-સમા તીર્થંકરના નામનો સામાન્ય અર્થ સમજી શકાય છે. પ્રભુ ગર્ભમાં આંખ્યા સારે તેમની માતાને જાણે જાતુનાં પુણ્યોની માળાની શય્યામાં સુવાનો દોહડ થયો. દેવોએ તેમનો આ મનોરથ પૂર્ણ કર્યો. આ પ્રકારનો ગર્ભનો પ્રભાવ બાળીને તેમનું 'મલ્લિ' એવું નામ પાડવામાં આંખું એ તેની વિશેષતા છે.

જગતની ત્રિકાલ અવસ્થાનું મનન કરે તે 'મુનિ' અને જેનાં વ્રતો સુંદર હોય તે 'સુવ્રત' કહેવાય એ બે ઉપરથી વીસમા તીર્થંકરના મુનિસુવ્રત નામનો સામાન્ય અર્થ સૂચિત થાય છે. અત્ર વિશેષતા એ છે કે તેમની માતા તેઓ ગર્ભમાં આંખ્યા સાર પછી વિશેષતા વ્રતનું પાલન કરવા લાગ્યા.

પરીપહો તેમજ ઉપસર્ગોને નમાવી દેનારા નમિ કહેવાય એથી એકવીસમા તીર્થંકરનો સામાન્ય અર્થ બેધ શકાય છે. વિશેષતા તો એ છે કે પ્રભુ ગર્ભમાં આંખ્યા પછી તેમના પિતાના વૈરી રાજાઓએ તેમના નગરને ઘેરા લીધો. આ વખતે તેમના પિતા લયણીત બની

મયા, પરંતુ તેમની માતાએ કિલ્લા ઉપર ચડીને ચતુર્યા તરફ વાંકી દૃષ્ટિએ જોયું એટલે તેઓ શોભ પામી ગયા અને તેમને શરણે આવી તેમને પગે લાગ્યા.

ધર્મચક્રની નેમિરૂપ હોય તે નેમિ કહેવાય એ ઉપરથી યાત્રીસમા તીર્થંકરના નામનો સામાન્ય અર્થ સમજી શકાય છે. અત્ર વિશેષતા એ છે કે પ્રભુ ગર્ભમાં આવ્યા સારે તેમની માતાએ સ્વપ્નમાં અરિષ્ટ રત્નનું ચક્ર આકાશમાં ઉછળતું દીઠું.

સર્વ ભાવને જ જુએ તે પાર્શ્વ કહેવાય એ ત્રેવીસમા તીર્થંકરના નામનો સામાન્ય અર્થ છે. તેની વિશેષતા એ છે કે પ્રભુ ગર્ભમાં આવ્યા સાર પછી એક દિવસ રાત્રે અંધારામાં તેમની માતાએ પોતાની પાસે થઈને જતો સર્પ જોયો. સર્પના માર્ગમાં પ્રતિને હાથ છે એ જોતાં તેણે તેનો હાથ જાયડી લીધો. આથી જગીને તેણે કહ્યું કે હે દેવી ! મારો હાથ તમે કેમ જોયો કર્યો ? સારે રાત્રીએ જવાળા આપ્યો કે અહિંઆ થઈને સર્પ જતો હતો. રાત્રીએ દીવો મંગાવી તપાસ કરી તો તે વાત સાચી નીકળી. આથી રાત્રીએ વિચાર્યું કે આ ગર્ભનો પ્રભાવ છે.

જ્ઞાનાદિક ગુણે કરીને વૃદ્ધિ પામે તે વર્ધમાન કહેવાય એ ચોવીસમા તીર્થંકરના નામનો સામાન્ય અર્થ છે. વિશેષતા તો એ છે કે પ્રભુ ગર્ભમાં આવ્યા સાર પછી તેમના માતાપિતાની ઋદ્ધિની વૃદ્ધિ થઈ.

આ પ્રમાણેનો ચોવીસે તીર્થંકરોનાં નામનો સામાન્ય તેમજ વિશેષ અર્થ છે. તેમાં ઉપસંહારરૂપે વિશેષ અર્થ ઉપર પ્રકાશ પાડનારી આવશ્યકસૂત્રની નીચે મુજબની ૧૦૮૦ થી ૧૦૮૧ સુધીની ગાથાઓ અત્ર આપવી અનાવશ્યક નહિ ગણાય.

“ઉરુસુ ઉસઃ લંછણ ઉસમં નિજિમિ તેણ ઉસમજિણો ।

અક્લેસુ જેણ અજિઆ જણણી અજિઓ જિણો તમ્હા ॥

અભિસંભૂઆ સાસત્તિ સંભવો તેણ બુચ્છઈ મયવં ।

અભિણંદઈ અભિક્લં સક્કો અભિણંદણો જેણ ॥

જણણી સન્વત્થ વિણિચ્છણસુ સુમહત્તિ તેણ સુમહજિણો ।

પડમસયણંમિ જણણીઈ ડોહલો તેણ પડમામ્હો ॥

ગન્ધગણ જં જણણી જાય સુપાસા તઓ સુપાસજિણો ।

જણણીઈ ચંદપિયણંમિ ડોહલો તેણ ચંદામ્હો ॥

સન્નવિહીસુ અ કુસલા ગન્ધગણ તેણ હોઈ સુવિહિજિણો ।

પિરણો દાહોવસમો ગન્ધગણ સીયલો તેણ ॥

મહરિહસિજ્ઞારુહણંમિ ડોહલો તેણ હોઈ સિજ્ઞંસો ।

પૂણ્ણ વાસવો જં અભિક્લણં તેણ વસુપુજો ॥

વિમલતણુબુદ્ધિ જળણી ગઢ્ઢગણ તેણ હોઈ વિમલજિણો ।
 રચણવિચિત્તમણંતં દામં સુમિણે તઓડણંતો ॥
 ગઢ્ઢગણ જં જળણી જાય સુધમ્મસિ તેણ ધમ્મજિણા ।
 જાઓ અસિવોવસમો ગઢ્ઢગણ તેણ સંતિજિણો ॥
 થૂહં રચણવિચિત્તં કુંથું રમિણામે તેણ કુંથુજિણો ।
 સુમિણે અરં મહરિહં પાસઈ જળણી અરો તમ્હા ॥
 વરરહિમલસચળંમિ ડોહલો તેણ હોઈ મલ્હિજિણો ।
 જાયા જળણાં જં સુવ્વચિત્તિ મુણિસુવ્વઓ તમ્હા ॥
 પળયા પચ્છંતિનિવ્વા દંલિપ્પમિત્તે ણિણંમિ તેણ નમી ।
 રિદ્ધરચણં ચ નેમિં ઉપ્પયમાણં તઓ નેમી ॥
 સપ્પં સચળે જળણી તં પાસઈ તમસિ તેણ પાસજિણો ।
 વહ્હઈ નાયકુલંતિ અ તેણ જિણો વહ્હમાણંતિ ॥ ”

વ્યાકરણ-વિચાર—

આ ૯૬ પદના કાવ્યમાં ઢોઘ પણ સ્થળે વ્યાકરણનો નિયમ ન સચવાયો હોય એમ જોવામાં આવતું નથી. જોકે ૬૭ માં પદમાં વાપરેલ વજ્રાશની માં અને ૭૫ માં પદમાં વાપરેલ ઘનાશની માં ‘અશની’ શબ્દ ઈકારાન્ત હોય શકે કે કેમ એ શંકા રહે છે. પરંતુ તે પણ વ્યાકરણ-સિદ્ધ છે, કેમકે ‘અશનિ’ શબ્દ પુંઝીલિંગ હોવાથી -હસ્વ ઈકારને દીર્ઘ ઈકારમાં લઇ જવાય છે.

વિશેષમાં આ કાવ્યમાંના ૭૨ માં પદમાં ‘આરમ્મે’ અને ‘એવ’ની સંધિ ‘આરમ્મ-એવ’ કરવામાં આવી છે તે ધ્યાનમાં રાખવા જેવી હકીકત છે, કેમકે ધણે ભાગે આવી સંધિના ભાગ્યેજ દર્શન થાય છે. વળી શ્રીશોભન મુનીશ્વરકૃત સ્તુતિ-ચતુર્વિંશતિકાના છઠા પદમાં જેમ ‘વેળવઃ’ અને ‘સ્તુવન્તિ’ની સંધિ કરતાં વિસર્ગનો લોપ કર્યો છે, તેમ આ કાવ્યના ૫૯ માં પદમાં ‘રતાઃ’ અને ‘સ્ત’ની સંધિ કરતાં પણ વિસર્ગનો લોપ કર્યો છે. આ વાત વ્યાકરણના નિયમ અનુસાર છે (જુઓ સ્તુતિ-ચતુર્વિંશતિકાનું ૩૭ મું પૃષ્ઠ).

શબ્દાલંકાર-સમીક્ષા—

આ કાવ્યમાં પાદાન્તમાં અમુક અક્ષરોની સમાનતારૂપી શબ્દાલંકાર પ્રધાન પદ ભોગવે છે. તેમાં દ્વિતીય અને ચતુર્થ ચરણોની સમાનતારૂપ અલંકારથી વિભૂષિત પદોની સંખ્યા ૨૮ ની છે (જુઓ પદો ૨૫-૨૮, ૬૯-૯૨). ૫૫માં પદમાં પ્રથમનાં બે ચરણોની અંતમાં આઠ આઠ અક્ષરો સમાન છે, જ્યારે બાકીનાં બે ચરણોમાં છેવટના સાત સાત અક્ષરો સમાન છે. આવું પદ આ કાવ્યમાં એક જ છે. પાદાંતસમસમાક્ષરપુનરાવૃત્તિરૂપ અલંકારથી શોભતાં પદોની સંખ્યા ચારની છે (પદો ૫૭-૬૦). પ્રથમનાં બે

ચરણોમાં છેવટના સાત અક્ષરો સમાન અને બાકીનાં બે ચરણોમાં છેવટના છ અક્ષરો સમાન હોય એવું ક્રૂત એકજ પદ મું પદ છે. પાદાન્તસમપદક્ષરપુનરાવૃત્તિરૂપ યમકથી શોભતાં એવાં ચાર પદો છે (પદો ૩૧, ૬૨-૬૪). વળી પ્રથમ બે ચરણો પરત્વે આ વાતને મળતાં આવતાં પરંતુ બાકીનાં બે ચરણોમાં તો પાંચ પાંચ અક્ષરોની સમાનતાથી શોભતાં એવાં પદોની સંખ્યા પણ ચારની છે (જુઓ પદો ૧, ૩૮, ૪૦, ૬૭). આથી વિપરીત લક્ષણવાળાં અર્થાત્ પ્રથમ અને દ્વિતીય ચરણોમાં છેવટના પાંચ પાંચ અક્ષરો સમાન હોય એવાં અને બાકીનાં બે ચરણોમાં છેવટના છ છ અક્ષરો સમાન હોય એવાં ૨૦ મા અને ૨૨ મા એમ બે પદો છે. પાદાન્તસમપંચાક્ષરપુનરાવૃત્તિરૂપ યમકથી વિભૂષિત પદોની સંખ્યા ૧૨ ની છે (જુઓ પદો ૨, ૪, ૧૭-૧૯, ૨૧, ૨૩, ૨૯, ૩૦, ૩૭, ૫૪, ૬૧). પ્રથમ અને દ્વિતીય ચરણમાં છેવટના પાંચ પાંચ અક્ષરો સમાન હોય, જ્યારે બાકીનાં બે ચરણોમાં છેવટના ચાર ચાર અક્ષરો સમાન હોય એવાં સાત પદો છે (જુઓ પદો ૩, ૫, ૧૨, ૨૪, ૩૨, ૪૬, ૬૫). જે પદનાં પ્રથમનાં બે ચરણોમાં છેવટના ચાર ચાર અક્ષરોની સમાનતા હોય અને બાકીનાં બે ચરણોમાં છેવટના પાંચ પાંચ અક્ષરોની સમાનતા હોય એવાં ચાર પદો છે (જુઓ પદો ૧૧, ૧૩, ૩૯, ૪૩). પ્રથમનાં બે ચરણોમાં છેવટના પાંચ પાંચ અક્ષરો સમાન હોય અને બાકીનાં બે ચરણોમાં ત્રણ ત્રણ અક્ષરો સમાન હોય એવું ક્રૂત એકજ ૪૧ મું પદ છે. પાદાન્તસમચતુરક્ષરપુનરાવૃત્તિરૂપ યમકથી વિભૂષિત પદોની સંખ્યા ૧૪ ની છે (જુઓ પદો ૬-૮, ૧૪-૧૬, ૪૨, ૪૪, ૫૦-૫૩, ૬૬, ૬૮). જે પદનાં પહેલાં બે ચરણોમાં છેવટના ચાર ચાર અક્ષરો સરખા હોય અને બાકીનાં ચરણોમાં છેવટના ત્રણ ત્રણ અક્ષરો સમાન હોય એવાં નવમા અને દશમા એમ બે પદો છે.

આ સિવાયના અન્ય પ્રકારના યમકથી પણ અલંકૃત બીજાં પદો છે. જેમકે ૩૩ મા અને ૩૬ મા પદમાં પ્રત્યેક ચરણમાં બીજા, ત્રીજા અને ચોથા અક્ષરોની, જ્યારે ૩૪ મા અને ૩૫ મા પદમાં પ્રથમ સિવાયના પ્રત્યેક ચરણમાં આ પ્રમાણેની અને પ્રથમ ચરણમાં ત્રીજા, ચોથા અને પાંચમા અક્ષરોની પુનરાવૃત્તિ અને ૯૩થી ૯૬ સુધીનાં ચાર પદોમાં આનાથી ચડિયાતી પુનરાવૃત્તિ અર્થાત્ પ્રત્યેક ચરણમાં પ્રથમના બે અક્ષરોની અને સાથે છેવટના ત્રણ અક્ષરોની પુનરાવૃત્તિ દૃષ્ટિ-ગોચર થાય છે. આ ઉપરાંત પાદાન્તાક્ષરપુનરાવૃત્તિરૂપ યમકથી વિભૂષિત એટલે કે પ્રથમ ચરણના અન્તના અક્ષરોથી દ્વિતીય ચરણનો પ્રારંભ અને દ્વિતીય ચરણના અન્તના અક્ષરોથી તૃતીય ચરણનો પ્રારંભ અને તેના અન્તના અક્ષરોથી ચોથા ચરણનો પ્રારંભ થતો હોય એવાં ચાર પદો છે (જુઓ પદો ૪૫-૪૮).

આ ઉપરથી એમ સિદ્ધ થાય છે કે બે ચરણોની સદૃશતારૂપી યમક પ્રધાન પદ ભોગવે છે, કેમકે તેનાં પદોની સંખ્યા ૨૮ ની છે. એવી રીતે પાદાન્તામુકાક્ષરપુનરાવૃત્તિરૂપ યમકમાં પાદાન્તસમચતુરક્ષરપુનરાવૃત્તિરૂપ યમક વિશેષતઃ દૃષ્ટિ-ગોચર થાય છે, કેમકે તેવાં પદો બધાં મળીને ચૌદ છે.

છંદ સંબંધી વિચાર—

કવીશ્વર શ્રીભરૂચભટ્ટિસૂરિએ આ ચતુર્વિંશતિકારૂપી કાવ્ય વિવિધ પ્રકારના છંદોમાં રચીને પોતાનું છંદઃશાસ્ત્રનું પ્રાવીણ્ય સિદ્ધ કરી બતાવ્યું છે. આ કાવ્યમાં 'વૃત્ત' તેમજ 'જાતિ' એમ બન્ને જાતનાં પદો જોઈ શકાય છે. ધણીખરાં પદો તો વૃત્તમાંજ રચાયેલાં છે. આઠ આઠ અક્ષરવાળા પ્રત્યેક ચરણથી યુક્ત એવા અનુષ્ટુપ જેવા નાના વૃત્તથી માંડીને તે સત્તાવીસ અક્ષરવાળા પ્રત્યેક ચરણથી યુક્ત એવા સ્તોત્ર જેવા મોટા વૃત્તથી આ કાવ્ય વિશેષ શોભે છે. એકંદર રીતે આ કાવ્યમાં બાર જાતના છંદો છે:—(૧) અનુષ્ટુપ, (૨) આર્યા-ગીતિ, (૩) ઇન્દ્રવજ્રા, (૪) ઉપજાતિ, (૫) ગીતિ, (૬) દ્રુતવિલમ્બિત, (૭) પૃથ્વી, (૮) પ્રમાણિકા, (૯) માલિની, (૧૦) વસંતતિલકા, (૧૧) વૈતાલીય અને (૧૨) સ્તોત્ર. આ બધા છંદોમાં અનુષ્ટુપ અને પૃથ્વી વૃત્તમાં ધણાં પદો રચાયેલાં છે. આ વાત નીચેના કોષક ઉપરથી જોઈ શકાય છે.

છંદનું નામ	પદાંક	સંખ્યા	છંદોનુશાસન પ્રમાણે લક્ષણ
અનુષ્ટુપ	૨૫-૨૮, ૪૫-૪૮, ૬૬-૭૪, ૭૬	૧૫	ચૌ લાગવનુષ્ટુપ
આર્યાગીતિ	૪૧-૪૪, ૪૬-૫૨	૮	ચેડમે સ્કન્ધકમ્
ઇન્દ્રવજ્રા	૬૫	૧	તૌ જો ગાદેન્દ્રવજ્રા
ઉપજાતિ	૪૬-૬૮	૩	જતજા ગાવુપેન્દ્રવજ્રા, પતયો:પર- યોશ્ચ સક્કર ઉપજાતિસ્તુર્દ-
ગીતિ	૮૧-૮૪	૪	દ્વિ: પૂર્વાર્ધે ગીતિ: [શધા
દ્રુતવિલમ્બિત	૫-૮, ૩૩-૩૬, ૭૭-૮૦	૧૨	નમમ્ના દ્રુતવિલમ્બિતમ્
પૃથ્વી	૯-૧૨, ૨૯-૩૨, ૫૩-૫૬, ૮૬-૮૨	૧૬	ઝસજસ્યલા: પૃથ્વી જૈ:
પ્રમાણિકા	૭૫	૧	ઝૌ લૌ પ્રમાણી
માલિની	૩૭-૪૦, ૫૭-૬૦, ૮૫-૮૮	૧૨	નૌ મ્યૌ યો માલિની
વસંતતિલકા	૧-૪, ૨૧-૨૪, ૬૧-૬૪	૧૨	ત્મૌ જૌ ગૌ વસંતતિલકા
વૈતાલીય	૧૬-૨૦	૮	ઝોજે વળમાત્રા લંગ્તા યુજ્યદૌ ન યુજિ ષ્ડ સન્તતં લા ન સમ: પરેણ ગો વૈતાલીયમ્
સ્તોત્ર	૯૩-૯૬	૪	પ્રકૃતૌ ઝૌ ઝૌ યિ: સ્તોત્રા છંદૈ:

૧-૨ ૪૬ મા પદના પ્રથમ ચરણમાં છઠ્ઠા અને સાતમા અક્ષરો લઘુ હોવાથી, ૪૮ મા પદના પ્રથમ ચરણમાં પાંચમો અક્ષર ગુરૂ હોવાથી, ૬૬ મા પદના તૃતીય ચરણમાં પાંચમો અક્ષર ગુરૂ તથા છઠ્ઠા અને સાતમા અક્ષરો લઘુ હોવાથી, ૭૩ મા પદના પ્રથમ ચરણમાં આ પ્રમાણે હકીકત હોવાથી અને તેના તૃતીય ચરણમાં પાંચમો અક્ષર ગુરૂ હોવાથી તેમજ ૭૪ મા પદના તૃતીય ચરણમાં છઠ્ઠા અને સાતમા અક્ષરો લઘુ હોવાથી આ પદોમાં 'અનુષ્ટુપ'નાં સામાન્ય રીતે અપાતા (જુઓ ૪૬ ચું પૃષ્ઠ) લક્ષણો ભંગ થતો જોવાય છે. છતાં પણ તેના વિતાનાદિક બહુ પ્રકારો હોવાથી આ પદો દૂષિતજ છે એમ કહી શકાય નહિ.

૩ આ છંદનું બીજું નામ 'સ્કન્ધક' છે.

૪ આ ત્રણ પદો ત્રણ જુદી જુદી જાતના 'ઉપજાતિ' વૃત્તમાં રચાયેલાં છે.

ચતુર્વિંશતિકાની અન્ય સ્તુતિઓ સાથે સરખામણી—

ચોવીસ તીર્થંકરોની સ્તુતિરૂપ અનેક કાવ્યો છે એમ જૈન ગ્રન્થાવલી (૫૦ ૨૭૬-૨૭૭) ઉપરથી જોઈ શકાય છે, કેમકે ત્યાં આ શ્રીખપ્પભટ્ટિસૂરિકૃત ચતુર્વિંશતિકા ઉપરાંત ધર્મધોષ, સિદ્ધાન્તસાગર, જિનેશ્વર, સોમદેવ, પદ્મવિજય, મેરુવિજય, હેમવિજય, યશોવિજય, શોભન પ્રમુખ મહર્ષિઓએ રચેલી સ્તુતિઓ સંબંધી ઉલ્લેખ છે. આ બધી સ્તુતિઓના દર્શન કરવાને તો હું ભાગ્યશાળી થયો નથી, પરંતુ આમાંની મેરુવિજયજીએ, શોભનમુનિજીએ, 'યશોવિજયજીએ તેમજ ધર્મધોષસૂરિજીએ રચેલી સ્તુતિઓના સદર્શનથી મારા આત્માને હું પવિત્ર કરવા પામ્યો છું. તેમાં વળી મેરુવિજયજીકૃત 'ચતુર્વિંશતિજિનાનન્દસ્તુતિ' અને શોભનમુનીશ્વરકૃત 'સ્તુતિ-ચતુર્વિંશતિકા'નું તો અધ્યયનાર્થે ભાષાન્તર કરવાનું સદ્ભાગ્ય પણ મને પ્રાપ્ત થયું છે.

અત્ર સમસ્ત સ્તુતિઓ સંબંધી વિચાર ન કરતાં પ્રસ્તુતમાં સ્તુતિ-ચતુર્વિંશતિકા, ચતુર્વિંશતિજિનાનન્દસ્તુતિ અને ચતુર્વિંશતિકા પરત્વે વિચાર કરવામાં આવે છે, કેમકે આ ત્રણ સ્તુતિઓમાં કથંચિત્ સદૃશતા-વિસદૃશતા દૃષ્ટિ-ગોચર થાય છે.

પ્રથમ તો એ સહજ જોઈ શકાય છે કે આ ત્રણે સ્તુતિઓનો વિષય સમાન છે. અર્થાત્ જૈન સ્તુતિ-કદમ્બક (ચોધ-જોડા)માં પ્રથમ સ્તુતિ અમુક એક તીર્થંકરની, બીજી સમસ્ત તીર્થંકરોની, ત્રીજી આગમની અને ચોથી શાસનાનુરાગી દેવ-દેવીની હોય છે તેમ આ ત્રણે સ્તુતિઓમાં ચોવીસ સ્તુતિ-કદમ્બક છે. વિશેષમાં આ પ્રત્યેક સ્તુતિમાં મુખ્યતઃ ભરતક્ષેત્રમાં આ અવસર્પિણી કાળમાં થઈ ગયેલા ઋષભસ્વામી પ્રમુખ ચોવીસ જિનેશ્વરોની સ્તુતિ કરવામાં આવી છે. બીજું, દરેક સ્તુતિમાં ૮૬ પદો છે અને તે યમકથી અલંકૃત છે. ત્રીજું આ પ્રત્યેક સ્તુતિ સંસ્કૃત ભાષામાં રચવામાં આવી છે.

હવે આપણે ઉપર્યુક્ત ત્રણ સ્તુતિઓમાં જે અસ્પર્શ વિશિષ્ટતા રહેલી છે તે જોઈ લઈએ. પ્રથમ તો ઉપલેક્ષ દૃષ્ટિએ વિચાર કરતાં એ જોઈ શકાય છે કે સ્તુતિ-ચતુર્વિંશતિકા અને ચતુર્વિંશતિકા વિવિધ જાતનાં છંદોમાં રચવામાં આવી છે, જ્યારે ચતુર્વિંશતિજિનાનન્દસ્તુતિ તો ક્ષત એકજ જાતના વૃત્તમાં રચાયેલી છે. વિશેષમાં ચતુર્વિંશતિજિનાનન્દસ્તુતિમાં ક્ષત ચરણ-સદૃશતારૂપ યમક છે, જ્યારે બીજી બે સ્તુતિઓમાં આ ઉપરાંત અન્ય પ્રકારના યમકો પણ નજરે પડે છે. ત્રીજી વિશિષ્ટતા એ છે કે સ્તુતિ-ચતુર્વિંશતિકામાં બે સ્થળે યક્ષોની અને ચતુર્વિંશતિકામાં એક સ્થળે યક્ષની સ્તુતિ કરી છે, જ્યારે ચતુર્વિંશતિજિનાનન્દસ્તુતિમાં તો દેવીઓની જ સ્તુતિ કરેલી છે. ચોથી વિશિષ્ટતા એ છે કે ચતુર્વિંશતિજિનાનન્દસ્તુતિ સ્વોપજ્ઞ દીકાથી અલંકૃત છે, જ્યારે બાકીની બે સ્તુતિ-ચતુર્વિંશતિકા અને ચતુર્વિંશતિકા તેવી નથી.

૧ એમણે સ્વોપજ્ઞ દીકાથી વિભૂષિત ઐન્દ્રસ્તુતિ રચી છે.

૨ ઐન્દ્ર-સ્તુતિ સ્તુતિ-ચતુર્વિંશતિકાની પ્રતિકૃતિરૂપ હોવાથી જે બાજત સ્તુતિ-ચતુર્વિંશતિકાને લાગૂ પડે છે, તે વાત તેને પણ લાગૂ પડે છે એ વાત ધ્યાનમાં રાખીને અત્ર 'ત્રણ' શબ્દનો ઉલ્લેખ કર્યો છે.

આ બાબતોનું સૂક્ષ્મ નિરીક્ષણ કરવાથી નીચે મુજબની બાબતો ધ્યાનમાં આવે છે.

(૧) સ્તુતિ—ચતુર્વિંશતિકામાં ૧૮ જાતના છંદો છે, જ્યારે ચતુર્વિંશતિકામાં ૧૨ જાતના છંદો છે અને ચતુર્વિંશતિજિનાનન્દસ્તુતિમાં એકજ જાતનો ‘વસંતતિલકા’ નામનો છંદ છે.

(૨) શોભનસ્તુતિમાં ચરણ—સદૃશતારૂપી યમક પ્રધાન પદ લોગવે છે (જ્યારે ચતુર્વિંશતિજિનાનન્દસ્તુતિમાં તો એજ યમક છે). ત્યાં આ યમક ઉપરાંત બીજા બે પ્રકારના યમકો પણ દૃષ્ટિગોચર થાય છે (જુઓ પદો ૧૭-૨૦, ૮૬-૯૨). ચતુર્વિંશતિકામાં અમુક અક્ષરોની પુનરાવૃત્તિ અને કેટલીક વાર ચરણોની સદૃશતારૂપી યમક વિશેષતા જોવામાં આવે છે. આ યમક ઉપરાંત અન્ય પ્રકારના યમકો પણ ત્યાં નજરે પડે છે (જુઓ પદો ૪૫-૪૮, ૯૩-૯૬). ખાસ કરીને ૪૫ માથી તે ૪૮ મા સુધીનાં પદોમાં જે યમક—વિશેષ છે તે આ સિવાયની બીજી બે સ્તુતિઓમાં જોવામાં આવતો નથી.

(૩) સ્તુતિ—ચતુર્વિંશતિકામાં તેમજ ચતુર્વિંશતિકામાં પ્રથમ સ્તુતિ—કદમ્બકમાં શ્રુત—દેવતાની સ્તુતિ કરવામાં આવી છે, જ્યારે આ વાત મેરૂવિજયજીકૃત સ્તુતિને લાગૂ પડતી નથી. વિશેષમાં શોભનમુનીશ્વરે એકની એક દેવીની બે વાર (જમકે રોહિણી, કાલી અને અંબા દેવીની) અને બપ્પલદ્વિસૂરિજીએ શ્રુત—દેવતાની ત્રણ વાર અને વળી કાલી, મહાકાલી અને અંબા, દેવીઓની બબ્બે વાર સ્તુતિ કરી છે, જ્યારે મેરૂવિજયજીએ તો ફક્ત કાલી દેવીની બીજી વાર સ્તુતિ કરી છે. વળી શોભન મુનીશ્વરે તેમજ ‘બપ્પલદ્વિ’ આચાર્યે મોટા ભાગે વિદ્યા—દેવીઓની સ્તુતિ કરી છે, જ્યારે મેરૂવિજયજીએ શાસન—દેવીઓની સ્તુતિ કરી છે. વિશેષમાં, સ્તુતિ—ચતુર્વિંશતિકા સિવાયની બે સ્તુતિઓમાં દેવીઓની સ્તુતિ કરવામાં જે ક્રમ સાચવ્યો છે તે પ્રાયઃ સકારણ છે એમ સહજ સમજી શકાય છે, જ્યારે સ્તુતિ—ચતુર્વિંશતિકામાં કયા નિયમ અનુસાર એ કાર્ય કરવામાં આવ્યું છે તે વાત ધ્યાનમાં આવતી નથી.

આ પ્રમાણેના વિવેચન ઉપરથી આ કાવ્યના સંબંધમાં પાઠક મહાશયે અમુક પ્રકારનો અભિપ્રાય બાંધ્યો હશે. તે અભિપ્રાય અનુસાર જે તેને આ કાવ્ય—મન્દિરમાં પ્રવેશ કરવાની તીવ્ર ઉત્કણ થઈ હોય તો તેને સ્પષ્ટિત કરવી યોગ્ય નહિ ગણાય એમ માની હું અહીંથી તેની રજા લઉં છું એટલે હવે આ કાવ્ય—મન્દિરની સમીપ રહેલી વિષય—સૂચીરૂપી વાટિકામાં થઈને કાવ્ય—મન્દિરમાં સુખેથી પ્રવેશ કરવામાં તેને વિલંબ થશે નહિ.

લગતવાડી, ભુલેશ્વર, મુંબઈ }
વીર સંવત્ ૨૪૫૨
માઘ શુક્લ સપ્તમી.

હીરાલાલ રસિકદાસ કાપડિયા.

૧ આ કવીશ્વરે સોળ વિદ્યા—દેવીઓમાંથી પંદર વિદ્યા—દેવીઓની સ્તુતિ કરી છે. આ સંબંધમાં વધારે વિચારણીય હકીકત તો એ છે કે કાલી અને મહાકાલી નામની વિદ્યા—દેવીઓની (તેમજ આ કાવ્યના આઠમા પદમાં ધરણેન્દ્રની અગ્ર મહિષીથી વૈરોદ્ધ્યા સમજવામાં આવે તો તેની પણ) બબ્બે વાર સ્તુતિ કરી, પરંતુ સર્વાંગી મહાજવાલા વિદ્યા—દેવીની તો એક વાર પણ તેમજ સ્તુતિ કરી નહિ તેનું શું કારણ હશે ?

વિષય-મૂચી.

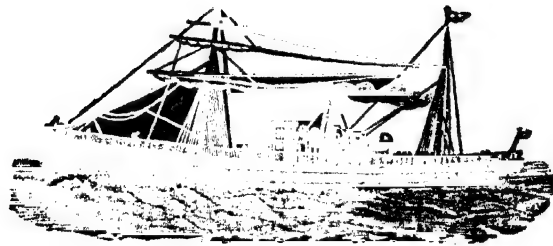
વિષય	પાઠાંક.	વિષય	પાઠાંક.
શ્રીનાભિનન્દનની સ્તુતિ	૧	જિન-વાણીને પ્રણામ	૧૬
[પઘ-મીમાંસા, પઘ-ચમત્કાર.]		વજ્રશુંખલા દેવીની સ્તુતિ	૨૦
જિનેશ્વરોને પ્રાર્થના	૨	[પઘ-ચમત્કાર, વજ્રશુંખલા દેવીનું સ્વરૂપ]	
[સાંવત્સરિક દાન, યુવર્ણનો સિદ્ધો, પઘ-ચમત્કાર.]		શ્રીપદ્મપ્રભની સ્તુતિ	૨૧
જૈન સિદ્ધાન્તની પ્રશંસા.	૩	[પઘ-ચમત્કાર]	
[પઘ-ચમત્કાર]		સમસ્ત જિનેશ્વરોની સ્તુતિ	૨૨
શ્રુત-દેવતાની સ્તુતિ	૪	[પઘ-ચમત્કાર]	
[પઘ-ચમત્કાર, શ્રુત-દેવતાનું સ્વરૂપ]		જિન-મતનો વિચાર	૨૩
શ્રીઅજિતનાથની સ્તુતિ	૫	[પઘ-ચમત્કાર]	
[પઘ-મીમાંસા]		વજ્રાંકુશી દેવીની સ્તુતિ	૨૪
જિનેશ્વરોની સ્તુતિ	૬	[પઘ-ચમત્કાર, વજ્રાંકુશી દેવીનું સ્વરૂપ]	
[પઘ-ચમત્કાર, શ્રીજિનપ્રભસૂરિકૃત શ્રીપાર્શ્વ- જિનસ્તોત્ર તેમજ તેનું ભાષાન્તર.]		શ્રીસુપાર્શ્વનાથનું સંકીર્તન	૨૫
જિન-વાણીની પ્રશંસા	૭	[પઘ-મીમાંસા]	
ધરણેન્દ્રની પદરાણીની સ્તુતિ	૮	જિનેશ્વરોનું કીર્તન	૨૬
[ધરણેન્દ્ર]		જિન-વાણીનો વિચાર	૨૭
શ્રીશંભવનાથની સ્તુતિ	૯	અપ્રતિયક્ષા દેવીને પ્રાર્થના	૨૮
[પઘ-મીમાંસા, પઘ-ચમત્કાર]		[અપ્રતિયક્ષા દેવીનું સ્વરૂપ]	
સકલ જિનેશ્વરોનો જન્માભિષેક	૧૦	શ્રીચન્દ્રપ્રભની સ્તુતિ	૨૯
શ્રીસિદ્ધાન્તનો પરિચય	૧૧	[જિનેશ્વરનાં પ્રાતિહાર્યો]	
[પઘ-ચમત્કાર]		જિનેશ્વરોનું સ્વરૂપ	૩૦
રોહિણી દેવીની સ્તુતિ	૧૨	[પર્વદા-વિચાર.]	
[પઘ-ચમત્કાર, શ્રીરોહિણીનું સ્વરૂપ, સોળ વિદ્યા-દેવીઓનાં નામો.]		જિનાગમનું સ્મરણ	૩૧
શ્રીઅભિનન્દનનાથની સ્તુતિ.	૧૩	[પઘ-ચમત્કાર]	
[પઘ-મીમાંસા]		કાલી દેવીની સ્તુતિ	૩૨
તીર્થેકરોની સ્તુતિ	૧૪	[પઘ-ચમત્કાર, કાલી દેવીનું સ્વરૂપ]	
[પઘ-ચમત્કાર]		શ્રીસુવિધિનાથને પ્રણામ	૩૩
જિનવાણીની મનોમોહકતા	૧૫	[શબ્દાલંકાર-વિચાર]	
પ્રજ્ઞાસિ દેવીની સ્તુતિ	૧૬	જિનેશ્વરોને વિજ્ઞાપિ	૩૪
[પ્રજ્ઞાસિ દેવીનું સ્વરૂપ]		[પઘ-ચમત્કાર, તીર્થેકરનાં દેહગત વશ્તુઓ, કુંદર્પ-મર્દન]	
શ્રીસુમતિનાથની સ્તુતિ	૧૭	જિન-મતને પ્રણામ	૩૫
[પઘ-ચમત્કાર]		માનવી દેવીની સ્તુતિ	૩૬
જિન-સમુદાયને પ્રાર્થના	૧૮	[પઘ-ચમત્કાર, માનવી દેવીનું સ્વરૂપ]	

વિષય	પાઠાંક.	વિષય	પાઠાંક.
શ્રીશીતલનાથની સ્તુતિ [પદ્ય-મીમાંસા, રાગ-રહિતથી શું સમજવું, કોપ-કદર્થના, મદ-વિડંબના]	૩૭	જિનેશ્વરોનો વિજય [પદ્ય-ચમત્કાર, શ્રુત-જ્ઞાન, શ્રુત-જ્ઞાનનો મહિમા, જિનેશ્વરના દેહનું વર્ણન]	૫૪
જિનેશ્વરોની સેવા. [પદ્ય-ચમત્કાર]	૩૮	જિન-વાણીનું પ્રાધાન્ય [પદ્ય-ચમત્કાર]	૫૫
સિદ્ધાન્તની સ્તુતિ [પદ્ય-ચમત્કાર]	૩૯	માનસી દેવીની સ્તુતિ [પદ્ય-ચમત્કાર, માનસી દેવીનું સ્વરૂપ]	૫૬
પુરૂષદત્તા દેવીની સ્તુતિ [પદ્ય-ચમત્કાર, પુરૂષદત્તા દેવીનું સ્વરૂપ]	૪૦	શ્રીધર્મનાથની સ્તુતિ [પદ્ય-ચમત્કાર]	૫૭
શ્રીત્રિયાંસનાથને વન્દન [પદ્ય-વિચાર, પદ્ય-ચમત્કાર]	૪૧	જિનેશ્વરોને વિજ્ઞાપિત જિન-વચનની પ્રશંસા	૫૮ ૫૯
જિન-પતિઓને પ્રણામ [પદ્ય-ચમત્કાર]	૪૨	મહામાનસી દેવીની સ્તુતિ [મહામાનસી દેવીનું સ્વરૂપ]	૬૦
જિન-વાણીને નમન [પદ્ય-ચમત્કાર]	૪૩	શ્રીશાન્તિનાથને નમસ્કાર [પદ્ય-ચમત્કાર]	૬૧
મહાકાલી દેવીની સ્તુતિ [મહાકાલી દેવીનું સ્વરૂપ, વાહન-વિચાર, પદ્ય-ચમત્કાર]	૪૪	જિનોનો ઉત્કર્ષ [પદ્ય-ચમત્કાર]	૬૨
શ્રીવાસુપૂજ્યનો મહિમા [પદ્ય-ચમત્કાર, ઉપાધ્યાયશ્રીયશોવિજયકૃત શ્રીઆદિનાથ-સ્તવન, ઉપાધ્યાયશ્રીવિનયવિજય- રચિત શ્રીવૃષભ-સ્તવન તથા તેનાં લાપાંતરો]	૪૫	જૈન વચનની પ્રધાનતા કાલી દેવીની પ્રાર્થના [કાલી દેવીની સ્તુતિ પરત્વે વિચાર]	૬૩ ૬૪
તીર્થંકરોને વિનતિ [પદ્ય-ચમત્કાર]	૪૬	શ્રીકુન્થુનાથની સ્તુતિ [પદ્ય-મીમાંસા, પદ્ય-ચમત્કાર]	૬૫
જિન-વાણી સંબંધી વિચાર [પદ્ય-ચમત્કાર, શ્રીજિનપ્રભસૂરિકૃત શ્રીપાર્શ્વ જિનસ્તોત્ર તથા તેનો અનુવાદ]	૪૭	જિનેશ્વરોના દર્શનનો પ્રભાવ [પદ્ય-મીમાંસા]	૬૬
ગૌરી દેવીની સ્તુતિ [પદ્ય-ચમત્કાર, ગૌરી દેવીનું સ્વરૂપ]	૪૮	જિન-વાણીનું માહાત્મ્ય [પદ્ય-મીમાંસા, પદ્ય-ચમત્કાર]	૬૭
શ્રીવિમલનાથનું સંસ્તવન [પદ્ય-ચમત્કાર]	૪૯	મહાકાલી દેવીની સ્તુતિ [પદ્ય-મીમાંસા, પદ્ય-ચમત્કાર, ઉપસત્તિના ચૌદ પ્રકારો]	૬૮
જિન-સેવા [પદ્ય-ચમત્કાર]	૫૦	શ્રીઅરનાથની સ્તુતિ [પદ્ય-ચમત્કાર]	૬૯
જિન-વાણીની સ્તુતિ ગાન્ધારી દેવીની સ્તુતિ [ગાન્ધારી દેવીનું સ્વરૂપ]	૫૧ ૫૨	જિન-સમુદાયની સ્તુતિ જિન-વાણીની સ્તુતિ વૈરોધ્યા દેવીની સ્તુતિ [વૈરોધ્યા દેવીનું સ્વરૂપ]	૭૦ ૭૧ ૭૨
શ્રીઅનન્તનાથની સ્તુતિ [તીર્થંકરના વામ સંબંધી વિચાર]	૫૩	શ્રીમલ્લિનાથની સ્તુતિ જિનેશ્વરોનો જન્મ-મહિમા જિન-વાણીનો સ્વીકાર [પદ્ય-વિચાર]	૭૩ ૭૪ ૭૫

વિષય-સૂચી.

૫૯

વિષય	પાઠાંક.	વિષય	પાઠાંક.
શ્રુતદેવતાની સ્તુતિ	૭૬	જિનેશ્વરોની સ્તુતિ	૮૬
[શ્રુતદેવતાની સ્તુતિ સંબંધી વિચાર]		જિન-સિક્કાન્તનું સ્મરણ	૮૭
શ્રીમુનિમુખતનાથની સ્તુતિ	૭૭	અમ્મા દેવીની સ્તુતિ	૮૮
સમગ્ર જિનેશ્વરોની સ્તુતિ	૭૮	[અમ્મા દેવીની સ્તુતિ પરત્વે વિચાર, અમ્મા	
જિન-મતની પ્રશંસા	૭૯	દેવીનું સ્વરૂપ, અમ્મિકાદેવીકલ્પ તેની	
[મત-વિચાર]		છાયા તથા અનુવાદ]	
શ્રુતદેવતાની સ્તુતિ	૮૦	શ્રીપાર્શ્વનાથને પ્રણામ	૮૯
શ્રીનમિનાથની સ્તુતિ	૮૧	જિનપતિઓને પ્રાર્થના	૯૦
[પદ્ય-મીમાંસા]		જૈન સિક્કાન્તનું સ્વરૂપ	૯૧
જિનેશ્વરોને પ્રાર્થના	૮૨	યશ્વરાજની સ્તુતિ	૯૨
[ચર્મ અને અસ્થિથી રહિત એટલે શું ?		[યશ્વરાજનું સ્વરૂપ]	
મહાદેવનું સ્વરૂપ]		શ્રીવીરપ્રભુની સ્તુતિ	૯૩
જિન-શાસનનો વિજય	૮૩	[પદ્ય-મીમાંસા, મલિન જ્ઞાન]	
[ભા અને પ્રભામાં તફાવત]		જિનેશ્વરોની સ્તુતિ	૯૪
અચ્છુક્ષા દેવીની સ્તુતિ	૮૪	જિન-વચનનો વિચાર	૯૫
[અચ્છુક્ષા દેવીનું સ્વરૂપ]		અમ્મા દેવીની સ્તુતિ	૯૬
શ્રીનમિનાથને પ્રાર્થના	૮૫	[મનુષ્યોનું વર્ગીકરણ]	

श्रीवप्पः स्त्रिरिविरचिता

॥ चत्विंशतिका ॥

१ श्रीऋषभजिनस्तुतयः

अथ श्रीनाभेयस्य स्तुतिः—

नम्रेन्द्रमौलिगलितोत्तमपारिजात-
मालार्चितक्रम! भवन्तमपारिजात! ।
'नाभेय!' नौमि भुनक्तिपापवर्ग-
दायिन्! जिनास्तमदनादिकपापवर्ग! ॥ १ ॥

— सन्ततिस्तिका

जिनवराणां प्रार्थना—

दारिद्र्यमद्रिसमविग्रहतापनीय-
राशिप्रानावेधिना महताऽपनीय ।
यैर्दुःखशत्रुरिह जन्मवतामघानि
निघ्नन्तु ते जिनवरा भवतामघानि ॥ २ ॥—वसन्त०

जैनसिद्धान्तप्रशंसा—

यद् दोषदारुदहनेषु रतः कृशानुः
स्यात्पदुर्व्यपि हि यत् स्मरतः कृशानुः ।
यद् वृष्टिरेव पारेदत्तहे मेघजालं
जैनं मतं हरतु तद् गुरु मेऽघजालम् ॥ ३ ॥—वसन्त०

श्रुतदवतासंकीर्तनः—

यां द्राग् भवन्ति दूरमाश्रितमा नन्तः
सन्त्यज मोहमधियोऽप्यसमानमन्तः ।

वाग्देवता हस्तकुलादेकुला भवणां,

सा पातु कुन्नावेकसन्मुकुलाभवर्णा ॥ ४ ॥ १ ॥—वसन्त०

✽ ✽ ✽ ✽

२ श्रीअजितजिनस्तुतयः

—६१०३५—

अथ श्रीअजितनाथस्य स्तुतिः—

कुसुमबाणचमूभिरपीडित-

स्त्रिभिरतीव जगद्भिरपीडितः ।

सैकललोकमवन् वृजिनाजितः

शमयताद् दुरितानि जि'नाजितः' ॥ १ ॥

—हुतविलम्बितम्

जिनेश्वराणां नृतिः—

कृतवतोऽसुमतां शरणन्वयं

सकलतीर्थकृतां चरणान् वयम् ।

सुरकृताम्बुजगर्भनिशान्तकान्

रविसमान् प्रणुमोऽघनिशान्तकान् ॥ २ ॥—हुत०

जिनवाणीप्रशंसा—

कृतसमस्तजगच्छुभवस्तुता

जित्वादिगणाऽस्तभवस्तुता ।

अवतु वः परिपूर्णनभा रती-

र्तमरुते ददती जिनभारती ॥ ३ ॥—हुत०

धरणपट्टमहिलायाः स्तुतिः—

सुफणरत्नसरीसृपराजितां

रिपुबलप्रहतावपराजिताः ।

स्मरत तां धरणाग्रिमयोषितं

जिनगृहे ययाऽश्रमोऽष्टिम् ॥ ४ ॥ २ ॥—हुत०

✽ ✽ ✽ ✽

३ श्रीशम्भुनाथस्तुतिः

अथ श्रीशम्भुनाथस्य स्तुतिः—

नमो ऽवनशस्त्रं दधति ! देवि ! ते वन्दिता-
मितिस्तुतिपाऽगमः त्रिदशपावती वन्दिता ।
यदीयजननीं प्रति प्रणुत तं जिनेशं भवं
'निहन्तुमनसः सदाऽनुपमवैभवं 'शम्भवम्' ॥ १ ॥

—पृथ्वी (८, ९)

सकलजिनेश्वराणां जन्माभिषेकः—

सुखेष्टोर्मूर्धनि ध्वनदनेकदिव्यानके
सुरैः कृतमवेक्ष्य यं मुमुदिरेऽतिभव्या न के ।
जगत्त्रितयपावनो जिनवराभिषेको मलं
सदा स विधुनोतु नोऽशुभमयं घनाकोमलम् ॥ २ ॥—पृथ्वी

श्रीसिद्धान्तपारेषयः—

अपेतनिधनं धनं बुधजनस्य शान्तापदं
प्रमाणनयसलं भृशमसदृशां तापदम् ।
जना ! जि. वरागमं भजत तं महासम्पदं
यदीप्सथ सु वात्मकं विगतकाशासं पदम् ॥ ३ ॥—पृथ्वी

रोहिणीदेव्याः स्तुतिः—

शराक्षधनुशङ्खभृन्निजय ॥वलक्षा मता
कृतासिलज्जगज्जनातिमहाबलक्षामता ।
विनीतज्जगताऽपद्रुपसमृद्ध्यभिद्रोहिणी
ममास्तु सुरभिस्थिता रिपुमहीध्रभिद् 'रोहिणी' ॥४॥३॥—पृथ्वी

ॐ ॐ ॐ ॐ

४ श्रीअभिनन्दनजिनस्तुतयः

अथ श्रीअभिनन्दननाथस्य स्तुतिः—

अभयीकृतभीतिमज्जनः

सुरपकृतातुलः तिमज्जनः ।

यो भव्यमनोऽभिनन्दनः

शिवदः सोऽस्तु जिनोऽभिनन्दनः ॥ १ ॥

—वैतालीयम्

तीर्थपतीनां नुतिः—

रक्षन्त्यचरं त्रसं च ये

कृतचरणाः शतपत्रसञ्चये ।

अपवर्गोपायशोधनाः

ते वः पान्तु जिना यशोधनाः ॥ २ ॥—वैता०

जिनवाणोविलासः—

व्यासाखिलविष्टपत्रया

पदचम्बा नयपुष्टपत्रया ।

या मुनिभिरभाजि नो दिता

सा वागस्तु मुदे जिनोदिता ॥ ३ ॥—वैता०

प्रसिदेव्याः स्तुतिः—

तन्त्राऽब्जमहादलाभया

सह शक्त्याऽतुलमोदलाभया ।

मम भवतु महाशिखण्डिका

‘प्रज्ञप्ती’ रिपुराशिखण्डिका ॥ ४ ॥ ४ ॥—वैता०

५ श्रीसुमतिजिनस्तुतयः

अथ श्रीः मातेनाथस्य स्तुतिः—

कुर्वन्तः प्रभं जनं

नम्रमनः तत्प्रभजनम् ।

भक्त्या नुत सन्महोदयं

‘सुमति’जिनं विकसन्महोदयम् ॥ १ ॥

—वैतालीयम्

जिनसङ्घस्य प्रार्थना—

पात त्वं वै भवोदधौ

पततां यो गुरुवैभवो दधौ ।

वितरु सोऽतामसं वरं

निवहस्तीर्थः तामसंवरम् ॥ २ ॥—वैता०

जिह्वाष्ट्यं प्रणामः—

छिन्ते भववासदाम या

जेह्वाक् साऽतिशिवा सदा मया ।

विनतऽभ्यधिकामसः तां

यच्छतु च च्युतकामसङ्गताम् ॥ ३ ॥—वैता०

वज्रशृङ्खलादव्याः स्तुतिः—

संस्तुत रतां कुशेशये

कनकच्छविं दुरिताङ्कुशे शये ।

अहिताद्रिहवज्रशृङ्खलां

धरमाणामिह वज्रशृङ्खलाम् ॥ ४ ॥ ५ ॥—वैता०

५ ५ ५ ५

६ आं पद्मप्रमजिनस्तुतयः

अथ आं पद्मप्रमजिनस्तुतिः—

वर्णेन तुल्यलक्ष्मणसम्पदि विदुमाणां
 पुष्पोत्करैः सुखलक्ष्मण दिवि दृग्गणाय ।
 अभ्यर्चिते प्रमदगर्भमजे यथास्य
 'पद्मप्रभे' कुरुत भक्तिमजेयथास्य ॥ १ ॥

—वसन्ततिलका

समस्तजिनेश्वराणां स्तुतिः—

ये मज्जनोः कपावेत्रितमन्दरागा-
 स्तोषेण यानलमुपसत मन्दरागाः ।
 घर्मोऽयाब्धेपतने वनराजिनाव-
 स्ते पान्तु नन्दितसदेवनरा जिना वः ॥ २ ॥—वसन्त०

जिनमतावेचारः—

शच्यादिदिव्यवनिर्तौघधवस्तुत ! त्व-
 मव्याहृतो देतयथाविधवस्तुत ! ।
 स्थानं जिनेन्द्रमत ! नित्यमकम्प्रदेहि
 जन्माद्यनन्तविपदां शमकं प्रदेहि ॥ ३ ॥—वसन्त०

वज्राक्षीदेव्याः स्तुतिः—

अध्यास्त या कनकरूपं सितवारणं
 'वज्राक्षुशी' पटुतराजितिवारणं शम् ।
 न ह्येकधैव विजये बहुधा तु सारं
 वज्राक्षुशं धृतवती विदधातु सागरम् ॥ ४ ॥ ६ ॥—वसन्त०

७ श्रीपार्श्वजिनस्तुतयः

अथ श्रीसुपार्श्वनाथस्य संकीर्तनः—

आ तास्ते यः स्तवै युष्मा-नित्यसौ ख्या तेभ्यः ।
श्री'सुपार्श्व' भवत्येव, नित्यसौख्यातिभा जनः ॥ १ ॥
—अनुष्टुप्

जिनकदम्बकीर्तनः—

जिनां ही नौमि यौ जुष्टा-वानतामरसंसदा ।
आरूढौ विव्यसौवर्णा-वानतामरसं सदा ॥ २ ॥—अनु०

जिनवाणीविचारः—

यशो धत्ते न जल्लारे-शमना विलसन् न या ।
साऽऽर्हती भारती दत्तां, शमनाविलसन्नया ॥ ३ ॥—अनु०

अप्रतिचक्रा व्याः प्रार्थना—

आरूढा गरुडं हेमा-भाऽसमा नाशितारिभिः ।
पाया'दप्रतिचक्रा' वो, भासमाना शितारिभिः ॥४॥७॥—अनु०

ॐ ॐ ॐ ॐ

८ श्रीचन्द्रप्रभस्तुतयः

अथ श्रीचन्द्रप्रभस्य स्तुतिः—

भवोद्भवतृषां भृशं कृतविवप्रपं चामरैः
सहर्षमुपवीजितं वरवरःप्रपञ्चामरैः ।
प्रभावलयकान्ततापहसितोरुचन्द्रप्रभं
प्रणौमि परमेश्वरं विनयचारु 'चन्द्रप्रभम्' ॥ १ ॥
—पृथ्वी (८, ९)

जिनस्वरूपः—

अवन्तु भवतो भवात् कलुषवासकाः पंकाः
इत्याते शयसम्पदां भुवनभास्तकादपंकाः ।

विलीनमलकेवला लविकासभारा जिना

मुदं विदधतः सदा सुवचसा सभा जिना ॥ २ ॥—पृथ्वी

जिनागमस्मरणः—

समस्तं वनत्रयप्रथनसज्जनानापदः

प्रमोचयति यः स्मृतः सपदि सज्जनानापदः ।

सल्लसितभङ्गकं तममलं भजै नागमं

स्मरन्नयानेवारितासदुपलम्भजैनागमम् ॥ ३ ॥—पृथ्वी

कालीव्याः स्तुतिः—

अशिश्रियत याऽम्बुजं धृतगदाक्षणाऽघवा-

यया बत विपूयते भयशमक्षमाऽलाघवा ।

घनाङ्गनसमप्रभा विहतघातकालीति

ममातुलमसौ सदा प्रविदधातु 'काली' हितम् ॥ ८ ॥—पृथ्वी

१ श्रीसुविधिजिनस्तुतयः

अथ श्रीसुविधिनाथाय प्रणामः—

विगलकामलकोकनदच्छद-

च्छविःरावेह राजभिरामरैः ।

सततनूततनू 'सुविधेः' क्रमौ

नमत हेऽमतहेठनलालसाः ! ॥ १ ॥

—दुतविलम्बितम्

जिनेश्वरेभ्यो विज्ञप्तिः—

कलशान्तशान्तवराङ्कित-

ममलला मतलाभकरा प्रणाम् ।

विगतगतारा वितरन्तु नो

हितमनन्तमनङ्गजितो जिनाः ॥ २ ॥—दुत०

नमताय प्रणामः—

अवमसन्तमसं ततमानयत्
प्रलयमालयमागमोविषाम् ।
भुवनपावनपालनमर्कवज्-
जिनमतं नम तन्नयवन्नहो ! ॥ ३ ॥—हुत०

मानवी व्याः स्तुतिः—

ज्याते सायतिसामकृदन्विता
सुतरुणा तरुणाब्जतरुष्टुतिः ।
जगता जगता समुदा नुता
न तेमताऽतिमता भुवि 'मानवी' ॥ ४ ॥ ९ ॥—हुत०

१० श्रीशीतलजिनस्तुतयः

अथ श्रीशीतलजिनस्य स्तुतिः—

विरति भुवि यस्मिन् देवलोकोपमानः
समजनि नरलोकः 'शीतलो'ऽकोपमानः ।
ऋजिमसलिलधाराधौतमायापरागः
स भवतु भवभीतेः संशमायापरागः ॥ १ ॥

—मालिनी (८, ७)

जिनवराणां पासना—

यमभिनवितुः चैर्दिव्यराजीववार-
स्थितचरणसरोजं भव्यराजी ववार ।
जिनवरविसरं तं पापविध्वंसदक्षं
वरणामृतं विदन्तो मा स्म विद्वध्वं सदक्षम् ॥ २ ॥—मालिनी

सिद्धान्तस्य स्तुतिः—

पटुररितिमिरौघव्याहतावर्यमेव
प्रवितरति जनेभ्यो यः सदा वर्यमेव ।

स हि बहुविधजनः प्रातर्जैनः कृतान्तः

कृतकृतावेधातः पातु जैनः कृतान्तः ॥ ३ ॥—मालिनी

रूपदत्ताव्याः स्तुतिः—

भ्रूते भुवि महिष्या वाऽऽमहासिन्धु नाना-

कृतजिनस्य मालासन्महाऽसिं धुनाना ।

कनकनिभवपुःश्रीरञ्जसा साधिताया

रुजतु 'पुरुषदत्ता'ऽस्माद् सा साधितायाः ॥४॥१०॥—मालिनी

✽ ✽ ✽ ✽

११ श्रीश्रेयांसजिनस्तुतयः

अथ श्रीश्रेयांसनाथाय वन्दनः—

विमलितबभ्रुतमसमलं

स्फुरत्प्रभामण्डलास्तसन्तमसमलम् ।

सकलश्रीश्रेयांसं

प्रणमत भक्त्या जिनेश्वरं 'श्रेयांसः' ॥ १ ॥

—अर्वागीतः (स्कन्धकम्)

जिनपातेभ्यः प्रणामः—

आनातेतभव्यजनं

घनघटार्तशिशिरशुभव्यजनम् ।

अभिवन्दे जिनदेव-

क्रमगलं सद्गुणैः सदाऽजिनदेव ॥ २ ॥—आर्या०

जिनवाण्यै नमः—

जैनः पमानराहेतं

वचो जगन्नाणकारि नो एनराहितम् ।

प्रणमत सन्ममिकरं

भव्यम । कुमुदबोधजन्मसिद्धिः ॥ ३ ॥—आर्या०

महाकालीव्याः स्तुतिः—

या रतिविजिततमाला

पावकधण्टाक्षः छसत्ततमाला ।

नृस्था सुषमं तनुता-

दसौ 'महाकाल्य'मत्यसामन्तः ता ॥ ४ ॥ ११ ॥—आर्या०

✽ ✽ ✽ ✽

१२ श्रीवासुपूज्यजिनस्तुतयः

अथ श्रीवासुपूज्यस्य महिमा—

श्रीमते 'वासुपूज्याय', ज्यायसे जगतां नमन् ।

न मन्दोऽपि क्षणादेव, देवपूज्यो न जायते? ॥ १ ॥

—अनुष्टुप्

तीर्थराणामभ्यर्थना—

ये स्नापिताः सुरुचितै—रुचितैर्दानवारिभिः ।

वारिभिर्वितते मेरौ, ते मे रौद्रं हरन्त्वघः ॥ २ ॥—अनुष्टुप्

जिनवाणीविचाः—

अनादिनिधनाऽदीना, धनादीनामतिप्रदा ।

मतिप्रदानमादेया—ऽनमा देयाज्जिनेन्द्रवान् ॥ ३ ॥—अनुष्टुप्

गौरीव्याः स्तुतिः—

सौवर्ण्यं श्रीगौरी, श्री'गौरी' पद्महस्तिका ।

हस्तिकाया महागोधा—ऽगोधामध्वत्तयेऽस्तु वः ॥ ४ ॥ १२ ॥—अनुष्टुप्

✽ ✽ ✽ ✽

१३ श्रीविमलजिनस्तुतयः

अथ श्रीविमलजिनस्य संस्तवनः—

निजमहिमविजितकमलं

प्रमदभरानम्रदेवपूजितकमलम् ।

विमलस्य धामयुगलं—

घनीयगुणसम्पदभिनुत क्रमयुगलम् ॥ १ ॥

—आर्यागीतिः

जिनसेवा—

शमितादिल्लुजे नानां—

भोजोदरलालितेऽतिचारु जिनानाम् ।

चरणयुगे दिविजनते

भक्तिं कुरु दुर्लभे भुवि जनते ! ॥ २ ॥—आर्या०

जिनवाणीस्तुतिः—

विजितवती सुरवं द्या-

मापूरितवन्तमम्बुदं सुरवन्द्या ।

वीरस्य भवादवताद्

वाणी केनापि न विजिता वादवता ॥ ३ ॥—आर्या०

गान्धारीदेव्याः स्तुतिः—

पविमुशलकरा लाभं

शुभं क्रियादधिवसन्त्यतिकरालाभम् ।

कमः रागान्धारी-

रणकृन्नीलप्रभोत्करा 'गान्धारी' ॥ ४ ॥ १३ ॥—आर्या०

✽ ✽ ✽ ✽

१४ श्रीअनन्तजिनस्तुतयः

अथ श्रीअनन्तनाथस्य स्तुतिः—

निरेति गदवल्लीगुपिलजन्मकान्तारतः

प्रणम्य यमनीप्सितोपनतदिव्यकान्ता तः ।

अनन्ताजे सौ जयत्य भिमतायदो घस्मरः

समस्तजगदंहसां हतकृतापदोघस्मरः ॥ १ ॥

—पृथ्वी(८,९)

नानां विजयः—

भवन्ति न यानता वरविधावलीकाननाः

श्रुतज्वलनभस्मसात्कृतभवावलीकाननाः ।

प्रपञ्चितजगद्गृह्णन्ति कूपतारा जिना

जयन्ति वपुषेह तेऽनुपमरूपताराजिना ॥ २ ॥—पृथ्वी

जिनेन्द्राणां प्राधान्यम्—

अवन्त्यखिलविष्टपाश्रितसभाजनाः नृता

जयन्त्यस्योपाभिः कृतसभाजना सूनुता ।

जिनेन्द्रगदिता नयादेवः पात्र गीर्वाणता-

मिता रिपुविभेदने कृतसुपात्रगं वर्णता ॥ ३ ॥—पृथ्वी

मानसीदेव्याः स्तुतिः—

निजाङ्गलतयोज्ज्वला विशदबन्धुजीवाभया

सिताङ्गविहगा हतानमदबन्धुजीवाभया ।

ज्वलज्वलनहेतिका हरतु 'मानसी' तापदं

शुभातिशयधान्यवृक्ष्य पानसीता पदम् ॥४॥१४॥—पृथ्वी

१५ श्रीधर्मजिनस्तुतयः

अथ श्रीधर्मनाथस्य स्तुतिः—

समवसरणभूमौ सजितार्चोदयायां

निगतादिदधौ यः सजितार्चा दयायाम् ।

जनय मुदमुद्यद्रागसौधमनाम् -

चित्तरिपरिज्या द्रागसौ 'धर्म'नामा ॥ १ ॥

—मालिनी (८, ७)

जिनवराणां विज्ञप्तिः—

यदुत्पत्त्या धेगम्य व्यापदानं मन्त्र-

जगत्परतर्हिंसं व्याप दानं दमं च ।

ददतु पदः श्री तौ जे नानाशयं तु

प्रतिभयमिह नोऽघं ते जिना नाशयन्तु ॥ २ ॥—मालिनी

जिनवचनप्रशंसा—

परसमयारेणां संसदो दारहेतौ

विहितविततमोऽसं सदोदारहेतौ ।

जिनवचसि रता स्तापद्धतौ सत्यनीतौ

दिविजमनुजलक्ष्मीपद्धतौ सत्यनीतौ ॥ ३ ॥—मालिनी

महामानसीदेव्याः स्तुतिः—

असिफ कमणिश्रीकुण्डिकाहस्तिकाऽलं

प्रबलरिपुवनानां कुण्डिका हस्तिकालम् ।

जगपतिमधिरूढा सा 'महामानसी' मा-

मवतु सुतडिदाभाऽसाम् । मानसीमा ॥ ४ ॥ १५ ॥—मालिनी

✽ ✽ ✽ ✽

१६ श्रीशान्तिजिनस्तुतयः

अथ श्रीशान्तेनाथाय नमः—

भव्यैः कथञ्चिदतिदुःखगभीरवापे-

रुत्ता को जगति सम्यगभीरवापे ।

यस्तं नमामि विहितावमानिशान्तं

'शान्तिं' जिनं परमशान्तिमहानिशान्तम् ॥ १ ॥

— सन्ततिलका

जिनानाः स्तुतिः—

यद्वाचो वररां परमार्गलाभाः

प्राप्ता यतश्च जगता परमार्गलाभाः ।

नत्वा च यांस्तुलितवैधराजि नाऽस्ते

सिद्धौ जयन्त्यधदवान्धरा जिना ते ॥ २ ॥—वसन्त०

जैन-चसः प्रधानता—

यच्छृण्वतोऽत्र जगतोऽपि समाऽधिकाऽरं
बुद्धिर्भवत्यनुपतापि समाधिकारम् ।
तत् पावकं जयति जैनवचो रसादि-
भोगातिलोलकरणानवचोरसादि ॥ ३ ॥—वसन्त०

कालीदेव्याः प्रार्थना—

धत्ते गदाक्षमिह दृक्पतिताञ्जनस्य
कान्तिं च या गतवती पतितां जनस्य ।
आमोदलोलमुखरोपरिपातुकाली
पद्मो यदासनमसौ परिपातु 'काली' ॥ ४ ॥ १६ ॥—वसन्त०

॥ ॥ ॥ ॥

१७ श्रीकुन्थुजिनस्तुतयः

अथ श्रीकुन्थुनाथस्य स्तुतिः—

हन्तुं महामोहतमोऽक्षमाणा-
मोजो नृणां योऽकृत मोक्षमाणा ।
यं चातिकृच्छ्राज्जनताऽऽप देवः
स्थाप्यात् स 'कुन्थुः' शिवतापदे वः ॥ १ ॥

—इन्द्रवज्रा

जिनदर्शनस्य प्रभावः—

संसाररूपः सुबृहन्नुदन्वा-
नलङ्घि पीडानिवहं नुदन् वा ।
यद्दर्शनात् प्रापि जनेन नाकः
स्तूया जिनांस्तान् भुवने न ना कः ? ॥ २ ॥—उपजातिः

जिनवाणीमाहात्म्यम्—

वज्राशनीं दुष्कृतपर्वतानां
निवाणदानात् कृतपर्वतानाम् ।

जिनेन्द्राणां स्वदातनिष्ठां

समाश्रयध्वं स्वदातानेष्टाः ॥ ३ ॥-उप०

महाकालीये व्याः स्तुतिः—

घण्टेन्द्रशस्त्रं सफलाक्षमालं

नृस्था वहन्ती विमला क्षमाऽलम् ।

वरेषु वः पातु तमालकान्ता

देवी 'महाकाल्य'समालकान्ता ॥ ४ ॥ १७ ॥-उप०

✽ ✽ ✽ ✽

१८ श्रीअरजिन तुतयः

अथ श्रीअरनाथस्य स्तुतिः—

स्तुत तं येन निर्वृत्या-मरञ्जि नवरञ्जनाः ।

विहाय लक्ष्मीर्जगता-'मरं' जिनवरं जनाः! ॥ १ ॥

-अनुष्टुप्

जिनकम्बकस्य स्तुतिः—

त्रिलोकीं फलयन् पातु, स्रष्टाः पादपां स वः ।

जिनौघो यस्य वन्द्याः श्री-सद्गनः पादपांसवः ॥ २ ॥-अनुष्टुप्

जिनवाक्स्तुतिः—

जैन्यव्याद् वाक् सतां दत्त-माननन्ता न वादिभिः ।

जयया स्तुता च नीतीना-माननं दानवादिभिः ॥ ३ ॥-अनुष्टुप्

वैरोव्याये व्याः स्तुतिः—

श्यामा नागास्त्रपत्रा वो, 'वैरोव्या'जं भयेऽवतु ।

शान्तोऽरातिपराऽयुष्म-वैरोऽव्या स्मरयेत् तु ॥ ४ ॥ १८ ॥-अनुष्टुप्

✽ ✽ ✽ ✽

१९ श्रीमल्लिजिनस्तुतयः

अथ श्रीमल्लिनाथस्य स्तुतिः—

करोतु नो 'मल्लि'जिनः, प्रियं गुरु चिरं हतिम् ।
द्विषां च तन्यात् सिद्धेश्च, प्रियङ्गुरुचिरंहतिम् ॥ १ ॥

—अनुष्टुप्

जिनजन्ममहिमा—

जैनं जन्म श्रियं स्वर्ग-समग्रामं दधातु नः ।
क्षणदं मेरुशिरसः, समग्रामन्दधातुनः ॥ २ ॥—अनुष्टुप्

जिनवाण्याः स्वीकाः—

जिनस्य भारतीं तमो-वनागसङ्घनाशनीः ।
उपेत हेतुमुन्नता-वनागसं घनाशनीम् ॥ ३ ॥—प्रमाणिका

श्रुतदेवतायाः स्तुतिः—

वाग्देवी वरदीभूत-पुस्तिकाऽऽपन्नलक्षितौ ।
आपोऽव्याद् विभ्रती हस्तौ, पुस्तिकापन्नलक्षितौ ॥ ४ ॥—अनुष्टुप्

✽ ✽ ✽ ✽

२० श्रीमुनिसुव्रतजिनस्तुतयः

श्रीमुनिसुव्रतनाथस्य स्तुतिः—

जयसि 'सुव्रत!' भव्यशिखण्डिना-
मराहितः पृथ्वा जननीलताम् ।
दधदलं फलयंश्च समं भुवा-
ऽमरहितापघनां जननीलताम् ॥ १ ॥

—द्रुतविलम्बितम्

समग्राजिनवराणां स्तुतिः—

प्रतिजिनं क्रमवारं रूपाणि नः
सुखचिता मे हितानि नवानि शम् ।

दधति रान्तु गङ्गादे नखप्रभा-
सुखचितानि हि तानि नवानिशः ॥ २ ॥—दुत०

जिनमतप्रशंसा—

जयति तत् समुदायमयं दृशा-
मतिकवी रमते परमे धने ।
महति यत्र विशालबलप्रभा-
मतिकवीरमते परमेधने ॥ ३ ॥—दुत०

श्रुत-वतायाः स्तुतिः—

श्रुतनिधीशिनि ! बुद्धिवनावली-
दवमनुत्तमसारचिता पदम् ।
भवभियां मम देवि ! हरादरा-
दवमनुत् तमसा रचितापदम् ॥ ४ ॥ २० ॥—दुत०

✽ ✽ ✽ ✽

२१ श्रीनमिजिनस्तुतयः

अथ श्रीनमिनाथस्य स्तुतिः—

विपदां शमनं शरणं
यामि 'नमिं' दूयमानमनुजनतम् ।
सुखकुमुदौघविकाशे
यामिनमिन्दूयमानमनुजनतम् ॥ १ ॥

—गीतिः

जिनेश्वराणां प्रार्थना—

यैर्भव्यजनं प्रातुं
येते भवतोऽजिनास्थिरहिता ये ।
ईशा निदधतु सुस्था-
ये ते भवतो जिना स्थिरहिताये ॥ २ ॥ —गीतिः

जिनेशासनस्य विजयः—

जिनशासनं वेजते

विश्वं प्रतिभानवः प्रज्जमवत् ।

त्रिजगद् भवकान्तारं

विशदधातेभानवप्रभं गमवत् ॥ ३ ॥—गीतिः

अच्छुताद्याः स्तुतिः—

सा'च्छुता'ज्याद् गौरी-

ह वाजिना याति या नमस्यन्ती ।

द्वैषमसिकार्मुकजिता-

ऽऽहवा जिनायातियानमस्यन्ती ॥ ४ ॥ २१ ॥—गीतिः

✽ ✽ ✽ ✽

२२ श्रीनेमिजिनस्तुतयः

अथ श्रीनेमिनाथायाभ्यर्थना—

चिरपरिचितलक्ष्मीं प्रोज्झय सिद्धौ रतारा-

दमरसदृशमर्त्यावर्जितां देहि 'नेमे !' ।

भवजलधिनिमज्जन् निर्व्याजबन्धो !

दमरसदृशमर्त्या वर्जितां देहिने मे ॥ १ ॥

—मालिनी

जिनवराणां स्तुतिः—

विदधदिह यदाज्ञां निर्वृतौ शंमणीनां

सुखनिरतानोऽनुत्तमास्तेऽमहान्तः ।

ददतु विपुलभद्रां द्राग् जिनेन्द्राः श्रियं स्वः—

सुखनिरतनुता नोऽनुत्तमास्ते महान्तः ॥ २ ॥ —मालिनी

जिनसिद्धान्तस्मरणः—

कृतसुमतिबलर्द्धिध्वस्तरुमृदुदोषं

परमन्तसमानं गानसं पातकान्तः ।

प्रति दृढं च कृत्वा शासनं जैनचन्द्रं

परमन्तसमानं मानसं पात कान्तः ॥ ३ ॥—मालिनी

अम्बा व्याः स्तुतिः—

जिनवचासे कृतास्था संश्रिता कञ्चनः ।

समुदितसुमनस्कं दिव्यसौदामनीरुक् ।

दिशतु सतत'मम्बा' भूतिपुष्पात्मकं नः

समुदितसुमनस्कं दिव्यसौ दाम नीरुक् ॥ ४ ॥ २२ ॥—मालिनी

२३ श्रीपार्श्वजिनस्तुतयः

अथ श्रीपार्श्वनाथाय प्रणामः—

नमामि जिन'पार्श्व' ! ते शमितविग्रहं विग्रहं

महानिघनमेरुकं वरद ! शान्त ! कृत्स्नापितम् ।

शुभैस्त्रिभुवनश्रियाः इरवरैरनीचैस्तरा-

महानिघनमेरुकेऽवरदशान्तकृत् ! ज्ञापितम् ॥ १ ॥

—पृथ्वी

जिनपतिभ्यः प्रार्थना—

सुखौघजलमण्डपां दुरितघर्मभृद्भ्यो हितां

शुभजनकामिताङ्कुशलसत्पताकारिणः ।

जिनन् चरणेऽवः प्रवितरन्तु लक्ष्मीं सदाऽऽ-

शु भव्यजनकामितां कुशलसत्पताकारिणः ॥ २ ॥—पृथ्वी

जिनमतस्वरूपः—

अत्यन्तं तिकं इरेरपि भवाद्रिनिर्दारणे

स्वरूपममलङ्घनं मनसि किन्नरैरश्रितम् ।

नयैजिनपतेः सं जग ! शिवस्पृहश्चेति-

स्वरूपममलं घनं मनसि किं न रैरं श्रितम् ? ॥ ३ ॥—पृथ्वी

यथाराजस्य स्तुतिः—

जितार्जुनतः श्रितो मदकलं न तुल्यस्यदं

द्विपं न मनसा धनै रतिसमानयक्षीजनः ।

जगत्प्राखिलक्षराद् प्रथितकीर्तिरत्युन्नमद्-

विपन्नमनसाधनैरतिसमानयक्षीजनः ॥ ४ ॥ २३ ॥—पृथ्वी

२४ श्रीवीरजिनस्तुतयः

अथ श्रीवीरजिनस्तुतिः—

न त्वा नत्वाऽपवर्गप्ररूपरुगुणवातः भूतमुद् भू-

रंहोरंहोभवानां भवति घनभयाभोगदानां गदानाम् ।

नन्ताऽनन्ताज्ञमेवं वदति यमनघं भासुराणां राणां

पाता पातात् स 'वीरः' कृतततमलिनज्ञानितान्तं नितान्तम् ॥ १ ॥

—स्रग्धरा (७, ७, ७)

जिनेश्वराणां स्तुतिः—

येऽमेये मेरुमूर्धन्यतुलफलविधासत्तरूपात्तरूपाः

सन्तुः सन्तुत्यजीर्यदृष्टदि सुरजलैः प्रास्तमोहास्तमोहाः ।

जातौ जातौजसस्ते व्युतिचितिजितसत्कुन्ददन्ता ददन्ता-

मध्यामध्यानगन्ताः प्रशममिह जिनाः पापदानां पदानाम् ॥—स्रग्०

जिनवचनविधिः—

दोषो दोषोरुसिन्धुप्रत एविधिषु न्यायशस्या यशस्याः

प्रादुः प्रादुष्कृतार्थाः कृतनतिषु जयं सम्पराये परा ये ।

ते शान्तेशां नखांशुच्छुरितसुरशिरोराजिनानाजिनाना-

मारामा राक्षिलक्ष्म्या वचनविधिलवा वो दिशन्तां दिशं ताम् ॥३॥

—स्रग्०

अम्बादेव्याः स्तुतिः—

सिंहेऽसिं लयाऽलं जयस्ते खरनखैर्वीतनिष्ठेऽतनिष्ठे

शुक्ले शकृत्केशनाशं दिशति शुभकृतौ य ण्डतेऽखण्डिते खम् ।

याते या तेजसऽऽद्या तडिदिव जलदे भाति धीराऽतिधीरा-

पत्याऽऽपत्यापनांयान् । तेतसमपऽर्थाधमं बाध'मम्बा' ॥४॥२४॥

—सू०

॥ इति चतुर्विंशतिका समाप्ता ॥

॥ श्रीवज्रभाट्टरिविरचिता ॥

॥ चतुर्विंशतिका ॥

(स्तवः)

अथ श्रीनामेषस्य स्तुतिः—

नम्रेन्द्रमौलिगलितोत्तमपारिजात-

मालार्चितक्रम ! भवन्तः पारिजात ! ।

‘नामेय’ ! नौमि भुवनत्रिकपापवर्ग-

दायिन् ! जिनास्तमदनादिकपापवर्ग ! ॥ १ ॥

— सन्वातिस्तव (८, ६)

टीका

पारिजाताः—कल्पद्रुमास्तेषां मालास्तामिरर्चितौ क्रमौ यस्य तस्य संबोधनं हे पा० ।
अपगतमरिजातं यस्य तस्यामन्त्रणे । भुवनत्रिकं पातीति “कचित् डः” (सिद्ध-हेमे०
अ० ५, पा० १, सू० १७१) “डि जन्त्यस्वरादेः” (सिद्ध० अ० २, पा० १, सू० ११४)
‘त्यनेनान्त्यस्य लोपः तस्यामन्त्रणम् । हे मोक्षदायिन् ! अस्तः क-पादकः पापवर्गो येन
तस्यामन्त्रणे ॥ १ ॥

अन्वयः

नम्रेन्द्र-मौलि-गलित-उत्तम-पारिजात-माला-अर्चित-क्रम ! अप-अरि-जात ! भुवन-
त्रिक-प ! अपवर्ग-दायिन् ! जिन ! अस्त-मदन-आदिक-पाप-वर्ग ! ‘नामेय’ ! भवन्तं नौमि ।

શબ્દાર્થ

નમ્ર=નમસ્કાર કરનારા.

ઇન્દ્ર=સુરપતિ, ઇન્દ્ર.

મૌલિ=(૧) મસ્તક; (૨) મુકુટ.

ગલિત (ધાં ગલ્)=પડેલી.

ઉત્તમ=શ્રેષ્ઠ.

પારિજાત=પારિજાતક, કદંબવૃક્ષ.

માલા=માળા.

અર્ચિત (ધાં અર્ચ્)=પૂજાયેલાં.

ક્રમ=ચરણ.

નમ્રેન્દ્રમૌલિગલિતોત્તમપારિજાતમાલાર્ચિતક્રમ !=

હે નમસ્કાર કરનારા ઇન્દ્રોના મસ્તક (અથવા મુકુટ)

ઉપરથી પડેલી શ્રેષ્ઠ પારિજાતકની માલાઓ વડે

પૂજાયેલાં છે ચરણો જેનાં એવા ! (સં.)

ભવન્તં (મૂં ભવત્)=તમને, આપ સાહેબને.

અપ=દૂરવાચક અવ્યય.

અરિ=શત્રુ, દુશ્મન.

જાત=સમૂહ.

અપારિજાત !=દૂર થયો છે શત્રુ-સમૂહ જેનો એવા ! (સં.)

નામેય ! (મૂં નામેય)=હે નાભિ (નરેશ)ના નન્દન,

હે ઋષભદેવ !

નૌમિ (ધાં નુ)=હું સ્તવું છું.

ભુવન=લોક, જગત્.

ત્રિક=ત્રણનો સમુદાય.

પા=રક્ષણ કરવું.

ભુવનત્રિકપ !=હે ત્રૈલોક્યના રક્ષક !

અપવર્ગ=મોક્ષ, નિર્વાણ.

દા=આપવું.

અપવર્ગદાયિન્ !=હે મોક્ષના દાતાર !

જિન ! (મૂં જિન)=હે વીતરાગ, હે જિનેશ્વર !

અસ્ત (ધાં અસ્)=ફેંકી દીધેલ, પરાસ્ત કરેલ.

મદન=મદન, કામદેવ.

આદિ=શરૂઆત.

પાપ=પાપ.

વર્ગ=સમુદાય.

અસ્તમદનાદિકપાપવર્ગ !=પરાસ્ત કર્યો છે કામ-દેવાદિક પાપ-સમુદાયને જેણે એવા ! (સં.)

શ્લોકાર્થ

શ્રીનાભિનન્દનની સ્તુતિ—

“ નમસ્કાર કરનારા ‘ઇન્દ્રોના મસ્તક (અથવા મુકુટ) ઉપરથી પડેલી એવી ઉત્તમ પારિજાતક (નામનાં પુષ્પો)ની માલાઓ વડે પૂજાયેલાં છે ચરણો જેનાં એવા હે (નાથ) ! નથ થયો છે શત્રુ-સમૂહ જેનો એવા હે (ઈશ) ! હે (સ્વર્ગ, મર્ત્ય અને પાતાળરૂપી અથવા અધો-લોક, તિર્યગ્-લોક અને ઉર્ધ્વ-લોકરૂપી) ત્રણ ભુવનના પાલક ! હે મોક્ષના દાતાર ! હે વીતરાગ ! પરાસ્ત કર્યો છે ‘કામદેવાદિક પાપ-સમુદાયને જેણે એવા હે (પરમેશ્વર) ! હે ‘નાભિ(નરેશ)ના નન્દન (અર્થાત્ ‘ઋષભદેવ) ! હું આપને સ્તવું છું.”—૧

સ્પષ્ટીકરણ

પદ્ય-મીમાંસા—

છન્દઃશાસ્ત્રમાં ‘પદ્ય’ શબ્દથી ચાર ‘પદ’ યાને ‘ચરણ’વાળો છન્દ સંમજવામાં આવે છે. આ પદ્યના વર્ણ અને માત્રાના લેહને ધ્યાનમાં લઈને વૃત્ત અને જાતિ એમ બે પ્રકારો પાડેલા

૧ જૈન શાસ્ત્રમાં સૌધર્મપ્રમુખ ૬૪ ઇન્દ્રો માનવામાં આવ્યા છે. આની માહિતી સાડ જુઓ શ્રીશેલનમુનીશ્વરકૃત સ્તુતિ-ચતુર્વિંશતિકા (૫૦ ૩૧).

૨ કામદેવના સ્વરૂપ સાડ જુઓ ઉપર્યુક્ત સ્તુતિ-ચતુર્વિંશતિકા (૫૦ ૨૪-૨૫).

૩-૪ નાભિ નરેશ અને તેમના પુત્ર શ્રીઋષભદેવ ઉપર સ્તુતિ-ચતુર્વિંશતિકાનું વિવેચન (૫૦ ૮, ૯) પ્રકાશ પાડે છે.

છે. અર્થાત્ જે પદનાં ચરણો ‘વર્ણુ’ના નિયમને અનુસરીને રચાયાં હોય, તેને ‘વૃત્ત’ કહેવામાં આવે છે, જ્યારે જેનાં ચરણો ‘માત્રા’ને ધ્યાનમાં લઈને રચવામાં આવ્યાં હોય, તેને ‘જાતિ’ કહેવામાં આવે છે. આ વાતના ઉપર નીચેનો શ્લોક પ્રકાશ પાડે છે:—

“પદ્યં ચતુષ્પદૈઃ પ્રોક્તં, તદ્ દ્વિધા પરિકોર્તિતમ્ ।

માત્રયા જાયતે જાતિ-વર્ણતો વૃત્તસંજ્ઞકમ્ ॥” —અનુષ્ટુબ્.

વિશેષમાં વૃત્તના ત્રણ પ્રકારો છે—(૧) સમવૃત્ત, (૨) અર્ધસમવૃત્ત અને (૩) વિષમવૃત્ત. તેમાં ‘સમવૃત્ત’નું લક્ષણ એ છે કે—

“અઙ્ગયો यस્ય ચત્વારસ્તુલ્યલક્ષણલક્ષિતાઃ ।

તચ્છન્દઃશાસ્ત્રતરવજ્ઞાઃ, ‘સમવૃત્તં’ પ્રચક્ષતે ॥”

—વૃત્તરત્નાકર, શ્લોકાંક ૧૪.

અર્થાત્ જે વૃત્તનાં ચારે ચરણો સમાન લક્ષણવાળાં હોય (અર્થાત્ જેનાં ચારે ચરણોને એકજ નિયમ લાગૂ પડતો હોય), તેને છન્દઃશાસ્ત્રના જાણકારો ‘સમવૃત્ત’ કહે છે.

‘અર્ધસમવૃત્ત’નું લક્ષણ નીચે મુજબ છે:—

“પ્રથમાઙ્ગિસમો યસ્ય, તૃતીયચ્ચરણો ભવેત્ ।

દ્વિતીયસ્તુર્યવદ્ વૃત્તં, તદર્ધસમમુચ્યતે ॥”

—વૃત્ત૦ શ્લોક ૧૫.

એટલે કે જે વૃત્તનાં પ્રથમ અને તૃતીય ચરણો સમાન હોય તેમજ દ્વિતીય અને ચતુર્થ ચરણો પણ સમાન લક્ષણથી લક્ષિત હોય, તે વૃત્ત ‘અર્ધસમવૃત્ત’ કહેવાય છે.

‘વિષમવૃત્ત’ના સંબંધમાં સમજવું કે—

“યસ્ય પાદચતુષ્કેઽપિ, લક્ષ્મ મિશ્રં પરસ્પરમ્ ।

તદાહુર્વિષમં વૃત્તં, છન્દઃશાસ્ત્રવિશારદાઃ ॥”

—વૃત્ત૦ શ્લોક ૧૬.

અર્થાત્ જેનાં ચારે ચરણોનાં લક્ષણો એક બીજાથી ભિન્ન હોય, તે વૃત્તને છન્દઃશાસ્ત્રમાં પ્રવીણ પુરૂષો ‘વિષમવૃત્ત’ કહે છે.

હવે પ્રથમ તો આપણે આ કાવ્યનું પ્રાથમિક પદ ‘વૃત્ત’ છે કે ‘જાતિ’ છે તેનો નિર્ણય કરવો જોઈએ અને તે માટે ‘વર્ણુ’ અને ‘માત્રા’ પરત્વે વિચાર કરવો જોઈએ. તેમાં વર્ણુના હ્રસ્વ અને દીર્ઘ એમ બે પ્રકારો છે. (હ્રસ્વ વર્ણુની એક માત્રા અને શુદ્ધ વર્ણુની બે માત્રા ગણવામાં આવે છે.) વિશેષમાં અ, ઇ, ઉ, ઋ અને લૃ એ હ્રસ્વ અક્ષરો ચાને વર્ણો છે, જ્યારે બાકીના આ, ઈ, ઊ, ઋ, ઋ, ઋ અને ઋ એ સ્વરોને દીર્ઘ વર્ણો કહેવામાં આવે છે. આ ઉપરાંત હ્રસ્વ સ્વર પછી જોડાક્ષર કે અનુસ્વાર કે વિસર્ગ હોય, તો તે દીર્ઘ ગણાય છે. વળી પાદને અન્તે જો હ્રસ્વ સ્વર હોય તો તેને વિકલ્પે દીર્ઘ ગણવામાં આવે છે. આ વાતની નિમ્ન-લિખિત શ્લોક પણ સાક્ષી પૂરે છે.

“સાનુસ્વારો વિસર્ગાન્તો, દીર્ઘો યુક્તપરચ્ચ સઃ ।

વા પાદાન્તે ત્વસૌ ગ્વક્રો, જ્ઞેયોઽન્યો માત્રિકો લઘુઃ ॥”

—વૃત્ત૦ શ્લોક ૬.

અર્થાત્ અનુસ્વાર સહિતનો વર્ણ તેમજ જેના અન્તમાં વિસર્ગ હોય તે, તથા દીર્ઘ તેમજ વળી જેની પાછળ સંયુક્ત વ્યંજન હોય, તે વર્ણ ‘ગુરૂ’ ગણવો. પાઠાન્તાત્મક વર્ણ માત્રમાં વિકલ્પે ગુરૂ ગણાય અને સ્થાપનામાં વક્ર સ્થપાય, જ્યારે બાકીનો એક માત્રિક વર્ણ લઘુ તેમજ સરલ ગણાય.

ક્વચિત્ ગુરૂ વર્ણ લઘુ પણ ગણાય છે અને તે માટે વૃત્તરજાકરમાં કહ્યું પણ છે કે—

“પાદાવાવિહ વર્ણસ્ય, સંયોગઃ ક્રમસંજ્ઞકઃ ।

પુરઃસ્થિતેન તેન સ્યાત્, લઘુતાઽપિ ક્વચિદ્ ગુરોઃ ॥”

—વૃત્ત૦ શ્લો૦ ૧૦.

અર્થાત્—ચરણની આદિમાં રહેલા વર્ણનો સંયોગ ક્રમ-સંજ્ઞક છે અને તે વર્ણ આગળ રહેતાં પાછળનો વર્ણ ગુરૂ અને છે તોપણ તેને ક્વચિત્ લઘુ ગણાય.

હવે ત્રણ વર્ણોના સમૂહને ‘ગણ’ કહેવામાં આવે છે અને વર્ણની હ્રસ્વતા અને દીર્ઘતાનો વિચાર કરતાં તેના જે આઠ પ્રકારો પડે છે, તે તરફ દૃષ્ટિપાત કરીએ.

જે ગણમાં ત્રણ વર્ણો દીર્ઘ હોય, તેને મ (ડડડ) ગણ કહેવામાં આવે છે; જેનો પ્રથમ વર્ણ લઘુ યાને હ્રસ્વ અને બાકીના બે ગુરૂ યાને દીર્ઘ હોય, તે ય (ડડ) ગણ કહેવાય છે; જેનો એકલો મધ્ય વર્ણજ હ્રસ્વ હોય, તે ર (ડાડ) ગણ છે; જેનો ખાલી છેવટનોજ વર્ણ ગુરૂ હોય, તે સ (ાડ) ગણ છે; જેનો છેવટનોજ વર્ણ લઘુ હોય તે ત (ડડા) ગણ છે; જેનો મધ્યમજ વર્ણ ગુરૂ હોય, તે જ (ડા) ગણ છે; જેનો આદ્ય વર્ણ એકલોજ ગુરૂ હોય, તે મ (ડા) ગણ છે; અને જેના ત્રણ વર્ણો લઘુ હોય, તે ન (ાા) ગણ છે. આ હકીકત નીચેના પ્રલોક ઉપરથી જોઈ શકાય છે:—

“સર્વગુરો મુલ્લાન્તલૈ, યરાવન્તગલૈ સતૌ ।

મધ્યાદ્યૌ જમૌ ત્રિલો નોઽષ્ટૌ, મવન્ત્યન્ત્ર ગણાશ્ચિકાઃ ॥”

—વૃત્ત૦ શ્લો૦ ૭.

આ ઉપરથી તાત્પર્ય એ નીકળે છે કે બધું મળીને મ, ય, ર, સ, ત, જ, મ અને ન એમ આઠ ગણો છે.

વિશેષમાં અમુક વર્ણ હ્રસ્વ છે કે દીર્ઘ છે તે દર્શાવવા લ અને ગ એમ અક્ષરોનો અથવા તો ‘૧’ ‘૨’ (અથવા ‘-’ ‘-’) ચિહ્નોનો ઉલ્લેખ કરવામાં આવે છે.

એ વાત પણ સાથોસાથ ધ્યાનમાં રાખવી જરૂરી છે કે દરેક છંદમાં ‘યતિ’ એટલે વિશ્રામ-સ્થાન હોય છે, અર્થાત્ અમુક અક્ષરો સાથે બોલ્યા બાદ વિશ્રામ લઈ શકાય છે.

આ વિવેચન ઉપરથી જોઈ શકાય છે કે આ કાવ્યનું પ્રથમ પદ ‘સમવૃત્ત’માં રચાયેલું છે અને તેમાં એકંદર ૧૪ વર્ણો છે. વળી તેમાં ત, મ, જ અને જ એમ ચાર ગણો છે અને પહેલા આઠ અક્ષરો બોલ્યા પછી તેમજ ત્યાર પછીના બીજા છ અક્ષરો ઉચ્ચાર્યા બાદ અટકવાનું આવે છે. અર્થાત્ આ વૃત્તમાં બે ‘યતિ’ છે. આથી વૃત્તરજાકરમાં આપેલા—

“ઢક્કા ‘વસંત તલકા’ તમજા જગૌ ગઃ”

—લક્ષણ મુજબ આ વૃત્ત વસંતતિલકા સિદ્ધ થાય છે. આ વાત સ્પષ્ટ સમજાય તેટલા માટે આ પદ્યનું પ્રથમ પાદ વિચારીએ.

નમ્ રેન્દ્ર ર્ । મૌ લિં ગ । લિં તોલ્ ત । મ્ પો રિ । જા ત
ત મ જ જ ગ લ

આ પદ્યમાં પાદાન્ત અક્ષર બે કે હ્રસ્વ છે, છતાં ઉપર્યુક્ત નિયમાનુસાર તેને દીર્ઘ ગણી શકાય છે અને એથી કરીને વસંતતિલકાના ઉપર બાંધેલા લક્ષણ સાથે વિરોધ આવતો નથી.

કેટલાકને ગણુના આધારે બાંધવામાં આવેલાં લક્ષણો ઝટ ગળે ઉતરતાં નથી, તો તેમને સારૂ 'નામ તેવું કામ' એ વાક્યને ચરિતાર્થ કરનારા 'શ્રુતબોધ નામના છન્દઃશાસ્ત્રને આધારે, આ તેમજ ત્યાર પછીનાં પદ્યોનાં લક્ષણો વિચારવામાં આવે છે. તેમાં વસંતતિલકાના સંબંધમાં કહ્યું છે કે—

“આયં દ્વિતીયમપિ ચેદ્ ગુરુ તચ્ચતુર્થં
યત્રાષ્ટમં ચ દશમાન્ત્યમુપાન્ત્યમન્ત્યમ્ ।
અષ્ટાભિરિન્દુવદને ! વિરતિશ્ચ પદ્મિઃ^૨
કાન્તે ! 'વસન્તતિલકાં' કિલ તાં વદન્તિ ॥”

—શ્રુત૦ શ્લો૦ ૩૬.

અર્થાત્ હે ચન્દ્રમુખી (ચતુરા) ! જે પદ્યમાં પહેલા, બીજા, ચોથા, આઠમા, અઘ્યાશમા, તેરમા તેમજ ચૌદમા અક્ષરો યાને વાળો દીર્ઘ હોય અને જ્યાં આઠમે અને છઠ્ઠે અક્ષરે વિરામ લેવાતો હોય, તેને હે કાન્તા ! (પણિડતો) ખચ્ચિત 'વસન્તતિલકા' કહે છે.

આ પદ્ય-મીમાંસાનું પ્રકરણ સમાપ્ત કરીએ તે પૂર્વે આ વસંતતિલકાનાં અન્ય નામો તરફ ઉડતી નજર ફેંકી લઈએ. આ નામો તે બીજાં કોઈ નહિ પણ સિંહોદ્ધતા, ઉદ્ધર્ષિણી, મધુમાધવી તેમજ ઇન્દુવદના છે.^૩

પદ્ય-ચમત્કાર—

શ્રીખપ્પ-ભટ્ટિસૂરિએ વિવિધ જાતના શબ્દાલંકારથી યુક્ત પદ્ય રચેલાં છે. તેમાં આ પ્રથમ પદ્ય ચમક-વિશેષથી શોભી રહ્યું છે. આ પદ્ય તરફ દષ્ટિપાત કરતાં જોઈ શકાય છે કે પ્રથમ અને દ્વિતીય ચરણના છેવટના છ અક્ષરો અને તૃતીય અને ચતુર્થ ચરણના છેવટના

૧ આ ગ્રંથ મહાકવિ કાલિદાસે રચ્યો છે એમ કહેવામાં આવે છે. એમાં છન્દોનાં લક્ષણો એટલાં સરસ આપ્યાં છે કે શ્રવણમાત્રથી તેનો બોધ થઈ જાય. વિશેષમાં આ ગ્રંથ શૃંગાર રસને પુષ્ટ કરે છે, કેમકે દરેક છંદનું લક્ષણ કાલિદાસે પોતાની પ્રિયાને ઉદ્દેશીને બાંધ્યું છે.

૨ 'કામાકુશાકુશિતકામિમતઃજેન્દ્રે !' इति पाठान्तरम् ।

૩ સરખાવો—“उक्ता 'वसन्ततिलका' तमजा जगौ गः

‘सिंहोद्धते’यमुदिता मुनिकाव्यपेन ।

‘उद्धर्षिणी’ति गदिता मुनिसैतवेन

भीपिङ्गलेन कविता ‘मधुमाधवी’ति ॥”

—કુતાલ સમજૂતપ્રકરણ.

પાંચ અક્ષરો સમાન છે. આ ઉપરથી આ પદ પાદાંતસમપંચાક્ષરપુનરાવૃત્તિરૂપ થમકથી અલંકૃત છે એમ કહેવું સર્વથા ખોટું નહિ ગણાય.

જિનવરાણાં પ્રાર્થના—

દારિદ્ર્યમદ્રિસમવિગ્રહતાપનીય-

રાશિપ્રદાનવિધિના મહતાપનીય ।

યૈર્દુઃખશત્રુરિહ જન્મવ્રતામઘાનિ

નિગ્નન્તુ તે જિનવરા ભવતામઘાનિ ॥ ૨ ॥

—વસન્ત૦

ટીકા

૧૧ જિનવરૈર્દારિદ્ર્યં અપનીય-તેરસ્ત્ય દુઃખશત્રુરિહ લોકે અઘાનિ-હતઃ । કેન ? અદ્રિસમો વિગ્રહો-દેહો યસ્ય તાપનીયરાશેસ્તસ્ય પ્રદાનવિધિસ્તેન । કિંવિશિષ્ટેન ? મહતા વર્ષપ્રમાણેન ॥ ૨ ॥

અન્વયઃ

યૈઃ મહતા અદ્રિ-સમ-વિગ્રહ-તાપનીય-રાશિ-પ્રદાન-વિધિના જન્મવ્રતાં દારિદ્ર્યં અપનીય દુઃખ-શત્રુઃ હહ અઘાનિ, તે જિન-વરાઃ ભવતાં અઘાનિ નિગ્નન્તુ ।

શબ્દાર્થ

દારિદ્ર્યં (મૂં દારિદ્ર્ય)=દરિદ્રતા, ગરીબાઈ.

અદ્રિ=પર્વત.

સમ=સમાન.

વિગ્રહ=દેહ, શરીર.

તાપનીય=સુવર્ણ, સોનું.

રાશિ=ઢગલો.

પ્રદાન=ત્યાગ, દાન.

વિધિ=વિધાન, કરવું તે.

અદ્રિસમવિગ્રહતાપનીયરાશિપ્રદાનવિધિના=પર્વત-સમાન દેહ છે જેનો એવા સોનાના ઢગલાનું દાન દેવા વડે.

મહતા (મૂં મહત્)=વિશાળ.

યૈઃ (મૂં યદ્)=જે વડે.

દુઃખ=દુઃખ, પીડા.

શત્રુ=દુશ્મન, વૈરી.

દુઃખશત્રુઃ=દુઃખરૂપ દુશ્મન.

હહ=આ જગતમાં.

જન્મવ્રતાં (મૂં જન્મવત્)=પ્રાણીઓના.

અઘાનિ (ધાં હન્)=નષ્ટ થતો હવો.

નિગ્નન્તુ (ધાં હન્)=નાશ કરો.

તે (મૂં તદ્)=તે.

જિન=વીતરાગ.

વર=શ્રેષ્ઠ.

જિનવરાઃ (મૂં જિનવૈર)=જિનેશ્વરો, તીર્થંકરો.

ભવતાં (મૂં ભવત્)=તમારાં.

અઘાનિ (મૂં અઘ)=પાપો.

શ્લોકાર્થ

જિનેશ્વરને પ્રાર્થના—

“પર્વતના સમાન શરીર છે જેનું એવા સુવર્ણના રાશિનું વિસ્તીર્ણ (અર્થાત્ એક વર્ષ પર્યંત) દાન દેવા વડે કરીને જમણે પ્રાણીઓના દારિદ્ર્યને દૂર કરીને તેમના (તે) દુઃખરૂપ દુશ્મનનો આ જગત્માં નાશ કર્યો, તે જિનેશ્વર (હે ભગ્યો!) તમારાં પાપોને સુતરાં નષ્ટ કરે.”—૨

સ્પષ્ટીકરણ

સાંવત્સરિક દાન—

દરેક તીર્થંકર દીક્ષા લે તે પૂર્વે અર્થાત્ ગૃહ-વાસનો ત્યાગ કરે તે પહેલાં એક વર્ષ પર્યંત દાન દે છે. આ દાન કરતાં એવી ઉદ્દ્યોષણા કરાવવામાં આવે છે કે જે જેનો અર્થી હોય, તેણે આવીને તે ગ્રહણ કરવું. આ પ્રમાણેની ઉદ્દ્યોષણાનું શ્રવણ કર્યા બાદ યાચકો પ્રભુ પાસે દાન લેવા આવે છે. ઇન્દ્રના આદેશથી કુબેરે પ્રેરેલા જૃમ્ભક દેવતાઓ ઘણા સમયથી ભ્રષ્ટ થયેલું, સ્મશાનાદિક ગૃહ સ્થલમાં રહેલું, માલિકી વિનાનું એવું રૂપ (રૂપું), સુવર્ણ, રત્નાદિક દ્રવ્ય અનેક સ્થલેથી લાવીને પ્રભુ સમક્ષ હાજર કરે છે. પ્રભુ ધરોળર એક વર્ષ સુધી સૂર્યોદયથી માંડીને તે ભોજનના સમય સુધી દાન દે છે અને તેમાં પણ યાચકની પ્રાર્થનાનુસાર તેને દાન દેવામાં આવે છે. છતાં પણ એ ધ્યાનમાં રાખવું કે પ્રભુના અતિશયને લીધે કોઈ પણ યાચક અસંભવિત વસ્તુની કે અમર્યાદિત દાનની યાચના કરી શકતો નથી. દિન-પ્રતિદિન એક કોડ અને આઠ લાખ સુવર્ણનું દાન દેવામાં આવે છે. આ પ્રમાણે ૩૬૦ દિવસ લેખે વર્ષ ગણતાં એક વર્ષમાં તીર્થંકર દીક્ષા લે તે પૂર્વે તે ત્રણસે અઠ્યાસી કોડ અને એસી લાખ (૩૮૮,૮૦૦૦૦૦૦) સુવર્ણનું દાન દે છે.

૧ દારિદ્ર્ય અને તેનાથી થતી અવનતિ એ સંબંધમાં જુઓ શ્રીચતુર્વિંશતિજિનાનન્દસ્તુતિના ૧૨ મા પદ ઉપરનું મારું સ્પષ્ટીકરણ (પૃં ૨૫-૨૬).

૨ ભગ્યના સ્વરૂપ સાડ જુઓ સ્તુતિ-ચતુર્વિંશતિકા (પૃં ૪-૫).

૩-૪ કુબેર અને જૃમ્ભક સંબંધી માહિતી માટે જુઓ સ્તુતિ-ચતુર્વિંશતિકા (પૃં ૩૨).

૫ ‘સુવર્ણ’ એ સોનાનો સિલ્લો છે. (જુઓ મૃચ્છકટિક.) વિશેષમાં આશરે ૧૭૫ ગ્રેઇન (ટ્રૉય) જેટલા સોનાના વજનનું નામ પણ ‘સુવર્ણ’ છે. અભિધાન-ચિન્તામણિ (કાં ૩, શ્લોં ૫૪૮) માં પણ કહ્યું છે કે—

“માષો વશાર્ધગુણઃ, બોદશમાષો નિગદ્યતે કર્ષઃ ।

સસુવર્ણસ્ય સુવર્ણસૈરેવ પલં ચતુર્મિશ્ર ॥” —આર્યા.

અર્થાત્ ૮૦ રત્તી યાને ૧૬ માષ અથવા ૧ કર્ષ જેટલા સોનાના વજનને ‘સુવર્ણ’ કહેવામાં આવે છે. આ ઉપરથી એમ પણ માની શકાય કે સુવર્ણ નામના સિલ્લાનું વજન પણ ઉપર જણાવ્યા મુજબ હોય. વળી એચ. એચ. વિલ્સન (H. H. Wilson) ની ૧૧મી કૃતિ (vol.) ના ૪૭મા પૃષ્ઠ ઉપરથી બોધ શકાય છે કે આ સિલ્લાની કીંમત ઓછામાં ઓછી આશરે ૯ રૂપિયા જેટલી હોવી બોધ્ય.

પદ્ય-અમરકાર-

આ પદ્યનાં ચારે ચરણોના છેવટના પાંચ અક્ષરો સમાન છે. આથી કરીને આ પદ્ય 'પાદાંતસમપંચાક્ષરપુનરાવૃત્તિરૂપ' યમકથી અલંકૃત છે એમ જોઈ શકાય છે.

જૈનાંસાન્તપ્રશંસા—

યદ્ દોષદારુદહને રતઃ કૃશાનુઃ

સ્યાદાપદુર્વ્યપિ હિ ચત્ સ્મરતઃ કૃશા નુઃ ।

યદ્ વૃષ્ટિરેવ પરિદાહિષુ મેઘજાડલં

જૈનં મતં હરતુ તદ્ ગુરુ મેઘજાલમ્ ॥ ૩ ॥

—વસન્ત૦

ટીકા

યન્મતં દોષદારુદહને રતઃ કૃશાનુઃ સ્યાત્-ભવેત્ । નુઃ-રુપસ્ય । કિંચિશિષ્ટસ્ય ? સ્મરતઃ । કિં ? યત્ । ઊર્વી અપિ આપત્ કૃશા-તન્વી ભવતિ । યન્મતં વૃષ્ટિરેવ પરિદહન-શીલેષુ । કિંમૂતા ? મેઘજાડલં, તન્મતં, ગુરુ-વેસ્તીર્ણ, મે-મમ ॥ ૩ ॥

અન્વયઃ

યદ્ દોષ-દારુ-દહનેષુ રતઃ કૃશાનુઃ, યદ્ સ્મરતઃ નુઃ ઊર્વી અપિ આપત્ હિ કૃશા સ્યાત્, યદ્ પરિદાહિષુ અલં મેઘ-જા વૃષ્ટિઃ યવ તદ્ જૈનં મતં મે ગુરુ અઘ-જાલં હરતુ ।

શીખરાર્થ

યદ્ (મૂ० યદ્)=એ.

દોષ=દોષ, દુષણ.

દારુ=કાષ, કાકડું.

વૃષ્ટન=બાળવું તે.

મેઘજાડલં=દોષરૂપી કાષને બાળવામાં.

રતઃ (મૂ० રતઃ)=અનુરક્ત, આસક્ત.

કૃશાનુઃ (મૂ० કૃશાનુ)=અશિ.

સ્યાત્ (ચા० અસ્)=થાય.

આપદ્=આપત્તિ, વિપત્તિ.

ઊર્વી (મૂ० ઊર્વ)=મોટી.

અપિ=પણ.

હિ=નિશ્ચયાત્મક અભ્યય.

૧ આ પ્રકારના યમકથી વિભૂષિત કાવ્ય જોવું હોય, તો સ્તોત્ર-રસાકરના દ્વિતીય ભાગના પનાંક ૮૯-૯૪ તરફ દૃષ્ટિપાત કરો. ત્યાં જે વિહરમાણ-વિશતિ-જિનસ્તવ નામક કાવ્ય આપેલું છે, તેનું કેજા પ્રથમ પદ્ય અત્ર ઉદાહરણ તરીકે આપવામાં આવે છે.

“સીમંધરાસીશ ! મહાવિદેહ-

ક્ષોણીક્ષંસઃ સુમહા વિદેહ ! ।

મવાન્ મવન્તાભિષ ! વે મતેઽય-

શીવોઽયુ સે હવિષ્યૈવતેજ ! ॥” —કૃપાભતિ.

निर्वाणकलिकायाम—

“श्रुतदेवतां गुरुवर्णां हंसवाहनां चतुर्भुजां वग्दकमलान्वित-
दक्षिणकणं पुस्तकाक्षमलान्वितवामकणं चेति ।”

યદ્ (મૂં યદ્)=જેને.

સ્મરતઃ (મૂં સ્મરત્)=યાદ કરનારા.

કૃશા (મૂં કૃશા)=અદૃષ્ટ.

નુઃ (મૂં નુઃ)=મનુષ્યની.

વૃષ્ટિઃ (મૂં વૃષ્ટિઃ)=વૃષ્ટિ, વરસાદ.

પૃથ્વઃ=પૃથ્વી.

પરિદાહિણુ (મૂં પરિદાહિન્)=સંતાપને વિષે.

મેઘ=મેઘ, જળનું વાદળું.

જન્=ઉત્પન્ન થવું.

મેઘજા=મેઘથી ઉત્પન્ન થનારી.

અલં=અત્યંત.

જૈનં (મૂં જૈનં)=જૈન, જિન-વિષયક.

મતં (મૂં મતં)=મત, દર્શન, સિદ્ધાન્ત.

હરતુ (ધાં હ)=હરો, નાશ કરો.

તદ્ (મૂં તદ્)=તે.

ગુરુ=વિસ્તીર્ણું.

મે (મૂં અસ્મદ્)=મારા.

અઘ=પાપ.

જાલ=સમૂહ.

અઘજાલં=પાપના સમૂહને.

શ્લોકાર્થ

જૈન સિદ્ધાન્તની પ્રશંસા—

“જે (સિદ્ધાન્ત) દૂષણરૂપ કાષ્ટને બાળી નાંખવામાં અનુરક્ત અગ્નિના સમાન હોય, તેમજ જેનું સ્મરણ કરનારા માનવની મોટી આપત્તિઓ પણ ખત્રિયત અદૃષ્ટ થઈ જાય (અર્થાત્ તેનો અંત આવે) તથા જે (સંસારના સંતાપથી) દુઃખ થયેલાઓને વિષે (શાંતિ અર્પણ કરવામાં) મેઘથી ઉત્પન્ન થયેલી અત્યંત વૃષ્ટિ જે, તે જૈન શાસન મારા વિસ્તીર્ણું પાપ-સમૂહનો નાશ કરે.”—૩

સ્પષ્ટીકરણ

પદ્ય-અંકાર—

આ પદ્યનાં ચરણો તરફ દૃષ્ટિપાત કરતાં જોઈ શકાય છે કે તેનાં પ્રથમ અને દ્વિતીય ચરણોના છેવટના પાંચ અક્ષરો અને બાકીનાં બે ચરણોના છેવટના ચાર અક્ષરો સમાન છે.

અ અ અ અ અ

શ્રુતદેવતા-સંકીર્તનમ્—

યાં દ્રાગ્ ભવન્તિ સુરમન્નિસમા નમન્તઃ

સંત્યજ્ય મોહમધિયોઽપ્યસમાનમન્તઃ ।

વાગ્દેવતા હતકુવાદિકુલા ભવર્ણાત્

સા પાતુ કુન્દવિકસન્મુકુલાભવર્ણા ॥ ૪ ॥ ૧ ॥

—વસન્ત૦

ટીકા

સા વાગ્દેવતા ભવર્ણાત્ પાતુ । યાં અધિયોઽપિ જના નમન્તઃ સુરમન્નિસમા ભવન્તિ । મોહ-અજ્ઞાનં સંત્યજ્ય । કિંવિશિષ્ટં ? અસમાનં, અન્તર્-મધ્યવર્તિનં ચ । કુન્દ-વિકસન્મુકુલાનાં આભા-છાયા यस્ય વર્ણસ્ય એવંવિધો વર્ણો યસ્યાઃ સા ॥ ૪ ॥

અન્વય:

અ-સમાન, અન્તર મોહં સંત્યજ્ય યાં નમન્તઃ અ-ધિયઃ અપિ દ્રાક્ષુ સુર-મન્થિ[ન્]-સમાઃ મવન્તિ સા હત-કુ-વાદિન્-કુલા, કુન્દ-વિકસત્-મુકુલ-આમ-વર્ણા વાષ્-દેવતા મવ-ક્રણાત્(વઃ) પાતુ ।

શીખ-દાર્થ

યાં (યૂં વદ)=જેને.

દ્રાક્ષુ=સત્વર, ઝટ.

મવન્તિ (વાં મૂ)=થાય છે.

સુર=દેવતા.

મન્થિ[ન્]=પ્રધાન.

સમાસમાઃ=દેવગુરુ(બૃહસ્પતિ)ના સમાન.

નમન્તઃ (યૂં નમત)=નમસ્કાર કરનારા.

સંત્યજ્ય (વાં ત્યજ)=ત્યાગ કરીને, ત્યજ દધને.

મોહં (યૂં મોહ)=મોહને, અજ્ઞાનને.

ધી=બુદ્ધિ, મતિ.

અધિયઃ=અવિદ્યમાન છે બુદ્ધિ જેને વિષે એવા, જડ.

સમાન=ગુણ.

અસમાનં=નિરૂપમ, અસાધારણ.

અન્તર=મધ્યવર્તી, આન્તરિક.

વાષ્=વાણી.

દેવતા=દેવતા.

વાગ્દેવતા=સરસ્વતી, શ્રુત-દેવતા.

હત (વાં હત)=નષ્ટ કરેલ.

કુ=અનિષ્ટવાચક શબ્દ.

વાદિન્=વાદી.

કુલ=સમૂહ, સમુદાય.

હત-વાદિકુલા=નાશ કર્યો છે 'કુ'વાદીના સમુદાયનો જેણે એવી.

મવ=સંસાર.

ક્રણ=ઝણ, દેવું, કરજ.

મવર્ણાત્=સંસારરૂપી કરજમાંથી.

સા (યૂં તદ)=તે.

પાતુ (વાં પા)=રક્ષણ કરો, અચાવો.

કુન્દ=મોગરાનું ફૂલ.

વિકસત (વાં કસ)=વિકાસ પામતી, ખીલતી.

મુકુલ=કળી, કલિકા.

આમા=છાયા, કાન્તિ.

વર્ણ=વર્ણ, રંગ.

કુન્દવિકસત-કુલામવર્ણા=ફૂલની વિકસેલ થતી કલિકાની છાયા જેવો વર્ણ છે જેનો એવી.

શ્લોકાર્થ

શ્રુત-દેવતાની સ્તુતિ—

“અસાધારણ તેમજ આન્તરિક એવા અજ્ઞાનને ત્યજ દધને, જેને નમસ્કાર કરનારા જડ (અનુધ્યા) પણ બૃહસ્પતિસમાન બને છે, તે શ્રુત-દેવતા કે જેણે કુવાદીઓના કુલનો સંહાર કર્યો છે તેમજ વળી જેનો વર્ણ કુન્દ(કુસુમ)ની વિકસેલ થતી કલિકાની કાન્તિના જેવો છે, તે સરસ્વતી (હે ભગ્ય જનો ! તમને) ભવરૂપી કરજમાંથી અચાવો.”—૪

સ્પષ્ટીકરણ

પદ-અર્થકાર—

આ પદનાં ચારે ચરણોના છેવટના પાંચ અક્ષરો સમાન છે. આથી કરીને આ પદ પણ દ્વિતીય પદની માફક પાદાંતસમપંચાક્ષરપુનરાવૃત્તિરૂપ ચમકથી અલંકૃત છે.

૧ ખોટા તર્ક ઉઠાવનાર.

૨ આ કાવ્યના ૭૬મા તેમજ ૮૦મા શ્લોકમાં પણ શ્રુત-દેવતાની સ્તુતિ કરવામાં આવી છે.

શ્રુત-દેવતાત્વં ૨૫૩૫—

શ્રુત-દેવતાના સંબંધમાં જોવો ઉલ્લેખ છે કે તે શ્રુતની અધિષ્ઠાયિકા છે. વળી તેનો વર્ણ અન્દ્ર, ક્ષીર, ક્ષિમ ઇત્યાદિના જેવો ધવલ છે અને તે કમલના ઉપર આરૂઢ થાય છે. વિશેષમાં તેને ચાર હાથ છે. તેના જમણા બે હાથ પુસ્તક અને માલા વડે અલંકૃત છે, જ્યારે ડાબા બે હાથ વીણા અને કમલથી વિભૂષિત છે. આ દેવીના સંબંધમાં નીચેનો શ્લોક પણ વિચારવા જેવો છે.

“પ્રકટપાણિતલે જપમાલિકા

કમલસ્તકવણુવરાધરા ।

પદ્મપાણિની શ્રુતવાહિની

હરતુ મે દુરિતં ભુવિ ભારતી ॥” -કૃતવિભક્ષિત.

२ श्रीअजितजिनस्तुतयः

अथ श्रीअजितनाथस्य स्तुतिः—

कुसुमबाणचमूभिरपीडित-

त्रिभिरतीव जगद्भिरपीडितः ।

सकललोकमवन् वृजिनाजितः

शमयताद् दुरितानि जिनाजितः ॥ ५ ॥

—दुतविलम्बितम्

टीका

जिनश्चासावात्तश्च स जिनाजितो दुरितानि शमयतात् । किं० ? कुसुमबाणस्य-
कन्दर्पस्य चम्बः शब्दाद्यास्ताभिः अपीडितः । त्रिजगद्भिः ईडितः—स्तुतः । किं कुर्वन् ?
अवन्—रक्षन्, (कं ?) सकललोकं, (कस्मात् ?) वृजिनं—पापं तदेवाजिः—संग्रामस्ततः ॥ ५ ॥

अन्वयः

कुसुम-बाण-चमूभिः अ-पीडितः, त्रिभिः जगद्भिः अपि अतीव ईडितः, वृजिन-आजि-तः
सकल-लोकं अवन् जिन-‘अजितः’ दुरितानि शमयतात् ।

श्लोकार्थ

कुसुम=पुष्प, ईश्व.

बाण=आणु.

कुसुमबाण=पुष्प छे आणु जेतुं ते, कामदेव.

चमू=लश्कर, सेना, श्रेण.

कुसुमबाणचमूभिः=कामदेवनी सेनायां वडे.

पीडित (धा० पीड्)=दुःखी भयेद्य.

अपीडितः=नहि पीडयेद्य.

त्रिभिः (मू० त्रि)=त्रय वडे.

अतीव=अत्यंत.

जगद्भिः (मू० जगत्)=जगतो वडे.

ईडितः (मू० ईडित)=स्तुति करायेद्य.

सकल=समस्त.

लोक=जगत्, दुनिया, विश्व.

सकललोकं=समस्त जगत्तने.

अवन् (मू० अवत्)=पाणनारा, रक्षणु करनारा.

वृजिन=पाप.

आजि=संग्राम, लडाई.

वृजिनाजितः=पापदूपा संग्रामशी.

शमयतात् (धा० शम्)=शांत करो, नष्ट करो.

दुस्तितात्ने (मू० दुरित)=पापेने.

अजित=अजितनाथ, श्रीमान् तीर्थंकर.

जिनाजितः=अजित जिन.

શ્લોકાર્થ

શ્રીઅજિતનાથની સ્તુતિ—

“કંઠર્પના સૈન્ય વડે નહિ પીડાયેલા એવા, તથા ત્રણે જગત્ વડે પણ અત્યંત સ્તુતિ કરાયેલા, તેમજ પાપરૂપ સંઆમથી સમસ્ત વિશ્વનું રક્ષણ કરનારા એવા ‘અજિત જિનેશ્વર (હે ભગ્ય-જન! તમારાં) પાપોને નષ્ટ કરો.”—૫

સ્પષ્ટીકરણ

પદ્ય-મીમાંસા—

પદ્ય-અમત્કારમાં આ કાવ્યમાંના તૃતીય પદ્યને મળતું આવતું આ પદ્ય (તેમજ ત્યાર પછીનાં ત્રણ પદ્યો) ‘દ્રુતવિલંબિત’ છંદમાં રચાયેલ છે. આ છંદનું લક્ષણ એ છે કે—

“અયિ કુશોદરિ! યત્ર ચતુર્થકં
ગુરુ ચ સત્તમકં દશમં તથા ।
વિરતિજં ચ તથૈવ વિચક્ષણૈ-
ર્દ્રુતવિલંબિતમિત્યુપદિશ્યતે ॥”

—શ્રુત૦ શ્લોક૦ ૩૦.

અર્થાત્ હે સૂક્ષ્મ અંગવાળી! જે સમવૃત્તના ચોથા, સાતમા, દશમા અને અંત્ય અર્થાત્ બારમા અક્ષરો દીર્ઘ હોય છે, તે વૃત્તને પછિડતો ‘દ્રુતવિલંબિત’ કહે છે.

આ વૃત્તમાં ન, મ, મ અને ર એમ ચાર ગણો છે. આથી કરીને એનું લક્ષણ એમ પણ આધવામાં આવે છે કે—

“દ્રુતવિલંબિતમાહ નમૌ મરૌ”

આ વાત ધ્યાનમાં ઉતરે તેટલા માટે આ પદ્યના પ્રથમ ચરણ પ્રતિ દૃષ્ટિ-પાત કરીએ.

કું સું મં । બા ણં ચં । મૂ મિં રં । પો ડિં તઃ
ન મ મ ર

ઋ ઋ ઋ ઋ

જિનેશ્વરાણાં નુતિઃ—

કૃતવતોઽહમતાં ચરણાન્વયં

સકલતીર્થકૃતાં ચરણાન્ વયમ્ ।

સુરકૃતામ્બુજગર્ભનિશાન્તકાન્

રવિસમાન્ પ્રણમોઽઘનિશાન્તકાન્ ॥ ૬ ॥

—દ્રુત૦

૧ આ દ્વિતીય જિનેશ્વર અજિતનાથના ચરિત્રનું દિગ્-દર્શન કરતું હોય, તો સ્તુતિ—અનુવિંશતિકા (૫૦ ૩૪) તરફ દૃષ્ટિ-પાત કરો.

ટીકા

સકલતીર્થકૃતાં ચરણાન્ વયં પ્રણુમઃ । કિંવિધાન્ ? કૃતવતઃ । કિં ? ચરણાન્વયં ।
 શરણપ્રવાઈ અસુમતાં । સુરકૃતાન્ જગર્ભમેવ નિશાન્તકાન્-ગૃહં યેષાં તે સુર૦ । “શેષાભિભાષા
 (દ્વા)” (સિદ્ધ ૦ અ ૭, પા ૩, સૂ ૧૭૫) इति क (च्) प्रत्ययः । रावेसमान-सूर्यसमान ।
 અતઃ અઘમેવ નિશા તસ્યા અન્તકાન્-વિનાશકાઃ ॥ ૬ ॥

અન્વયઃ

વયં સકલ-તીર્થકૃતાં અસુ-મતાં શરણ-અન્વયં કૃતવતઃ, સુર-કૃત-અમ્બુજ-ગર્ભ-નિશાન્તકાન્,
 રાવિ-સમાન્, અઘ-નિશા-અન્તકાન્ ચરણાન્ પ્રણુમઃ ।

શીખરાર્થ

કૃતવતઃ (મૂ ૦ કૃતવત્)=કરેલા.

અસુ=પ્રાણુ.

અસુમતાં (મૂ ૦ અસુમત્)=પ્રાણીઓના.

શરણ=શરણુ, અથાવ.

અન્વય=સંતતિ, પ્રવાહ.

શરણાન્વયં=શરણુની સંતતિને.

તીર્થ=(૧) અતુર્વિંધ સંધ; (૨) દ્વાદશાંગી; (૩) પ્ર-
 થમ ગાણુધર.

કૃત્=કરનાર.

તીર્થકૃત્=તીર્થકર, તીર્થપતિ.

સકલતીર્થકૃતાં=સર્વ તીર્થકરોના.

ચરણાન્ (મૂ ૦ ચરણ)=પાદોને, ચરણોને.

વયં (મૂ ૦ અસ્મદ્)=અમે.

કૃત (ધા ૦ કૃ)=કરેલ, રચેલ.

અમ્બુ=જલ.

અમ્બુજ=જલમાં ઉત્પન્ન થાય તે, કમલ.

ગર્ભ=મધ્ય ભાગ.

નિશાન્ત=શુદ્ધ.

સુરકૃતાન્-જગર્ભનિશાન્તકાન્=દેવ-રચિત કમલોનો
 મધ્ય ભાગ છે શુદ્ધ જેનું એવા.

રાવિ=સૂર્ય, સૂરજ.

રાવિસમાન્=સૂર્યસમાન.

પ્રણુમઃ (ધા ૦ નુ)=સ્તુતિ કરીએ છીએ.

નિશા=રાત્રિ, રાત.

અન્તક=અન્ત આણુનારા, વિનાશ કરનારા.

અઘાને નાન્તકાન્=પાપરૂપી રાત્રિનો અંત આણુનારા.

શ્લોકાર્થ

જિનેશ્વરોની સ્તુતિ—

“પ્રાણીઓના શરણુની સંતતિને કરેલાં (અર્થાત્ અનેક લઘ્ય જીવો વડે આશ્રય
 લેવાયેલાં) એવાં, તથા દેવ-રચિત કમલનો મધ્ય ભાગ છે શુદ્ધ જેનું એવાં, વળી સૂર્ય-
 સમાન અને (અતએવ) પાપરૂપી રાત્રિનો અંત આણુનારાં એવાં સમસ્ત તીર્થપતિ-
 ઓનાં ચરણોને અમે સ્તવીએ છીએ.”—૬

૧ જિનેશ્વરનાં ચરણોની નીચે દેવતાઓ કમલ સ્થાપે છે એ અત્ર સૂચવવામાં આવ્યું છે. આ વા-
 તની ભક્તામર-સ્તોત્ર (શ્લો ૩૨) પણ સાક્ષી પૂરે છે. આ હકીકત ઉપર સ્તુતિ-અતુર્વિંશતિકા
 (૫૦ ૧૦૨) પણ પ્રકાશ પાડે છે.

૨ સમસ્ત તીર્થપતિઓથી ગત ઓવીસીના ઓવીસ તીર્થકરો સમજવા એ તો દેખીતી વાત છે. છતાં
 પણ આ સંબંધમાં વિશેષ માહિતી જોમતી હોય તો સ્તુતિ-અતુર્વિંશતિકાના ૫૦ ૩૭-૩૯ તરફ
 દૃષ્ટિ-પાત કરો.

સ્પષ્ટીકરણ

પદ્ય-ચમત્કાર—

આ તેમજ ત્યાર પછીનાં બે પદ્યો પણ 'પાદાંતસમચતુરક્ષરપુનરાવૃત્તિરૂપ ચમકથી શોભે છે, કેમકે તેનાં ચારે ચરણોમાં છેવટના ચાર ચાર અક્ષરો સમાન છે.

✽ ✽ ✽ ✽

૧ આ પ્રકારના ચમકથી વિભૂષિત એવું એક આઠ પદ્યનું શ્રીપાર્શ્વજિન-સ્તોત્ર શ્રીજિનપ્રભસૂરિએ રચેલું છે. તે નીચે મુજબ છે:—

“શ્રીપાર્શ્વ! પાદામતનાગરાજ!

પ્રોત્સર્ગદેનઃકક્ષનાગરાજ! ।

સર્તાં હતાસત્પરિણામરાગં

ત્વાં સંસ્તુમઃ સ્વૈર્વગુણામરાગમ્ ” ॥ ૧ ॥—ઉપભતિ.

“હે શ્રીપાર્શ્વ! જેનાં ચરણોને પ્રણામ કર્યો છે નાગરાજે (ધરણેન્દ્રે) એવા હે નાથ! વધતા જતા એવા પાપરૂપી કફ પ્રતિ (તેનો વિનાશ કરવામાં) ઝુંક સમાન! હે જન્મ-રહિત (જિનેશ્વર)! નાશ કર્યો છે સજ્જનોના દુષ્ટ પરિણુતિવાળા રાગનો જેણે એવા તથા સ્થિરતારૂપી ગુણમાં મેરૂસમાન એવા તને અમે સ્તવીએ છીએ.”—૧

“એ મર્ત્યવૃત્તાન્માનનીયં

પશ્યન્તિ તે શ્રીમહમાનવીયમ્ ।

સચ્ચક્ષિભા તિલકામિતાભિ

સિદ્ધ્યન્તિ તેષામિદ્ કામિતાભિ ” ॥ ૨ ॥—છન્દઃવજ્રા.

“હે ત્રૈલોક્યને વિષે તિલકસમાન (તીર્થેશ્વર)! માનવ, દેવ અને દાનવને માનનીય એવું તેમજ વળી શોભાથી ભરપૂર એવા તારા મુખને જેઓ જુએ છે, તેમના અપરિમિત મનોરથો અત્ર સત્વર ફલીજૂત થાય છે.”—૨

“હસોર્દ્ધવ્યં પદ્મવલ્લભકારં

નાભિશ્રવત્ તે કમલકાનુકારમ્ ? ।

કુતોઽન્યથા સ્વચ્છતિવીક્ષિતેષુ

સર્વંભિયાં પ્રેમ તવીક્ષિતેષુ ? ” ॥ ૩ ॥—ઉપભતિ.

“પદ્મના પત્રનું અનુકરણ કરનારા એવા તારા નેત્ર-યુગલ શું લક્ષ્મીનું અનુકરણ નથી કરતા? એમ નહિ હોય તો તારા પ્રણામને વિષે દીક્ષિત તેમજ તારા નેત્ર-યુગલ વડે એવાએલા (અર્થાત્ તારા કૃપા-પાત્ર) એવા (મનુષ્યો) ને વિષે સમસ્ત સંપત્તિનો પ્રેમ ક્યાંથી (હોય)?”—૩

“અશ્વર્થિતં અન્વકવન્વકાનાં

હર્ષવક્ષાં સવન્વકાનામ્ ।

સેવમ્મિત્તે ત્વાં વિધિવહ્નમન્તે

ભિર્વાજસૌભ્યં કુપવહ્નમં તે ” ॥ ૪ ॥—છન્દઃવજ્રા.

“હર્ષના પ્રકર્ષને લઇને દેદીપ્યમાન છે નેત્રો જેનાં એવા લબ્ય-સમુદાયોને પૂજ્ય (તેમજ પહિડતોને પ્રિય) એવા તને જેઓ વિધિપૂર્વક લાગે છે, તેઓ પહિડતોને પ્રિય એવું મોક્ષનું મુખ પામે છે.”—૪

વિદ્વાનો-પ્રશંસા—

તતસમસ્તજગચ્છુભવસ્તુતા

જિતકુવાદિગણાસ્તભવસ્તુતા ।

અવતુ વઃ પરિપૂર્ણનમા રતી-

ર્ત્તમસ્તે દદતી જિનભારતી ॥ ૭ ॥

—કૃત૦

“ રતેરહંકૃત્યપનાયિકામિ-

ર્ષેપુઃશ્રિયા તે સુરનાયિકામિઃ ।

નાક્ષોમિ ચેતઃ પરમાવલીન-

મચ્ચિન્ત્યવિસ્તારિશુભાવલીનમ્ ” ॥ ૫ ॥—ઉપભતિ.

“ (કંદર્પની પત્ની) રતિના ગર્વને દૂર કરનારી એવી સુરાંગનાઓ પોતાના દેહની સંપત્તિદ્વારા, ઉત્તમ લાવને વિષે લીન એવા, તેમજ અચિન્ત્ય, વિસ્તીર્ણ અને શુભ એવી શ્રેણિઓના સ્વામી એવા તારા ચિત્તને ચક્રિત કરી શકી નહિ.”—૫

“ પ્રભો ! તવાસ્તસ્રરરાજમાને

નચ્ચાંશુજાલેન વિરાજમાને ।

ક્રમામ્બુજે લક્ષ્મિગૃહે રસેન-

શાક્રાર્ચનીય ! સ્તુમહે રસેન ” ॥ ૬ ॥—ઉપભતિ.

“ હે નાથ ! હે પૃથ્વી-પતિઓના તેમજ ઇન્દ્રોના પૂજ્ય ! લક્ષ્મીના મંદિરરૂપ એવાં, વળી નખનાં કિરણોના સમૂહ વડે શોભતાં, તેમજ વળી દળી નાંખ્યો છે કંદર્પરાજના ગર્વને જેણે એવાં તારાં ચરણોની અમે પ્રેમપૂર્વક સ્તુતિ કરીએ છીએ.”—૬

“ આકાશ્વિતા ચક્રુર્વિષં જનતાભિરામા-

સ્પૃષ્ટા મહોદયપુરી ધ્રુવતાભિરામા ।

અપ્યધ્વરશ્રુતિતપઃસવનાદતે ન

પુંસાઽઽપ્યતે જિન ! તવ સ્તવનાદતેન ? ” ॥ ૭ ॥—વસન્તતલિકા.

“ લોકો વડે યહુ પ્રકારે આકાંક્ષા (ઇચ્છા) રખાયેલી એવી, વ્યાધિ વડે નહિ સ્પર્શ કરાયેલી (અર્થાત્ અવ્યાબાધ) એવી, તેમજ નિશ્ચયતા વડે મનોહર એવી મહોદય-નગરી (મુક્તિ-પુરી) ને (પણ) યજ્ઞ, શ્રુતિ, તપ અને જ્ઞાન કર્યા વિના પણ હે વીતરાગ ! તારા સ્તવનને વિષે આદરવાળો મનુષ્ય શું પામતો નથી કે ? ”—૭

“ દ્વયં કળીન્દ્રસતતભિતપાર્શ્વ ! નાઽથ

સ્ત્રી વા સ્તવં પઠતિ યસ્યૈવ પાર્શ્વનાથ ! ।

તસ્યૈ સ્પૃહામવૃજિનપ્રભવાય ! નથ્યા

લક્ષ્મીર્વિમર્તિ સુમનઃસમવાયનધ્યા ” ॥ ૮ ॥—વસન્તતલિકા.

“ હે નાગેન્દ્ર વડે નિરંતર આશ્રય લેવાયેલો છે જેની આજુબો એવા હે (નાથ) ! હે પાર્શ્વનાથ ! પુણ્યની ઉત્પત્તિનો લાભ છે જેના દ્વારા એવા હે (ઇશ્વર) ! જે નર કે નારી તારા (આ) સ્તોત્રનું પઠન કરે છે, તેવાની, નવીન (અર્થાત્ તરુણ) એવી તેમજ દેવોના સમુદાયને નબળા (સ્તુતિ કરવા લાયક) એવી લક્ષ્મી ઇચ્છા રાખે છે.”—૮

ટીકા

જિનભારતી-વાગ્ અવતુ । વઃ-યુષ્માન્ । શુભવસ્તુનાં ભાવઃ શુભવસ્તુતા, કૃતા સમ-
સ્તજગતઃ શુભવસ્તુતા યયા સા તથાવિધા । જિતઃ કુવાદિગણો યયા સા । અસ્તો-વિક્ષિપ્તો
ભવઃ-સંસારો યૈઃ ગતાવતા સાધવસ્તૈઃ સ્તુતા इत्यर्थः । ગામ્भीર્યશબ્દેન પરિપૂર્ણ નમો યયા ।
નરશ્ચ મરુતશ્ચ નૃમરુત્ તસ્મૈ નૃમરુતે । રતીઃ-સુખાનિ । દદતી-પ્રગ્ચ્છન્તો । યા વાગ્ ॥૭॥

અન્વયઃ

કૃત-સમસ્ત-જગત્-શુભ-વસ્તુતા, જિત-કુ-વાદિન્-ગણા, અસ્ત-ભવ-સ્તુતા, પરિપૂર્ણ-નમાઃ,
નૃ-મરુતે રતીઃ દદતી જિન-ભારતી વઃ અવતુ ।

શીખદાર્થ

સમસ્ત=અખિલ, સંપૂર્ણ.

જગત્=દુનિયા.

શુભ=શુભ.

વસ્તુ=પદાર્થ.

કૃતસમસ્તજગત્શુભવસ્તુતા=કર્તુ છે અખિલ વિશ્વને
શુભ વસ્તુના ભાવવાળું જેણે એવી.

જિત (ધાં જિ)=જીતેલા, પરાજિત કરેલા.

ગણ=સમુદાય, સમૂહ.

જિતકુવાદિગણા=પરાજય કર્યો છે કુવાદીઓના
સમુદાયનો જેણે એવી.

સ્તુત (ધાં સ્તુ)=સ્તુતિ કરાયેલ.

અસ્તભવસ્તુતા=પરાસ્ત કર્યો છે સંસાર જેમણે એવા
વડે સ્તુતિ કરાયેલી.

અવતુ (ધાં અવ)=અચાવો, રક્ષણ કરો.

વઃ (મૂં યુષ્મદ્)=તમને.

પરિપૂર્ણ (ધાં પૂ)=પૂરી દીધેલ.

નમસ્ત=આકાશ, ગગન.

પરિપૂર્ણનમાઃ=પૂરી નાંખ્યું છે ગગન જેણે એવી.

રતીઃ (મૂં રતિ)=સુખોને.

નૃ=મનુષ્ય, માનવ.

મરુત્=દેવ, અમર.

નૃમરુતે=માનવ અને અમરને.

દદતી (ધાં દા)=આપનારી.

ભારતી=વાણી, દેશના.

જિનભારતી=જિન-વાણી, જિનેશ્વરની દેશના.

શ્લોકાર્થ

જિન-વાણીની પ્રશંસા—

“ કર્તુ છે અખિલ વિશ્વને શુભ વસ્તુના ભાવમય જેણે એવી, તેમજ જીત્યો છે
કુવાદીઓના સમુદાયને જેણે એવી, તથા વળી નષ્ટ કર્યો છે (ચોર્યાસી લાખ ચોનિરૂપ)
સંસાર જેણે એવા (મુનિવરો) વડે સ્તુતિ કરાયેલી, અને વળી (ગાંભીર્યાદિક ગુણે
કરીને) પૂરી નાંખ્યું છે ગગન જેણે એવી, તેમજ માનવ તથા દેવને સુખો અર્પણ
કરનારી એવી જિન-વાણી (હે ભવ્યો !) તમારું રક્ષણ કરો.”—૭

૫ ૫ ૫ ૫

ધરણપદ્મહિલાયાઃ સ્તુતિઃ—

સુફળરક્તસરીસ્ટપરાજિતાં

રિપુબલપ્રહતાવપરાજિતામ્ ।

સ્મરત તાં ધરણાગ્રિમયોષિતં

જિનગૃહેષુ યયાઽશ્રમયોષિતમ્ ॥ ૮ ॥

—કૃત૦

ટીકા

ધરણાગ્રેયોષિતં—પદ્મહિલં સ્મરત । કિંમૂતાં ? ગુરુગ્રેહ રક્તાનિ યેષાં તે તથા-
વિધાઃ સરોરપાઃ—સર્પાસૈ પરાજિતામ્ । રિપુબલપ્રહતૌ અપરાજિતાઃ । જિનાલયે- યયા
શ્રમ-રહિતયા ડષિતં—નિવસિતમ્ ॥ ૮ ॥

અન્વયઃ

યયા અ-શ્રમયા જિન-ગૃહેષુ ડષિતં, તાં સુ-ફળ-રક્ત-સરીસ્ટ-પરાજિતાં, રિપુ-બલ-પ્રહતૌ
અ-પરાજિતાં (અથવા અપર-અજિતાં) ‘ધરણ’-અગ્રિમ-યોષિતં સ્મરત ।

શીખરાર્થ

સુ=શ્રેષ્ઠતાવાચક અન્યથ.

ફળ=ફેણુ.

રક્ત=રત્ન, મણિ.

સરોરપ=સર્પ, સાપ.

રાજિત (ધા૦ રાજ)=શોભાયમાન, સુશોભિત.

સુફળરક્તસરોરપરાજિતાં=જેની સારી ફેણુમાં રત્ન
છે એવા સર્પો વડે સુશોભિત.

રિપુ=શત્રુ, દુશ્મન.

બલ=સૈન્ય.

પ્રહતિ=નાશ.

રિપુબલપ્રહતૌ=શત્રુના સૈન્યનો નાશ કરેવામાં.

પરાજિત (ધા૦ જિ)=હારી ગયેલ.

અપર=અન્ય.

અજિત=નહિ હતાયેલ.

અપરાજિતાં=(૧) નહિ હતાયેલી; (૨) અન્ય કોઈથી
નહિ હતાયેલી.

સ્મરત (ધા૦ સ્મ)=તમે સ્મરણ કરો.

તાં (મૂ૦ તદ્)=તેને.

ધરણ=ધરણેન્દ્ર, નાગ-પતિ.

અગ્રિમ=પ્રથમ, મુખ્ય.

યોષિત્=શ્રી, પત્ની.

ધરણાગ્રિમયોષિતં=ધરણેન્દ્રની પદ્મશણીને.

ગૃહ=ઘર.

જિનગૃહેષુ=જિનાલયોને વિષે.

યયા (મૂ૦ યદ્)=જેના વડે.

શ્રમ=પરિશ્રમ, થાક.

અશ્રમયા=અવિદ્યમાન છે પરિશ્રમ જેને વિષે એવી,
થાક-રહિત.

ડષિતં (ધા૦ વસ)=રહેવાયું, નિવાસ કરાયો.

શ્લોકાર્થ

ધરણેન્દ્રની પદ્મશણીની સ્તુતિ—

“ અવિદ્યમાન છે પરિશ્રમ જેને વિષે એવા જેનાથી જિનાલયોમાં નિવાસ કરાયો,

તે, રત્ન છે જેની સારી ફેણોમાં એવા સર્પો વડે સુશોભિત એવી, તેમજ વળી શત્રુ-
ઓના સૈન્યનો સંહાર કરવામાં કાઢથી પણ ગાંજ ન બચ એવી (તે) ધરણેન્દ્રની
અથ-મહિષીને (હે મુમુક્ષુ જનો!) તમે સ્મરો.”—૮

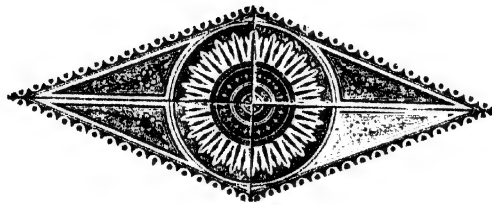
સ્પષ્ટીકરણ

ધરણેન્દ્ર—

જૈન શાસ્ત્રમાં દેવોના (૧) ભુવનપતિ, (૨) વ્યંતર, (૩) જ્યોતિષ્ઠ અને (૪) વૈમા-
નિક એમ ચાર પ્રકારે બતાવ્યા છે. તેમાં વળી ભુવનપતિના (૧) અસુર-કુમાર, (૨) નાગ-
કુમાર, (૩) વિદ્યુત-કુમાર, (૪) સુપર્ણ-કુમાર, (૫) અગ્નિ-કુમાર, (૬) વાયુ-કુમાર, (૭) મેઘ-
કુમાર, (૮) ઉદયિ-કુમાર, (૯) દ્વીપ-કુમાર અને (૧૦) દિક્-કુમાર એમ દશ ભેદો છે. આ
ભેદોમાંના નાગકુમાર દેવોના બે ઇન્દ્રો છે અને તેમને ધરણુ અને ભૂતાનંદના નામથી
ઓળખવામાં આવે છે. આ ઉપરથી જોઇ શકાય છે કે ધરણેન્દ્ર એ નાગકુમાર દેવોના ઇન્દ્રનું
નામ છે. આ ઇન્દ્ર દક્ષિણ દિશાનો સ્વામી છે. આ ઇન્દ્રને છ અથ-મહિષીઓ છે. તેનાં
નામોના સંબંધમાં સ્થાનાંગ-સૂત્ર (પત્રાંક ૩૬૧)માં કહ્યું છે કે—

“ ધરણસ્સ પં નાગકુમારિવસ્સ નાગકુમારસ્સો હ અગ્ગમહિસીઓ પં તં—(૧) અલા,
(૨) સક્કા, (૩) સતેરા, (૪) સોતામણી, (૫) હંદા, (૬) ઘણવિજયા ”

અર્થાત્ નાગકુમારના ઇન્દ્ર ધરણેન્દ્રની (૧) અલા, (૨) શક્કા, (૩) સતેરા, (૪) સૌદામિની,
(૫) ઇન્દ્રા અને (૬) ઘનવિદ્યુતા એમ છ પટરાણીઓ છે.

૧ “ ધરણસ્ય નાગકુમારેન્દ્રસ્ય નાગકુમારરાજઃ પદ્મ અગ્રમહિષ્યઃ પ્રજ્ઞતાસકથયા—(૧) અલા, (૨) શક્કા,
(૩) સતેરા, (૪) સૌદામિની, (૫) હન્દ્રા, (૬) ઘનવિદ્યુતા ” ।

३ श्रीशंभवजिनस्तुतयः

अथ शंभवाय स्तुतिः—

नमो भुवनशेखरं दधति ! देवि ! ते वन्दिता-
मितिस्तुतिपराऽगमत् त्रिदशपावली वन्दिता ।
यदीयजननीं प्रति प्रणुत तं जिनेशं भवं
निहन्तुमनसः सदाऽनुपमवैभवं 'शंभवम्' ॥ ९ ॥

—पृथ्वी (८, ९)

टीका

यदीयजननीं प्रति त्रिदशपावली-इन्द्रावली वन्देर्भावो-वन्दिता तां वन्दितां
अगमत्-गतवती इतिस्तुतिपरा सती हे भुवनमुकुटं पुत्रं दधति-धारयमाणे ! हे देवि !
ते-तुभ्यं नमोऽस्तु । इन्द्रावली किंभूता ? वन्दिता । कैः ? देवादिभिः इति गम्यते । तं
जिनेशं भवं निहन्तुमनसः सन्तः प्रणुत यूयं निरुपमभूतिम् ॥ ९ ॥

अन्वयः

(हे) भुवन-शेखरं दधति ! देवि ! ते नमः इति-स्तुति-परा, वन्दिता त्रिदश-प-आवली यदीय-
जननीं प्रति वन्दितां अगमत्, तं अनुपम-वैभवं जिन-ईशं 'शंभवं' भवं 'निहन्तु-मनसः प्रणुत ।

श्लोकार्थ

नमस्=नमस्कार होणे.

शेखर=मुकुट.

भुवनशेखरं=त्रैलोक्यना मुकुटसमानने.

दधति ! (मू० दधती)=डे धारण करनारी !

देवि ! (मू० देवी)=डे देवी !

ते (मू० युष्मद्)=तने.

वन्दितां (मू० वन्दिता)=अन्दीपणाने.

इति=आ प्रमाणे.

स्तुति=स्तुति, स्तवन.

परा=तत्पर.

इतिस्तुतिपरां=अ प्रमाणेनी स्तुतिमां तत्पर.

अगमत् (घा० गम्)=प्राप्त होती है.

त्रिदश=देव, सुर.

त्रिदशप=देवेन्द्र, सुरपति.

आवली=श्रेणि.

त्रिदशपावली=सुरेन्द्रनी श्रेणि.

વન્દિતા (ધાં વન્દ)=વન્દન કરાયેલી.

યદીય=જેની.

જનની=માતા.

યદીયજનની=જેની માતાને.

પ્રતિ=ને.

પ્રણુત (ધાં નુ)=તમે સ્તુતિ કરો.

ત્વં (સૂં તદ્)=તેને.

ઈશ=સ્વામી, પ્રભુ.

જિનેશં=તીર્થપતિને, જિનેશ્વરને.

મૃત્વં (સૂં મૃત્)=સંસારને.

નિહન્તુ (ધાં હન્)=નાશ કરવાને.

મનસ્=મન.

નિહન્તુમનસઃ=નાશ કરવાના મનવાળા.

સદ્વા=સર્વદા, હમેશાં.

અનુપમ=અસાધારણ, નિરૂપમ.

વૈભવ=સંપત્તિ.

અનુપમવૈભવં=નિરૂપમ છે સંપત્તિ જેની એવાને.

શંભવં (સૂં શંભવ)=શંભવ(નાથ)ને.

શ્લોકાર્થ

શ્રીશંભવનાથની સ્તુતિ—

“ ‘ હે ત્રૈલોક્યના મુકુટ(સમાન પુત્ર)ને (કુક્ષિમાં) ધારણ કરનારી દેવી ! તને નમસ્કાર હોજો’ એવી સ્તુતિ કરવામાં તત્પર એવી, તેમજ (દેવ અને દાનવ વડે) વન્દન કરાયેલી એવી સુરપતિઓની શ્રેણિ જેની માતા પ્રતિ બન્દિ-ભાવને ધારણ કરતી હવી, તે અસાધારણ સંપત્તિવાળા (તૃતીય) જિનેશ્વર ‘શંભવ(નાથ)ની (હે ભગ્ય-જનો!) સંસારનો નાશ કરવાના મનવાળા (થયા થકા) તમે સ્તુતિ કરો.”—૯

સ્પષ્ટીકરણ

પદ્ય-મીમાંસા—

આ કાવ્યની પદ્ધતિ-અનુસાર આ તેમજ ત્યાર પછીનાં ત્રણ પદ્યો પણ ‘પૃથ્વી’ નામના સમવૃત્તમાં રચવામાં આવ્યાં છે. એનું લક્ષણ નીચે મુજબ છે:—

“ દ્વિતાલ્પમલિકુન્તલે ! યદિ પઙ્કટમં દ્વાદશં
ચતુર્દશમથ પ્રિયે ! મુદ્ ગમીરનામિહદે ! ।

સપશ્ચવશમાન્તિકં તદ્વુ યત્ર કાન્તે ! યતિ-
ર્ગિરીન્દ્રફણિમૃત્કુલૈર્ભવતિ સુમ્નુ ! ‘પૃથ્વી’ હિ સા ॥”

—શ્રુત૦ શ્લોક ૪૦.

કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે હે ભ્રમરના સમાન (કૃષ્ણ) કેશવાળી (કામિની) ! જે વૃત્તનો થીજો અક્ષર તેમજ હે પ્રિયા ! જેના છકા, આઠમા, બારમા તથા ચૌદમા અક્ષરો પણ દીર્ઘ હોય અને વળી હે જાડી નાભિરૂપ હૃદવાળી (લલના) ! આ ઉપરાંત જેના પંદરમા અને છેવટના અર્થાત્ સત્તરમા અક્ષરો પણ દીર્ઘ હોય અને હે કાન્તા ! જે વૃત્તમાં આઠમા અને ત્યાર પછીના નવ અક્ષરો બાદ વિરામ-સ્થાન હોય, તે વૃત્ત હે સુમ્નુ ! ‘પૃથ્વી’ છે.

આ સત્તર અક્ષરના વૃત્તમાં જ, સ, જ, સ અને ય એમ પાંચ ગણો છે, જ્યારે છેવટના એ અક્ષરો અનુક્રમે હ્રસ્વ અને દીર્ઘ છે. આ વાત લક્ષ્યમાં આવે એટલા માટે આ પદ્યના પ્રથમ પાદ પ્રતિ નજર કરીએ.

ન મોં મુ। ઘ ન શો। છ રં દા ધ તિં દે। વિ તેં બન્। દિં તા
 જ સ જ સ ય લ ગ
 આથી કરીને તો ‘પૃથ્વી’ નું નીચે મુજબનું લક્ષણ ચરિતાર્થ થાય છે—

“જસૌ જસયલા ઘસુપ્રહયતિશ્ચ પૃથ્વી ગુહઃ”

પદ્ય-યમકાર—

આ પદ્યનાં ચારે ચરણોમાં છેવટના ત્રણ ત્રણ અક્ષરો સમાન છે (કેમકે યમકમય પદ્યમાં બકાર અને વકાર એક ગણાય છે). આ પદ્યનું પદ્ય પણ આવી જાતના યમકથી વિભૂષિત છે.

૫ ૫ ૫ ૫

સકલજિનેશ્વરાણાં જન્માભિષેકઃ—

સુમેરુગિરિમૂર્ધનિ ધ્વનદનેકદિવ્યાનકે

સુરૈઃ કૃતમવેક્ષ્ય યં મુમુદિરેડિતિભવ્યા ન કે ।

જગત્રિતયપાવનો જિનવરાભિષેકો મલં

સદા સ વિધુનોતુ નોડશુભમયં ઘનાકોમલમ્ ॥ ૧૦ ॥

—પૃથ્વી

ટીકા

ધ્વનન્તઃ—શઃ યન્તઃ અનેક(કે) દિવ્યાનકા—દિવ્યપદ્મ યસ્મિન્ । અતીવ ભવ્યાઃ
 કે ન પ્રમુદિતાઃ ? । નઃ—અસ્માકં મલં—અષ્ટપ્રકારં કર્મ વિધુનોતુ—અપનયત્ । ઘનં ચ તત્
 અકોમલં ચ કઠિનમિત્યર્થઃ ॥ ૧૦ ॥

અન્વયઃ

ધ્વનત્—અનેક—દિવ્ય—આનકે સુમેરુ—ગિરિ—મૂર્ધનિ સુરૈઃ કૃતં યં (જિન—અભિષેકં) અવેક્ષ્ય કે
 અતિ—ભવ્યાઃ ન મુમુદિરે ? સઃ જગત્—ત્રિતય—પાવનઃ જિન—વર—અભિષેકઃ નઃ અ—શુભ—મયં, ઘન—
 અ—કોમલં મલં સદા વિધુનોતુ ।

શીખડાર્થ

સુમેરુ=મેરુ.

ગિરિ=પર્વત.

મૂર્ધન=ટોચ, શિખર.

સુમેરુગિરિમૂર્ધનિ=મેરુ પર્વતની ટોચ ઉપર.

ધ્વનત્ (ધા० ધ્વન્)=શીખડાયમાન.

અનેક=અનેક.

દિવ્ય=દિવ્ય, સ્વર્ગીય.

આનક=દુદ્ધુલિ, વાઘ—વિશેષ.

ધ્વનદને—ધ્વનિ—વાગી રહી છે અનેક દિવ્ય

દુદ્ધુલિઓ બધાં એવા.

૧ સરખાવો—

“રલયોર્લયોશ્ચેવ, શસયોર્શવયોસ્થા ।

વદન્ત્યેષાં ચ સાવર્ણ્ય—મલકારવિદો જનાઃ ॥ ”

સુરૈઃ (મૂં સુર)=દેવો વડે.
 કૃતં (મૂં કૃત)=કરેલ.
 અવેક્ષ્ય (ધાં ફેક્ષ)=જોધને.
 યં (મૂં યદ્)=જેને.
 મુમુદિરે (ધાં મુદ્)=હર્ષિત થયા, હર્ષ પામ્યા.
 અતિ=અતિશય.
 ભવ્ય=ભવ્ય, મોક્ષે જનાર.
 અતિભવ્યાઃ=અતિશય ભવ્ય, અદ્વૈતસંસારી.
 ન=નહિ.
 કૈ (મૂં કિમ્)=કોણ.
 ત્રિતય=ત્રણનો સમુદાય.
 પાવન=પવિત્ર કરનાર.

જગત્ત્રિતયપાવનઃ=ત્રણે લોકને પવિત્ર કરનાર.
 અભિષેક=અભિષેક.
 જિનવરામિષેકઃ=જિનેશ્વરોનો અભિષેક.
 મલં (મૂં મલ)=મલને.
 સઃ (મૂં તદ્)=તે.
 વિધુનોતુ (ધાં ઘા)=નષ્ટ કરો, દૂર કરો.
 મય=પ્રચુરતાવાચક શબ્દ.
 અશુભમયં (મૂં અશુભમય)=અશુચિથી ભરપૂર.
 ઘન=નિભિડ, ગહન.
 કોમલ=મૃદુ, કોમળ.
 ઘનાકોમલં=નિભિડ તેમજ કઠણ.

શ્લોકાર્થ

સકલ જિનેશ્વરોનો જન્મ-અભિષેક—

“વાગી રહી છે અનેક દિવ્ય દુંડુભિયો જ્યાં એવા 'મેરૂ ગિરિરાજના શિખર ઉપર દેવતાઓ દ્વારા કરાયેલ જે (અભિષેક)ને જોધને કયા સુભવ્ય જીવો ખુશી ન થયા? (અર્થાત્ સર્વે પ્રમુદિત થયા) તે ત્રૈલોક્યને પવિત્ર કરનારો જિનેશ્વરનો અભિષેક આપણા અશુચિથી ભરપૂર, ગહન તેમજ કઠણ એવા (અષ્ટ 'કર્મરૂપી') મલનો સદા નાશ કરે.”—૧૦

શ્રીસિદ્ધાન્તપરિચયઃ—

અપેતનિધનં ધનં બુધજનસ્ય શાન્તાપદં

પ્રમાણનયસંકુલં મૃશમસદૃશં તાપદમ્ ।

જના ! જિનવરાગમં ભજત તં મહાસમ્પદં

યદીપ્સથ સુસ્વાત્મકં વિગતકામહાસં પદમ્ ॥ ૧૧ ॥

—પૃથ્વી

૧ મેરૂ પર્વતની માહિતી માટે જુઓ સ્તુતિ-ચતુર્વિંશતિકા (પૃં ૩૩).

૨ જન્મ-અભિષેક એ તીર્થકરના પાંચ કલ્યાણકો પૈકી 'જન્મ-કલ્યાણક' સાથે સંબંધ ધરાવે છે. એની સ્થૂળ રૂપરેખા સાઝ જુઓ સ્તુતિ-ચતુર્વિંશતિકા (પૃં ૩૦-૩૩).

૩ કર્મનું ચર્કિચિત્ત્વ સ્વરૂપ સ્તુતિ-ચતુર્વિંશતિકા (પૃં ૬-૭) માં આલેખેલું છે.

ટીકા

જિનવરાગમં ભજત યૂયમ્ । અપેતં-ગતં નિધનં-પર્યન્તો યસ્ય । શાન્તા આપદો યેન તમ્ । પ્રમાણાનિ-પ્રત્યક્ષાદીનિ નયા-નૈગમાદયઃ તૈઃ સંકુલમ્ । અસત્યઃ-અશોભના દૃષ્ટયો યેષાં તે તથાવિધાનાં તાપદમ્ । મહત્યઃ સમ્પદો યસ્મિન્નાગમે તમ્ । યદિ ર્હૃસ્થ સુખરૂપં પદમ્ । કિંભૂતં ? વિગતઃ કામહાસો યસ્મિન્ પદે તત્ ॥ ૧૧ ॥

અન્વયઃ

(હે) જનાઃ ! યદિ સુખ-આત્મકં વિગત-કામ-હાસં પદં ર્હૃસ્થ, (તર્હિ) અપેત-નિધનં, બુધ-જનસ્ય ધનં, શાન્ત-આપદં, પ્રમાણ-નય-સંકુલં, અસત્-દશાં મૃશાં તાપ-દં, મહત્-સમ્પદં તં જિન-વર-આગમં ભજત ।

શીઘ્રાર્થ

અપેત (ધા० દ)=દૂર થયેલ, નષ્ટ થયેલ.
નિધન=અંત, નાશ.
અપેતનિધનં=દૂર થયો છે અંત જેનો એવા.
ધનં (મૂ० ધન)=ધન, દોલત.
બુધ=ડાહો માણસ, પણ્ડિત.
જન=ગ્રોહ.
બુધજનસ્ય=પણ્ડિત પુરૂષોના.
શાન્ત (ધા० શમ્)=શાન્ત થયેલ, નાશ પામેલ.
આપદ્=કષ્ટ.
શાન્તાપદં=શાન્ત થઈ છે આપત્તિઓ જે દ્વારા એવા,
નષ્ટ થયાં છે કષ્ટો જેથી એવા.
પ્રમાણ=પ્રમાણ, યથાર્થ જ્ઞાન.
નય=ખરેખરો અભિપ્રાય, નય.
સંકુલ=મિશ્રિત, વ્યાપ્ત.
પ્રમાણનયસંકુલં=પ્રમાણ અને નયો વડે વ્યાપ્ત.
મૃશાં=અત્યન્ત.
અસત્=કુદ.
દશ્=દૃષ્ટિ.
અસદૃશ્વાં=મિથ્યા-દૃષ્ટિઓના.
તાપ=સંતાપ.

દા=આપવું.
તાપદં (મૂ० તાપદ)=સંતાપ કરનારા.
જનાઃ ! (મૂ० જન)=હે મનુષ્યો !
આગમ=સિદ્ધાન્ત.
જિનવરાગમં=જિનેશ્વરના સિદ્ધાન્તને.
ભજત (ધા० ભજ્)=ભજો.
મહત્=મહા, ઘણી.
સમ્પદ્=સંપત્તિ, સંપદા.
મહાસંપદં=મહાસંપત્તિ છે જેને વિષે એવા.
યદિ=જો.
ર્હૃસ્થ (ધા० આપ્)=તમે મેળવવા ઇચ્છો છો.
સુખ=સુખ.
આત્મન્=આત્મા, સ્વરૂપ.
સુખાત્મકં=સુખરૂપ.
વિગત (ધા० ગમ્)=નષ્ટ થયેલ.
કામ=કંદર્પ, કામદેવ, અનંગ.
હાસ=હાસ્ય.
વિગતકામહાસં=નષ્ટ થયાં છે કામ અને હાસ્ય
જ્યાં એવા.
પદં (મૂ० પદ)=સ્થાનને.

શ્લોકાર્થ

શ્રીસિદ્ધાન્તનો પરિચય—

“હે માનવો ! જો તમે સુખરૂપ તેમજ વિશેષતઃ ગયેલાં છે અનંગ અને હાસ્ય જ્યાંથી એવા (અર્થાત્ વિષય-વાસના અને હાસ્યથી વિસુખ એવા) (ભોક્ષરૂપી)

रोहिणीदेवी.

निर्याणकृतिकायाम—

“तवायां रोहिणीं भवदवणीं गुरुभिवादनं च नृभुजामधनववाणा-
न्वितदक्षिणपाणिं गङ्गाधनुर्युक्तवामपाणिं चेति ।”

પદની અભિલાષા રાખતા હો, તો તો નષ્ટ થયો છે નાશ જેનો (અર્થાત્ અવિનાશી) એવા, વળી પશ્ચિંકત પુરુષોના ધનરૂપ, તથા વળી શાન્ત થઇ છે આપત્તિઓ જે દ્વારા એવા, તેમજ (પ્રત્યક્ષાદિક) 'પ્રમાણો અને (નૈગમાદિ) 'નયો વડે વ્યાપ્ત એવા, તેમજ વળી 'મિથ્યાદૃષ્ટિઓને અત્યંત સંતાપ-કારક અને સમ્યક્દૃષ્ટિઓને મહાસંપત્તિયુક્ત એવા તે જિનેશ્વરના સિદ્ધાન્તને તમે લાજો."—૧૧

રૂપદીકરણ

પદ-અમતકાર—

આ પદનાં પ્રથમનાં બે ચરણોમાંના છેવટના ચાર ચાર અક્ષરો સમાન છે, જ્યારે બાકીનાં બે ચરણોમાં તો છેવટના પાંચ પાંચ અક્ષરો સમાન છે. તેરમું પદ પણ આવા પ્રકારના અમકથી વિભૂષિત છે, પરંતુ અત્ર વિશેષતા એ છે કે આ પદનાં ચારે ચરણોમાં છેવટના બે બે અક્ષરો સમાન છે.

૫ ૫ ૫ ૫

રોહિણીદેવ્યાઃ સ્તુતિઃ—

શરાક્ષધનુશઙ્ખમૃન્નિજયશોવલક્ષા મતા

કૃતાખિલજગજ્જનાન્નિતમહાબલક્ષામતા ।

વિનીતજનતાવિપદ્વિપસમૃદ્ધ્યભિદ્રોહિણી

મમાસ્તુ સુરભિસ્થિતા રિપુમહીઘ્રમિદ્ 'રોહિણી' ॥૧૨॥૩॥

—પૃથ્વી

ટીકા

સુરભિસ્થિતા રોહિણી દેવતા રિપુપર્વતવિદારિકા મમાસ્તુ । કિંવિશિષ્ટા ? શરાક્ષં ધનુશ્ચ ઉકારાન્તોઽપ્યસ્તિ શઙ્ખાન્ વિભર્તીતિ । નિજયશ ઇવ લક્ષા । મતા-અમીષ્ટા । સમં તજગતાં અહિતા-વૈરિણઃ તેષાં મહાબલોત્તેષાં કૃતા ક્ષામતા યયા સા । વિનીતજન-તાયા વિપદ એવ હસ્તિનસ્તેષાં સમૃદ્ધિઘાતકા ॥ ૧૨ ॥

અન્વયઃ

શર-અક્ષ-ધનુ-શઙ્ખ-મૃત્, નિજ-યશસ્-લક્ષા, મતા, કૃત-અખિલ-જગત્-જન-અહિત-મહત્-બલ-ક્ષામતા, વિનીત-જનતા-વિપદ્-વિપ-સમૃદ્ધિ-અભિદ્રોહિણી સુરભિ-સ્થિતા 'રોહિણી' મમ રિપુ-મહીઘ્ર-મિદ્ અસ્તુ ।

૧ પ્રમાણસંબંધી સ્થૂળ માહિતી ન્યાયવિશારદ ન્યાયતીર્થ મુનિશ્રી ન્યાયવિજયજીકૃત ન્યાયકુસુ-માંજલિના તૃતીય સ્તબકમાંથી મળી શકશે.

૨ આ નયોના હુંક સ્વરૂપ સાડ જુઓ સ્તુતિ-ચતુર્વિંશતિકા (પૃ. ૧૮-૨૨).

૩ મિથ્યા-દૃષ્ટિઓના લાભ અને અલાભ એમ બે મુખ્ય ભેદો છે. આ સંબંધમાં વિશેષ માહિતી માટે જુઓ તત્ત્વાર્થાધિગમસૂત્રના ૩૨ મા સૂત્ર ઉપરની ટીકા.

શીર્ષિકા

શરણ=આણ.

અપ=માલા.

ધનુ=ધનુષ્ય.

શંખ=શંખ.

મૃ=ધારણ કરવું.

શરાશ્ચધનુશ્ચમૃત=આણ, અપ-માલા, ધનુષ્ય અને શંખને ધારણ કરનારી.

મિત્ર=પોતાની.

યશસ્=કીર્તિ.

બલશ્ચ=ધવલ, શ્વેતવર્ણી.

પિતૃણામિત્રાણામિત્રા=પોતાની કીર્તિના જેવી ધવલ.

મતા (મૂં મત)=અભીષ્ટ.

અલિલ=સમસ્ત.

અહિત=શત્રુ, વૈરી.

ક્ષામતા=ક્ષીણપણું, દુર્બલતા.

કૃતાલિલજગજ્જનાહિતમહાબલક્ષામતા=સમસ્ત

જગતના મનુષ્યોના શત્રુઓના મહાસૈન્યને ક્ષીણ કર્યું છે જેણે એવી.

ચિનીત=વિનયયુક્ત.

જનતા=જન-સમૂહ.

વિપદ=વિપત્તિ, આપત્તિ,

દ્વિપ=કુંજર, હાથી.

સમૃદ્ધિ=અત્યંત સંપત્તિ.

અભિદ્રોહિણી (મૂં અભિદ્રોહિન્) દ્રોહ કરનારી, ક્ષય કરનારી.

ચિનીતજનતાવિપદવિપસ-અભિદ્રોહિણી=વિનય-શીલ જન-સમૂહની વિપત્તિનો ક્ષય કરનારી.

મમ (મૂં અસ્મદ્)=મારા.

અસ્તુ (ધાં અસ્)=થાઓ.

સુરભિ=ગાય.

સ્થિતા (મૂં સ્થિત) બેઠેલી.

સુરભિસ્થિતા=ગાય ઉપર બેઠેલી.

મહીશ્વ=મહીધર, પર્વત.

મિદ્=ભાંગવું, તોડી નાંખવું.

રિપુમહીશ્વમિદ્=શત્રુરૂપી પર્વતને ભેદનારી.

રોહિણી=રોહિણી (દેવી).

શ્લોકાર્થ

રોહિણી દેવીની સ્તુતિ—

“આણ, અપ-માલા, ધનુષ્ય અને શંખને ધારણ કરનારી, પોતાની કીર્તિના જેવી ધવલ, વર્ણી દુર્બલ બનાવ્યું છે સમસ્ત વિશ્વના માનવોના મહાસૈન્યને જેણે એવી, તથા વર્ણી વિનયશીલ જન-સમૂહના કષ્ટરૂપી કુંજરની અત્યંત સંપત્તિનો ક્ષય કરનારી, તેમજ ગાય ઉપર આરૂઢ થયેલી એવી રોહિણી (દેવી) મારા દુશ્મનરૂપી પર્વતોને ભેદનારી થાઓ.”—૧૨

સ્પષ્ટીકરણ

પદ્ય-અનુવાક—

આ પદ્યના પદ્ય-અનુવાકના સંબંધમાં એટલોજ ઉલ્લેખ કરવો બસ થશે કે તે ત્રીજા અને પાંચમા પદ્યને મળતું આવે છે. પરંતુ તેમ માનવામાં બકાર અને બકારને એક ગણવા પડે છે તેનું શું એવો પ્રશ્ન ઉપસ્થિત થાય છે. આના સમાધાનાર્થે કહેવાનું કે આ વાત તો આપણે નવમા પદ્યના સ્પષ્ટીકરણ (પૃં ૨૨)માં વિચારી ગયા છીએ. છતાં પણ એમ નિવેદન કરવું અસ્થાને નહિ ગણાય કે—

“यमकश्चेपचित्रे, बबयोर्दलयोर्न मित्.”

એ વાત સ્તુતિ-અતુર્વિશતિકા (પૃં ૯૧)માં પણ વિચારવામાં આવી છે.

શ્રીરોહિણીનું સ્વરૂપ—

‘પુષ્પ ધીજને ઉત્પન્ન કરે તે રોહિણી’ એ રોહિણી શબ્દનો વ્યુત્પત્તિ-અર્થ છે. રોહિણી દેવી એ સોળ વિદ્યા-દેવીઓ પૈકી એક છે. તેને ચાર હાથ છે. તેના જમણા બે હાથ જપ-માલા અને ખાણથી અલંકૃત છે, જ્યારે ડાબા બે હાથ શંખ અને ધનુષ્યથી શોભે છે. વળી તે કુન્દ, પુષ્પ, હિમ ધ્યાલિકના જેવી શ્વેતવર્ણી છે અને ગાય એ એનું વાહન છે. આ હકીકત નિર્વાણ-કલિકા ઉપરથી જોઈ શકાય છે, કેમકે ત્યાં કહ્યું છે કે—

“તત્રાઘ્યાં રોહિણીં ધવલવર્ણાં સુરભિવાહનાં ચતુર્ભુજામક્ષ્મજ્જવાનામ્બિજવક્ત્રિજપાણિં ચક્ષુઃકામપાણે ચેતિ.”

આ વાતની નિમ્ન-લિખિત શ્લોક પણ સાક્ષી પૂરે છે:—

“શક્ષ્મામાલાશરચાપશાલિ-
ચતુષ્કરા કુન્દતુષારગૌરા ।
ગોગામિની ગીતવરપ્રભાવા
શ્રી‘રોહિણી’ સિદ્ધિમિમાં દદાતુ ॥”

—આચાર-દિનકર, પત્રાંક ૧૬૧.

૧ જે દેવીમાં વિદ્યાની પ્રધાનતા હોય તેને વિદ્યાદેવી કહેવામાં આવે છે. આવી વિદ્યાદેવીઓ એક-દર સોળ છે—(૧) રોહિણી, (૨) પ્રજ્ઞાપિત્રી, (૩) વજ્રશૃંગલા, (૪) વજ્રકુંડલી, (૫) અરુણા, (૬) નરદત્તા, (૭) કાલી, (૮) મહાકાલી, (૯) ગૌરી, (૧૦) ગાંધારી, (૧૧) મહાજવાલા, (૧૨) જ્ઞાનામ્બિકા, (૧૩) વૈરોચા, (૧૪) અમ્બુજા, (૧૫) આમ્બિકા અને (૧૬) મહામાનસી.

૪ શ્રીઅભિનન્દનજિનસ્તુતયઃ

અથ શ્રીઅભિનન્દનનાથસ્ય સ્તુતિઃ—

અભયીકૃતમીતિમજ્જનઃ

સુરપકૃતાતુલભૂતિમજ્જનઃ ।

યો ભવ્યમનોઽભિનન્દનઃ

શિવદઃ સોઽસ્તુ જિનોઽભિનન્દનઃ' ॥ ૧૩ ॥

—વૈતાલીયમ્

ટીકા

અભયીકૃતો મીતિમજ્જનો યેન સઃ । સુરપૈઃ-ઇન્દ્રૈઃ કૃતં અતુલભૂત્યા મજ્જનં યસ્ય સ તથાવિધઃ ॥ ૧૩ ॥

અન્વયઃ

યઃ ભવ્ય-મનસ્-આમનન્-નઃ, સઃ અભયીકૃત-મીતિમજ્-જનઃ, સુર-પ-કૃત-અતુલ-ભૂતિ-મજ્જનઃ 'અભિનન્દનઃ' જિનઃ શિવ-દઃ અસ્તુ ।

શીખરાર્થ

મય=મીક.

અભયીકૃત=નિર્ભય કરેલ.

મીતિ=ભય.

મીતિમજ્જન=અયશીત, ધીધેલ.

અભયીકૃતમીતિમજ્જનઃ=નિર્ભય કર્યા છે ભયશીત મનુષ્યોને જેણે એવા.

સુરપ=સુરપતિ, ઇન્દ્ર.

અતુલ=અનુપમ.

ભૂતિ=સંપત્તિ.

મજ્જન=જલાભિષેક, આન.

સુરપકૃતાતુલભૂતિમજ્જનઃ=સુરપતિઓએ કર્યો છે અસાધારણ સંપત્તિપૂર્વક જલાભિષેક જેનો એવા યઃ (મૂં ચદ્)=જે.

અભિનન્દન=આનંદ આપનારા.

ભવ્યમનોઽભિનન્દનઃ=ભવ્ય (છવો)ના ચિત્તને રંજન કરનારા.

શિવ=(૧) સુક્તિ, નિર્વાણ; (૨) કલ્યાણ, સુખ.

શિવદઃ=(૧) સુક્તિ આપનારા; (૨) કલ્યાણકારી.

જિનઃ (મૂં જિન)=તીર્થંકર.

અભિનન્દનઃ (મૂં અભિનન્દન)=અભિનન્દન (નાથ), ચતુર્થ તીર્થંકર.

ટીકા

યે જિના રક્ષન્તિ । અચરં-સ્થાવરં ત્રસં ચ પ્રાણિનમ્ । ~~સાતપત્ર~~ યે કૃતાશ્વરણા યૈસ્તે
તથાવિધાઃ । મોક્ષોપાયશોધનાઃ । યશ્ચ એવ ધનં યેષાં તે યશોધનાઃ ॥ ૧૪ ॥

અન્વયઃ

યે અ-ચરં ત્રસં ચ રક્ષન્તિ, તે શત-પત્ર-સશ્ચયે કૃત-ચરણાઃ, અપવર્ગ-ઉપાય-શોધનાઃ,
યશસ્-ધનાઃ જિનાઃ વઃ પાન્તુ ।

શબ્દાર્થ

રક્ષન્તિ (ધા० રક્ષ) = રક્ષણ કરે છે.

ચર = હાલતું ચાલતું.

અચરં (મૂ० અચર) = સ્થાવર, એકેન્દ્રિય.

ત્રસં = (મૂ० ત્રસ) = ત્રસ, હાલ્લી ચાલી શકે તે, ક્ષીન્દ્રિ-
યાદિક.

ચ = અને, તથા.

યે (મૂ० યદ્) = જેઓ.

શ્વરણ = પાદ, પગ.

કૃત-ચરણાઃ = સ્થાપન કર્યા છે અણુને જેમણે એવા.

શત = સો.

પત્ર = પત્ર, પાંખડી.

શત્રપત્ર = સો પાંખડીવાળું કમળ, શતપત્ર.

સશ્ચય = સમૂહ.

શતપત્રસશ્ચયે = શતપત્રના સમૂહ ઉપર.

ઉપાય = સાધન.

શોધન = શોધ કરનાર.

અપવર્ગોપાયશોધનાઃ = મોક્ષનાં સાધનની શોધ કરનાર.

પાન્તુ (ધા० પા) = રક્ષણ કરે, અચાવો.

જિનાઃ (મૂ० જિન) = તીર્થંકરો.

ધન = પૈસો.

યશોધનાઃ = કીર્તિ છે ધન જેમણે એવા.

શ્લોકાર્થ

તીર્થંકરોની સ્તુતિ—

“જેઓ ‘સ્થાવર તેમજ ત્રસ (જીવો)ની રક્ષા કરે છે, તે, શતપત્રના સમૂહ
ઉપર ચરણને સ્થાપન કરનારા, મોક્ષ (માર્ગ)નાં સાધનની શોધ કરનારા તેમજ કીર્તિરૂપી
ધનવાળા એવા તીર્થંકરો (હે ભગ્ય-લોક !) તમારૂં પરિપાલન કરો.”—૧૪

સ્પષ્ટીકરણ

પદ-અર્થકાર—

આ તેમજ ત્યાર પછીનાં જે પદો પણ છઠ્ઠા, સાતમા અને આઠમા પદની માફક પાઠાંત-
સમચતુરક્ષરપુનરાવૃત્તિરૂપ ચમકથી શીલે છે.

૧-૨ એકલી સ્પર્શન ઇન્દ્રિયવાળા એકેન્દ્રિય જીવને ‘સ્થાવર’ કહેવામાં આવે છે, જ્યારે બીજી પાંચ
ઇન્દ્રિયવાળા જીવોને ‘ત્રસ’ સંબોધવામાં આવે છે. આ સંબંધમાં વિચારો ન્યાયકુરુભાગવતીનો ચંચમ સ્તબક.

નિવાળીવિલાસઃ—

વ્યાસાશિલાવેષ્ટપત્રયા

પદચમ્વા નયઃ પત્રયા ।

યા મુનિભિરભાજિ નો દિતા

સા વાગસ્તુ મુદે જિનોદિતા ॥ ૧૫ ॥

—ત્રૈતા૦

ટીકા

અ. ચત્તિમિઃ અભાજિ-સેવિતા । કિંમૂતા ? વ્યાસં અશિલં વિષ્ટપત્રઃ યયા સઃ તથા-
મૂલઃ । કયા વ્યાસં ? પદચમ્વા । કિંમૂતયા ? નયા એવ પુષ્ટાનિ પત્રાણિ-વાહનાનિ ચત્તમઃ
સઃ તત્ત્વઃ । નો દિતા-અશ્વિનિતા ॥ ૧૫ ॥

અન્વયઃ

નય-પુષ્ટ-પત્રયા પદ-ચમ્વા વ્યાસ-અશિલ-વિષ્ટપ-ત્રયા યા મુનિમિઃ અભાજિ, સા જિન-ઉદિ-
તા નો દિતા વાગ મુદે અસ્તુ ।

શીખરાર્થ

વ્યાસ (ધા૦ આપ)=વ્યાપેલું, પૂર્ણ.

વિષ્ટપ=ભુવન.

ત્રય=ત્રણનો સમૂહ.

વ્યાસાશિલ-વિષ્ટપ-ત્રયા=વ્યાસ કર્યું છે સમસ્ત ત્રૈ-
લોકીયને જેણે એવા.

પદ=પદ, વાક્યનો એક ભાગ.

પદચમ્વા=પદોના સૈન્ય વડે.

પુષ્ટ (ધા૦ પુષ્)=પોષેલું.

પત્ર=વાહન.

નયપુષ્ટપત્રયા=નયોરૂપી પુષ્ટ વાહનો છે જેમાં એવા.

યા (મૂ૦ યદ)=જે.

મુનિમિઃ (મૂ૦ મુનિ)=મુનિઓ વડે.

અભાજિ (ધા૦ મજ્)=સેવાતી હવી.

નો=નહિ.

દિતા (મૂ૦ દિત)=ખણિત.

વાગ (મૂ૦ વાચ)=વાણી.

મુદે (મૂ૦ મુદ)=હર્ષને માટે.

ઉદિત (ધા૦ ઉદ)=પ્રગટેલ, ઉચ્ચારેલ.

જિનોદિતા=જિનેશ્વરે પ્રગટેલી.

શ્લોકાર્થ

જિન-વાણીની મનોમોહકતા—

“નયરૂપી પુષ્ટ વાહનો છે જેમાં એવાં પદોના સૈન્ય વડે વ્યાસ કર્યું છે સમસ્ત
ત્રૈલોકીયને જેણે એવી જ (જિન-વાણી) મુનિઓ વડે (પણ) સેવાતી હવી (અર્થાત્
જેનો મુનિવરોએ પણ આશ્રય લીધો), તે જિનેશ્વરે ઉચ્ચારેલી તેમજ અખંડિત એવી
વાણી (જે ભગ્ય-જન ! તમારા) હર્ષને માટે થાઓ. ”—૧૫

પ્રજ્ઞસિદ્ધેશ્વર્યાઃ સ્તુતિઃ—

તન્વાઽઙ્ગમઽદલાભયા

સહ શક્ત્યાઽલમોદલાભયા ।

મમ ભવતુ મહાશિખણ્ડિકા

‘પ્રજ્ઞસી’ રિપુરાશિખણ્ડિકા ॥ ૧૬ ॥ ૪ ॥

—વૈતા૦

ટીકા

પ્રજ્ઞસિદ્ધેશ્વરતા મમ રિપુરાશિખણ્ડિકા ભવતુ । કિંવિધા ? તન્વા-શરીરેણોપલક્ષિતા । કિંવિશિષ્ટયા ? ંઙ્ગમ મહત્ત્વ તદ્ દલં ચ તદ્વત્ આભા-છાયા યસ્યાઃ સા તથા । તથા સહ શક્ત્યા—સા ધન । કીદૃશા શક્ત્યા ? અતુલમોદસ્ય લાભો યસ્યાઃ સકાશાઃ સા તથા । મહાન્ શિખણ્ડી-મયૂરો વાહનં યસ્યાઃ સા ॥ ૧૬ ॥

અન્વયઃ

અઙ્ગ-મહત્-દલ-આમયા તન્વા, અતુલ-મોદ-લાભયા (ચ) શક્ત્યા સહ (ઉપલક્ષિતા) મહત્-શિખણ્ડિકા ‘પ્રજ્ઞસિઃ’ મમ રિપુ-રાશિ-ખણ્ડિકા ભવતુ ।

શીખણ્ડી

તન્વા (મૂં તનુ) = દેહ વડે.

અપ્=અધ.

અઙ્ગ=અલભાં ઉત્પન્ન થાય તે, કમલ.

દલ=પત્ર.

અઙ્ગમહાદલાભયા=કમલના મહાપત્ર જેવી કાંતિ છે જેની એવા.

સહ=સહિત.

શક્ત્યા (મૂં શક્તિ)=શક્તિ (આયુધ-વિશેષ) વડે, એક ભવના અશ્રી.

મોદ=હર્ષ.

લાભ=લાભ, ફાયદો.

અતુલમોદલાભયા=અનુપમ હર્ષનો લાભ છે જે દ્વારા એવા.

ભવતુ (ધાં મૂં)=થાઓ.

શિખણ્ડિકા=મયૂર, મોર.

મહાશિખણ્ડિકા=મોરો મોર છે (વાહન) જેનું એવી.

પ્રજ્ઞસિઃ (મૂં પ્રજ્ઞસિ) = પ્રજ્ઞસિ (દેવી).

રિપુરાશિખણ્ડિકા=મયૂર કરનારી, નાશ કરનારી.

રિપુરાશિખણ્ડિકા=શત્રુ-સમૂહનો નાશ કરનારી.

શ્લોકાર્થ

પ્રજ્ઞસિ દેવીની સ્તુતિ—

“કમલના મહાપત્રના જેવી કાંતિ છે જેની એવા દેહ વડે તેમજ અનુપમ હર્ષનો લાભ છે જે દ્વારા એવા શક્તિ (નામના અશ્ર) વડે ઉપલક્ષિત તથા વળી મહાન્ મયૂર છે (વાહન) જેનું એવી પ્રજ્ઞસિ (દેવી) મારા વૈરિ-વર્ગનો વિનાશ કરનારી થાઓ.”—૧૬

१३

भक्तप्रति.

ग. प्र. प्र. प्र. प्र.

निर्वाणकलिकायाम—

“प्रज्ञप्तिं श्वेतवर्णां मयुग्वाहनां चतुर्भुजां वरदशक्तियुक्तदक्षिणकलां
मातुलिहशक्तियुक्तवाहमस्तां चेति ।”

नि. मा. प्रेम.

સ્પષ્ટીકરણ

પ્રજ્ઞાસિ દેવીનું સ્વરૂપ—

‘પ્રકૃષ્ટ છે જ્ઞાન જેને વિરે લે પ્રજ્ઞાસિ’ એમ પ્રજ્ઞાસિ શબ્દ ઉપરથી જોઇ શકાય છે. આ પ્રજ્ઞાસિ પણ એક વિદ્યા-દેવી છે. તેને બે હાથ છે. તે એક હાથમાં શક્તિ નામનું આયુધ રાખે છે, બીજા હાથમાં તે કમલ રાખે છે. એની કાંતિ પણ કમલ-સમાન છે. વિશેષમાં એને મોરનું વાહન છે. વિશ્વાસે આ હકીકતને આકૃષ્ટીએ નોંધેલું છે—

“શાકિસરોલ્લસા, મયૂરકુતયાનલીલયા કલિતા ।

પ્રજ્ઞાસિર્વિભિન્નિ, શૃંગોતુ નઃ કમલપત્ન્યા ॥” —આર્યા

—આશ્વાર૦ પત્રાંક ૧૬૧.

નિર્વાણ—કલિકામાં તો આ દેવીને આર હાથવાળી વર્ણવી છે. એને લગતો ઉદ્દેશ નીચે સુજળ છે:—

“તથા પ્રજ્ઞાસિ શ્વેતવર્ણા મુરવાહનાં ચતુર્ધુજાં વરદશકિયુક્તદક્ષિણકરાં માતુલિકાશકિત્ક-
વામસ્તાં ચેતિ”

અર્થાત્—પ્રજ્ઞાસિ દેવીનો વર્ણ શ્વેત છે અને મોર એ એનું વાહન છે. વળી એને ચાર હાથ છે. તેના જમણા બે હાથ વરદ અને શક્તિથી વિભૂષિત છે, બીજા બે હાથ બીજેરા અને શક્તિથી અલંકૃત છે.

૧ શ્રીસુમતિજિનસ્તુતયઃ

અથ શ્રીસુમતિનાથસ્ય સ્તુતિઃ—

કુર્વન્તમુરુપ્રભં જનં

નમ્રમનઙ્ગતરુપ્રમજ્જનમ્ ।

મત્તયા નુત સન્મહોદયં

‘સુમતિ’જિનં વિકસન્મહોદયમ્ ॥ ૧૭ ॥

—વૈતા૦

ટીકા

મત્તયા નુત-સ્તુત સુમતિજિનમ્ । કિંવિધં ? કુર્વન્તં જનં ઉરુપ્રભં નમ્રં સન્તમ્ ।
જિનં કિંવિધં ? અનઙ્ગતરોઃ પ્રમજ્જનં-સમીરમ્, સત્યૌ-શોભને મહશ્ચ પૂજા દયા ચ મહોદયે
યસ્ય તં સન્મહોદયમ્, વિકસન્ મહાન્ ઉદયઃ—પ્રાદુર્ભાવો યસ્ય તમ્ ॥ ૧૭ ॥

અન્વયઃ

નમ્રં જનં ઉરુ-પ્રભં કુર્વન્તં, અનઙ્ગ-તરુ-પ્રમજ્જનં, સત્-મહત્-દયં, વિકસત્-મહત્-ઉદયં
‘સુમતિ’-જિનં મત્તયા નુત ।

શીખરાર્થ

કુર્વન્તં (મૂં કુર્વત્)=કરનારા.

ઉરુ=વિસ્તીર્ણ, વિશાળ.

પ્રમા=કાન્તિ, તેજ.

ઉરુપ્રભં=મહાતેજસ્વી.

જનં (મૂં જન)=મનુષ્યને.

નમ્રં (મૂં નમ્ર)=પ્રણામશીલ.

અનઙ્ગ=કામદેવ, કંદપં.

તરુ=વૃક્ષ, ઝાડ.

પ્રમજ્જન=પવન.

અનઙ્ગતરુપ્રમજ્જનં=કંદર્પરૂપ વૃક્ષ પ્રતિ પવન (સમાન).

મત્તયા (મૂં મત્તિ)=સક્તિ વડે, શ્રદ્ધાપૂર્વક.

નુત (ધાં નુ)=તમે સ્તુતિ કરો.

સત્=શોભનીય, પ્રશંસનીય.

મહત્=પૂજા, અર્ચન.

દયા=દયા, કરૂણા.

સન્મહોદયં=પ્રશંસનીય છે પૂજા અને દયા જેની એવા.

સુમતિ=સુમતિનાથ, પંચમ તીર્થકર.

સુમતિજિનં=સુમતિ જિનને.

ઉદય=ઉદય.

વિકસન્મહોદયં=વિકાસ પામતો છે મહાન્ ઉદય જેનો એવા.

શ્લોકાર્થ

શ્રીસુમતિનાથની સ્તુતિ—

“નમનશીલ નરોને મહાતેજસ્વી કરનારા એવા, વળી પ્રશંસનીય છે પૂજા અને દયા જેની એવા, તેમજ વિકાસ પામતો છે મહોદય જેનો એવા ‘સુમતિ જિનને (હે ભગ્યો!) તમે ભક્તિપૂર્વક સ્તવો.”—૧૭

સ્પષ્ટીકરણ

પદ-અનુકાર—

આ તેમજ ત્યાર પછીનાં એ પદો પણ દ્વિતીય પદની માફક પાદાંતસમખંધાક્ષરપુનરાવૃત્તિરૂપ યમકથી અલંકૃત છે.

૪ ૪ ૪ ૪

જિનસમૂહસ્ય પ્રાર્થના—

પોતત્વં વૈ ભવોદધૌ

પતતાં યો ગુરુવૈભવો દધૌ ।

વિતરતુ સોઝ્તામસં વરં

નિવહસ્તીર્થકૃતામસંવરમ્ ॥ ૧૮ ॥

—વૈતા૦

ટીકા

યો નિવહઃ । વૈ પૂરણે । ભવોદધૌ પતતાં—નિમજ્જતાં પોતત્વં દધૌ—ધૃતવાન્ । ગુરુ—નિવૃત્તમાણં વૈભવં यस્ય સઃ । સ નિવહઃ અતામસં—અજ્ઞાનાભાવં વરં અસંવરં—નિષ્પ્રમાણં વિતરતુ ॥ ૧૮ ॥

અન્વયઃ

યઃ ગુરુ-વૈભવઃ ભવ-ઉદધૌ પતતાં પોતત્વં વૈ દધૌ, સઃ તીર્થ-કૃતાં નિવહઃ અ-તામસં વરં અ-સંવરં વિતરતુ ।

શબ્દાર્થ

પોત=નૌકા, હોડી.

પોતત્વં (મૂં પોતત્) = નૌકાપણાને.

વૈ=(૧) નિશ્ચયવાચક અન્યય; (૨) પાદ-પૂર્તિના અર્થમાં.

ઉદધિ=સમુદ્ર.

ભવોદધૌ=સંસારરૂપી સમુદ્રને વિષે.

પતતાં (મૂં પતત્)=પડતા.

ગુરુવૈભવઃ=વિસ્તીર્ણ છે સંપત્તિ જેની એવા.

દધૌ (ધાં ધા)=ધારણ કર્યું.

વિતરતુ (ધાં તૃ)=અર્પણ કરો.

તામસ=અજ્ઞાનવિષયક.

અતામસં=અજ્ઞાનના અભાવરૂપ.

વરં (મૂં વર)=વરદાન.

નિવહઃ (મૂં નિવહ)=સમુદાય.

તીર્થકૃતાં (મૂં તીર્થકૃત્)=તીર્થકરોનો.

સંવર=રોકાણ, અટકાયત.

અસંવરં=રોકાણ વિના, અવિચ્છિન્નપણે.

૧ આ પંચમ તીર્થકર સુમતિનાથના ચરિત્ર પરત્વે સ્તુતિ-ચતુર્વિંશતિકા (૫૦ ૭૮)માં વિહંગાવલોકન કરાવવામાં આવ્યું છે.

શ્લોકાર્થ

જિન-સમુદાયને પ્રાર્થના—

“જે મહાવૈભવશાળી (સમુદાયે) સંસાર-સમુદ્રમાં પડતા (અર્થાત્ દુષ્ટી મરતા જીવો)ના નૌકાપણને અગ્નિયત ધારણ કર્યું (અર્થાત્ તેમનું રક્ષણ કરવામાં નૌકાની ગરજ સારી), તે તીર્થંકરોનો સમુદાય (હે ભગ્યો ! તમને) અજ્ઞાનના અભાવરૂપ અણીદને અવિચ્છિન્નપણે અર્પો.”—૧૮

જિન-વાણ્યે પ્રણામ:—

છિન્તે ભવવાસદામ યા

જિનવાક્ સાઽતિશિવા સદા મયા ।

વિનતાઽભ્યધિકામસજ્જતાં

ચચ્છતુ ચ ચ્તકામસન્તામ્ ॥ ૧૯ ॥

—વૈતા૦

ટીકા

ભવ:—સંસારસ્તાસ્મિન્ વસનં-વાસ: સ ઇવ દામ-બન્ધનં છિન્તે-છિનસિ યા વાણી સા સર્વદા મયા વિનમ્યતામિતિ ક્રિયાશંસાયાં “ભૂતવચ્ચેત્યાશંસાવાં” (૧. તત્ત્વજ્ઞાશંસ્યે વા) (સિદ્ધ: ૦ અ. ૫, પા. ૪, સૂ. ૨) નિઃપ્રત્યય: । ન કેવલં મયા વિનમ્યતાં, કિન્તુ ચચ્છતુ ચ-દદાતુ ચ ચચ્છતુ-નિઃપ્રત્યય: । સા વાક્ કિંમૂતા ? અતીવ શિવા । કિંવિધામ-સજ્જતાં ? અભ્યધિકામ-અત્યનર્ગલામ્ । પુનઃ કિં ? ચ્યુતા-ક્ષીણા કામસ્ય સજ્જતા-સમે-કાંભાતા યસ્યા: સા તામ્ ॥ ૧૯ ॥

અન્વય:

યા ભવ-વાસ-દામ છિન્તે, સા અતિ-શિવા જિન-વાક્ મયા સદા વિનતા અભિ-અધિકાં ચ્યુત-કામ-સજ્જતાં અસજ્જતાં ચ ચચ્છતુ ।

શબ્દાર્થ

છિન્તે (ધા. છિ) = કાપે છે, છેદી નાંખે છે.

વાસ = નિવાસ, રહેઠાણ.

દામન = દોરડું.

ભવવાસદામ = સંસાર-વાસરૂપી દોરડાને.

જિનવા = જિન-વાણી.

શિવ = કલ્યાણકારી, માંગલિક.

અતિશિવા = અતિશય કલ્યાણકારી.

મયા (મૂ. અસદ) = મારા વડે.

વિનતા (મૂ. વિનત) = વન્દિત.

અભ્યધિકાં (મૂ. અભ્યધિકા) = સંપૂર્ણ, સર્વોચ્ચ.

અસજ્જતાં (મૂ. અસજ્જતા) = નિઃસંયમપણે.

ચચ્છતુ (ધા. ચ) = સમર્પો.

ચ્યુત (ધા. ચ્યુ) = ક્ષીણ કરેલ.

સજ્જતા = સંયમત, એકચિત્તપણું, સંગતિ.

ચ્તકામસજ્જતાં = નદ મધ્ય છે કંદર્પની સંગતિ જેમાં એવી.

वदश्वत्थला.

निर्वाणकलिकायाम—

“वदश्वत्थलां गङ्गावदनां पद्मवदनां चतुर्भुजां वदश्वत्थला-
न्वितदक्षिणकर्णं पद्मश्वत्थलार्घ्याष्टतवामकर्णं चेति ।”

શ્લોકાર્થ

જિન-વાણીને પ્રણામ—

“ જ (જિન-વાણી) સંસાર-વાસરૂપી દારકાને છેદી નાંખે છે (અર્થાત્ જે સંસારમાંની રખડપટ્ટીનેા અંત લાવે છે), તે અતિશય કલ્યાણકારી એવી જિન-વાણી ખાસ વડે વન્દિત થાએ. (એટલુંજ નહિ પણ) નદ્ર થઇ છે રતિ-પતિની સંગતિ ન્યાં એવી સર્વોગ નિઃસંગતા (પણ) (મને) સમર્પો. ”—૧૯

વજ્રશૃંગ્લાવળ્યાઃ સ્તુતિઃ—

સંસ્મરત રતાં કુશેશયે

કનકચ્છર્વિં દુરિતાક્ષુશે શયે ।

અહિતાદ્રિહવજ્રશૃંગ્લાં

ધરમાણામિહ વજ્રશૃંગ્લામ્ ॥ ૨૦ ॥ ૫ ॥

—ત્રૈતાં

ટીકા

વજ્રશૃંગ્લાં દેવતાં સંસ્મરત । આસક્તાં કુશેશયે-કમલે । અહિતાઃ—શત્રવસ્ત્ત્વા-દ્રવ્યસ્તાન્ હન્તિ યા સા અહિતાદ્રિમ્ની, સા ખાસૌ વજ્રશૃંગ્લાં ન્ન તામ્ । ધરમાણાં-દધાનામ્ । ક ? શયે-હસ્તે । દુરિતાનામક્ષુશભૂતે ॥ ૨૦ ॥

અન્વયઃ

કુશેશયે રતાં, કનક-ચ્છર્વિં, દુરિત-અક્ષુશે શયે અહિત-અદ્રિ-હન્ વજ્રશૃંગ્લાં ધરમાણાં ‘વજ્ર-શૃંગ્લાં’ રૂપ સંસ્મરત ।

શબ્દાર્થ

સંસ્મરત (ધા° સ્મૃ)=તમે યાદ કરો, સ્મરણ કરો.

રતાં (મૂ° રતા)=આસક્ત, રાગી.

કુશ=જલ.

શી=સુતું.

કુશેશય (મૂ° કુશેશય)=કમલને વિષે.

કનક=કાંચન, સુવર્ણ.

ચ્છર્વિ=શોભા.

કનકચ્છર્વિં=કાંચનના સમાન શોભા છે જેની એવી.

દુરિત=પાપ.

અક્ષુશ=અંકુશ, હાથીને ઠીક ચલાવવાની આંકડ.

દુરિતાક્ષુશે=પાપના અંકુશરૂપ.

શયે (મૂ° શય)=હસ્તને વિષે.

હન્=હણવું, નાશ કરવો, ભેદવું.

વજ્ર=વજ્ર.

શૃંગ્લાં=સાંકળ.

અહિતાદ્રિહવજ્રશૃંગ્લાં=દુશ્મનરૂપી પર્વતને ભેદ-નારી વજ્રની સાંકળને.

ધરમાણાં (મૂ° ધરમાણ)=ધારણ કરનારીને.

વજ્રશૃંગ્લાં (મૂ° વજ્રશૃંગ્લા)=વજ્રશૃંગ્લા (દેવી)ને.

શ્લોકાર્થ

વજ્રશુંખલા દેવીની સ્તુતિ—

“કમલને વિષે આસક્તિ ધરાવનારી તથા કાંચનના જેવી શોભાવાળી તેમજ પાપને (કાચુમાં રાખવામાં) અંકુશસમાન એવા હસ્તમાં શત્રુરૂપી પર્વતોને ભેદનારી વજ્રની સાંકળને ધારણ કરનારી એવી વજ્રશુંખલા (દેવી)નું આ જગત્માં (હે ભગ્યો!) તમે સ્મરણ કરો.”—૨૦

સ્પષ્ટીકરણ

પદ્ય-અનુવાદ—

આ પદ્યનાં પ્રથમનાં બે ચરણોમાં છેવટના પાંચ પ્રાંચ અક્ષરો સમાન છે, જ્યારે બાકીનાં બે ચરણોમાં છેવટના છ છ અક્ષરો સમાન છે. આ ઉપરથી બેઠ શકાય છે કે અત્ર પ્રથમ પદ્યથી ઉલટી હકીકત છે.

વજ્રશુંખલા દેવીનું સ્વરૂપ—

દુષ્ટ જનોનું દમન કરવાને માટે વજ્ર જેવી દુર્ભેદ શુંખલાને જે હસ્તમાં ધારણ કરે છે, તે ‘વજ્રશુંખલા’ એ વજ્રશુંખલાનો વ્યુત્પત્તિ-અર્થ છે. આ પણ એક વિદ્યા-દેવી છે. આ દેવી એક હાથમાં શુંખલાને ધારણ કરે છે અને બીજા હાથમાં ગદા રાખે છે. વળી તે કનકસમાન પીતલવર્ણી છે અને પદ્મ એ એનું આસન છે. આ વાતની નીચેના શ્લોક પણ સાક્ષી પૂરે છે:—

“સશૃંગલગવાહસ્તા, કનકપ્રમવિગ્રહા ।

પદ્માસનસ્થા શ્રીવજ્ર-શૃંગલા હન્તુ નઃ ક્ષલાન્ ॥”

—આચાર-દિનકર, પત્રાંક ૧૬૧.

નિર્વાણ-કલિકામાં તો આ દેવીના સંબંધમાં બૃહદો ઉલ્લેખ છે. ત્યાં તો કહ્યું છે કે “તથા વજ્રશૃંગલાં શક્તાવદાતાં પદ્મવાહનાં ચતુર્ભુજાં વરદશૃંગલાન્વિતદક્ષિણકરાં પદ્મશૃંગલાધિષ્ઠિતવામકરાં ચેતિ” અર્થાત્ વજ્રશુંખલા દેવી શંખના જેવી શુદ્ધ છે અને તેને પદ્મનું વાહન છે. વિશેષમાં તેને ચાર હાથ છે. તેના જમણા બે હાથ વરદ અને શુંખલાથી શોભે છે, જ્યારે ડાબા બે હાથ પદ્મ અને શુંખલાથી અલંકૃત છે.

६ श्रीपद्मप्रभजिनस्तुतयः

अथ श्रीपद्मप्रभनाथस्य स्तुतिः—

वर्णेन तुल्यरुचिसम्पदि विद्रुमाणां
पुष्पोत्करैः सुरगणेन दिवि द्रुमाणाम् ।
अभ्यर्चिते प्रमदगर्भमजे यशस्ये
'पद्मप्रभे' कुरुत भक्तिमजेयशस्ये ॥ २१ ॥

-वसन्त०

टीका

पद्मप्रभे भक्तिं कुरुत । प्रमदगर्भं यथा स्यात् । किंभूते जिने ? तुल्या रुचीनां संपद् यस्य तस्मिन् । केन समं ? वर्णेन । केषां ? विद्रुमाणां-प्रवालानाम् । पुनः किं ? अभ्यर्चिते । कैः ? पुष्पोत्करैः । केषां ? देवलोकद्रुमाणां (तरुणाम्) । संसारे न जायते इत्यजः, तस्मिन् अजे । यशसि हितो यशस्यस्तस्मिन् । अजेयश्च ('शंसु स्तुतौ' संसारायः शस्यः) शस्यश्च तस्मिन् ॥ २१ ॥

अन्वयः

विद्रुमाणां वर्णेन तुल्य-रुचि-सम्पदि, दिवि द्रुमाणां पुष्प-उत्करैः सुर-गणेन अभ्यर्चिते, अजे, यशस्ये, अजेय-शस्ये 'पद्मप्रभे' भक्तिं प्रमद-गर्भं कुरुत ।

शेषार्थः

वर्णेन (मू० वर्ण) =वर्णवडे, रंगवडे.

तुल्य=समान.

रुचि=आति.

तुल्यरुचिसम्पदि=समान छे शीलानी संपत्ति जेनी जेवा विषे.

विद्रुमाणां (मू० विद्रुम) =परवाणाना.

पुष्प=कुसुम, फूल.

उत्कर=ढमझी, समूह.

पुष्पोत्करैः=फूलना ढमझाओ वडे.

सुरगणेन=देवीना समुदाय द्वारा.

दिवि (मू० दिव्) =स्वर्गभां.

द्रुमाणां (मू० द्रुम) =वृक्षोना.

अभ्यर्चिते (मू० अभ्यर्चित) =पूजयेवा.

प्रमद=हर्ष, आनंद.

प्रमदगर्भं=हृदयनी अंदर आनंद रहे तेम.

अजे (मू० अज) =नहि जन्म लेनारा.

યશસ્યે (મૂં યશસ્ય)=યશસ્વી, કીર્તિમાન.
 પદ્મપ્રભે (મૂં પદ્મપ્રભ)=પદ્મપ્રભને વિષે.
 કુલત (ધાં કુ)=તમે કરો.
 મક્તિ (મૂં મક્તિ)=ભક્તિ, સેવા.

જેય (ધાં જિ)=છતી શકાય તેવા.
 અજેય=કોઈથી પણ નહિ હતાયેલા.
 શસ્ય (ધાં શસ્ય)=પ્રશંસાપાત્ર, પ્રશંસનીય.
 અજેયશસ્યે=અજેય તેમજ પ્રશંસનીય.

શ્લોકાર્થ

શ્રીપદપ્રભની સ્તુતિ—

“પરવાણાના વર્ણના સમાન છે કાંતિની સંપત્તિ જેની એવા, વળી સ્વર્ગમાંનાં વૃક્ષોનાં (અર્થાત્ પારિજાતકનાં) પુષ્પના સમૂહો વડે દેવતાઓના સમુદાય દ્વારા ધૂળાયેલા એવા, તેમજ વળી જન્મ-રહિત તથા યશસ્વી એવા, તથા અજેય અને પ્રશંસા-પાત્ર એવા ‘પદ્મપ્રભ (પદ્મ)ની હર્ષપૂર્વક (હે ભગ્યો!) તમે ભક્તિ કરો.”—૨૧

સ્પષ્ટીકરણ

પદ્ય-અમતકાર—

આ પદ્યનાં આરંભે અક્ષરોમાં છેવટના પાંચ પાંચ અક્ષરો સમાન છે અર્થાત્ આ પદ્ય પાદાંત-સમપંચાક્ષરપુનરાકૃત્તિરૂપ અમતકથી ઝળકી રહ્યું છે.

૫ ૫ ૫ ૫ ૫

સમસ્તજિનેશ્વરાણાં સ્તુતિ:—

ये मज्जनोदकपावेत्रितमन्दरागा-

स्तोषेण यानलमुपासत मन् रागाः ।

धर्माग्निपतने वनरा जेनाव-

स्ते पान्तु नन्दितसदेवनरा जिना वः ॥ ૨૨ ॥

—વસન્ત૦

ટીકા

તે જિના વઃ પાન્તુ । યે જિના મજ્જનોદકેન પવિત્રીકૃતો મન્દરાગા-સ્તોષ્યન્તે । તો-
 વેણ-હર્ષેણ । યાન્ જિનાન્ ઉપાસત-સેવિતવન્તઃ । કે? મન્દો રાગો યેષાં તે, તાવતા
 સાધવઃ । ધર્મોદયઃ—મન્દોદયઃ । અગ્નિપતનં—સંસારપતનમ્ । ધર્મોદયઃ સંસાર(અગ્નિ)-
 પતનં ચ, અત્ર સમાહારદ્વન્દ્વો વિધેયઃ । ધર્મોદયે વનરાજિ-લ્યાઃ, અગ્નિપતને નાવઃ(જી)-
 કલ્યાઃ । નન્દિતાઃ—સમૃદ્ધિં નીતાઃ સદેવનરાઃ—સામરપુરુષા યૈસ્તે ॥ ૨૨ ॥

અન્વયઃ

યે મજ્જન-ઉદક-પવિત્રિત-મન્દર-અગાઃ, યાન્ ચ મન્દ-રાગાઃ તોષેણ અલંકારિત, તે ધર્મ-
 ઉદય-અગ્નિ-પતને વન-રાજિ-નાવઃ, નન્દિત-સ-દેવ-નરાઃ જિનાઃ વઃ પાન્તુ ।

૧ આ છક્ષુ તીર્થકર શ્રીપદપ્રભના સંબંધી કુંડ હકીકત સ્તુતિ-ચતુર્વિંશતિકા (૫૦ ૬૦)માં આપવામાં આવી છે.

શબ્દાર્થ

હૃદય=જલ, પાણી.

પવિત્રિત=પાવન કરેલ.

મન્દર='મેરૂ.

અગ=પર્વત, ગિરિ.

મજ્જનોદકપવિત્રિતમન્દરાગાઃ=સ્નાન-જલ વડે પાવન કર્યો છે મેરૂ ગિરિને જેમણે એવા.

તોષેણ (મૂં તોષ)=હર્ષભેર.

યામ્ (મૂં યદ્)=જેમને.

ઉપાસત (ધાં આસ્)=સેવા કરતા હવા.

મન્દ=મન્દ, કમભેર.

રાગ=રાગ.

મન્દરાગાઃ=મન્દ પડી ગયો છે રાગ જેમનો એવા.

ધર્મ=તાપ, અગ્નિ.

અગ્નિ=સમુદ્ર.

પતન=પતન, પડતું તે.

ધર્મોદયાગ્નિપતને=તાપના ઉદય અને સમુદ્રમાંના પતનને બિંધે.

ધન=જલ.

રાજિ=પંક્તિ.

નૌ=નાવ.

વનરાજિનાઃ=જલની વૃદ્ધિ અને નૌકા (સમાન).

નન્દિત (ધાં નન્દ)=૧) સમૃદ્ધ બનાવેલ; ૨) આનંદ પમાડેલ.

સહ=સહિત.

નર=મનુષ્ય.

નન્દિતસદેવનરાઃ=(૧) સમૃદ્ધ બનાવ્યા છે દેવો અને મનુષ્યોને જેમણે એવા; ૨) આનંદ પમાડ્યો છે અમરો અને માનવોને જેમણે એવા.

શ્લોકાર્થ

સમસ્ત જિનધરોની સ્તુતિ—

“જ (જિનવરોએ) (સ્નાન-) જલ વડે મેરૂ ગિરિને પાવન કર્યો છે તેમજ વળી શાન્ત થઈ ગયો છે રાગ જેમનો એવા (મુનિવરો) જેમની હર્ષભેર અત્યંત સેવા બજાવતા હવા, તે (કપાયરૂપી) તાપને (નષ્ટ કરવામાં) જલની વૃદ્ધિસમાન અને સમુદ્ર-નિમજ્જનથી (રક્ષણ કરવામાં) નૌકાસમાન એવા, તેમજ સમૃદ્ધ બનાવ્યા છે [અથવા આનંદ પમાડ્યો છે] દેવોને અને મનુષ્યોને જેમણે એવા જિનો (હે લગ્ન્ય જનો!) તમારૂં રક્ષણ કરો.”—૨૨

સ્પષ્ટીકરણ

પદ્ય-અમત્કાર—

પદ્ય-અમત્કારના સંબંધમાં આ પદ્ય વીસમા પદ્યને મળતું આવે છે; કેમકે યમકાદિકથી અલંકૃત પદ્યમાં વિસર્ગને લીધે થતી ભિન્નતા લેખે ગણાતી નથી. કહું પણ છે કે—

“યમક-શ્લેષ-ચિત્રેષુ, શ્વયોર્ડલયોર્ન મિત્ ।
નાતુસ્વાવિસર્ગોઽન્ન ચિત્રમજ્ઞાય સમ્મતૌ ॥”

—વાગ્ભટ્ટાલંકાર.

૫ ૫ ૫ ૫

૧ આ પદ્યોનાં શાસ્ત્રમાં સોળ નામો આપ્યાં છે તે પૈકી ‘મન્દાર’ એ એક છે. આ વાતની જરૂરૂં પૂરું-પૂરું (અર્થ) વક્ષસ્કાર) સાક્ષી પૂરે છે.

નિમત્તાવિચાર!—

શચ્યાદિદિવ્યવનિતૌઘધવસ્તુત ! ત્વ-
મવ્યાહતોદિતયથાવિધવસ્તુતત્ત્વ ! ।
સ્થાનં જિનેન્દ્રમત ! નિત્યમકમ્પ્રદેહિ
જન્માદયનન્તવિપદાં શમકં પ્રદેહિ ॥ ૨૩ ॥

—વસન્ત૦

ટીકા

હે જિનેન્દ્ર મત ! ત્વં પ્રકર્ષેણ દેહિ સ્થાનમ્ । હે શચ્યાદેઃ—ઇન્દ્રાણ્યાદેઃ દિવ્યવનિતૌ-
ઘસ્ય ધવા-ભર્તારસૈઃ સ્તુત ! । અવ્યાહતં-અનાહતં ઉદિતં યથાવિધં વસ્તુતત્ત્વં યેન
તસ્યામન્ત્રણે । કિંવિધં સ્થાનં ? નિત્યં અકમ્પ્રા દેહિનો યસ્મિન્સત્ । જન્માદયશ્ચ તા અનન્તા
વિપદશ્ચ તાસાં શમકમ્ ॥ ૨૩ ॥

અન્વયઃ

શચી-આદિ-દિવ્ય-વનિતા-ઓઘ-ધવ-સ્તુત ! અવ્યાહત-ઉદિત-યથાવિધ-વસ્તુ-તત્ત્વ ! જિન-
ઇન્દ્ર-મત ! ત્વં નિત્યં અ-કમ્પ્ર-દેહિ, જન્મ-આદિ-અનન્ત-વિપદાં શમકં સ્થાનં પ્રદેહિ ।

શબ્દાર્થ

શચી=ધન્દ્રાણી.

વનિતા=લક્ષ્મી, અંગના, નારી.

ઓઘ=સમૂહ.

ધવ=પતિ, ધણી.

શચ્યાદિદિવ્યવનિતૌઘધવસ્તુત !=હે ધન્દ્રાણી પ્ર-
મુખ દિવ્યાંગનાઓના સમૂહના પતિઓ વડે
સ્તુતિ કરાયેલ !

ત્વં (મૂં યુષ્મદ્)=તું.

અવ્યાહત (ધાં હન્)=અખંડિત, નિર્ખંધિત.

ઉદિત (ધાં હ)=ઉદય પામેલ, ઉદયમાં આવેલ.

યથા=જેમ.

વિધ=પ્રકાર.

યથાવિધ=જેમ જોઈએ તેમ.

તત્ત્વ=તત્ત્વ, સાર.

અવ્યાહતોદિતયથાવિધવસ્તુતત્ત્વ !=નિર્ખંધિત છે

તેમજ ઉદયમાં આવેલ છે યથાવિધ પદાર્થ-તત્ત્વ
જેમાં એવા ! (સં.)

સ્થાનં (મૂં સ્થાન)=સ્થાનને, પદને.

ઇન્દ્ર=મુખ્ય.

જિનેન્દ્રમત !=હે જિનેશ્વરના સિદ્ધાન્ત !

નિત્યં=સર્વદા.

કમ્પ્ર=ધ્રુજનારા.

અકમ્પ્ર=નહિ ધ્રુજનારા.

દેહિન્=પ્રાણી, જીવ.

અકમ્પ્રદેહિ=ધ્રુજતા નથી જીવો જેને વિષે એવા.

જન્મ (મૂં જન્મન્)=જન્મ, ઉત્પત્તિ.

અનન્ત=અન્ત-રહિત, નિઃસીમ.

જન્માનન્તવિપદાં=જન્માદિક અનન્ત આપત્તિઓના.

શમકં (મૂં શમક)=નાશ કરનારા, શાંત કરનારા.

પ્રદેહિ (ધાં દા)=આપ.

શ્લોકાર્થ

જિન-મતનો વિચાર—

“ હે ધન્દ્રાણી પ્રમુખ દિવ્યાંગનાઓના સમુદાયના પતિઓ વડે (અર્થાત્ ધન્દ્રો દ્વારા)
સ્તુતિ કરાયેલ (જૈન આગમ) ! (કુવાદીઓની યુક્તિઓથી) અખંડિત છે તેમજ વળી

ઉદ્યમાં આવેલ છે યથાર્થ વસ્તુ-તત્ત્વ જેને વિષે એવા હે (જૈન શાસન) ! હે જિને-શ્વરના સિદ્ધાન્ત ! કદાપિ ધૂનતા નથી જીવો જ્યાં એવા તેમજ જન્માદિક અનન્ત આપત્તિઓનો અંત આણનારા એવા (‘મુક્તિ-૩૫’) સ્થાનને તું આપ.”—૨૩

સ્પષ્ટીકરણ

પદ્ય-અભરકાર—

આ પદ્યનાં ચારે ચરણોના છેવટના પાંચ પાંચ અક્ષરો સમાન છે અર્થાત્ આ પદ્ય પાઠાંત-સમર્પચાક્ષરપુનરાવૃત્તિરૂપ યમકથી શોભી રહ્યું છે.

૪ ૪ ૪ ૪

વજ્રાક્કુશીદેવ્યાઃ સ્તુતિઃ—

અધ્યાસ્ત યા કનકરુક્ સિતવા ગેશં

‘વજ્રાક્કુશી’ પદુતરાઽહિતવારણે શમ્ ।

ન હ્યેકધૈવ વિજયે बहुधा तु सारं

वज्राक्कुशं धृतवती विदधातु साऽरम् ॥ ૨૪ ॥ ૬ ॥

—વસન્ત૦

ટીકા

શં-સૌર્યં વજ્રાક્કુશી વિદધાતુ । યા અધ્યાસ્ત સિતવારણેશં-ગજેન્દ્રમ્ । યા કનક-રુક્ । અહિતા-વૈરિણસ્તેષાં નિવારણે ન હ્યેકધૈવ વિજયે કર્તવ્યે વજ્રાક્કુશં ધૃતવતી, કિન્તુ बहुप्रकारैः । શં કિંમૂતં ? સારમ્ । સા અરં-શીઘ્રમ્ ॥ ૨૪ ॥

અન્વયઃ

યા કનક-રુક્, અહિત-વારણે પદુ-તરા ‘વજ્રાક્કુશી’ સિત-વારણ-ઈશં અધ્યાસ્ત, વિજયે નહિ । એકધા તુ એવ बहुधा વજ્ર-અક્કુશં ધૃતવતી, સા સારં શં અરં વિદધાતુ ।

શીઘ્ર-દાર્થ

અધ્યાસ્ત (ધા૦ જાસ્)=એસતી હવી, આરોહણ કરતી હવી.

રુક્=કાંતિ.

કનકરુક્=કાંચન જેવી કાંતિ છે જેની એવી.

સિત=શ્વેત.

વારણ=હાથી, ગજ.

સિત-વારણેશં=શ્વેત ગજરાજના ઉપર.

વજ્રાક્કુશી=વજ્રાંકુશી (દેવી).

પદુ=ચાલાક, હોંશીઆર.

પદુતરા=વિશેષ ચાલાક.

વારણ=નિવારણ, રોકી રાખવું તે.

અતિવારણ=શત્રુઓના નિવારણને વિષે.

શં=સુખવાચક અભ્યય.

૧ જન્માદિક આપત્તિને સાડ જીઓ સ્તુતિ-ચતુર્વિંશતિકા (પૃ૦ ૧૦૫).

૨ ‘જૈન દૃષ્ટિએ મુક્તિનું સ્વરૂપ’ એ વાત ન્યાયતીર્થ ન્યાયવિશારદ મુનિરાજ શ્રીન્યાયવિજયકૃત ‘ન્યાયકુસુમાંજલિ’ના પંચમ સ્તબકમાં અને તદ્દગત શ્લોકો ઉપરના મારા સ્પષ્ટીકરણમાં વિચારવામાં આવી છે. વળી સ્તુતિ-ચતુર્વિંશતિકા (પૃ૦ ૪૨-૪૩)માં પણ આ સંબંધમાં વિચાર કરવામાં આવ્યો છે.

મહિમ્નહિ.

વજ્રાશ્વ=એક પ્રકારે.

વિજયે (મૂં વિજય)=જયને વિષે, ક્ષત્રેહમાં.

વજ્રાશ્વ=અનેક પ્રકારે.

તુ=કિન્તુ, પણ.

સારં (મૂં સાર)=સારભૂત.

વજ્રાશ્વ=વજ્ર તથા અંકુશને.

ધૃતવતી (ધાં ધૃ)=ધારણુ કર્યાં.

વિદ્ધાતુ (ધાં ધા)=કરો.

અરં=શીઘ્ર, જલદી.

શ્લોકાર્થ

વજ્રાંકુશી દેવીની સ્તુતિ—

“કાંચનના સમાન કાંતિવાળી તેમજ શત્રુઓનું નિવારણ કરવામાં અતિશય ચતુર એવી જે વજ્રાંકુશી (દેવી) શ્વેત ગજરાજ ઉપર બેસતી હવી તેમજ જણે વિજયમાં એકજ રીતે નહિ કિન્તુ અનેક પ્રકારે વજ્ર અને અંકુશને ધારણુ કર્યાં, તે (દેવી) (હે ભવ્યો ! તમને) સત્તર સારભૂત સુખ સમર્પો.”—૨૪

સ્પષ્ટીકરણ

પદ્ય-અમરકાર—

આ પદ્ય પદ્ય-અમરકારમાં પાંચમા અને બારમા પદ્યને મળતું આવે છે; કેમકે તેનાં પ્રથમનાં બે અક્ષરોમાં છેવટના પાંચ પાંચ અક્ષરો સમાન છે, જ્યારે બાકીનાં બે અક્ષરોમાં છેવટના ચાર ચાર અક્ષરો સમાન છે.

વજ્રાંકુશી દેવીનું સ્વરૂપ—

વજ્ર અને અંકુશને જે ધારણુ કરે તે ‘વજ્રાંકુશી’ એ વજ્રાંકુશી શબ્દનો વ્યુત્પત્તિ-અર્થ છે. આ વિદ્યા-દેવીની કાંચનવર્ણી કાયા છે અને તેને હાથીનું વાહન છે. વિશેષમાં તેને ચાર હાથ છે. તેના જમણા બે હાથ વરદ અને વજ્રથી વિભૂષિત છે, જ્યારે ડાબા બે હાથ તો માતુલિંગ (બીજેઝ) અને અંકુશથી અલંકૃત છે. આ પ્રમાણેનો ઉલ્લેખ નિર્વાણ-કલ્પિકામાં છે. ત્યાં કહ્યું છે કે—

“તથા વજ્રાશ્વર્ણી કનકવર્ણી ગજવાહનાં ચતુર્ભુજાં વરદવજ્રતદક્ષિણકરાં માતાલિંગા શયુ-
ક્તવામહસ્તાં ચેતિ”

આ સંબંધમાં નીચેનો શ્લોક વિચારી લઇએ.

“નિર્લિંગશબ્દજ્ઞફલકોત્તમકુન્તયુક્ત-

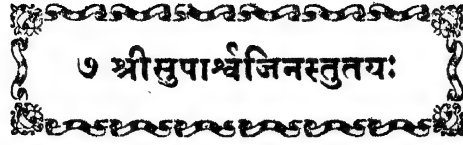
હસ્તા હસ્તાલિંગસર કલધૌતકાન્તિઃ ।

ઉન્મત્તદન્તિગમના ભુવનસ્ય વિઘ્નં

‘વજ્રાશ્વરી’ હરતુ ઘજસમાનશક્તિઃ ॥”

—આચાર્ય ૫ત્રાંક ૧૬૨.

અથ શ્રીસુપાર્શ્વનાથસ્ય સંકીર્તનમ્—

આશાસ્તે યઃ સ્તવૈ યુષ્માનિત્યસૌ ક્ષ્યાતિભાજનઃ ।

શ્રી‘સુપાર્શ્વ’! ભવત્યેવ, નિત્યસૌક્ષ્યાતિમા જનઃ ॥ ૨૫ ॥

—અનુષ્ટુપ

ટીકા

હે નિત્યં સૌખ્યં યસ્ય સઃ । યઃ પુમાન્ આશાસ્તે-ઈચ્છતિ । કથં ? इति અહં સ્તવૈ યુષ્માન્ । અસૌ સઃ । અતીવ ભા-દીર્ઘિર્યસ્યાસૌ અતિમા જનો-લોકઃ । અત્ર સમાસાન્તવિભક્તિઃ । સ ક્ષ્યાતિભાજનો ભવત્યેવ ચેતિ ॥ ૨૫ ॥

અન્વયઃ

શ્રી-‘સુપાર્શ્વ’! નિત્ય-સૌખ્ય! યઃ યુષ્માન્ સ્તવૈ इति આશાસ્તે, અસૌ જનઃ અતિ-માઃ ક્ષ્યાતિ-ભાજનઃ (ચ) ભવતિ એવ ।

શબ્દાર્થ

આશાસ્તે (ધા० શાસ્)=ઇચ્છે છે.

સ્તવૈ (ધા० સ્તુ)=હું સ્તવું.

યુષ્માન્ (મૂ० યુષ્મદ્)=તમને.

અસૌ (મૂ० અદસ્)=તે.

ક્ષ્યાતિ=કીર્તિ, આખર.

ભાજન=પાત્ર.

ક્ષ્યાતિભાજનઃ=કીર્તિ-પાત્ર.

શ્રી=માનાર્થવાચક શબ્દ.

સુપાર્શ્વ=સુપાર્શ્વ (નાથ), સમ્પન્ન તીર્થંકર.

શ્રીસુપાર્શ્વ!=હે શ્રીસુપાર્શ્વ (નાથ) !

ભવતિ (ધા० ભૂ)=થાય છે.

સૌખ્ય=સુખ.

નિત્યસૌખ્ય!=સર્વદા સુખ છે જેને એસ! (સં०)

અતિમાઃ=અતિશય કાન્તિ છે જેની એવા.

જનઃ (મૂ० જન)=લોક, મનુષ્ય.

શ્લોકાર્થ

શ્રીસુપાર્શ્વનાથનું સંકીર્તન—

“ હે ‘શ્રીસુપાર્શ્વ’ (નાથ) ! હે સર્વદા સુખ છે જેને એવા (ઇશ્વર) ! હું તમને સ્તવું એ પ્રકારની જે ઇચ્છા રાખે છે, તે મનુષ્ય અતિશય કાન્તિવાળો તેમજ કીર્તિ-પાત્ર બને છે. ”—૨૫

૧ આ સાતમા તીર્થંકરની સ્થૂળ રૂપરેખા સ્તુતિ-અનુવિંશતિકા (૫૦ ૯૬-૧૦૦)માં આલેખવામાં આવી છે.

રૂપકીકરણુ

પદ્ય-મીમાંસા—

આ તેમજ ત્યાર પછીનાં પણ ત્રણ પદ્યો ‘શ્લોક’ યાને ‘અનુષ્ટુપ’ વૃત્તમાં રચાયેલા છે. આનું લક્ષણ એમ આપવામાં આવે છે કે—

“શ્લોકેષ્ટં ગુરુ જ્ઞેયં, સર્વત્ર લઘુ પञ्चमम् ।

द्विचतुष्पादयोर्द्विस्वं, सप्तमं दीर्घमन्ययोः ॥”—શ્રુત ૦ શ્લોક ૧૦.

અર્થાત્ ‘શ્લોક’ નામના છંદનાં ચારે ચરણોમાં છઠ્ઠો અક્ષર દીર્ઘ અને પાંચમો સર્વત્ર હ્રસ્વ બાણવો, જ્યારે બીજા અને ચોથા ચરણોનો સાતમો અક્ષર હ્રસ્વ અને બાકીનાં બે ચરણોનો તે અક્ષર દીર્ઘ સમજવો.

પદ્ય-યમકાર—

અત્યાર સુધીમાં આપણે જે જે પદ્યો જોઈ ગયા તેમાં તો પાદાંતમાં અમુક અક્ષરો સમાન હતા. અત્ર તો આખું બીજું ચરણ ચોથા ચરણની સાથે મળતું આવે છે એ વાત યમકની દૃષ્ટિએ વિશિષ્ટતા સૂચવે છે. આ પછીનાં ત્રણ પદ્યો પણ આ પ્રકારના યમકથી શોભી રહ્યાં છે.^૧

૪ ૪ ૪ ૪

જિનકન્દર્પસ્તુતિર્નમ્—

जिनांही नौमि यौ जुष्टावानतामरसंसदा ।

आरूढौ दिव्यसौवर्णावानतामरसं सदा ॥ २६ ॥

—અનુ૦

ટીકા

यौ जुष्टौ=सेवितौ । अवानं=अम्लानम् ॥ २६ ॥

અન્વયઃ

यौ आनत-अमर-संसदा जुष्टौ, दिव्य-सौवर्ण-अवान-तामरसं सदा आरूढौ, (तौ) जिन-अंही नौमि ।

શબ્દાર્થ

અંહિ=ચરણ.

જિનાંહી=જિનોનાં બે ચરણોને.

યૌ (મૂં યદ્)=જે બે.

જુષ્ટૌ (મૂં જુષ્ટ)=સેવન કરાએલ.

આનત (ધાં નમ્)=અત્યંત પ્રણામ કરેલ.

અમર=દેવતા, સુર.

સંસદ્=સલા, પરિપદ્.

आनतामरसंसदा=अत्यंत नम्र એવી સુરોની સલા વડે.

आरूढौ (मू० आरूढ)=आरूढ થયેલ.

सौवर्ण=उन्नतमय.

अवान=अम्लान, નહિ કરમાઈ ગયેલ.

तामरस=रक्त कमल.

दिव्यसौवर्णावानतामरसं=दिव्य, सुवर्णमय तेमज અમ્લાન એવાં રક્ત કમલના ઉપર.

૧ શ્રીમેદ્વિજયકૃત ‘જિનાનન્દસ્તુતિ’નાં સમસ્ત પદ્યો આવા યમકથી શોભે છે, જ્યારે શ્રીશીલાન-સૂરીશ્વરકૃત સ્તુતિ-ચતુર્વિંશતિકામાંનાં ઘણાં ખરાં પદ્યો આવા યમકથી અલંકૃત છે.

શ્લોકાર્થ

જનેશ્વરેતું કીર્તન—

“જ (જે ચરણો) અત્યંત નમ્ર એવા સુરેની સલા વડે સેવાએલાં છે, તેમજ વળી જે દિવ્ય, સુવર્ણમય તેમજ અમ્બકાન એવાં રક્ત કમલોના ઉપર સદા આરૂઢ થયેલાં છે, તે જિનનાં ચરણોને હું સ્તવું છું.”—૨૬

જિનવાણીવિચાર:—

યશો ધત્તે ન જાતારિ—શમના વિલસન્ ન યા ।

સાઽઽર્હતી ભારતી દત્તાં, શમનાવિલસન્નયા ॥ ૨૭ ॥

—અનુ૦

ટીકા

સા ભારતી શં દદાતુ । યા ભારતી યશો ન ધત્તે ? કિન્તુ ધત્ત એવ । સૈવ વિશિષ્યતે—જાતમરિશમનં યસ્યાઃ સા । કિંમૂતં યશઃ ? વિલસદ્—વિજૃમ્ભમાણમ્ । અનાવિલા—અનાકુલાઃ શોભના નયા યસ્યાં સા ॥ ૨૭ ॥

અન્વયઃ

યા જાત-અરિ-શમના વિલસત્ યશઃ ન ધત્તે ન, સા અનાવિલ-સત્-નયા આર્હતી ભારતી શં દત્તામ્ ।

શબ્દાર્થ

યશઃ (મૂ० યશસ્)=કીર્તિને.

ધત્તે (ધા० ધા)=ધારણ કરે છે.

જાત (ધા० જન્)=કરેલ.

શમન=વધ, નાશ.

જાતારિશમના=શાંત કરી દીધા છે શત્રુઓને જેણે એવી.

વિલસત્ (ધા० લસ્)=વિલાસ કરતું, ઉલાસ પામતું.

આર્હતી=તીર્થંકરસંબંધી.

દત્તામ્ (ધા० દા)=અર્પો.

ભારતી (મૂ० ભારતી)=વાણી.

અનાવિલ=નિર્મલ.

અનાવિલસન્નયા=નિર્મલ તેમજ શોભનીય છે નથો જેમાં એવી.

શ્લોકાર્થ

જિન-વાણીનો વિચાર—

“શાંત કરી દીધા છે શત્રુઓને જેણે એવી જે (જિન-વાણી) કીર્તિને ધારણ કરતી નથી એમ નહિ (પરંતુ કરે છેજ), તે નિર્મલ તથા શોભનીય (નૈગમાદિક) નયોથી વ્યાપ્ત એવી અર્હત્-સંબંધિની વાણી (લગ્ય-જનોને) સુખ અર્પો.”—૨૭

અપ્રતિચક્રાદેવ્યાઃ પ્રાર્થના—

આરુઢા ગરુડં હેમા-ભાસમા નાશિતારિભિઃ ।

પાયાદપ્રતિચક્રા ઘો, ભાસમાના શિતારિભિઃ ॥ ૨૮ ॥ ૭ ॥

—અનુ०

ટીકા

હેમ્ન ઇવ આભા યસ્યાઃ સા । નાશિતા અરયો યૈસ્તૈઃ । શિતારિભિઃ—તીક્ષ્ણચક્રૈર્ભાસ-
માના—પિપ્પમાના ॥ ૨૮ ॥

અન્વયઃ

ગરુડં આરુઢા, હેમ[ન]-આભા, અ-સમા, નાશિત-અરિભિઃ શિત-અરિભિઃ ભાસમાના
'અપ્રતિચક્રા' ઘઃ પાયાત્ ।

શબ્દાર્થ

આરુઢા (મૂ० આરુઢ)=આરૂઢ થયેલી.

ગરુડં (મૂ० ગરુડ)=ગરુડના ઉપર.

હેમ [ન]=સુવર્ણ.

હેમામા=સુવર્ણસમાન પ્રભા છે જેની એવી.

અસમા (મૂ० અસમ)=નિરૂપમ, અનુપમ.

નાશિત (ધા० નશ)=નાશ કરેલ.

નાશિતારિભિઃ=નાશ કર્યો છે શત્રુઓનો જેણે એવા. શિતારિભિઃ=તીક્ષ્ણ ચક્રો વડે.

પાયાત્ (ધા० પા)=રક્ષણ કરો.

અપ્રતિચક્રા=અપ્રતિચક્રા (દેવી).

ભાસમાના (ધા० ભાસ)=દેદીપ્યમાન, પ્રકાશતી.

શિત=તીક્ષ્ણ.

અરિ=ચક્ર.

શિતારિભિઃ=તીક્ષ્ણ ચક્રો વડે.

શ્લોકાર્થ

અપ્રતિચક્રા દેવીની પ્રાર્થના—

“ ગરુડના ઉપર આરૂઢ થયેલી, તથા કનકના જેવી કાંતિ વાળી તેમજ વળી
સંહાર કર્યો છે શત્રુઓનો જેણે એવાં તીક્ષ્ણ ચક્રો વડે દીપતી એવી અપ્રતિચક્રા
(દેવી) (હે ભગ્યો!) તમારૂં પરિપાલન કરો. ”—૨૮

સ્પષ્ટીકરણ

અપ્રતિચક્રા દેવીનું સ્વરૂપ—

આ દેવીને ગરુડનું વાહન છે. તે દરેક હાથમાં ચક્ર રાખે છે અને તેનો વર્ણ સુવર્ણસમાન છે.
આનું બીજું નામ ચક્રધરા હોય એમ લાગે છે. આ પણ સોળ વિદ્યા-દેવીઓ પૈકી એક છે.
આના સંબંધમાં આચાર-દિનકરમાં કહ્યું પણ છે કે—

“ગરુત્મત્પૃષ્ઠ આસીના, કાર્ત્ત્વિયસ્વરસમચ્છબિઃ ।

મૂયાદપ્રતિચક્રા નઃ, સિદ્ધયે ચક્રધારિણી ॥”

નિર્વાણ-કલિકામાં પણ એવોજ ઉલ્લેખ છે અને તે બીજો કોઈ નહિ પણ—

“તથા અપ્રતિચક્રાં વાકેર્ણી ગરુડવાનાં ચતુર્ધ્વજાં ચક્રચતુષ્ટયમૂષિતકરાં ચેત્તિ ।”

अप्रतिचक्रा.

निर्वाणकविक्रयाम् —

“अप्रतिचक्रां तद्विदुषां मरुदवाहनां चतुर्भुजां चक्रचतुष्टय
भूषितकरां चेत ॥”

૮ શ્રીચન્દ્રપ્રભસ્તુતયઃ

અથ શ્રીચન્દ્રપ્રભસ્ય સ્તુતિઃ—

ભવાદુઃખાં ભૂશં કૃતશિવપ્રપં ચામરૈઃ

સહર્ષ-પવીજિતં વરવપુઃપ્રપચ્ચામરૈઃ ।

પ્રભાવલયકાન્તતાપ-સેતોરુચન્દ્રપ્રભં

પ્રણૌમિ પરમેશ્વરં વિનયચારુ 'ચન્દ્રપ્રભમ્' ॥ ૨૯ ॥

—પૃથ્વી

ટીકા

ભવાદુઃખાં તદ્દુ વિદ્યતે યેષાં (તેષાં) । કૃતા શિવમેવ પ્રપા યેન સ તમ્ । ચામરૈઃ સહર્ષમુપવીજિતમ્ । કૈઃ ? વરો વપુઃપ્રપચ્ચો-વિસ્તારો યેષાં તે તથાવિધાશ્ચ (તે અમરાશ્ચ) તૈઃ । પ્રભાવલયસ્ય કાન્તતા-કમનીયતા તથાપહસિતા ઉર્વી-વિસ્તીર્ણા ચન્દ્રપ્રભા યેન સઃ (તં) । વિનયેન ચારુ-શોભનં યથા સ્યાત્ તથા પ્રણૌમિ ॥ ૨૯ ॥

અન્વયઃ

ભવ-ઉદ્ભવ-તૃષાં કૃત-શિવ-પ્રપં, વર-વપુસ્-પ્રપચ્ચ-અમરૈઃ ચામરૈઃ સહ-હર્ષે ભૂશં ઉપવીજિતં, પ્રભા-વલય-કાન્તતા-અપહસિત-ઉરુ-ચન્દ્ર-પ્રભં પરમેશ્વરં 'ચન્દ્રપ્રભં' વિનય-ચારુ પ્રણૌમિ ।

શીર્ષકાર્થ

ઉદ્ભવ=ઉત્પત્તિ.

તૃષ્=તૃષા, તરસ.

ભવાદુઃખ-ર્ષા=ભવ (-ભ્રમણ) થી ઉત્પન્ન થયે છે તૃષા જેમને એવાને માટે.

પ્રપા=જલાશય, પરચ.

તાશિવપ્રપં=(તેથાર) કરી છે મુક્તિદીપી પ્રપા જેણે એવાને.

ચામરૈઃ (મૂં ચામર)=ચામરો વડે.

સહર્ષ=આનન્દપૂર્વક.

ઉપવીજિતં (મૂં ઉપવીજિત)=વીજીતથેલ.

વપુસ્=દેહ, શરીર.

પ્રપચ્ચ=વિસ્તાર.

વરવપુઃપ્રપચ્ચામરૈઃ=ઉત્તમ છે દેહનો વિસ્તાર જેમનો એવા દેવો વડે.

પ્રભા=કાન્તિ, તેજ.

વલય=મંડળ.

પ્રભાવલય=ભામંડળ.

કાન્તતા=મનોહરતા, સુન્દરતા.

અપહસિત (ધાં હસ્)=હસી કાઢેલ.

ચન્દ્ર=ચન્દ્ર.

ચન્દ્રપ્રભા=ચન્દ્રનું તેજ, ચાંદરણી.

પ્રભાવલય-કાન્તતાપ-સેતોરુચન્દ્રપ્રભં=ભામંડળની મનોહરતા વડે હસી કાઢી છે વિસ્તીર્ણ ચન્દ્ર-પ્રભાને જેણે એવાને.

પ્રણૌમિ (ધાં નુ)=હું સ્તુતિ કરું છું, સ્તવું છું.

પરમેશ્વરં (મૂં પરમેશ્વર)=પ્રભુને.

વિનય=વિનય.

ચારુ=દર્શનીય, મનોહર.

વિનયચારુ=વિનય વડે શોભે તેમ.

ચન્દ્રપ્રભં (મૂં-ચન્દ્રપ્રભ)=ચન્દ્રપ્રભને, આડમા તીર્થકરને.

શ્લોકાર્થ

શ્રીચન્દ્રપ્રભની સ્તુતિ—

“ ભવ (—બ્રમણ)થી ઉત્પન્ન થઇ છે તૃષા જેમને એવા (જીવો)ને માટે (તૈયાર) કરી રાખી છે મુક્તિરૂપી પ્રપા જેણે એવા, વળી ઉત્તમ છે દેહનો વિસ્તાર જેમનો એવા વિશુદ્ધો વડે આમરો દ્વારા હર્ષપૂર્વક અત્યંત વીંબયેલા એવા, તથા વળી ભામંડળની મનોહરતા વડે હસી કાઢી છે (અર્થાત્ પરાસ્ત કરી છે) વિસ્તીર્ણ ચન્દ્રપ્રભાને જેણે એવા પરમેશ્વર ચન્દ્રપ્રભને વિનય વડે શોભે તેમ હું સ્તવું છું.”—૨૯

સ્પષ્ટીકરણ

જિનેશ્વરનાં પ્રાતિહાર્યો—

આ ‘પૃથ્વી’ વૃત્તમાં રચાયેલા પાદાંતસમખંધાક્ષરપુનરાવૃત્તિરૂપ ચમકાલંકારથી અલંકૃત પદ દ્વારા ચન્દ્રપ્રભ પ્રભુના આમર અને ભામંડળરૂપી પ્રાતિહાર્યો વિષે સૂચન કરવામાં આવ્યું છે. એ કહેવું અસ્થાને નહિ ગણાય કે દરેક તીર્થંકર આઠ પ્રાતિહાર્યો વડે શોભે છે અને તે આઠ પ્રાતિહાર્યો અન્ય કોઈ નહિ પણ નિમ્ન-લિખિત શ્લોકમાં ગણાયેલાં—

“અશોકવૃક્ષઃ સુરપુણ્યવૃષ્ટિ-

દિવ્યધ્વનિશ્ચામરમાસનં ચ ।

મામણ્ડલં દુન્દુભિરાતપત્રં

સત્પ્રાતિહાર્યાણિ જિનેશ્વરાણામ્ ॥” —ઉપખતિ

—(૧) અશોક વૃક્ષ, (૨) દેવકૃત કુસુમની વૃષ્ટિ, (૩) દિવ્ય ધ્વનિ, (૪) આમર, (૫) સિંહાસન, (૬) ભામણ્ડળ, (૭) દુન્દુભિ અને (૮) છત્ર છે. આ આઠ વસ્તુઓનો સંબંધ તીર્થંકરની સાથે પ્રતિહારીના જેવો હોવાથી તે ‘પ્રાતિહાર્ય’ કહેવાય છે. એનું વિશિષ્ટ સ્વરૂપ પ્રવચન-સારોદ્ધારના ૩૯મા દ્વારમાંથી તથા વિચાર-સારના ૧૧૭મા દ્વારમાંથી જોઈ શકાશે. આ સંબંધમાં થોડી ઘણી હકીકત તો સ્તુતિ-ચતુર્વિંશતિકાના ૯૪મા પદ ઉપરના સ્પષ્ટીકરણ ઉપરથી પણ મળી શકશે.

૪ ૪ ૪ ૪

જિન-સ્વરૂપ—

અવન્તુ ભવતો ભવાત્ કલુપવાસકાદર્પકાઃ

સુખાતિરણપદાં ભુવનભાસકાદર્પકાઃ ।

વિલીનમલકેવલાતુલવિકાસભારા જિના

મુદં વિદધતઃ સદા સુવચસા સભારાજિના ॥ ૩૦ ॥

—પૃથ્વી

૧ આ અષ્ટમ તીર્થંકર શ્રીચન્દ્રપ્રભનું ચત્કિચિત્ત સ્વરૂપ સ્તુતિ-ચતુર્વિંશતિકા (૫૦ ૧૧૧) ઉપરથી જોઈ શકાશે.

દીકા

જિના મુદં વિદધતઃ-કુર્વન્તઃ । કેન ? શોભનવચસા । કિંમૂતેન ? સભાં રાજિતું શીલં યસ્ય તત્ સમારાજિ તેન સમારાજિના । અવન્તુ-રક્ષન્તુ । ભવતઃ-સંસારાત્ । પાપસ્ય નિવાસો ય(સ્મિ)સ્તસ્માત્ । ભુવનોદ્યોતકાઃ, ન વિદ્યતે દર્પકઃ-કામો યેષાં તે । ભુવન-ભાસકાશ્ચ તેઽદર્પકાશ્ચ ભુવન૦ । વિલીનો મલો યસ્માત્ તત્ એવંવિધસ્ય કેવલસ્વાતુલવિકાસં વિચ્છતિ-ધારયન્તિ યે તે તથાવિધાઃ, ભારા ધારકા इत्यर्थः ॥ ૩૦ ॥

અન્વયઃ

સુખ-અતિશય-સમ્પદાં અર્પકાઃ, ભુવન-ભાસક-અ-દર્પકાઃ, વિલીન-મલ-કેવલ-અતુલ-વિકાસ-ભારાઃ, સમા-રાજિના સુ-વચસા સદા મુદં વિદધતઃ જિનાઃ ભવતઃ કલુષ-વાસકાત્ ભવાત્ અવન્તુ ।

શીલ-દાર્થ

અવન્તુ (ધા૦ અવ્)=રક્ષણુ કરો, અયાવો.

ભવતઃ (મૂ૦ ભવત્)=તમને.

ભવાત્ (મૂ૦ ભવ)=સંસારથી.

કલુષ=પાપ.

વાસક=નિવાસ, રહેઠાણ.

કલુષવાસકાત્=જ્યાં પાપનો નિવાસ છે ત્યાંથી.

અર્પકાઃ (મૂ૦ અર્પક)=અર્પણુ કરનારા, આપનારા.

અતિશય=અધિકપણું.

સુખાતિશયસમ્પદાં=સુખના અધિકપણુરૂપ સંપત્તિ-ઓના.

ભાસક=ઘોતક, પ્રકાશ કરનારા.

દર્પક=મદન.

અદર્પક=અવિદ્યમાન છે મદન જેનેવિષે એવા.

ભુવનભાસકાદર્પકાઃ=ત્રૈલોક્યને પ્રકાશિત કરનારા તેમજ વીતરાગ.

વિલીન (ધા૦ લી)=સર્વથા નષ્ટ થયેલ.

મલ=મેલ.

કેવલ=કેવલજ્ઞાન, સર્વજ્ઞતા.

વિકાસ=વિકાસ, ખીલવણી.

ભાર (ધા૦ ષ્)=ધારણુ કરનાર.

વિલીનમલકેવલાતુલવિકાસભારાઃ=સર્વથા નષ્ટ થયો છે મલ જેમાંથી અર્થાત્ અત્યંત નિર્મલ એવા કેવલજ્ઞાનના અપૂર્વ વિકાસને ધારણુ કરનારા.

વિદધતઃ (મૂ૦ વિદધત્)=કરનારા.

વચસ=વચન.

સુવચસા=સુવચન વડે.

સમા=સભા, પર્વદા.

રાજિન્=દીપાવનાર.

સમારાજિના=સભાને દીપાવનાર.

શ્લોકાર્થ

જિનેશ્વરેશું સ્વરૂપ—

“ સુખના અતિશયરૂપ સંપત્તિઓને અર્પણુ કરનારા, ત્રૈલોક્યને (જ્ઞાનરૂપી પ્રકાશ વડે) પ્રકાશિત કરનારા અને વળી ‘વીતરાગ [અથવા નિરભિમાની] એવા, વળી અત્યંત

૧ જ્યાં સુધી જે વ્યક્તિમાં રાગ હોય (જલે ને તે પ્રશસ્ત હોય તો પણ), ત્યાં સુધી તો સર્વજ્ઞતા તેનાથી દશ હજાર ગાઉ દૂરજ રહે છે એ વાત જૂલવા જેવી નથી. એ વાતના ઉપર શ્રીમાન્ ગૌતમસ્વામીનું દુધાન્ત દિવ્ય પ્રકાશ પાડે છે.

નિર્મલ કવલજ્ઞાનના અપૂર્વ વિકાસને ધારણ કરનારા, તેમજ વળી પર્ષદાને દ્વીપાવનારા એવા સુવચન વડે આનંદ પમાડનારા એવા તીર્થકરો (હે ભવ્યો !) તમને પાપના નિવાસ—સ્થાનરૂપ સંસારથી ખચાવો.”—૩૦

સ્પષ્ટીકરણ

પર્ષદા-વિચાર—

સમવસરણમાં જે મનુષ્યો અને દેવો તીર્થકરની દેશનાનું શ્રવણ કરવા આવે છે, તેના બાર વિભાગો કલ્પવામાં આવ્યા છે. આ દરેક વિભાગને ‘પર્ષદા’ કહેવામાં આવે છે. આથી કરીને એકંદર રીતે બાર પર્ષદા છે—(૧) ગણધરો વગેરે સાધુઓની, (૨) વૈમાનિક દેવીઓની, (૩) સાધ્વીઓની (આ ત્રણ પર્ષદાઓ અગ્નિ કોણમાં હોય છે); (૪) જ્યોતિષ્ક દેવીની, (૫) વ્યંતર દેવીની, (૬) ભુવનપતિ દેવીની (આ ત્રણ પર્ષદાઓ નૈઋત્ય કોણમાં હોય છે); (૭) જ્યોતિષ્ક દેવોની, (૮) વ્યંતર દેવોની, (૯) ભુવનપતિ દેવોની (આ ત્રણ વાયવ્ય કોણમાં બેસે છે); (૧૦) વૈમાનિક દેવોની, (૧૧) પુરૂષોની (મનુષ્યો)ની, (૧૨) મનુષ્યની સ્ત્રીઓની (આ ત્રણ ઇશાન કોણમાં હોય છે).

જિનાગમ-સ્મરણમ્—

સમસ્તભુવનત્રયપ્રથનસજ્જનાનાપદઃ

પ્રમોચયતિ યઃ સ્મૃતઃ સપદિ સજ્જનાનાપદઃ ।

સમુહસિતમદ્ભક્તં તમમલં ભજૈ નાગમં

સ્ફુરન્નયનિવારિતાસદુપલમ્ભજૈનાગમમ્ ॥ ૩૧ ॥

—પૃથ્વી

ટીકા

સમસ્તભુવનત્રયસ્ય પ્રકટને સજ્જાનિ-પ્રહ્લાણિ નાના પદાનિ યસ્મિન્ સઃ । યઃ સ્મૃતઃ સન્ પ્રમોચયતિ । કાન્ ? સજ્જનાન્ । કસ્યાઃ ? આપદઃ । સમુહસિતા મદ્ભક્તાદિકા યસ્મિન્ । ન અગમં, કિન્તુ સુગમમ્ । સ્ફુરન્નયૈર્નિવારિતા અશોભના ઉપલમ્ભાઃ-પ્રતિભાસાઃ-પરસિદ્ધાન્તા યેન સ તતઃ કર્મધારયઃ । જૈનાગમં ભજૈ-સેવાં કરવાણિ ॥ ૩૧ ॥

અન્વયઃ

સમસ્ત-ભુવન-ત્રય-પ્રથન-સજ્જ-નાના-પદઃ યઃ સ્મૃતઃ (સન્) સત્-જનાન્ આપદઃ સપદિ પ્રમોચયતિ, તં સમુહસિત-મદ્ભક્તં, અમલં, ન અ-ગમં, સ્ફુરત્-નય-નિવારિત-અસત્-ઉપલમ્ભ-જૈન-આગમં ભજૈ ।

શીખદાર્થ

પ્રથન=પ્રકટન, પ્રસિદ્ધ કરવું તે.

સજ્જ=તૈયાર.

નાના=વિવિધ.

સમસ્ત: વનત્રયપ્રથનસજ્જનાનાપદ:=અખિલ ત્રિભુ-
વનના પ્રકટનમાં તૈયાર છે વિવિધ પદો જેમાં એવા.

પ્રમાચયતિ (ધાં મુચ્)=મુક્ત કરાવે છે.

સ્મૃત: (મૂં સ્મૃત)=યાદ કરેલ.

સપદિ=એકદમ.

સજ્જનાન્ (મૂં સજ્જન)=સત્પુરુષોને, સારા મનુષ્યોને.

આપદ: (મૂં આપદ)=આપત્તિમાંથી.

સ્ફુલ્લસિત (ધાં છ્સ્)=ઉદ્ધાસ પામેલ.

મજ્જ=પ્રકાર, ભાંગા.

સમુલ્લસિતમજ્જકં=ઉદ્ધાસ પામેલ છે ભાંગાઓ જેમાં
એવા.

અમલં (મૂં અમલ)=નિર્મલ.

મજ્જૈ (ધાં મજ્જ)=હું ભળું.

અગમં (મૂં અગમ)=દુર્ગમ, દુઃખે કરીને સમભય તેવા.

સ્ફુરત્ (ધાં સ્ફુર્)=સ્ફુરાયમાન.

નિવારિત (ધાં વાર્)=નિવારણ કરેલ, દૂર કરેલ.

અસત્=દુષ્ટ, અસત્ય.

ઉપલમ્બ=આક્ષેપ.

જૈન=જિનસંબંધી.

સ્ફુરત્રયનિવારિતાસદુપલમ્બજૈનાગમં=સ્ફુરાય-

માન નયો વડે નિવારણ કર્યું છે અસત્ય આ-
ક્ષેપોનું જેમાં એવા જૈન સિદ્ધાન્તને.

શ્લોકાર્થ

જિનાગમર્નુ સ્મરણ—

“અખિલ ત્રિભુવન ઉપર પ્રકાશ પાડવામાં તૈયાર છે વિવિધ પદો જેનાં એવા
જે (આગમ) સ્મરણ કરાતાં (અર્થાત્ જેનું સ્મરણ) સન્નનોને આપત્તિમાંથી સત્વર
મુક્ત કરે છે, તે સ્ફુરાયમાન છે (‘સપ્ત-ભંગી વિગેરે) ભંગો જેમાં એવા, તથા નિર્મલ
તેમજ સુગમ, અને વળી સ્ફુરાયમાન નયો વડે નિવારણ કર્યું છે અસત્ય પ્રતિભાસોનું
જેમાં એવા જૈન આગમને હું ભળું.”—૩૧

સ્પષ્ટીકરણ

પદ-ચમત્કાર—

આ પદનાં ચારે ચરણોમાં છેવટના છ છ અક્ષરો સમાન છે. અર્થાત્ આ પદ પાદાંત-
સમષ્ટાક્ષરપુનરાવૃત્તિરૂપ ચમત્કથી શોભી રહ્યું છે. વિશેષમાં આ કાવ્યમાં આ પ્રકારનો પદ-
ચમત્કાર તો અત્રજ પ્રથમ દૃષ્ટિ-ગોચર થાય છે.

૧ આ સપ્ત-ભંગી સંબંધી સ્થૂલ માહિતી તો ન્યાય-કુસુમાંજલિ (૫૦ ૧૮૫-૧૮૨) તરફ દૃષ્ટિ-
પાત કરવાથી મળી શકશે. એથી વિશેષ માહિતી ન્યાયતીર્થ ન્યાયવિશારદ ઉપાધ્યાય શ્રીમંગલવિજયકૃત
સપ્તભંગી-પ્રદીપમાંથી મળશે. વિશેષમાં આ વિષયના અત્યંત જિજ્ઞાસુએ તો નય-રહસ્ય, પ્રમાણનય-
તત્વાલોકાલંકાર (ચતુર્થ અને સપ્તમ પરિચ્છેદ) સપ્તભંગી-પ્રકરણ તેમજ સપ્તભંગી-તર્કગિણી
એ ગ્રંથો એવા.

કાલીઁવ્યાઃ સ્તુતિઃ—

અશિશ્રિયત યાઽમ્બુજં તગદાક્ષમાલાઽઘવાન્

યયા ચત વિપૂયતે ભયશમક્ષમાઽલાઘવા ।

ઘનાઽજ્ઞનસમપ્રમા વિઙ્ગતઘાતકાલીહિતં

મમાતુલમસૌ સદા પ્રવિદધાતુ 'કાલી' હિતમ્ ॥૩૨॥

—પૃથ્વી

ટીકા

કાલી દેવતા હિતં પ્રવિદધાતુ । યાઽશિશ્રિયત-શ્રિતવતી પદ્મમ્ । અઘવા-
પાપવાન્ પુરુષો યયા વિપૂયતે-પવિત્રીક્રિયતે । ભયાનાં શમને ક્ષમા-સમર્થા । વિહતં
ઘાતકાનાં-ઘનાઽજ્ઞનસમપ્રમા આલ્યા ઈહિતં-ચેષ્ટિતં યસ્મિન્ । પ્રવિદધાને એતત્ ક્રિયા-
વિશેષણમ્ ॥ ૩૨ ॥

અન્વયઃ

યા ધૂત-ગદા-અક્ષ-માલા અમ્બુજં અશિશ્રિયત, યયા (ચ) અઘવાન્ ચત વિપૂયતે, અસૌ
ભય-શમ-ક્ષમા, અ-લાઘવા, ઘન-અજ્ઞન-સમ-પ્રમા 'કાલી' મમ અ-તુલં હિતં વિહત-ઘાતક-આલિ
(આલી ઘા)-ઈહિતં સદા પ્રવિદધાતુ ।

શીઁદાર્થ

અશિશ્રિયત (ધા० શ્રિ)=આશ્રય લેતી હવી.

અમ્બુજં (મૂ० અમ્બુજ)=કમલને.

ધૂત (ધા० ધૃ)=ધારણ કરેલ.

ગદા=ગદા.

અક્ષમાલા=જ્વપમાલા.

તગદાક્ષમાલા=ધારણ કરી છે ગદા અને જ્વપ-
માલા જેણે એવી.

અઘવાન્ (મૂ० અઘવત્)=પાપી.

ચત=સંતોષવાનક અન્વય.

વિપૂયતે (ધા० પૂ)=પવિત્ર કરાય છે.

શમ=શાન્તિ, નાશ.

ક્ષમ=સમર્થ, શક્તિમાન.

ભયશમ-મા=ભયનો નાશ કરવામાં સમર્થ.

લાઘવ=લઘુતા.

અલાઘવા=લઘુતાથી રહિત.

ઘન=ભેદ.

અજ્ઞન=કાજ્ઞ.

ઘનાઽજ્ઞનસમપ્રમા=ભેદ અને કાજ્ઞના જેવી કાન્તિ
છે જેની એવી.

વિહત (ધા० હન્)=નાશ કરેલ.

ઘાતક=હણનાર.

આલિ [લી]=પંક્તિ, શ્રેણિ.

ઈહિત=ચેષ્ટિત.

વિહતઘાતકાલીહિતં=નાશ કર્યો છે હણનારાની
શ્રેણિના ચેષ્ટિતનો જેમાં તેવી રીતે.

પ્રવિદધાતુ (ધા० ઘા)=કરો.

કાલી=કાલી (દેવી).

હિતં (મૂ० હિત)=હિતને, કલ્યાણને.

શ્લોકાર્થ

કાલી દેવીની સ્તુતિ—

“ધારણ કરી છે ગદા અને જ્વપમાલા જેણે એવી જે (દેવી) કમલનો આશ્રય

वज्रकुशी. ५६.

M.M. Mehta

निर्याणकलिकायाम—

“वज्राङ्कुशीं कनकवर्णां गजवाहनां चतुर्भुजां वरदवज्रयुतदक्षिण-
करां मानुलिङ्गाङ्कुगयुक्तवामहस्तां चेति ।”

महाकाली

११

निर्वाणकलिकायाम—

“तस्या महाकालीं देवीं तमालवणां पुरुषवादनां चतुर्भुजां अक्षयव-
वज्रान्वितदक्षिणकर्णं अभयघण्टालङ्कृतवामभुजां चेति ।”

લેતી હવી, તેમજ વળી જે દ્વારા પાપી (પણુ) પવિત્ર થાય છે, તે, લયનો નાશ કરવામાં સમર્થ એવી, વળી લધુતા-રહિત તેમજ મેધ અને કાળલના જેવી કાન્તિવાળી એવી કાલી (દેવી) નાશ કર્યો છે હણનારાની શ્રેણિના ચેષ્ટિતો જેમાં એવું માંડે સર્વદા અનુપમ કહ્યાણુ કરો. ”—૩૨

સ્પષ્ટીકરણ

પદ્ય-અમતકાર—

આ પદ્યમાં તૃતીય પદ્યની જેમ પ્રથમનાં બે ચરણોમાં છેવટના પાંચ પાંચ અક્ષરો સમાન છે, જ્યારે બાકીનાં બે ચરણોમાં ચાર ચાર અક્ષરો સમાન છે.

કાલી દેવીનું સ્વરૂપ—

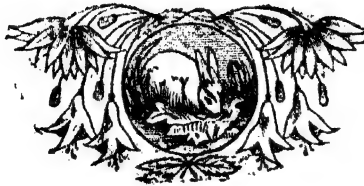
‘દુશ્મનો પ્રતિ જે કાળ (યમરાજ) જેવી છે, તેમજ જે કૃષ્ણવર્ણી છે’ તે ‘કાલી’ એ કાલી શબ્દનો વ્યુત્પત્તિ-અર્થ છે. આ દેવી પણ એક વિદ્યા-દેવી છે. તેનો વર્ણુ શ્યામ છે અને તે હાથમાં ગદા રાખે છે. વિશેષમાં વિકસ્વર કમલ એ એનું વાહન છે. આ વાતના ઉપર નીચેનો શ્લોક પ્રકાશ પાડે છે:—

“ શરદસ્તુધરપ્રમુકચઞ્ચ ગગનતલામતનુદ્યુતિર્દયાલ્યા ।

વિકચકમલવાહના ગદામૃત્ રાલમલકુલતાત્ સદૈવ ‘કાલી’ ॥”

—આચાર્ય ૫૫૩ ૧૬૨.

પરંતુ એથી વિશેષ માહિતી તો નિર્વાણ-કલિકા ઉપરથી મળે છે. કેમકે ત્યાં કહ્યું છે કે—
“ તથા તલિકાદેર્વા કૃષ્ણવર્ણી પદ્માસનાં ચતુર્મુજામક્ષસૂત્રગદાલ તદાક્ષેણકરાં વજ્રાભય તવામ-
હસ્તાં ચેતિ ” અર્થાત્ આ દેવીને ચાર હાથ છે; તેના જમણા બે હાથ જપ-માલા અને ગદાથી વિભૂષિત છે, જ્યારે ડાબા બે હાથ વજ્ર અને ‘અભય’ અલંકૃત છે.

૧ ચરણગતના લયનું નિવારણ કરવું, તેને કહેવું, કે બીવાનું કંઈ કારણ નથી. નિર્ભય રહે એવું સૂચન કરવા માટે સામાન્યુખની તરફ હાથ નમાવી સીધા આંગળા રાખવા તે ‘અભય’ સૂચક કહેવાય છે.

૧ શ્રીસુવિધિજિનસ્તુતયઃ

અથ શ્રીસુવિધિનાથાય પ્રણામઃ—

વિમલકોમલકાકન-છદ-

છવિહરાવિહ રાજભિરામરૈઃ ।

સતતનૂતનૂ 'સુવિધેઃ' ક્રમૌ

નમત હેઽમતેઽઠનલાલસાઃ ! ॥ ૩૩ ॥

—કુતઃ

ટીકા

વિમલં કોમલં ચ તત્ કોકનદં-રક્તમ્બુજં ચ તસ્યચ્છદસ્ય-પત્રસ્યચ્છવિ તસ્યા હરૌ-
જ્ઞન્તૌ । રાજભિઃ-સ્વામિભિઃ । કૈઃ ? અમરાણાં ઇમે આમરાઃ, તૈઃ આમરૈઃ । સતતં નૂતા-
સ્તુતા તનુઃ-શરીરં યયોસ્તૌ । અમતં-પાપં તસ્ય હેઠનં-પાતનં તસ્મિન્ લાલસા-ગૃહ્ણિપરાઃ ।
સુવિધેઃ ક્રમૌ નમત ॥ ૩૩ ॥

અન્વયઃ

હે અમત-હેઠન-લાલસાઃ ! 'સુવિધેઃ' વિમલ-કોમલ-કાકન-દ-છદ-છવિ-હરૌ, હા આમરૈઃ
રાજભિઃ સતત-નૂત-નૂ ક્રમૌ નમત ।

શીખરાર્થ

વિમલ=નિર્મલ.

કાકન-દ-રક્ત કમલ.

છદ=પત્ર.

હરહ (ધા०)=હરી લેનાર.

વિમલકામલકોકનદ-છદ-છવિ-હરૈઃ=નિર્મલ તેમજ

કોમલ એવાં રક્ત કમલોનાં પત્રની શોભાને હરનારાં.

રાજભિઃ (મૂ० રાજન્)=સ્વામીઓ વડે.

આમરૈઃ (મૂ० આમર)=દેવ-સંબંધી.

સતત=પ્રતિશ્વ, નિરંતર.

નૂત (ધા० નૂ)=સ્તુતિ કરાયેલ.

શનુ=દેહ, શરીર.

સતતનૂતનૂ=હમેશાં સ્તુતિ કરાયેલી છે જેના
દેહની એવાં.

સુવિધેઃ (મૂ० સુવિધિ)=સુનિધિ (નાથ)ના.

ક્રમૌ (મૂ० ક્રમ)=ચરણોને.

નમત (ધા० નમ્)=તમે નમન કરો, નમસ્કાર કરો.

હે=સંબોધનવાચક અન્વય.

અમત=(૧) રોગ; (૨) મૃત્યુ; (૩) પાપ.

હેઠન=(૧) આધા, પીડા; (૨) પાતન.

લાલસા=અભિલાષા, ઇચ્છા.

અમત ઠનલાલસાઃ !=રોગ કે પાપ અથવા મૃત્યુને
આધા કરવાની ઇચ્છા છે જેમને એવાં !-(સં०).

શ્લોકાર્થ

શ્રીસુવિધિનાથને પ્રણામ—

“હે અનિષ્ટને બાધા કરવાની ઇચ્છા રાખનારા (અર્થાત્ રોગ કે પાપ કે મૃત્યુનો નાશ કરવાની અભિલાષા ધરાવનારા ભગ્ય જનો) ! નિર્મલ તેમજ કામલ એવાં રક્ત પદ્મોનાં પત્રની શોભાને હરનારા તથા વળી આ જગત્માં અમરોના અધિપતિઓ વડે (અર્થાત્ ઇન્દ્રો દ્વારા) સ્તુતિ કરાયેલી છે દેહની જેના એવા ‘સુવિધિ(નાથ)નાં ચરણોને તમે નમસ્કાર કરો.”—૩૩

સ્પષ્ટીકરણ

શબ્દાલંકાર-વિચાર—

આ પદમાં વળી કંઇ નવીન પ્રકારનોજ શબ્દાલંકાર દૃષ્ટિ-ગોચર થાય છે. આ વાત ધ્યાનમાં આવે તેટલા માટે આ પદ નીચે સુજબ લખવામાં આવે છે.

વિ । મલકો । મલકો । કન । વચ્છ । વ । વચ્છ । વિહરા । વિહરા । જમિરામરૈઃ ।

સ । તતનૂ । તતનૂ । સુવિધેઃ । ક્રમૌ । ન । મતહે । મતહે । ઠનલાલસાઃ ॥

આ પદ તરફ હવે દૃષ્ટિ-પાત કરતાં બેઠ શકાય છે કે તેના પ્રત્યેક ચરણમાં દ્વિતીય, તૃતીય અને ચતુર્થ અક્ષરોની પુનરાવૃત્તિ છે. અર્થાત્ આ પદ ‘લાટાનુપ્રાસ’નામક અલંકારથી શોભે છે. આ અલંકારનું અપૂર્વ ચિત્ર તો સ્તુતિ-ચતુર્વિંશતિકાના ૧૭ થી ૨૦ સુધીનાં પદોમાં દૃષ્ટિગોચર થાય છે.

* * * *

જિનેશ્વરેભ્યો વિજ્ઞસિઃ—

કલશકુન્તશકુન્તવરાક્ષિત-

ક્રમતલા મતલામકરા નૃણામ્ ।

વિગત ાગતરા વિતરન્તુ નો

હિત્તઃ નન્તમનજ્ઞજિતો જિનાઃ ॥ ૩૪ ॥

—કૃત૦

ટીકા

શકુન્તવરા-રાજહંસઃ । મતં-સુખં તસ્ય લાભકરાઃ । નઃ-અસમ્યમ્ ॥ ૩૪ ॥

અન્વયઃ

કલશ-કુન્ત-શકુન્ત-વર-અક્ષિત-ક્રમ-તલાઃ, નૃણાં મત-લાભ-કરાઃ, વિગત-રાગ-તરાઃ, અનજ્ઞ-જિતાઃ જિનાઃ નઃ અનન્તં હિતં વિતરન્તુ ।

૧ નવમા તીર્થંકર શ્રીસુવિધિનાથનું ચરિત્ર ટુંકમાં બાણુનું હોય, તો સ્તુતિ-ચતુર્વિંશતિકાના ૫૦ ૧૨૫ તરફ દૃષ્ટિપાત કરો.

અર્થાત્—(૧) પ્રાસાદ, (૨) પર્વત, (૩) પોપટ, (૪) અંકુશ, (૫) સુપ્રતિષ્ઠ, (૬) પદ્માભિષેક, (૭) યવ, (૮) દર્પણ, (૯) ચામર, (૧૦) કુમ્ભ, (૧૧) અક્ષ, (૧૨) મત્સ્ય, (૧૩) મગર, (૧૪) હાથી, (૧૫) સુંદર પતાકા, (૧૬) સુંદર માળા, (૧૭) પૃથ્વી, (૧૮) રથ, (૧૯) તોરણ, (૨૦) છત્ર, (૨૧) ધ્વજ, (૨૨) સ્વસ્તિક, (૨૩) યજ્ઞ-સ્તમ્ભ, (૨૪) વાવ, (૨૫) કમણ્ડળ, (૨૬) સ્તૂપ, (૨૭) મોર, (૨૮) કાચળો, (૨૯) અષ્ટાપદ, (૩૦) સ્થાલ (થાળી), (૩૧) સમુદ્ર અને (૩૨) સિંહ એ ઉત્તમ પુરુષનાં બત્રીસ લક્ષણો છે.

શ્રીભદ્રપ્રાહુસ્વામિવિરચિત કદંપસૂત્રની ઉપાધ્યાય શ્રીવિનયવિજયકૃત 'સુખોષિકા'માં આ બત્રીસ લક્ષણોના સંબંધમાં નીચે મુજબ ઉલ્લેખ છે:—

“છત્રં તૌમરસં ધૈનૂ રથવરો દંમ્મોલિ-કૂર્માકુંશાઃ

વાપી-સ્વસ્તિક-તોરણાનિ ચ સંરઃ પંચાનનઃ પૌદપઃ ।

ચેક્રં શૈલ્લ-ર્ગજૌ સંમુદ્ર-કંલશૌ પ્રાંસાદ-મૈત્સ્યૌ યંવો

ચૂપ-સ્તૂપ-કૈમળડલ્લંચેવનિભૃત્ સંચામરો દર્પણઃ ॥—શાર્દૂલ૦

ઉક્ષા પંતાકા કૈમલાભિષેકઃ । સુંદામ કૈકી ઘનપુણ્યભાજામ્ ॥”

અર્થાત્—(૧) છત્ર, (૨) કમળ, (૩) ધનુષ્ય, (૪) ઉત્તમ રથ, (૫) વજ્ર, (૬) કાચળો, (૭) અંકુશ, (૮) વાવ, (૯) સાથિયો, (૧૦) તોરણ, (૧૧) સરોવર, (૧૨) સિંહ, (૧૩) વૃક્ષ, (૧૪) ચક્ર, (૧૫) શંખ, (૧૬) હાથી, (૧૭) સમુદ્ર, (૧૮) કળશ, (૧૯) મહેલ, (૨૦) માછલું, (૨૧) યવ, (૨૨) યજ્ઞ-સ્તમ્ભ, (૨૩) સ્તૂપ, (૨૪) કમણ્ડળ, (૨૫) રાજ, (૨૬) સુંદર ચામર, (૨૭) દર્પણ, (૨૮) બળદ, (૨૯) પતાકા, (૩૦) પદ્માભિષેક, (૩૧) સુંદર માળા અને (૩૨) મોર એ અતિશય પુણ્યશાળીનાં બત્રીસ લક્ષણો છે.^૧

કંદર્પ-મર્દન—

કંદર્પના સંબંધી આ કાવ્યમાં 'વારંવાર ઉલ્લેખ કરવામાં આવતો હોવાથી એને વિષે વિચાર કરવો આવશ્યક સમજાય છે.

હિંદુ શાસ્ત્રમાં કંદર્પને રતિના પતિ તરીકે તેમજ વસન્તના મિત્ર તરીકે ઓળખાવ્યો છે. વળી ત્યાં એને અરવિન્દ, અશોક, આમ્ર, નવમલ્લિકા અને નીલ કમલ એ પાંચ બાણવાળો તેમજ પુષ્પના ધનુષ્યવાળો તેમજ મકરના ચિહ્નથી અંકિત ધ્વજવાળો આલેખ્યો છે. હુંકમાં એ શાસ્ત્રમાં કંદર્પના સંબંધમાં તે જીવતી જાગતી વ્યક્તિ છે એવો ઉલ્લેખ છે. વળી તેણે મહાદેવની પણુ ખખર લેવામાં પાછી પાની કાઢી નથી એમ એ શાસ્ત્ર ઉપરથી જોઈ શકાય છે. આ વાતની નીચેનો શ્લોક પણ સાક્ષી પૂરે છે.

૧ આ ઉપરથી જોઈ શકાય છે કે બત્રીસ લક્ષણો પૈકી મત-ભેદ છે. વિશેષમાં લાલો તેમજ રાજ-હંસરૂપી લક્ષણોનો તો અત્ર ઉલ્લેખજ નથી, એ વિચારણીય છે; પરંતુ તેનો ૧૦૦૮ લક્ષણોમાં સમાવેશ થતો હોવો જોઈએ.

૨ પહેલા, પાંચમા, અગ્યારમા તથા ઓગણીસમા પદ્યોમાં ઉલ્લેખ છે.

“ સર્વેષામેવ દેવાનાં, કન્દર્પો બલવત્તરઃ ।

યેન નાટ્યં ‘શિવો’ દેવો, વગ્ધેનાપિ હિ કારિતઃ ॥ ”

અર્થાત્ સમસ્ત સુરોમાં કંદર્પ વધારે શૂરવીર છે, કેમકે મહાદેવે તેને ‘આળી મૂક્યો’ છતાં પણ તેણે તેની પાસે વિવિધ વેષો ભજવાવ્યાં.

વળી આ સંબંધમાં મહર્ષિ ભર્તૃહરિકૃત શૃંગાર-શતકનો વસન્તતિલકા વૃત્તમાં રચા-યેલો નિમ્ન-લિખિત આદ્ય શ્લોક પણ વિચારી લઇએ.

“ શમ્ભુસ્વયમ્મુહરયો હરિણેક્ષણાનાં

યેનાક્રિયન્ત સતતં ગૃહકર્મદાસાઃ ।

વાચામગોચરચરિત્રવિચિત્રિતાય

તસ્મૈ નમો ભગવતે કુસુમાયુધાય ॥ ”

અર્થાત્—જેણે શંભુ (મહાદેવ), સ્વયંભુ (બ્રહ્મા) અને વિશ્ણુને ગૃહિણીઓનું ગૃહ-કાર્ય કરનારા કંકરો બનાવ્યા, તે વાણીથી અગોચર ચરિત્રવાળા વિચિત્ર કંદર્પને મારા પ્રણામ હોજો. ૧

આ ઉપરથી કંદર્પે જૈનેતર દેવોની હુદશા કરવામાં કેવો અગ્ર ભાગ ભજવ્યો છે તે જોઇ શકાય છે.

આ કંદર્પે જૈન મુનિવરોની પણ ખબર લીધી છે. દાખલા તરીકે, તેજ ભવમાં મોક્ષે જનારા એવા રથનેભિને પણ આ કંદર્પરૂપી સેતાને સપડાવ્યા હતા. એ વાતના ઉપર નીચેની ગાથા દિવ્ય પ્રકાશ પાડે છે.

“ જડનન્દનો મહાપ્પા જિણમાયા વયધરો ચરમદેહો ।

રહનેમી રાયમઈ રાયમઈ કાસો હી ! વિસયા ॥ ”

અર્થાત્—યદુ-નન્દન, મહાત્મા, બાવીસમા તીર્થંકર શ્રીનેમનાથના બાંધવ, પંચમહાવ્રતધારી અને ચરમશરીરી એવા રથનેભિ રાજામતી ઉપર રાગ બુદ્ધિવાળા થયા. આથી કરીને ખરે-ખર વિષય તિરસ્કારને પાત્ર છે.

આ ઉપરથી જોઇ શકાય છે કે કંદર્પનું મુખ્ય બળ અબલા છે અને પાંચે ઇન્દ્રિયોના અને આસ કરીને સ્પર્શનેન્દ્રિયના વિષયો એ એનો પૌષ્ટિક આહાર છે. આ કંદર્પના પંજમાં સપડાયેલો

૧ આની માહિતી માટે જુઓ સ્તુતિ-ચતુર્વિંશતિકા (૫૦ ૨૪-૨૫).

૨ સરખાવો—

“ હરિહરચરણજલચંદ્રસૂરસંદાહણો વિ જો દેવા ।

નારીજ કંકરત્તં કુળંતિ પી પી વિસયતિગ્રહા ॥ ”

[હરિહરચરણનલચંદ્રસૂરસંદાહણોઽપિ ચે દેવાઃ ।

નારીણાં કંકરત્તં કુળંતિ પિંગ્ પિંગ્ વિષયતૃણાન્ ॥]

૩ સંસ્કૃત-છાયા—

યદુનન્દનો મહાત્મા જિનજ્ઞાતા વ્રતધરચરમદેહી ।

રથનેમી રાજામતીગમતિઃ કંદં (?) હી વિષયાઃ ॥

માણી મૃત્યુને પણ શરણ થાય છે. આ સંબંધમાં રાખણે ભર્તૃહરિએ નીચેના પદ દ્વારા આભેહુબ વિચાર રચ્ય કર્યો છે.

“કૃશઃ કાળઃ સ્વજઃ શ્રવણરહિતઃ પુચ્છવિકલો
 ઘણી પૃષ્ઠક્ષિપ્તઃ કૃમિભયતત્પચિતતનુઃ ।
 કુધાક્ષામો જીર્ણઃ પિઠરકકપાલતત્તલઃ
 શુનીમન્વેતિ શ્વા હતમપિ નિસ્ત્યેવ મદનઃ ॥”-શિખરિણી.

અર્થાત્-કૃશ, કાણો, ખોડો, કાન વિનાનો, પૂંછડા વગરનો, ફોફાવાળો, પડ્ધી વ્યામ, ચેંકડો કૃમિઓના સમૂહથી વ્યામ દેહવાળો, કુધાથી પીડિત, જીર્ણ, ગળામાં કાંઠલો ઘાલેલો એવો કુતરો કુતરીની પાછળ ભય છે. ખરે, કામદેવ હણાયેલાને પણ હણે છે.

પરંતુ એ ધ્યાનમાં રાખવું કે આ બધો મોહનો મહિમા છે. એ વાતની પુષ્ટિમાં કહેવાનું કે—

“અજાનન્ દાહાત્મ્યં પતતુ શલમસ્ત્રીમદ્દહને
 સ મીનોઽપ્યજ્ઞાનાદ્ બહિરાત્તમસ્નાતુ પિશિતમ્ ।
 વિજાનસ્તોઽપ્યેતે વયમિહ વિપજ્ઞાલજ્ઞદેહત્
 ન મુચ્ચામઃ કામાનહહ ! મહનો મોહમહિમા ॥”-શિખરિણી.
 —વૈરાગ્ય-શ્લોક

અર્થાત્-હહન-સ્વભાવને નહિ જાણનારો પતંગીઓ તીવ્ર અગ્નિમાં પડે અને અજ્ઞાનવશાત્ મત્સ્ય પણ જાળમાંનું માંસ ખાવા ભય (એ જનવા ભોગ છે); પરંતુ કામ-વાસનાઓ વિષત્તિ-ઓની જાળથી પથરાયેલી છે એમ જાણવા છતાં પણ આપણે તેને છોડતા નથી. અહા! મોહનો મહિમા કેવો ગહન છે! !

ઉપર્યુક્ત ‘અનંગના સ્વરૂપ ઉપરથી તેની કુટિલતા સમજી શકાય છે. આવી પરિસ્થિતિમાં

૧ વિદેસન પાઠશાળા તરફથી પ્રસિદ્ધ થતા છાત્રસિક્કમાં મેં એક વેળા રસિક-નન્દનના ઉપનામથી આ અનંગનું સ્વરૂપ નીચે મુજબ આલેખ્યું હતું.

અનન્ગસ્વરૂપમ્

દેહો યદપિ નાસ્તિ તે રતિપતે ! ચારત્તયાપ્ત્વદ્-
 જ્ઞેલોક્યે તવ તીક્ષ્ણબાજસહને કસ્યાસ્તિ શક્તિર્યતઃ ? ।
 યઃ પુલ્કેષુમદત્ત તે વિધિરહાસતૌ ધન્યવાદાસ્પદં
 યત્ તુમ્યં કિલ યદ્દાસ્યત પર્વિ પ્રાપ્સ્યત્ ક રક્ષાં જનઃ ? ॥ ૧ ॥
 જાતસ્ત્વં મદન ! ત્રિલોકવિજયી પ્રાપ્ત્યાઽબ્જાનાં બલં
 પ્રાપ્સ્યસ્ત્વં સુપરાક્રમં બલવતામાસ્યત્ તદા કા દશા ? ।
 ત્વાં નેતું નહિ કો વસાં ધ્રુવમલં સર્વે જિતા હિ સ્વયા
 નૈષ્ઠ્યસ્ય ફલં ક્વતં સ્વપયશઃ પ્રાપ્નોષિ રે નિર્દય ! ॥ ૨ ॥
 ત્વં કન્દર્પ ! મથાઽસિ દૃષ્ટ્યવિષયો બાળાસ્તથા તાવકાઃ
 કૃત્વાઽસુગવહનં વિનૈવ વિધિશ્ચાઃ પ્રાણાન્ હિ શુદ્ધન્તિ તે ।
 આદર્શોઽનુપમોઽસિ યદ્દપિ જ્ઞાતૈસ્તૈન્દર્શસ્વારાત્મયો
 ના પાપં દ્વિગુણં તથાપિ કુરુતે તપ્રાનુભાવસ્તવ ॥ ૩ ॥

એમ જરૂર કહેવું પડશે કે જે પ્રાણી આ કંઠર્પને વશ કરવામાં ફળીભૂત થાય તેજ સાચો શૂરવીર છે, તેજ યોગીશ્વર છે, તેજ મહાદેવ છે, તેજ પરમાત્મા છે અને તેજ પરમ પ્રશંસાને પાત્ર છે. કહ્યું પણ છે કે—

“સુ ચ્ચિય સૂરો સો ચેવ પંહિઓ તં પસંસિમો નિષ્ઠં ।

ઈન્દિયચોરેહિં સયા ન લુંટિઝં જસ્સ ચરણધણં ॥”

કહેવાની મતલબ એ છે કે—કામિનીના કટાક્ષ રૂપી ખાણવડે જે હણાયો નથી તેજ શૂરવીર છે અને સાચો પણિડત તેજ છે કે જે સ્ત્રીઓના ગહન ચરિત્રરૂપી જાળમાં સપડાયો નથી. વળી ખરેખર પ્રશંસાપાત્ર પણ તેજ છે કે સંસારરૂપી કાઠવમાં વસવા છતાં કમલની માફક નિર્લેપ રહે છે. અન્ય શબ્દોમાં કહીએ તો જેણે ચારિત્રરૂપી ધનનું ઇન્દ્રિયરૂપી ચોરથી રક્ષણ કર્યું છે, તેજ શૂર છે, તેજ પણિડત છે અને તેનીજ આપણે પ્રતિદિન પ્રશંસા કરવી જોઈએ.

આ ઉપરથી સાર એ નીકળે છે કે જીવનની સફળતા કામને વશ કરવામાંજ છે અને એક વખત કામદેવના ઉપર વિજય મેળવ્યો કે તરતજ અપૂર્વ સુખની પ્રાપ્તિ થાય છે. અત્ર એ ધ્યાનમાં રાખવું કે જે અપૂર્વ સુખ કહ્યું છે તે કંઈ અતિશયોક્તિ નથી. કહ્યું પણ છે કે—

“જં ચ કામસુહં લોપ, જં ચ દિવ્યં મહાસુહં ।

વીયરાયસુહસ્સેયં, જંતભાગમપિ જ ગ્ધર્હ ॥”

અર્થાત્ વિષય-વાસનાને તૃપ્ત કરવાથી આ લોકમાં જે સુખ મળે છે તે, તેમજ સ્વર્ગનું સુખ પણ વીતરાગના સુખના અનન્તમે લાગે પણ નથી. આવું અપૂર્વ સુખ પાઠક-વર્ગ પ્રાપ્ત કરવા સદ્ભાગ્યશાળી થાય એટલી અભિલાષા પ્રદર્શિત કરી આ પ્રકરણ પૂર્ણ કરવામાં આવે છે.

૪ ૪ ૪ ૪

યઃ સેવાં વિદુષેતરસ્ય કુરુતે લક્ષ્મીસ્તમાશ્લિષ્યતિ

વ્યાધિસ્તં ન કદાપિ પશ્યતિ યશો મૃત્યાયતે સર્વદા ।

દૃષ્ટ્વા કિન્તુ ચમત્કૃતિં તવ યદા દાસો ભવેત્ કશ્ચન

પ્રાગ્ નાશં સમુપૈતિ તસ્ય વિભવઃ શૌર્યં ચ કીર્તિસ્થા ॥ ૪ ॥

રામેષુર્બલવત્તરઃ સ્પરશરાદિત્યુક્તિરસ્તિ ભ્રમઃ

સાકારાદધિકં બલં કિલ નિરાકારે યતો વર્તતે ।

વૈદેહીપતિસાયકો નિરજયલક્ષ્માં ચ લક્ષ્મીપતિં

પૌલસ્ત્યેન સહ ક્ષિયૈ સ્પરધન્ રામં સમાયોધયત્ ॥ ૫ ॥

તસ્મૈ કિં ન દદાસિ કષ્ટમનિશં ત્વં યેન ભક્ષીકૃત-

સ્ત્વં ગૃહ્ણન્ પરતઃ સદા પ્રતિકૃતિં હાસાસ્પદં નૈષિ કિમ્ ? ।

યદ્દુઃસ્થાનુભવઃ પ્રદાહસમયે તેઽમૃત્ તત્કં વ્યસારો

ભૂવા યેન નિરજ્જુશો ભ્રમસિ રે નિર્લજ્જચૂડામણે ! ॥ ૬ ॥

૧ સંસ્કૃત-છાયા—

સ એવ શૂરઃ સ ચૈવ પણિડતસ્તં પ્રશંસામો નિભ્યમ્ ।

હૃન્નિમ્નયચૌરૈઃ સદા ન લુણ્ઠિતં યસ્ય ચરણધનમ્ ॥

૨ સંસ્કૃત-છાયા—

યચ્ચ કામસુખં લોકે, યચ્ચ દિવ્યં મહાસુખમ્ ।

વીતરાગસુખસ્યેદમનન્તભાગમપિ નાર્હતિ ॥

૩ કંઠર્પ-વિજયની સ્થૂલ રૂપરેખા સ્તુતિ-અતુર્વિંશતિકા (૫૦ ૧૪૨)માં આલેખવામાં આવી છે.

જિનમતાય પ્રણામઃ—

અવમસંતમસં તતમાનયત્-
પ્રલયમાલયઃ. આગમરોચિષામ્ ।
ભુવનપાવનપાલનમર્કવજૂ-
જિનમતં નમ તન્નયવન્નહો ! ॥ ૩૫ ॥
—ક્રુત૦

ટીકા

અહો નયવન્ ! ત્વં નમ તજ્જિનમતમ્ । અવમાન્યેવ સંતમસં-અન્ધકારઃ । તતં-
વેસ્તીર્ણમ્ । પ્રલયં-ક્ષયં આનયત્ । ભુવનસ્ય પાવનં ચ તત્ પાલનં ચ । અર્કતુલ્યમ્ ॥૩૫॥

અન્વયઃ

અહો નયવન્ ! અર્ક-વત્ તતં અવમ-સંતમસં પ્રલયં આનયત્, આગમ-રોચિષાં આલયં, ભુવન-
પાવન-પાલનં તદ્ જિન-મતં નમ ।

શીખરાર્થ

અવમ=પાપ.

સંતમસ=ગાઠ અંધકાર, ઘણું અંધારું.

મહામહામહામહા=પાપરૂપી ગાઠ અંધકારને.

તતં (મૂ. તત)=વિસ્તીર્ણ.

આનયત્ (ધા. ની)=આણુનારું.

પ્રલયં (મૂ. પ્રલય)=નાશ પ્રતિ.

આલયં (મૂ. આલય)=ગૃહ.

રોચિષ્=પ્રકાશ, તેજ.

આગમરોચિષાં=સિદ્ધાન્તોના તેજના.

પાલન=પરિપાલન, રક્ષણ.

ભુવનપાવનપાલનં=ત્રૈલોક્યની પવિત્રતા અને પરિપા-

લનરૂપ.

અર્ક=સૂર્ય.

અર્કવત્=સૂર્યની માફક.

જિનમતં=જૈન સિદ્ધાન્તને.

નમ (ધા. નમ)=તું પ્રણામ કર.

તદ્ (મૂ. તદ)=તે.

નય=નીતિ.

નયવન્ !=હે નીતિમાન્ !

અહો=સંશોધનવાચક અવ્યય, હે !

શ્લોકાર્થ

જિન-મતને પ્રણામ—

“ સૂર્યની માફક સિદ્ધાન્તોના પ્રકાશોના નિવાસ-સ્થાનરૂપ, વર્ણી વિસ્તીર્ણ એવા
પાપરૂપી ગાઠ અંધકારનો અંત આણુનારા, તેમજ ત્રિભુવનને પવિત્ર કરનારા તથા તેનું
સંરક્ષણ કરનારા એવા તે જૈન મતને હે નીતિમાન્ ! તું વન્દન કર ”—૩૫

માનવ દેવ્યાઃ સ્તુતિઃ—

જયતિ સાયતિસામકૃત્ અન્વિતા

સુતરુણા તરુણાઞ્જ સમયુતિઃ ।

કજગતા જગતા સમુદા નુતા

નાતિમતા સહ-મુદા ભુવિ 'માનવી' ॥ ૩૬ ॥ ૧ ॥

—કૃત૦

ટીકા

સહ આપ્યા કરોતિ इति સાયતિ । સુવૃક્ષેણ યુક્તા । કજ-કમલે ગતા । જગતા નતિમતા—નમ્રશીલેન નુતા—સ્તુતા । સહર્ષેણ અતીષ્ઠા ॥ ૩૬ ॥

અન્વયઃ

સહ-આયતિ-સામ-કૃત્, સુ-તરુણા અન્વિતા, તરુણ-ઞ્જ-સમ-યુતિઃ, કજ-ગતા, નતિમતા સહ-મુદા જગતા નુતા, ભુવિ અતિ-મતા 'માનવી' જયતિ ।

શીખરાર્થ

જયતિ (ધા૦ જિ)=જય પામે છે, જયવંતી વર્તે છે.

આયતિ=અવિધ્ય કાળ.

સામ=શાન્તિ.

કૃત્=કરનારી.

સાયતિસામકૃત્=અવિધ્ય કાલમાં પણ શાન્તિ કરનારી.

અન્વિતા (મૂ૦ અન્વિત)=યુક્ત.

સુ-તરુણા=સુ-દર વૃક્ષ વડે.

તરુણ=નવીન, નૂતન.

યુતિ=પ્રકાશ.

તરુણાઞ્જસમયુતિઃ=નૂતન કમલના સમાન કાન્તિ છે જેની એવી.

ક=જલ.

કજ=જલજ, કમલ.

ગતા (ધા૦ ગમ્)=પ્રાપ્ત થયેલી.

કજગતા=કમલને પ્રાપ્ત થયેલી.

જગતા (મૂ૦ જગત્)=દુનિયા વડે.

સમુદા=હર્ષસહિત.

નુતા (મૂ૦ નુત)=સ્તુતિ કરાયેલી.

નાતિ=પ્રણામ.

નતિમતા (મૂ૦ નતિમત્)=નમ્ર.

અતિમતા=અત્યંત અભીષ્ટ.

ભુવિ (મૂ૦ ભૂ)=પૃથ્વી ઉપર.

માનવી=માનવી (દેવી).

શ્લોકાર્થ

માનવી દેવીની સ્તુતિ—

“અવિધ્ય કાલમાં પણ (અન્યાબાધપણે) રહેનારી એવી શાન્તિને કરનારી, તથા સુવૃક્ષથી યુક્ત એવી, વળી નૂતન કમલના જેવી કાન્તિવાળી, કમલને પ્રાપ્ત થયેલી (અર્થાત્ તેના ઉપર આશ્રિત થયેલી), તથા નમ્ર જગત્ વડે હર્ષપૂર્વક સ્તુતિ કરાયેલી એવી તેમજ પૃથ્વીને વિષે અત્યંત અભીષ્ટ એવી માનવી (દેવી) જયવંતી વર્તે.”—૩૬

निर्वाणकालकायाम --

मानवी ध्यामयणी कमलासनां चतुर्भुजां वरदपाशात्कृतदक्षिणकरां
अक्षमंत्रविदपात्कृतवामहस्तां चेति ।

સ્પષ્ટીકરણ

પદ્ય-અમલકાર—

આ પદ્ય પદ્ય-અમલકારના સંબંધમાં રૂઢિમા પદ્યની સાથે મળતું આવે છે એટલુંજ અત્ર નિવેદન કરવું બસ છે.

માનવી દેવીતું સ્વરૂપ—

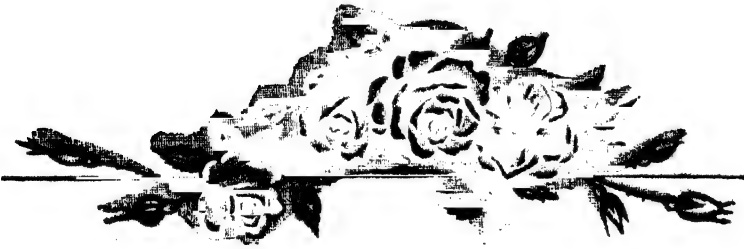
‘મનુષ્યની માતા તુલ્ય તે માનવી’ એમ માનવી શબ્દથી સૂચિત થાય છે. આ પદ્ય એક વિદ્યા-દેવી છે. એનો નીલ વર્ણ છે અને એનો હાથ વૃક્ષ વડે શોભે છે. વિશેષમાં કમલ એ એનું વાહન છે. આના સંબંધમાં નીચેનો શ્લોક વિચારવો અનુચિત નહિ ગણાય. તેમાં કહ્યું છે કે—

“નાલની નીલસપાજવા ના વૃક્ષભાસમાનકરા ।

માનવગણસ્ય સર્વસ્ય મજ્જલં ‘માનવી’ દદ્યાત્ ॥”—આર્યા

—આશ્વારૃષ ૫૧૦ પત્રાંક ૧૬૨.

આ દેવીનું વિશિષ્ટ સ્વરૂપ તેા નિર્વાણુ-કલિકા ઉપરથી જોઈ શકાય છે. કેમકે ત્યાં કહ્યું છે કે—“તથા માનવીં કયામવર્ણી કમલાસનાં ચતુર્મુખાં વરદપાશાલકૃતદક્ષિણકરામક્ષસ્ત્ર-વિદપાલ તવામહસ્તાં ચૈતિ” અર્થાત્ આ દેવીને ચાર હાથ છે. તેના જમણા બે હાથ વરદ અને પાશ વડે શોભે છે, જ્યારે ડાબા બે હાથ તો જપ-માલા અને વૃક્ષની શાખા વડે શોભે છે.

૧૦ શ્રીશીતલજિનસ્તુતયઃ

અથ શ્રીશીતલનાથસ્ય સ્તુતિઃ—

વિહરતિ ભુવિ યસ્મિન્ દેવલોકોપમાનઃ

સમજનિ નરલોકઃ 'શીતલો'ઽકોપમાનઃ ।

ઋજિમસલિલધારાઘૌતમાયાપરાગઃ

સ ભવતુ ભવભીતેઃ સંશમાયાપરાગઃ ॥ ૩૭ ॥

—માલિની (૮, ૭)

ટીકા

ન વિદ્યતે કોપો માનો(નશ્ચ) યસ્ય સઃ । ઋજિમા-ઋજુત્વં ઋજિમૈવ સલિલધારા તથા ઘૌતઃ-પ્રક્ષાલિતો માયાત્મકઃ પરાગો-ધૂલિર્યેન સઃ । સંશમાય-ઉપશમાય ભવતુ ॥૩૭॥

અન્વયઃ

યસ્મિન્ ભુવિ વિહરતિ નર-લોકઃ દેવ-લોક-ઉપમાનઃ સમજનિ, સઃ અ-કોપ-માનઃ, ઋજિમન્-સલિલ-ધારા-ઘૌત-માયા-પરાગઃ, અપ-રાગઃ 'શીતલઃ' ભવ-ભીતેઃ સંશમાય ભવતુ ।

શીલ્પ-દાર્થ

વિહરતિ (મૂં વિહરત્)=વિહાર કરતે છતે.

યસ્મિન્ (મૂં યદ્)=જે.

દેવ=દેવ, ધુર.

ઉપમાન=ઉપમા.

દેવલોકોપમાનઃ=સ્વર્ગ-સમાન.

સમજનિ (ધાં જનુ)=અન્યો.

શીતલઃ (મૂં શીતલ)=શીતલ (નાથ).

કોપ=ક્રોધ, ગુસ્સો.

માન=અભિમાન, અહંકાર.

અકોપમાનઃ=અવિદ્યમાન છે ક્રોધ અને અભિમાન જેને વિષે એવા.

નાજિમન્=સરલતા, નિઃકપટીપણું.

સલિલ=જલ.

ધારા=ધારા.

ઘૌત (ધાં ઘાવ)=પ્રક્ષાલન કરેલ; ઘોષ નાંખેલ.

માયા=માયા, કપટ.

પરાગ=ધૂળ.

ઋજિમસલિલધારાઘૌતમાયાપરાગઃ=સરલતારૂપી જલની ધારા વડે ઘોષ નાંખી છે માયારૂપી ધૂળ જેણે એવા.

ભવભીતેઃ=સંસારની બીકની.

સંશમાય (મૂં સંશમ)=શાંતિને માટે.

અપરાગઃ (મૂં અપરાગ)=દૂર થયો છે રાગ જેનો એવા.

શ્લોકાર્થ

શ્રીશીતલનાથની સ્તુતિ—

“ જ જિનપતિ પૃથ્વી ઉપર વિહરતા હતા ત્યારે મનુષ્ય-લોક સ્વર્ગ-લોકની ઉપમાને પ્રાપ્ત કરતો હવે, તે, ક્રોધ અને અભિમાનથી મુક્ત તેમજ સરલતારૂપી જલની ધારા વડે માયારૂપી ધૂળનું પ્રક્ષાલન કરનારા એવા તેમજ રાગ-રહિત એવા (દશમા તીર્થંકર) 'શીતલ(નાથ) (હે ભગ્યો! તમારા) ભવ-ભયના વિનાશને માટે થાઓ. ”—૩૭

સ્પષ્ટીકરણ

પદ-મીમાંસા—

પદ—અમત્કારના વિષયમાં દ્વિતીય પદને મળતું આવતું આ પદ ‘માલિની’ છંદમાં રચવામાં આવ્યું છે અને આ વાત ત્યાર પછીનાં ત્રણ પદોને પણ લાગૂ પડે છે. ‘માલિની’નું લક્ષણ એ છે કે—

“પ્રથમમગુરુષટ્કં, વિદ્યતે યત્ર કાન્તે !

તદનુ ચ દશમં ચેદ્, અક્ષરં દ્વાદશાન્ત્યમ્ ।

કરિમિરથ તુરજ્જૈર્યત્ર કાન્તે ! વિરામઃ

સુકવિજનમનોજા, માલિની સા પ્રસિદ્ધા ॥”

—શ્રુત૦ શ્લો૦ ૩૭.

અર્થાત્—હે કાન્તા! જે વૃત્તના પહેલા છ અક્ષરો તેમજ ત્યાર પછી દશમા અને તેરમા અક્ષરો હ્રસ્વ હોય અને જે તે વૃત્તમાં હે કાન્તા! આઠમા અને ત્યાર પછીના સાતમા અક્ષરો ઉપર વિશ્રામ લેવાતો હોય, તો તે વૃત્ત સુકવિઓના ચિત્તને મનોહર ‘માલિની’ તરીકે પ્રસિદ્ધ છે.

આ માલિની છંદનું લક્ષણ “નનમયયયુતેયં માલિની મોગિલોકૈઃ” એમ પણ આપવામાં આવે છે. એ વાત ધ્યાનમાં ઉતરે તેટલા માટે આ પદના પ્રથમ ચરણ તરફ દ્રષ્ટિ-પાત કરીએ.

વિ હ રા તિ મુ વિ । યસ્ મિન્ દે । વ લો કો । પ મા નઃ ।
ન ન મ ય ય

રાગ-રહિતથી શું સમજવું?—

આ પદમાં શીતલનાથને ક્રોધ, માન અને માયાથી મુક્ત વર્ણવ્યા બાદ તેઓ રાગ-રહિત છે એમ જે કહ્યું છે તેમાં ‘રાગ’ શબ્દથી શું સમજવું એવો પ્રશ્ન ઉપસ્થિત થાય છે. સાધારણ રીતે વિચારતાં ક્રોધ અને માનનો ‘દ્વેષ’માં અંતર્ભાવ થાય છે, જ્યારે માયા અને લોભનો ‘રાગ’માં સમાવેશ થાય છે. આથી કરીને ‘રાગ-રહિત’ એટલે ‘લોભ-રહિત’ એવો અર્થ સ્ફુરે છે. પરંતુ ‘રાગ’ શબ્દથી માયા અને લોભ ઉપરાંત (૧) હાસ્ય, (૨) રતિ, (૩) અરતિ, (૪) શોક, (૫) ભય, (૬) જીર્ણાસા, (૭) પુરૂષ-વેદ, (૮) સ્ત્રી-વેદ અને (૯) નપુંસક-વેદ એ નવ નોકપાય પૈકી પ્રથમના એ અને છેવટના ત્રણ નોકપાય પણ સમજી શકાય.

૧ આ દશમા તીર્થંકર શ્રીશીતલનાથનું સ્થૂલ સ્વરૂપ સ્તુતિ—ચતુર્વિંશતિકા (૫૦ ૧૩૩)માં આલેખવામાં આવ્યું છે.

કોપ-કર્થના—

ધર્મરૂપી વૃક્ષને ખાળી નાંખવામાં દાવાનલની ગરજ સારનાર, નીતિરૂપી છતાને ઉખેડી નાંખવામાં કુંજરસમાન, કીર્તિરૂપી ચન્દ્ર-કલાને પરાસ્ત કરવામાં રાહુની ખરેખરી કરનાર, સ્વાર્થરૂપી મેઘને વિખેરી નાંખવામાં વાયુના જેવો અને આપત્તિરૂપી તૃષ્ણાને વધારવામાં તાપ-સમાન એવા કોપને કોણ આંદો વાડે ? છતાં પણ એ પણ વળી આ સંસારની વિચિત્રતા છે કે કારણ વિના પણ કોપ કરનારા અસ્તિત્વ ધરાવે છે. કહ્યું પણ છે કે—

“તં નતિય ઘરં તં નતિય રાડલં દેડલં પિ તં નતિય ।
જરથ અકારણકુવિઆ કો સિખિ સલા ન દીસંતિ ॥”

અર્થાત્—એવું કોઈ ઘર નથી, તેમજ એવું કોઈ રાજકુલ કે દેવકુલ નથી, કે જ્યાં કારણ વિના કોપ કરનારા એ ત્રણ દુર્જનો દૃષ્ટિગોચર નહિ થાય.

અરે આવા દુર્જનોની વાત તો ખાબુ ઉપર રહી, પરંતુ હોકને કંપાવનાર, નેત્રને લાલચોળ ખનાવનાર અને મુખ-કમલને પ્રસ્વેદ (પસીના)થી આર્દ્ર કરનારા એવા કોપ-જ્વરના સપાટામાં સજ્જનો પણ સપડાઈ જાય છે. વધુ વિચાર કરતાં એ પણ ભ્રમ ધ્યાન-ખહાર નહિ રહે કે ઉત્ત તપસ્યા કરનારા મુનિવરોની પણ કોપ દુર્દશા કરે છે. આ સંબંધમાં નીચેનો શ્લોક વિચારવા જેવો છે. તેમાં કહ્યું છે કે—

“દરત્યેકદિનેનૈવ, તેજઃ વાળ્મસિકં જ્વરઃ ।
ક્રોધઃ પુનઃ ક્ષણેનાપિ, પૂર્વકોઢ્યાઽર્જિતં તપઃ ॥”

અર્થાત્—એક દિવસ તાત્ર આવવાથી તો છ મહિનાનું શરીરનું તેજ નાશ પામે છે, બ્યારે ક્રોધ તો એક ક્ષણ—આત્રમાં ‘પૂર્વકોટિ’ વર્ષો વડે ઉપાર્જન કરેલી તપસ્યાનો વિનાશ કરે છે.

અરે, આટલેથી પણ ક્રોધ સંતુમ્ન થતો હોય, તો ઠીક છે. પરંતુ તે તો વળી આનાથી પણ એક પગલું આગળ વધે છે અને ક્રોધ કોઈ વાર મહાતપસ્વી મુનિઓને નરકના અવિધિ ખનાવે છે. આ વાતની પુષ્ટિમાં કહેવાનું કે—

“તપોમિર્ઘ્નરાત્કૃદ-રાવર્જિતૈરૈ મુની ।
કરટોત્કરટૌ કોપાત્, પ્રયાતૌ નરકાવનીમ્ ॥”

૧ સરખાવો શ્રીમ્દામપ્રભાસૂરિકૃત નિમ્ન-લિખિત પદ્યઃ—

“યો ધર્મં વૃદ્ધિ દુસં વદત્તોમ્મદ્ધાતિ નીતિં કતાં
દમ્તીવેન્દુકલાં વિધુન્નુદ દ્વ ક્લિષ્ણાતિ કીર્તિં નૃણામ્ ।
સ્વાયં વાયુરિવામ્બુદં વિષટયત્ત્વાસવત્યાપદં
તૃણાં વર્મં દ્વોષિતઃ ક્લુષ્કપાલોપઃ સ કોપઃ કથમ્ ? ॥”-શાર્દૂલ •
—સિન્દૂર-પ્રકર, પદ્યાંક ૪૮.

૨ સંસ્કૃત-છાયા—

તદ્ધાસિ મૃદં તદ્ધાસિ રાજકુલં દેવેન્દ્રમાપિ તદ્ધાસિ ।
યદાકારણકુવિઆ દ્વિજ્ઞઃ સલા ન દિશન્તે ॥

૩ ‘પૂર્વ’ એ સંખ્યા-વિશેષ છે. ૧ પૂર્વ=૭૦૫૬૦,૦૦૦,૦૦૦,૦૦૦.

અર્થાત્-અત્યંત ઘોર તપશ્ચર્યા કરીને જેણે સુરોને પણ વશ કર્યા હતા તેવા કંરટ અને ઉત્કંરટ નામના જે મુનિઓ કોપને વશ થવાથી નરકે સિધાવ્યા.

હિંદુ શાસ્ત્રમાં પણ કોપને વશ થવાથી મુનિવરોથી પણ અનર્થકારી કાર્યો થઈ ગયાનાં અનેક દષ્ટાન્તો મળી આવે છે; તેમાંનાં અત્ર જે ચાર વિચારી લઈએ. (૧) નારદ ઋષિએ કોપને વશ થઈ વિષ્ણુને નારી બનાવી; (૨) ઔતમ ઋષિએ ક્રોધાતુર બની પોતાની પત્ની અહર્યાને શિક્ષા બનાવી; (૩) દુર્વાસા ઋષિએ સુરસ્વતીને શાપ આપી તેને આતુષી બનાવી અને (૪) વસિષ્ઠ મહર્ષિએ ક્રોધી બની ત્રિશંકુ નૃપતિને ચાણકાળ કરી નાખ્યો.

આ પ્રમાણે ક્રોધાતુર થવાથી બ્યારે મુનિવરો પણ અનર્થના ભાજન થઈ પડ્યા, તો પછી ઇતર મનુષ્યની તો વાતજ શી? આ ઉપરથી સાર એ નીકળે છે કે ક્રોધ લાલચાયક નથી અને એથી કરીને જેમ અને તેમ કોપના આક્રમણથી બચવાને માટે 'ક્ષમારૂપી અખતરથી સંભજ રહેવું' ઇષ્ટ છે.

મદ-વિડંબના—

જેમ કોપ અનર્થકારી છે, તેમ તેનો ભાઈ મદ પણ તેવોજ છે. મદથી પણ અનેક જનોની ખુવારી થયેલી છે એ વાતની ઇતિહાસ સાક્ષી પૂરે છે. વળી એ પણ નિવેદન કરવું વધારે પડતું નહિ ગણાય કે મદરૂપી જવાલામુખીમાંથી ક્રોધરૂપી ભલકતો અગ્નિ બહાર પડે છે અને એથી કરીને આ મહીધરથી દશ હબાર ગાઉ દૂર રહેવું શ્રેયસ્કર છે.^૧

આ મદના શાસ્ત્રમાં આઠ પ્રકારો પાડવામાં આવ્યા છે. તેનું સ્થૂલ સ્વરૂપ સ્તુતિ-અથવા-વિંશતિકા (૫૦ પૃ-૫૪) માં આલેખેલું હોવાથી તે સંબંધમાં અત્ર ફરી ઉલ્લેખ કરવામાં આવતો નથી.^૨

૫ ૫ ૫ ૫

જિનવરાણામુપાસના—

યમભિનવિતુમુચ્ચૈર્દિવ્યરાજીવવાર-

સ્થિતચ જસરોજં ભવ્યરાજી વવાર ।

જિનવરવિસરં તં પાપવિધ્વંસદક્ષં

શરણમિત વિદન્તો મા સ્મ વિદ્ધ્વં સદક્ષમ્ ॥ ૩૮ ॥

—જાલિની

૧ ક્ષમાના સંબંધમાં થોડુંક નિવેચન સ્તુતિ-અથવા-વિંશતિકા (૫૦ ૧૬૧-૧૬૩) માં કરવામાં આવ્યું છે.

૨ સરખાઓ—

“યસ્યાદાવિર્મવતિ વિતતિર્દુસ્તરાયજ્ઞવીનાં

યસિમ્નિયસિગ્નચતુગુણમામવામાઙ્ગિ નાસ્તિ ।

યજ્ઞ વ્યાસં વહતિ વધવીરૂપ્યયા ક્રોધદાવં

તં મામાર્ગિ પરિહર પચ્ચેદમાવિભક્તુમે ॥”—મન્દાકાન્તા.

—મિત્રહર-મંકર, પૃષ્ઠાંક ૪૬.

૩ કપાય-મીમાંસાનું સ્થૂલ સ્વરૂપ વીર-ભક્ષામરતા ૧૪મા પદના સ્પષ્ટીકરણમાં આલેખેલું છે.

ટીકા

નિવરવિસરં શરણં હત-ગચ્છત । યં અભિનવિતું-સ્તોતું ભવ્યરાજી વવાર-વૃતવતી ।
 ‘ઘુંગદ્ વરણે’ પરોક્ષા ણવ્ । દિવ્યરાજીવાનાં-પદ્માનાં વારે સ્થિતં ચરણસરોજં યસ્ય સ તમ્ ।
 પાપવિધ્વંસે દક્ષમ્ । જાનન્તઃ સન્તઃ । મા સ્મ વિદ્ધ્વં-મા સ્મ વિચારયત । ‘વિદ્ વિચા જે’
 इत्यस्य धातोर्लुटि मध्यमपुरुषात्मनेपदम् । सन्ति-शोभनानि अक्षाणि-इन्द्रियाणि यस्य
 स तम् ॥ ૩૮ ॥

અન્વય:

દિવ્ય-રાજીવ-વાર-સ્થિત-ચરણ-સરોજં યં ઉદ્ધૈઃ અભિનવિતું ભવ્ય-રાજી વવાર, તં પાપ-
 વિધ્વંસ-દક્ષં, સત્-અક્ષં જિન-વર-વિસરં શરણં હત, (હતિ) વિદન્તઃ મા સ્મ વિદ્ધ્વમ્ ।

શબ્દાર્થ

અભિનવિતુમ્ (ધા० તુ)=સ્તુતિ કરવાને માટે.
 ઉદ્ધૈઃ=ઉચ્ચ પ્રકારે.
 સ્થિત (ધા० સ્થા)=રહેલ.
 રાજીવ=કમલ.
 વાર=સમૂહ.
 સરોજ=કમલ.
 દિવ્યરાજીવવારસરોજચરણસરોજં=દિવ્ય કમલોના
 સમૂહ ઉપર રહેલાં છે ચરણ-કમલ જેમનાં એવા.
 રાજી=શ્રેણિ.
 ભવ્યરાજી=ભવ્ય (જીવો)ની શ્રેણિ.
 વવાર (ધા० વૃ)=પસંદ કર્યું.
 વિસર=સમૂહ, સમુદાય.

જિનવરવિસરં=જિનેશ્વરોના સમુદાયને.
 વિધ્વંસ=નાશ.
 દક્ષ=ચતુર, હોશિયાર.
 પાપવિધ્વંસદક્ષં=પાપના વિનાશ પ્રતિ ચતુર.
 શરણં=શરણે, આશ્રયે.
 હત (ધા० હ)=તમે જાઓ.
 વિદન્તઃ (મૂ० વિદત્)=જાણતાં.
 મા સ્મ=નહિ, ના.
 વિદ્ધ્વમ્ (ધા० વિદ્)=વિચારો.
 અક્ષ=ઇન્દ્રિય.
 સદક્ષં=શોભનીય છે ઇન્દ્રિયો જેમની એવા.

શ્લોકાર્થ

જિનેશ્વરોની સેવા—

“દેવ-રચિત કમલોના સમૂહ ઉપર રહેલાં છે ચરણ-કમલ જેમનાં એવા જે
 (જિન-સમૂહ) ની ઉચ્ચ પ્રકારે સ્તુતિ કરવાનું ભવ્ય-શ્રેણિએ પસંદ કર્યું, તે, પાપનો
 વિનાશ કરવામાં ચતુર તેમજ વળી પ્રશંસનીય ઇન્દ્રિયોવાળા એવા જિનેશ્વરના સમુ-
 દાયના શરણે જાઓ, એમ જાણતા છતાં (હે ભવ્યો!) તમે વિચાર ન કરો.”—૩૮

સ્પષ્ટીકરણ

પદ્ય-અનુકાર—

આપણે પ્રથમ પદ્યમાં જે શબ્દાલંકારના દર્શન કર્યા હતા, ત્યાર પછી તેના બીજી વાર
 દર્શન કરવાનો પ્રસંગ અત્ર ઉપસ્થિત થયો છે એટલોજ અત્રે ઉલ્લેખ કરવો બસ છે.

સિદ્ધાન્તસ્ય સ્તુતિઃ—

પદુરરિતિમિરોઘવ્યાઘ્રતાવયમેવ

પ્રવિતરતિ જનેભ્યો યઃ સદા વર્યમેવ ।

સ હિ બહુવિધજન્મત્રાતજૈનઃકૃતાન્તઃ

કૃતકુમતવિઘાતઃ પાતુ જૈનઃ કૃતાન્તઃ ॥ ૩૯ ॥

—માલિની

ટીકા

અન્તરારિતિમિરસમૂહવિનાશે પદુઃ સૂર્ય ઇવ । વર્ય—પ્રધાનમ્ । સ જૈનઃ કૃતાન્તઃ—
સિદ્ધાન્તઃ પાતુ । બહુવિધજન્મત્રાતાજ્ઞ—જાતં (જ્ઞાતં બંજં) એનઃ—પાપં તસ્ય કૃતોડન્તો
યેન સઃ ॥ ૩૯ ॥

અન્વયઃ

અર્યમા ઇવ અરિ-તિમિર-ઓઘ-વ્યાહતૌ પદુઃ યઃ જનેભ્યઃ વર્યં એવ સદા હિ પ્રવિતરતિ, સઃ
બહુ-વિધ-જન્મ [ન]-ત્રાત-જ-એનસ્-કૃત-અન્તઃ, કૃત-કુમત-વિઘાતઃ જૈનઃ કૃતાન્તઃ પાતુ ।

શીખરાર્થ

પદુઃ (મૂં પદુ)=નિપુણ.

તિમિર=અન્ધકાર.

વ્યાહતિ=નાશ.

અરિતિમિરોઘવ્યાહતૌ=શત્રુરૂપ અન્ધકારના સમૂહના
નાશને વિષે.

અર્યમા (મૂં અર્યમન્)=સૂર્ય.

ઇવ=એમ.

પ્રવિતરતિ (ધાં તૃ)=અર્પે છે.

જનેભ્યઃ (મૂં જન)=મનુષ્યોને.

વર્યં (મૂં વર્ય)=પ્રધાનને.

બહુ=ઘણા, અનેક.

વિધ=પ્રકારના, ભતના.

જન્મ [ન]=જન્મ.

ત્રાત=સમૂહ, શ્રેણિ.

એનસ્=પાતક, પાપ.

અન્ત=અન્ત, નાશ.

બહુવિધજન્મત્રાતજૈનઃકૃતાન્તઃ=ઘણા પ્રકારના જ-
ન્મોના સમૂહથી ઉત્પન્ન થયેલાં પાપોનો કયો છે
નાશ જેણે એવા.

કુમત=દુષ્ટ સિદ્ધાન્ત, કુશાસન.

વિઘાત=વિનાશ.

કૃતકુમતવિઘાતઃ=કયો છે કુશાસનનો નાશ જેણે
એવા.

જૈનઃ (મૂં જૈન)=જિનસંબંધી.

કૃતાન્તઃ (મૂં કૃતાન્ત)=સિદ્ધાન્ત.

શ્લોકાર્થ

સિદ્ધાન્તની સ્તુતિ—

“ (આન્તરિક) શત્રુરૂપ અન્ધકારનો નાશ કરવામાં સૂર્યસમાન પ્રવીણ એવો જે
(સિદ્ધાન્ત) મનુષ્યોને પ્રધાનજ (અર્થાત્ મોક્ષજ) સર્વદા આપે છે, તે જૈન સિદ્ધાન્ત
કે જેણે અનેક ભતનાં જન્મોની શ્રેણિથી ઉત્પન્ન થયેલાં પાપોને નષ્ટ કર્યા છે તેમજ
જેણે કુશાસનનો વિનાશ કર્યો છે, તે સિદ્ધાન્ત (હે ભગ્યો ! તમારું ભવ-ભયથી) રક્ષણ
કરે. ”—૩૯

સ્પષ્ટીકરણ

પદ્ય-અમરકાર—

આ પદના પદ્ય-અમરકારના સંબંધમાં એટલું જ નિવેદન કરવું એ સ થશે કે આ પદ્ય ૧૧મા અને ૧૩મા પદ્યમાં દર્શાવેલા શબ્દાલંકારથી વિભૂષિત છે.

* * * *

રુપદત્તાવધ્યા: સ્તુતિ:—

અમતિ ભુવિ મહિષ્યા યાઽમહાસિન્ધુ નાના-

કૃતજિનયુ:માલાસન્મ:ાસિં ધુનાના ।

કનક નિમવપુ:શ્રીરક્ષસા સાધિતાયા

રુજતુ 'પુરુષદત્તા'ઽસ્માસુ સા સાધિતાયા: ॥ ૪૦ ॥ ૧૦મ

-માલિની

ટીકા

આ દેવતા મહિષ્યા વાહના તથા યુધિષ્ઠ્યાં અમતિ । આમહાસિન્ધુ-સ્વર્ગ-રમણાદર્શિં યાવત્ । નાનાકૃતા જિનયુઃમાલા: સન્મહા:-શોભનોત્સવા યયા સા । અસિં-સ્વદ્ધન ધુનાના-કમ્પયન્તી । અજ્ઞસા-સાકલ્યેન વશીકૃતા આયા-લાભા યયા સા । સા રુપદત્તા દેવી સાધિતાયા-મન:પીડાયા રુજતુ-ભંગં કરોતુ ॥ ૪૦ ॥

અન્વય:

યા મહિષ્યા આ-મહત્-સિન્ધુ ભુવિ અમતિ, સા નાના-કૃત-જિન-યુઃ-માલા-સન્મ-મહા, અસિં ધુનાના, કનક-નિમ-વપુસ્-શ્રી: અજ્ઞસા સાધિત-આયા 'રુપદત્તા' અસ્માસુ સા-સાધિતાયા: રુજતુ ।

શીખડાર્થ

અમતિ (ધા० અમ)=લાભે છે.

મહિષ્યા (મૂ० મહિષી)=મહિષી દ્વારા, હેંસ વડે.

આ=મર્યાદાવાચક અવ્યય.

સિન્ધુ=સમુદ્ર, સાગર.

આમહાસિન્ધુ=મહાસાગર પર્યંત.

માલા=શ્રેણી.

મહ=ઉત્સવ.

નાના હાલિના હમાલાસન્મ-૧=વિવિધ ભૂતના કર્ષા છે જિનાલયોની શ્રેણિને વિષે શોભન ઉત્સવો બેળે બેળે.

અસિં (મૂ० અસિ)=ખડગને, તરવારને.

ધુનાના (ધા० ધુ)=કંપાવતી.

નિમ=સમાન.

શ્રી=લક્ષ્મી.

કનકનિમવપુ:શ્રી:=સુવર્ણસમાન છે દેહની લક્ષ્મી જેની એવી.

અજ્ઞસા=(૧) જલદીથી; (૨) સમસ્ત પ્રકારે.

સાધિત (ધા० સાધ)=સિદ્ધ કરેલ, સાધેલ.

આય=લાભ.

સાધિતાયા=સાધ્યા છે લાભો બેળે બેળે.

રુજતુ (ધા०)=લાંચી નાંચી.

રુપદત્તા=પુરુષદત્તા (દેવી).

અસ્માસુ (મૂ० અસ્મદ્)=આપણને વિષે.

સાધિતા=માનસિક દુ:ખતા.

સાધિતાયા: =માનસિક પીડાને (સમાન પદથી).

निर्वाणकलिकायाम—

“पुरुषदत्तां कनकावदानां महिर्पावाहनां चतुर्भुजां वरदाभिर्युक्तदक्षिणकरां
मातुलिङ्गवेष्टकयुतवामदस्तां चेति ।”

શ્લોકાર્થ

પુરુષદત્તા દેવીની સ્તુતિ—

“જ મહિષી (રૂપી વાહન વડે) મહાસાગર પર્યંત (અર્થાત્ ‘સ્વયંભૂરમણ સમુદ્ર સુધી’) પૃથ્વી ઉપર ભમે છે, તે પુરુષદત્તા (દેવી) ઠ જણે જિનાલયોની શ્રેણિને વિષે જાત જાતના સુસૌભિત ઉત્સવો કર્યા છે, તથા વળી જ ખડ્ગને કંપાવે છે, તેમજ જના દેહની લક્ષ્મી સુવર્ણ-સમાન છે, તેમજ વળી જણે સત્વર [અથવા એક સામટા] લાભોને સાધ્યા છે તે (દેવી) આપણી માનસિક પીડાનો નાશ કરે (અર્થાત્ તેનો અંત આણે).”—૪૦

સ્પષ્ટીકરણ

પદ્ય-અમત્કાર—

આ પદ્યના પદ્ય-અમત્કાર વિષે કંઈ નવીન જાણવા જેવું નથી; એટલુંજ કહેવું બસ અશે કે આ પદ્ય પણ એ જાબતમાં પ્રથમ પદ્યને મળતું આવે છે.

પુરુષદત્તા દેવીનું સ્વરૂપ—

‘મનુષ્યને વરદાન દેનારી દેવી’ તે પુરુષ-દત્તા એમ એ નામ ઉપરથી સૂચન થાય છે. આ પુરુષ-દત્તા એક વિદ્યા-દેવી છે. એને નરદત્તા તેમજ પુરુષાગ્રદત્તા એ નામથી પણ ઓળખવામાં આવે છે. એનો વર્ણ સુવર્ણસમાન છે. એને ચાર હાથ છે. જમણા બે હાથમાં એ વરદ અને ખડ્ગ રાખે છે, જ્યારે ડાબા બે હાથમાં એ બીજોડું અને ખેટક રાખે છે. એને ભેંસતું વાહન છે. આ વાત નિર્વાણ-કલ્પિકા ઉપરથી જોઈ શકાય છે, કેમકે ત્યાં કહ્યું છે કે—

“તથા પુરુષદત્તાં કનકાવદાતાં મહિષીવાહનાં ચતુર્ભુજાં વરદાસિયુક્તદક્ષિણકરાં માતુલિજ્જ-
સ્વટકર તવામહસ્તાં ચેતિ.”

સાથે સાથે આચાર-દિનકરનો નીચે લખેલો શ્લોક પણ જોઈ લઈએ.

“લજ્જસ્ફરાક્ષિતકરદ્વયશાસમાના

મેઘામસૈરિભપટુસ્થિતિભાસમાના ।

જાત્યાર્જુનપ્રમતનુઃ પુરુષાગ્રદત્તા

ભદ્રં પ્રયચ્છતુ સતાં પુરુષાગ્રદત્તા ॥”—વસન્ત૦

—આચાર૦ પત્રાંક ૧૬૨.

૧ આ પૃથ્વી ઉપર અનેક (અસંખ્યાત) દ્વીપો તેમજ સમુદ્રો આવેલા છે. તેમાં સૌથી મધ્યમાં જમ્બૂ દ્વીપ છે અને તેની આસપાસ લવણ સમુદ્ર છે. આ સમુદ્રની આસપાસ ગોળાકારે રહેલો ધાતકી દ્વીપ છે. તેની આસપાસ પણ વર્તુલાકારે સમુદ્ર રહેલો છે. આ પ્રમાણે સેંકડો દ્વીપો અને સમુદ્રો છે. પરંતુ આ બધાને ગર્ભરૂપે ગણતો સ્વયંભૂરમણ સમુદ્ર છે. આના પછી કોઈ અન્ય દ્વીપ કે સમુદ્ર નથી, અર્થાત્ આ સમુદ્ર સૌથી મોટો તેમજ અન્તિમ છે.

૧૧ શ્રીશ્રેયાંસજિનસ્તુતયઃ

અથ શ્રીશ્રેયાંસનાથસ્ય વન્દનમ્—

વિમલિતબહુતમસમલં

સ્ફુરત્પ્રભામણ્ડલાસ્તસંતમસમલમ્ ।

સકલશ્રીશ્રેયાંસં

પ્રણમત ભક્ત્યા જિનેશ્વરં 'શ્રેયાંસમ્' ॥ ૪૧ ॥

—આર્યાગીતિઃ

ટીકા

વિમલિતા બહુતમાઃ સમલા યેન સ તમ્ । સ્ફુરત્પ્રભામણ્ડલેન વિક્ષિપ્તં સંતમસં—
અન્ધકારં યેન સ તમ્ । અલં-પર્યાસમ્ । સકલા ચાસૌ શ્રીશ્ચ તયા શ્રેયૌ-આશ્રયણીયૌ
અંસૌ-સ્કન્ધૌ યસ્ય સ તમ્ ॥ ૪૧ ॥

અન્વયઃ

વિમલિત-બહુતમ-સહ-મલં, સ્ફુરત્-પ્રભા-મણ્ડલ-અસ્ત-સંતમસં, સકલ-શ્રી-શ્રેય-અંસં
જિન-ઈશ્વરં 'શ્રેયાંસં' ભક્ત્યા અલં પ્રણમત ।

શીખરાર્થ

વિમલિત=નિર્મલ કરેલ.

બહુતમ (મૂં બહુ)=ઘણાજ.

મલ=મલ.

વિમલિતબહુતમસમલં=નિર્મલ કર્યા છે ઘણાજ મલ-
યુક્તને જેણે એવા.

મણ્ડલ=ચક્ર.

સ્ફુરત્પ્રભામણ્ડલાસ્તસંતમસં=સ્ફુરાયમાન એવા

ભામણ્ડલ વડે દૂર કર્યો છે અન્ધકાર જેણે એવા.

શ્રેય (ધાં ત્રિ)=આશ્રય કરવા યોગ્ય.

અંસ=ખંડો.

સકલશ્રીશ્રેયાંસં=સમસ્ત લક્ષ્મી વડે આશ્રય કરવા
યોગ્ય છે ખલાઓ જેના એવા.

પ્રણમત (ધાં નમ્)=તમે પ્રણામ કરો.

ઈશ્વર=નાથ.

જિનેશ્વરં=જિનરાજને.

શ્રેયાંસં (મૂં શ્રેયાંસ)=શ્રેયાંસ(નાથ)ને, અગ્યારમા
તીર્થકરને.

શ્લોકાર્થ

શ્રીશ્રેયાંસનાથને વન્દન—

“નિર્મલ કર્યા છે ઘણાજ મલ-યુક્ત (જીવો)ને જેણે એવા, વળી સ્ફુરાય-
માન એવા ભામણ્ડલ વડે દૂર કર્યો છે (અજ્ઞાનરૂપી) ગાઢ અંધકાર જેણે એવા

શબ્દાર્થ

આનન્દિત (ધા० નન્દ) = હર્ષિત કરેલ, આનંદ પમાડેલ.
આનન્દિતમવ્યજનં = આનંદ પમાડ્યો છે લલ્ય જનોને
જેણે એવા.

આર્ત = પીડિત.

શિશિર = શીતલ.

વ્યજન = પંખો.

ઘનાઘર્માર્તશિશિરશુભવ્યજનં = નિખિડ

પાપરૂપી

તાપથી પીડાયેલા પ્રતિ શીતલ તેમજ શુભ પંખાના
સમાન.

અભિવન્દે (ધા० વન્દ) = હું વન્દન કરું છું.

યુગલ = યુગ્મ, બેનું બેડું.

જિનદેવક્રમયુગલં = જિનેશ્વરના ચરણ-યુગલને.

સદ્ગુણૈઃ (મૂં સદ્ગુણ) = સદ્ગુણો વડે.

જિનત્ = હાનિને પ્રાપ્ત થતું.

અજિનત્ = હાનિને નહિ પ્રાપ્ત થતું.

શ્લોકાર્થ

જિનપતિઓને પ્રણામ—

“આનંદ પમાડ્યો છે લલ્ય-જનોને જેણે એવા, વળી નિખિડ (અર્થાત્ અતિ-
શય ગાઢ) પાપરૂપી તાપથી પીડાયેલા (એટલે કે તપ થયેલા જીવો)ને (શાંતિ
અર્પણ કરવામાં) શીતલ તેમજ શોભન પંખાસમાન એવા તથા વળી હૃમેશાં સદ્ગુ-
ણોથી અલંકૃતજ એવા જિનેશ્વરના ચરણ-યુગલને હું વન્દન કરું છું.”—૪૨

સ્પષ્ટીકરણ

પદ-અર્થકાર—

આ પદ તરફ દૃષ્ટિ-પાત કરતાં આ કાવ્યના છઠ્ઠા પદમાં નજરે પડતો ‘પાઠાંતસમ-
ચતુરક્ષરપુનરાવૃત્તિ’ નામનો શબ્દાલંકાર યાદ આવે છે.

જિનવાણ્યે નમઃ—

જૈનમુપમાનરહિતં

વચો જગન્નાણકારિ નો પુનરહિતમ્ ।

પ્રણમત સન્મહિમકરં

ભવ્યમહાકુમુદબોધજન્મહિમકરમ્ ॥ ૪૩ ॥

—આર્યાં

ટીકા

ભવ્યા એવ મહાકુમુદાનિ તેષાં બોધઃ—સમુદ્ધાસઃ તસ્ય જન્મ-ઉત્પત્તિસ્તત્ર હિમકરં-
ચન્દ્રમ્ ॥ ૪૩ ॥

અન્વયઃ

ઉપમાન-રહિતં, જગત્-નાણ-કારિ, પુનઃ નો અ-હિતં, સત્-મહિમન્ કરં, ભવ્ય-મહત્-કુમુદ-
બોધ-જન્મન્-હિમ-કરં જૈનં વચઃ પ્રણમત ।

શીઘ્રાર્થ

રહિત=રહિત.
ઉપમાનરહિત=ઉપમાથી મુક્ત, નિરૂપમ.
વચ્ચઃ (વચ્ચસ) = વચનને, વાણીને.
જ્ઞાણ=રક્ષણ, પરિપાલન.
કારિન્=કરનાર.

જ્ઞાણાણકાર=દુનિયાનું રક્ષણ કરનાર.

પુનર્=વળી.

અહિત=અહિતકારી, કલ્યાણકારી નહિ એવું.

મહિમન્=(૧) મહિમા, મોટાપણું; (૨) એક પ્રકારની સિદ્ધિ.

સન્માહિમકર=શુભ મહિમાને કરનાર.

કુમુદ=ચન્દ્ર-કમલ.

બોધ=વિકાસ, ઉદ્ધાસ.

હિમ=શીતલ.

કર=કરણ.

હિમકર=શીતલ છે કિરણો જેનાં તે, ચન્દ્ર.

મધ્યમહાકુમુદબોધજન્મહિમકર=ભવ્યરૂપી મહાકુમુદનો વિકાસ કરવામાં ચન્દ્ર-સમાન.

પ્રત્યેકાર્થ

જિન-વાણીને નમન—

“ઉપમા-રહિત (અર્થાત્ નિરૂપમ), વળી જગત્તું પરિપાલન કરનારા, તેમજ વળી અહિતકારી નહિ એવા (અર્થાત્ કલ્યાણકારી), શુભ મહિમાને કરનારા તથા વળી ભવ્ય (જીવ)રૂપી મહાકમલનો વિકાસ કરવામાં ચન્દ્રના સમાન એવા જિન-વચનને (હે ભવ્યો!) તમે પ્રણામ કરો.”—૪૩

સ્પષ્ટીકરણ

પદ્ય-અમત્કાર—

આ પદ્યનાં પ્રથમનાં બે ચરણોમાં છેવટના ચાર અક્ષરોની સમાનતા દષ્ટિ-ગોચર થાય છે, બ્યારે બાકીનાં બે ચરણોમાં છેવટના પાંચ અક્ષરોની સમાનતા નજરે પડે છે. અર્થાત્ આ પદ્ય પદ્ય-અમત્કારના વિષયમાં ૧૧મા પદ્યને મળતું આવે છે.

મહાકાલીદેવ્યાઃ સ્તુતિઃ—

યા યુતિવિજિતતમાલા

પવિફલઘણ્ટાક્ષમૃહ્ણસત્તતમાલા ।

નૃસ્થા સુષમં તનુતા—

દસૌ મહાકાલ્યમર્ત્યસામન્તનુતા ॥ ૪૪ ॥ ૧૧ ॥

—આર્યાં

ટીકા

યુત્યા વિજિતઃ તમાલો વૃક્ષો યયા સા । પવિઃ-વજ્રં, ફલં-માલિંગાદે, ઘણ્ટા,

૧ આ સંબંધમાં જુઓ ચતુર્વિંશતિજિનાનન્દસ્તુતિના ૩૭મા પદ્યનું સ્પષ્ટીકરણ.

અક્ષ:-અપમાલા, તાન્ બિભર્તીતિ-ધારયતીતિ । લસન્તી તતા માલા યસ્યાઃ સા । મનુ-
વ્યાહ્વાદા । સુષમં-સુલ્લમ્ । તનુતાત્ । મહાકાલી દેવતા । અમર્ત્યા-દેવાસ્તેષાં સામન્તા-
અધિપતયસ્તૈઃ સ્તુતા ॥ ૪૪ ॥

અન્વયઃ

યા ઘૃતિ-વિજિત-તમાલા, પવિ-ફલ-ઘણ્ટા-અક્ષ-ભૃત્, લસત્-તત-માલા, અસૌ નૃ-સ્થા,
અમર્ત્ય-સામન્ત-નુતા 'મહાકાલી' સુષમં તનુતાત્ ।

શીખંદાર્થ

વિજિત (ધા० જિ)=હરાવેલ.

તમાલ=તમાલ (વૃક્ષ).

ઘૃતિવિજિતતમાલા=કાન્તિ વડે પરાજિત કર્યું છે
તમાલ વૃક્ષને જેણે એવી.

પવિ=વજ્ર.

ફલ=ફળ.

ઘણ્ટા=ઘંટ.

ભૃત્ (ધા० જૃ)=ધારણ કરનાર.

પવિફલઘણ્ટાક્ષભૃત્=વજ્ર, ફળ, ઘંટ અને જપ-
માલાને ધારણ કરનારી.

લસત્ (ધા० લ્સ)=દેદીપ્યમાન.

તત (ધા० તન્)=વિસ્તીર્ણ.

લસત્-તત-માલા=દેદીપ્યમાન તેમજ વિસ્તીર્ણ છે
માલા જેની એવી.

સ્થા=રહેતું.

નૃસ્થા=મનુષ્યના ઉપર આરોહણ કરનારી.

સુષમં (મૂ० સુષમ)=સુખને.

મહાકાલી=મહાકાલી (દેવી).

અમર્ત્ય=દેવ, અમર.

સામન્ત=અધિપતિ, નાયક.

અમર્ત્યસામન્તનુતા=સુરપતિઓ વડે સ્તુતિ કરાયેલી.

શ્લોકાર્થ

મહાકાલી દેવીની સ્તુતિ—

“જે (દેવીએ પોતાના) તેજ વડે તમાલ વૃક્ષને પરાજિત કર્યું છે (અર્થાત્ જે
અતિશય શ્યામવર્ણી છે), તથા વળી જે (પોતાના ચાર હાથમાં અનુક્રમે) વજ્ર, (ખિન્નેરા
પ્રમુખ) ફળ, ઘંટ અને જપ-માલાને ધારણ કરે છે તથા જેની માલા દેદીપ્યમાન તેમજ
વિસ્તીર્ણ છે, તે, મનુષ્યના ઉપર આરૂઢ થનારી તેમજ સુર-પતિઓ વડે સ્તુતિ કરાયેલી
એવી મહાકાલી (દેવી) (હે ભગ્યો ! તમારા) સુખનો વિસ્તાર કરો.”—૪૪

સ્પષ્ટીકરણ

મહાકાલી દેવીનું સ્વરૂપ—

અતિશય શ્યામવર્ણી અને શત્રુઓને મહાકાળરૂપ એવી જે દેવી તે મહાકાલી એમ
એના નામ ઉપરથી સૂચિત થાય છે. આ પણ એક વિદ્યા-દેવી છે. એને ચાર હાથ છે. તે
એક હાથમાં જપ-માલા, બીજા હાથમાં ફળ, ત્રીજા હાથમાં ઘણ્ટા અને ચોથા હાથમાં વજ્ર
રાખે છે. એને માનવનું વાહન છે. આ હકીકતના ઉપસંહારરૂપ નીચલો શ્લોક વિચારવા
જેવો છે.

“ નરવાહના શશવતપલોઝ્જલા

રુચિરાક્ષસૂત્રફલવિસ્ફુરત્કરા ।

શુભઘણ્ટિકાપવિવરેણ્યધારિણી

મુખિ કાલિકા શુભકરા મહાપરા ॥” -^૧મંજુલાધિષ્ઠી.

-આચાર્ય ૫૧૨.

નિર્વાણ-કલિકામાં પણ આ વિદ્યા-દેવી વિશે ઉલ્લેખ છે. પરંતુ વર્ણ અને વાહન સિવાયની હકીકતમાં ભિન્નતા જણાય છે. કેમકે ત્યાં કહ્યું છે કે—

“ તથા ગજાદ્વતલોદેવી તમાલવર્ણી પુરુષવાહનાં ચતુર્મુજાં અક્ષસૂત્રવજ્રાન્વિતદક્ષિણકરામમયઘણ્ટાલક્રૂતવામમુજાં ચેતિ ” અર્થાત્-મહાકાલી દેવીનો વર્ણ તમાલ વૃક્ષના સમાન છે અને તેને પુરૂષનું વાહન છે. વિશેષમાં તેના જમણા બે હાથ જપ-માલા અને વજ્રથી અલંકૃત છે, જ્યારે તેના ડાબા બે હાથ તો અભય અને ઘણ્ટથી વિભૂષિત છે.

વાહન-વિચાર—

ઉપર્યુક્ત મહાકાલી નામની વિદ્યા-દેવીનું સ્વરૂપ વિચારતાં એવો પ્રશ્ન ઉદ્ભવે છે કે શું સ્વર્ગમાં માનવનો સદ્ભાવ સંભવી શકે છે? આ પ્રશ્નની સાથે અન્ય પ્રશ્નનો પણ વિચાર કરી લઈએ અને તે પ્રશ્ન એ છે કે શું સ્વર્ગમાં ઉદર, ખિલાડી, સિંહ ઇત્યાદિ જનાવરો તેમજ મોર, ગરૂડ ઇત્યાદિ પક્ષીઓ પણ છે ખરાં કે? કેમકે દેવ-દેવીઓનાં વાહનો તરીકે તો આ પ્રાણીઓનો ઉલ્લેખ કરવામાં આવે છે.

આ પ્રશ્નના સમાધાનમાં સમજવું કે જો કે સ્વર્ગમાં યાને ઊર્ધ્વ-લોકમાં એકેન્દ્રિય અને પંચેન્દ્રિય જીવો (નહિ કે બાકીના જીવો)નો સદ્ભાવ છે અને તેમાં પણ પંચેન્દ્રિયના નારક, તિર્યચ, મનુષ્ય અને દેવ એમ ચાર ભેદો પૈકી ફક્ત દેવોજ સ્વર્ગમાં વસે છે, છતાં પણ ઉપર્યુક્ત હકીકત નીચે મુજબ વિચાર કરતાં સત્ય સમજાય છે.

દેવોના ભવનપતિ, વ્યન્તર, જ્યોતિષ્ક અને વૈમાનિક એમ ચાર ભેદો છે. તેમાં વળી ભવનપતિ અને વૈમાનિકના (૧) ઇન્દ્ર, (૨) સામાનિક, (૩) ત્રાયસ્વિશ, (૪) પારિષદ, (૫) આત્મરક્ષક, (૬) લોકપાલ, (૭) અગ્નિક, (૮) પ્રકીર્ણક, (૯) આભિયોગ્ય અને (૧૦) કિલ્બિષિક એમ દશ અવાન્તર ભેદો છે, જ્યારે વ્યન્તર અને જ્યોતિષ્કના ત્રાયસ્વિશ અને લોકપાલ સિવાયના આઠ ભેદો છે. આ ઉપરથી જોઇ શકાય છે કે આભિયોગ્ય એ ચારે પ્રકારના દેવોના એક પેટા-વિભાગનું નામ છે. આ દેવો કંઈકરના સમાન છે અને તેથી કરીને તેમને તેમના સ્વામીની સૂચનાનુસાર કાર્ય કરવું પડે છે. અર્થાત્ આ દેવોને તેમના સ્વામીને પોતાની પીઠ ઉપર વહન કરવાનું કાર્ય પણ કરવું પડે છે અને તેમાં પણ તે કાર્ય કરતી વેળાએ સ્વામી જે પ્રકારનું રૂપ તેમને ગ્રહણ કરવાનું કહે, તે રૂપ તેઓને ગ્રહણ કરવું પડે છે. કોઈક દેવ ગાયનું રૂપ લે છે, તો કોઈક મોરનું, તો કોઈક માનવનું ઇત્યાદિ અનેક રૂપ લે છે.

આ ઉપરથી સમજી શકાય છે કે આ કંઈ દેવોનું મૂળ રૂપ નથી. પારિભાષિક શબ્દોમાં કહીએ તો આ તો તેમનું ઉત્તર વૈક્રિય સ્વરૂપ છે. બાકી તેનું મૂળ રૂપ તો આપણા જેવું—મનુષ્ય જેવું છે. અર્થાત્ આપણી માફક તેને પણ બે હાથ, બે પગ ઇત્યાદિ છે. આથી સમજી

શકાય છે કે દેવ-દેવીના સંબંધમાં જે ચાર હાથ ઇત્યાદિનો ઉલ્લેખ કરવામાં આવે છે, તે તેનું ઉત્તર વૈક્રિય રૂપ છે. પરંતુ એ નિવેદન કરવું અસ્થાને નહિ ગણાય કે (૧) તેમનો દેહ આપણી માફક ઔદારિક નથી, પરંતુ વૈક્રિય છે; (૨) તેમનો જન્મ આપણી જેમ ગર્ભજ નથી, કિન્તુ તે ઔપપાતિક છે; (૩) તેમનો આહાર આપણી માફક 'કાવલિક' નથી, પણ તેઓ મનોભક્ષી હોવાથી તે લોભજ છે; (૪) તેમની ભાષા સંસ્કૃત છે એમ લોકો માને છે, પણ ખરી રીતે તે ભાષા અર્ધમાગધી (અહાર દેશી ભાષામિશ્રિત) છે (આ ભાષામાં ઓલવાથી અહિંના બાલ, વૃદ્ધ, સ્ત્રી વગેરે સમજી શકે); (૫) તેઓ નિર્નિમેષ છે અર્થાત્ તેમની આંખો આપણી માફક પલકાશ મારતી નથી; (૬) તેઓ જ્યારે આ મર્ત્ય લોકમાં આવે છે, ત્યારે તેઓ 'પ્રાયઃ' ઉત્તર રૂપ ગ્રહણ કરે છે અને જમીનથી કંઈક ઊંચા-અદ્ધર રહે છે; (૭) તેમનું દર્શન અમોઘ છે; અને (૮) તેમનું વર્ણન પગથી શરૂ કરવામાં આવે છે, જ્યારે માનવનું મસ્તકથી કરવામાં આવે છે.

પદ-ચમત્કાર—

આ પદ છઠ્ઠા પદની જેમ પાદાંતસમચતુરક્ષરપુનરાવૃત્તિ નાગના શબ્દાલંકારથી શોભી રહ્યું છે, કેમકે તેના પ્રત્યેક ચરણમાં છેવટના ચાર અક્ષરની સમાનતા જોવામાં આવે છે.

૧ દેવતાઓ અમૃતનું ભોજન કરે છે એ કથન લૌકિક છે, પરંતુ તે શાસ્ત્રોક્ત નથી; છતાં પણ તેઓ શુભ પુદ્ગલો ગ્રહણ કરતા હોવાથી તે પુદ્ગલોને અમૃત ગણવામાં આવે તો તે હરકત જેવું નથી.

૨ સૂર્ય અને ચન્દ્ર મૂળ રૂપે મહાવીર પ્રભુને વન્દન કરવા આવ્યા હતા, એ વાતનું સૂચન કરવાને માટે અત્ર 'પ્રાયઃ' શબ્દનો પ્રયોગ કર્યો છે.

૩ સરખાવો—“માનવા મૌલિતો વર્ષા, દેવાચ્ચરણતઃ પુનઃ”

૧૨ શ્રીવાસુપૂજ્યજિનસ્તુતયઃ

અથ શ્રીવાસુપૂજ્યસ્ય મહિમા—

શ્રીમતે વાસુપૂજ્યાય, જ્યાયસે જગતાં નમન્ ।

ન મન્દોઽપિ ક્ષણાદેવ, દેવપૂજ્યો ન જાયતે ? ॥ ૪૫ ॥

-અનુષ્ટુબ્

ટીકા

જ્યાયસે-પ્રશસ્યતરાય જગતાં મમન્ સન્ મન્દોઽપિ-જહધીરપિ દેવપૂજ્યઃ-ત્રિદશ-પૂજ્યો ન ન જાયતે ? કિન્તુ જાયત એવ ॥ ૪૫ ॥

અન્વયઃ

જગતાં જ્યાયસે શ્રીમતે વાસુપૂજ્યાય નમન્ મન્દઃ અપિ ક્ષણાત્ એવ દેવ-પૂજ્યઃ ન ન જાયતે ? ।

શીઁદાર્થ

શ્રીમતે (મૂં શ્રીમત્)=શ્રીમાન્.

વાસુપૂજ્યાય (મૂં વાસુપૂજ્ય)=વાસુપૂજ્યને, બારમા તીર્થકરને.

જ્યાયસે (મૂં જ્યાયસ્)=અત્યંત ઉત્તમ.

જગતાં (મૂં જગત્)=ભુવનોના, દુનિયાઓના.

મન્દઃ (મૂં મન્દ)=મન્દભુદ્ધિવાળો, જડ.

ક્ષણાત્=એક પળમાં.

પૂજ્ય (ધાં પૂજ્)=પૂજવા યોગ્ય.

દેવપૂજ્યઃ=દેવોને પૂજનીય.

જાયતે (ધાં જન્)=જીતે છે.

શ્લોકાર્થ

શ્રીવાસુપૂજ્યનો મહિમા—

“(ત્રણે) ભુવનોને વિષે અત્યંત ઉત્તમ (અર્થાત્ ત્રૈલોક્યવાસી જીવોની પ્રશંસાને પાત્ર) એવા શ્રીવાસુપૂજ્ય (સ્વામી)ને નમસ્કાર કરનારો મન્દમતિ પણ શું કાણ વારમાંજ દેવ-પૂજ્ય નથી નથી બની જતો ? (અર્થાત્ તે બની જાય છે)”—૪૫

રૂપકીકરણ

પદ્ય-અનુકાર—

આ પદ્ય તો એક ઓરજ જાતના ચમકથી શોભી રહ્યું છે. કેમકે આ પદ્યમાં તો પ્રથમ ચરણના અન્તમાં આવેલા બે અક્ષરોથી બીજાં ચરણ શરૂ થાય છે અને વળી તેના અન્તમાં

૧ આ બારમા તીર્થકર શ્રીવાસુપૂજ્યસ્વામીના ચરિત્રનું દિગ્દર્શન કર્યું હોય, તો સ્તુતિ-ચતુર્વિ-શતિકા (૫૦ ૧૫૩) તરફ દૃષ્ટિ-પાત કરો.

આવેલા બે અક્ષરોથી ત્રીજાનો પ્રારંભ થાય છે અને એના અન્તમાં આવેલા બે અક્ષરોથી ચોથું ચરણ શરૂ થાય છે. આ યમક-વિશેષના આ કાવ્યમાં અત્રજ પ્રથમ દર્શન થાય છે એ બૂલવા જેવું નથી. આની પછીનાં ત્રણ પદ્યો પણ આવા યમક-વિશેષથી ઝળકી રહેલાં છે. આ પદ્યના યમક-વિશેષને ‘પ્રતિપાદાન્તદ્વયક્ષરપુનરાવૃત્તિ’ યમકના નામથી ઓળખી શકાય. આવા યમક-વિશેષથી વિશેષતઃ શોભતું એક છ પદ્યનું કાવ્ય ન્યાય-વિશારદ ન્યાયાચાર્ય ઉપાધ્યાયશ્રી યશોવિજયજીએ રચેલું છે. તેમાં પ્રથમ જિનેશ્વર શ્રીઋષભદેવની સ્તુતિ કરવામાં આવી છે. તે સંપૂર્ણ કાવ્ય નીચે મુજબ છે:—

શ્રીઆદિનાથસ્તવનમ્

આદિજિનં વન્દે ગુણસદનં, સદનન્તામલબોધમ્ ।
 બોધકતાગુણવિસ્તૃતકીર્તિં, કીર્તિતપથમવિરોધમ્ ॥ ૧ ॥
 રોધરહિતવિસ્ફુરદુપયોગં, યોગં દધતમમજ્જમ્ ।
 મજ્જનયમ્વજપેશલવાચં, વાચંયમસુખસજ્જમ્ ॥ ૨ ॥
 સજ્જતપદશુચિવચનતરજ્જં, રજ્જં જગતિ દદાનમ્ ।
 દાનસુરત્તુમમજ્જલહૃદયં, હૃદયંગમગુણમાનમ્ ॥ ૩ ॥
 માનન્દિતસુરવરપુન્નાગં, નાગરમાનસહંસમ્ ।
 હંસગતિં પન્નમગતિવાસં, વાસવવિહિતાશંસમ્ ॥ ૪ ॥
 શંસન્તં નયવચનમનવમં, નવમજ્જલદાતારમ્ ।
 તારસ્વરમઘઘનપવમાનં, માનસુભટજેતારમ્ ॥ ૫ ॥ પન્નમિઃ કુલકમ્
 ઇત્યં સ્તુતઃ પ્રથમતીર્થપતિઃ પ્રમોદાત્
 શ્રીમદ્‘યશોવિજય’વાચકપુજ્જવેન ।
 શ્રીપુન્ડરીકગિરિરાજવિરાજમાનો
 માનોન્મુખાનિ વિતનોતુ સતાં સુખાનિ ॥ ૬ ॥ -વસન્તતિલકા

આ શબ્દ-લાલિત્ય તેમજ અર્થ-ગૌરવથી વિભૂષિત કાવ્યનો અત્ર અનુવાદ આપવો અનુચિત નહિ ગણાય એમ માનીને તે નીચે મુજબ આપવામાં આવે છે:—

“ગુણોના મહેલરૂપ, વળી શોભનીય, અનન્ત તેમજ નિર્મલ છે જ્ઞાન જેનું એવા, બોધકતા (અર્થાત્ અદ્વિતીય ઉપદેશશૈલી) રૂપી ગુણથી વિસ્તાર પામી છે કીર્તિ જેની એવા, કલ્પો છે (અર્થાત્ બતાવ્યો છે) (વિરોધરહિત મોક્ષનો) માર્ગ જેણે એવા, જેમાં વિરોધ નથી એવા, રખલનારહિત (અર્થાત્ નિરંતર) અને સ્ફુરાયમાન છે ઉપયોગ જેનો એવા, ભંગાણુ-રહિત એવા યોગને ધારણ કરનારા, (સપ્ત ભંગીના) ભંગો તેમજ (નૈઋત્ય) નયના સમૂહ કરીને સુંદર છે વાણી જેની એવા, મુનિઓને સુખકારી છે સંગમ જેનો એવા, બંધબેસતાં પદો વડે પવિત્ર છે વચનના કલ્પોલો જેના એવા, જગત્માં રંગને એટલે આનંદને અર્પણ કરનારા, દાનરૂપી કલ્પવૃક્ષથી સુંદર છે હૃદય જેનું એવા, મનોરંજક ગુણોએ કરીને શોભતા, પ્રભા વડે આનન્દ પમાડ્યો છે ઇન્દ્રોને અને ઉત્તમ મનુષ્યોને જેણે એવા, વળી નગરના મનુષ્યોના માનસ (સરોવર)ને વિષે હંસસમાન એવા,

૧ કુલકસ્ય લક્ષણમ્—

“દ્વામ્યાં યુગમમિતિ પ્રોક્તં, ત્રિમિઃ શ્લોકૈર્વિશેષકમ્ ।

કલાપકં ચતુર્મિઃ સ્યાત્, તદ્ધર્વે ‘કુલકં’ સ્મૃતમ્ ॥”

હંસના જેવી ચાલ છે જેની એવા, પંચમ ગતિ (મુક્તિ)માં નિવાસ કર્યો છે જેણે એવા, ઇન્દ્રોએ કરી છે પ્રશંસા જેની એવા, પાપ-રહિત એવા નયનાં વચનોનું કથન કરનારા, નવ મંગલોને અર્પણ કરનારા, મનોહર છે સ્વર જેનો એવા, પાપરૂપી વાદળને વિખેરી નાંખવામાં પવનસમાન તેમજ અભિમાનરૂપી સુભટને છતનારા એવા પ્રથમ તીર્થકર (ઋષભદેવ)ને હું વન્દું છું.”—૧-૫

“આ પ્રમાણે શ્રીમાન્ વાચકવર્ય યશોવિજયજી દ્વારા હર્ષપૂર્વક સ્તુતિ કરાયેલા તથા શ્રીપુણ્ડરીક ગિરિરાજ ઉપર વિરાજતા એવા પ્રથમ જિનેશ્વર સંતોને માનસહિત સુખો સમર્પો.”—૬.

મહોપાધ્યાય યશોવિજયજીના સમકાલીન ઉપાધ્યાયશ્રી વિનયવિજયજીએ આ કાવ્યગત શબ્દાલંકારને મળતું આવતું તેની પ્રતિકૃતિરૂપ એક છ પદ્યનું કાવ્ય રચ્યું છે તે હવે આપવામાં આવે છે. [આ બંને કાવ્યોની પ્રત્યેક કડીના અન્તમાં ‘રે’ લગાડી આ કાવ્યો ગાયનરૂપે ગાઇ શકાય છે. આવાં ગેય પદ્યો શ્રીમદ્વિનયવિજયવિરચિત શાન્ત-સુધારસના પ્રત્યેક પ્રકાશમાં દૃષ્ટિગોચર થાય છે અને ખાસ કરીને આના અન્તિમ (સોળમા) પ્રકાશમાં તો આ છંદમાંજ રચાયેલું ગેય પદ્યાષ્ટક નજરે પડે છે.]

શ્રીવૃષભસ્તવનમ્

“શ્રીમદ્દેવાતનુજન્માનં, માનવરક્તમુદારમ્ ।

દારૈઃ સહ હરિભિઃ કૃતસેવં, સેવકજનસુખકારમ્ ॥ ૧ ॥

કારણગન્ધમૃતેઽપિ જનાનાં, નાનાસુખદાતારમ્ ।

તારસ્વરસજિતપરપુષ્ટં, પુષ્ટશમાકૂપારમ્ ॥ ૨ ॥

પારં ગતમિહ જન્મપયોધે-યોધેહિતગુણધીરમ્ ।

ધીરસમૂહૈઃ સંસ્તુતચરણં, ચરણમહીરુહકીરમ્ ॥ ૩ ॥

કીરનસં યશસા જિતચન્દ્રં, ચન્દ્રામલગુણવાસમ્ ।

વાસવદ્દયકજાહિમપાદં, પાદપમિવ સચ્છાયમ્ ॥ ૪ ॥

સચ્છાયકઢવ (ઇવ ?) વરપુરધરણી-ધરણીધવમિવ કામમ્ ।

કામં નમત સુલક્ષણનાર્મિ, નામિતનુજમુદામમ્ ॥ ૫ ॥ પશ્ચભિઃ કુલકાર

ઇત્યં તીર્થપતિઃ સ્તુતઃ શતમલશ્રેણીશ્રિતઃ શ્રીનદી-

જીમૂતોઽદ્ભુતમાગ્યસેવધિરધિક્ષિતઃ રમ્યૈર્ગુણૈઃ ।

શ્રીમન્નામિનરેન્દ્રેન્દ્રાદ્યાલ્લ કતુર્ભવામ્મોનિધૌ

સેતુઃ શ્રીવૃષભો દદાતુ વિનયં સ્વીયં સદા વાન્હિતમ્ ” ॥ ૬ ॥ —શાર્દૂલ૦

અર્થાત્—“શ્રીમદ્દેવાના પુત્ર, મનુષ્યોમાં રત્નસમાન, ઉદાર, ઇન્દ્રો તેમજ તેમની પત્નીઓ (ઇન્દ્રાણીઓ) દ્વારા સેવિત, સેવકજનને સુખકારી, કારણની ગન્ધ વિના પણ માનવોને વિવિધ સુખ અર્પણ કરનારા, મનોહર સ્વરના રસે કરીને વિજય મેળવ્યો છે કોકિલાના ઉપર જેણે એવા (અર્થાત્ દિવ્ય ધ્વનિવાળા), પુષ્ટ ઉપશમના સમુદ્રસમાન એવા, આ સંસારમાં જન્મ-સમુદ્રનો પાર પામેલા, સુભટોએ વાંછેલા ગુણો વડે ધીર, બુદ્ધિશાળીઓના સમુદાય વડે પૂજાયેલાં છે ચરણો જેનાં એવા, ચારિત્રરૂપી વૃક્ષ પ્રતિ પોપટસમાન, પોપટના જેવી

નાસિકાવાળા, યશ વડે ભર્યો છે ચન્દ્રને જેણે એવા, ચન્દ્રના જેવા નિર્મલ સુસોના સ્થાનરૂપ, ઇન્દ્રના હૃદયરૂપી કમલ પ્રતિ સૂર્યસમાન, (સુ)વૃક્ષની જેમ સુંદર છાયાવાળા, સુલભણેથી અંકિત નાસિકાવાળા, નાસિકા (નૃપતિ)ના નન્દન તેમજ પરાક્રમી એવા (નકપભદ્રેવ)ને (હે ભવ્યો!) સુખમોજમાં રહેલો મનુષ્ય જેમ શ્રેષ્ઠ નગરોની પાલના કરનારા પૃથ્વીપતિને તમે તેમ તમે પ્રણામ કરો.”—૧-૫

“આ પ્રમાણે સ્તુતિ કરાયેલા, ઇન્દ્રોની શ્રેણિ વડે આશ્રિત, લક્ષ્મીરૂપી નદી પ્રતિ એવ-સમાન, અદ્ભુત ભાગ્યના ભંડારરૂપ, સમસ્ત ગુણો વડે સમન્વિત, શ્રીમાન નાસિકા નરેશના વંશરૂપી લક્ષ્મીની ધ્વજસમાન તથા સંસારરૂપી સમુદ્રને વિષે સેતુ (પૂલ)સમાન એવા તીર્થરાજ શ્રીકૃષ્ણ (પ્રભુ) સર્વદા ઇષ્ટ એવા પોતાના વિનયને (આત્માની નિર્મલતાને) અર્પો (‘વિનય’ શબ્દ દ્વારા કવીશ્વરે પોતાના નામનો નિર્દેશ કર્યો છે).”—૬

અ અ અ અ

તીર્થકરાણામભ્યર્થના—

ये स्नापिताः सुरुचितैः, रुचितैर्दानवारिभिः ।

वारिभिर्वितस्ते मेरौ, ते मे रौद्रं हरन्वधम् ॥ ૪૬ ॥

—અનુષ્ટુપ

દીકા

ये स्नापिताः मेरौ । कैः ? सुरुचितैः—सुष्ठु शोभितैः दानवानामरयो—देवास्तैः ।
उचितैः—योग्यैर्वारिभिः—जीरैः । ते मे—सम रौद्रमघं हरन्तु ॥ ૪૬ ॥

અન્વય:

ये वितस्ते मेरौ सुरुचितैः दानव-अरिभिः उचितैः वारिभिः स्नापिताः, ते मे रौद्रं अघं हरन्तु ।

શબ્દાર્થ

स्नापिताः (घा० स्ना)=સ્નાન કરાવ્યું હતું.
सुरुचितैः (मू० सुरुचित)=અત્યંત સોભતા, સુશોભિત.
उचितैः (मू० उचित)=યોગ્ય, યથોચિત.
दानव=દાનવ, અસુર.
दानवारिभिः=દાનવોના હૃશ્મનો વડે.
वारिभिः (मू० वारि)=જલ વડે.

वितस्ते (मू० वितत)=વિશાળ.
मेरौ (मू० मेरु)=મેરુ ઉપર.
रौद्रं (मू० रौद्र)=રોદ્ર, ભયંકર.
अघं (मू० अघ)=પાપને.
हरन्तु (घा० ह)=હરી, નાશ કરો.

શ્લોકાર્થ

તીર્થકરને વિનંતી—

“વિશાળ મેરુ (પર્વત) ઉપર સુશોભિત એવા દાનવોના હૃશ્મનો (આકર્ષિત દેવો)

જિન-વાણી જલ કહે જમને સ્નાન કરાવવામાં આવ્યું હતું (અર્થાત્ જમનો જલ-સ્નાન થયો હોય), તે (જિનેશ્વર) મારા ઘેર પાપનો નાશ કરે. ”—૪૬

સંપ્રદીકરણ

પદ્ય-અનુકાર—

આ પદ્ય ‘પ્રતિપાદાન્ત-ચક્ષરપુનરાવૃત્તિ’ નામના ચમકશી વિભૂષિત છે, કેમકે દરેક પાદના છેવટના ત્રણ અક્ષરોથી અન્ય પાદનો પ્રારંભ થાય છે.

૫ ૫ ૫ ૫

ચિન્તવ ગમિવેચાર:—

અનાદિનિધનાડીના, ધનાદીનામતિપ્રદા ।

મતિપ્રદાનમાદેયા—જિનેશ્વરે જિનેન્દ્રવાક્ ॥ ૪૭ ॥

—અનુષ્ટુપ

ટીકા

ન વિદ્યેતે આદિનિધને યસ્યા: સા, હતાવતાડનાદિપર્યન્તેત્યર્થ: । અદીના—વૈકુન્થ-વ્યરહિતા । ધનાદીનાં અતિ—પ્રકર્ષેણ પ્રદા । અતિશબ્દોડિતિ—પર્યાપક: । આદેયા—ગ્રાહ્યા । ન નમતાં વનમા । જિણાદિ-બુદ્ધિપ્રદાનં દેયાત્ ॥ ૪૭ ॥

અન્વય:

અન્-આદિ-નિધના, અ-દીના, ધન-આદીનાં અતિ-પ્રદા, આદેયા, અ-નમા જિત-જન્દ્ર-વાક્ મતિ-પ્રદાનં દેયાત્ ।

શીર્ષકાર્થ

અનાદિનિધના=અવિદ્યમાન છે આદિ અને અંત જેનાં મતિપ્રદાનં=શુદ્ધિનું દાન.

એવી, આદિ અને અંતથી રહિત.

અદીના=અવિદ્યમાન છે દીનતા જેને વિષે એવી.

ધનાદેનાં=ધનાદિકનાં.

અતિપ્રદા=અત્યંત દેનારી.

મતિ=શુદ્ધિ, અકલ્પ.

આદેયા (ધાં દા)=ગ્રાહ્ય, ગ્રહણ કરવા લાયક.

જિનેન્દ્રવાક્=વહ્નિ નમનારી.

દેયાત્ (ધાં દા)=અર્પણ.

જિનેન્દ્રવાક્=જિનેશ્વરની વાણી.

પદોદ્ધાર્થ

જિન-વાણી સંબંધી વિચાર—

“આદિ તેમજ અંતથી રહિત, વળી દીનતાથી વિમુખ, ધન વિગેરે (અભીષ્ટ

૧ જે જે પ્રવિત્ર તીર્થ, તદી વિગેરેનું જલ જન્માભિષેકમાં લેખ્યો, તે તે જલ તે એવું જલ છે. આ સંબંધમાં જુઓ ત્રિપટિ-નાદાકા-પુરૂષ-ચરિત્રનું પ્રથમ પ્રર્ક.

૨ જિન-વાણીને અત્ર જે અનાદિ-અનન્ત વર્ણવી છે તે મુક્ત છે, કેમકે મત કાલમાં અનન્ત તીર્થ કરો થઇ ગયા છે તેમજ આગામિ કાલમાં અનન્ત થવાર છે અને વર્ણી તે સર્વની દેશના અર્થનાં એકજ છે.

અર્થોને) અત્યંત આપનારી, ગ્રહણ કરવા યોગ્ય તેમજ (કાઢને પણ) નહિ નમનારી એવી જિનેશ્વરની વાણી (હે મુક્તિ-રમણીના રાગી! તમને) મતિનું દાન ઘો. ”—૪૭
સ્પષ્ટીકરણ

પદ્ય-અમરકાર—

આ પદ્ય ‘પ્રતિપાદાન્તચતુરક્ષરપુનરાવૃત્તિ’ નામના યમક-અલંકારથી વિશેષતઃ શોભી રહ્યું છે, કેમકે તેના દરેક પાદના અન્તના ચાર અક્ષરોથી અન્ય પાદ શરૂ થાય છે.

૫ ૫ ૫ ૫

૧ આ પ્રમાણે આપણે પ્રત્યેક પાદે અક્ષરની પુનરાવૃત્તિમાં ચડિયાતા એક પછી એક ત્રણ પદો બોધ્યાં. આ શબ્દાલંકારને થોડે ઘણે અંશે મૂળતો આવતો પ્રથમતૃતીયપાદાન્તપંચાક્ષરપુનરાવૃત્તિરૂપ યમક-અલંકાર શ્રીજિનપ્રભસૂરિએ રચેલા શ્રીપાર્શ્વજિનસ્તોત્રનાં આઠ પદોમાં બોવાય છે. તે સ્તોત્ર નીચે મુજબ છે:—

“ પાર્શ્વ પ્રમું શશ્વદકોપમાનં

દકોપમાનં ભવવક્ત્રિશાન્તૌ ।

ધારાવતાં દક્ષનિરન્તરાયં

નિરન્તરાયં પદમાપ્તુમીદે ” ॥ ૧ ॥—ઉપબત્તિ.

“ હમેશને માટે નાશ પામ્યા છે ક્રોધ અને ગર્વ જેના એવા, તથા ભવરૂપી અગ્નિને શાંત કરવામાં જલસમાન તથા આરાધકો (પૂજકો)ને આપ્યા છે નિરન્તર લાભો જેણે એવા પાર્શ્વ પ્રભુને હું અન્તરાયરહિત એવા (મુક્તિ) પદને પ્રાપ્ત કરવાને માટે સ્તુતું છું. ”—૧

“ વીરો જગજ્ઞેવ ! મહાભ ! યત્ર

મહાભયત્રય તવાંશ્રિયુગ્મમ્ ।

પુણ્યઃ સ પ્વાવસરોઽમરાલી

સરો મરાલીવ નિવેવતે યત્ર ” ॥ ૨ ॥—ઉપબત્તિ.

“ હે જગત્તા નેત્રી! હે મહાતેજસ્વી (નાથ)! મહાભયમાંથી રક્ષણ કરનારા એવા તારા ચરણ-યુગલ કે જેને જેમ હંસી સરોવરને સેવે છે તેવી રીતે સુરોની શ્રેણી સેવે છે, તે ચરણ-યુગલને બે (સમય) દરમ્યાન હું બેઉ છું તેજ સમય પવિત્ર છે. ”—૨

“ પ્રણેમુષાં પૂર્ણસમસ્તકામં

સમસ્તકામં સકૃદપ્યષીશ ! ।

ભવન્તમાનસ્ય વિમાનમાયા

વિમાનમાયાઃ પ્રભવો ભવન્તિ ” ॥ ૩ ॥—ઉપેન્દ્રવજ્રા.

“ હે ઈશ્વર! પ્રભુભ કરનારાઓની પૂર્ણ કરી છે સમસ્ત અભિલાષાઓ જેણે એવા તેમજ સમન્તતઃ નાશ કર્યો છે કામદેવનો જેણે એવા આપને એકજ વાર નમસ્કાર કરીને (ભવ્ય જનો) માન અને માયાથી મુક્ત બની વિમાનની લક્ષ્મીના પ્રભુઓ બને છે. ”—૩

“ નયાભ્યમુચ્ચદ્મમમ્ભગમાલ-

મમન્નમાલક્ષિતસર્વભાવમ્ ।

કૈર્નામ ખીમઝિરમાનિ શાન્તં

રમાનિશાન્તં ન વચસ્વદીયમ્ ” ॥ ૪ ॥—ઉપબત્તિ.

“ (નૈગમાદિક) નયોથી વ્યાપ્ત એવા, વળી ઉદયમાં આવી છે આલાપકો તેમજ (સમલંબી પ્રમુખ) લંગોની શ્રેણી જેને વિષે એવા, તેમજ નાશરહિતપણે (અર્થાત્ ક્રોધ પણ કુવાદીથી લંગ થાને આધ ન કરી શકાય એવી રીતે) દેખાણ્યા છે સર્વ પદાર્થો જેને વિષે એવા, વળી શાન્તિમય અને લક્ષ્મીના મંદિરરૂપ એવા તારા વચનને કયા શુદ્ધિશાળીઓએ પૂજ્યું નથી અથવા માન્યું નથી! ”—૪

ગૌરી વ્યાઃ સ્તુતિઃ—

સૌવર્ણપદા શ્રીગૌરી, શ્રી‘ગૌરી’ પદ્મહસ્તિકા ।

હસ્તિકાયા મહાગોધા-ઽઽગોધામધ્વસ્તયેઽસ્તુ વઃ ॥ ૪૮ ॥ ૧૨ ॥

—અનુષ્ટુપ

ટીકા

શ્રીગૌરી દેવતા । આગસઃ—પાપસ્ય ધામ—સદનં તસ્ય ધ્વસ્તયે । વો—ગુણાદં ભવતુ ।
સૌવર્ણઃ પદ્મો યસ્યાઃ સા । શ્રીવદ્ ગૌરી—વીતવર્ણે વર્ચઃ । હસ્તિકાય ઇવ કાયો યસ્યાઃ સા
હસ્તિકાયા । મહતી ગોધા વાહનં યસ્યાઃ સા । પદ્મં હસ્તે યસ્યાઃ સા ॥ ૪૮ ॥

“ નિલ્લં પ્રમાદેન વિના શિતામં
વિનાશિતામન્નકલમન્નમાજામ્ ।

ત્વન્નામ ધન્યઃ સ્મરતીશ ! સારં

રતીશસારક્ષ્મણેન્દ્રનાદમ્ ” ॥ ૫ ॥—ઉપભતિ.

“ નષ્ટ કર્યા છે રોગને જેણે એવા, તથા વિનાશ કર્યો છે પ્રાણીઓના અમંગલોનો જેણે એવા તેમજ
સારજીવ અને (વળી) કામદેવરૂપી સારંગને (નસાડી મૂકવામાં) સિંહ-નાદ જેવા એવા તારા નામને
હે નાથ ! પ્રમાદ વિના ધન્ય પુરૂષ સર્વદા સ્મરે છે. ”—૫

“ મૃત્યોઽપિ યોઽગ્રાવૃજિનપ્રભાવે

જિન ! પ્રભાવૈકરસસ્ત્વયિ સ્યાત્ ।

સ રૂપવાન્ નીલગજાશ્વસેને !

ગજાશ્વસેનેશ્વરતામુપૈતિ ” ॥ ૬ ॥—ઉપભતિ.

“ હે વીતરાગ ! હે રોગ-રહિત ! હે જન્મ-રહિત ! હે અશ્વસેન (નૃપતિ)ના નન્દન ! નિર્મળ છે પ્રભાવ
જેનો એવા તારે વિષે જે (મનુષ્ય) કંકર હોઇ કરીને પણ તારા પ્રભાવમાં એકરસ અને છે, તે સ્વરૂપ-
વાન્ થવા ઉપરાંત હાથી, ઘોડા અને સૈન્યની પ્રભુતાને પામે છે. ”—૬

“ મૃયાશ્વમો નીલતમાલકાય

તમાલકાયપ્રભ ! તુમ્યમેવ ।

ભવાત્ ત્વદન્યઃ કતમોઽવિતા ન

તમોવિતાનચ્છિદુરોઽર્કં ઇવ ” ॥ ૭ ॥—ઉપભતિ.

“ તમાલ વૃક્ષના જેવી જેની કાયાની કાન્તિ છે એવા હે (જિનેશ્વર !) અત્યંત નીલ (કૃષ્ણ) કેશવાળા
એવા તનેજ (મારો) નમસ્કાર હોલો. જેમ અંધકારના સમૂહનો નાશ કરવામાં સૂર્યજ (સમર્થ) છે, તેમ
(અમને સંસારરૂપી કેદખાનામાંથી) અચાવનાર તારા સિવાય અન્ય કોઇ નથી. ”—૭

“ ત્વદુકલ્પ્યેષ્વવિરામવામે

વિરામ ! વામેય ! મયિ પ્રસીદ્ ।

મમ્યાન્ સ્તવઃ પાતુ જિનપ્રભોઽયં

જિનપ્રભો યં વિદ્યે યતીન્દ્રઃ ” ॥ ૮ ॥—ઉપભતિ.

“ હે વિશેષતઃ રમણીય (જિનેશ્વર) ! હે વામા (રાણી)ના પુત્ર ! તેં કથન કરેલાં કૃત્યો પ્રતિ નિરંતર
પ્રતિકૂળ રહેનારા એવા મારા (જેવા પ્રમાદી) ઉપર તું પ્રસન્ન થા. જે (આ) સ્તવનને આ જિનપ્રભ
મુનીશ્વરે (આચાર્યે) અનાવ્યું છે, તે આ સ્તવન કે જેમાં વીતરાગની પ્રભા (ગુણો) છે તે લભ્ય (જીવો)નું
રક્ષણ કરો. ”—૮

અન્વય:

સૌવર્ણ-પટ્ટા, શ્રી-ગૌરી પદ્મ-હસ્તિકા, હસ્તિન-કાચ, મહા-ગોધા શ્રી-ગૌરી વઃ આગસ્-ધામન્-ધ્વસ્તયે અસ્તુ ।

શબ્દાર્થ

પટ્ટ= (૧) પીઠ; (૨) રાજ-સિંહાસન; (૩) ઢાલ; (૪)

ઉત્તરીય વસ્ત્ર.

સૌવર્ણપટ્ટા=સુવર્ણનો પટ્ટ છે જેનો એવી.

ગૌરી=પીતવર્ણી.

શ્રીગૌરી=લક્ષ્મી (દેવી) આ સંજ્ઞા પીતવર્ણી.

ગૌરી=ગૌરી (દેવી.)

શ્રીગૌરી=શ્રીગૌરી (દેવી).

પદ્મ=કમળ.

હસ્ત=હાથ.

પદ્મહસ્તિકા=પદ્મ છે હાથમાં જેના એવી.

હસ્તિન=કુંજર, હાથી.

કાચ=શરીર, દેહ.

હસ્તિકાયા=હાથીના જેવું શરીર છે જેનું એવી.

ગોધા=એક ભતનો સાંપ, ઘો.

મહાગોધા=મોટી ગોધા છે વાહન જેનું એવી.

આગસ્=પાપ.

ધામન્=ગૃહ.

ધ્વસ્તિ=ધ્વંસ, નાશ.

શ્રીગૌરી=પાપના ગૃહના નાશને અર્થે.

વઃ (મૂં યુષ્મદ્)=તમારા.

શ્લોકાર્થ

ગૌરી દેવીની સ્તુતિ—

“ સુવર્ણના પટ્ટવાળી, લક્ષ્મીના જેવી પીતવર્ણી, પદ્મ છે હસ્તમાં જેના એવી, કુંજરના જેવા (પ્રૌઢ) દેહવાળી તથા મોટી ગોધા છે વાહન જેનું એવી શ્રીગૌરી (દેવી) (હે મુક્તિ-યોગ્ય પ્રાણીઓ!) તમારા પાપરૂપી ધામના ધ્વંસને માટે થાઓ. ”—૪૮

સ્પષ્ટીકરણ

પદ્મ-અમરકાર—

આ પદ્મ પણ એક પ્રકારના ચમકથી શોભે છે એ દેખીતી વાત છે. આ પદ્મના પ્રથમ ચરણના છેવટના ત્રણ અક્ષરોથી દ્વિતીય ચરણનો પ્રારંભ થયો છે અને એવીજ રીતે દ્વિતીય ચરણના છેવટના ત્રણ અક્ષરોથી તૃતીય ચરણ શરૂ થાય છે. પરંતુ તૃતીય ચરણના છેવટના બે અક્ષરોથી ચતુર્થ ચરણનો પ્રારંભ થાય છે, એ વાત જૂલવાં જેવી નથી.

ગૌરી દેવીનું સ્વરૂપ—

‘ગૌરવર્ણી હોય તે ગૌરી’ એમ ગૌરી શબ્દ સૂચવે છે. આ ગૌરી દેવી પણ એક વિદ્યા-દેવી છે. એ ગૌરવર્ણી છે અને ગોધિકા એ એનું વાહન છે. વિશેષમાં એ હસ્તમાં સહસ્ર-પત્રી કમલ રાખે છે. એના સંબંધમાં કહ્યું પણ છે કે—

“ ગોધાસનસમારોહ, કુન્દકર્પૂરનિર્મલા ।

સહસ્રપત્રસંયુક્ત-પાણિગૌસી ધિવેઽસ્તુ નઃ ॥ ”

—આચાર્ય પત્રાક ૧૬૨.

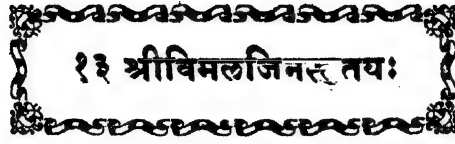
આ દેવીના સ્વરૂપ ઉપર વિશિષ્ટ પ્રકાશ તો નિર્વાણ-કલિકા પાડે છે. ત્યાં કહ્યું છે કે—

“ તથા ગૌરીદેવીઃ શ્રીગૌરીઃ ગોધાવાહનાં ચતુર્બુજાં ધરદમુશલયુતવક્ષિણકરામક્ષમાલા-લંબાલ-તત્ત્વામહસ્તાં જેતિ ” અર્થાત્ ગૌરી દેવીને ચાર હાથ છે. તેના જમણા બે હાથ વરદ અને મુશલથી વિભૂષિત છે, જ્યારે ડાબા બે હાથ જપ-માલા અને કમલથી અલંકૃત છે.

निर्वाणकलिकायाम्—

“गौरीं देवीं कनकगौरीं गोश्रावाहनां चतुर्भुजां वरदमुसलयुतदक्षिण-
कगं अक्षमालाकुचलयालङ्कृतवामहस्तां चेति ।”

૧૩ શ્રીવિમલજિનસ્તુતયઃ

અથ શ્રીવિમલનાથસ્ય સંસ્તવનમ્—

નિજમહિમાવિ હિતકમલં

પ્રમદભરાનમ્રદેવઃ પૂજિતકમલમ્ ।

વિમલસ્ય ધામયુગલં—

ઘનાયુગસમ્પદમિનુત કમયુગલમ્ ॥ ૪૯ ॥

—આર્યાગીતિઃ

ટીકા

નિજમહિમા વિજિતં કમલં યેન તત્ । હર્ષભરેણ આનન્દાશ્ચ તે દેવાશ્ચ તૈઃ પૂજિતમ્ ।
ધામ-તેજઃ તત્ યુનક્તીતિ ધામયુક્ । અલક્ષ્ણીયા ગુણાનાં સમ્પદ્ યસ્ય તત્ । અમિનુત-
અમિદ્રુત ॥ ૪૯ ॥

અન્વયઃ

વિમલસ્ય નિજ-મહિમા-વિજિત-કમલં, પ્રમદ-ભર-આનન્દ-દેવ-પૂજિતકં અલં ધામન-યુક્,
અ-લક્ષ્ણીય-ગુણ-સમ્પદ્ કમ-યુગલં અમિનુત ।

શીલ્પાર્થ

કમલ=કમળ.

નિજમહિમાવિજિતકમલં=પોતાના મહિમા વડે વિજય
મેળવ્યો છે કમલના ઉપર જેણે એવા.

મર=સમૂહ.

પૂજિત (ધા. પૂજ)=પૂજેલ.

પ્રમદભરાનમ્રદેવઃ પૂજિતકં=હર્ષના સમૂહપૂર્વક પ્રણામ
કરનારા દેવો વડે પૂજાયેલ.

વિમલસ્ય (મૂ. વિમલ)=વિમલ (નાથ) ના.

ધામન=તેજ.

યુક્=એકત્રીય.

ધામયુક્=તેજને એકનાર, તેજસ્વી.

અલક્ષ્ણીય (ધા. લક્ષ્ણ)=જેનો પરાભવ ન થઈ શકે
તેવા.

ગુણ=ગુણ.

અલક્ષ્ણીયગુણસમ્પદ્=અલંકારનીય છે ગુણોની સંપત્તિ
જેની એવા.

અમિનુત (ધા. મિ. નુ)=તમે સ્તવો.

કમયુગલં=મરણ-યુગલને.

શ્લોકાર્થ

શ્રીવિમલનાથતું સંસ્તવન—

“પોતાના મહિમા વડે પરાજિત કર્યું છે કમલને જેણે એવા, તથા વળી હર્ષના
સમૂહપૂર્વક નમરકાર કરનારા અમરો વડે પૂજાયેલા એવા, તેમજ વળી અત્યંત તેજસ્વી
૧૨

તથા અલંધનીય છે ગુણોની સંપત્તિ જની એવા 'વિમલ (નાથ)ના ચરણ-યુગલને (હે ભવ્ય જનો!) તમે (અત્યંત) સ્તવો. "—૪૯

સ્પષ્ટીકરણ

પદ્ય-અમત્કાર—

આ પદ્ય પદ્ય-અમત્કારના સંબંધમાં તૃતીય પદ્યને મળતું આવે છે, કેમકે આનાં પ્રથમનાં બે ચરણોમાં છેવટના પાંચ પાંચ અક્ષરો સમાન છે, જ્યારે બાકીનાં બે ચરણોમાં છેવટના ચાર ચાર અક્ષરો સમાન છે. આ ઉપરથી બેઠ શકાય છે કે આ કાવ્યમાં બે ચમક પ્રધાન પદ્ય લોગવે છે, તે ચમકનો આ પદ્યથી પુનઃ પ્રારંભ થાય છે.

જિન-સેવા—

શમિતાખિલરુજિ નાનાં—

મોજોદરલાલિતેઽતિચારુ જિનાનામ્ ।

ચરણયુગે દિવિજનતે

મર્કિં કુરુ દુર્લભે ભુવિ જનતે ! ॥ ૫૦ ॥

—આર્યાં

ટીકા

હે જનતે ! મર્કિં કુરુ। ચરણયુગે। શમિત અખિલા રુજો-રોગા યેન તત્ તસ્મિન્ । નાનામ્મોજાનામુદરં તસ્મિન્ લાલિતે-વૃદ્ધિં નીતે। અતિચારુ લાલિતક્રિયાવિશેષણં એતત્ । દિવિજન-દેવાસ્તૈર્નતં તસ્મિન્ । દુઃખેન લભ્યં તસ્મિન્ ॥ ૫૦ ॥

અન્વયઃ

(હે) જનતે ! જિનાનાં શમિત-અખિલ-રુજિ, અતિ-ચારુ નાના-અમ્મોજ-ઉદર-લાલિતે, દિવિજ-નતે ભુવિ દુર્લભે ચરણ-યુગે મર્કિં કુરુ ।

શીખ-દાર્થ

શમિત (ધા० શમ્)=શાંત કરાયેલ.

રુજ્=રોગ, વ્યાધિ.

શમિતાખિલરુજિ=શાંત કરાયા છે સમસ્ત રોગો જેના વડે એવા.

અમ્મોજ=કમળ.

ઉદર=મધ્ય ભાગ.

લાલિત (ધા० લલ્)=વૃદ્ધિને પામેલ.

નાનામ્મોજોદરલાલિતે=વિવિધ કમલોના મધ્ય ભાગને વિષે વૃદ્ધિ પામેલ.

અતિચારુ=અત્યંત મનોહર રીતે.

જિનાનાં (મૂ० જિન)=તીર્થંકરોના.

યુગ=યુગલ, બેનું બેડકું.

ચરણયુગે=પાદ-યુગલને વિષે.

દિવિજ=દેવતા.

નત (ધા० નમ્)=પ્રણામ કરેલ.

દિવિજનતે=દેવતાઓ વડે પ્રણામ કરાયેલા.

કુરુ (ધા० કૃ)=તું કર.

દુર્લભે (મૂ० દુર્લભ)=દુર્લભ.

જનતે ! (મૂ० જનતા)=હે જન-સમૂહ !

૧ આ તેરમા તીર્થંકર શ્રીવિમલનાથને લગતી હુંક હકીકત સ્તુતિ-અનુવિંશતિકાના પૃ० ૧૬૫ માંથી મળી શકશે.

શ્લોકાર્થ

જિન-સેવા—

“શાંત કરાયા છે સમસ્ત રોગો જનાથી એવા, વળી વિવિધ કમલોના મધ્ય ભાગને વિષે અત્યંત મનોહર રીતે વૃદ્ધિ પામેલા, તેમજ દેવતાઓ વડે પ્રણામ કરાયેલા તથા વળી પૃથ્વીને વિષે દુર્લભ એવા જિનોના ચરણ-યુગલને વિષે હે જન-સમૂહ ! તું ભક્તિ કર.”—૫૦

સ્પષ્ટીકરણ

પદ્ય-અનુકર—

આ તેમજ ત્યાર પછીનાં ત્રણ પદ્યો પદ્ય ‘પાદાંતસમચતુરક્ષરપુનરાવૃત્તિ’ નામના શબ્દાલંકારથી શોભે છે અને તેમ હોવાને લીધે આ પદ્યો છઠ્ઠા પદ્યને અનુકરના વિષયમાં મળતાં આવે છે.

જિનવાણીસ્તુતિઃ—

વિજિતવતી સુરવં વ્યા-

માપૂરિતવન્તમમ્બુદં સુરવન્ધ્યા ।

વીરસ્ય ભવાવતાદ્

વાણી કેનાપિ ન વિજિતા વાદવતા ॥ ૫૧ ॥

—આર્યો

ટીકા

વીરસ્ય જિનસ્ય વાણી ભવાત્ અવતાત્-રક્ષતાત્ । વિજિતવતી-તિરસ્કૃતવતી અન્નદમ્ । શોભનો રવઃ-શબ્દો यस્ય તમ્ । ઘાં-આકાશં આપૂરિતવન્તમ્ । કિંમૂતા વાક્ ? સુરવન્ધ્યા । તથા કેનાપિ વાદવતા-વાદિના ન વિજિતા ॥ ૫૧ ॥

અન્વયઃ

ઘાં આપૂરિતવન્તં, સુરવં અમ્બુદં વિજિતવતી, સુર-વન્ધ્યા, કેન અપિ વાદવતા ન વિજિતા વીરસ્ય વાણી ભવાત્ અવતાત્ ।

શબ્દાર્થ

વિજિતવતી (ધાં જિ)=વિજય મેળવેલી.

રવઃ=ધ્વનિ, અવાજ.

સુરવં=સુન્દર ધ્વનિ છે જેનો એવા.

ઘાં (મૂં લિઙ્)=આકાશને.

આપૂરિતવન્તં (ધાં પૂર)=પૂરી દીધેલ.

અમ્બુદં (મૂં અમ્બુદ)=મેઘને.

વન્ધ્યા (ધાં વન્ધ)=બંધન કરવા લાયક.

સુરવન્ધ્યા=દેવોને બંધન કરવા લાયક.

વીરસ્ય (મૂં વીર)=વીરની.

અવતાત્ (ધાં અવ)=અથાવો.

વાણી=વાણી, દેશના.

કેન (મૂં કિમ્)=કોઈથી.

વિજિતા (ધાં જિ)=જીતાયેલી.

વાદવતા (મૂં વાદવત)=વાદી વડે.

શ્લોકાર્થ

જન-વાણીની સ્તુતિ—

“આકાશને પૂરી નાખનારો તથા વળી શેષાયમાન ગર્જનાથી યુક્ત એવા મેઘ ઉપર વિજય મેળવનારી તેમજ ક્રોધ પણ વાદીથી નહિ છતાંયેલી એવી વીરની વાણી (હે ભગ્યો !) (તમને) ભવ(-અમણ)થી ખચાવે. ”—૫૧

* * * *

ગાન્ધારી વ્યા: સ્તુતિ:—

પવિમુશલકરા લાભં

શુભં ક્રિયા ધિવન્ત્યાતેકરાલાભમ્ ।

કમલં રાગાન્ધારી-

રણનીલપ્રભોત્કરા ‘ગાન્ધારી’ ॥ ૫૨ ॥ ૧૩ ॥

—આર્યાં

ટીકા

પવિશ્ચ મુશલં ચ પાવિશલે તે કરયોર્યસ્યા: સા । કમલં અધિવસન્તો । “ઉપાન્વ-ધ્યાન્વસ:” (સિં ૦ અં ૨, પાં ૨, સૂં ૨૧) इत्यनेनाधारस्य कर्मता । कमले स्थिते-त्यर्थ: । किंविधं पद्मं ? अतीव कराला-अभङ्गुरा (आभा) छाया यस्य तत् । रागेणा-न्धाश्च तेऽरयश्च तेषां ईरणं-प्रेरणं करोतीति कृत् । नीलप्रभाणा उत्करा यस्या: सा ॥ ५२ ॥

અન્વય:

પવિ-મુશલ-કરા, અતિ-કરાલ-આભં કમલં અધિવસન્તી, રાગ-અન્ધ-અરિ-ઈરણ-કૃત્, નીલ-પ્રભા-ઉત્કરા ‘ગાન્ધારી’ શુભં લાભં ક્રિયાત્ ।

શ્લોકાર્થ

મુશલ=મુસળું, સાંભેલું.

કર=હાથ.

પવિશલકરા=વજ્ર અને મુસળું છે હાથમાં જેના એવી.

લાભં (મૂં લાભ)=લાભને.

શુભં (મૂં શુભ)=શુભ.

ક્રિયાત્ (ધાં કૃ)=કરો.

અધિવસન્તી (ધાં વસ)=વસનારી.

કરાલ=ઉચ્ચ.

અતિકરાલાભં=અતિશય કરાલ છે કાન્તિ જેની એવા.

કમલં (મૂં કમલ)=કમલ ઉપર.

અન્ધ=અધિગ્ના.

ઈરણ=પ્રેરણ.

રાગાન્ધારારણકર=રાગાધિ દુશ્મનોને પ્રેરણા કરનારી.

નીલ=શ્યામ.

નીલપ્રભોત્કરા=શ્યામ છે પ્રભાનો સમૂહ જેનો એવી.

ગાન્ધારી=ગાન્ધારી (દેવી).

विशेषकृतिकायाम्—

“गान्धारी देवीं भोजयन्ती कामलासनां चतुर्भुजां वरदमुत्तमसु-
दक्षिणकामं प्रपद्यन्तीत्यज्ञपूतवामदेवतां चेति ।”

नि. सा. प्रेम.

શ્લોકાર્થ

ગાન્ધારી દેવીની સ્તુતિ—

“વજ્ર અને મુશળ છે હાથમાં જેના એવી, વળી અતિશય ઉચ્ચ (અર્થાત્ અભંગુર) છે કાન્તિ જેની એવા કમલ ઉપર નિવાસ કરનારી, તથા વળી રાગાંધ દુશ્મનોને પ્રેરણા કરનારી તેમજ નીલ છે પ્રભાનો સમૂહ જેનો એવી ગાન્ધારી (દેવી) (હે લગ્ન્યો ! તમને) શુભ લાભ કરે.”—પર

સ્પષ્ટીકરણ

ગાન્ધારી દેવીનું સ્વરૂપ—

આ પણ એક વિદ્યા-દેવી છે. એને ચાર હાથ છે. એના જમણા બે હાથ વરદ અને મુશલથી અલંકૃત છે, જ્યારે એના ડાબા બે હાથ અભય અને વજ્રથી વિભૂષિત છે. વળી તે નીલવર્ણી છે અને કમલ એ એનું આસન છે. આ વાતની નિર્વાણ-કલિકા સાક્ષી પૂરે છે, કેમકે ત્યાં કહ્યું છે કે—

“તથા ગાન્ધારીવીં નીલવર્ણાં કમલાસનાં ચતુર્મુખાં વરદ-મુશલ-તદા રેખકરામમયકુલિશ-યુતવામહસ્તાં ચેતિ.”

આચાર-દિનકર પણ આ વાતનું સમર્થન કરે છે, કેમકે તેમાં કહ્યું છે કે—

“પાત્રપાદ્મચરણા, મુસલં વજ્રં ચ હસ્તયોર્વધતી ।

કમનીયાજનકાન્તિ-ગાન્ધારી ગાં શુભાં દયાત્ ॥” —આર્યા

આચાર ૦ પત્રાંક ૧૬૨.

૧૪ શ્રીઅનન્તજિનસ્તુતયઃ

અથ શ્રીઅનન્તનાથસ્ય સ્તુતિઃ—

નિરેતિ ગદવહ્નરીગુપિલજન્મકાન્તા તઃ

પ્રણમ્ય યમનીપ્સિતોપનતદિવ્યકાન્તા તઃ ।

અનન્તજિદસૌ જયત્યભિમતાયદો ઘસ્મરઃ

સમસ્તજગદંહસાં તત્કૃતાપદોઘસ્મરઃ ॥ ૫૩ ॥

—પૃથ્વી (૮, ૯)

ટીકા

અસૌ અનન્તજિત્ તીર્થકરો જયતિ । યં પ્રણમ્ય જીવો નિરેતિ-નિર્ગચ્છતિ । કસ્માત્ ? ગદા-રોગા એવ વહ્નર્યો-લતાસ્તામિર્ગુપિલં-ગહનં જન્મ એવ કાન્તારં-વનં તસ્માત્ । કિંભૂતઃ સન્ નિરેતિ ? અનીપ્સિતમેવ-અનામ્નુમિષ્ટમેવ ઉપનતં-આગતં દિવ્યકાન્તાનાં રતં-સુખં યસ્ય સઃ । અભિમતં સુખં તસ્ય આયઃ-પ્રાપ્તિસ્તં દદાતીતિ અંદઃ, જિનવિશેષણઃ । ઘસ્મરો-વિનાશકઃ । સમસ્તજગતાં અંહાંસિ-પાપાનિ તેષામ્ । કૃત આપદાં ઓઘો યેન સ્મરેણ સ (તતઃ) કર્મધારયઃ । હતઃ કૃતાપદોઘસ્મરો યેન સઃ ॥ ૫૩ ॥

અન્વયઃ

યં પ્રણમ્ય અન્-ઈપ્સિત-ઉપનત-દિવ્ય-કાન્તા-રતઃ (સન્ જીવઃ) ગદવહ્નરી-ગુપિલ-જન્મન્-કાન્તાર-તઃ નિરેતિ, અસૌ અભિમત-આય-દઃ, સમસ્ત-જગદ્-અંહસાં ઘસ્મરઃ, હત-કૃત-આપદ્-ઓઘ-સ્મરઃ 'અનન્તજિત્' જયતિ ।

શીખરાર્થ

નિરેતિ (ધા० ૬)=ખહાર નીકળી બધ છે.

ગદ=રોગ.

વહ્નરી=વેલ, લતા.

ગુપિલ=ગહન.

કાન્તાર=વન, જંગલ.

ગદવહ્નરીગુપિલજન્મકાન્તારતઃ=રોગરૂપી લતાઓ વડે ગહન એવા જન્મરૂપી વનમાંથી.

પ્રણમ્ય (ધા० નમ્)=પ્રણામ કરીને.

અનીપ્સિત=વગર ધૃષ્ટાએ.

ઉપનત (ધા० નમ્)=ઉપસ્થિત, પામેલ.

કાન્તા=લલના, સ્ત્રી.

રત=સુખ.

અનીપ્સિતોપનતોદિવ્યકાન્તારતઃ=વગર ધૃષ્ટાએ પ્રાપ્ત થયું છે દિવ્યાંગનાનું સુખ જેને એવો.

અનન્તજિત્=અનન્તજિત્, અનન્તનાથ.
અભિમત (ધાં મન્)=અભીષ્ટ, વાંછિત,
અભિમતાયદઃ=અભીષ્ટ લાભને દેનારા.
ઘસ્રરઃ (મૂં ઘસ્રર)=વિનાશક, નાશ કરનારા.
અંહસ=પાપ.

સમસ્તજગદંહસાં=સમસ્ત જગતનાં પાપોના.

સ્રર=કામદેવ, મદન.

હતક્રતાપદોઘસ્રરઃ=કયો છે આપત્તિનો સમૂહ જેણે
એવા કામદેવને હણ્યો છે જેણે એવા.

શ્લોકાર્થ

શ્રીઅનન્તનાથની સ્તુતિ—

જે (તીર્થંકર)ને પ્રણામ કરીને, ઇચ્છતો નથી છતાં પણ પ્રાપ્ત થયું છે દિવ્યાંગનાનું
સુખ જેને એવો થયો થકા (જીવ) વ્યાધિરૂપી વેલોથી ગહન એવા જન્મ (—મરણ)
રૂપ જંગલમાંથી બહાર નીકળી બચ છે, તે, અભીષ્ટ લાભને દેનારા, સમસ્ત જગતનાં
પાપોના સંહાર કરનારા તથા વળી (ઉત્પન્ન) કયો છે આપત્તિનો સમૂહ જેણે એવા મદનને
(પણ) હણ્યો છે જેણે એવા ‘અનન્તજિત્ (તીર્થંકર) જયવંતા વર્તે છે.’—૫૩

તીર્થંકરના નામ સંબંધી વિચાર—

ચૌદમા તીર્થંકરનું પ્રચલિત નામ ‘અનન્ત’ છે, પરંતુ આ પદમાં ‘અનન્તજિત્’ એમ
આપ્યું છે તે શું યોગ્ય છે એવો પ્રશ્ન ઉદ્ભવે છે. આ પ્રશ્નના સંબંધમાં વિચાર કરીએ તે પૂર્વે
એ પણ વાત ધ્યાનમાં લેવી આવશ્યક છે કે ૭૭મા પદમાં તો વીસમા તીર્થંકરના ‘સુનિસુવત’
નામને બદલે ‘સુવત’નો ઉલ્લેખ છે તેનું કેમ વાડ? આ તો વધારે અયોગ્ય વાત છે એમ
ઉપલેક્ષ દૃષ્ટિએ વિચારનારને લાગે, પરંતુ તેમ નથી. એ વાતની કલિકાલસર્વજ્ઞ શ્રીહિમચન્દ્ર-
સૂરિકૃત અભિધાન-ચિન્તામણિ સાક્ષી પૂરે છે. ત્યાં તીર્થંકરોનાં નામાન્તરો વિષે ઉલ્લેખ
કરતાં કહ્યું છે કે—

“ઋષભો વૃષભઃ શ્રેયાન્, શ્રેયાંસઃ સ્યાદનન્તજિદનન્તઃ ।

સુવિધિસ્તુ પુષ્પદન્તો, રાનેસુવતસુવતૌ તુલ્યૌ ॥ —આર્યા

અરિષ્ટોદેહસ્તુ નેમિ-વીર-મહાવીરઃ જાતેકૃત્ ।

મહાવીરો વર્ધમાનો, દેવાયો જ્ઞાતનન્દનઃ ॥ ” —અનુકૃત્

—પ્રથમ કાણ્ડ, પદ્યાંક ૨૯-૩૦.

અર્થાત્ ‘ઋષભ’ અને ‘વૃષભ’, ‘શ્રેયાન્’ અને ‘શ્રેયાંસ’, ‘અનન્તજિત્’ અને
‘અનન્ત’, ‘સુવિધિ’ અને ‘પુષ્પદન્ત’ તેમજ ‘સુનિસુવત’ અને ‘સુવત’ એ સમાન છે. એવીજ
રીતે ‘અરિષ્ટનેમિ’ અને ‘નેમિ’ પણ સમાન છે. અન્તિમ તીર્થંકરનાં વીર, મહાવીર, વર્ધમાન,
દેવાય અને જ્ઞાતનન્દન એ નામાન્તરો છે.

૫ ૫ ૫ ૫

૧ ‘અનન્તજિત્’ શબ્દસ્ય દ્યુત્પત્ત્યર્થઃ—

“અનન્તકર્મણાન્ જયતિ અનન્તેજ્ઞાનાદિભિર્વા જયત્યનન્તજિત્, યદ્વા ગર્ભસ્થિતે જનન્યા અનન્તરજન્મદામ દદ્ધં
જયતિ ચ ત્રિસુવનેઽપિ દ્યુત્યનન્તજિત્.”

—અભિધાનાચિન્તામણિસ્વોપશ્લીકાંચાન્

૨ આ ચૌદમા તીર્થંકરની સ્તુત્ત્વ રૂપરૂપા સ્તુતિ-અનુવિંશતિકા (૫૦ ૧૭૫)માં આશ્લેષવામાં
આવી છે.

જિનાનાં વિજય:—

भवन्ति न दानता वरविधावली काननाः

श्रुतज्वलनभस्मसात्कृतभवावलीकाननाः ।

प्रपञ्चितजगद्बृहद्दुरितकूपतारा जिना

जयन्ति वपुषेह तेऽनुपमरूपताराजिना ॥ ૫૪ ॥

—પૃથ્વી

ટીકા

પ્રપંચિતાનિ જગતિ બૃહદ્વિરતાન્યેવ કૂપસ્તં તરન્તીતિ તારાઃ । શ્રુતમેવ જ્વલનસ્તેન ભસ્મસાત્કૃતં ભવાવલીકાનનં-વનં યૈસ્તે । જિના વપુષા જયન્તિ । યદાનતાઃ સન્તો વરકર્તવ્યે અલીકમુલા ન ભવન્તિ । વપુષા કિંમૂતેન ? અનુપમરૂપતયા રાજિના-શોભિતેન ॥ ૫૪ ॥

અન્વયઃ

યદ્-આનતાઃ (પ્રાણિનઃ) વર-વિધૌ અલીક-આનનાઃ ન ભવન્તિ, તે શ્રુત-જ્વલન-ભસ્મ-સાત્-કૃત-ભવ-આવલી-કાનનાઃ, પ્રપંચિત-જગત્-બૃહત્-દુરિત-કૂપ-તારાઃ જિનાઃ અનુપમ-રૂપતા-રાજિના વપુષા હહ જયન્તિ ।

શીલ્પદાર્થ

આનત (ધા० નમ્)=નમેલા, પ્રણામ કરેલા.

યદાનતાઃ=જેને પ્રણામ કરેલા.

વરવિધૌ=ઉત્તમ કાર્યને વિષે.

અલીક=અસત્ય, ભૂઠું.

આનન=મુખ, વદન.

અલીકાનનાઃ=અસત્ય છે મુખ જેમનું એવા.

શ્રુત=શ્રુત-શાન.

જ્વલન=અગ્નિ, આગ.

ભસ્મ=રાખ, રાખોડી.

સાત્=એક જાતનો પ્રત્યય.

કાનન=વન, અરણ્ય.

શ્રુતજ્વલનભસ્મસાત્કૃતઃ કાનનાઃ=શ્રુત૩૫

અગ્નિ વડે લસ્મીભૂત કર્યું છે લવની શ્રેણિ૩૫ વનને જેમણે એવા.

પ્રપંચિત=ફેલાવેલ, વિસ્તીર્ણું.

બૃહત્=મોટું.

કૂપ=કુવો.

તાર (ધા० તૃ)=તરી જનારા.

પ્રપંચિતજગદ્બૃહદ્દુરિતકૂપતારાઃ=જગતને વિષે વિસ્તાર પામેલા મહાપાપ૩૫ કૂપને તરી જનારા.

જયન્તિ (ધા० જિ)=જય પામે છે.

વપુષા (ધા० વપુસ્)=શરીર વડે.

રૂપતા=સૌન્દર્ય.

અનુપમરૂપતારાજિના=અસાધારણ સૌન્દર્ય વડે શીલતા.

શ્લોકાર્થ

જિનેશ્વરોના વિજય—

જેમને પ્રણામ કરેલા (જીવો) ઉત્તમ કાર્યને વિષે અસત્ય-મુખ વાળા થતા નથી (અર્થાત્ એક વખત ઉચિત કાર્ય કરવા હા પાડ્યા પછી તેવું કાર્ય જરૂર જ કરે છે), તેઓ

કે જમણે શ્રુતરૂપ અગ્નિ વડે ભવ-શ્રેણિ રૂપ વનોને ખાળીને ભસ્મીભૂત કર્યા છે તથા જગ્યા જગત્માં વિસ્તાર પામેલા એવા મહાપાતકરૂપ કૂપને તરી જાય છે, તે જિનેા અલૌકિક સૌન્દર્યથી શોભતા દેહ વડે અત્ર જાય પામે છે.”—૫૪

સ્પષ્ટીકરણ

પદ્ય-અમત્કાર—

આ પદ્યનાં ચારે ચરણોમાં છેવટના પાંચ અક્ષરોની સમાનતા દૃષ્ટિગોચર થાય છે, એથી કરીને આ પદ્ય ‘પાદાંતસમપંચાક્ષરપુનરાવૃત્તિ’ નામના શબ્દાલંકારથી શોભી રહ્યું છે.

શ્રુત-જ્ઞાન—

જૈન શાસ્ત્રમાં જ્ઞાનના પાંચ પ્રકારો પાડ્યા છે—(૧) મતિ, (૨) શ્રુત, (૩) અવધિ, (૪) મનઃપર્યાય અને (૫) કેવલ. આ પાંચ પ્રકારો પૈકી પરોક્ષ પ્રમાણરૂપ, મતિપૂર્વક, શાસ્ત્ર-શ્રવણ અથવા તેના પઠન ઉપર આધાર રાખનારૂં, ત્રિકાલવિષયક તેમજ અંગબાહ્ય અને અંગપ્રવિષ્ટ એમ બે મુખ્ય ભેદોવાળું જ્ઞાન શ્રુત-જ્ઞાન છે. શબ્દ-શ્રવણથી ઉપજતો બોધ યાને શબ્દ-બોધ તે શ્રુત-જ્ઞાન છે, જ્યારે શબ્દજનિત અર્થ-બોધથી અતિરિક્ત, ઇન્દ્રિયાર્થસંબંધજન્ય બોધ તે મતિજ્ઞાન છે. ઉપર્યુક્ત પાંચ જ્ઞાનોની સ્થૂળ માહિતી અધ્યાત્મ-તત્ત્વાલોકમાંથી મળી શકશે, જ્યારે તેનું વિશિષ્ટ સ્વરૂપ તો વિશેષાવશ્યક, નંદીસૂત્ર વિગેરે પ્રૌઢ ગ્રંથોમાંથી મળશે.

શ્રુત-જ્ઞાનનો મહિમા—

આ પદ્યમાં જે એમ સૂચન કરવામાં આવ્યું છે કે શ્રુતજ્ઞાન દ્વારા ભવરૂપી વનો ભસ્મીભૂત બને છે (અને તેમ થતાં મુક્તિ મળે છે) તે કંઈ અતિશયોક્તિ નથી. કેમકે એ વાત ધ્યાનમાં રાખવી કે ‘ચૌદપૂર્વધર યાને શ્રુત-કેવલી જે આહાર લાવે તે આહાર કેવલ-જ્ઞાનીને પણ કદપે છે. વળી જો કે શ્રુત-જ્ઞાન સ્વપર્યાયથી કે પરપર્યાયથી કેવલજ્ઞાનના સમાન નથી, પરંતુ સ્વ-પર ઉભય પર્યાય વડે તો તે તેના સમાન છે. કહ્યું પણ છે કે—

“સંવચ્ચક્ષાપાદે ઉ કેવલેણ તુલ્યં ન હોજ્જ ન પરેહિં ।

સચપરપજ્ઞાપદિ તુ તુલ્યં તં કેવલેણેવ ॥

—વિશેષાવશ્યક, ગાથાંક ૪૯૩.

વિશેષમાં જેણે પૂરેપૂરા દશ પૂર્વનું અધ્યયન કર્યું હોય, તે જીવ પણ કદી પણ અભવરૂપી અસહ્ય સલાનો સહ્ય બનતો નથી. અર્થાત્ તે જીવને નિર્વાણ-નગરે જવાનો પરવાનો મળી જાય છે. આ ઉપરથી શ્રુત-જ્ઞાનનો મહિમા સમજી શકાય છે.

જિનેશ્વરના દેહનું વર્ણન—

જોકે જિનેશ્વરના દેહનું યથોચિત વર્ણન કરવું તો અશક્ય છે, છતાં પણ કદપ-સૂત્રની શ્રીવિનયવિજયજીએ રચેલી મુખોધિકા નામની (સૂ. ૧૦૮ ની) વૃત્તિમાં આપેલાં નિઃ-લિખિત પદ્યો તરફ દૃષ્ટિ-પાત કરવો અસ્થાને નહિ ગણાય.

૧ આ સંબંધમાં જુઓ વીર-ભક્તામરના ૨૪મા પદ્યનું સ્પષ્ટીકરણ.

૨ સંસ્કૃત-છાયા—

સકપર્યાયેસ્તુ કેવલેણ તુલ્યં ન અવતિ ન પરેઃ ।

સકપરપર્યાયેસ્તુ તુલ્યમેવ તત્ કેવલેણ ॥

“ઘ્રિજરાજમુલ્લો ગજરાજગતિ-
 રુણોદ્ધપુટઃ સિતદન્તતતિઃ ।
 શિતિકેશમરોડ્મ્બુજમજુકરઃ
 સુરમિશ્વસિતઃ પ્રમયોલ્લસિતઃ ॥ ૧ ॥—તાટકચ્છઃ—
 મતિમાન્ શ્રુતવાન્ પ્રચિતાવાધેયુક્
 પૃથુપૂર્વમવસ્સરણો ગતરુક્ ।
 મતિકાન્તિધૃતિપ્રમૃતિસ્વપ્ન-
 જંગતોડ્વ્યધિકો જગતીતિલકઃ ॥ ૨ ॥”—યુગ્મમ્

અર્થાત્—જેમનું વદન ચંદ્ર જેવું છે, જેમની ચાલ ઐરાવત હાથીના જેવી છે, જેમના હોઠ રાતા છે, વળી જેમના દાંતની પંક્તિ રૂઢ જેવી સફેદ છે, જેમના કેશનો સમૂહ કાળો છે, જેમના હાથ કમલના જેવા નાબૂક છે, જેમનો શ્વાસ સુગંધથી ભરપૂર છે તથા વળી જેઓ કાંતિથી દીપ્તિ રહ્યા છે, તેમજ મતિજ્ઞાન અને શ્રુતજ્ઞાનના ધારક હોવા ઉપરાંત જેમનું અવધિજ્ઞાન અતિશય વિસ્તૃત છે, વળી જેમનું પૂર્વભવ-સ્મરણ વિસ્તારવાળું છે, જેઓ રોગ-રહિત છે તેમજ મતિ, કાન્તિ, ધૃતિ, ઇત્યાદિ ગુણોએ કરીને જે જગત્થી અદિયાતા છે, તે જિનેશ્વર જગત્ના તિલકસમાન છે.

કહેવાની મતલબ એ છે કે અનુત્તર વિમાનવાસી દેવોનું સૌન્દર્ય-લાવણ્ય પણ તીર્થંકરના દેહ-લાવણ્ય આગળ તો કશી ગણતરીમાં નથી, તો પછી આવા ‘અપૂર્વ દેહનું વર્ણન તો મારા જેવો ક્યાંથીજ કરી શકે ?

જિન-વાળ્યાઃ પ્રાધાન્યમ્—

અવન્ત્યશિલવિષ્ટપાશ્રિતસમાજનાસૂનૃતા

જયત્યમરયોગિભિઃ કૃતસમાજના રૂનૃતા ।

જિનેન્દ્રગાત્રા નયાદિવસુપાડ્ર ગીર્વાણતા-

મિતા રિપુવિભેદને કૃતસુપાત્રગીર્વાણતા ॥ ૫૫ ॥

—પૃથ્વી

૧ સરખાવો—

“ સર્વસુરા જહ્ રૂવં, અંગુદ્ધપમાણયં ચિત્કેજા ।

જિનપાયંગુદં પદ, જ-સોદય તં જહિંગાલો ॥ ”

—આવશ્યક-નિર્ણયિત, ગાથાંક ૫૬૯.

[સર્વસુરા યદિ રૂપમકુદ્ધપમાણં ચિકુર્વીરન્ ।

જિનપાદાકુદં પ્રતિ ન શોમતે તદ્ યથાજ્ઞારઃ ॥]

અર્થાત્—જે સમસ્ત દેવો અંગુઠા જેવું ૩૫ દિવ્ય શક્તિ વડે વિકૃત, તો પણ તે સૂર્યની સંખ્યા અંગારાની જેમ તે જિનેશ્વરના અંગુઠા આગળ શોભા પામે નહિ.

૨ તીર્થંકરનો દેહ અનુપમ હોવાથી તો ‘ઐદારિક’ શબ્દનો અર્થ વિચારતાં ‘કલ્પતાર-કલ્પાર’ એમ ઉલ્લેખ કરી શકાય છે.

ટીકા

જિનેન્દ્રગદિતા ગીઃ-વાણી જયતિ । કિં કુર્વન્તી ? અવન્તી-રક્ષન્તી । અખિલવિષ્ટપે
આશ્રિતા ચાસૌ સભા ચ તસ્યાં જનાસ્તેષાં અસૂન્-પ્રાણાન્ । ઋતા-અધ્યાપનીયા । અમ-
રાશ્ચ યોગિનશ્ચ તૈઃ કૃતં સમાજનં-આતિથ્યં યસ્યાઃ સા । સૂનૃતા-સત્યા । નયાદય એવ
વસૂનિ-નિધાનાનિ પાતીતિ યા । અત્ર રિપુભેદને બાળતાં હતા-પ્રાપ્તા । કૃતા શોભ-
નપાત્રાણાં ગીર્વાણતા-દેવત્વં યયા ॥ ૫૫ ॥

અન્વયઃ

અખિલ-વિષ્ટપ-આશ્રિત-સમા-જન-અસૂન્ અવન્તી, ઋતા, અમર-યોગિભિઃ કૃત-સમાજના,
સૂનૃતા, નય-આદિ-વસુ-પા, રિપુ-વિભેદને બાળતાં હતા, કૃત-સુપાત્ર-ગીર્વાણતા, જિન-ઇન્દ્ર-ગદિતા
ગીઃ અત્ર જયતિ ।

શીખરાર્થ

અવન્તી (ધા० અવ)=રક્ષણ કરનારી.
આશ્રિત (ધા० શ્રિ)=આશ્રય લીધેલ.
સમાજન=સભ્ય.
અખિલવિષ્ટપાશ્રિતસમાજનાસૂન્=સમસ્ત બ્રહ્માણુને
આશ્રીને રહેલા સભ્યોના પ્રાણોને.
ઋતા (મૂ० ઋત)=અભ્યાસ કરવા લાયક.
યોગિન્=યોગી, મુનિવર.
અમરયોગિભિઃ=દેવો અને મુનિવરો વડે.
સમાજન=આતિથ્ય, પરોણાગત.
કૃતસમાજના=કર્ત્ય છે આતિથ્ય જેનું એવી.
સૂનૃતા (મૂ० સૂનૃત)=સત્ય, સાચી.
ગદિત (ધા० ગદ્)=કહેલી.
જિનેન્દ્રગદિતા=જિનવરે કહેલી.

વસુ=નિધાન.

નયાદિવસુપા=નય આદિ નિધાનનું રક્ષણ કરનારી.

અત્ર=અહિંચા.

ગીઃ (મૂ० ગિર્)=વાણી.

બાળતાં (મૂ० બાળતા)=આણુપણાને.

હતા (મૂ० હત)=પ્રાપ્ત થયેલી.

વિભેદન=સંહાર, નાશ.

રિપુવિભેદને=શત્રુનો સંહાર કરવામાં.

સુપાત્ર=યોગ્ય પાત્ર.

ગીર્વાણતા=દેવપણું.

કૃતસુપાત્રગીર્વાણતા=કર્ત્ય છે સુપાત્રોનું દેવપણું
જેણે એવી.

શ્લોકાર્થ

જિનવાણીનું પ્રાધાન્ય—

“ સમસ્ત બ્રહ્માણુને આશ્રીને રહેલા એવા સભ્ય જનોના (અર્થાત્ સર્વ પ્રાણી-
ઓના) પ્રાણનું રક્ષણ કરનારી, વળી અભ્યાસ કરવા લાયક, તથા દેવોએ અને મુનિ-
વરોએ કર્યું છે આતિથ્ય જેનું એવી (અર્થાત્ વિયુધાદિકથી સેવાયેલી), સાચી, નયા-
દિક નિધાનનું પરિપાલન કરનારી, (કામાદિક) શત્રુનો સંહાર કરવામાં આણુપણાને
પ્રાપ્ત થયેલી (અર્થાત્ આણુની ગરજ સારનારી), વળી કર્યા છે સુપાત્રોને દેવરૂપ જેણે
એવી તેમજ જિનવરે કહેલી એવી વાણી અત્ર જય પામે છે.”—૫૫

રૂપદીકરણ

પદ્ય-અનુક્રમ—

આ પદ્યમાં પ્રથમનાં બે શ્લોકોમાં છેવટના આઠ આઠ અક્ષરો સમાન છે, બપારે આક્રીનાં

એ ચરણોમાં છેવટના સાત સાત અક્ષરો સમાન છે. આ પ્રકારના શબ્દાલંકારથી વિભૂષિત પદ્ય આ સમસ્ત કાવ્યમાં એકજ છે, એ એની વિશેષતામાં વધારો કરે છે.

૫ ૫ ૫ ૫

માનસીવ્યા: સ્તુતિ:—

નિજાઙ્ગલત્તયાઙ્ગલ્લા વિશદબન્ધુજીવાભયા

સિતાઙ્ગવિહગા હતાનમદબન્ધુજીવાભયા ।

જ્વલન્ જ્વલન-હેતિકા હરતુ 'માનસી' તાપદં

શુભાતિશયધાન્યવૃદ્ધિનુપમાનસીતા પદમ્ ॥ ૫૬ ॥ ૧૪ ॥

—પૃથ્વી

ટીકા

સા માનસી દેવતા તાપદં પદં હરતુ । નિજાઙ્ગમેવ લતા તથા ઉઙ્ગલા । વિશદ-
બન્ધુ-જીવસ્ય-બિમ્બજીવસ્યેવ આભા યસ્યા: સા તથા । સિતાઙ્ગવિહગો-રાજહંસો વાહનં યસ્યા:
સા । હતા અનમન્ત:-અનમ્નશીલા અબન્ધુજીવા:-શત્રુજીવા યયા સા । જ્વલંશ્વાસૌ જ્વલ-
નશ્ચ સ એવ હેતિ:-પ્રહરણં યસ્યા: સા । શુભાતિશય એવ ધાન્યં તસ્ય વૃદ્ધિ: તસ્યાં
નિરુપમાના સીતા-ક્ષેત્રદેવતા ॥ ૫૬ ॥

અન્વય:

વિશદ-બન્ધુ-જીવ-આભયા, નિજ-ઙ્ગ-લતયા ઉઙ્ગલા, સિત-ઙ્ગ-વિહગા, હતા-અનમન્ત-
અબન્ધુ-જીવા, અ-ભયા, જ્વલન્-જ્વલન-હેતિકા, શુભ-અતિશય-ધાન્ય-વૃદ્ધિ-અનુપમાન-સીતા
'માનસી' તાપદં પદં હરતુ ।

શબ્દાર્થ

ઙ્ગ=શરીર, દેહ.

લતા=વેલ.

નિજાઙ્ગલતયા=પોતાની દેહરૂપી વેલ વડે.

ઉઙ્ગલા (મૂં ઉઙ્ગલ)=ઉજ્જવલ.

વિશદ=નિર્મલ.

બન્ધુજીવ=અપોરીયું, પુખ્ત-વિશેષ.

વિશદબન્ધુજીવાભયા=નિર્મલ અન્ધુલવના સમાન
ક્રાંતિ છે જેની એવી.

વિહગ=પક્ષી.

સિતા. વિહગ=શ્વેત શરીરવાળું પક્ષી, રાજહંસ.

સિતાઙ્ગવિહગા=રાજહંસ છે જેની પાસે એવી.

નમત્ (ધાં નમ્)=નમનારા.

બન્ધુ=મિત્ર.

જીવ=જીવ, પ્રાણી.

હતાનમદબન્ધુજીવા=હણી નાંખ્યા છે નહિ નમનારા
શત્રુ-જનોને જેણે એવી.

અભયા (મૂં અમય)=નિર્ભય.

જ્વલત્ (ધાં જ્વલ)=અળતો, અજવદ્યમાન.

હેતિ=શસ્ત્ર, હથિયાર.

જ્વલન્ જ્વલન-હેતિકા=અજવદ્યમાન અગ્નિ છે શસ્ત્ર
જેનું એવી.

માનસી=માનસી (દેવી).

અતિશય=અતિશય, ઉત્કૃષ્ટતા.

ધાન્ય=અનાજ.

વૃદ્ધિ=વૃદ્ધિ.

અનુપમાન=ઉપમા-રહિત, નિરૂપમા.

સીતા=ક્ષેત્ર-દેવતા.

શુભાતિશયધાન્યવૃદ્ધિનુપમાનસીતા=શુભ અતિશય-
રૂપી ધાન્યની વૃદ્ધિ પ્રતિ નિરૂપમા ક્ષેત્ર-દેવતા (જેવી).

साद सी १५
१६

त्रिवाणकलिकायाम—

मानसीं श्रवणायुगलं दंशवाहनां चतुर्भुजां वरदवज्रालङ्कितदक्षिणकरां
श्रवणयुगलानियुक्तवामकरां चेति ।”

શ્લોકાર્થ

માનસી દેવીની સ્તુતિ—

“નિર્મલ અન્ધુજીવ (નામના પુષ્પ)ના સમાન કાંતિ છે જેની એવી પોતાની દેહ-લતા વડે ઉજ્જવલ, વળી રાજહંસ છે (વાહન) જેની પાસે એવી, વળી હણી નાખ્યાં છે નહિ નમનારા શત્રુ-જનોને જણે એવી, નિર્ભય, તથા વળી જન્મવત્યમાન અગ્નિ છે શસ્ત્ર જેનું એવી તેમજ વળી શુભ અતિશયરૂપી ધાન્યની વૃદ્ધિ કરવામાં નિરૂપમ ક્ષેત્ર-દેવતાના સમાન એવી માનસી (દેવી) (હે ભગ્યે ! તમારા) સંતાપકારક પદને હરો.”—૫૬

સ્પષ્ટીકરણ

પદ્ય-અભકાર—

આ પદ્યમાં પ્રથમનાં બે ચરણોમાં છેવટના સાત સાત અક્ષરોની પુનરાવૃત્તિ નજરે પડે છે, જ્યારે બાકીનાં બે ચરણોમાં છેવટના છ છ અક્ષરોની પુનરાવૃત્તિ ભેવાય છે.

માનસી દેવીનું સ્વરૂપ—

‘ધ્યાન ધરનારાના મનને સાન્નિધ્ય કરે તે માનસી’ એ માનસી શબ્દનો વ્યુત્પત્તિ-અર્થ છે. આ એક વિદ્યા-દેવી છે. આ દેવી હંસના ઉપર આરૂઢ થાય છે. એ દેવીને ચાર હાથ છે. એના જમણા બે હાથ વરદ અને વજ્રથી શોભે છે, જ્યારે ડાબા બે હાથ તો જપ-માલા અને વજ્રથી શોભે છે. વિશેષમાં તે ધવલવર્ણી છે. આ વાત નિર્વાણ-કલિકા ઉપરથી ભેદ શકાય છે, કેમકે ત્યાં કહ્યું છે કે—

“તથા માનસીં ધવલવર્ણીં હંસવાહનાં ચતુર્ભુજાં વરદવજ્રાલ તદક્ષિણકરામક્ષવલયાશાનિ-
કલામકરાં જ્ઞેતિ ।”

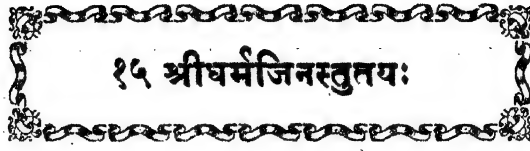
આચાર-દિનકરમાં પણ આ પ્રમાણે આ દેવીનું સ્વરૂપ વર્ણવ્યું છે, પરંતુ ત્યાં એનો વર્ણ કનકસમાન બતાવ્યો છે. આ રહ્યો તે શ્લોક—

“સાસનસમાસોના, વરદેન્દ્રાયુષાન્વિતા ।

માનસી માનસીં પીઢાં, હન્તુ જાન્નદષ્ટાવઃ ॥”

—આચાર્ય ૫૫૩ ૧૬૨.

૧૫ શ્રીધર્મજિનસ્તુતયઃ

અથ શ્રીધર્મનાથસ્ય સ્તુતિઃ—

સમવસરણભૂમૌ સજ્જિતાર્ચોદયાયાં

નિયતમભિદધૌ યઃ સજ્જિતાર્ચો દયાયામ્ ।

જનયતુ મુદ્-ઉદ્દ્રાગસૌધર્મનામા-

ર્ચિતહરિપરિપૂજ્યો દ્રાગસૌ 'ધર્મ'નામા ॥ ૫૭ ॥

—માલિની (૮, ૭)

ટીકા

અસૌ ધર્મનામા મુદં જનયતુ । સમવસરણપૃથ્વ્યાં સજ્જિતઃ—પ્રહ્લીકૃતઃ પૂજાયા ઉદયઃ—
પ્રાદુર્ભાવો યસ્યાં સા તસ્યામ્ । નિયતં—નિશ્ચિતં અભિદધૌ—રક્ષિતવાન્ । યઃ સતા—શોભ-
નેન જિતાઽર્ચા—શરીરં યેન સઃ । કસ્યામભિદધૌ ? દયાયામ્ । ઉદ્દ્રાગો યસ્મિન્ સ ઉદ્દ્રા-
ગાગ્રાસૌ સૌધર્મશ્ચ—આદ્યકલ્પતસ્ય નામઃ—પ્રણામઃ । “તાત્સ્થ્યાત્ તદ્ગ્રાગ્રે” ઇતિ
ન્યાયાત્ સૌધર્મદેવાનાં નામસ્તેન અર્ચિતશ્ચાસૌ હરિશ્ચ તસ્ય પરિપૂજ્યઃ ॥ ૫૭ ॥

અન્વયઃ

યઃ સત્-જિત-અર્ચઃ સજ્જિત-અર્ચા-ઉદયાયાં સમવસરણ-ભૂમૌ દયાયાં નિયતં અભિદધૌ, અસૌ
ઉદ્યત્-રાગ-સૌધર્મ-નામ-અર્ચિત-હરિ-પરિપૂજ્યઃ ‘ધર્મ’-નામા દ્રાક્ મુદં જનયતુ ।

શીખરાર્થ

સમવસરણ=ધર્મ-દેશનાનું સ્થાન, સમવસરણુ.

ભૂમિ=સ્થલ, જગ્યા.

સમવસરણભૂમૌ=સમવસરણની ભૂમિમાં.

સજ્જિત=તૈયાર થયેલ.

અર્ચા=પૂજા.

સજ્જિતાર્ચોદયાયાં=તૈયાર થયો છે પૂજાનો ઉદય
જેને વિષે એવા.

નિયતં=ખરેખર.

અભિદધૌ (ધા० ધા)=કહેતા હતા.

અર્ચા=શરીર.

સજ્જિતાર્ચઃ=શોભન વડે જીત્યું છે શરીર જેણે એવા.

દયાયાં (દૂ० દયા)=દયાને વિષે.

જનયતુ (જા० જન્)=ઉત્પન્ન કરી.

મુદં (મૂ० મુદ્)=હર્ષને.

ઉદ્યત્ (ધા० ડ)=ઉદય પામતો.

સૌધર્મ=સૌધર્મ દેવલોક, પ્રથમ દેવલોક.

નામ=પ્રણામ.

હરિ=ધન્વ.

પરિપૂજ્ય=પૂજનીય.

ઉદ્દ્રાગસૌધર્મનામાર્ચિતહરિપરિપૂજ્યઃ=ઉદય પા-

મતો છે સ્નેહ જેને વિષે એવા સૌધર્મ (વાસી દેવો)-
ના પ્રણામ વડે પૂજાયેલ એવા ધન્વના પૂજનીય.

ધર્મ=ધર્મ(નાથ), પંદરમા તીર્થકર.

નામન્=નામ, અભિધાન.

ધર્મનામા=ધર્મ(નાથ) છે નામ જેનું તે.

સ્લોકાર્થ

શ્રીધર્મનાથની સ્તુતિ—

“સંયમ વડે વશ કર્યું છે શરીરને જણે એવા જણે, સજ્જ કરવામાં આવ્યો છે પૂજનો પ્રાદુર્ભાવ જને વિષે એવી સમવસરણુ-ભૂમિમાં દયા વિષે હમેશાં કથન કર્યું છે—દેશના દીધી છે, તે, ઉદય પામતો છે સ્નેહ જને વિષે એવા સૌધર્મ (વાસી દેવો)ના પ્રણામ વડે પૂજયેલ એવા (શક) ઇન્દ્રને પૂજનીય 'ધર્મ' નામના (તીર્થંકર) (આપણને) સત્વર આનંદ અર્પો.”—૫૭

સ્પષ્ટીકરણ

પદ-યમકાર—

આમાં તેમજ ત્યાર પછીનાં ત્રણ પદોમાં પણ એકજ પ્રકારનો શબ્દાલંકાર દૃષ્ટિ-ગોચર થાય છે અને તે એ છે કે પ્રથમ અને દ્વિતીય ચરણમાં તેમજ બાકીનાં બે ચરણોમાં પણ સાત સાત અક્ષરની પુનરાવૃત્તિ નજરે પડે છે. અર્થાત્ આ પદ ‘પાદાંતસમસમાક્ષરપુનરાવૃત્તિ’ નામના યમક-વિશેષથી ગૂઢ છે. આવા પ્રકારના યમક-વિશેષના દર્શન આ પદ-માંજ પ્રથમ થાય છે અને વળી આ યમક-વિશેષથી વિભૂષિત પદોની સંખ્યા ચારનીજ છે.

* * * *

જિનવરાણાં વિજ્ઞપ્તિઃ—

યદુદયમધિગમ્ય વ્યાપદાનન્દમશ્ચ-

જગદુપરતર્હિસં વ્યાપ દાનં દમં ચ ।

દદતુ પદમુરુશ્રીતેજિ નાનાશયં તુ

પ્રતિભયમિહ નોઽયં તે જિના નાશયન્તુ ॥ ૫૮ ॥

—માલિની

ટીકા

તે જિનાઃ પદં-અવસ્થાનં પ્રયચ્છન્ । કિંવિધં ? ઉરુશ્રિયા તેજયતિયત્, યેષાઃ દયમધિગમ્ય-પ્રાપ્ય જગદેવંવિધં ભવતિ । વ્યાપત્-વિગતા આપદ્ યસ્માત્ તત્ । આનન્દં-હર્ષ અશ્ચત્-ગચ્છત્ । ઉપરતા-ગતા હિંસા યસ્માત્ તત્ એવંવિધં સત્ વ્યાપ-વ્યાપ્તવત્ । કિં ? દાનં દમં ચ (એતદુક્તં ભવતિ) । નાનાપ્રકારા આશયાઃ-ચિત્તવિશેષા યસિંસ્તત્ । તુશબ્દશ્ચાર્થે । પ્રતિભયં-ભયદં इह-લોકે નાશયન્તુ-અપનયન્ ॥ ૫૮ ॥

અન્વયઃ

યત્-ઉદયં અધિગમ્ય જગત્ વિ-આપત્, આનન્દં અશ્ચત્, ઉપરત-હિંસં (સત્) દાનં દમં ચ વ્યાપ, તે જિનાઃ ઉરુ-શ્રી-તેજિ, નાના-આશયં પદં તુ દદતુ, નઃ इह પ્રતિભયં અયં નાશયન્તુ ।

૧ આ પંદરમા તીર્થંકરની સ્તુતિ રૂપે ૩૫રેખા સ્તુતિ-ચતુર્વિંશતિકા (૫૦ ૧૮૩)માં આલેખવામાં આવી છે.

શીખદાર્થ

યદુદય=જેમના ઉદયને.

અ હિપ્પાચ (ધાં ગમ્)=પ્રાપ્ત કરીને.

વિ=વિયોગસૂચક ઉપસર્ગ.

વ્યાપત્=જેની રહી છે આપદા જેમાંથી એવું,
વિપત્તિથી મુક્ત.

આનન્દ (મૂં આનન્દ)=હર્ષને.

અશ્વત્ (ધાં અશ્)=પ્રાપ્ત થનારું.

જગત્ (મૂં જગત્)=દુનિયા.

ઉપરત્ (ધાં રમ્)=નષ્ટ થયેલી.

હિંસા=હિંસા, પીડા.

ઉપરત્હિંસં=નષ્ટ થઇ છે હિંસા જેનાથી એવું.

વ્યાપ (ધાં આપ્)=વિસ્તાર કર્યો, વિસ્તાર્યો.

દાનં (મૂં દાન)=દાનને.

દમં (મૂં દમ્)=ઉપશમને, શમને.

દ્વતુ (ધાં દા)=અર્પો.

તેજિન્=શોભાવાળું.

ઉદ્ગ્રીતેજિ=વિશાળ લક્ષ્મી વડે શોભતું.

આશય=આશય.

નાનાશયં=વિવિધ આશયો છે જેને વિષે એવા.

તુ=વિશેષતાસૂચક અન્યય.

પ્રતિભયં (મૂં પ્રતિભય)=ભયંકર, ભય ઉત્પન્ન કરનારા.

નઃ (મૂં અસ્મદ્)=અમારા.

નાશયન્તુ (ધાં નશ્)=નાશ કરો.

શ્લોકાર્થ

જિનેશ્વરને વિશ્વસિ—

“જેમનો ઉદય થતાં જગત્ વિપત્તિથી મુક્ત અને છે તથા આનંદ પામે છે તેમજ હિંસાથી રહિત અને છે અને વળી દાન અને ઉપશમનો વિસ્તાર થાય છે, તે તીર્થંકરે (આપણને) વિશાળ લક્ષ્મી વડે મુશોભિત તેમજ વિવિધ જાતના આશયોથી મુક્ત એવું પદ અર્પો તેમજ આપણા આ સંસારને વિષે ભયંકર પાપનો નાશ કરે.”—૫૮

જિનવચનપ્રશંસા—

પરસમયરિપૂણાં સંસદો દારહેતૌ

વિત્તિવિતતમોહાસં સદાદારેતૌ ।

જિનવચસિ રતા સ્તાપદ્ધતૌ સત્યનીતૌ

દિવિજમ્ જલમ્નીપદ્ધતૌ સત્યનીતૌ ॥ ૫૯ ॥

—માલિની

ટીકા

જિનવચસિ રતાઃ સ્ત-રતા ભવત । કિંભૂતે વચસિ ? પરાશ્ચ તે સમયાશ્ચ એવ રિપવ-સ્તેષામ્ । સંસત્-પરિષત્ તસ્યાઃ સંસદઃ । દારણં-સ્વદારણં તસ્મિન્ હેતિઃ-શસ્ત્રં ચદ્વચઃ તસ્મિન્ । વિહિતઃ-કૃતો વિતતમોહસ્ય અસઃ-ક્ષેપો ચાસ્મિન્સત્ । ક્રિયાવિશેષણઃ । ઉદારા-ગુ-રવો હેતવો યસ્મિન્ । આપદાં હતિઃ-વિવિધાપદાનેન્ । સત્યા-અવિરત્યા નીતિર્યદ્વચસઃ તત્ સત્યનીતિ તસ્મિન્ સત્યન તૌ । દિવિજા-દેવા મનુજા-મનુષ્યાસ્તર્વા લક્ષ્મ્યાઃ પદ્ધતિઃ-માર્ગો યત્ તસ્મિન્ । ન વિચિન્ । ર્હતયો ચાસ્મિન્ તત્ તસ્મિન્ । સતિ-શોભને વિદ્યમાને વા ॥૫૯॥

અન્વયઃ

પર-સમય-રિપૂણાં સંસદઃ દાર-હેતૌ, વિહિત-વિતત-મોહ-અસં સદા ઉદાર-હેતૌ, આપત્-હતૌ સત્ય-નીતૌ દિવિજ-મનુજ-લક્ષ્મી-પદ્ધતૌ, સતિ, અન્-ઈતૌ જિન-વચસિ રતાઃ સ્ત ।

શીઘ્રાર્થ

પર=અન્ય.

સમય=સિદ્ધાન્ત, આગમ.

પરસમયરિપૂણાં=પર સિદ્ધાન્તરૂપ શત્રુઓની.

સંસદઃ (મૂં સંસદ્)=સભાના.

દાર=વિદારણ.

દારહેતૌ=વિદારણ કરવામાં શસ્ત્ર અથવા સાધનના સમાન એવા.

વેહિત (ધાં ધા)=કરેલ.

વેતત (ધાં તન્)=વિસ્તીર્ણ.

મોહ=મોહ, અજ્ઞાન.

અસ=ક્ષેપ, દૂર ફેંકી દેવું તે.

વેહિતવિતતમોહાસં=કયોં છે વિસ્તીર્ણ મોહનો ક્ષેપ જેમાં તેની માફક.

ઉદાર=પ્રધાન, મુખ્ય.

હેતુ=કારણ.

ઉદારહેતૌ=પ્રધાન છે યુક્તિઓ જેમાં એવા.

જિનવચસિ=જિનના વચનમાં.

રતાઃ (મૂં રત)=રાગી, અનુરાગી.

સ્ત (ધાં અસ્)=થાઓ.

હતિ=વિનાશ.

આપદ્ધતૌ=વિપત્તિના વિનાશક.

નીતિ=નીતિ.

સત્યનીતૌ=સત્ય છે નીતિ જેને વિષે એવા.

મનુજ=માનવ.

લક્ષ્મી=ધન, સંપત્તિ.

પદ્ધતિ=માર્ગ.

દિવિજમનુજલક્ષ્મીપદ્ધતૌ=દેવ અને માનવની લક્ષ્મીના માર્ગરૂપ.

સતિ (મૂં સત્)=(૧) શોભનીય; (૨) વિદ્યમાન.

ઈતિ=ઈતિ, ઉપદ્રવ.

અનીતૌ=અવિદ્યમાન છે ઈતિઓ જેને વિષે એવા.

શ્લોકાર્થ

જિન-વચનની પ્રશંસા—

“પર સિદ્ધાન્ત (અર્થાત્ જૈનેતર આગમ)રૂપી શત્રુઓની સભાનું વિદારણ કરવામાં શસ્ત્રસમાન (અથવા કારણભૂત), વિસ્તીર્ણ અજ્ઞાનનો નાશ થઈ શકે તેવી રીતે પ્રવૃદ્ધ ઉત્તમ યુક્તિઓથી યુક્ત, વળી વિપત્તિના વિનાશક, તથા વળી સત્ય છે નીતિ જેને વિષે એવા, તેમજ દેવ અને માનવોની લક્ષ્મીના માર્ગરૂપ, શોભાયમાન અને ઈતિથી રહિત એવા જિન-વચનના (હે વીતરાગ માર્ગના સાચા સેવકા!) તમે રાગી વાઓ.”—૫૮

૫૫ ૫૫ ૫૫ ૫૫

૧ ઈતિ છ છેઃ—(૧) અતિવૃદ્ધિ, (૨) અનાવૃદ્ધિ, (૩) ઉદર, (૪) તીડ, (૫) પોપટ અને (૬) પર-પ્રાણીનાં આક્રમણો. કહ્યું પણ છે કે—

“અતિવૃદ્ધિરનાવૃદ્ધિ-મૂષકાઃ શલભાઃ શુકાઃ ।

પ્રત્યાસન્નાશ્ચ રાજાનઃ, ષડેતા ઈતયઃ સ્મૃતાઃ ॥”

મહામાનસીદેવ્યાઃ સ્તુતિઃ—

અસિફલકમણિશ્રીકુણ્ડિકાહસ્તિકાઽલં

પ્રબલરિપુવનાનાં કુણ્ડિકા હસ્તિકાલમ્ ।

મૃગપતિમધિરૂઢાં સા 'મહામાનસી' મા-

મવતુ સુતડિદામૌઽસામહા માનસીમા ॥ ૬૦ ॥ ૧૫ ॥

—માલિની

ટીકા

અસિફલકમણિશ્રીકુણ્ડિકાઃ હસ્તે યસ્યાઃ સા । પ્રબલાશ્ચ તે રિપવશ્ચ ત એવ વનાનિ તેષાં કુણ્ડિકા—નારિકા । યા હસ્તિનાં કાલં—કૃતાન્તં મૃગપતિં—સિંહમધિરૂઢા । (મહા)માનસી દેવી । સુતડિતઃ—વિદ્યુત્ત્વ ઇવ આભા—દીર્ઘિર્યસ્યાઃ સા । ન વિદ્યતે સામ—રાજધર્મો યેષાં તેઽસામાનો—વૈરેણ જાન્ વન્તાતિ અંહા । સા માનસ્ય સીમા ॥ ૬૦ ॥

અન્વયઃ

(યા) અસિ-ફલક-મણિ-શ્રી-કુણ્ડિકા-હસ્તિકા, પ્રબલ-રિપુ-વનાનાં કુણ્ડિકા, હસ્તિ-કાલં મૃગ-પતિ અધિરૂઢા, સા અ-સામન્-દા, સુ-તડિત્-આભા, માન-સીમા 'મહામાનસી' માં અલં અવતુ ।

શીખરાર્થ

અસિ=અડગ, તરવાર.

ફલક=ઢાલ.

મણિ=રત્ન.

કુણ્ડિકા=કમળડા, સંન્યાસી વિગેરેનું જલ-પાત્ર.

અસિ-ફલક-મણિ-શ્રી-કુણ્ડિકા-હસ્તિકા=તરવાર, ઢાલ,

રત્ન અને શ્રીકમળડા છે હાથમાં જેના એવી.

પ્રબલ=બલવાન, પરાક્રમી.

વન=જંગલ.

પ્રબલરિપુવનાનાં=પરાક્રમી શત્રુરૂપ વનોની.

કુણ્ડિકા=ઢાલ કરનારી.

કાલ=યમરાજ.

હસ્તિકાલં=હાથી પ્રતિ યમસમાન.

મૃગ=પશુ.

મૃગપતિ (મૂં મૃગપતિ)=સિંહના ઉપર.

અધિરૂઢા (ધાં રૂઢ)=આરૂઢ થયેલી, સ્વાર થયેલી.

મહામાનસી=મહામાનસી (દેવી).

માં (મૂં અસદ્)=મને.

તડિત્=સૌદામિની, વીજળી.

સુતડિદામા=સૌદામિનીના જેવો પ્રકાશ છે જેનો એવી.

સામન્=શત્રુને વશ કરવાનો એક ભતનો ઉપાય.

અસામહા=અવિદ્યમાન છે સામ (નીતિ) જેને વિષે એવાને હણનારી.

માન=સન્માન.

સીમન્=મર્યાદા, હદ.

માનસીમા=સન્માનની હદરૂપ.

महामानसी १६
१६

—Dharandha—
16/25

શ્લોકાર્થ

મહામાનસી દેવીની સ્તુતિ—

“જે (દેવી) ખડ્ગ, ઢાલ, રત્ન અને શ્રીકમણ્ડલુને હાથમાં ધારણ કરે છે, વળી જે પરાક્રમી શત્રુરૂપી વનોને ખાળનારી છે, તેમજ કુંજર પ્રતિ યમરાજરૂપી એવા સિંહના ઉપર સ્વારી કરનારી છે, તે, ‘સામ (નીતિ)નો નહિ સ્વીકાર કરનારા એવા (શત્રુઓ) નો સંહાર કરનારી, તથા સૌદામિનીના જેવી પ્રકાશમાન, તેમજ માનની મર્યાદારૂપ (અર્થાત્ સૌથી વધારે માન પામેલી) એવી મહામાનસી (દેવી) મારી ખૂબ સંભાળ લો.”—૬૦

સ્પષ્ટીકરણ

મહામાનસી દેવીનું સ્વરૂપ—

‘ધ્યાનારૂઢ મનુષ્યોના મનને વિશેષતઃ સાન્નિધ્ય કરે તે મહામાનસી’ એ મહામાનસી શબ્દનો ંયુત્પત્તિ-અર્થ છે. આ પણ એક વિદ્યાદેવી છે. એનું સ્વરૂપ નિર્વાણ-કલિકામાં નીચે મુજબ આપ્યું છે:—

“તથા મહામાનસી ધવલવર્ણી સિંહવાહનાં ચતુર્ભુજાં વરદાસિયુક્તદક્ષિણકરાં કુણ્ડિકાફલક-યુતવામહસ્તાં ચેતિ” અર્થાત્-ત્યાં કહ્યું છે કે આ દેવીનો વર્ણ શ્વેત છે અને એને સિંહનું વાહન છે. વળી એને ચાર હાથ છે. એના જમણા બે હાથ વરદ અને તરવારથી શોભે છે, જ્યારે ડાબા બે હાથ કુણ્ડિકા અને ફલક (ઢાલ)થી શોભે છે.

આ ઉપરથી જોઈ શકાય છે કે મહામાનસી દેવીને સિંહનું વાહન છે તેમજ તે એક હસ્તમાં તરવાર ધારણ કરે છે એ વાતને નિર્વાણ-કલિકા પણ ટેકો આપે છે. પરંતુ તે ધીબા હસ્તમાં રત્ન ધારણ કરે છે, એ વાત નિર્વાણ-કલિકામાં નજરે પડતી નથી એ વિશેષતા છે, જોકે સ્તુતિ-ચતુર્વિંશતિકા (પદ્યાંક ૨૮) તથા આચાર-દિનકર એ વાતની સાક્ષી પૂરે છે, કિન્તુ આચાર-દિનકર (પત્રાંક ૧૬૨)માં આ દેવીનું વાહન મકર છે એમ કહ્યું છે. આ રહ્યું તે પદ્ય.

“કર(ફલ?)સ્વરૂપવરદા-લ્પાણિભૃચ્છિનિભા મકરગમન ।

સક્તસ્ય રક્ષણકરી, જયતિ મહામાનસા દેવી ॥ ”—આર્યા

૧ શાસ્ત્રમાં નીતિના (૧) સામ, (૨) દામ, (૩) દંડ અને (૪) ભેદ એમ ચાર પ્રકારો જતાવ્યા છે, તે પૈકી આ એક છે. વિશેષમાં અન્ય જનને સમજાવવાનો-તેની પ્રતિકૂલતા દૂર કરવાનો આ પ્રાથમિક તેમજ સર્વોત્તમ ઉપાય છે. આ વાતની પુષ્ટિમાં ઉપાધ્યાય શ્રીયશોબિજયજી પણ શ્રીવિનયવિજયજીકૃત શ્રીપાલ રાજના રાસના ચતુર્થ ખંડની દ્વિતીય ઢાલ પછીના દોહરામાં કહે છે કે—“સામ હોય તો દંડ શ્યો, સાકરે પણ પિત્ત જાય.”

૧૬ શ્રીશાન્તિજિનસ્તુતયઃ

અથ શ્રીશાન્તિનાથાય નમઃ—

ભવ્યૈઃ કથચ્છિદતિદુઃખગમીરવાપે-

રુત્તારકો જગતિ સમ્યગમીરવાપે ।

યસ્તં નમામિ વિહિતાવમહાનિશાન્તં

‘શાન્તિ’ જિનં પરમશાન્તિમહાનિશાન્તમ્ ॥ ૬૧ ॥

—વસન્તતિલકા

ટીકા

કથચ્છિદ્—દુઃખેન ભવ્યૈર્યઃ અવાપે—પ્રાપ્તઃ વિશ્વે સમ્યક્ યથા સ્યાત્ (તથા)
ક્રિયાવિશેષણમ્ । (અતિ) દુઃખાન્યેવ ગમીરવાપિસ્તસ્યા ઉત્તારકઃ । વિહિતાઽવમસ્ય—પાપસ્ય
હાનિર્યેન સ ચાસૌ શાન્તશ્ચ, અયં કર્મધારયઃ । પરમા શાન્તિઃ—મોક્ષસ્તસ્યાં મહાનિશાન્તં—
મહાગૃહં યસ્ય સ તમ્ ॥ ૬૧ ॥

અન્વયઃ

યઃ અ-મીઃ અતિ-દુઃખ-ગમીર-વાપેઃ ઉત્તારકઃ કથચ્છિત્ ભવ્યૈઃ જગતિ સમ્યક્ અવાપે, તં
વિહિત-અવમન-હાનિ-શાન્તં, પરમ-શાન્તિ-મહત્-નિશાન્તં ‘શાન્તિ’ જિનં નમામિ ।

શ્લોકાર્થ

ભવ્યૈઃ (મૂં ભવ્ય)=ભવ્યો વરે.

કથચ્છિત્=મહા મહેનતે.

ગમીર=ઊડી.

વાપિ=વાવ.

અતિદુઃખગમીરવાપેઃ=અતિશય દુઃખરૂપી ઊડી
વાવમાંથી.

ઉત્તારકઃ (મૂં ઉત્તારક)=તારનાશ.

જગતિ (મૂં જગત્)=દુનિયામાં.

સમ્યચ્=રૂડી રીતે, યથાર્થપણે.

મી=ભય.

અમીઃ=અવિઘ્નમાન છે ભય જેને વિષે એવા, નિર્ભય.

અવાપે (ધાં આપ્)=પ્રાપ્ત થયા.

નમામિ (ધાં નમ્)=હું નમું છું.

હાનિ=નાશ.

શાન્ત=શાન્ત, ક્રોધ-રહિત.

વિહિતાવમહાનિશાન્તં=ક્યાં છે પાપનો વિનાશ જેણે
એવા તેમજ શાન્ત એવા.

શાન્તિ (મૂં શાન્તિ)=શાન્તિ(નાથ)ને.

જિનં (મૂં જિન)=જિનને.

પરમ=ઉત્કૃષ્ટ, ઉત્તમ.

શાન્તિ=શાન્તિ, મોક્ષ.

પરમશાન્તિ-મહાનિશાન્તં=ઉત્કૃષ્ટ મોક્ષને વિષે મહા
મંદિરરૂપ.

શ્લોકાર્થ

શ્રીશાન્તિનાથને નમસ્કાર—

“ જ નિર્ભય (જિન) જગત્માં સૌ (જનો)ને અતિશય પીડાડ્ડી બી વાવમાંથી તારનારા તરીકે કોઈ પ્રકારે (અર્થાત્ મહા મહેનતે) યથાર્થપણે પ્રાપ્ત થયા, તે પાપના વિનાશક તેમજ શાન્ત તથા વળી ઉત્તમ મોક્ષને વિષે મહામંદિરના સમાન એવા શાન્તિજિનને હું નમું છું. ”—૬૧

સ્પષ્ટીકરણ

પદ્ય-અમત્કાર—

આ પદ્યમાંનાં ચારે ચરણોમાં છેવટના પાંચ અક્ષરોની પુનરાવૃત્તિ બેવામાં આવે છે. આથી કરીને આ પદ્ય પદ્ય-અમત્કારના વિષયમાં દ્વિતીય પદ્યને મળતું આવે છે. વિશેષમાં હવે પછી આ કાવ્યમાં આ પાદાંતસમપંચાક્ષરપુનરાવૃત્તિ નામના યમકથી અલંકૃત પદ્ય કોઈ રચવામાં આવ્યું નથી. અર્થાત્ આ જાતના યમકના અત્ર અન્તિમ દર્શન થાય છે, એ ધ્યાનમાં રાખવું.

જિનાનામુત્કર્ષઃ—

યદ્વાહવો વરપુરીપરમાર્ગલાભાઃ

પ્રાપ્તા યતશ્ચ જગતા પરમાર્ગલાભાઃ ।

નત્વા ચ યાંસ્તુલિતવૈબુધરાજિ નાઽઽસ્તે

સિદ્ધૌ જયન્ત્યઘદવામ્બુધરા જિનાસ્તે ॥ ૬૨ ॥

—વસન્ત૦

ટીકા

યેષાં વાહવો વરપુર્યા અર્ગલાતુલ્યાઃ । યતશ્ચ-યેભ્યો જગતા પ્રાપ્તાઃ । કે ? પરમાર્ગસ્ય-મોક્ષસ્ય લાભા-આયાઃ । નત્વા ચ યાન્ જિનાન્ ના-પુરુષઃ સિદ્ધૌ આસ્તે-તિષ્ઠતિ । તુલિતઃ-તિરસ્કૃતો વૈબુધરાદ્-ઇન્દ્રો યયા સિદ્ધ્યા સા તસ્યામ્ । અઘમેવ દવસ્તસ્મિન્ અમ્બુધરા-મેઘાઃ । તે જિના જયન્તિ ॥ ૬૨ ॥

અન્વયઃ

યદ્-વાહવઃ વર-પુરી-પરમ-અર્ગલા-આભાઃ, યતઃ ચ પર-માર્ગ-લાભાઃ જગતા પ્રાપ્તાઃ યાન્ ચ નત્વા ના તુલિત-વૈબુધ-રાજિ સિદ્ધૌ આસ્તે, તે અઘ-દવ-અમ્બુધરાઃ જિનાઃ જયન્તિ ।

૧ સર્વથા નિર્ભયતા પણ સર્વજ્ઞતાનું લક્ષણ છે, એ વાત ભૂલવા બેવી નથી. આ સંબંધમાં જુઓ સ્તુતિ-ચતુર્વિંશતિકા (૫૦ પર).

૨ આ સોળમા તીર્થંકર શ્રીશાન્તિનાથના જીવન પરત્વે ટુંક હકીકત સ્તુતિ-ચતુર્વિંશતિકા (૫૦ ૧૮૯) ઉપરથી મળી શકશે.

શબ્દાર્થ

બાહુ=હસ્ત, હાથ.

યદ્વાહવાં=જેના હસ્તો.

પુરી=નગરી.

અર્ગલ=આગળીઓ, ભોગળ.

આમા=ઉપમા.

ચર-રોપરમાર્ગલામા:=ઉત્તમ નગરીના ભોગળની ઉપમા (ઘટે) છે જેને એવા.

પ્રાપ્તા: (મૂં પ્રાપ્ત)=પામેલ.

યત: (મૂં યદ્)=જેના તરફથી.

પર=ઉત્તમ.

માર્ગ=રસ્તો.

પરમાર્ગલામા:=ઉત્તમ માર્ગના લાભો.

નત્વા (ધાં નમ્)=પ્રણામ કરીને.

તુલિત (ધાં તુલ્)=તિરસ્કાર કરેલ.

વૈબુધ=દેવસંબંધી.

રાજ્=રાજ.

વૈબુધરાજ્=ચુર-પતિ, ઇન્દ્ર.

તુલિતવૈબુધરાજિ=તિરસ્કાર કર્યો છે ઇન્દ્રનો જેણે એવી.

ના (મૂં નૃ)=મનુષ્ય.

આસ્તે (ધાં આસ્)=સ્થિતિ કરે છે, વસે છે.

સિદ્ધૌ (મૂં સિદ્ધિ)=મુક્તિને વિષે.

દવ=દાવાનલ.

અમ્બુધર=મેઘ.

અઘદવામ્બુધરા:=પાપરૂપી દાવાનલ પ્રતિ મેઘસમાન.

શ્લોકાર્થ

જિનોનો ઉત્કર્ષ—

“જેમના હાથ ઉત્તમ નગરના ભોગળના સમાન છે, વળી જેમની પાસેથી દુનિયાએ સર્વોત્કૃષ્ટ માર્ગના (અર્થાત્ મોક્ષના) લાભો મેળવ્યા છે તેમજ વળી જેમને પ્રણામ કરીને (અર્થાત્ કરવાથી) મનુષ્ય તિરસ્કાર કર્યો છે ઇન્દ્રની (સુખ-સંપત્તિનો) જેણે એવી મુક્તિમાં વસે છે, તે પાપરૂપ દાવાનલને (શાંત કરવામાં) મેઘસમાન જિનો જયવંતા વર્તે છે.”—૬૨

સ્પષ્ટીકરણ

પદ્ય-ચમત્કાર—

આ પદ્યમાં જેમ પ્રથમનાં બે ચરણોમાં છેવટના છ અક્ષરોની પુનરાવૃત્તિ જોવામાં આવે છે, તેમ બાકીનાં બે ચરણોમાં પણ તેવી પુનરાવૃત્તિ નજરે પડે છે. વિશેષમાં આ પછીનાં બીજાં બે પદ્યો પણ ઉપર્યુક્ત ચમત્ક-વિશેષથી અલંકૃત છે. વળી ૩૧મા પદ્યમાં આ પ્રકારના શબ્દાલંકારનું પ્રથમ દર્શન થયું હતું અને તેનું અંતિમ દર્શન આ પછીના ૬૪મા પદ્યમાં થશે એટલું નિવેદન કરવું અત્ર ઉચિત સમજાય છે.

જૈનવચસ: પ્રધાનતા—

एकवृत्तः । अत्र जगतोऽपि समाऽधिकाऽरं

बुद्धिर्भवत्य्-पतापे समाधिकारम् ।

तत् पावकं जयति जैनवचो स्तादि-

भोगातिलालकरणानवचोरसाणि ॥ ६३ ॥

ટીકા

યદ્ વચઃ શૃણ્વતઃ-આકર્ણયતો જગતઃ સમાડપિ-અત્કૃષ્ટાડપિ બુદ્ધિઃ અધિકા અરં ભવતિ । તદ્ વચઃ અનુપતાપિ-ઉપતાપસ્ય અકારિ । સમાધેઃ કર્તૃ । પાવકં-પાવેત્ર । જયતિ જૈનવચઃ । રસાદયો યે ભોગા-વિષયાસ્તેષ્વતિલમ્પટાનિ કરણાનિ-ઇન્દ્રિયાણિ તન્યવ અનવાઃ-ચિરંતનાશ્ચારાસ્તાઃ સાદિતું-વિધ્વંસિતું શીલં યસ્ય તત્ ॥ ૬૩ ॥

અન્વયઃ

યદ્ અન્ન શૃણ્વતઃ જગતઃ સમા અપિ બુદ્ધિઃ અધિકા અરં ભવતિ, તદ્ અન્-ઉપતાપિ, સમાધિ-કારં, પાવકં, રસ-આદિ-ભોગ-અતિ-લોલ-કરણ-અ-નવ-ચોર-સાદિ જૈન-વચઃ જયતિ ।

શબ્દાર્થ

શૃણ્વતઃ (મૂં શૃણ્વત્)=શ્રવણ કરનાર, સાંભળનાર.

જગતઃ (મૂં જગત્)=દુનિયાની.

સમા (મૂં સમ)=સાધારણ.

અધિકા=અધિક.

બુદ્ધિઃ (મૂં બુદ્ધિ)=મતિ.

ઉપતાપ=સંતાપ.

અનુપતાપિ=નહિ સંતાપ કરાવનાર.

સમાધિ=ધન્દ્રિયોનો નિરોધ, સમાધિ.

સમાધિકારં=સમાધિ કરનાર.

પાવકં (મૂં પાવક)=પવિત્ર કરનાર.

જૈનવચઃ=જિનનું વચન, જૈન આગમ.

રસ=રસ.

ભોગ=વિષય.

લોલ=તૃષ્ણાવાળું, લંપટ.

કરણ=ધન્દ્રિય.

નવ=નવીન.

ચોર=ચોર, લૂટારો.

સાદ=નાશ.

રસાદિભોગાતિલોલકરણાનવચોરસાદિ=રસ, વિ-
ગેરે વિષયોને વિષે અત્યંત લંપટ એવી ધન્દ્રિય-
રૂપ જૂના ચોરોનો નાશ કરનાર.

શ્લોકાર્થ

જૈન વચનની પ્રધાનતા—

“જે (વચન)નું શ્રવણ કરનારા જગતની સાધારણ બુદ્ધિ પણ સત્વર અધિક (ઉત્કૃષ્ટ) બને છે (અર્થાત્ જે વચનનું શ્રવણ કરવાથી દુનિયાના મતિમન્દ મનુષ્યો પણ એકદમ બુદ્ધિશાળી બની જાય છે), તે, સંતાપ નહિ કરાવનાર, સમાધિ આપનાર, પવિત્ર કરનાર તથા રસાદિક વિષયોને વિષે અતિશય લંપટ એવી ધન્દ્રિયોરૂપી લાંબા સમયના ચોરોનો નાશ કરનાર જિન-વચન જય પામે છે.”—૬૩

❖ ❖ ❖ ❖

કાલીદેવ્યાઃ પ્રાર્થના—

ધત્તે ગદાક્ષમિહ દૃક્પતિતાઞ્ગનસ્ય

ગાન્તિ ચ યા ગતવતી પતિતાં જનસ્ય ।

આમોદલોલમુખરોપરિપાતુકાલી

પદ્મો યદાસ-મસૌ પરિપાતુ ‘કાલી’ ॥ ૬૪ ॥ ૧૬ ॥

—વસન્ત૦

ટીકા

યા ધત્તે ગદાક્ષં દૃશ્-દૃષ્ટિસ્તસ્યાં પતિતં ચ તદ્વજ્રનં ચ તસ્ય કાન્તિં ચ યા ધત્તે । ગત-
વતી-પ્રાપ્તવતી । કાં ? પતિતાં-સ્વામિતાં જનસ્ય । પદ્મઃ-કમલં યદાસનં વર્તતે । આમો-
દલોલાશ્ચ તે મુખરા-ધ્વનન્તશ્ચ ઉપરિ પતનશીલા-ઉપરિપાતુકા અલિનો-ભ્રમરા યત્ર
પથે સઃ ॥ ૬૪ ॥

અન્વયઃ

યા ગદા-અક્ષં દૃશ્-પતિત-અજ્ઞનસ્ય કાન્તિં ચ ધત્તે, દૃશ્ જનસ્ય પતિતાં (ચ) ગતવતી, યદ્-
આસનં આમોદ-લોલ-મુખર-ઉપરિ-પાતુક-અલી પદ્મઃ, અસૌ 'કાલી' પરિપાતુ ।

શીઘ્રદાર્થ

ગદાક્ષં=ગદા અને જપ-માલાને.
દૃશ્=નેત્ર, દૃષ્ટિ.
પતિત (ધા० પત્)=પડેલા.
દૃક્પતિતાજ્ઞનસ્ય=પડેલ કાજલની.
કાન્તિ (મૂ० કાન્તિ)=પ્રભાને.
ગતવતી (ધા० ગમ્)=પ્રાપ્ત કર્યું.
પતિતાં=સ્વામિત્વને, સ્વામીપણાને.
જનસ્ય (મૂ० જન)=લોકના.
આમોદ=સુવાસ, સુગંધ.
મુખર=શીઘ્રદાયમાન, ગુંજરવ કરનારા.

ઉપરિ=ઉપર.

પત્=પડવું.

અલિન્=ભ્રમર, ભમરો.

આમોદલોલમુખરોપરિપાતુકાલી=સુવાસને વિષે લં-
પટ તેમજ ગુંજરવ કરનારા તથા વળી ઉપર
પડવાના સ્વભાવવાળા ભ્રમરો છે જેને વિષે એવા.

પદ્મઃ (મૂ० પદ્મ)=કમલ.

યદાસનં=જેનું આસન.

અસૌ (મૂ० અદસ્)=એ.

પરિપાતુ (ધા० પા)=પરિપાલન કરો.

શ્લોકાર્થ

કાલી દેવીને પ્રાર્થના—

“ જ (દેવી) ગદા અને જપ-માલાને (હસ્તમાં) રાખે છે તથા નેત્રમાં પડેલા
(અર્થાત્ આંજેલા) કાજલની કાન્તિને ધારણ કરે છે (અર્થાત્ જ કાજલસમાન સ્થામ
છે) તેમજ વળી જણે આ જગત્માં મનુષ્યનું સ્વામિત્વ પ્રાપ્ત કર્યું, તથા વળી સુવાસને
વિષે આસક્ત તેમજ (એથી કરીને તો) ગુંજરવ કરનારા તથા વળી (એક એકના)
ઉપર પડવાના સ્વભાવવાળા એવા ભ્રમરો છે જેને વિષે એવું કમલ જેનું આસન છે,
તે કાલી (દેવી) (હે ભોક્ષાલિલાપી જનો ! તમારું) પરિપાલન કરો. ”—૬૪

સ્પષ્ટીકરણ

કાલી દેવીની સ્તુતિ પરત્વે વિચાર—

આ દેવીનું સ્વરૂપ તો આપણે ઊરમા પદ્યના સ્પષ્ટીકરણમાં જોઈ ગયા છીએ, એટલે એ
સંબંધી ફરી ઉલ્લેખ કરવાનો બાકી રહેતો નથી. પરંતુ એકની એક દેવીની ફરીથી કેમ સ્તુતિ
કરી એ પ્રશ્ન ઉપસ્થિત થાય છે. ફક્ત આ કવિરાજે તેમ કર્યું છે એમ નથી, પરંતુ તેમના
પછી થયેલા શ્રીશાલ્ભન મુનીશ્વરે તેમજ મુનિ શ્રીમેરૂવિજય કવિરાજે તથા વળી ઉપાધ્યાય શ્રી-
ચરણવિજય કવીશ્વરે પણ તેમ કર્યું છે (આ વાતની તેમણે સ્થેલી સ્તુતિ-ચતુર્વિંશ-

તિકાનાં, ચતુર્વિંશતિજિનાનન્દસ્તુતિનાં અને ઐન્દ્ર-સ્તુતિનાં ૨૦મા અને ૮૪મા પદો સાક્ષી પૂરે છે). આથી કરીને શું એમ માનવું કે આ ગતાનુગતિક પ્રથા છે કે એમાં કંઇ સંબંધ કારણ રહેલું છે ?

આ સંબંધમાં એમ નિવેદન કરવામાં આવે કે કેટલીક વાર વિદ્યા-દેવીઓનાં તેમજ શાસન-દેવીઓનાં નામો એક હોય છે (જેમકે કાલી, મહાકાલી, ગાન્ધારી, વૈરેટ્યા અને અચ્છુમા), તેમ અત્ર બનવાભોગ છે, તો તે વાત પણ યુક્તિ-યુક્ત નથી. એનું કારણ એ છે કે આઠમા તેમજ સોળમા જિનેશ્વરની શાસન-દેવીનાં નામ તો જવાહા-બ્રહ્મટી અને નિર્વાણી છે (એવીજ રીતે એકવીસમા જિનેશ્વરની શાસન-દેવીનું નામ ગાન્ધારી છે). આ સંબંધમાં એમ પણ કહી શકાય તેમ નથી કે જેમ આ કવિરાજે વિદ્યા-દેવીની સ્તુતિ ક્રમ વાર કરી નથી, તેમ શાસન-દેવીના સંબંધમાં પણ બન્યું હોય; કારણ કે જે જિનેશ્વરની જે શાસન-દેવી હોય, તે દેવીની સ્તુતિને તેજ જિનેશ્વરના સ્તુતિ-કદમ્બકમાં સ્થાન મળી શકે એ દેખીતી વાત છે.

વળી એકજ દેવીની ફરીથી સ્તુતિ કરવારૂપ અપવાદ આ કાવ્યમાં ચતુર્વિંશતિ-જિનાનન્દ-સ્તુતિની જેમ એકજ વાર દક્ષિણેચર થતો હોત, તો તે પ્રમાદને લીધે એમ બન્યું હોય એમ કદાચ મનાત. પરંતુ હવે પછીના ૬૮મા પદમાં મહાકાલીની બીજી વાર સ્તુતિ કર્યાની અને શ્રુત-દેવતાની ૭૬મા અને ૮૦મા પદમાં બીજી અને ત્રીજી વાર સ્તુતિ કર્યાની તેમજ અંખા દેવીની ૮૮મા અને ૯૬મા પદમાં એમ બે વાર સ્તુતિ કર્યાની વાત પણ ભૂલી જવા જેવી નથી.

આ ઉપરથી જોઇ શકાય છે કે આ કંઇ પ્રમાદને લીધે બન્યું હોય એમ નથી, ત્યારે શું એમ માનવું કે કાલી અને મહાકાલી એ બે વિદ્યા-દેવીઓ કવિરાજની ઇષ્ટ દેવીઓ કે પરમ ઉપકારક હશે તેથી એમ બન્યું હોય ? પરંતુ એમ વાત અંગીકાર કરવામાં આવે તો પણ શ્રીશોભન સૂરિજીએ, શ્રીમેરૂવિજય મુનિજીએ તેમજ શ્રીયશોવિજય ઉપાધ્યાયજીએ પણ કાલી દેવીની ફરીથી સ્તુતિ કરી છે તેનું કેમ એ પ્રશ્ન ઉભો રહે છે. સાથે સાથે આ ત્રણે વિદ્વદ્-રત્નોએ કારણ વિના આ પ્રમાણે સ્તુતિ કરી એમ પણ માનવું સહેલું નથી. અત્ર એમ નિવેદન કરવામાં આવે કે ‘સૂરિ-મંત્ર’માં કાલી અને મહાકાલી એ બે દેવીઓના સંબંધમાં વધારે વાર ઉલ્લેખ આવતો હોવાથી એ દેવીઓની બીજી વાર સ્તુતિ કરવામાં આવી છે તો કેમ ? આ પ્રશ્નનો ખુલાસો પાઠક-મહાશયને પૂછતો હું નિરમું છું.

૧ શ્રુત-દેવતાની સ્તુતિ એકથી વધારે વાર કરવામાં આવે તેમાં અડચણ નહિ હોય, કેમકે શ્રીપાલરાજના રાસમાં પણ પ્રથમ તેમજ દ્વિતીય અણ્ડના પ્રારંભમાં એમ બન્યું છે.

૧૭ શ્રીકુન્થુજિનસ્તુતયઃ

અથ શ્રીકુન્થુનાથસ્ય સ્તુતિઃ—

હન્તું મહામોહતમોઽક્ષમાણા—

મોજો નૃણાં યોઽકૃત મોક્ષમાણા ।

યં ચાતિકૃચ્છ્રાજનતાઽપ દેવઃ

સ્થાપ્યાત્ સ 'કુન્થુઃ' શિવતાપદે વઃ ॥ ૬૫ ॥

—ઇન્દ્રવજ્રા

ટીકા

મહામોહ એવ તમસ્તત્ હન્તું અક્ષમાણાં—અસમર્થાનામોજે—બલં યોઽકૃત—તવાન્ ।
મોક્ષમાણા—મોક્ષકામા જનતા યં કુન્થું આપ—પ્રાપ્તવતી અતિકૃચ્છ્રાત્—અતિદુઃસ્વાત્ । સ
સ્થાપ્યાત્ શિવતાયાઃ પદે ॥ ૬૫ ॥

અન્વયઃ

યઃ મહત્-મોહ-તમઃ હન્તું અ-ક્ષમાણાં નૃણાં ઓજઃ અકૃત, મોક્ષમાણા જનતા યં ચ અતિ-
કૃચ્છ્રાત્ આપ, સ 'કુન્થુઃ' દેવઃ શિવતા-પદે વઃ સ્થાપ્યાત્ ।

સંકટાર્થ

હન્તું (ધા० હન્)=હણવાને, નાશ કરવાને.

તમસ્=અંધકાર.

મ. માહતમઃ=મહામોહરૂપ અંધકારને.

અક્ષમાણાં (મૂ० અક્ષમ)=અસમર્થ.

ઓજસ્=બલ, જોર.

અકૃત (ધા० કૃ)=કરતા હવા.

મોક્ષમાણા=મોક્ષની અભિલાષા રાખનારી, મુમુક્ષુ.

કૃચ્છ્ર=સંકટ, કષ્ટ.

અતિકૃચ્છ્રાત્=મહા મહેનતે.

આપ (ધા० આપ્)=પ્રાપ્ત કર્યા.

દેવઃ (મૂ० દેવ)=ઈશ્વર.

સ્થાપ્યાત્ (ધા० સ્થા)=સ્થાપી.

કુન્થુઃ (મૂ० કુન્થુ)=કુન્થુ (નાથ).

શિવતા=કલ્યાણ.

પદ્=સ્થાન.

શિવતાપદે=કલ્યાણના સ્થાનમાં.

શ્લોકાર્થ

શ્રીકુન્થુનાથની સ્તુતિ—

“જે મહામોહરૂપી અંધકારનો નાશ કરવામાં અસમર્થ એવા જનોને બલ આપતા હવા, તેમજ મુમુક્ષુ લોકને મહા મહેનતે જનો મેળાપ થયો, તે 'કુન્થુ(નાથ) (હે બ્રાહ્મિક જનો!) તમને કલ્યાણના સ્થાનમાં સ્થાપી.”—૬૫

સ્પષ્ટીકરણ

—ત્રીમાસા—

આ પદ્ય 'ઇન્દ્રવજ્ર' વૃત્તમાં રચાયેલું છે અને એનું લક્ષણ નીચે મુજબ આપવામાં છે:—

“યસ્યાં ત્રિષદ્સત્તમમક્ષરં સ્યાદ્
હ્રસ્વં સુજજ્ઞે ! નવમં ચ તદ્વત્ ।
ગત્યા વિલઙ્ગીકૃતહંસકાન્તે !
તામેન્દ્રવજ્રાં ભુવતે કવીન્દ્રાઃ ॥”—શ્રુત૦ ૨૦

આનો અર્થ એ છે કે—હે સુંદર બંધાવાળી (પ્રમદા)! જે વૃત્તમાં ત્રીજા, છઠ્ઠા સાતમા અક્ષરો હ્રસ્વ હોય અને તેની માફક નવમો અક્ષર પણ હ્રસ્વ હોય, તેને હે વડે લગભગ ૨૫૬ કરી છે હંસની પ્રભાને જેણે એવી (પત્નિની)! કવીન્દ્રો 'ઇન્દ્રવજ્ર' છે. આ વૃત્તના દરેક ચરણમાં ૧૧ અક્ષરો હોય છે અને વળી તેના પાંચમા તેમજ છઠ્ઠાના છઠ્ઠા અક્ષર ઉપર વિશ્રામ લઈ શકાય છે. એમાં ત, ત અને જ એમ ત્રણ મળ્યો છે અને છેવટના બે અક્ષરો દીર્ઘ હોય છે. આ વાત ધ્યાનમાં આવે તેટલા માટે આ પદ્યનું ચરણ વિચારીએ.

હ ન તુ મ્ । હા મો હ । ત મોઽક પ । મા ણા
ત ત જ ગ ગ

ધ-અમરકાર—

આ પદ્યમાં કંઈ નવીન પ્રકારના અમરકા દર્શન થતા નથી. પરંતુ તૃતીય પદ્યમાં જે નો અપરંપર કરવામાં આવ્યો હતો, તેના અત્ર અન્તિમ દર્શન થાય છે.

જ જ જ જ

જન-ર્શનસ્ય પ્રભાવઃ—

સંસારરૂપઃ સુવૃહન્નુદન્વા-

નલક્ષિ પીઠાનિવહં નુદન્ વા ।

યદર્શનાત્ પ્રાપિ જનેન નાકઃ

સ્તૂયાન્નિનાંસ્તાન્ ભુવને ન ના કઃ ? ॥ ૬૬ ॥

—ઉપજાતિઃ

ટીકા

સંસારો રૂપં यस્ય સ સંસારરૂપઃ સુવૃહન્નુદન્વાન્-સમુદ્રોઽલક્ષિ ।
નાત્ પીઠૌષં નુદન્-પ્રેરયન્ । વા ચશબ્દાર્થે । નુદન્ સ્વર્ગવિશેષણમ્ । एवंविधः
[] નાકઃ-સ્વર્ગઃ પ્રાપિ-પ્રાપ્તવાન્ (સઃ) જનેન । તાન્ જિનાન્ કો ના-પુરુષો ન
ત્ ? કિન્તુ ત્યાદવ ॥ ૬૬ ॥

અન્વય:

યદ્-દર્શનાત્ જનેન સંસાર-રૂપઃ સુ-બૃહન્ ઉદન્વાન્ અલક્ષિ, પીઢા-નિવહં નુદન્ નાકઃ વા પ્રાપિ, તાન્ જિનાન્ ભુવને કઃ ના ન સ્ત્યાત્ ? ।

શીખદાર્થ

સંસાર=(૧) ચોર્યાસી લાખ જીવ-યોનિમાં પરિભ્ર-
મણ કરવું તે; (૨) ચોર્યાસી લાખ જીવ-યોનિ;
(૩) કર્મબદ્ધ અવસ્થા.

રૂપ=૩૫.

સંસારરૂપઃ=સંસારરૂપી.

સુબૃહન્ (મૂં સુબૃહત્)=અતિશય મોટો.

ઉદન્વાન્ (મૂં ઉદન્વત્)=દરિયો, સાગર.

અલક્ષિ (ધાં લક્ષ્)=ઉલ્લંઘન કરાયો.

પીઢા=દુઃખ.

નિવહ=સમૂહ.

પીઢાનિવહં=સંતાપના સમૂહને.

નુદન્ (મૂં નુદત્)=પ્રેરણા કરતો, નાશ કરતો.

વા=અને.

દર્શન=દર્શન, જોવું તે.

યદ્દર્શનાત્=જેના દર્શનથી.

પ્રાપિ (ધાં આપ્)=પ્રાપ્ત કરાયું.

જનેન (મૂં જન)=મનુષ્યથી.

નાકઃ (મૂં નાક)=સ્વર્ગ.

સ્ત્યાત્ (ધાં સ્તુ)=સ્તવે, સ્તુતિ કરે.

જિનાન્ (મૂં જિન)=તીર્થંકરોને.

તાન્ (મૂં તદ્)=તેમને.

ભુવને (મૂં ભુવન)=જગતને વિષે.

કઃ (મૂં કિમ્)=કયો.

શ્લોકાર્થ

જિનેશ્વરોના દર્શનનો પ્રભાવ—

“જેના દર્શન (માત્ર)થી મનુષ્ય સંસારરૂપી ‘મહાસાગર ઓળંગી જતા હવા તેમજ સંતાપના સમૂહને દૂર કરનારા એવા સ્વર્ગને (પણ) પ્રાપ્ત કરતા હવા, તે તીર્થંકરોની જગતમાં કયો માનવ સ્તુતિ નહિ કરે? (અર્થાત્ સર્વ જન કરેજ.)” —૬૬

સ્પષ્ટીકરણ

પદ્ય-મીમાંસા—

‘પાદાંતસમચતુરક્ષરપુનરાવૃત્તિ’ નામના યમકથી વિભૂષિત એવા આ પદ્યનાં દ્વિતીય સિવાયનાં સમસ્ત ચરણો ‘ઇન્દ્રવજ્ર’માં રચાયેલાં છે, જ્યારે દ્વિતીય ચરણ ‘ઉપેન્દ્રવજ્ર’માં રચવામાં આવ્યું છે. આવા સંમિશ્રિત વૃત્તને ‘ઉપજાતિ’ તરીકે ઓળખાવવામાં આવે છે. ‘ઇન્દ્રવજ્ર’નું લક્ષણ તો આપણે ગત શ્લોકમાં જોઈ ગયા છીએ. વાસ્તે અત્ર ઉપેન્દ્રવજ્ર અને ઉપજાતિ પરત્વે વિચાર કરવામાં આવે છે.

“યદીન્દ્રવજ્રાચરણેષુ પૂર્વે

ભવન્તિ વર્ણા લઘવઃ સુવર્ણે ! ।

અમન્દમાદ્ય-મદને ! તદાની-

ઉપેન્દ્રવજ્રા કથિતા કવીન્દ્રે : ॥” —શ્રુત ૦ શ્લોક ૨૧

૧ સંસારને મહાસાગર કહેવો તે યોગ્ય છે, એ વાત ઉપર સ્તુતિ-અતુર્વિંશતિકા (૫૦ ૧૪૭) પ્રકાશ પાડે છે.

અર્થાત્—હે સુન્દર વર્ણવાળી (વનિતા) ! બે ઇન્દ્રવજ્રનાં ચારે ચરણોનો પ્રથમ વર્ણ હ્રસ્વ હોય, તો તે વૃત્તને, વિપુલ તેમજ હર્ષકારી છે કંઠર્પ જેનો એવી હે (ચુવતિ) ! કવીશ્વરે ‘ઉપેન્દ્રવજ્ર’ કહે છે.

ઉપભતિના સંબંધમાં એમ કહેવામાં આવે છે કે—

“યજ્ઞ દ્વયોરપ્યનયોસ્તુ પાદા
ભવન્તિ સીમન્તિની ! ચન્દ્રકાન્તે ! !

વિદ્વદ્ધિરાદ્યૈઃ પરિકીર્તિતા સા

પ્રયુજ્યતામિત્યુપજાતિરેષા ॥”—શ્રુત૦ શ્લો૦ ૨૨

અર્થાત્—“હે સીમન્તિની (ઉત્તમ સેંથાવાળી સુન્દરી) ! જે વૃત્તમાં ઇન્દ્રવજ્રનાં તેમજ ઉપેન્દ્રવજ્રનાં ચરણો હોય, તેને હે ચન્દ્રના જેવી પ્રભાવાળી (પ્રમદા) ! પ્રાચીન વિદ્વાનોએ ‘ઉપભતિ’ તરીકે ઓળખાવેલ છે, એમ તું જાણ.”

આ ઉપરથી જોઈ શકાય છે કે ‘ઇન્દ્રવજ્ર’ અને ‘ઉપેન્દ્રવજ્ર’ મળીને ‘ઉપભતિ’ હંદ થાય છે. ‘ઇન્દ્રવજ્ર’માં કયા કયા ગણો છે, તે વાત આપણે ગત શ્લોકમાં વિચારી ગયા છીએ, એટલે અત્ર ‘ઉપેન્દ્રવજ્ર’ સંબંધી વિચાર કરવો બાકી રહે છે. ‘ઉપેન્દ્રવજ્ર’ના સંબંધમાં કહ્યું છે કે—

“ઉપેન્દ્રવજ્રા જતજાસ્તો ગૌ”

અર્થાત્—‘ઉપેન્દ્રવજ્ર’ હંદમાં જ, ત અને જ એમ ત્રણ ગણો છે અને છેવટના બે અક્ષરો દીર્ઘ છે. આ વાત સ્પષ્ટ રીતે ધ્યાનમાં આવે એટલા માટે આ પદ્યનું દ્વિતીય ચરણ વિચારીએ.

અ લઙ્ ઘિ । પી ડા નિ । વ હં નુ । વન્ વા ।
જ ત જ ગ ગ

૫ ૫ ૫ ૫

જિનવાણીમાહાત્મ્યઃ —

વજ્રાનાં દુષ્કૃતપર્વતાનાં

નિર્વાણદાનાત્ કૃતપર્વતાનામ્ ।

જિનેન્દ્રવાણીમવતાનેષાં

સમાશ્રયધ્વં સ્વવતાનેષામ્ ॥ ૬૭ ॥

—૩૫૦

ટીકા

દુષ્કૃતાન્યેવ પર્વતાસ્તેષાં વિદારણે વજ્રાશનીમ્ । નિર્વાણદાનાત્—મોક્ષદાનાત્ કૃત્ પર્વણાં—રુસ્સવાનાં તાનો—વિસ્તારો યયા સા તામ્ । નાસ્યાં વદન્તિ પરવાદેન ત્યવદા,

અવદા વાસી અતનિષ્ટા-- હૃત્પ્રમાણા ચ । સુષુ અવદાતઃ-શોભનો નિષ્ઠઃ-પર્યન્તો યસ્યાઃ
સા ॥ ૬૭ ॥

અન્વયઃ

દુષ્કૃત-પર્વતાનાં વજ્ર-અશની, નિર્વાણ-દાનાત્ કૃત-પર્વ-તાનાં અ-વદ-અ-તનિષ્ટાં સુ-અવ-
દાત-નિષ્ટાં જિન-દન્દ્ર-વાણી સમાશ્રયધ્વમ્ ।

શીખદાર્થ

વજ્રાશની (મૂં વજ્રાશની) = ઇન્દ્રના વજ્ર (તુલ્ય).

દુષ્કૃત = પાપ.

પર્વત = પર્વત, પહાડ.

દુષ્કૃતપર્વતાનાં = પાપરૂપ પર્વતોના.

નિર્વાણ = મોક્ષ, મુક્તિ.

દાન = આપવું તે.

નિર્વાણદાનાત્ = મોક્ષના દાનથી.

પર્વત = મહોત્સવ.

તાન = વિસ્તાર.

કૃતપર્વતાનાં = કયો છે મહોત્સવોનો વિસ્તાર જોણે
એવી.

વાણી = દેશના.

જિનેન્દ્રવાણી = જિનવરની વાણીને.

અવદ = નહિ ઓલનારા છે (વાદીઓ) જેને વિષે
એવી.

અતનિષ્ટ = અનદપ, અતિશય વિસ્તારયુક્ત.

અવદાતનિષ્ટાં = (વાદીઓને) મૌન ધારણ કરાવનારી
તેમજ અતિશય વિસ્તારવાળી.

સમાશ્રયધ્વમ્ (ધા. શ્રિ) = તમે આશ્રય કરો.

અવદાત = નિર્મલ.

નિષ્ટા = અન્ત, છેવટ.

સ્વપ્રકાશઃ = સુનિર્મલ છે અન્ત જેનો એવી.

શ્લોકાર્થ

જિન-વાણીનું માહાત્મ્ય—

“ પાપરૂપ પર્વતોનું (વિદારણ કરવામાં) ઇન્દ્રના વજ્રતુલ્ય એવી, તથા વળી
મુક્તિનું દાન દઇને કયો છે મહોત્સવોનો વિસ્તાર જોણે એવી, (વાદીઓને) મૌન
ધારણ કરાવનારી તેમજ અતિશય પ્રમાણવાળી તેમજ વળી સુનિર્મલ છે અન્ત જેનો
એવી જિનવરની વાણીનો (હે સન્તો !) તમે આશ્રય લો. ”—૬૭

રૂપદીકરણ

પદ્ય-મીમાંસા—

આ પદ્યનાં પ્રથમનાં બે ચરણો ‘ઇન્દ્રવજ્ર’ વૃત્તમાં રચાયેલાં છે, જ્યારે અંતિમ બે ચરણો
તો ‘ઉપેન્દ્રવજ્ર’ વૃત્તમાં રચાયેલાં છે. આથી કરીને આ પદ્ય પણ ‘ઉપજાતિ’ વૃત્તમાં
રચાયેલું છે, એમ કહી શકાય.

પદ્ય-ચમત્કાર—

આ પદ્યમાં પ્રથમ દષ્ટિ-ગોચર થતો ચમક નજરે પડે છે. વિશેષમાં હવે પછી આ પ્રકારના
ચમકના આ કાવ્યમાં દર્શન થતા નથી, એ વાતનો અત્ર ઉલ્લેખ કરવો અનાવશ્યક નહિ ગણાય.

મહાકાલીઃ સ્તુતિઃ—

ઘણ્ટેન્દ્રશસ્ત્રં સફલાક્ષમાલં

નૃસ્થા વહન્તી વિમલા ક્ષમાઽલમ્ ।

વરેષુ વઃ પાતુ તમાલકાન્તા

દેવી 'મહાકાલ્ય'સમાલકાન્તા ॥ ૬૮ ॥ ૧૭ ॥

—૪૫૦

ટીકા

ઘણ્ટા ચ ઇન્દ્રશસ્ત્રં—વજ્રં ચ તતઃ સનાહારઃ । ફલં ચ અક્ષમાલા ચ તાભ્યાં સહ—
સહિતં યત્ ઘણ્ટેન્દ્રશસ્ત્રં (તત્) વહન્તી—ધારયન્તી । મનુષ્યે સ્થિતા । વિગતમલા ।
ક્ષમા—સમર્થા । વરેષુ કર્તવ્યેષુ । તમાલસ્યેવ કાન્તા—મનોજ્ઞા । અલકાઃ—કેશાઃ ॥ ૬૮ ॥

અન્વયઃ

સહ-ફલ-અક્ષ-માલં ઘણ્ટ-ઇન્દ્ર-શસ્ત્રં વહન્તી, નૃ-સ્થા, વિ-મલા, વરેષુ અલં ક્ષમા, તમાલ-
કાન્તા, અ-સમ-અલક-અન્તા 'મહાકાલી' દેવી વઃ પાતુ ।

શીબદાર્થ

શસ્ત્ર=આયુધ, હથિયાર.

ઇન્દ્રશસ્ત્ર=ઇન્દ્રનું આયુધ, વજ્ર.

ઘણ્ટેન્દ્રશસ્ત્રં=ઘણ્ટ અને વજ્રને.

સફલાક્ષમાલં=ફલ અને જપ-માલાથી યુક્ત.

વહન્તી (ધાન્ વહ)=વહન કરનારી, ધારણ કરનારી.

વિમલા (મૂન્ વિમલ)=જતો રહ્યો છે મળ જેમાંથી

એવી, નિર્મલ.

ક્ષમા (મૂન્ ક્ષમ)=સમર્થ.

વરેષુ (મૂન્ વર)=ઉત્તમ (કાર્યોને વિષે).

કાન્ત=મનોહર, મનોહર.

તમાલકાન્તા=તમાલ (વૃક્ષ)ના જેવી મનોહર.

દેવી=દેવતા.

અસમ=(૧) સરખા નહિ તે, વક; (૨) અસાધારણ.

અલક=કેશ, વાળ.

અન્ત=છેલે.

અસમાલકાન્તા=વક અથવા અસાધારણ છે કેશના

અન્ત જેના એવી.

શ્લોકાર્થ

મહાકાલી દેવીની સ્તુતિ—

“ ફલ તેમજ જપ-માલાથી યુક્ત એવાં ઘણ્ટ અને વજ્રને ધારણ કરનારી, મનુ-
ષ્યના ઉપર આફલ થનારી, નિર્મલ, તથા વર્ણી ઉત્તમ (કાર્યોને વિષે) સર્વથા સમર્થ,
તમાલ (વૃક્ષ)ના જેવી મનોહર અને વક [અથવા અનુપમ] છે કેશના અન્ત જેના
એવી મહાકાલી દેવી (હે શાન્ત્યા !) તમારું રક્ષણ કરો. ”—૬૮

સ્પષ્ટીકરણ

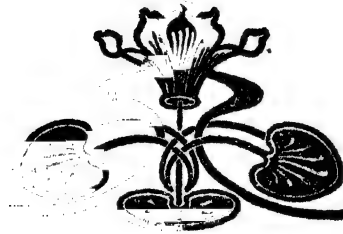
પદ્ય-મીમાંસા—

આપણે જોઈ ગયા તેમ દપમું પદ્ય 'ઇન્દ્રવજ્ર' વૃત્તમાં અને ત્યાર પછીનાં બે પદ્યો 'ઉપભતિ' વૃત્તમાં રચવામાં આવ્યાં છે, પરંતુ તેમાં કંઈક ફરક છે. એવીજ રીતે આ પદ્યના સંબંધમાં પણ સમજવું. અર્થાત્ આ પદ્યનાં પ્રથમ, દ્વિતીય અને ચતુર્થ ચરણો 'ઇન્દ્રવજ્ર'માં અને તૃતીય ચરણ 'ઉપેન્દ્રવજ્ર'માં રચાયેલ છે. આથી કરીને આ પદ્ય પણ 'ઉપભતિ' વૃત્તમાં રચાયેલું છે એમ કહેવું ખોટું નહિ ગણાય.

અત્ર એ ધ્યાનમાં રાખવું કે એકંદર રીતે 'ઉપભતિ'ના ચૌદ પ્રકારો છે. આ પ્રકારો ઇન્દ્રવજ્ર કે ઉપેન્દ્રવજ્રના એકજ વૃત્તમાં કેટલાં ચરણો છે અને તે પ્રથમ, દ્વિતીય, તૃતીય કે ચતુર્થ ચરણરૂપ છે તેને લક્ષ્યમાં રાખી પાઠવામાં આવ્યા છે. આ 'ચૌદ પ્રકારોમાંના ત્રણ પ્રકારો તો આ તેમજ તેની પૂર્વેનાં બે પદ્યો ઉપરથી જોઈ શકાય છે.

પદ્ય-ચમત્કાર—

આ પદ્યના પદ્ય-ચમત્કારના સંબંધમાં એટલુંજ નિવેદન કરવું બસ છે કે છઠ્ઠા પદ્યમાં જે 'પાઠાંતસમચતુરક્ષરપુનરાવૃત્તિ' નામનો ચમક પ્રથમતઃ દષ્ટિ-ગોચર થયો હતો, તેના અત્ર અન્તિમ દર્શન થાય છે.

૧ ત્રણ ચરણો ઇન્દ્રવજ્રનાં હોય અને એક ચરણ ઉપેન્દ્રવજ્રનું હોય એવા ઉપભતિ છંદના તેમજ ત્રણ ચરણો ઉપેન્દ્રવજ્રનાં હોય અને બાકીનું એક ચરણ ઇન્દ્રવજ્રનું હોય એવા પણ ઉપભતિ છંદના ચાર પ્રકારો પડે છે. બે ચરણો ઇન્દ્રવજ્રનાં અને બે ચરણો ઉપેન્દ્રવજ્રનાં હોય એવા ઉપભતિ છંદના છ પ્રકારો પડે છે. આ ઉપરથી જોઈ શકાય છે કે ઉપભતિના બધા મળીને $4+4+6=14$ પ્રકારો પડે છે.

૧૮ શ્રીઅરજિનસ્તુતયઃ

અથ શ્રીઅરનાથસ્ય સ્તુતિઃ—

સ્તુત તં येन नि त्वा—मरञ्जि नवरञ्जनाः ।

विहाय लक्ष्मीर्जगता—‘मरं’ जिनवरं जनाः ! ॥ ૬૯ ॥

—અનુદ્રુપ્

ટીકા

સ્તુત તમ્ । યેન નિર્વૃત્યાં—મોક્ષેઽરજ્ઞિ—રક્તમ્ । નવં—વિવિધપ્રકારં રજ્જનં—ચિત્તાકર્ષણં યાસાં તાઃ । વિહાય—હિત્વા । કાઃ ? લક્ષ્મીઃ જગતામ્ ॥ ૬૯ ॥

અન્વયઃ

જગતાં નવ-રજ્જનાઃ લક્ષ્મીઃ વિહાય યેન નિર્વૃત્યાં અરજ્ઞિ, તં ‘અરં’ જિનવરં (હે) જનાઃ ! સ્તુત ।

શીખરાર્થ

સ્તુત (ધા૦ સ્તુ)=તમે સ્તુતિ કરો, સ્તવો.
 યેન (મૂ૦ યદ્)=જે.
 નિર્વૃત્યાં (મૂ૦ નિર્વૃત્તિ)=મુક્તિમાં, સિદ્ધિમાં.
 અરજ્ઞિ (ધા૦ રજ્)=રક્ત બન્યા, રાગી થયા.
 નવ=નૂતન, નવનવા.
 રજ્જન=પ્રીતિ ઉત્પન્ન કરનાર, ચિત્તાકર્ષણ.

નવરજ્જનાઃ=નવનવાં છે ચિત્તાકર્ષણો જેમાં એવી.
 વિહાય (ધા૦ હા)=ત્યજી દેધને.
 લક્ષ્મીઃ (મૂ૦ લક્ષ્મી)=ધનને, દોલતને.
 જગતાં (મૂ૦ જગત્)=દુનિયાઓની.
 અરં (મૂ૦ અર)=અર (નાથ)ને.
 જિનવરં (મૂ૦ જિનવર)=જિનેશ્વરને.

શ્લોકાર્થ

શ્રીઅરનાથની સ્તુતિ—

“ નવનવાં ચિત્ત-આકર્ષણો છે જેમાં એવી દુનિયાઓની સંપત્તિઓનો લાભ કરીને (અર્થાત્ ‘ચક્રવર્તીની લક્ષ્મીને પણ જલાંબલિ આપીને) જે મુક્તિ (રૂપી રમણી)ના રાગી બન્યા, તે ‘અર (નામના) જિનેશ્વરને હે મનુષ્યો ! તમે સ્તવો. ”—૬૯

૧ ચક્રવર્તીની સ્થૂંચ રૂપરેખા સ્તુતિ—ચતુર્વિંશતિકા (૫૦ ૧૯૬-૨૦૦, ૨૦૬-૨૧૭)માં આલેખવામાં આવી છે. એ સંબંધી વિશિષ્ટ માહિતી માટે તો જુઓ જમ્બૂદ્વીપ-પ્રજ્ઞપિ, તૃતીય વલ્લસ્કાર.

૨ આ અઢારમા તીર્થંકર શ્રીઅરનાથ કે જેઓ સોળમા અને સત્તરમા તીર્થંકરોની જેમ ચક્રવર્તીની લક્ષ્મી પણ પ્રાપ્ત કરવાને લાગ્યશાળી બન્યા હતા, તેમના જીવનની કંઇક રૂપરેખા સ્તુતિ—ચતુર્વિંશતિકા (૫૦ ૨૦૮) ઉપરથી જોઇ શકાશે.

રૂપછીકરણ

પદ-ચમત્કાર—

રૂપમાં પદમાં જેમ દ્વિતીય અને ચતુર્થ ચરણોની સમાનતા દૃષ્ટિ-ગોચર થઈ હતી, તેમ આ પદમાં તેમજ ત્યાર પછી પણ છેક દરમાં પદ પર્યંત ચરણોની સમાનતારૂપી પદ-ચમત્કાર નજરે પડે છે. આ સંપૂર્ણ કાવ્યમાં આ પ્રકારનો પદ-ચમત્કાર પ્રમાણ પદ ભોગવે છે; કેમકે આવા ચમત્કારથી અલંકૃત શ્લોકોની સંખ્યા ૨૮ની છે, જ્યારે આજ પ્રકારના ચમત્કારથી વિભૂષિત પદોની સંખ્યા વધારેમાં વધારે ૧૨ની જોવામાં આવે છે.

* * *

જિનક મ્વકલ્પ સ્તુતિ—

ત્રિલોકી કલચ પાતુ, સન્નિવનનાં સાંસક :

જિનૌઘો યસ્ય વન્ધ્યાઃ શ્રી-સન્નિવનઃ પાદપાંસવઃ ॥ ૭૦ ॥

—અનુષ્ટુપ

ટીકા

સ જિનૌઘો યઃ પાતુ । ત્રિલોકી યઃ કલચઃ પાતુ કુર્વન્ સન્નિ-શીમનાનિ મનાંસિ યેષાં ત એવ પાદપા-વૃક્ષા યસ્યાં સા, ત્રિલોકોવિશેષણઃ । તથા યસ્ય પાદાનાં પાંસવો-રેખાઃ । વન્ધ્યા-વન્ધ્યાઃ । શ્રી-સન્નિવનઃ-શ્રીપૃથ્વ્ય, યસ્ય (સ્વ) વિશેષણઃ ॥ ૭૦ ॥

અર્થઃ

શ્રી-સન્નિવનઃ પાદ-પાંસવઃ વન્ધ્યાઃ, સ જિન-ઓઘઃ સત્-મહત્-પાદપાં ત્રિ-લોકી કલચઃ પાતુ ।

શ્લોકાર્થ

ત્રિલોકી (મૂં ત્રિલોકી)=ત્રેલોકી.

ફલચન્=ફળવાન કરતો થકો.

પાદપ=વૃક્ષ, ઝાડ.

સન્નિવનઃ પાદપાં=સારા મન(વાળા મનુષ્યો)રૂપી વૃક્ષો છે જેને વિષે એવા.

જિનૌઘઃ (મૂં જિનૌઘ)=જિનોનો સમુદાય.

વન્ધ્યાઃ (મૂં વન્ધ્યા)=જેના.

વન્ધ્યાઃ (મૂં વન્ધ્યા)=પૂજનીય, વન્દનીય.

સન્નિવનઃ=શુદ્ધ.

શ્રીસન્નિવનઃ=શ્રીશુદ્ધ છે શુદ્ધ જેનું એવાના.

પાદ=ચરણ.

પાંસુ=રજ.

પાદપાંસવઃ=ચરણની રજો.

શ્લોકાર્થ

જિન-સમુદાયની સ્તુતિ—

“સક્રમી છે શુદ્ધ જેનું એવા જે (જિન-સમુદાય)નાં ચરણની રજો (સજ્જન-શરણે પણ) વન્દનીય છે, તે, શુદ્ધ ચિત્ત(વાળા મનુષ્યો)રૂપ વૃક્ષો છે જેને વિષે એવા ત્રેલોકીયને ફળવાન કરતો થકો જિનોનો સમુદાય (કે ભવિકા) । તમારું પ્રિત્વાલન કરો. ”—૭૦

* * *

वैरोक्ष्या ११

॥ श्रीगणेशाय नमः ॥

वैरोक्ष्या ११
॥ श्रीगणेशाय नमः ॥

જેના વાક્ય સર્તા દત્ત-માનન-ના ન વાતિ-ને ।

જય્યા સ્તુતા ચ નીતીના-માનનં દાનવાનિભિઃ ॥ ૭૧ ॥

-અનુદ્યુ

ટીકા

જૈની વાક્ય અવ્યાત્-રક્ષતાત્ । સર્તા દત્તૌ માનનન્દૌ-જાસમૃદ્ધી થયા સા । ન
વાદિભિઃ જય્યા-જેતું શક્યા । દાનવપ્રમુલ્લેદૈઃ સ્તુતા ચ । નીતીનાં આનનં-મુલ્લં યા ॥ ૭૧ ॥

અન્વયઃ

સર્તા દત્ત-માન-નન્દા, વાદિભિઃ ન જય્યા, દાનવ-આદિભિઃ સ્તુતા, નીતીનાં ચ આનનં જૈની
વાગ્ અવ્યાત્ ।

શબ્દાર્થ

જૈની=જિન-વિષયક.

અવ્યાત્ (ધા० અવ)=રક્ષણ કરો.

સર્તા (મૂ० સર્ત)=સંબંધનોને.

દત્ત (ધા० દા)=અર્પણ કરેલ.

માન=પૂજા.

નન્દ=(૧) હર્ષ; (૨) સમૃદ્ધિ.

દત્તમાનનન્દા=અર્પણ કર્યો છે પૂજા અને આનન્દ
જેણે એવી.

વાદિભિઃ (મૂ० વાદિન્)=વાદીઓ વડે.

જય્યા (મૂ० જય)=જીતી શકાય તેવી.

સ્તુતા (ધા० સ્તુ)=સ્તુતિ કરાયેલી.

નીતીનાં (મૂ० નીતિ)=નીતિઓના.

આનનં (મૂ० આનન)=મુખ.

દાનવાનિભિઃ=દાનવ વિગેરે દ્વારા.

શ્લોકાર્થ

જિન-વાણીની સ્તુતિ—

“ સંબંધનોને અર્પણ કર્યો છે પૂજા અને આનન્દ જેણે એવી, વાદીઓ વડે નહિ
જીતી શકાય તેવી, દાનવ (માનવ, સુર) ઇત્યાદિક વડે સ્તુતિ કરાયેલી તેમજ નીતિ-
ઓના મુખરૂપ એવી જિનેશ્વર-વિષયક વાણી (હું ભગ્યો ! તમારું) રક્ષણ કરો. ”—૭૧

વૈરોચ્યાં વ્યાઃ સ્તુતિઃ—

દયામા નાગાસ્ત્રપત્રા વો, ‘વૈરોચ્યા’ર્જં ભયેજવતુ ।

શાન્તાઃ । તિયંયાસ્ત્રપત્ર-વૈરોચ્યા-સ્તુતિ-વ તુ ॥ ૭૨ ॥ ૧૮ ॥

-અનુદ્યુ

ટીકા

યામવળાં યા । નાગાઃ—સર્પા એવ અસ્ત્ર પત્ર—વાહનં ચ યસ્યાઃ સા । વૈરોચ્યા દેવી ।

મયે ઉત્પન્ને અવતુ વઃ । શાન્તઃ-પ્રાન્તાડરાતિઃ-વૈરી યયા સા । અત્યુગ્રં વૈરં યસ્ય સઃ ।
અત્યા-ગમનં તસ્યા આરમ્ભસ્તસ્મિન્ । એવઃ અવધારણે । અન્ન સન્ધિરસ્તિ ॥ ૭૨ ॥

અન્વયઃ

યયા અતિ-ઉગ્ર-વૈરઃ અરાતિઃ અત્યા-આરમ્ભે એવ તુ શાન્તઃ, (સા) ડયામા, નાગ-અસ્ત્ર-પત્રા
'વૈરોત્યા' મયે વઃ અરં અવતુ ।

શીખરાર્થ

ડયામા (મૂં ડયામ) = કૃષ્ણવર્ણી.

નાગ=સર્પ, સાપ.

અસ્ત્ર=અસ્ત્ર.

નાગાસ્ત્રપત્રા=સર્પ છે અસ્ત્ર તેમજ વાહન જેનાં એવી.

વૈરોત્યા=વૈરોટ્યા (દેવી).

મયે (મૂં મય) = ભયને વિષે.

શાન્તઃ (મૂં શાન્ત) = શાંત કરેલ.

અરાતિઃ (મૂં અરાતિ) = શત્રુ.

ઉગ્ર=તીવ્ર.

વૈર=દુશ્મનાવટ, અદાવત.

અત્યુગ્રવૈરઃ=અત્યંત તીવ્ર વેર છે જેને વિષે એવો.

અત્યા=ગમન.

આરમ્ભ=શરૂઆત.

અત્યારમ્ભે=ગમનની શરૂઆતમાં.

તુ=વિશેષતાવાચક અન્વય.

શ્લોકાર્થ

વૈરોટ્યા દેવીની સ્તુતિ—

“અત્યંત તીવ્ર વેરને ધારણ કરનારો એવો દુશ્મન (પણ) જેના વડે ગમનની શરૂઆતમાંજ (અર્થાત્ જેને આવતી જોઈનેજ) શાંત થઈ ગયો, તે શ્યામવર્ણી તેમજ વર્ણી સર્પ છે આયુધ તેમજ વાહન જેનાં એવી વૈરોટ્યા (દેવી) (હે ભગ્યો!) તમારૂં ભયમાંથી સત્વર રક્ષણ કરો.”—૭૨

સ્પષ્ટીકરણ

વૈરોટ્યા દેવીનું સ્વરૂપ—

‘અન્યોન્યના વૈરની શાન્તિ માટે આગમન છે જેનું તે વૈરોટ્યા’ એ વૈરોટ્યા શબ્દનો અનુપત્તિ-અર્થ છે. આ પણ એક વિદ્યા-દેવી છે. એના સંબંધમાં નિર્વાણ-કલિકામાં નીચે મુજબ ઉલ્લેખ છે:—

“તથા વૈરોટ્યાં ડયામવર્ણામજગરવાહનાં ચતુર્ભુજાં લક્ષ્મીરગાલક્રૂતવક્ષિણકરાં લેટકાહિતવા-
મકરાં વેતિ” અર્થાત્-વૈરોટ્યા દેવીનો વર્ણ શ્યામ છે અને અજગર એ એનું વાહન છે. વર્ણી તેને ચાર હાથ છે. તેના જમણા બે હાથો ખડ્ગ અને સર્પથી વિભૂષિત છે, જ્યારે તેના ડાબા બે હાથ હાલ અને સર્પથી અલંકૃત છે.

આચાર-દિનકરમાં તો આ દેવીનું સ્વરૂપ નીચે મુજબ આપ્યું છે:—

“લક્ષ્મીરુરત્સુકુરંતવીર્યવર્ચ્વહસ્તા

સહન્વશૂકવરવાપરહસ્તુરમા ।

સિંહાસનાડભ-દુહાસુચારણારા

વૈરોટ્યાયાડપ્યમિઘયાડસ્તુ શિવાય દેવી ॥-વસન્તતિલકા

—પત્રાંક ૧૬૩

૧૧ શ્રીમદ્ધિજિનસ્તુતયઃ

અથ શ્રામધિનાથસ્ય સ્તુતિઃ—

કરોતુ નો 'મહિ'જિનઃ, પ્રિયં ગુરુ ચિરં હતિમ્ ।
દ્વિષાં ચ તન્યાત્ સિદ્ધેશ્ચ, પ્રિય રુચિરંહાતેમ્ ॥ ૭૩ ॥

—અનુષ્ટુપ્

ટીકા

કરોતુ નઃ-અસ્માકમ્ । પ્રિયમ્-દ્રષ્ટમ્ । ગુરુ-વૃહત્ । ચિરં-પ્રભૂતકાલમ્ । દ્વિષાં
હતિં-વિનાશં ચ કરોતુ । સિદ્ધેશ્ચ અંહતિં-દાનં તન્યાત્ । પ્રિયોરિવ રુચિઃ-કા-
ન્તિર્નિવૃત્તિ સઃ ॥ ૭૩ ॥

અન્વયઃ

પ્રિયજ્ઞ-રુચિઃ 'મહિ'—જિનઃ નઃ ગુરુ ચિરં પ્રિયં કરોતુ, દ્વિષાં હતિં ચ સિદ્ધેઃ અંહતિં ચ તન્યાત્ ।

શીખરાર્થ

કરોતુ (ધા० કૃ)=કરો.

જેન=તીર્થંકર.

મહિજિનઃ=મહિ જિન.

પ્રિયં (મૂ० પ્રિય)=હૃદય.

ચિરં (મૂ० ચિર)=ઘણા ઘાંખા સમય પર્યંતનું.

હતિં (મૂ० હતિ)=વિનાશને.

દ્વિષાં (મૂ० દ્વિષ)=શત્રુઓના.

તન્યાત્ (ધા० તન્)=કરો.

સિદ્ધેઃ (મૂ० સિદ્ધિ)=મુક્તિનું.

પ્રિયજ્ઞ=વૃક્ષ-વિશેષ.

પ્રિયજ્ઞરુચિઃ=પ્રિયંગુના જેવી છે કાન્તિ જેની.

અંહતિ (મૂ० અંહતિ)=દાનને.

શ્લોકાર્થ

શ્રીમદ્ધિનાથની સ્તુતિ—

“પ્રિયંગુના જેવી છે કાન્તિ જેની એવા 'મહિ જિન અમારૂં ઘાંખા કાલ પર્યંત
અતિશય અભીષ્ટ કરો, અમારા દુશ્મનોનો વિનાશ કરો અને અમને મુક્તિનું
દાન દો.”—૭૩

* * * *

૧ આ ઓગણીસમા તીર્થંકરનું સ્થૂલ સ્વરૂપ સ્તુતિ-અનુવિંશતિકા (૫૦ ૨૨૭)માં આપવામાં
આવ્યું છે.

જનનજન્મમરિમા—

જૈનં જન્મ શ્રિયં સ્વર્ગ-સમગ્રામં દધાતુ નઃ ।

ક્ષણદં મેરુશિરસઃ, સમગ્રામન્દધાતુનઃ ॥ ૭૪ ॥

—જતુદ્રુપ

ટીકા

જૈનં જન્મ શ્રિયં દધાતુ નઃ । સ્વર્ગસ્ય સમા ગ્રામા યસ્મિન્ જન્મનિ તત્ । ક્ષણદમ્-
ઉત્સવદમ્ । મેરુશિરસઃ । સમગ્રામ-સંપૂર્ણ અમન્દાઃ-સ્વર્ગ ધાતવૌ-હિંગુલાદયો યસ્મિન્ ,
મેરુ(શિરસઃ)વિશેષણઃ ॥ ૭૪ ॥

અન્વયઃ

સમગ્ર-અ-મન્દ-ધાતુનઃ મેરુ-શિરસઃ ક્ષણ-દં, સ્વર્ગ-સમ-ગ્રામં જૈનં જન્મ નઃ શ્રિયં દધાતુ ।

શબ્દાર્થ

જનનં (મૂં જન્મન્)=જન્મ, ઉત્પત્તિ.

શ્રિયં (મૂં શ્રી)=લક્ષ્મીને.

સ્વર્ગ=સ્વર્ગ.

ગ્રામ=ગામ.

સમગ્રામનિ=સ્વર્ગસમાન થાય છે ગામો જેને વિષે
એવા.

દધાતુ (ધાં ધા)=ધારણ કરો.

ક્ષણ=મહોત્સવ.

ક્ષણદં (મૂં ક્ષણદ)=મહોત્સવ-દાયક.

શિરસઃ=શિખર.

મેરુ=મેરુ (પર્વત).

મેરુશિરસઃ=મેરુના શિખરના.

સમગ્ર=સંપૂર્ણ.

અમન્દ=સ્વર્ગ.

ધાતુ=ધાતુ.

સમગ્રામન્દધાતુનઃ=સંપૂર્ણ તેમજ સ્વર્ગ છે ધાતુઓ
જેને વિષે એવા.

શ્લોકાર્થ

જિનેશ્વરેભો જન્મ-મરિમા—

“ સંપૂર્ણ તેમજ સ્વર્ગ (હિંગુલ વિગેરે) ધાતુઓ છે જેને વિષે એવા મેરુ-શિખરને
ઉત્સવ-દાયક એવા તેમજ સ્વર્ગસમાન ગામો છે ગામો જેને વિષે (અર્થાત્ જેનો ઉદય
થતાં) એવા જિન-વિષયક જન્મ અમારું કલ્યાણ કરો. ”—૭૪

નિવાળ્યાઃ લોકારઃ—

જિનસ્ય માતાં તમો-વનાગસહનાનાંમ્ ।

ઉપેત હેતુ-વનાગસં ઘનાશનીઃ ॥ ૭૫ ॥

—પ્રમાણિકા

ટીકા

ભારતીં ઉપેત-અગ-સહ-નાશનીં, (અતઃ પદ) ઘન-અશનીં, ઉગ્ગતૌ હેતું અગ્ન-આગસં
યસ્યાઃ સા, વાગ્વિશષણઃ । તમોવનાગનાશકત્વાત ઘનાશનોઃ ॥ ૭૫ ॥

અન્વયઃ

જિનસ્ય તમસ્-ઘન-અગ-સહ-નાશનીં, (અતઃ પદ) ઘન-અશનીં, ઉગ્ગતૌ હેતું અગ્ન-આગસં
ભારતીં ઉપેત ।

શીઘ્રાર્થ

જિનસ્ય (મૂં જિન) = તીર્થંકરની.

ભારતીં (મૂં ભારતી) = વાણીને.

તમસ્ = અજ્ઞાન.

સહ = સમુદાય.

નાશની (મૂં નાશન) = નાશ કરનારી.

તમાવનાગનાશનીં = અજ્ઞાનરૂપી વન તે રૂપી પર્વતોના સમુદાયનો વિનાશ કરનારી.

ઉપેત (ધાં હ) = તમે પ્રાપ્ત કરો.

હેતું (મૂં હેતુ) = કારણ (રૂપ).

ઉગ્ગતૌ (મૂં ઉગ્ગતિ) = સમૃદ્ધિને વિષે.

અગ્નાગસં = અવિદ્યમાન છે પાપ જેને વિષે એવી, દોષ-રહિત.

ઘનાશનીં (મૂં ઘનાશની) = (૧) વજ્ર(સમાન); (૨) મેઘાગ્નિ(સમાન).

શ્લોકાર્થ

જિન-વાણીનો સ્વીકાર—

“અંધકારરૂપી વન તે રૂપી પર્વતોના [અથવા અંધકારરૂપ વનો છે જેમાં એના પર્વતોના] સમુદાયનો વિનાશ કરનારી, અને (એથી કરીને તો) વજ્રના સમાન, વળી ઉગ્ગતિના કારણભૂત તથા વળી દોષ-રહિત એવી તીર્થંકરની વાણીનો (હે ભગ્યો!) તમે સ્વીકાર કરો.”—૭૫

સ્પષ્ટીકરણ

પ્રમાણિત—

આ પ્રદ્ય ‘પ્રમાણિકા’ છંદમાં તથ્યવામાં આપ્યું છે. પુનરુચ્ચારકર પ્રમાણે એનું લક્ષણ નીચે મુજબ છે:—

“પ્રમાણિકા પ્રલોભનૌ”

અર્થાત્ આ પદ્યમાં જ અને ૨ એમ બે ગણો છે અને છેવટના બે અક્ષરો આનુક્રમે લઘુ અને શુદ્ધ છે. આ વાત ધ્યાનમાં આવે તોટલા માટે આ પદ્યનું પ્રથમ ચરણ વિચારીએ.

જિનસ્ય । ભારતીં । તમો ।

જ ર લ ગ

જ જ જ જ

તદવતાપાઃ સ્તુતિઃ—

વાગ્દેવી વરદીભૂત—પુસ્તિકાપદ્મલક્ષિતૌ ।

આપોઽવ્યાદ્ વિભ્રતી હસ્તૌ, પુસ્તિકાપદ્મલક્ષિતૌ ॥૭૬ ॥૧૯॥

—અનુષ્ટુપ્

ટીકા

વરદીભૂત પુસ્તક-લેખ્યં પ્રતિમા યસ્યાઃ સા । આપદેવ મલં તસ્ય ક્ષિતૌ-વિનામે
આપઃ—પાનીયં યા । પુસ્તિકા ચ પદ્મં ચ તાભ્યાં લક્ષિતૌ હસ્તૌ વિભ્રતી યા ॥ ૭૬ ॥

અન્વયઃ

વરદીભૂત-પુસ્તિકા આપદ્-મલ-ક્ષિતૌ આપઃ, પુસ્તિકા-પદ્મ-લક્ષિતૌ હસ્તૌ વિભ્રતી વાચ્-દેવી
અવ્યાત્ ।

શ્લોકાર્થ

વાગ્દેવી=શ્રુત-દેવતા, સરસ્વતી,

વર=વરદાન.

વરદીભૂત=વરદાન દેવું એ છે સ્વરૂપ જેનું તે.

પુસ્તિકા=ધાતુ, કાષ્ટ વિગેરેની બનાવેલી વસ્તુ, લેખ્ય,
પ્રતિમા.

વરદીભૂત-પુસ્તિકા=વરદાન દેનારી છે પ્રતિમા જેની
એવી.

ક્ષિતિ=નાશ.

આપદ્મલક્ષિતૌ=વિપત્તિરૂપ મલનો નાશ કરવામાં.

આપઃ (મૂ. આપ્) =જલ.

વિભ્રતી (ધા. વ્ર) =ધારણ કરનારી.

હસ્તૌ (મૂ. હસ્) =હાથને.

પુસ્તિકા=પોથી, પુસ્તક.

લક્ષિત=ચિહ્નિત.

પુસ્તિકાપદ્મલક્ષિતૌ=પુસ્તક અને પદ્મ વડે લક્ષિત.

શ્લોકાર્થ

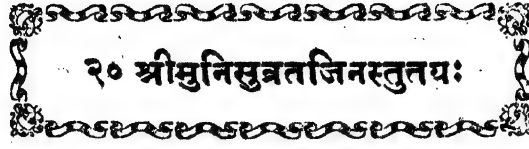
શ્રુત-દેવતાની સ્તુતિ—

“વરદાન દેનારી છે પ્રતિમા જેની એવી, વળી વિપત્તિરૂપ મલનો નાશ કરવામાં
(અર્થાત્ તેનું પ્રસાદન કરવામાં) જલસમાન તથા વળી પુસ્તક અને પદ્મ વડે લક્ષિત
એવા હાથને ધારણ કરનારી શ્રુત-દેવતા (હે ભગ્યે! તમારું) રક્ષણ કરો.”—૭૬

સ્પષ્ટીકરણ

શ્રુત-દેવતાની સ્તુતિ સંબંધી વિચાર—

જેમ ચોથા પદ્યમાં શ્રુત-દેવતાની સ્તુતિ કરવામાં આવી હતી તેમ આ પદ્યમાં પણ
(તેમજ વળી હવે પછીના ૮૦મા પદ્યમાં પણ) તેની કવિરાજે સ્તુતિ કરી છે, એ વાત
ધ્યાનમાં લેવા જેવી છે. આ પ્રમાણે એક કાવ્યમાં ત્રણ વાર શા માટે શ્રુત-દેવતાની સ્તુતિ
કરવામાં આવી હશે, એવો અત્ર પ્રશ્ન ઉદ્ભવે છે. એના ઉત્તર તરીકે એમ નિવેદન કરી શકાય
કે બહુ બહુ તીર્થકરોની દ્વાદશાંગીરૂપ શ્રુતની અધિષ્ઠાયિકા દેવી એક ન હોવાથી આમ વારંવાર
સ્તુતિ કરવામાં આવી હશે.

શ્રી: નિસુવ્રતનાથસ્ય સ્તુતિ:—

જયસિ 'સુવ્રત !' ભવ્યશિખણ્ડિના-

મરહિતાપઘનાઞ્જનનીલતામ્ ।

દધદલં ફલયંશ્ચ સમં ભુવા-

અમરહિતાપઘનાં જનનીલતામ્ ॥ ૭૭ ॥

—દ્રુતવિલમ્બિતમ્

ટીકા

ભવ્યા એવ શિખણ્ડિનો-મયૂરાસ્તેષામ્ । અરહિતાપશ્ચાસૌ ઘનશ્ચ તસ્યામન્ત્રણઃ ।
અજ્ઞનાભેવ નીલતાં દધત્ ત્વં જયસિ । ભુવા-પૃથ્વીયા સમમ્ । જનનીલતાં ફલવર્તી કુર્વન્ ।
અમરેભ્યો િતાનિ અપઘનાનિ-અઙ્ગાનિ યસ્યાઃ સા તામ્ ॥ ૭૭ ॥

અન્વયઃ

(હે) 'સુવ્રત !' ભવ્ય-શિખણ્ડિનાં અ-રહિત-આપ-ઘન ! અજ્ઞન-નીલતાં દધત્, ભુવા સમં
અમર-હિત-અપઘનાં જનની-લતાં અલં ફલયન્ ચ (ત્વં) જયસિ ।

શીખ્ણ્ણર્થ

જયસિ (ધા० જિ)=તું જય પામે છે.

સુવ્રત ! (મૂ० સુવ્રત)=હે સુવ્રત (નાથ), હે 'મુનિ-
સુવ્રત !

ભવ્યાશિખણ્ડિ. =લઘ્વરૂપી મયૂરોના.

આપ=જલનો સમૂહ.

અરહિતાપઘન ! =નથી રહિત જલના સમૂહથી એવા
મેઘસમાન ! (સં०)

નીલતા=કૃષ્ણતા, કાળાશ.

અજ્ઞનનાલતાં =કાજલના જેવી કાળાશને.

દધત્ (ધા० ધા)=ધારણ કરતો થકો.

સમં=સાથે સાથે, એકજ વખતે.

ભુવા (મૂ० મૂ.)=પૃથ્વીથી.

અપઘન=અવયવ.

હિત=કલ્યાણકારી.

અમરહિતાપઘનાં=દેવોને હિતકારી છે અવયવો જેનાં
એવી.

જનનીલતાં=માતારૂપી વેશને.

શ્લોકાર્થ

શ્રીમુનિમુદ્રતનાથની સ્તુતિ—

“ હે ‘મુદ્રત (નાથ) ! હે લઘ્ય (જીવ) રૂપ મયૂરને (આનંદ આપવામાં) જલથી પરિપૂર્ણ એવા મેઘસમાન ! કાજલના જેવી કૃષ્ણતાને ધારણ કરતો તેમજ પૃથ્વી (ઉપરના જીવો) ની સાથે સાથે દેવોને (પણ) હિતકારી છે અવયવો જેનાં એવી માતારૂપી વેલને અત્યંત દ્વલવતી કરતો થકા તું જય પામે છે. ”—૭૭

* * *

સમગ્ર નવરાણાં સ્તુતિ:—

પ્રતિજિનં ક્રમવારિરુહાણિ ન:

સુખ ચેતાનિ હિતાનિ નવાનિ શમ્ ।

દધતિ રાન્તુ પદાનિ નલ્પ્રમા-

સુખચિતાનિ હિ તાનિ નવાનિશમ્ ॥ ૭૮ ॥

-કુત૦

ટીકા

જિનં જિનં પ્રતિ ક્રમાણામધો નાસ્તિ રુહાણિ અનિશં શં-સુખં રાન્તુ-દદતુ । સુખેન ચેતાનિ હિતાનિ-પથ્યાનિ નવાનિ-પ્રત્યગ્રાણિ દધતિ-ધારયમાણાનિ । કાનિ ? પદાનિ । કિંમૂતાનિ ? નલ્પ્રમાનાં પ્રમથા સુષ્ટુ-અતીવ સ્વચિતાનિ-રઙ્ગિતાનિ । હિ: પૂરણે । તાનિ કિયત્પ્રમાણાનિ ? નવ ॥ ૭૮ ॥

અન્વય:

સુખ-ચેતાનિ હિતાનિ નલ્પ્રમા-સુ-સ્વચિતાનિ પદાનિ દધતિ તાનિ નવાનિ નવ પ્રતિ-જિનં ક્રમ-વારિરુહાણિ ન: હિ અનિશં શં રાન્તુ ।

શ્લોકાર્થ

પ્રતિજિનં=પ્રત્યેક જિન પ્રતિ, દરેક તીર્થંકર પ્રતિ.

વારિ=જલ.

રુહ=ઉગવું.

વારિરુહ=કમલ.

ક્રમવારિરુહાણિ=ચરણોની (નીચે મૂકેલાં) કમલો.

ચિત (ધાં ચિ)=ગોઠવેલાં.

સ્વચિતાનિ=મુખે ગોઠવેલાં.

હિતાનિ (મૂં હિત)=હિતકારક.

નવાનિ (મૂં નવ)=પ્રત્યક્ષ, તાબાં.

દધતિ (મૂં દધત)=ધારણ કરનારાં.

રાન્તુ (ધાં રા)=આપો.

પદાનિ (મૂં પદ)=પગલાં.

નલ્પ્રમા=નખ.

સ્વચિત=આત્મ.

નલ્પ્રમાસુસ્વચિતાનિ=નખની કાન્તિવડે અત્યંત વ્યાપ્ત.

હિ=પાદપૂર્તિવાચક અન્વય.

તાનિ (મૂં તદ્)=તે.

નવ (મૂં નવન)=નવ.

અનિશં=પ્રતિદિન, સર્વદા.

૧ આ વીસમા તીર્થંકરની સ્તૂતિ રૂપરેખા સ્તુતિ-અતુર્વિંશતિકા (૫૦૨૩૬)માં આલેખવામાં આવી છે.

श्लोकार्थ

समग्र जिनेश्वरानी स्तुति—

“सुप्ते गोष्ठवेक्षां, तथा हितकारकं तेभ्य नमनी क्षान्तिवडे अत्यंतं भाग्यं येषां
पगक्षां धारयु करनारां ते इरेकं जिननां यरायुनी नीये (स्थापनं कसतां) नवीनं नव
कभयो आययुने सर्वदा सुखं समर्पो. ”—७८

५ ५ ५ ५

जिनमतप्रशंसा—

जयति तत् समुदायमयं दृशा-

म तेकवी रमते परमे धने ।

महति यत्र विशालबल-भा-

मतिद्वारा मते परमेधने ॥ ७९ ॥

—दुत०

टीका

तन्मतं जयति सर्वज्ञादां निपातात् समु० । अतिकविः रमते । मतमेव धनं
तस्मिन् । विशालः बलप्रभामतयो यस्य एवंविधश्चासौ वीरश्च तस्य मते । परम्-अत्यर्थं
एधने-वर्धने ज्ञानादिभिः ॥ ७९ ॥

अन्वयः

यत्र परमे धने महति परं एधने विशाल-बल-प्रभा-मति-क-वीर-मते अति-कविः रमते,
तत् दृशां समुदाय-अयं (मतं) जयति ।

श्लोकार्थ

समुदाय=संग्रह.

दृशां (मू० दृष्ट्वा)=दर्शनीयता, भतीना.

कविः=(१) कवि, काव्य रचयिता; (२) पण्डित.

अतिकविः=(१) महाकवि, कवीश्वर; (२) महाप.

पण्डित.

रमते (मू० रम)=रमते छे.

परमे (मू० परम)=उत्कृष्ट.

धने (मू० धन)=वैश्वमीने विषे.

महति (मू० महत्)=विशाल, मोटा प्रमाणवाला.

यत्र=जहाँ, जेने विषे.

विशाल=विशाल.

बल=पराक्रम.

मति=बुद्धि.

मत=दर्शन.

विशालबलप्रभायतिकवीरमते=विशाल छे पराक्रम,

तेज्ज अने बुद्धि जेनां जेनां जिनना अतने विषे.

परं=अत्यंत.

एधने (मू० एधन)=वृद्धिने विषे.

શ્લોકાર્થ

જિન-મતની પ્રશંસા—

“ઉત્કૃષ્ટ લક્ષ્મીરૂપ તથા મહાન્ એવા, તથા વળી (જ્ઞાનાદિક વડે) અત્યંત વૃદ્ધિ પામવારૂપ તેમજ વળી વિશાળ છે પરાક્રમ, તેજ અને બુદ્ધિ જેનાં એવા જે જિનના મતને વિષે કવિરાજ રમે છે, તે (વિવિધ) મતોના સંગ્રહરૂપ મત જગત્સંતોષ વર્તે છે.”—૭૯

સ્પષ્ટીકરણ

મત-વિચાર—

આ પદ્યમાં પણ પૃથ્વી પદ્યની જેમ વીર-મતનો ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો છે. આથી એ પ્રશ્ન ઉદ્ભવે છે કે સાધારણ રીતે સિદ્ધાન્તની સ્તુતિ કરતી વેળાએ અમુક તીર્થંકરનો સિદ્ધાન્ત (મત કે વચન) એવો નિર્દેશ કરવામાં આવતો નથી અને કદાચ તેમ થતું હોય તો પણ જે તીર્થંકરવિષયક સ્તુતિ-કદમ્બક હોય તે તીર્થંકરનું નામ આપવું જોઈએ અને નહિ કે અન્યનું; તો અત્ર શું કારણ છે? આના સમાધાનમાં નિવેદન કરવાનું કે અત્ર તેમજ પૃથ્વી પદ્યમાં ‘વીર’ શબ્દનો ‘ચોવીસમા તીર્થંકર’ એવો અર્થ ન કરતાં તે શબ્દની ‘વિદારયતિ યત્ કર્મ’ ઇત્યાદિ નિરૂક્ત વિચારી તેનો તીર્થંકર, જિન એવો અર્થ કરવો. આવો અર્થ પૃથ્વી પદ્યની ટીકામાં પણ દૃષ્ટિ-ગોચર થાય છે.

* * * *

શ્રુતદેવતાયાઃ સ્તુતિઃ—

શ્રુતાનેધીશિનિ ! બુદ્ધિવનાવલી-

દવમનુત્તમસારચિતા પદમ્ ।

ભવભિયાં મમ દેવિ ! આદરા-

દવમનુત્ તમસા રચિતાપદમ્ ॥ ૮૦ ॥ ૨૦ ॥

—કૃત૦

ટીકા

તમસા—અજ્ઞાનન રચિતાપદમ્ । ભવભિયાં પદમ્ । બુદ્ધય એવ વર્ન તસ્ય આવૃત્તિ તસ્યાં દવં યત્ । અનુત્તમં—પ્રધાનં સારં—ઉત્કર્ષસ્તામ્યાં ચિતા—વ્યાપ્તા સતી । અવમં—પાપં દત્તીતિ—નુત્ ॥ ૮૦ ॥

અન્વયઃ

(દે) શ્રુત-નિધિ-ઈશિનિ ! દેવિ ! અનુત્તમ-સાર-ચિતા અવમ-નુત્ બુદ્ધિ-વન-આવલી-દવં, તમસા રચિત-આપદં ભવ-ભિયાં પદં આદરાત્ હર ।

શીખદાર્થ

નિષિ=ભંડાર.

ઈશિની=સ્વામિની.

શ્રુતનિષીશિની !=હે શ્રુતના ભંડારની સ્વામિની !

બુદ્ધિ=મતિ.

ચિવનાવલાદવં=મતિરૂપી વનની શ્રેણિ પ્રતિ દાવાનલ(સમાન).

અનુત્તમ=જેનાથી કોઈ શ્રેષ્ઠ નથી તે, સર્વોત્તમ.

સાર=સાર, ઉત્કર્ષ.

અ.ત્તમસારાચેતા=સર્વોત્તમ સાર વડે વ્યાપ્ત.

મવમિયાં=ભવ (-ભ્રમણ)ના ભયોના.

હર (ધા. હ)=હરી લે, નાશ કર.

આદરાત્ (મૂ. આદર)=ખંતથી.

નુદ્=પ્રેરણા કરવી.

અવમનુત્=પાપને દૂર કરનારી.

તમસા (મૂ. તમસ્)=અંધકાર વડે.

રચિત (ધા. રચ)=રચેલ, ઉત્પન્ન કરેલ.

રચિતાપદં=ખડી કરી છે આપત્તિઓ જેણે એવા.

શ્લોકાર્થ

શ્રુત-દેવતાની સ્તુતિ—

“હે શ્રુતના ભંડારની સ્વામિની ! હે (સરસ્વતી) દેવી ! સર્વોત્તમ સાર વડે વ્યાપ્ત, તથા પાપને હાંકી કાઢનારી એવી તું, મતિરૂપ અરણ્યની શ્રેણિને (ખાળીને ભસ્મી-ભૂત કરવામાં) દાવાનલસમાન એવા તેમજ (અજ્ઞાનરૂપી) અંધકાર વડે ખડી કરી છે આપદાઓ જેણે એવા ભવ (-ભ્રમણ)રૂપ ભયોના સ્થાનને આદરપૂર્વક હરી લે.”—૮૦

૨૧ શ્રીનમિજિનસ્તુતયઃ

અથ શ્રી નામિનાથસ્ય સ્તુતિઃ—

વિપદાં શમનં શરણં

યામિ 'નર્મિ' દૂયમાન-મનુજનતમ્ ।

સુખકુમુદૌઘવિકાશે

યામિનામે-દૂયમાનમનુજનતમ્ ॥ ૮૧ ॥

—ગીતિઃ

ટીકા

શરણં યામિ—ચ્છામિ । દૂયમાનાશ્ચ તે મનુજાશ્ચ તૈર્નતમ્ । સુખાન્યેવ કુમુદાનિ
તેષાં (ઓઘસ્તસ્ય) વિકાશે इन्दूयमानं—ચન્દ્રાયમાણમ્ । યામા-નિયમા અસ્ય સન્તીતિ
(તં) યામિનામે । જનતાયા યોગ્યં અનુજનતમ્ ॥ ૮૧ ॥

અન્વયઃ

વિપદાં શમનં, દૂયમાન-મનુજ-નતં, સુખ-કુમુદ-ઓઘ-વિકાશે इन्दूयमानं, યામિનં અનુ-
જનતં 'નર્મિ' શરણં યામિ ।

શબ્દાર્થ

વિપદાં (મૂ० વિપદ્)=વિપત્તિઓના, કષ્ટોના.

શમનં (મૂ० શમન)=નાશ (રૂપ).

યામિ (ધા० યા)=હું બાંધું છું.

નર્મિ (મૂ० નર્મિ)=નર્મિ (નાથ)ને.

દૂયમાન (ધા० દુ)=પીડાતો.

મનુજ=માનવ, મનુષ્ય.

નત (ધા० નમ્)=નમન કરાયેલા.

દૂયમાનમનુજનતં=પીડાતા મનુષ્યો વડે નમન કરાયેલા.

વિકાશ=વિકાસ, ખીલવણી.

સુખકુમુદૌઘવિકાશે=સુખરૂપ કુમુદના સમુદાયનો
વિકાસ કરવામાં.

યામિનં (મૂ० યામિન્)=મત-નિયમધારી પ્રતિ.

इन्दु=ચન્દ્ર.

इन्दूयमानं (મૂ० इन्दूयमान)=ચન્દ્રની જેમ આત્મરણ
કરનારા.

અનુ=યોગ્યતાવાચક અવ્યય.

અનુજનતં=જન-સમાજને યોગ્ય.

શ્લોકાર્થ

શ્રીનમિનાથની સ્તુતિ—

“ વિપત્તિઓના વિનાશક, 'હું'ખી જનો વડે નમન કરાયેલા, સુખરૂપ કુમુદના

૧ સરખાવો—“ સુખમાં સોની, દુઃખમાં રામ.”

શબ્દાર્થ

ભવ્યજનન=ભવ્ય જનને.

જાતું (ધાં જા)=જન્મવાવાને.

ચેતે (ધાં ચત)=પ્રયત્ન કરાયો.

ભવતઃ (મૂં ભવ)=સંસારથી.

અજિન=ચર્મ, ચામડું.

અસ્થિ=હાડકું.

અજિનાસ્થિરહિતાઃ=ચામડા અને હાડકાંથી રહિત.

ઈશાઃ (મૂં ઈશ)=ઈશ્વરો, મહાદેવો.

નિદધતુ (ધાં ધા)=સ્થાપો.

સ્થાય=સ્થાન.

સ્થાય=શુભ સ્થાનમાં.

સ્થિર=નિશ્ચય, કાયમ.

સ્થિરહિતાયે=કાયમનો કલ્યાણનો લાભ છે જે વિષે એવા.

શ્લોકાર્થ

જિનેશ્વરને પ્રાર્થના—

“જન્મણે ભવ્ય જનોનું ભવ (-જન્મણ)થી રક્ષણ કરવાને પ્રયત્ન કર્યો, તથા વળે જન્મો ચર્મ અને અસ્થિથી રહિત છે તેમજ ત્રૈલોક્યના સ્વામી છે, તે તીર્થંકરો કાયમને કલ્યાણનો લાભ છે જેને વિષે એવા (મુક્તિરૂપી) શુભ સ્થાનમાં (હે ભવ્યો!) તમ સ્થાપો.”—૮૨

સ્પષ્ટીકરણ

ચર્મ અને અસ્થિથી રહિત એટલે શું?—

‘ઈશ’ શબ્દનો અર્થ ‘મહાદેવ’ પણ થાય છે. આથી કરીને શું વૃષભના વાહનવાળા પાર્વતી નામની અર્ધાંગનાને ડાબા અંકમાં અને ગણપતિને જન્મણ અંકમાં ખેસાડનારા, હાથમાં ખટ્વાંગ, ત્રિશૂલ અને પિનાક રાખનારા, ગળામાં રૂણ (ધડ)—માલા પહેરનાર ભરમ લગાવેલા દેહને વાદ્ય-ચર્મથી આવૃણિત કરનારા, પાંચ મુખવાળા, ત્રણ લોચનોથી યુક્ત, લલાટને વિષે ચન્દ્ર રાખનારા, મસ્તક ઉપર ગંગાને ધારણ કરનારા, વિવિધ ભૂત-ગણો વિકૃત કરનારા તથા દિગમ્બરસ્વરૂપી તેમજ સદ્ધિનો સંહાર કરી પોતાના ‘રૂદ્ર’ એ નામ ચરિતાર્થ કરનારા એવા મહાદેવથી વૃષ (ધર્મ)ના પ્રરૂપક, સમ્યગ્ દર્શન, જ્ઞાન અને ચારિત્રરૂપી ત્રણ લોચનોથી યુક્ત, ભામંડલથી વિભૂષિત, ગણધરોથી અલંકૃત તથા ત્રૈલોક્યનો ઉદ્ધાર કરનારા નહિ કે સંહાર કરનારા એવા જિનેશ્વરની ભિન્નતા સૂચવવા ‘ચર્મ અને અસ્થિથી રહિતેમજ ભવ્ય જનોનું ભવથી રક્ષણ કરનારા’ એમ કહેવામાં આવ્યું છે. નિર્વાણ પ્રાપ્ત કર્યા બાદ જિનેશ્વરો દેહ-રહિત અને એથી કરીને ચર્મ અને અસ્થિથી પણ રહિત બને છે તેથી આ કહ્યું છે એમ માનવું વધારે યુક્તિ-યુક્ત હોય એમ લાગતું નથી.

૧ ‘ઈશ’શબ્દના અર્થ સાડ તેમજ ‘મહાદેવ’ના સ્વરૂપ સાડ વિચારો આ શ્લોક:—

“વિભવ પાપઃ કપદે સુરનગરનદીમિન્દુલેષાં લલાટે

નેત્રાન્તઃ કાલવર્ણિ ગરલમપિ ગલે ન્યાત્રચર્માં મામે ।

પદ્મોલ્લો વૈ જિનેન્દ્રો વૃષભગતિરતિર્વામમાગાર્ધવામઃ

સંદિશ્યાત્ સમ્પદં વઃ સહ સકલગુણૈરન્નુતાકાર ઈશઃ” ॥—અંબરા

—સુભાષિતરત્નભાણુડાગાર, પૃં ૬.

જિન-શાસનસ્ય વિજયઃ—

જિનશાસનં વિજયતે

વિશદપ્રતિમાનવપ્રભક્તમવત્ ।

ત્રિજગદ્ ભવકાન્તારં

વિશ-પ્રાતેમાનવપ્રભં ગમવત્ ॥ ૮૩ ॥

—ગીતિઃ

ટીકા

વિશદપ્રતિમાનાનાં—બુદ્ધિવિશેષાણાં વપ્રાઃ—કેદારા ભક્ત્યાશ્ચ યસ્મિન્ । અવત્ ત્રિજગત્ । વિશત્—પ્રવિશત્ । કિં? સંસારારણ્યમ્ । અપ્રતિસ્પર્દિની મા-દીર્ઘચિર્યસ્ય નવા પ્રભા યસ્ય તત્, સમાહારઃ । ગમાઃ—સદૃશપાઠા વિદ્યન્તે યસ્મિન્ તત્ ॥ ૮૩ ॥

અન્વયઃ

વિશદ-પ્રતિમાન-વપ્ર-ભક્ત, ભવ-કાન્તારં વિશત્ ત્રિ-જગત્ અવત્, અપ્રતિ-મા-નવ-પ્રભં, ગમ-વત્ જિન-શાસનં વિજયતે ।

શબ્દાર્થ

શાસન=શાસન, આજ્ઞા.

જિનશાસન=જૈન શાસન.

વિજયતે (ધા० જિ)=જયવંતું વર્તે છે.

પ્રતિમાન=નિરંતર નૂતન વિકાસ પામતી બુદ્ધિ, પ્રતિભા.

વપ્ર=ક્યારો.

ભક્ત=જલનિર્ગમ, નહેર.

વિશદપ્રતિમાનવપ્રભક્ત=નિર્મલ પ્રતિભાના ક્યારા તેમજ નહેરો છે જેને વિષે એવું.

અવત્ (ધા० અવ)=રક્ષણ કરનાર, બચાવનાર.

ત્રિજગત્=ત્રૈલોક્યને.

ભવકાન્તારં=સંસારરૂપી વનને.

વિશત્ (ધા० વિશ)=પ્રવેશ કરતું.

પ્રતિ=પ્રતિફલતાવાચક અવ્યય.

મા=તેજ.

અપ્રતિમાનવપ્રભં=પ્રતિફલતારહિત છે તેજ તેમજ નવીન પ્રજા જેની એવું.

ગમ=આલાપક, સદૃશ પાઠ, આલાપો.

ગમવત્=આલાપકથી યુક્ત.

શ્લોકાર્થ

જિન-શાસનનો વિજય—

“ નિર્મલ પ્રતિભાના ક્યારાઓ અને નહેરો છે જેને વિષે એવા સંસારરૂપી અરણ્યમાં પ્રવેશ કરતા ત્રિજીવનનું રક્ષણ કરનાર, તથા વળી અસાધારણ છે તેજ તેમજ નૂતન પ્રજા જેની એવું તથા વળી આલાપકથી યુક્ત એવું જૈન શાસન જયવંતું વર્તે છે.”—૮૩

૧ અથ વિગ્રહશ્રિન્તનીયઃ । મા ચ નવપ્રમા વૈલ્ચનયોઃ સમાહારો માનવપ્રભં, અપ્રતિસ્પર્દિ માનવપ્રભં વચ્ચેતિ સમાસઃ, અન્યથા માશબ્દસ્ય હ્રસ્વતાપત્તિઃ ।

૨ આ સંબંધમાં જુઓ સ્તુતિ-ચતુર્વિંશતિકા (૫૦ ૪૧).

સ્પષ્ટીકરણ

ભા અને પ્રભામાં શું ફેર ?—

એવો સહજ પ્રશ્ન ઉપસ્થિત થાય છે કે શું ભા અને પ્રભામાં કંઈ ફેર છે કે ભૂલથીજ આવો ઉલ્લેખ થઇ ગયો છે? આ પ્રશ્નનો વિચાર કરીએ તે પૂર્વે એ નિવેદન કરવું અસ્થાને નહિ ગણાય કે જમ્બૂદ્વીપ-પ્રજ્ઞાસિના ૪૩મા સૂત્રમાંના 'જણં ત્વિજાં' યાદ ઉપરથી 'જય અને વિજયમાં ભિન્નતાનું સૂચન થાય છે.

આ ઉપરથી જોઈ શકાય છે કે ભા અને પ્રભામાં ફરક હોવો જોઈએ અને 'ગોબદ્વીવર્ધ' ન્યાય પ્રમાણે તે એ છે કે 'ભા' એટલે 'તેજ' અને 'પ્રભા' એટલે 'વિશિષ્ટ તેજ.'

અન્નસાદેવ્યાઃ સ્તુતિઃ—

સાઽચ્છુતાઽવ્યાદ્ ગૌરી-

હ વાજિના યાતિ યા નમસ્યન્તી ।

દ્વૈષમસિકાર્મકજિતા-

ઽહવા જિના યાતિયાનમસ્યન્તી ॥ ૮૪ ॥ ૨૧ ॥

—ગીતિઃ

ટીકા

ગૌરી વર્ણેન । વાજિના-અશ્વેન યાતિ-ગચ્છતિ । યા નમસ્યન્તી-નમસ્કુર્વાળા જિનાય । દ્વૈષં અતિયાનં-અતિપ્રયાણં યા અસ્યન્તી-ક્ષિપન્તી । અસિકાર્મકાભ્યાં જિતઃ સક્કામો યયા સા ॥ ૮૪ ॥

અન્વયઃ

યા અસિ-કાર્મક-જિત-આહવા દ્વૈષં અતિ-યાનં અસ્યન્તી જિનાય નમસ્યન્તી इह વાજિના યાતિ, સા ગૌરી 'અચ્છુતા' અવ્યાદ્ ।

શીઘ્ર-દાર્થ

અચ્છુતા=અચ્છુતા (દેવી).

વાજિના (મૂ. વાજિન)=અશ્વ વડે, ઘોડા વડે.

યાતિ (ધા. યા)=જાય છે.

નમસ્યન્તાં (ધા. નમ)=પૂજતી, નમતી.

દ્વૈષં (મૂ. દૈષ)=શત્રુના સંબંધી.

કાર્મક=ધનુષ્ય.

આહવા=સંગ્રામ, યુદ્ધ.

અસિકાર્મકજિતાહવા=પ્રશ્ન અને ધનુષ્ય વડે
જીત્યાં છે યુદ્ધો જેણે એવી.

જિનાય (મૂ. જિન)=તીર્થંકરને.

યાન=પ્રયાણ.

અતિયાનં=મોટા પ્રયાણને.

અસ્યન્તી (ધા. અસ)=દૂર ફેંકતી.

૧ જય અને વિજય વચ્ચે રહેલા તફાવતના સંબંધમાં જમ્બૂદ્વીપ-પ્રજ્ઞાસિની શ્રીહીરસૂરિકૃત વૃત્તિમાં નીચે મુજબ ઉલ્લેખ મળી આવે છે:—

“ જયઃ સામાન્યતઃ ઉપદ્રવાદિવિષયઃ, વિજયઃ સ્વ પુત્ર વિશિષ્ટતરઃ પ્રથમપરવક્રમર્દનસમુદ્ભવઃ. ”

अथर्वाङ्ग

विशेषाकारिकायाम् -

अथर्वाङ्गं त्रिदशं त्रययात्रयां चतुर्भुजं महापादायुधविष्णुका
मन्दकादियुतचामकम् चेति ।

શ્લોકાર્થ

અચ્છુષ્મા દેવીની સ્તુતિ—

“જેણે ખડ્ગ અને ધનુષ્ય વડે યુદ્ધોમાં જીત મેળવી છે તેમજ શત્રુ-વિષયક મહાપ્રયાણને દૂર ફેંકતી (અર્થાત્ તેનો નાશ કરી તેને સ્તબ્ધ કરતી) થકી જિનને નમતી એવી જ (દેવી) આ જગત્માં અથ ઉપર સ્વારી કરે છે, તે ગૌરવણી અચ્છુષ્મા (દેવી) (હે બન્યો ! તમારું) રક્ષણ કરો.”—૮૪

સ્પષ્ટીકરણ

અચ્છુષ્મા દેવીનું સ્વરૂપ—

‘પાપનો સ્પર્શ નથી જેને તે’ ‘અચ્છુષ્મા’ એવા ઋતુપત્તિ-અર્થવાળી આ અચ્છુષ્મા પણ એક વિદ્યા-દેવી છે. અચ્છુષ્મા એનું નામાન્તર હોય એમ લાગે છે. આ અચ્છુષ્મા દેવીનો વર્ણ સુવર્ણસમાન છે. તેના હાથમાં ધનુષ્ય, બાણ, ખડ્ગ અને હાલ (અથવા બાથો) એ ચાર આયુધો છે. વિશેષમાં એને અશ્વનું વાહન છે. તેનું સ્વરૂપ આચાર-દિનકર પ્રમાણે નીચે મુજબ છે:—

“સવ્યપાણે તકાર્મુકસ્ફરા-

ન્યસ્ફુરતિ શિશોસ્ત્રજ્જ્વારિણી ।

વિદ્યુદામતનુરભવા ના-

ઽચ્છુષ્તિકા મગધતી દક્ષાતુ શમ્ ॥”—૨થોક્તતા

—પત્રાંક ૧૬૨.

નિર્વાણ-કલિકામાં પણ આ વિદ્યા-દેવી વિષે ઉલ્લેખ છે. ત્યાં કહ્યું છે કે—

“તથા અચ્છુષ્માં તદ્વિદ્ધર્ણો તુરગવાહનાં ચતુર્ભુજાં સજ્જવાણયુતવક્ત્રિણકયાં ધનુઃશ્વેદકાન્વિતવામ-હસ્તાં ચેતિ” અર્થાત્ અચ્છુષ્મા દેવીનો વર્ણ વીજળાના જેવો છે અને ઘોડો એ એનું વાહન છે. વળી તેને ચાર હાથ છે. તેમાં તે જમણા બે હાથમાં ખડ્ગ અને બાણ રાખે છે, જ્યારે ડાબા બે હાથમાં ધનુષ્ય અને ખેટક ધારણ કરે છે.

૨૨ શ્રીનેમિજિનસ્તુતયઃ

અથ શ્રીનેમિનાથાયાભ્યર્ચના—

ચિરપરિચિતલક્ષ્મીં પ્રોજ્ઞય સિદ્ધૌ રતારા-

દમરસદશમર્ત્યાવર્જિતાં દેહિ 'નેમે' !

ભવજલધિનિમજ્જન્તુનિર્વ્યાજબન્ધો !

દમરસદશમર્ત્યા વર્જિતાં દેહિને મે ॥ ૮૫ ॥

—માલિની

ટીકા

દેહો વિદ્યતે યસ્યાસૌ દેહી તસ્મૈ । મે-મહ્યમ્ । દમે-ઇન્દ્રિયદમે રસા-પ્રધાના દર્શ-
દૃષ્ટિઃ સમ્યગ્ દર્શનં તાં દેહિ । તાં ચિરપરિચિતાં લક્ષ્મીં પ્રોજ્ઞય-ત્યક્ત્વા મોક્ષે રત ! આમ-
ન્નમ્ । આરાત્-દૂરવર્તિનીમ્ । અમરૈઃ સદૃશાઃ-તુલ્યાઃ । કે ? વાસુદેવાદયો મર્ત્યાસ્તે
આવર્જિતા-અનુકૂલીકૃતા યથા સા તામ્ । ભવજલધિનિમજ્જન્તૂનાં નિર્વ્યાજો-માયારહિતો
બન્ધુઃ હેઃ । અર્ત્યા વર્જિતાં-દુઃસ્વવર્જિતાં, દૃષ્ટેર્વિશેષણમ્ ॥ ૮૫ ॥

અન્વયઃ

આરાત્ અમર-સદૃશ-મર્ત્ય-આવર્જિતાં ચિર-પરિચિત-લક્ષ્મીં પ્રોજ્ઞય સિદ્ધૌ રત ! 'નેમે' ! ભવ-
જલધિ-નિમજ્જન્તુ-નિર્વ્યાજ-બન્ધો ! દેહિને મે અર્ત્યા વર્જિતાં દમ-રસ-દશાં દેહિ ।

શીર્ષકાર્થ

ચિર=લાંબા સમયની.

પરિચિત (ધા० વિ)=પરિચય પામેલી.

ચિરપરિચિતલક્ષ્મીં=લાંબા સમયના પરિચય વાળી
લક્ષ્મીને.

પ્રોજ્ઞય (ધા० ઝજ્ઞ)=ત્યજ દેહને, ત્યાગ કરીને.

રત ! (મૂ० રત)=હે આસક્ત !

આરાત્=દૂરથી.

સદૃશ=તુલ્ય, જેવા.

મર્ત્ય=માનવ.

આવર્જિત (ધા० વર્જ)=અનુકૂલ કરેલ.

અમરસદૃશમર્ત્યાવર્જિતાં=દેવતુલ્ય માનવોને અનુકૂલ
કરેલ છે જેણે એવી.

દેહિ (ધા० દા)=તું અર્પણ કર.

નેમે ! (મૂ० નેમિ)=હે નેમિ(નાથ) !

જલધિ=સમુદ્ર.

નિમજ્જન્તુ (ધા० મજ્જ)=ડૂબતો.

જન્તુ=જીવ, પ્રાણી.

નિર્=અભાવવાચક અન્યથ.

વ્યાજ=કપટ.

નિર્વ્યાજ=નિષ્કપટી, સાચા.

ભવજલાધનિમજ્જન્તુનિર્વ્યાજબન્ધો ! =હે સંસારરૂપ
સમુદ્રમાં ડૂબી જતા જીવોના નિષ્કપટી મિત્ર !

દમ=ઇન્દ્રિય-દમન, સંયમ.

રસ=પ્રધાન.

દમરસદૃશ=દમનને વિષે પ્રધાન દૃષ્ટિને, સમ્યક્ત્વને.

અર્ત્યા (મૂ० અર્તિ)=પીડાથી.

વર્જિતાં (મૂ० વર્જિત)=રહિત.

દેહિને (મૂ० દેહિન્)=શરીરધારી.

મે (મૂ० અસ્મદ્)=મને.

શ્લોકાર્થ

શ્રીનેમિનાથને પ્રાર્થના—

“દેવતુલ્ય માનવોને (અર્થાત્ 'વાસુદેવાદિકાને) અનુકૂલ કરી લીધા છે જો એવી તેમજ લાંબા સમયના પરિચયવાળી લક્ષ્મીને દૂરથી લજ્જા દબને મુક્તિને વિષે આસક્ત બનેલા હે (બાવીસમા તીર્થંકર) ! હે નેમિ(નાથ) ! હે સંસાર-સમુદ્રમાં દૂબી જતા જીવોને (સહાય કરવામાં) નિષ્કપટી મિત્ર(સમાન) ! દેહધારી એવા મને પીડાથી રહિત એવી (ઇન્દ્રિય-) દમનને વિષે પ્રધાન એવી દૃષ્ટિ (અર્થાત્ સમ્યક્ત્વ) તું અર્પણ કર.”—૮૫

✽ ✽ ✽ ✽

જિનવરાણાં સ્તુતિઃ—

વિદધદિહ યદાજ્ઞાં નિર્વૃતૌ શંમળીનાં

સુખનિરતનુતાનોઽનુત્તમાસ્તેઽમહાન્તઃ ।

દદતુ વિપુલભદ્રાં દ્રાગ્ જિનેન્દ્રાઃ શ્રિયં સ્વઃ—

સુખનિરતનુતા નોઽનુત્તમાસ્તે મહાન્તઃ ॥ ૮૬ ॥

—માલિની

ટીકા

યેષામાજ્ઞાં વિદધત્-કુર્વન્ નિર્વૃતૌ-મોક્ષે શં-સુખં તદેવ મળયસ્તેષાં સુખનિઃ-શોભ-
નખનિઃ સન્ । અતનુઃ-મહાન્ તાનો યસ્ય સ હૃત્પ્રમાણઃ સન્ આસ્તે-તિષ્ઠતિ । કથં ?
અનુત્તં-અપ્રેરિતમ્ । મહાનાં-ઉત્સવાનાં અન્તો ન વિદ્યતે યસ્ય સઃ । સ્વર્ગસુખેષુ નિરતા-
આસક્તા ન્દ્રાદયસ્તૈર્નુતાઃ । અનુત્તમાઃ-પ્રધાનાઃ । મહાન્તો-મહાપુરુષાસ્તે જિનેન્દ્રાઃ ।
નઃ-અસ્મભ્યમ્ ॥ ૮૬ ॥

અન્વયઃ

યદ્-આજ્ઞાં હહ વિદધત્ (પ્રાણી) શં-મળીનાં સુ-ખનિઃ (સન્) અ-તનુ-તાનઃ (સન્) નિર્વૃતૌ
અ-નુત્તં આસ્તે, અ-મહ-અન્તઃ (વર્તતે ચ), તે સ્વદ્-સુખ-નિરત-નુતાઃ અનુત્તમાઃ મહાન્તઃ જિનેન્દ્રાઃ
નઃ વિપુલ-ભદ્રાં ભિયં દ્રાગ્ દદતુ ।

૧ આ સંબંધમાં જુઓ વીર-ભક્તામર (૫૦ ૫).

૨ આ તીર્થંકરની સ્થૂળ રૂપરેખા સ્તુતિ-અનુવિંશતિકા (૫૦ ૨૫૮)માં આલેખવામાં આવી છે.

શબ્દાર્થ

નિવધત્ (ધાં ધા)=આચરણ કરનારો.

આજ્ઞા=શાસન, હુકમ.

યદાજ્ઞાં=જેની આજ્ઞાને.

નિર્વૃત્તૌ (મૂં નિવૃત્તિ)=ઓક્ષને વિષે.

સુખમણિ (મૂં શં+મણિ)=સુખરૂપ રત્નોની.

જ્ઞાનિ=ખાણ.

સુજ્ઞાનિ=શોભનીય ખાણ.

તત્તુ=અદ્ય.

અતતુતાનઃ=અનદ્ય છે વિસ્તાર જેનો એવો.

અનુત્તં=અપ્રેરિતપણે.

અમહાન્તઃ=અવિદ્યમાન છે ઉત્સવોનો અંત જેને વિષે એવા.

વિપુલ=વિશાળ.

મદ્ર=કલ્યાણ.

વિપુલમદ્રાં=વિશાળ છે કલ્યાણ જેમાં એવી.

જિનેન્દ્રાઃ (મૂં જિનેન્દ્ર)=જિનવરો.

સ્વર્=સ્વર્ગ.

નિ=અત્યંતવાચક અન્યથ.

રત=આસક્ત.

નુત (ધાં નું)=સ્તુતિ કરાયેલા.

સ્વઃસુખનિવૃત્તતાઃ=સ્વર્ગના સુખમાં અત્યંત આસક્ત એવા (દેવો) વડે સ્તુતિ કરાયેલાં.

અનુત્તમાઃ (મૂં અનુત્તમ)=સર્વોત્તમ.

મહાન્તઃ (મૂં મહત્)=મોટા.

શ્લોકાર્થ

જિનેન્દ્રોની સ્તુતિ—

“જેમની આજ્ઞાનું અત્ર આચરણ કરનારો (અર્થાત્ જેમના આદેશ પ્રમાણે વર્તન કરનારો પ્રાણી) સુખરૂપ રત્નોની સુશોભિત ખાણ થયો થકા મોટા વિસ્તારવાળો (અર્થાત્ ઓછામાં ઓછી ખત્રીસ આંગળની અવગાહનાવાળો) ખની મોક્ષમાં અપ્રેરિતપણે રહે છે તેમજ અખંડિત મહોત્સવોને મોગવે છે, તે, સ્વર્ગના સુખમાં રચી પચી રહેનારા (સુરો) વડે સ્તુતિ કરાયેલા એવા, વળી સર્વોત્તમ, તેમજ મહત્વશાળી એવા જિનવરો અમને અત્યંત કલ્યાણકારી લક્ષ્મી સત્વર અર્પો.”—૮૬

✽ ✽ ✽ ✽

જિનસંજ્ઞાન્તસ્મરણ—

કૃતઃપ્રતિભાક્ષિઃસ્તરુમ્મૃત્યુદોષં

પરમંતસમાનં માનસં પાતકાન્તમ્ ।

પ્રતિ દૃઢરુચિ કૃત્વા શાસનં જૈનચન્દ્રં

પરમંતસમાનં માનસં પાત કાન્તમ્ ॥ ૮૭ ॥

—માલિની

ટીકા

શાસનં માનસં પાત-રક્ષત ઇતિ ક્રિયા । કિં કૃત્વા ? માનસં-ચિત્તં પ્રતિ દૃઢા રુચિ-ર્યસ્ય તત્ પ્રોચ્છં કૃત્વા કૃતાઃ શોભના મતિબલન દ્વયો યેન તત્ એવંવિધં ચ તત્ અસ્ત-રુપમૃત્યુદોષં ચ તતઃ કર્મધારયઃ । પરમં-પ્રધાનં ઋતં-સત્યં ચ તત્ પરમત્યય પાતકાના-મન્તો વાસિન્તાઃ ॥ ૮૭ ॥

અન્વયઃ

માનસં પ્રતિ દૃઢ-રુચિ કૃત્વા, કૃત-સુમતિ-વલ-ક્રાદિ-ધ્વસ્ત-રજ-મૃત્યુ-દોષં, અમૃત-સમાનં, પરં વાતક-અન્તં, પરમં કૃત-સ-માનં કાન્તં જૈનચન્દ્રં શાસનં માનસં પાત ।

શબ્દાર્થ

ક્રાદિ=સંપત્તિ.

ધ્વસ્ત (ધાં વ્વં)=નષ્ટ કરેલ.

મૃત્યુ=મરણ.

કૃત માત્રબલક્રિધ્વસ્તરજમૃત્યુ દોષં=(અર્પણ) કર્યા છે સુયુદ્ધિ, સુપરાક્રમ અને સુસંપત્તિ જેણે એવા તેમજ નાશ કર્યો છે રોગ અને મરણરૂપ દોષોનો જેણે એવા.

અમૃત=મુધા, અમૃત.

અમૃતસમાનં=અમૃતના જેવા.

માનસં (મૂં માનસ)=મન.

વાતક=પાપ.

વાતકાન્તં=પાપનો અન્ત છે જેને વિષે એવા.

દૃઢ=તીવ્ર.

રુચિ=અભિલાષા, ધૃષ્ટા.

દૃઢરુચિ=તીવ્ર અભિલાષાવાળું.

કૃત્વા (ધાં કૃ)=કરીને.

શાસનં (મૂં શાસન)=શાસનને.

જૈનચન્દ્રં=જિન-ચન્દ્રના સંબંધી.

માન=સત્કાર, સંમાન.

કૃતસમાનં=સત્ય તેમજ સંમાનયુક્ત.

માનસં (મૂં માનસ)=માનસ (સરોવર).

પાત (ધાં પા)=તમે રક્ષણ કરો.

કાન્તં (મૂં કાન્ત)=મનોહર.

શ્લોકાર્થ

જિન-સિદ્ધાન્તનું સ્મરણ—

“(અર્પણ) કર્યા છે સુયુદ્ધિ, સુપરાક્રમ, અને સુસંપત્તિ જેણે એવા, તેમજ વિનાશ કર્યો છે રોગ અને મરણરૂપ દોષોનો [અથવા રોગ, મરણ અને અપરાધનો] જેણે એવા, વળી સુધાસમાન (પ્રીતિકર), તથા વળી પાપનો અત્યંત અંત આણનારા, તેમજ ઉત્કૃષ્ટ, ‘સત્ય તથા સંમાનયુક્ત અને વળી મનોહર એવા જિન-ચન્દ્રવિષયક શાસનરૂપી માનસ સરોવરનું (હે ભવ્ય જનો!) તમે મનમાં તીવ્ર ઉત્કણ્ણા ધારણ કરીને (અર્થાત્ તીવ્ર અભિલાષાપૂર્વક) રક્ષણ કરો.—૮૭

અમ્બાદેવ્યાઃ સ્તુતિઃ—

જિનવચાસે કૃતાસ્થા સંશ્રિતા કમ્રમાઘ્રં

સદ્દિતઃ મનસ્કં વિવ્યસૌદામનાં રુ ॥

દિશ સતત ‘મમ્બા’ રૂતિપુષ્પાત્મકં નઃ

સમુદિતઃ મનસ્કં વિવ્યસૌ દામ નાં રુ ॥ ૮૮ ॥ ૨૨ ॥

—માલિની

ટીકા

અસૌ અમ્બા દેવતા વિવિ-વલોકે । મૃતયઃ-સ-અય દવ-અપામિ આત્મા-યસ્ય તત્ । દામ-અક્ । નઃ-અસ્મભ્યં દિશતુ । કચ્ચં-કર-નીચં આર્ચં-ચૂતં સંશ્રિતા । સ-દિતા-દક્ષા-તાઃ । મનસઃ-અપાણે યાસ્મે-દાક્ષિ તત્ । દિવ્યા સૌ-રામની-વિદ્યુત તદ્વત રુક્-દીપ્તિર્યસ્યાઃ સા । સ-દિતા-સહર્ષાઃ સુમનસઃ-સમ્યગ્ દયા યસ્મિ-દામદાને તત્, હૃદં ક્રિયાવિશેષણમ્ । અપગતા રુજો-રોગા યસ્માદ્ દાક્ષસ્ત ॥ ૮૮ ॥

અન્વયઃ

જિન-વચસિ કૃત-આસ્થા, કચ્ચં આર્ચં સંશ્રિતા, દિવ્ય-સૌરામની-રુક્, અસૌ 'અમ્બા' સમુદિત-સુમનસ્કં, દિવિ મૃતિ-પુષ્પ-આત્મકં, નિદ-અય દામ સ-મુદિત-સુ-મનસ્કં નઃ સતતં દિશતુ ।

શીખરાર્થ

જિનવચસિ=તીર્થકરના વચનમાં.

આસ્થા=શ્રદ્ધા, આકીન.

કૃતાસ્થા=કરી છે શ્રદ્ધા જેણે એવી.

સંશ્રિતા (ધાં શ્રિ)=આશ્રય કરેલી, આશ્રીને રહેલી.

કચ્ચં (મૂં કચ)=મનોમોહક, કમનીય.

આર્ચં (મૂં આર્ચ)=આગ્રહ, આગ્રાને.

સમુદિત (ધાં દ)=એકત્રિત કરેલ.

સુમનસ=પુષ્પ, હસુમ.

સમુદિતસુમનસ્કં=એકત્રિત કરેલ છે હસુમો જેને વિષે એવી.

સૌરામની=વિદ્યુત, વીજળી.

દિવ્યસૌરામનાં=દિવ્ય વીજળીના જેવી પ્રભા છે જેની એવી.

દિશતુ (ધાં દિશ)=અર્પો.

સતતં=સર્વદા, હમેશાં.

અમ્બા=અમ્બા (દેવી).

મૃતિપુષ્પાત્મકં=આબાદીરૂપ ફૂલો છે જેનું એવી.

નઃ (મૂં અસ્મદ્)=અમને.

મુદિત=હર્ષ.

સમુદિત=હર્ષિત.

સુમનસ=સમ્યગ્-દૃષ્ટિ.

સમુદિતસુમનસ્કં=સમ્યગ્-દૃષ્ટિ હર્ષ પામે તેવી રીતે.

અસૌ (મૂં. અદસ)=આ.

દામ (મૂં દામન્)=માલા.

નીરુક્=નષ્ટ થયો છે રોગ જેનાથી એવી.

શ્લોકાર્થ

અમ્બા દેવીની સ્તુતિ—

“ જિન-વચનને વિષે શ્રદ્ધાળુ એવી તથા મનોમોહક આગ્રહના આશ્રય લીધેલી, દિવ્ય વિદ્યુતના જેવી પ્રભા છે જેની એવી આ અમ્બા (દેવી) એકત્રિત થયેલાં છે પુષ્પો જેમાં એવી, તેમજ સ્વર્ગવિષયક અબ્યુદયરૂપ હસુમો છે સ્વરૂપ જેનું એવી તથા વળી નષ્ટ થયા છે રોગો જેનાથી એવી માલા સમ્યગ્-દૃષ્ટિ આનંદ પામે તેવી રીતે અમને સર્વદા સમર્પો. ”—૮૮

સ્પષ્ટીકરણ

અમ્બા દેવીની સ્તુતિ પરત્વે વિચાર—

આત્માર સુધી તો ઠવિરાજે શ્રુત-દેવતા અને વિદ્યા-દેવીઓની સ્તુતિ કરી છે, પરંતુ આ પદ્યમાં તો તેમણે આસન-દેવીની સ્તુતિ કરી છે, કેમકે 'અમ્બા' એ તો બાવીસમા તીર્થકર

विष्णोर्नामैव साधनम्—

नामस्मिन्नेव श्रीपि मधुसूदनाय नमः । विष्णोर्नामैव साधनम् । दत्तवत्पुत्रो
 विह्वलपुत्रो नन्दवत्पुत्रो मातुलवत्पुत्रो बालवत्पुत्रो वृद्धवत्पुत्रो नृपवत्पुत्रो
 इति चेत् ।

શ્રીનેમિનાથની શાસન-દેવીનું નામ છે. અત્ર પ્રશ્ન એ ઉપસ્થિત થાય છે કે આ કાવ્યમાં સોમે સોળ વિદ્યા-દેવીઓની સ્તુતિ પૂર્ણ કરવાની વાત તો કોરે મૂકી એકાએક કવીશ્વરે શાસન-દેવતાની કેમ સ્તુતિ કરી છે ?

અમ્મા દેવીનું સ્વરૂપ—

અમ્મા દેવીના સંબંધમાં ઘણું સ્થલે ઉલ્લેખ મળી આવે છે. ઉજ્જયન્ત-સ્તવમાં એના સંબંધમાં કહ્યું છે કે—

“ સિંહયાના હેમવર્ણા, સિદ્ધબુદ્ધસુતાન્વિતા ।
કમ્પાન્નલુમ્બિભૃત્પાણિ-રત્નામ્બા સન્નવિમ્મદ્દત્ । ”

—૧૩ મું પદ.

આચાર-દિનકરમાં નીચે મુજબ ઉલ્લેખ છે:—

“ સિંહારુઢા કનકતનુરુગ્ વેદબાહુશ્ચ વામે
હસ્તદન્ત્રેડકુશતનુભુવૌ ચિમ્નતિ દક્ષિણેડત્ર ।
પાશામ્બાલી સકલજગતાં રક્ષણૈકાર્દ્રચિત્તા
દેવ્યમ્બા નઃ પ્રદિશતુ સમસ્તાઘવિધ્વંસમાશુ ॥ ”

નિર્વાણ-કલિકામાંથી પણ આ દેવીના સંબંધી માહિતી મળી શકે છે, પરંતુ ત્યાં આ દેવીનું નામ ‘કૂષ્માણ્ડી’ હોવાનો ઉલ્લેખ છે. આ રહ્યો તે ઉલ્લેખ:—

“ તસ્મિન્નેવ તીર્થે સમુત્પન્નાં કૂષ્માણ્ડીં દેવીં કનકવર્ણીં સિંહવાહનાં માતુલિજ્જપાશા કદાલેખ-
કરાં પુત્રાકુશાન્વિતવામકરાં ચેતિ. ”

અર્થાત્-તેજ (ખાવીસમા તીર્થકરના) તીર્થને વિષે ઉત્પન્ન થયેલી કૂષ્માણ્ડી દેવીનો વર્ણ સુવર્ણના સમાન છે અને સિંહ એ એનું વાહન છે. એને ચાર હાથ છે. એના જમણા બે હાથ ખીજોરા અને પાશથી અલંકૃત છે, જ્યારે એના ડાબા બે હાથ પુત્રો અને અંકુશ વડે વિભૂષિત છે. આ દેવીના પૂર્વ ભવની માહિતી અમ્બિકાદેવીકથામાંથી મળી શકે તેમ હોવાથી અત્ર એ કથા અનુવાદસહિત નીચે મુજબ આપવામાં આવે છે:—

અમ્બિકાદેવીકલ્પ:

સિંરિહજ્જયન્ત(ગિરિ)સિહરસેહરં પળમિઝ્ઞ નેમિજિણં ।

કોહંહિદેવિકલ્પં, લિહામિ બુદ્ધોવણસાઓ ॥—અજ્ઞા

અર્થ ‘સુરદ્વા’વિસયે ધળકળયસંપયજણસમિદ્ધં ‘કોહીનારં’ નામ નયરં । તત્થ ‘સોમો’ નામ રિદ્ધિ-
સમિદ્ધો છક્કમ્પરાયણો બેયાગમપારગમો વંમણો હુત્થા । તસ્સ ઘરિણી ‘અંબિણી’ નામ મહ્ગ્ગસીલાલંક-

૧ આ નામાન્તર છે એ વાતની અમ્બિકાદેવીકથા પણ સાક્ષી પૂરે છે.

૨ છાયા—

ઝી‘ડજ્જયન્ત’(ગિરિ)સિહરસેહરં પ્રળમ્ય ‘નેમિ’જિવન્ ।

‘કોહંહિ’ દેવીકલ્પં લિહામિ બુદ્ધોવણસાત્ ॥

અર્થ ‘સૌરાષ્ટ્ર’વિષયે ધળકળકલ્પવાજનસદ્ધરં ‘કોહીનારં’ નામ નયરન્ । કવ્વ ‘સોમો’ નામ રિદ્ધિસમુદ્ધઃ
વદ્ધકમ્પરાયણો વેદ્ધમપારગમો આજ્ઞાવઃ આસીત્ । તસ્સ ગૃહિણી ‘અમ્બિકા’ નામ મહ્ગ્ગસીલાલંકરણી

रभूसिखसरीरा आसि । तेसिं विसयसुहमणुहवंताणं उप्पन्ना दुवे पुत्ता—पढमो सिद्धो बीओ बुद्धुत्ति । अन्नया समागए पिररपक्खे भट्टसोमेणं निमंतिआ वंभणा सद्धदिणे । कत्थवि ते वेयमुच्चारन्ति, कत्थवि आढवन्ति पिण्डपयाणं, कत्थवि होमं करिंति वइसदेवं च । सम्पाडिआ सालि-दालि-वंजण-पक्कन्न-भेअ-खीर-खण्डपमुहा जेमणा । अवि(अंवि)णीए अ सासुआ ण्हाणं काउं पयट्ठा । तम्मि अवसरे एगो साहू मासोववासपारणए भिक्खट्ठा संपत्तो । तं पलोइत्ता हरिसभरनिम्भरपुलइअंगी उट्ठिआ अंविणी । पडि-ल्लामिओ तीए मुणिवरो भत्तिबहुमाणपुव्वं अहापवित्तेहिं भत्तपाणेहिं । जाव गहिअभिक्खो साहू बलि-ओ ताव सासुआवि ण्हाऊण रसवईठाणमागया । न पिच्छइ पढमसिहं । तओ तीए कुविआए पुट्ठा बहुआ । तीए जहट्टिए वुत्ते अंवाडिआ सा अज्जए—हा पावे किमेयं तए कयं ? अज्जवि देवया न पूहआ, अज्जवि न भुंजाविआ विप्पा, अज्जवि न भरिआइं पिंडाइं, अगगसिहा तए किमत्थं साहुणो दिन्ना ? । तओ तीए भणिओ सव्वोवि वइअरो सोमभट्टस्स । तेण संरुट्ठेण अप्पच्छंदिअत्ति निष्का-लिआ गिहाओ । सा परिभवदूमिआ सिद्धं करंगुलीए धरित्ता बुद्धं च कडीए चडावित्ता चलिआ नयराओ बाहिं । पंथे तिसाभिभूएहिं दारएहिं जलं मग्गिआ । जाव सा अंमुजलपुन्नलोअणा संवुत्ता ताव पुरओ ठिअं सुक्कसरोवरं तिस्सा अणग्घेणं सीलमाहप्पेणं तक्खणं जलपूरिअं जायं । पाइआ दोन्नि सीअलं नीरं । तओ छुहिएहिं भोअणं मग्गिआ बालएहिं । पुरओ सुक्कसहयारतरू तक्खणं फलिओ । दिन्नाइं फलाइं अंविणीए तेसिं, जाया ते सुत्था । जाव सा चूअच्छायाए वीसमइ ताव जं जायं तं निसामेह—जं तीए बालयाइं पढमं जेमाविआ तेसिं भुत्ततरं पत्तलीओ तीए बाहिं उज्झि-आओ आसि ताओ सीलमाहप्पाकंपिअमणाए स्नासनदेवयाए सोवन्नकच्चोलयरूवाओ कयाओ । जे अ उच्छिट्टसिक्खकणा भूमीए पडिआ ते मुत्तिआइं संपाइआइं । अगगसिहा य सिहरेसु तहेव दंसिआ । एअमच्चुअं सासुए दट्ठण निवेइअं ‘सोम’विप्पस्स । सिद्धं(ट्ठं) च जहा—वच्छ ! सुलक्खणा पइव्वया

आसीत् । तयोर्विषयसुखमनुभवतोः उत्पन्नो द्वौ पुत्रौ—प्रथमः ‘सिद्धः’ द्वितीयो ‘बुद्ध’ इति । अन्यदा समागते पितृपक्षे ‘सोम’भट्टेन निमन्त्रिताः ब्राह्मणाः श्राद्धदिने । कुत्रचित् ते वेदमुच्चारयन्ति, कुत्रचित् भारभन्ते पिण्डप्रदानं, कुत्रचित् होमं कुर्वन्ति वैश्वदेवं च । सम्पादितानि शालि-दालि-व्यञ्जन-पक्वान्न-भेद-क्षीर-खण्डप्रमुखानि जेमनानि । ‘अभिक्या’-याश्च श्वश्रूः स्नानं कर्तुं प्रवृत्ताः । तस्मिन्नावसरे एकः साधुः मासोपवासपारणके शिक्षार्थं संप्राप्तः । तं प्रलोक्य हर्षभर-निर्भरपुलकितार्त्तज्ञी उर्यिता ‘अभिक्या’ । प्रतिलामितस्तया मुनिवरो भक्तिबहुमानपूर्वं यथाप्रवृत्तैर्भक्तपानैः । यावद् गृहीत-भिक्षाः साधुः बलितः तावत् श्वश्रूरपि स्नात्वा रसवतीस्थानमागता । न प्रेक्षते प्रथमशिक्षाम् । ततस्तया कुपितया पृष्टा बभूव । तया यथास्थिते उक्ते तिरस्कृता सा आर्यया (श्वश्रवा)—हा पापे ! किमेतत् त्वया कृतं ? अद्यापि देवता न पूजिता, अद्यापि न भोजिता विप्राः, अद्यापि न भरिताः पिण्डाः, अग्रशिखा त्वया किमर्थं साधवे दत्ता ? । ततस्तया भणितः सर्वोऽपि व्यतिकरः ‘सोम’भट्टस्य । तेन संरुष्टेन आत्मच्छंदिकेति निष्कासिता गृहात्, सा परिभवदूना ‘सिद्धं, करारुक्क्यां धृत्वा ‘बुद्धं’ च कठ्यां आरोप्य चलिता नगराद् बहिः । पथि तृषामिभूताभ्यां दारकाभ्यां जलं मार्गिता । बाधत् सा अंमुजलपुन्नलोअणा संवृत्ता, तावत् पुरतः स्थितं शुक्कसरोवरं तस्याः अनर्घेण शीलमाहात्म्येन तत्क्षणं जलपूरितं जातम् । पाथितौ द्वौ शीतलं नीरम् । ततः क्षुधिताभ्यां भोजनं मार्गिता बालकाभ्याम् । पुरतः शुक्कसहकारतरुः तत्-क्षणं फलितः । दत्तानि फलानि अभिक्कया तयोः, जातौ तौ सुस्थौ । यावत् सा चूतच्छायायां विश्रामयति तावद् यद् जातं तद् निशामयत—यत् तया बालकादयः प्रथमं जेमिताः, तेषां भुक्तोत्तरं पन्नारूपः तया बहिः उज्झिताः आसीरन्, ताः बीलमाहात्म्याकम्पितमनसा स्नासनदेवतया सौवर्णकच्चोलकरूपाः कृताः, (ये) उच्छिट्टसिक्खकणाः भूमौ पतिताः ते मौक्तिकानि संपादितानि अगगसिहा च सिहरेषु दर्शिता । एतदद्भुतं श्रम्या इष्टा निवेदितं ‘सोम’विप्रस्य, सिद्धं च

य एषा वहू, ता पञ्चाणेहि एअं कुलहरंति जणणीपेरिओ पच्छायावानलडङ्गंतमाणसो गओ बहुयं बालेउं 'सोम'भट्टो । तीए पिट्टओ आगच्छन्तं दिअवरं निअवरं दट्ठूण दिसाओ पलोइआओ । दिट्ठओ अग्गओ मग्गकूवओ । तओ जिणवरं मणे अणुसरिऊण सुपत्तदाणं अणुमोअंतीए अप्पा कूवंमि झंपाविओ । सुह-ज्झवसाणेण पाणे चइऊण उत्पन्ना कोहंडविमाणे सोहम्मकप्पहिट्ठे चउहिं जोअणेहिं अंबीअदेवी नाम महड्डिआ देवी । विमाणनामेणं कोहंडीवि भन्नइ । 'सोम'भट्टेणवि तीसे महासईए कूवे पडणं दट्ठुं अप्पा तत्थेव झंपाविओ । सो अ मरिऊण तत्थेव जाओ देवो । आभिओगिअकम्मणा सिंहरूवं विउ-व्वित्ता तीए चेव वाहणं जाओ । अन्ने भणंति—'अंबिणी' 'रेवय'सिहराओ अप्पाणं झंपावित्ता तप्पिट्टओ 'सोम'भट्टोवि तहेव मओ । सेसं तं चेव । सा य भगवई । चउव्भुआ दाहिणहत्थेसु अंबलुंवि पासं च धारेइ, वामहत्थेसु पुण पुत्तं अंकुसं च धारेइ । उत्तत्तकणयसवणणं च वणणसुव्वहइ सरीरे । सिरि'नेमि'-नाहस्स सासनदेवयत्ति निवसइ 'रेवइ'गिरिसिहरे । मउड-कुंडल-मुत्ताहलहार-रयणकंकण-नेउराइस-व्वंगीणाभरणरमणिज्जा पूरेइ सम्मदिट्ठीण मनोरहे, निवारेइ विघसंघायं । तीए मंतमंडलाईणि आ-रोहिताणं भविआणं दीसंति अणेगरूवाओ रिद्धिसिद्धीओ, न पहवंति भूअ-पिसाय-साइणी-विसम-ग्गहा, संपजंति पुत्त-कलत्त-मित्त-धण-धन्न-रज्ज-सिरिओ चि ।

अंबिआमंता इमे—

वयवीअसकुलकुल—जलहरिहयअकंतपेआइं ।

पणइणिवायावसिओ, अंबिअदेवीइ अहमंतो ॥ १ ॥—अज्जा

धुवभुवणदेवि संबुद्धिपासअंकुसतिलोअपंचसरा ।

णहसिहिकुलकलअज्झासियमायपरपणामपयं ॥ २ ॥ ,,

वागुव्वभवं तिलोअं, पाससिणीहाउ तइअवन्नस्स ।

कूहंडअंबिआए, नमु चि आराहणामंतो ॥ ३ ॥ ,,

यथा—वत्स ! सुलक्षणा पतिव्रता च एषा वधूः, तस्मात् प्रत्यानय एतां कुलगृहं इति जननीप्रेरितः पश्चात्तापानलडङ्गमानमानसो गतो वधूकां बालयितुं 'सोम'भट्टः । तथा पृष्ठतः आगच्छन्तं द्विजवरं निजवरं दट्ठा दिशः प्रलोकिताः, इष्टः अग्रतः मार्गकूपकः, ततो जिनवरं मनसि अनुस्मृत्य सुपात्रदानं अनुमोदयन्त्या आत्मा कूपे प्रक्षिप्तः । शुभाच्य-वसानेन प्राणान् त्यक्त्वा उत्पन्ना 'कोहण्ड'विमाने सौधर्मकल्पस्याधस्तात् चतुर्भिर्योजनैः 'अम्बिका'देवी नाम महर्द्धिका देवी । विमाननाम्ना कोहण्डी अपि भण्यते । 'सोम'भट्टेनापि तस्या महासत्याः कूपे पतनं दट्ठा आत्मा तत्रैव संक्षिप्तः । स च मृत्वा तत्रैव जातो देवः, आभियोगिककर्मणा सिंहरूपं* विकुर्व्य तस्या एव वाहनं जातः । अन्ये भणन्ति— 'अम्बिका' 'देवत'शिखरात् आत्मानं क्षिप्त्वा तत्पृष्ठतः 'सोम'भट्टोऽपि तथैव मृतः, शेषं तदेव । सा च भगवती चतुर्भुजा दक्षिणहस्तयोः आभ्रलुम्बिं पाशं च धारयति, वामहस्तयोः पुनः पुत्रं अंकुशं च धारयति, उत्तत्तकनकसवणं च वर्णमुद्रहति शरीरे, श्री'नेमि'नाथस्य शासनदेवता इति निवसति 'रेवत'गिरि-शिखरे, मुकुट-कुण्डल-मुक्ताफलहार-रत्नकङ्कण-नूपुरादिसर्वाङ्गीणाभरणरमणीया पूरयति सम्यग्दष्टीनां मनोरथान्, निवा-रयति विघ्नसंघातम् । तथा मन्त्रमण्डलादीनि आरुह्य भव्यानां दीयन्ते अनेकरूपा ऋद्धिसिद्धयः, न प्रभवन्ति भूतपि-शाचशाकिनीविषमग्रहाः, संपद्यन्ते पुत्रकलत्रमित्रधनभान्वराज्यश्रिय इति । अम्बिकामन्त्रा इमे (आम्नायाभावात् अन्यत्रत्यभावाच्च न प्रतिसंस्कृताः) ।

एवं अन्नेऽपि अंबादेवीमंता अप्पररक्खाविसया सुमरणाजुग्गा मग्गखेमाइगोअरा य बहवो चिट्ठंति । ते अ तहा मंडलाणि अ इत्थ न भणिआणि गंथवित्थरभएणंति गुरुमुहाओ नायव्वाणि ।

एअं अंबियदेवी-कल्पं अविकल्पचित्तवित्तीणं ।

वायंतसुणंताणं, पुज्जंति समीहिआ अत्था ॥ ૧ ॥

॥ इति अम्बिकादेवीकल्पः ॥

અમ્બિકાદેવીકલ્પનો અનુવાદ.

શ્રીઉન્નયન્ત (ગિરનાર) ગિરિના શિખર ઉપર સુકૃતસમાન નેમિનાથ તીર્થકરને પ્રણામ કરીને વૃદ્ધના ઉપદેશથી કોહણિડ (અંખા) દેવીનો કલ્પ લખું છું. સૌરાષ્ટ્ર દેશમાં ધન, સુવર્ણ ઇત્યાદિ સંપત્તિ તેમજ જનો વડે સમૃદ્ધ એવું 'કોડીનાર' નામનું નગર છે. ત્યાં ઋદ્ધિ-શાળી, છ કર્મમાં તત્પર અને વેદ-શાસ્ત્રનો જાણકાર એવો સોમ નામનો બ્રાહ્મણ રહેતો હતો. મહામૂલ્યવાળા શીલરૂપી અલંકારથી અલંકૃત એવા દેહવાળી તેને અંબિકા નામની પત્ની હતી. આ દંપતીને વિષયસુખ ભોગવતાં અનુક્રમે સિદ્ધ અને બુદ્ધ એ નામના બે પુત્રો થયા. અન્યદા 'પિતૃ-પક્ષ' આવ્યું એટલે બ્રાહ્મણે દિને સોમભટ્ટે બ્રાહ્મણોને આમન્ત્રણ આપ્યું. કોઈક સ્થલે તેઓ વેદનું ઉચ્ચારણ કરતા હતા, તો કોઈક સ્થલે તેઓ પિણ્ડ આપવાનો આરંભ કરતા હતા, તો કોઈક સ્થલે હોમ તેમજ અગ્નિ કરતા હતા. શાલિ (ભાત), દાળ, શાક, અનેક જાતનાં પકવાન્ન, ખીર, ખાંડ વિગેરે જમણો તૈયાર કરવામાં આવ્યાં હતાં. રસોઈ તૈયાર થઈ એટલે અંબિકાની સાસુ જ્ઞાન કરવા ગઈ. એ સમયે એક સાધુ એક મહિનાના ઉપવાસના પારણા માટે ભિક્ષાર્થે ત્યાં આવી પહોંચ્યા. તેને જોઈને હર્ષના સમૂહ વડે રોમાંચિત થયેલા દેહવાળી અંબિકા બિભી થઈ અને તેણે ભક્તિ અને બહુમાનપૂર્વક શુદ્ધ ભોજન અને પાન વડે તે મુનિ-વરને પ્રતિલાલિત કર્યાં. ભિક્ષા ગ્રહણ કરીને તે સાધુ ચાલ્યા ગયા, એટલે આ અંબિકાની સાસુ જ્ઞાન કરીને રસોડામાં આવી પહોંચી, પરંતુ ત્યાં (ભોજનના ઉપરની તરીકે) અગ્નિશિખા તેના જોવામાં આવી નહિ. તેથી તે ગુસ્સે થઈને પોતાની વહુને તેનું કારણ પૂછવા લાગી. ખરી હકીકત તેણે તેને કહી એટલે તેની સાસુએ તેનો તિરસ્કાર કરતાં કહ્યું કે—“અરે પાપિણી! આ તે શું કર્યું? હજી દેવોની પૂજા તો થઈ નથી, બ્રાહ્મણોને ભોજન પણ કરાવ્યું નથી, પિણ્ડો પણ લઈ નથી, તો પછી તે અગ્નિશિખા સાધુને કેમ આપી?” ત્યાર બાદ તેણે આ સર્વ વૃત્તાન્ત પોતાના પુત્ર સોમભટ્ટને નિવેદન કર્યો. તે કોપાયમાન થયો અને પોતાની પત્નીને સ્વચ્છંદી માનીને તેને ઘરમાંથી કાઢી મૂકી. આ સ્ત્રી પરાલવથી પીડિત થતાં તે પોતાના સિદ્ધ પુત્રને આંગળીએ લઈને અને ખીજા પુત્ર બુદ્ધને કેડે બેસાડીને નગરની બહાર ચાલી નીકળી. માર્ગમાં તેના બે પુત્રો તૃપ્તાતુર થયા એટલે તેમણે જલ માંગ્યું. આ સાંભળીને તે સ્ત્રીની આંખમાં પાણી ભરાઈ આવ્યાં. પરંતુ તત્કાલ તેની સામે રહેલું સુકું સરોવર તેના અમૂલ્ય શીલના પ્રભાવથી જલપૂર્ણ બની ગયું.

एवं अन्येऽपि अम्बिकादेवीमन्त्रा आत्मपररक्षाविषयाः स्मरणयोग्याः मार्गक्षेमादिगोचराश्च बहवः तिष्ठन्ति (सन्ति) ते च तथा मण्डलानि च अत्र न भणितानि ग्रन्थविस्तारमयेनेति गुरुमुखाद् ज्ञातव्यानि ।

एतं अम्बिकादेवीकल्पं अविकल्पचित्तवृत्तीनां ।

वाचयतां (च) शृण्वतां पूर्यन्ते समीहिता अर्थाः ॥ ૧ ॥

॥ इति अम्बिकादेवीकल्पः ॥

૧ 'પિતૃ-પક્ષ' એટલે ભાદ્રપદ (ભાદરવા) માસનો કૃષ્ણ પક્ષ; લોકોમાં આને 'સરાધિયા' કહેવામાં આવે છે.

એટલે તેણે પોતાના પુત્રોને તેના શીતલ જલનું પાન કરાવ્યું. ત્યાર બાદ ક્ષુધાતુર થયેલા એવા તે બાળકોએ ભોજન માંગ્યું, એટલે તત્કાલ સામે રહેલા સુકા આંખાના ઝાડ ઉપર ફળ આવ્યાં. અંબિકાએ તે ફળો લઈને બાળકોને આપ્યાં એટલે તેઓ સ્વસ્થ થયા. ત્યાર પછી તેઓ આંખાના ઝાડની છાયા નીચે આરામ લેવા લાગ્યાં. એટલામાં ત્યાં (સાસરામાં) એવો બનાવ બન્યો કે આ સ્ત્રીએ પોતાના બાળકોને પ્રથમ જમાડી તેનું ઉચ્છિષ્ટ તેમજ પત્રાવલી જે બહાર ફેંકી દીધાં હતાં, તેના આ સ્ત્રીના શીલના પ્રભાવથી આશ્ચર્યાક્રિત બનેલા શાસન-દેવતાએ સુવર્ણના કચોળા બનાવી દીધા અને જે ઉચ્છિષ્ટ સિદ્ધ કણો ભૂમિ ઉપર પડેલા હતા, તેના મુકતાફળ બનાવી દીધાં અને અગ્ર-શિખા તો શિખરો જેવી દેખાય તેમ વિકુર્વી. આ પ્રમાણેનો અદ્ભુત બનાવ અંબિકાની સાસુએ જોયો એટલે તેણે પોતાના પુત્ર સોમભટ્ટને તે વાત નિવેદન કરી અને કહ્યું કે—“હે વત્સ! આ વહુ તો સુલક્ષણી અને પતિવ્રતા છે, વાસ્તે તું એને આપણે ઘેર પાછી લઈ આવ.” આ પ્રમાણે પોતાની માતાના વચનથી પ્રેરાયેલો તેમજ પશ્ચાત્તાપરૂપી અગ્નિથી સંતપ્ત મનવાળો તે સોમભટ્ટ પોતાની પત્નીને પાછી વાળવા નીકળ્યો. પોતાના વર સોમભટ્ટ ગ્રાહ્યણને પાછળ આવતો જોઈને અંબિકાએ દિશાઓ તરફ નજર ફેંકી. તેમ કરતાં અગ્રે એક માર્ગ-કૂપ તેના જોવામાં આવ્યો. જિનેશ્વરનું મનમાં ધ્યાન ધરીને સુપાત્ર-દાનનું અનુમોદન કરતી તેણે તે કૂપ (કુવા)માં ઝંપાપાત કર્યો. શુભ અધ્યવસાયપૂર્વક મરણ પામીને તે સૌધર્મ કલ્પથી ચાર યોજન નીચે આવેલા કોહણુડ વિમાનમાં અંબિકા નામની મહર્દિકા દેવી તરીકે ઉત્પન્ન થઈ. એ વિમાનનું નામ ‘કોહણુડી’ હોવાથી એને કોહણુડી પણ કહેવામાં આવે છે. સોમભટ્ટે પોતાની પત્ની મહા-સતીને કૂવામાં પડેલી જોઈને પોતે પણ તેમાં પડતું મેલ્યું. તે પણ મરીને તે વિમાનમાં આલિ-યોગિક દેવ તરીકે ઉત્પન્ન થયો. પોતાના કર્માનુસાર સિંહરૂપ વિકુર્વીને તે અંબિકા દેવીનો વાહન થઈ રહ્યો (આ સંબંધમાં મત-ભેદ છે, કેમકે કેટલાક કહે છે કે રૈવત (ગિરનાર) ગિરિ ઉપરથી અંબિકાએ ઝંપલાવ્યું હતું અને તેની પાછળ તેના પતિએ પણ તેમ કર્યું હતું).

આ ભગવતી અંબિકા દેવીને ચાર હાથ છે. તે જમણા બે હાથમાં આંખાની લટકતી ડાળ અને પાશ ધારણ કરે છે, જ્યારે ડાબા બે હાથમાં પુત્ર અને અંકુશ રાખે છે. તેના શરીરનો વર્ણ તપાવેલા સુવર્ણના જેવો છે. વળી તે નેમિનાથની શાસન-દેવી થઈને ગિરનાર ગિરિના શિખર ઉપર વસે છે. મુકુટ, કુણ્ડળ, મોતીનો હાર, રત્નનાં કંકણ, ઝાંઝર ઇત્યાદિ આભૂષણોથી વિભૂષિત તે દેવી સમ્યક્-દષ્ટિઓના મનોરથોને પૂર્ણ કરે છે, વિદ્ય-સમુદાયનો વિનાશ કરે છે અને વળી મંત્ર-મંડલાદિકનું આરોહણ કરીને ભવ્ય પ્રાણીઓને તે અનેક પ્રકારની ઋદ્ધિ તેમજ સિદ્ધિ સમર્પે છે. એના પ્રભાવથી ભૂત, પિશાચ, શાકિની તેમજ દુષ્ટ ગ્રહ ઉપદ્રવ કરી શક્તા નથી એટલુંજ નહિ, પણ પુત્ર, પત્ની, મિત્ર, ધન, ધાન્ય અને રાજ્ય-લક્ષ્મી પ્રાપ્ત થાય છે. અંબિકા દેવીના મન્ત્રો મૂળમાં આપ્યા મુજબ છે (શુદ્ધ વ્રત ન મળવાથી તેમજ આમ્નાય ન હોવાથી મંત્રનો ઉદ્ધાર કર્યો નથી.)

આ પ્રમાણે બીજા પણ અંબિકા દેવીના મંત્રો છે અને તે પણ આત્મ-રક્ષા તથા પર-રક્ષા કરવામાં સમર્થ છે તેમજ સ્મરણ કરવા લાયક છે તેમજ માર્ગમાં શાન્તિદાયક છે. એ મન્ત્રો તેમજ મણ્ડલો ગ્રન્થ-ગૌરવના ભયથી અત્ર આપ્યાં નથી, પરંતુ તે ગુરુમુખથી જાણી લેવાં.

આ અંબિકાદેવીકલ્પને સ્થિર ચિત્તપૂર્વક વાંચનારાના તેમજ સાંભળનારાના મનો-રથો પૂર્ણ થાય છે.

અંબિકાદેવીકલ્પ સમાપ્ત.

૨૩ શ્રીપાર્શ્વજિનસ્તુતયઃ

અથ શ્રીપાર્શ્વનાથાય પ્રણામઃ—

નમામિ જિન'પાર્શ્વ' ! તે શમિતવિગ્રહં વિગ્રહં
મહાનિઘનમેરુકે વરદ ! શાન્ત ! કૃત્સ્નાપિતમ્ ।
શુભૈસ્ત્રિભુવનશ્રિયાઃ સુરવરૈરનીચૈસ્તરા—
મહાનિઘનમેરુકેઽવરદશાન્તકૃત્ ! સ્નાપિતમ્ ॥ ૮૯ ॥

—પૃથ્વી

ટીકા

તે-તવ વિગ્રહં નમામિ । શમં નીતા વિગ્રહાઃ-કલહા યેન તત્ । મહાન્તો નિઘાઃ-
સમારોહપરિણાહા નમેરવો-વૃક્ષવિશેષા યત્ર તસ્મિન્ । મેરોઃ કે-શિરસિ । અહાનયો-હાનિર-
હિતા ઘના યત્ર તસ્મિન્ સ્નાપિતમ્ । કૈઃ ? સુરવરૈઃ-ઇન્દ્રૈઃ । અનીચૈસ્તરામ્ । ત્રિજગલ્લક્ષ્મ્યાઃ
શુભૈઃ-પુણ્યૈઃ આપિતં-લબ્ધમ્ । અવરા-અશોભના દશા-અવસ્થા તસ્યા અન્તં કરોતીતિ
કૃત્ તસ્યામન્ત્રણઃ ॥ ૮૯ ॥

અન્વયઃ

(હે) જિન-‘પાર્શ્વ’ ! વરદ ! શાન્ત ! કૃત્સ્ન ! અ-વર-દશા-અન્ત-કૃત્ ! તે શમિત-વિગ્રહં, મહા-
નિઘ-નમેરુકે, અ-હાનિ-ઘન-મેરુ-કે અ-નીચૈઃ-તરાં સુર-વરૈઃ સ્નાપિતં, ત્રિ-ભુવન-શ્રિયાઃ શુભૈઃ
આપિતં વિગ્રહં નમામિ ।

શીર્ષકાર્થ

પાર્શ્વ=પાર્શ્વ (નાથ), ત્રેવીસમા તીર્થકર.

જિનપાર્શ્વ ! =હે પાર્શ્વ જિન !

તે (મૂં યુષ્મદ્) =તારા.

વિગ્રહ=કલહ, લડાઈ.

શમિતવિગ્રહં=શાંત થયા છે કલહ જેનાથી એવા.

વિગ્રહં (મૂં વિગ્રહ) =દેહને, શરીરને.

નિઘ=જેની ઊંચાઈ, લંબાઈ સરખી હોય તે.

નમેરુ=એક ભૂતનું ઝાડ, દિવ્ય વૃક્ષ.

મહાનિઘનમેરુકે=અત્યંત નિઘ છે નમેરુ વૃક્ષો જેને
વિષે એવા.

વરદ ! (મૂં વરદ) =હે વરદાન દેનારા !

શાન્ત ! (મૂં શાન્ત) =હે શાન્ત !

કૃત્સ્ન ! (મૂં કૃત્સ્ન) =હે સંપૂર્ણ !

આપિતં (મૂં આપ) =પ્રાપ્ત થયેલા.

શુભૈઃ (મૂં શુભ) =પુણ્યો વડે.

ત્રિ=ત્રણ.

ત્રિભુવનશ્રિયાઃ=ત્રૈલોક્યની લક્ષ્મીના.

સુરવરૈઃ (મૂં સુરવર) =ઇન્દ્રો દ્વારા.

નીચ=અધમ.

અનીચૈસ્તરાં=શ્રેષ્ઠ.

હાનિ=હાનિ.

ક=મસ્તક, શિખર.

અહાનિઘનમેરુકે=હાનિથી રહિત છે મેઘ જેને વિષે
એવા મેરુના શિખર ઉપર.

દશા=અવસ્થા.

અવરદશાન્તકૃત્ ! =હે નીચ અવસ્થાનો અંત આણુ-
નારા !

સ્નાપિતં (મૂં સ્નાપિત) =સ્નાન કરાવેલા.

શ્લોકાર્થ

શ્રીપાર્શ્વનાથને પ્રણામ—

“હે પાર્શ્વ જિનેશ્વર ! હે વરદાનને દેનારા (વામા-નન્દન) ! હે શાન્ત (તીર્થ-કર) ! હે (સર્વ ગુણોએ કરીને) સંપૂર્ણ (સ્વામિન) ! હે અશુભ અવસ્થાનો અંત આણનારા (યોગિરાજ) ! શાંત થયા છે કલહ જનાથી એવા, તથા વળી સર્વથા સરખી ઊંચાઇ લંબાઇવાળા નમેરૂ વૃક્ષો છે જેને વિષે એવા તેમજ (જલની) હાનિથી રહિત (અર્થાત્ જલથી પરિપૂર્ણ) એવા મેઘ છે જેને વિષે એવા મેરૂ (પર્વત)ના શિખર ઉપર અત્યુત્તમ ઇન્દ્રો દ્વારા સ્નાન કરાવેલા (અર્થાત્ જલાભિષેક કરાયેલા) તેમજ ત્રૈલોક્યની લક્ષ્મીનાં પુણ્યો વડે પ્રાપ્ત થયેલા એવા તારા દેહને હું પ્રણામ કરું છું.”—૮૯

૫ ૫ ૫ ૫

જિનપતિભ્યઃ પ્રાર્થના—

સુખોઘજલમણ્ડપાં દુરિતઘર્મભૃદ્ભ્યો હિતા

શુભવ્યજનકામિતાઙ્ગુશલસત્પતાકારિણઃ ।

જિનેન્દ્રચરણેન્દવઃ પ્રવિતરન્તુ લક્ષ્મીં સદા—

શુ ભવ્યજનકામિતાં કુશલસત્પતાકારિણઃ ॥ ૯૦ ॥

—પૃથ્વી

ટીકા

લક્ષ્મીં દદતુ । આશુ-શીઘ્રમ્ । સુખોઘ એવ જલમણ્ડપો-મજ્જનમણ્ડપો યસ્યાઃ સા તામ્ । દુરિતાન્યેવ ઘર્મસ્તં ધારયન્તિ યે તેભ્યો હિતાં-શ્રેયસ્કરીમ્ । શોભનં વ્યજનકં-તાલવૃન્તં યસ્યાઃ સા । इतानि-પ્રાપ્તાનિ અઙ્ગુશલસત્પતાકા અરીણિ-ચક્રાણિ યૈસ્તે ચરણવિ-શેષણમ્ । ભવ્યજનૈઃ કામિતાં-વાઙ્મિતાં લક્ષ્મીમ્ । કુશલાઃ-સાધવસ્તાન્ સતા-શોભનપ્રકારેણ પાન્તિ-રક્ષન્તિ યે તે કુશલસત્પાઃ, તેષાં ભાવઃ કુશલસત્પતા, તાં કુર્વન્તિ યે તે ॥૯૦॥

અન્વયઃ

હિત-અઙ્ગુશ-લસત્-પતાકા-અરિણઃ, કુશલ-સત્-પ-તા-કારિણઃ જિન-ઇન્દ્ર-ચરણ-ઇન્દવઃ સુખ-ઓઘ-જલ-મણ્ડપાં, દુરિત-ઘર્મ-ભૃદ્ભ્યઃ હિતાં, શુભ-વ્યજનકાં, ભવ્ય-જન-કામિતાં લક્ષ્મીં સદા આશુ પ્રવિતરન્તુ ।

શીખ-દાર્થ

મળદપ=માંડવો.

જલ=પાણી.

સુખીઘજલમળદપાં=સુખ-સમૂહરૂપી જલમણ્ડપ છે જેનો એવી.

હુતેન્દ્રાર્દ્રઘ્નઃ=પાપરૂપ તાપને ધારણ કરનારાને.

હિતાં (મૂં હિતા)=હિતકારી, કલ્યાણકારી.

શુભવ્યજનકાં=સુશોભિત પંખાવાળી.

ઇત (ધાં ઇ)=પ્રાપ્ત થયેલ.

પતાકા=ધ્વજ, વાયરો.

ઇતાઙ્ગશલસત્પતાકારિણઃ=પ્રાપ્ત થયાં છે અંકુશ, દેદીપ્યમાન ધ્વજ તેમજ ચક્ર જેમને એવા.

જિનેન્દ્રચરણેન્દ્રઘ્નઃ=જિનવરના ચરણરૂપી ચન્દ્રમાઓ.

પ્રવિતરન્તુ (ધાં તુ)=અર્પો, વિતરણ કરો.

લક્ષ્મીં (મૂં લક્ષ્મી)=લક્ષ્મીને.

આશુ=જલદી.

કામિત=વાંછિત, અભીષ્ટ.

ભવ્યજનકામિતાં=ભવ્ય જનોએ વાંછેલી.

કુશલ=સજ્જન, સાધુ.

કુશલસત્પતાકારિણઃ=સજ્જનોનું રૂડી રીતે રક્ષણ કરવા રૂપ ભાવને ઉત્પન્ન કરનારા.

શ્લોકાર્થ

જિનપતિઓને પ્રાર્થના—

“પ્રાપ્ત થયાં છે અંકુશ, દેદીપ્યમાન ધ્વજ અને ચક્ર જેમને એવા તથા સજ્જનોનું રૂડી રીતે રક્ષણ કરનારા એવા જિનવરનાં ચરણરૂપ ચન્દ્રો સુખ-સમૂહરૂપ જલ-મણ્ડપ (અર્થાત્ સ્નાન-ગૃહ) વાળી એવી, અને વળી (એથી કરીને તો) પાપરૂપ તાપથી તપ્ત થયેલાને હિતકારી તેમજ સુશોભિત પંખાવાળી એવી તેમજ વળી ભવ્ય-જનોએ વાંછેલી એવી લક્ષ્મી (હે ભવ્યો! તમને) સદા શીઘ્ર સમર્પો.”—૯૦

❧ ❧ ❧ ❧

જિહ્વાસ્વરૂપઃ—

અશક્યનુતિકં હરેરપિ ભવાદ્રિનિર્ધા(ર્દા)રણે

સ્વરૂપમમલજ્ઞનં મનસિ કિન્નરૈરશ્ચિતમ્ ।

નયૈર્જિનપતેર્મતં જન ! શિવસ્પૃહશ્ચેદિતિ—

સ્વરૂપમમલં ઘનં ગદ્યસિ કિં ન રૈરં ચિતમ્ ? ॥ ૯૧ ॥

—પૃથ્વી

ટીકા

હે જન ! શિવસ્પૃહશ્ચેત્ ત્વમસિ તતો જિનમતં કિં ન મનસિ ?—કિં નાભ્યસ(સ્ય)સિ ? । હરેરપિ—ઇન્દ્રસ્યાપિ અશક્યા નુતિઃ—સ્તુતિર્યસ્ય તત્ । ભવાદ્રિનિર્ધા(ર્દા)રણે—વિદ્રાવણે । સ્વરૂપમં—વજ્રોપમમ્ । નૈવ લઙ્ઘિતું શક્યતે પરવાદિભિઃ તદલજ્ઞનમ્ । મનસિ કિન્નરૈર્વ્યન્તરવિશેષૈરશ્ચિતમ્ । નયૈશ્ચિતં—વ્યાપ્તમ્ । ઇતિસ્વરૂપં યસ્ય અનન્તરોક્તરૂપં ઘનં-ગુપિલં પ્રત્યક્ષાદિભિઃ રા-દ્રવ્યં તદ્ દદાતીતિ રૈરમ્ ॥ ૯૧ ॥

અન્વયઃ

(દે) જન ! ચેત્ (ત્વં) શિવ-સ્પૃહઃ (અસિ), (તર્હિ) હરેઃ અપિ અ-શક્ય-તુતિકં, ભવ-અદ્રિ-નિર્દારણે સ્વરૂ-ઉપમં, અ-લક્ષ્મનં, રૈ-રં, નયૈઃ ચિતં, અમલં, ઘનં, કિન્નરૈઃ મનસિ અશ્ચિતં ઇતિ-સ્વરૂપં જિન-પતેઃ મતં કિં ન મનસિ ? ।

શીખ-દાર્થ

અશક્ય=અસંભવિત.

તુતિ=સ્તુતિ.

અશક્યતુતિકં=અસંભવિત છે સ્તુતિ જેની એવા.

હરેઃ (મૂં હરિ)=ધન્દ્રને.

નિર્દારણ=ભેદવું.

ભવાદ્રિનિર્દારણે=સંસારરૂપ પર્વતને ભેદવામાં.

સ્વરૂ=ધન્દ્રનું વજ્ર.

ઉપમા=ઉપમાન, સરખાપણું.

સ્વરૂપમં=ધન્દ્રના વજ્રની ઉપમા છે જેને એવા.

લક્ષ્મન=ઓગંશવું તે.

અલક્ષ્મનં=અલંધનીય.

મનસિ (મૂં મનસ્)=ચિત્તમાં, મનમાં.

કિન્નરૈઃ (મૂં કિન્નર)=કિન્નરો વડે.

અશ્ચિતં (મૂં અચિત)=પૂજિત.

નયૈઃ (મૂં નય)=નયો વડે.

પતિ=સ્વામી, નાથ.

જિનપતેઃ (મૂં જિનપતિ)=જિનેશ્વરના.

જન ! (મૂં જન)=હે લોક !

સ્પૃહા=ધૃષ્ટા, અભિલાષા.

શિવસ્પૃહઃ=મોક્ષની અભિલાષા છે જેને એવો.

ચેત્=જો.

સ્વરૂપ=સ્વભાવ.

ઇતિસ્વરૂપં=આ પ્રમાણેનું સ્વરૂપ છે જેનું એવા.

મનસિ (ધાં મન)=તું અભ્યાસ કરે છે.

કિં=કેમ.

રૈ=લક્ષ્મી.

રા=આપવું.

રૈરં (મૂં રૈરં)=લક્ષ્મીને સમર્પણ કરનારા.

ચિતં (ધાં ચિ)=ચાત.

શ્લોકાર્થ

જૈન સિદ્ધાન્તનું સ્વરૂપ—

“હે માનવ ! જો તું મોક્ષની અભિલાષા રાખતો હોય, તો ધન્દ્રને પણ અશક્ય છે સ્તુતિ (કરવી) જેની એવા, વળી સંસારરૂપ પર્વતનું વિદારણ કરવામાં ધન્દ્રના વજ્રના સમાન, તથા વળી (કુવાદીઓને પણ) અલંધનીય, લક્ષ્મીને સમર્પણ કરનારા, (નૈગમ આદિ વિવિધ) નયો વડે વ્યાપ્ત, (પરસ્પર વિરોધાદિ દોષો નહિ હોવાને લીધે) નિર્મલ, (પ્રત્યક્ષાદિ પ્રમાણો વડે) ગહન તેમજ વળી કિન્નરો વડે મનમાં વન્દન કરાયેલા એવા સ્વરૂપવાળા જિનેશ્વરના સિદ્ધાન્તનો તું કેમ અભ્યાસ કરતો નથી ?”—૯૧

૪ ૪ ૪ ૪

યક્ષરાજસ્ય સ્તુતિઃ—

જિનાર્ચનરતઃ શ્રિતો મદકલં ન તુલ્યસ્યદં

દ્વિપં ન મનસા ધનૈ રતિસમાનયક્ષીજનઃ ।

જયત્યલિલયક્ષરાદ્ પ્રથિતકીર્તિરત્યુન્નમદ્-

વિપન્નમનસાધનૈરતિસમાનયક્ષીજનઃ ॥ ૧૨ ॥ ૨૩ ॥

—પૃથ્વીઃ

ટીકા

શ્રિતો દ્વિપં-હસ્તિનમ્ । મદેન કલં-મનોહરમ્ । મનસા-ચેતસા ન નૈવ તુલ્યસ્યદં ?
 કિન્તુ મનસા તુલ્યઃ સ્યદો-વૈગો યસ્ય તમ્ । અત્યુન્નમન્ત્યો-મહત્યો વિપદસ્તાસાં નમને સાધ-
 નૈઃ-સમર્થૈઃ ધનૈઃ પ્રથિતા-વિસ્તૃતા કીર્તિર્યસ્ય સઃ । રતિસમાનો યક્ષીજનો યસ્ય સઃ । અતિ-
 ક્રાન્તાનિ સમાઃ-તુલ્યા દેવા અનયાઃ ક્ષીજનાનિ-અવ્યક્તશબ્દા યેન સઃ ॥ ૧૨ ॥

અન્વયઃ

જિન-અર્ચન-રતઃ, મદ-કલં, મનસા ન ન તુલ્ય-સ્યદં દ્વિપં શ્રિતઃ, રતિ-સમાન-યક્ષી-જનઃ,
 અતિ-ઉન્નમત્-વિપદ્-નમન-સાધનૈઃ ધનૈઃ પ્રથિત-કીર્તિઃ, અતિ-સમ-અનય-ક્ષીજનઃ અખિલ-યક્ષ-
 રાદ્ જયતિ ।

શીર્ષકાર્થ

અર્ચન=પૂજન, પૂજ.

રત (ધાં રમ્)=રાગી.

જિનાર્ચનરતઃ=જિન-પૂજનો રાગી.

શ્રિતઃ (ધાં શ્રિ)=આશ્રય લીધેલ.

મદ=મદ, હાથીના કુંભરથક પાસેથી ઝરતું જળ.

કલ=મનોહર.

મદકલં=મદ વડે મનોહર.

સ્યદ=વેગ.

તુલ્યસ્યદં=સમાન છે વેગ જેનો એવા.

દ્વિપં (મૂં દ્વિપ)=કુંજર, હાથી.

મનસા (મૂં મનસ્)=મનની સાથે.

ધનૈઃ (મૂં ધન)=લક્ષ્મી વડે, દોલત વડે.

રતિ=કુંદર્પની પત્ની.

યક્ષી=યક્ષની પત્ની.

યક્ષીજનઃ=યક્ષનો સ્ત્રી-વર્ગ.

રતિસમાનયક્ષીજનઃ=રતિના સમાન છે યક્ષનો સ્ત્રી-
 વર્ગ જેનો એવો.

યક્ષ=એક જાતનો વ્યન્તર દેવ.

અખિલયક્ષરાદ્=સમસ્ત યક્ષોનો રાજ.

પ્રથિત (ધાં પ્રથ)=(૧) પ્રસિદ્ધ થયેલ; (૨) વિસ્તાર પામેલ.

કીર્તિ=યશ, આખર.

પ્રથિતકીર્તિઃ=પ્રસિદ્ધ થયો છે અથવા વિસ્તાર પામ્યો
 છે યશ જેનો એવો.

ઉન્નમત્ (ધાં નમ્)=ઉદય પામતી.

નમન=નમાવી દેવું તે.

સાધન=ઉપાય.

અત્યુન્નમદ્વિપન્નમનસાધનૈઃ=અતિશય ઉદય પામતી
 આપત્તિઓનો નાશ કરવામાં સાધનભૂત.

અતિ=ઉલ્લંઘનવાચક અવ્યય.

અનય=અનીતિ.

ક્ષીજન=અવ્યક્ત શબ્દ.

અતિસમાનયક્ષીજનઃ=અતિક્રમણ કર્યું છે સમાન
 (દેવતાઓ)નું, અનીતિઓનું અને અવ્યક્ત શબ્દોનું
 જેણે એવો.

શ્લોકાર્થ

યક્ષરાજની સ્તુતિ—

“ જિન-પૂજનો રાગી, વળી મદથી મનોહર તેમજ વળી મનની સાથે બરોબરી
 કરનારા વેગને નહિ ધારણ કરનારો એમ નહિ (અર્થાત્ ચિત્તના જેવા વેગવાળા) એવા
 કુંજર ઉપર આક્રમક થનારો, તથા વળી રતિસમાન છે યક્ષીજન જેનો એવો, તેમજ
 અતિ ઉચ્ચ આપત્તિઓનો વિનાશ કરવામાં સાધનભૂત એવી લક્ષ્મી વડે પ્રસિદ્ધ થયો

છે [અથવા વિસ્તાર પામ્યો છે] યશ જનો એવો તેમજ અતિક્રમણ કર્યું છે સમાન (દેવોનું), અનીતિઓનું અને અન્યક શબ્દનું જણે એવો સમસ્ત યક્ષનો રાજ વિજયી વર્તે છે.”—૯૨

સ્પષ્ટીકરણ

યક્ષરાજનું સ્વરૂપ—

આ યક્ષરાજ કંઈ શ્રીપાર્શ્વનાથના શાસન-દેવ હોય તેમ લાગતું નથી. કેમકે તે યક્ષને તો પાર્શ્વ અથવા વામનના નામથી ઓળખવામાં આવે છે અને તેનું વાહન તો કૂર્મ (કાચળો) છે. અન્ય કોઈ તીર્થંકરના યક્ષના સંબંધી અત્ર સ્તુતિ કરવામાં આવી હોય, એ વાત તો ખનવા જોગ નથી. તો પછી સ્તુતિ-ચતુર્વિંશતિકાના ૭૬મા પદની કવિવર ધનપાલ પ્રમુખ વિદ્વાનોએ લખેલી ટીકાનુસાર આ યક્ષરાજનું નામ 'કપદી' હોવું જોઈએ.

२४ श्रीवीरजिनस्तुतयः

अथ श्रीवीरनाथस्य स्तुतिः—

न त्वा नत्वाऽपवर्गप्रगुणगुरुगुणव्रातमुद्भूतमुद् भू-
रंहोरंहोभवानां भवति घनभयाभोगदानां गदानाम् ।
नन्ताऽनन्ताज्ञमेवं वदति यमघनं भासुराणां सुराणां
पाता पातात् स 'वीरः' कृतततमलिनज्ञानितान्तं नितान्तम् ॥९३॥

-स्रग्धरा (७, ७, ७)

टीका

स वीरः पातात् । भासुराणां सुराणां पाता-इन्द्रो यं वीरं एवं वदति । कथं ?
त्वा-भवन्तं नत्वा नन्ता-नघशीलः पुरुषः गदानां-रोगाणां भूः-अवस्थानं न भवति ।
अपवर्गं प्रति ऋजूनां गुरुगुणानां व्रातो यस्य तम् । उद्भूता मुद्-हर्षो यस्य सः, नन्तावि-
शेषणम् । अंहः-पापं तस्य रंहो-वेगस्तस्मिन् भवानां-उत्पन्नानाम् । घनभयस्याभोगो-वि-
स्तारः तं ददतीति घ०दाः तेषाम् । अनन्ता आज्ञा यस्य स तम् । कृतस्ततमलिनज्ञानि-
तायाः अन्तः-पर्यन्तो यस्मिन् क्षणे तत् क्रियाविशेषणम् ॥ ९३ ॥

अन्वयः

अपवर्ग-प्रगुण-गुरु-गुण-व्रातं, अनन्त-आज्ञं अन्-अघं त्वा नत्वा उद्भूत-मुद् नन्ता अंहस्-
रंहस्-भवानां घन-भय-आभोग-दानां गदानां भूः न भवति एवं यं (वीरं) भासुराणां सुराणां
पाता वदति स 'वीरः' कृत-तत-मलिन-ज्ञानिता-अन्तं नितान्तं पातात् ।

शब्दार्थः

त्वा (मू० युष्मद्)=तने.

प्रगुण=सरणतावाणुं, सरल.

व्रात=समूह.

अपवर्गप्रगुणगुरुगुणव्रातं=भोक्ष प्रति सरल तेभ्य

महान् अथवा गुणोना समूहश्च.

उद्भूत (घा० भू)=उत्पन्न थयेल.

मुद्=हर्ष.

उद्भूतमुद्=उत्पन्न थयो छे हर्ष नेने विषे अथो.

भूः (मू० भू)=स्थान, भूमि.

रंहस्=वेग.

भव=उत्पत्ति.

अंहोरंहोभवानां=पापश्च वेगेने विषे उत्पन्न थयेल.

आभोग=विस्तार.

घनभयाभोगदानां=अत्यंत लयना विस्तारने आपवा
वाणा.

गदानां (मू० गद)=शेगोना.

नन्ता (मू० नन्तु)=नभन करनार.

अनन्त=निःसीम, अपार.

આજ્ઞા=આદેશ.

અનન્તાજ્ઞ=અનન્ત છે આજ્ઞાઓ જેની એવા.

પવ્ન=આ પ્રકારે.

વદતિ (વાં વદ્)=કહે છે.

અનર્થ=અવિષ્મમાન છે પાપ જેને વિષે એવા, પાપ-રહિત.

માસુરાણાં (મૂં માસુર)=દેદીપ્યમાન.

સુરાણાં (મૂં સુર)=દેવતાઓનો.

પાતા (મૂં પાત્)=પાલક.

પાતાત્ (ધાં પા)=રક્ષણ કરો.

વીરઃ (મૂં વીર)=વીર (ભગવાન).

મલિન=મેલું.

જ્ઞાનિતા=જ્ઞાનિપણું.

કૃતતતમલિનજ્ઞાનિતાન્તં=કયોં છે વિસ્તારવાળા તે-મજ મલિન જ્ઞાનીપણાનો નાશ જેમાં એવી રીતે.

નિતાન્તં=અત્યન્ત.

શ્લોકાર્થ

શ્રીવીરપ્રભુની સ્તુતિ—

“ મોક્ષ (મેળવવામાં સાધનભૂત એવા) સરલ તેમજ મહાન્ ગુણોના સમુદાય-રૂપ, વળી અનન્ત છે આજ્ઞા જેની એવા (અર્થાત્ શ્રદ્ધા કરવા યોગ્ય અનન્ત પદાર્થોનું જ્ઞાન કરાવનારા) તેમજ પાપ-રહિત એવા તને નમસ્કાર કરવાથી, ઉત્પન્ન થયો છે હર્ષ જેને એવો નમન કરનારો (પ્રાણી) પાપરૂપ વેગને વિષે ઉત્પન્ન થયેલા તેમજ અત્યંત ભયનો વિસ્તાર કરનારા એવા રોગોનું સ્થાન થતો નથી, એમ જેને ઉદેશીને દેદીપ્યમાન દેવોનો પાલક બોલે છે, તે 'વીર (ભગવાન) વિસ્તારવાળા મલિન જ્ઞાનીપણાનો નાશ કરવા પૂર્વક (હે ભગ્યો! તમારું) અત્યન્ત રક્ષણ કરો. ”—૬૩

સ્પષ્ટીકરણ

પદ-મીમાંસા—

આ તેમજ ત્યાર પછીનાં ત્રણ પદો સાધારણ રીતે મોટા ગણાતાં અને આ કાવ્યનાં બીજાં પદોની અપેક્ષાએ તો સૌથી મોટા ગણી શકાય તેવા ‘સંગ્ધરા’ વૃત્તમાં રચાયેલાં છે. આ વૃત્તનું લક્ષણ એ છે કે—

“ ચત્વારો યત્ર વર્ણાઃ પ્રથમમલઘવઃ પષ્ટકઃ સત્તમોઽપિ

દ્વૌ તદ્વત્ પોઢશાઘૌ મૃગમદ્મુદિતે ! પોઢશાન્ત્યૌ તથાઽન્ત્યૌ ।

રમ્માસ્તમ્મોરુકાન્તે ! મુનિમુનિમુનિમિર્દશ્યતે ચેદ્ વિરામો

વાલે ! વન્દ્યઃ કવીન્દ્રૈઃ સુતતુ ! નિગદિતા સ્તગ્ધરા સા પ્રસિદ્ધા ॥ ”

—શ્રુત૦ શ્લ૦ ૪૨

આ ઉપરથી જોઈ શકાય છે કે-હે કરંતૂરીની સુવાસથી પ્રસન્ન થયેલી (પ્રમદા)! જે વૃત્તમાં પ્રથમના ચાર વર્ણો તેમજ છઠ્ઠા અને સાતમા વર્ણો અને તેવી રીતે સોળમાની પૂર્વેના બે (અર્થાત્ ચૌદમા અને પંદરમા) વર્ણો તથા સોળમાની પછીના બે (અર્થાત્ સત્તરમા અને અઠારમા) વર્ણો તેમજ છેવટના બે (અર્થાત્ વીસમા અને એકવીસમા) વર્ણો સૌથી સૌથ અને જે તેમાં હે કદલીના સ્તમ્ભના સમાન જંઘાવાળી (તરૂણી)! સાતમે, ચૌદમે અને એકવીસમે અક્ષરે યતિ યાને વિશ્રામ-સ્થાન હોય, તો હે બાલા! હે સુન્દરી! તે વૃત્તને પૂજનીય કવિરાજે ‘સંગ્ધરા’ એવા પ્રસિદ્ધ નામથી ઓળખાવે છે.

આ એકવીસ અક્ષરના સમવૃત્તમાં મ, ર, મ, ન, ય, ય અને ય એમ સાત ગણો છે. આથી કરીને તો એનું લક્ષણ વૃત્તરસાકરમાં એમ પણ બાંધવામાં આવ્યું છે કે—

“મ્રજ્યેયાનાં ત્રયેણ ત્રિ-નિર-તિયતા સ્વધરા કીર્તિતેયમ્”

આ વાત ધ્યાનમાં આવે તેટલા માટે આ પદ્યના પ્રથમ ચરણ તરફ દષ્ટિપાત કરવો ઉચિત સમજાય છે.

નન્ વા નન્ । વા પ વર । ગપ્ ર ગુ । જ ગુ ર । ગુ જવ્ રા । ત મુદ્ મૂ । ત મુદ્ મૂ ।
મ ર મ ન ય ય ય

પદ્ય-અમત્કાર--

આ પદ્યમાંના પ્રથમ ચરણમાં જેમ પ્રથમના બે અક્ષરોની તેમજ અન્તના ત્રણ અક્ષરોની પુનરાવૃત્તિ દષ્ટિ-ગોચર થાય છે, તે હકીકત બાકીનાં ચરણો પૈકી પણ જોઈ શકાય છે. વિશેષમાં આ પદ્યોનાં ત્રણ પદ્યો પણ આ પ્રકારના શબ્દાલંકારથી શોભે છે એ વાત ભૂલવા જેવી નથી.

સ્પષ્ટીકરણ

મલિન જ્ઞાન—

આ પદ્યમાં ‘મલિન જ્ઞાનીપણનો નાશ’ એમ જે ઉદ્દેશ કરવામાં આવ્યો છે તેમાં મલિન જ્ઞાનથી શું સમજવું એવો પ્રશ્ન ઉપસ્થિત થાય છે. આ પ્રશ્નનો ઉત્તર બે રીતે સંભવી શકે છે, કેમકે એક તો મલિન જ્ઞાનનો અર્થ અજ્ઞાન થાય છે અને બીજો અર્થ ‘છદ્મસ્થનું જ્ઞાન’ થાય છે. તેમાં અજ્ઞાનના ત્રણ પ્રકારો છે—(૧) મલ્યજ્ઞાન, (૨) શ્રુતાજ્ઞાન અને (૩) વિભંગ-જ્ઞાન. સામાન્ય રીતે એવો કોઈ સંસારી જીવ નથી કે જેને મતિ અને શ્રુત ન હોય. મતિ અને શ્રુત જ્ઞાનો પરત્વેની વિપરીતતા તે મલ્યજ્ઞાન અને શ્રુતાજ્ઞાન કહેવાય છે. ‘અવધિજ્ઞાનનો અસત્ય પ્રકાશ તે વિભંગજ્ઞાન છે. એ ધ્યાનમાં રાખવું કે સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત ન થાય ત્યાં સુધીનું જ્ઞાન તે ખરૂં જ્ઞાન નથી પણ તેને શાસ્ત્રકાર અજ્ઞાન કહે છે.

મલિન જ્ઞાનનો અર્થ ‘છદ્મસ્થનું જ્ઞાન’ (અર્થાત્ વધારેમાં વધારે ખારમા ‘ગુણસ્થાનક સુધી આરૂઢ થયેલાનું નહિ કે એ ગુણસ્થાનકથી આગળ વધેલાનું જ્ઞાન) એમ કરવાથી એ સમજી શકાય છે કે મલિન જ્ઞાનથી મતિ-જ્ઞાન, શ્રુત-જ્ઞાન, અવધિ-જ્ઞાન અને મનઃપર્યય-જ્ઞાન સમજવાં, કેમકે આ જ્ઞાનોનો પ્રાદુર્ભાવ જ્ઞાનાવરણીય કર્મના ક્ષયોપશમથી નહિ કે આત્મિક ક્ષયથી થતો હોવાથી તે જ્ઞાનવાળો જીવ જ્ઞાનાવરણીય કર્મરૂપી મલથી યુક્ત હોવાને લીધે તેનું જ્ઞાન મલિન છે. નિર્મલ જ્ઞાન તો કેવલજ્ઞાન જ છે, કેમકે તે જ્ઞાન પ્રાપ્ત થાય

૧ જ્ઞાનયતીતિ છદ્મ-કર્માભિષીયતે, છદ્મનિ તિષ્ઠતીતિ છદ્મસ્થઃ ।

૨ નરકમાં પણ કેટલાક જીવોને શુદ્ધ અવધિજ્ઞાન હોઈ શકે છે અને આ હકીકત ઉપાન્ય ભવમાં જે તીર્થંકરો પહેલી, બીજી કે ત્રીજી નરકમાં (આ સિવાયની બાકીની ચાર નરકોમાં આગલેજ ભવે તીર્થંકર તરીકે ઉત્પન્ન થનાર જીવ હોઈ શકે નહિ) હોય, તેને તો લાગૂ પડે છેજ.

૩ ‘ગુણસ્થાનક’ એ જૈનોનો પારિભાષિક શબ્દ છે. ‘ગુણસ્થાન’ એટલે આત્મિક ‘ગુણોના વિકાસનું સ્થલ.’ આવો વિકાસ ક્રમશઃ થાય છે. આત્માનો સંપૂર્ણ વિકાસ ચૌદમે સ્થાનકે થાય છે. આ ચૌદ સ્થાનકની માહિતી માટે જુઓ શ્રીમાન્ રત્નશેખરકૃત ‘ગુણસ્થાન-ક્રમરોડ,’ શ્રીહરિભદ્રસૂરકૃત ‘યોગ-દૃષ્ટિસમુચ્ચય,’ શ્રીવિનયવિજયજીકૃત ‘લોકપ્રકાશ’ અને શ્રીનેમિચન્દ્રસૂરકૃત ‘પ્રવચન-સારોજ્ઞાર.’

તે પૂર્વે આત્મા સ્વપ્રદેશમાંથી પોતાના અનાદિકાળના શત્રુરૂપ જ્ઞાનાવરણીય કર્મને સદાને આદેશવટો દે છે અને આ પ્રમાણે આ શત્રુ દેશપાર થતાં આત્મા સર્વજ્ઞ બને છે.

આ ઉપરથી તો એમ સૂચન થાય છે કે કેવલજ્ઞાન પ્રાપ્ત થયા બાદ મતિજ્ઞાનાદિક ચાર જ્ઞાનોનો સદ્ભાવ સંભવતો નથી. આ વાતને વાચકવર્ય શ્રીઉમાસ્વામિ પણ ટેકો આપે છે, કેમકે તત્ત્વાર્થાધિગમસૂત્રના પ્રથમ અધ્યાયના ૩૧મા સૂત્ર દ્વારા તેઓ કહે છે કે—

“एकादीनि भाज्यानि युगपदेकस्मिन्ना चतुर्भ्यः ”

આ સંબંધમાં મત-ભેદ બેવામાં આવે છે અને તે એ છે કે જેમ સૂર્યનો પ્રકાશ થતાં તારા નક્ષત્રાદિકની પ્રભા તેમાં સમાઈ જાય છે, પરંતુ તેથી કંઈ તેનો નાશ થયેલો ગણાય નહિ, તેવી રીતે અથવા તો જેમ સર્વજ્ઞ થયા બાદ પાંચ દ્રવ્યેન્દ્રિયો રહેવા છતાં પણ જેમ સર્વજ્ઞ ભાવેન્દ્રિયથી સર્વ કાર્ય કરે છે તેમ કેવલજ્ઞાન પ્રાપ્ત થયા બાદ પણ બાકીનાં ચાર જ્ઞાનો સંભવે છે; પછી ભલે તે અક્રિયિકર રહે.

જો કે આ પ્રમાણે વિચાર કરતાં પાંચે જ્ઞાનોનો સદ્ભાવ સંભવી શકે છે છતાં પણ એ ભૂલી જવું બેઠાએ નહિ કે ક્ષાયિકભાવમાં વિચરનારા સર્વજ્ઞને ક્ષાયોપશમિક ભાવથી ઉત્પન્ન થતાં જ્ઞાનો કેમ સંભવે એ પ્રશ્ન જેવો ને તેવોજ ખરો રહે છે તેનું શું ?

આ સંબંધમાં અત્ર વિશેષ ઉદ્ધાપોહ ન કરતાં તેના જિજ્ઞાસુને ઉપર્યુક્ત સૂત્ર ઉપરના ભાષ્ય અને ટીકા તેમજ વિશેષાવશ્યક વિગેરે ગ્રન્થો તરફ દૃષ્ટિપાત કરવા ભલામણ કરવામાં આવે છે.

जिनेश्वराणां स्तुतिः—

येऽमेये मेरुमूर्धन्यतुलफलविधासत्तरूपात्तरूपाः

सन्तुः सन्तुत्यजीर्यदृष्टदि सुरजलैः प्रास्तमोहास्तमोः ।

जातौ जातौजसस्ते द्युतिचितिजितसत्कुन्ददन्ता ददन्ता-

मध्यामध्यानगम्याः प्रशममिह जिनाः पापदानां पदानाः ॥ ९४ ॥

—સગ્

टीका

ये जिना जातौ—जन्मान मेरुमूर्धनि सुरजलैः सन्तुः—स्नापितः स्तः । पापदानां पदानां—स्थानानां प्रशमं ददतु—प्रयच्छन्तु । अमेये—निष्प्रमाणे । किंभूता जिनाः ? अतुलफलानां विधानं विधा तस्यां सत्तरूपां—शोभनतरूपां संबन्धि उपात्तं—प्राप्तं रूपं यैस्ते । सन्तुत्यो—जलैः प्रस्त्रवणाः अजीर्यन्त्यः प्रत्यग्राः दृष्टदः—शिला यस्मिन् मेरौ । प्रास्तो मोहो यैस्ते । तमो जहति ये ते तमोहाः । जातं ओजो—बलं येषां ते । द्युतेः चितिः (द्युति०)

દ્યુતિચિત્યા દન્તાનાં સંબન્ધિન્યા જિતાનિ સત્કુન્દાનિ ચૈર્દન્તૈસ્તે । અધ્યામં-સ્પષ્ટં ચ તદ્
ધ્યાનં ચ તેન ગમ્યા-ગમનીયા યે તે ॥ ૯૪ ॥

અન્વય:

યે જાતૌ અ-મેયે સ-ક્ષુતિ-અ-જીર્યત્-દ્વપદિ મેઘ-મૂર્ધનિ સુર-જલૈઃ સક્ષુઃ, તે અતુલ-ફલ-
વિધા-સત્-તરુ-ઉપાત્ત-રૂપાઃ, પ્રાસ્ત-મોહાઃ, તમસ્-હાઃ, જાત-ઓજસઃ, દ્યુતિ-ચિતિ-જિત-સત્-
કુન્દ-દન્તાઃ અધ્યામ-ધ્યાન-ગમ્યાઃ જિનાઃ પાપદાનાં પદાનાં પ્રશમં હ્રદ દવન્તામ્ ।

શીખ-દાર્થ

અમેયે (મૂં અમેય) = માપ-રહિત, અત્યંત મોટા.

મેઘમૂર્ધનિ = મેઝના શિખર ઉપર.

વિધા = વિધાન.

ઉપાત્ત (ધાં દા) = પ્રાપ્ત કરેલ, મેળવેલ.

અતુલફલવિધાસત્તરુપાત્તરૂપાઃ = અનુપમ ફલનું વિ-
ધાન કરવામાં ઉત્તમ વૃક્ષ સંબંધી પ્રાપ્ત કર્યું છે
રૂપ જેમણે એવા.

સક્ષુઃ (ધાં ક્ષા) = જ્ઞાન કર્યું.

ક્ષુતિ = ઝરવું તે.

અજીર્યત્ = નહિ ખવાઈ ગયેલા.

દ્વપદ્ = પત્થર.

સક્ષુત્યજીર્યદ્વપદિ = જળના ધોધ વડે નથી ખવાઈ
ગયેલા પત્થરો જેને વિષે એવા.

સુરજલૈઃ = દેવના જલો વડે.

પ્રાસ્ત (ધાં અસ્) = દૂર ફેંકી દીધેલ.

પ્રાસ્તમોહાઃ = દૂર ફેંકી દીધો છે મોહ જેમણે એવા.

તમોહાઃ (મૂં તમોહ) = અંધકારનો નાશ કરનારા.

જાતૌ (મૂં જાતિ) = જન્મને વિષે.

જાત (ધાં જન્) = ઉત્પન્ન થયેલ.

જાતૌજસઃ = ઉત્પન્ન થયું છે જલ જેમને એના.

ચિત્તિ = સમુદાય, કલાપ.

દન્ત = દાંત.

દ્યુતિચિતિજિતસત્કુન્દદન્તાઃ = તેજના સમૂહ વડે
જીત્યો છે સારા કુન્દને જેણે એવા દાંતવાળા.

દવન્તામ્ (ધાં દદ્) = અર્પો.

અધ્યામ = સ્પષ્ટ.

ધ્યાન = ધ્યાન, એક તાન.

ગમ્ય = પ્રાપ્ય, મળી શકે તેવા.

અધ્યામચાત્તપ્રાપ્ત્યાઃ = સ્પષ્ટ ધ્યાન વડે પ્રાપ્ય.

પ્રશમં (મૂં પ્રશમ) = નાશ.

પાપદાનાં (મૂં પાપદ્) = પાપ દેનારા, પાપ-જનક.

પદાનાં (મૂં પદ) = સ્થાનોની.

શ્લોકાર્થ

જિનેશ્વરોની સ્તુતિ—

“જેમણે માપ-રહિત તેમજ જલના ઝરવા વડે નથી ખવાઈ ગયેલા પત્થરો જેને
વિષે એવા મેઝ (પર્વત)ના શિખર ઉપર સુરોએ (લાવેલાં) જલ વડે પોતાના જન્મ-સમયે
સ્નાન કર્યું, તે તીર્થકરો કે જેમણે અનુપમ ફલ અર્પણ કરનારા એવા ઉત્તમ વૃક્ષના રૂપને
પ્રાપ્ત કર્યું છે, તથા વળી જેમણે મોહને પરાસ્ત કર્યો છે તેમજ (અજ્ઞાનરૂપી) અંધકારનો
વિનાશ કર્યો છે, તથા વળી જેમણે (અનંત વીર્યરૂપ) પરાક્રમ પ્રાપ્ત કર્યું છે, તેમજ જેમણે
દંતની કાન્તિના કલાપ વડે ઉત્તમ કુન્દ (કુસુમો)ને (પણ) પરાજિત કર્યો છે તેમજ
જેઓ સ્પષ્ટ (અર્થાત્ હીનતા અથવા શ્યામતાથી રહિત એવા) ધ્યાન વડે લક્ષ્ય છે,
તે તીર્થપતિઓ પાપ-જનક સ્થાનોનો વિનાશ કરે.”—૯૪

જિનવચનવિચાર:—

દોષો દોષોરુસિન્ધુપ્રતરણવિધિષુ ન્યાયશસ્યા યશસ્યા:

પ્રાદુઃ પ્રાદુષ્કૃતાર્થાઃ કૃતનતિષુ જયં સમ્પરાયે પરા યે ।

તે શાન્તેશાં નચાંશુચ્છુરિતસુરશિરોરાજિનાનાહિતાદા-

મારામા રાદ્ધિલક્ષમ્યા વચનવિધિલવા વો દિશન્તાં દિશં તામ્ ૧૫

—સર્ગ૦

ટીકા

વો—યુષ્મભ્યં વચનવિધિલવા દિશં—અવસ્થાં દદતામ્ । દોષા એવ ઉરુસિન્ધુઃ—બૃહ-
ન્નદી તસ્યાઃ પ્રતરણવિધયસ્તેષુ દોષો—બાહવો યે, વચનવિધિલવવિશેષણઃ । ન્યાયન
શસ્યાઃ—સ્તુત્યાઃ । યશસિ હિતા યશસ્યા યે । કૃતા નતિયૈસ્તે તેષુ । પ્રાદુઃ—કૃતવન્તા વે ।
કં ? જયમ્ । ક ? સમ્પરાયે—સંજ્ઞામે । પ્રાદુષ્કૃતાઃ—પ્રકાશતેકૃતાઃ અર્થા યૈસ્તે । પરાઃ—પ્રધા-
ના યે । શાન્તા ઈશાં—જનાદયો યસ્યાં દિશિ સા તામ્ । નચાનાં અંશવો—દીસયસૈઃ છુરિ-
તાઃ—ચિતાઃ સુરશિરોરાજયઃ—પદ્મયો યૈસ્તે एवंવિધાશ્ચ નાનાજિનાશ્ચ તેષામ્ । વચનવિધિ-
લવાઃ નિર્વૃતિલક્ષમ્યા આરામા इत्यर्थः ॥ ૧૫ ॥

અન્વયઃ

યે દોષ-ઉરુ-સિન્ધુ-પ્રતરણ-વિધિષુ દોષઃ, ન્યાય-શસ્યાઃ, યશસ્યાઃ, કૃત-નતિષુ સમ્પરાય જયં
પ્રાદુઃ, તે પ્રાદુષ્કૃત-અર્થાઃ પરાઃ રાદ્ધિ-લક્ષમ્યાઃ આરામાઃ, નચ-અંશુ-છુરિત-સુર-શિરસ્-રાજિ-
નાના-જિનાનાં વચન-વિધિ-લવાઃ વઃ તાં શાન્ત-ઈશાં દિશં દિશન્તામ્ ।

શીબદાર્થ

દોષઃ (મૂ० દોષ) = હસ્તો.

સિન્ધુ = નદી.

પ્રતરણ = તરવું તે.

વિધિ = ક્રિયા.

દોષોરુસિન્ધુપ્રતરણવિધિષુ = અપરાધરૂપી નદીને તરી જવાની ક્રિયામાં.

ન્યાય = ન્યાય, નીતિ.

ન્યાયશસ્યાઃ = ન્યાયે કરીને પ્રશંસા-પાત્ર.

યશસ્યાઃ (મૂ० યશસ) = કીર્તિના સાધનરૂપ.

પ્રાદુઃ (ધા० દા) = ધારણ કર્યો.

પ્રાદુષ્કૃત (ધા० કૃ) = પ્રકાશિત કરેલ.

અર્થ = પદાર્થ.

૨૧

પ્રાદુષ્કૃતાર્થાઃ = પ્રકાશિત કર્યા છે પદાર્થો જેમણે એવા.

કૃતનતિષુ (મૂ० કૃતનતિ) = કર્યો છે પ્રણામ જેમણે એવાને વિષે.

જયં (મૂ० જય) = વિજયને, કૃતેહને.

સમ્પરાયે (મૂ० સમ્પરાય) = સંત્રામને વિષે.

પરાઃ (મૂ० પર) = ઉત્તમ.

શાન્ત (ધા० શમ) = શાંત.

ઈશ = ઈશ્વર, તીર્થકર.

શાન્તેશાં = શાન્ત છે ઈશ્વરો જ્યાં તે.

અંશુ = કિરણ.

છુરિત = આસ.

શિરસ્ = શીર્ષ, મસ્તક.

જિન=તીર્થંકર.

નજાંશુરિતસુરાદેરોરાજિનાનાજિનાનાં=નખનાં
ફિરણોથી વ્યાપ્ત કરી છે દેવોના મસ્તકોની શ્રેણિને
જેમણે એવા વિવિધ તીર્થંકરોના.

આરામાઃ (મૂં આરામ)=ઉદ્યાનો, વાટિકાઓ, બગીચાઓ.
રાદ્ધિ=સિદ્ધિ, નિર્વૃત્તિ.

રાદ્ધિલક્ષ્મ્યાઃ=સિદ્ધિરૂપી સંપત્તિની.

વચન=વચન, વાણી.

લઘ્વ=લેશ, ભાગ.

વચનવિશિલવાઃ=વચનની વિધિના અંશો.

દે-દ્વત્તં (મૂં દિશ્)=અપો, ખતાવો.

દિશં (મૂં દિશ્)=દિશાને.

પ્રલોકાર્થ

જિન-વચનનો વિચાર—

“જે (વાક્યો) અપરાધરૂપ મહાનદીને તરી જવામાં હસત (સમાન) છે (અર્થાત્ તે કાર્યમાં અવલમ્બનરૂપ છે), વળી જે ન્યાયે કરીને પ્રશંસનીય છે તેમજ દ્વીર્તિના સાધનરૂપ છે, તથા વળી પ્રણામ કર્યો છે જેમણે એવા (જનો)ને સંગ્રામમાં જેણે વિજય અર્પણ કર્યો છે, તે, પ્રકાશિત કર્યા છે પદાર્થો જેણે એવા તથા ઉત્તમ તેમજ નિર્વૃત્તિરૂપી લક્ષ્મીની વાટિકારૂપ એવા, નખની ઘુતિ વડે વ્યાપ્ત કરી છે જેમણે સુરોના શીર્ષની શ્રેણિને એવા વિવિધ તીર્થંકરોના વચનની વિધિના અંશો તે દિશા કે જ્યાં ઈશ્વરો શાંત (વીતરાગ) છે તે ખતાવો.”—૯૫

અમ્બાધ્યાઃ સ્તુતિઃ—

સિંહેઽસિં હેલયાઽલં જયતિ खरनखैर्वीतनिष्ठेऽतनिष्ठे

शुक्ले शुक्लेशनाशं दिशति शुभकृतौ पण्डितेऽखण्डिते खम् ।

याते या तेजसाऽऽढ्या तडिदिव जलदे भाति धीराऽतिधीरा-

पत्याऽपत्यापनी यान्मुदितसमपराद्ध्याધमं बाध‘मम्बा’॥૧૬॥૨૪॥

—સગ્ ૦

બાધં-પીડાં અમ્બા દેવતા અપનીયાત । સમા-મધ્યમાઃ પરાદ્ધ્યા-ઉત્તમા અધમા-નિ-
કૃષ્ટાઃ, મુદિતાઃ સમપરાદ્ધ્યાધમા યસ્મિન્ બાધાપનયને તત્, ક્રિયાવિશેષણમિદમ્ । યા સિંહે
આરુઢા । અસિં-સજ્જં હેલયા જયતિ-અમિભવતિ । કૈઃ ? खरनखैः । વીતા નિષ્ઠાઃ-ક્લેશાઃ
યસ્ય સ તસ્મિન્ । અતનિષ્ઠે-બૃહત્પ્રમાણે । शुक्ले-ધવલે । शुचः-શોકાશ્ચ ક્લેશાશ્ચ તેષાં
નાશં યા દિશતિ । કસ્યાં ? शुभकृतौ । પण્ડિતે-નિપુણે કેનચિદપ્યખણ્ડિતે । खं-આકાશં
યાતે । एवंविशिष्टे સિંહેઽવસ્થિતા ભાતિ તેજસાઽઽધ્યા । કથં ? तडिदिव जलदे-વિદ્યુદિવ
મેધે । धीरा-સત્ત્વવતી । अतीव धीरे અપત્યે યસ્યાઃ સા । आपत्य-આગત્ય । बाधमपनीया-
દિતિ સંબન્ધઃ ॥ ૧૬ ॥

॥ इति बप्पभट्टिसूरिकृतचतुर्विंशतिकाटीका ॥

અનુવંચ:

આ તેજસા આઢ્યા વીત-નિષ્ઠે અતનિષ્ઠે શુક્લે પણ્ડિતે અ-અણ્ડિતે ચં યાતે સિંદ્ધે (જન-જન) જલદે તદિત્ત્વ દ્વ ભાતિ, સ્વર-નચ્ચૈઃ અસિં દેહયા અલં જયતિ, શુભ-કૃતૌ શુચ્-ક્લેશ-નાશં દિશતિ, સા ધીરા અતિ-ધીર-અપત્યા 'અમ્બા' આપત્ય વાધં મુદિત-સમ-પરાઝ્ય-અધમં અપનીયાત્ ।

શીલકાર્થ

સિંદ્ધે (મૂં સિંદ્ધ)=સિંહના ઉપર.
 દેહયા (મૂં દેહા)=લીલાપૂર્વક.
 સ્વર=તીક્ષ્ણ.
 સ્વરનચ્ચૈઃ=તીક્ષ્ણ નખો વડે.
 વીત (ધાં ઇ)=વિશેષતઃ ગયેલ.
 નિષ્ઠા=કલેશ.
 વીતનિષ્ઠે=નષ્ટ થયો છે કલેશ જેનો એવી.
 અતનિષ્ઠે (મૂં તનિષ્ઠ)=મોટા માપવાળા.
 શુક્લે (મૂં શુક્લ)=શ્વેત, ધવલ.
 શુચ્=શોક.
 ક્લેશ=ખેદ.
 શુક્લેશનાશં=શોક અને ખેદના વિનાશને.
 દિશતિ (ધાં દિશ્)=આપે છે.
 કૃતિ=કાર્ય.
 શુભકૃતૌ=શુભ કાર્યમાં.
 પણ્ડિતે (મૂં પણ્ડિત)=આલોક.
 અઅણ્ડિતે (મૂં અઅણ્ડિત)=અખણ્ડિત.
 ચં (મૂં ચ)=આકાશ.

યાતે (મૂં યાત)=ગયેલ.
 તેજસા (મૂં તેજસ્)=તેજ વડે.
 આઢ્યા (મૂં આઢ્ય)=યુક્ત, વિશિષ્ટ.
 તદિત્ત્વ=વીજળી.
 જલદે (મૂં જલદ)=મેઘને વિષે.
 ભાતિ (ધાં ભા)=શોભે છે.
 ધીરા (મૂં ધીર)=બળવાળી.
 અપત્ય=ખાળક.
 અતિધીરાપત્યા=અત્યંત ધીર છે બાળક જેનાં એવી.
 આપત્ય (ધાં પત્)=આવીને.
 અપનીયાત્ (ધાં ની)=દૂર કરો.
 પરાઝ્ય=શ્રેષ્ઠ, ઉત્કૃષ્ટ.
 અધમ=નીચ, નિકૃષ્ટ.
 મુદિત (ધાં મુદ્)=હર્ષિત.
 મુદિતસમપરાઝ્યાધમં=સાધારણ, ઉત્તમ તેમજ અધમ (વર્ગો) ખુશી થાય તેવી રીતે.
 વાધં (મૂં વાધ)=પીડાને.

શ્લોકાર્થ

અમ્બા દેવીની સ્તુતિ—

“જે તેજ વડે યુક્ત છે તથા વળી નષ્ટ થયો છે કલેશ જેનો એવા તથા મહાન્ (અત્યંત પ્રૌઢ) તેમજ શ્વેત અને ચતુર તથા કાઠથી પણ પરાભવ નહિ પામેલ એવા આકાશમાં ગયેલા સિંહ ઉપર, જેમ મેઘને વિષે સૌદામિની શોભે છે, તેમ જે શોભે છે, તેમજ વળી જે તીક્ષ્ણ નખો વડે તરવારને લીલાપૂર્વક સર્વથા પરાજિત કરે છે, તથા વળી શુભ કાર્યને વિષે જે શોક અને ખેદનો વિનાશ કરે છે, તે સત્ત્વવાળી તેમજ અત્યંત ધીર બાળકવાળી અમ્બા (દેવી) (અત્ર) આવીને (હે ભગ્યે! તમારી) પીડાને મધ્યમ, ઉત્તમ તેમજ અધમ (વર્ગો) રાજી થાય તેવી રીતે દૂર કરે.”—૯૬

સ્પષ્ટીકરણ

મનુષ્યોનું વર્ગીકરણ—

જેન શાસ્ત્રમાં જે અધમતમ, અધમ, વિમધ્યમ, મધ્યમ, ઉત્તમ અને ઉત્તમોત્તમ એમ મનુષ્યના છ પ્રકાર પાડવામાં આવ્યા છે (આ સંબંધી માહિતી માટે જુઓ મહાનિશીથ,

તત્ત્વાર્થાધિગમમૂત્રની સંબંધકારિકા અને શ્રીક્ષેમંકરકૃત પદ્મપુરૂષચરિત્ર), તેનો સામાન્યતાઃ ઉપર્યુક્ત ત્રણ પ્રકારોમાં અંતર્ભાવ થઈ શકતો હોવાથી અત્ર તેવો નિર્દેશ કરવામાં આવ્યો છે.

આ વાતની શ્રીમાન્ યશોવિજયજીએ રચેલી માર્ગદ્વાત્રિંશિકાનાં નિસ્ર-લિખિત પદો સાક્ષી પૂરે છે એટલું જ નહિ, પરંતુ તેના સ્વરૂપ ઉપર પણ પ્રકાશ પાડે છે.

“ગુણી ચ ગુણરાગી ચ, ગુણદ્વેષી ચ સાધુષુ ।

શ્રૂયન્તે વ્યક્તમુત્કષ્ટ-મધ્યમાધમબુદ્ધયઃ ॥

તે ચ ચારિત્રસમ્યક્ત્વ-મિથ્યાદર્શનભૂમયઃ ।

અતો દ્વયોઃ પ્રકૃત્યૈવ, વર્તિતવ્યં યથાવલમ્ ॥”

અર્થાત્—(૧) ગુણવાન્, (૨) ગુણાનુરાગી અને (૩) સાધુ જનોના ગુણના દ્વેષી એવા ત્રણ પ્રકારના મનુષ્યો સ્પષ્ટ રીતે સંભળાય છે. આ ત્રણને ‘ઉત્તમ’ ‘મધ્યમ’ અને ‘અધમ’ સમજવા. વળી તેઓ ચારિત્ર, સમ્યક્ત્વ અને મિથ્યાદર્શનની ભૂમિ ઉપર રહેલા છે (અર્થાત્ તેઓ અનુક્રમે ચારિત્રવાન્, સમ્યક્ત્વધારી અને મિથ્યાદષ્ટિ છે). વાસ્તે વિવેકી જને પ્રથમના બે પ્રકારના પંથમાં યથાશક્તિ વર્તન કરવું (એટલે કે ગુણ પ્રાપ્ત કરવા કમર કસવી અને વળી અન્યોના ગુણોનું અનુમોદન તો અવશ્ય કરવુંજ).

शब्द-कोषः

अ

अंशु (पुं०) = किरणु.
 अंस (पुं०) = भलो.
 अंहति (स्त्री०) = दान.
 अंहस् (न०) = पाप.
 अक्ष (न०) = इन्द्रिय.
 अक्ष (पुं०) = इन्द्राक्ष.
 अक्षम (वि०) = असमर्थ.
 अखण्डित (वि०) = संपूर्ण.
 अखिल (वि०) = समस्त, सर्व.
 अग (पुं०) = पर्वत.
 अगम (वि०) = दुर्गम.
 अग्रिम (वि०) = मुपय.
 अघ (न०) = पाप.
 अङ्कित (वि०) = वक्षित.
 अङ्कुरा (पुं०) = छाथीने हीट यत्नाववानी आंकट.
 अङ्ग (न०) = देह.
 अङ्घ्रि (पुं०) = चरण.
 अचर (वि०) = स्थावर, स्थिर रहनेवाला.
 अच्युता (स्त्री०) = अमरुता (विद्या-देवी).
 अज (वि०) = अमर-रहित.
 अजित (पुं०) = जैनोना द्वितीय तीर्थंकर.
 अजित (वि०) = नहि लोले.
 अजिन (न०) = यागदु.
 अजेय (वि०) = नहि लोताय भेदो.
 अञ्ज (१०, उ० गतिपूजनयोः) = (१) अञ्जु; (२) पूज्यु.
 अञ्जन (न०) = काज्जल.
 अञ्जसा (अ०) = सत्वर, जलदी.
 अत्था (स्त्री०) = गमन.
 अति (अ०) = (१) अतिशयवाचक अन्यथ; (२) उल्लेखनवाचक अन्यथ.
 अतिशय (पुं०) = अधिकपणु.
 अतीव (अ०) = अत्यंत, घणु.
 अतुल (वि०) = पुङ्गव.
 अत्र (अ०) = आह्वय.

अदस् (अ०) = अशे.
 अद्रि (पुं०) = पर्वत.
 अधम (वि०) = नीच.
 अधिक (वि०) = अधिक.
 अध्याम (वि०) = स्पष्ट.
 अनङ्ग (पुं०) = कामदेव.
 अनन्त (वि०) = पार विना.
 अनन्तजित् (पुं०) = जैनोना चौदमा तीर्थंकर.
 अनागस् (वि०) = अपराध विना.
 अनाविल (वि०) = निर्मल.
 अनिशम् (अ०) = सर्वदा.
 अनु (अ०) = योग्यतावाचक अन्यथ.
 अनुत्तम (वि०) = सर्वोत्तम.
 अनुपम (वि०) = असाधारण, निरूपम.
 अनेक (वि०) = श्रेष्ठ करता वधारे.
 अन्त (पुं०) = (१) नाश; (२) छोडो.
 अन्तक (वि०) = विनाशक.
 अन्तर (वि०) = आन्तरिक.
 अन्ध (वि०) = आधयो.
 अन्वय (पुं०) = संतति, प्रवाद.
 अप (स्त्री०) = अणु.
 अप (अ०) = दूरवाचक अन्यथ.
 अपघन (पुं०) = अवयव.
 अपत्य (न०) = अणु.
 अपर (वि०) = अन्य.
 अपवर्ग (पुं०) = मोक्ष, निर्वाण.
 अपि (अ०) = पणु.
 अप्रतिचक्रा (स्त्री०) = अप्रतिचक्रा (विद्या-देवी).
 अन्न (न०) = भक्षण.
 अविध (पुं०) = समुद्र.
 अभिद्रोह (पुं०) = अपकार.
 अभिनन्दन (पुं०) = जैनोना चौथा तीर्थंकर.
 अभिनन्दन (वि०) = आनंद आपनार.
 अभिषेक (पुं०) = अभिषेक.
 अभ्यधिक (वि०) = संपणु.

अमत (वि०)=नहि मानेक्ष.
 अमन्द (वि०)=रूपक्ष.
 अमर (पुं०)=देव.
 अमर्त्य (पुं०)=देव.
 अमल (वि०)=मेक्ष वगरजुं.
 अमृत (न०)=अमृत.
 अमेय (वि०)=नहि मापी शक्य तेरो.
 अम्बा (स्त्री०)=अम्बा (शासन-देवी).
 अम्बु (न०)=जल.
 अम्बुज (न०)=करुण.
 अम्बुद (पुं०)=मेघ.
 अम्बुधर (पुं०)=मेघ.
 अम्भोज (न०)=कमल.
 अर (पुं०)=नैनोना अहारमा तीर्थकर.
 अरम् (अ०)=नक्षत्री.
 अराति (पुं०)=शत्रु, दुश्मन.
 अरि (पुं०)=(१) दुश्मन; (२) पैतृ.
 अर्क (पुं०)=सूर्य.
 अर्गल (न०)=लोचन.
 अर्च (१०, ऊ० पूजायाम्)=पूजयुं.
 अर्चन (न०)=पूज.
 अर्चा (स्त्री०)=(१) पूज; (२) शरीर.
 अर्ति (स्त्री०)=पीडा.
 अर्थ=पदार्थ.
 अर्पक (वि०)=आपनार.
 अर्यमन् (पुं०)=सूर्य.
 अलक (पुं०)=वाण, केश.
 अलम् (अ०)=अत्यन्ततावायक अव्यय.
 अलङ्घन (वि०)=नहि ओगंगवा लायक.
 अलिन् (पुं०)=अभरो.
 अलीक (वि०)=असत्य.
 अव (१, ५० रक्षण-गति-कान्ति-प्रीति-वृद्धिषु)=रक्षण
 करयुं.
 अवदात (वि०)=निर्भण.
 अवन (न०)=रक्षण, अथाव.
 अवम (न०)=पाप.
 अवान (वि०)=नहि करमाष्ट गयेयुं, ताज्युं.
 अव्याहत (वि०)=निर्बाधित.
 अशक्य (वि०)=असंभवित.
 अशुभ (वि०)=अशुभ.

अस् (२, ५० भुवि)=छेयुं, थयुं.

अस् (४, ५० क्षेत्रे)=क्षेयुं.

अस (पुं०)=क्षेयुं ते.

असत् (वि०)=अशुभ.

असम (वि०)=निर्भय.

असमान (वि०)=निर्भय.

असङ्गता (स्त्री०)=निःसंगता.

असि (पुं०)=तरवार.

असु (पुं०)=प्राण.

असुमत् (वि०)=प्राण.

अस्त्र (न०)=अस्त्र.

अस्थि (न०)=हड्ड.

अस्मद् (स०)=प्रथम पुरुषवाचक सर्वनाम.

अहित (पुं०)=शत्रु.

अहो (अ०)=अहो.

आ

आ (अ०)=भर्यादावाचक अव्यय.

आगम (पुं०)=सिद्धान्त.

आगस् (न०)=पाप.

आजि (स्त्री०)=वडाष्ट.

आज्ञा (स्त्री०)=आदेश.

आढ्य (वि०)=युक्त.

आत्मन् (पुं०)=अव.

आदर (पुं०)=अंत.

आदि (वि०)=शर्यात.

आधि (स्त्री०)=मानसिक पीडा.

आनक (पुं०)=कुंडुलि, नगाई.

आनन (न०)=मुण.

आनन्द (पुं०)=आनन्द, हर्ष.

आप् (५, ५० व्याप्तौ)=भेणवयुं.

आप (न०)=जलनो समूह.

आपद् (स्त्री०)=कष्ट.

आपस् (न०)=जल.

आभा (स्त्री०)=(१) कान्ति; (२) भणतापयुं.

आभोग (पुं०)=विस्तार.

आमर (वि०)=देव-संभधी.

आमोद (पुं०)=सुगंध.

आम्र (पुं०)=आम्र.

आय (पुं०)=दाय.

आयति (स्त्री०)=अविध्यकाण.
 आरम्भ (पुं०)=शरुआत.
 आरात् (अ०)=दूरधी.
 आराम (पुं०)=आग.
 आर्त (स्त्री०)=पीडित.
 आर्हती (स्त्री०)=तीर्थंकरना संबंधी.
 आलय (पुं०)=गृह.
 आलि (स्त्री०)=श्रेणि, डार.
 आवली (स्त्री०)=पंक्ति.
 आशय (पुं०)=आश्रय, आधार.
 आशु (अ०)=नलदी.
 आस् (२, आ० उपवेशने)=भेसतुं.
 आसन (न०)=आसन.
 आस्था (स्त्री०)=श्रद्धा, आशीन.
 आहव (न०)=लडाध.

इ

इ (२, प० गतौ)=ननु; उदि=उगनुं.
 इति (अ०)=शेष.
 इन्दु (पुं०)=चन्द्र.
 इन्द्र (पुं०)=(१) सुरपति; (२) मुख्य.
 इव (अ०)=जैम.
 इह (अ०)=अहिआं.

ई

ईक्ष (१, आ० दर्शने)=जोतुं.
 ईद्व (२, आ० स्तुतौ)=स्तुति करणी.
 ईति (स्त्री०)=उपद्रव.
 ईप्सित (वि०)=भेणववा धृच्छेद.
 ईरण (न०)=प्रेरण.
 ईरा (पुं०)=(१) स्वामी; (२) भुद्धादेय; (३) तीर्थंकर.
 ईशिनी (स्त्री०)=स्वामिनी.
 ईश्वर (पुं०)=नाथ.
 ईहित (न०)=येष्टित.

उ

उग्र (वि०)=तीव्र.
 उचित (वि०)=योग्य.
 उच्चैस् (अ०)=उच्च प्रकारे.
 उच्चल (वि०)=उन्नत.
 उज्ज्व (१, प० उत्सर्गे)=छोरी देतुं.

उत्कर (पुं०)=दगधो.
 उत्तम (वि०)=श्रेष्ठ.
 उत्तारक (वि०)=तारनार.
 उदक (न०)=जल.
 उदधि (पुं०)=समुद्र.
 उदन्वत् (पुं०)=दरियो.
 उदय (पुं०)=उदय.
 उदर (न०)=मध्य भाग.
 उदित=(१) उद्देश; (२) कथेय.
 उदार (वि०)=मुपय.
 उद्भव (पुं०)=उत्पत्ति.
 उन्नति (स्त्री०)=समृद्धि.
 उपताप (पुं०)=संताप.
 उपमा (स्त्री०)=सरणामणी.
 उपमान (न०)=उपमा.
 उपरि (अ०)=उपर.
 उपलम्भ (पुं०)=आक्षेप.
 उपाय (पुं०)=उपाय.
 उरु (वि०)=विशाल.

ऋ

ऋजिम=सरलता.
 ऋण (न०)=देतुं.
 ऋत (न०)=सत्य.
 ऋत (वि०)=अव्यास करवा लायक.
 ऋद्धि (स्त्री०)=संपत्ति, पैलव.

ए

एकधा (अ०)=श्रेष्ठ रीते.
 एधन (न०)=वृद्धि.
 एनस् (न०)=पाप.
 एव (अ०)=ज.
 एवम् (अ०)=आवी रीते.

ओ

ओघ (पुं०)=समूह.
 ओजस् (न०)=अण.

क

क (न०)=(१) जल; (२) भस्म.
 कज (न०)=कमल.
 कण (पुं०)=अंश.
 कथञ्चित् (अ०)=महा भडेनते.

कनक (न०)=सोनुं.
 कमल (न०)=कमल.
 कम्प (वि०)=अस्थिर.
 कम्प (वि०)=मनोहर.
 कर (पुं०)=किरण.
 कर (वि०)=करनार.
 करण (न०)=छन्दय.
 कराल (वि०)=क्रोधा.
 कल (वि०)=मनोहर.
 कलश (पुं०)=कलश.
 कलुष (न०)=पाप.
 कवि (पुं०)=(१) काव्य रचनार; (२) पंडित.
 कस् (१, प० गतौ)=कस्; विकस्=विकास पाभतुं.
 कानन (न०)=वन.
 कान्त (वि०)=मनोहर.
 कान्ता (स्त्री०)=स्त्री.
 कान्तार (न०)=वन.
 कान्ति (स्त्री०)=प्रभा, तेज.
 काम (पुं०)=कंदर्प, भदन.
 कामित (वि०)=वांछित, दृष्टेयो.
 काय (पुं०, न०)=देह.
 कार (वि०)=करनार.
 कारिन् (वि०)=करनार.
 कार्मुक (न०)=धनुष्य.
 काल (पुं०)=यम.
 काली (स्त्री०)=काली (विद्या-देवी).
 किन्नर (पुं०)=ऐक्य ज्ञानो व्यंतर देव.
 किम् (अ०)=शा भाटे.
 किम् (स०)=कोष.
 कीर्ति (स्त्री०)=आभर.
 कु (अ०)=भराववायक शब्द.
 कुण्डिका (स्त्री०)=(१) कभडडु; (२) दाह करनारी.
 कुन्त (पुं०)=साधो.
 कुन्थु (पुं०)=नैनोना सत्तरमा तीर्थकर.
 कुन्द (न०)=भोगरानुं दुल.
 कुमत (न०)=दुष्ट सिद्धान्त.
 कुमुद (न०)=यन्दविकासी कभल.
 कुल (न०)=समुदाय.
 कुवादिन् (वि०)=भोटा तर्क उठावनार.
 कुश (न०)=गण.

कुशल (वि०)=यतुर.
 कुशेशय (न०)=कभल.
 कुसुम (न०)=पुष्प, क्ल.
 कुसुमबाण (पुं०)=कभदेव.
 कूप (पुं०)=कुपो.
 कृ (८, ऊ० करणे)=करतुं.
 कृच्छ्र (न०)=कष्ट.
 कृत् (वि०)=करनार.
 कृतान्त (पुं०)=(१) यम; (२) सिद्धान्त.
 कृति (स्त्री०)=कार्य.
 कृत्स्न (वि०)=संपूर्ण.
 कृश (वि०)=अल्प.
 कृशानु (पुं०)=शशि.
 केवल (न०)=द्वयवज्ञान.
 कोकनद (पुं०)=रक्त कभल, रातुं पोयणुं.
 कोप (पुं०)=क्रोध, गुरसो.
 कोमल (वि०)=कभल.
 क्रम (पुं०)=थरल.
 क्लेश (पुं०)=भेद.
 क्षण (पुं०)=(१) भोतसय; (२) पण.
 क्षम (वि०)=समर्थ.
 क्षमा (स्त्री०)=माझी.
 क्षय (पुं०)=नाश.
 क्षामता (स्त्री०)=क्षीणपणुं.
 क्षिति (स्त्री०)=नाश.
 क्षीजन (न०)=अव्यक्त शब्द.

ख

ख (न०)=आकाश.
 खचित (वि०)=व्याप्त.
 खण्डिका (स्त्री०)=नाश करनारी.
 खनि (स्त्री०)=भाणु.
 खर (वि०)=तीक्ष्ण.
 ख्याति (स्त्री०)=कीर्ति, आभर.

ग

गण (पुं०)=समुदाय.
 गद् (१, प० व्यक्तायां वाचि)=कडेतुं.
 गद (पुं०)=रोग.
 गदा (स्त्री०)=गदा.
 गभीर (वि०)=उडी.
 गम् (१, प० गतौ)=गतुं.

गम (पुं०)=समान पाद, आधापक.
 गम्य (वि०)=भेजनी शक्य तेवो.
 गरुड (पुं०)=गरुड.
 गर्भ (पुं०)=मध्य भाग.
 गल् (१, प० भक्षणे खावे च)=पशु.
 गान्धारी (स्त्री०)=गान्धारी (विद्या-देवी).
 गिर् (स्त्री०)=वाष्पी.
 गिरि (पुं०)=पर्वत.
 गीर्वाणता (स्त्री०)=देवपशु.
 गुण (पुं०)=गुण.
 गुपिल (वि०)=गहन.
 गुरु (वि०)=भोक्तुं.
 गृह (न०)=घर.
 गो (स्त्री०)=वाष्पी.
 गोधा (स्त्री०)=अेक जलनो साप, घो.
 गौर (वि०)=धोणुं.
 गौरी (स्त्री०)=गौरी (विद्या-देवी).
 ग्राम (पुं०)=ग्राम.

घ

घण्टा (स्त्री०)=घंट.
 घन (पुं०)=मेघ.
 घन (वि०)=गाढ.
 घनाशनी (स्त्री०)=वज्र.
 घर्म (पुं०)=ताप.
 घस्सर (वि०)=भक्ष्युशील.
 घातक (वि०)=हणुनार.

च

च (अ०)=अने.
 चन्द्र (पुं०)=चन्द्र.
 चन्द्रप्रभ (पुं०)=जैनोना आडभा तीर्थकर.
 चमू (स्त्री०)=वशकर, शेज.
 चर (वि०)=हालतुं यावतुं.
 चरण (न०)=पग.
 चामर (पुं०, न०)=चामर.
 चारु (वि०)=मनोहर.
 चि (५, ऊ० चयने)=अेकतुं उरतुं.
 चिति (स्त्री०)=समुदाय.
 चित्त (न०)=मन.
 चिर (वि०)=दांभा काणतुं.

चिरम् (अ०)=दांभा काण सुधी.
 चेत् (अ०)=अे.
 चेतस् (न०)=मन.
 चोर (पुं०)=थोर.
 च्यु (१, आ० गतां)=पशु.

छ

छद् (पुं०)=पत्र, पांढरुं.
 छवि (स्त्री०)=शोभा.
 छिद् (७, ऊ० द्वेधीकरणे)=कापतुं.
 छुरित (वि०)=व्याप्त.

ज

जगत् (स्त्री०)=दुनिया.
 जन् (४, आ० प्रादुर्भावे)=उत्पन्न थतुं.
 जन (पुं०)=शेक.
 जनता (स्त्री०)=शेक.
 जननी (स्त्री०)=माता.
 जन्म (न०)=जन्म.
 जन्मन् (न०)=जन्म.
 जन्तु (पुं०)=जन्तु.
 जय (पुं०)=जय.
 जय्य (वि०)=जयती शक्य अेवो.
 जल (न०)=पाणी.
 जलद् (पुं०)=मेघ.
 जलधि (पुं०)=समुद्र.
 जात (न०)=समूह.
 जाति (स्त्री०)=जन्म.
 जाल (न०)=समूह.
 जि (१, प० जये)=जयतुं.
 जिन (पुं०)=(१) तीर्थकर; (२) सामान्यदेवकी.
 जीव (पुं०)=जन्तु, प्राणी.
 जुष् (६, आ० प्रीतिसेवनयोः)=सेवतुं.
 जेय (वि०)=जयता वायक.
 जैन (वि०)=जिन-संभंधी.
 ज्यायस् (वि०)=वधारे भोक्तुं.
 ज्वल् (१, प० वीमौ)=ज्वलतुं.
 ज्वलन (न०)=अग्नि.
 ज्ञानिता (स्त्री०)=ज्ञानपशु.

त

तडिस् (स्त्री०)=वीजगी.
 तत (वि०)=विस्तीर्ण.
 तत्त्व (न०)=सार.
 तद् (स०)=ते.
 तन् (८, ऊ० विस्तारे)=विस्तार करवो.
 तनिष्ठ (वि०)=अत्यन्त अटप.
 तनु (स्त्री०)=देह.
 तनु (वि०)=अटप.
 तमस् (न०)=(१) अंधकार; (२) अज्ञान.
 तमाल (न०)=तमाल वृक्ष.
 तरु (पुं०)=वृक्ष, आड.
 तरुण (वि०)=नूतन.
 तल (न०)=तण्डुल.
 तान (न०)=विस्तार.
 ताप (पुं०)=संताप.
 तापनीय (न०)=सौनुं.
 तामरस (न०)=कमल.
 तामस (वि०)=अज्ञान संबंधी.
 तार (वि०)=तरी जलार.
 तिमिर (न०)=अंधकार.
 तीर्थ (न०)=(१) यतुविध संघ; (२) द्वादशांगी;
 (३) प्रथम गणधर.
 तीर्थकृत् (पुं०)=तीर्थकर.
 तु (अ०)=पण; (२) विशेषतासूचक शब्द.
 तुल (१०, ऊ० उन्माने)=तोड़तुं.
 तुल्य (वि०)=समान.
 तृप् (स्त्री०)=तरस.
 तृषा (स्त्री०)=तरस.
 तृ (१, प० हवनतरणयोः)=तरतुं. प्रवितृ=अर्पण
 करतुं.
 तेजस् (न०)=प्रभा, तेज.
 तेजिन् (वि०)=तेजस्वी.
 तोष (पुं०)=हर्ष.
 त्यज् (१, प० हानां)=तथ हेतुं.
 त्रय (न०)=त्रयुनो समुदाय.
 त्रस (पुं०)=द्विन्द्रियादिक लयो.
 त्राण (न०)=रक्षण.
 त्रि (वि०)=त्रय.
 त्रिक (न०)=त्रयुनो समुदाय.

त्रितय (न०)=त्रयुनो समुदाय.
 त्रिदश (पुं०)=भुर.
 त्रिदशप (पुं०)=भुर-पति.
 त्रिभुवन (न०)=त्रैलोक्य.
 त्रिलोकी (स्त्री०)=त्रिभुवन.
 त्रै (१, आ० पालने)=रक्षण करतुं.

द

दक्ष (वि०)=यत्नर.
 दद् (१, आ० दाने)=आपतुं.
 दन्त (पुं०)=दांत.
 दम (पुं०)=उपशम, धन्द्रिय-संयम.
 दया (स्त्री०)=करुणा.
 दर्पक (पुं०)=भटन.
 दर्शन (न०)=दर्शन, अवशोक्तन.
 दल (न०)=पत्र.
 दव (पुं०)=दावानल.
 दशा (स्त्री०)=स्थिति, अवस्था.
 दह् (१, प० भस्मीकरणे)=जलतुं.
 दहन (न०)=जलतुं ते.
 दा (१, प० दाने)=आपतुं.
 दा (३, ऊ० दाने)=आपतुं.
 दान (न०)=दान.
 दानव (पुं०)=अभुर.
 दामन् (न०)=(१) दोरतुं; (२) मावा.
 दार (पुं०)=नारी, स्त्री.
 दारिद्र्य (न०)=दरिद्रता, गरीबाध.
 दाह (न०)=काष्ठ, लाकड़.
 दिविज (पुं०)=देव.
 दिव् (स्त्री०)=स्वर्ग.
 दिव्य (वि०)=स्वर्ग संबंधी, स्वर्गाय.
 दिश (६, ऊ० अतिसर्जने)=आपतुं.
 दिश (स्त्री०)=दिशा.
 दीन (वि०)=गरीब.
 दु (५, प० उपतापे)=पीडा करवी.
 दुःख (न०)=पीडा.
 दुरित (न०)=पाप.
 दुर्लभ (वि०)=दुर्लभ.
 दुष्कृत (न०)=पाप.

દટ્ઠ (વિ.) = મજબૂત.
 દશ (સ્ત્રી.) = (૧) દૃષ્ટિ; (૨) નેત્ર; (૩) મત.
 દષ્ટ (સ્ત્રી.) = પત્ર.
 દેવ (પું.) = (૧) અમર, સુર; (૨) પરમેશ્વર.
 દેવતા (સ્ત્રી.) = (૧) દેવી; (૨) દેવ.
 દેવી (સ્ત્રી.) = દેવી.
 દેહિન (પું.) = પ્રાણી.
 દ્વૈષ (વિ.) = શત્રુ સંબંધી.
 દો (૪, પ. અવસરજને) = ખણડન કરવું.
 દોસ્ (ન.) = હાથ.
 દોષ (પું.) = દૂષણ.
 દ્યુતિ (સ્ત્રી.) = પ્રકાશ.
 દ્રાક્ષ (અ.) = ઝડ.
 દ્રુમ (પું.) = ઝાડ.
 દ્વિપ (પું.) = હાથી.
 દ્વિપ (પું.) = શત્રુ.

ધ

ધન (ન.) = પૈસો.
 ધનુ (પું.) = ધનુષ્ય.
 ધરણ (પું.) = દક્ષિણ દિશામાં વસતા નાગકુમારોનો ઇન્દ્ર.
 ધર્મ (પું.) = જૈનોના પંદરમા તીર્થંકર.
 ધવ (પું.) = પતિ.
 ધા (૩, ઙ. ધારણપોષણયોદાને ચ) = ધારણ કરવું.
 ધાતુ (પું.) = ધાતુ.
 ધાન્ય (ન.) = અનાજ.
 ધામન (ન.) = ગૃહ.
 ધારા (સ્ત્રી.) = ધારા.
 ધી (સ્ત્રી.) = મતિ.
 ધીર (વિ.) = મજબૂત.
 ધુ (૫, ઙ. કમ્પને) = હલાવવું.
 ધૃ (૧, ઙ. ધારણે) = ધારણ કરવું.
 ધૌત (વિ.) = ધોયવું.
 ધ્યાન (ન.) = ધ્યાન.
 ધ્વંસ (૧, આ. અવસરજને ગતૌ ચ) = નાશ કરવો.
 ધ્વન્ (૧, પ. શબ્દે) = અવાજ થવો.
 ધ્વસ્તિ (સ્ત્રી.) = નાશ.

ન

ન (અ.) = નહિ.
 નલ (પું, ન.) = નખ.

નતિ (સ્ત્રી.) = પ્રણામ.
 નન્તુ (વિ.) = નમન કરનાર.
 નન્દ (૧, પ. સમૃદ્ધૌ) = ખુશી થવું.
 નન્દ (પું.) = (૧) હાથ; (૨) સમૃદ્ધિ.
 નમસ્ (ન.) = આકાશ.
 નમ્ (૧, પ. પ્રહત્ત્વે શબ્દે ચ) = પ્રણામ કરવો.
 નમન (ન.) = નમાવી દેવું તે.
 નમસ્ (અ.) = નમસ્કાર.
 નમિ (પું.) = જૈનોના એકવીસમા તીર્થંકર.
 નમેરુ (પું.) = એક ભત્રાનું દિવ્ય વૃક્ષ.
 નમ્ર (વિ.) = નમસ્કાર કરનાર.
 નય (પું.) = (૧) એકદેશીય યથાર્થ અભિપ્રાય; (૨) નીતિ.
 નર (પું.) = મનુષ્ય.
 નવ (વિ.) = નવીન.
 નવન્ (વિ.) = નવ.
 નશ (૪, પ. અદર્શને) = નાશ થવો.
 નહિ (અ.) = નહિ.
 નાક (પું.) = સ્વર્ગ.
 નાગ (પું.) = સાપ.
 નાના (વિ.) = વિવિધ.
 નામેય (પું.) = નાભિ (નરેશ)ના નન્દન, જૈનોના પ્રથમ તીર્થંકર.
 નામ (પું.) = પ્રણામ.
 નામન્ (ન.) = નામ.
 નાશ (પું.) = અંત, વિનાશ.
 નાશન (વિ.) = નાશ કરનાર.
 નિ (અ.) = અત્યંતતાવાચક અવ્યય.
 નિઘ (વિ.) = સરખી ઊંચાઇ અને લંબાઇવાળું.
 નિજ (વિ.) = પોતાનું.
 નિત્યમ્ (અ.) = સર્વદા.
 નિધન (ન.) = નાશ.
 નિધિ (પું.) = ભંડાર.
 નિમ (વિ.) = સમાન.
 નિયતમ્ (અ.) = ખરેખર.
 નિર્ (અ.) = અભાવવાચક અવ્યય.
 નિર્દારણ (ન.) = ભેદવું તે.
 નિર્વાણ (ન.) = (૧) મોક્ષ; (૨) વિનાશ.
 નિર્વૃત્તિ (સ્ત્રી.) = (૧) મુક્તિ, સિદ્ધિ; (૨) નાશ.
 નિર્વ્યાજ (વિ.) = નિષ્કપટી.

निवह (पुं०)=समुदाय.
 निशा (स्त्री०)=रात्रि.
 निशान्त (न०)=शुद्ध.
 निष्ठा (स्त्री०)=(१) छेवट; (२) कक्षेश.
 नी (१, ऊ० प्रापणे)=दोरवतुं, लट् ७४तुं.
 नीच (वि०)=अधम.
 नीति (स्त्री०)=नीति.
 नील (वि०)=श्याम.
 नीलता (स्त्री०)=आभास.
 नु (२, प० स्तुतौ)=स्तुति करवी.
 नुति (स्त्री०)=स्तुति.
 नुद् (६, ऊ० प्रेरणे)=प्रेरणा करवी.
 नू (६, प० स्तुतौ)=स्तुति करवी.
 नृ (पुं०)=मनुष्य.
 नेमि (पुं०)=जैनोना आचीसभा तीर्थकर.
 नो (अ०)=नष्टि.
 नौ (स्त्री०)=वडाशु.
 न्याय (पुं०)=नीति.

प

पटु (वि०)=थाडाक.
 पट्ट (न०)=(१) पीडा; (२) राज-सिंहासन; (३)
 ढाढ; (४) उत्तरीय वस्त्र.
 पण्डित (पुं०)=दोशीयार.
 पत् (१, प० गतौ)=पडतुं.
 पत् (१०, ऊ० गतौ)=जतुं.
 पतन (न०)=पडतुं ते.
 पताका (स्त्री०)=ध्वज, वायटो.
 पति (पुं०)=स्वामी, नाथ.
 पतिता (स्त्री०)=स्वामीपणुं.
 पत्र (न०)=(१) पांथडी; (२) वालन.
 पद (न०)=(१) स्थान; (२) वाक्यनो अेक भाग;
 (३) अक्षर.
 पद्धति (स्त्री०)=भार्ग.
 पद्म (पुं० न०)=कमल.
 पद्मप्रभ (पुं०)=जैनोना छट्टा तीर्थकर.
 पर (वि०)=(१) तत्पर; (२) अन्य; (३) उत्तम.
 परम् (अ०)=अत्यंत.
 परम (वि०)=उत्तम.
 परमेश्वर (पुं०)=धेश्वर.

पराग (पुं०)=धूल.
 परार्थ (वि०)=उत्तम.
 परिचित (वि०)=परिचयवाणुं.
 परिदाहिन् (वि०)=आणनार.
 परिपूज्य (वि०)=पूजवा लायक.
 परिपूर्ण (वि०)=पूरी दीधेल.
 पर्वत (पुं०)=पडाड.
 पर्वन् (न०)=भडोत्सव.
 पवि (पुं०)=वज्र.
 पवित्र (वि०)=पावन.
 पांसु (पुं०)=रज.
 पा (२, प० रक्षणे)=रक्षणु करतुं.
 पात (पुं०)=पतन, पडतुं ते.
 पातक (न०)=पाप.
 पातक (वि०)=पतनशील.
 पातृ (वि०)=पाणनार, रक्षक.
 पाद (पुं०)=अक्षर.
 पादप (पुं०)=आड.
 पाप (न०)=पाप.
 पार्श्व (पुं०)=जैनोना त्रेवीसभा तीर्थकर.
 पावक (वि०)=पवित्र करनार.
 पारिजात (पुं०)=पारिजतक, अेक जलतनुं कडप.
 पालन (न०)=रक्षणु.
 पावन (वि०)=पवित्र करनार.
 पीड (१०, ऊ० अवगाहने)=दुःखी थतुं.
 पीडा (स्त्री०)=दुःख.
 पुनर् (अ०)=वणी.
 पुरी (स्त्री०)=नगरी.
 पुरुषदत्ता (स्त्री०)=पुत्रपदत्ता (विद्या-देवी).
 पुस्तिका (स्त्री०)=(१) प्रतिभा; (२) पुस्तक.
 पुष् (४, प० पुष्टौ)=पोषणु करतुं.
 पुष्प (न०)=कुल.
 पू (१, आ० पवने)=पवित्र करतुं.
 पूज (१०, ऊ० पूजयाम)=पूजतुं.
 पूज्य (वि०)=पूजवा योग्य.
 पोत (पुं०)=नौका, छोडी.
 प्रगुण (वि०)=सरणतावाणुं.
 प्रकृति (स्त्री०)=प्रकृति (विद्या-देवी).
 प्रतरण (न०)=तरतुं ते.

प्रति (अ०)=(१) प्रत्ये; (२) प्रतिकूलवाचक
अव्यय.

प्रतिभान (न०)=प्रतिभा, नूतन विकास प्रामती
शुद्धि.

प्रतिभय (वि०)=अयंकर.

प्रथ (१०, ऊ० प्रख्याने)=प्रसिद्ध थवुं, विस्तार
प्रामयो.

प्रथन (न०)=प्रसिद्ध करवुं ते.

प्रदान (न०)=त्याग.

प्रपञ्चित (वि०)=विस्तारैवुं.

प्रपा (स्त्री०)=प्रलाशय, पराज.

प्रबल (वि०)=पराक्रमी.

प्रभञ्जन (पुं०)=पवन.

प्रभा (स्त्री०)=कान्ति.

प्रमद (पुं०)=आनन्द.

प्रमाण (न०)=प्रमाण, यथार्थ ज्ञान.

प्रलय (पुं०)=नाश.

प्रशम (पुं०)=नाश.

प्रहति (स्त्री०)=नाश.

प्रादुर् (अ०)=प्रकाशवाचक अव्यय.

प्रिय (वि०)=छष्ट.

प्रियङ्गु (स्त्री०)=ऐक्य ज्ञातवुं आड.

फ

फण (पुं०)=क्षु.

फल (न०)=क्षु.

फलक (न०)=ढाड.

व

वत (अ०)=संतोषवाचक अव्यय.

वन्दिन् (पुं०)=आड.

वन्धु (पुं०)=मित्र.

वन्धुजीव (पुं०)=ऐक्य ज्ञातवुं पुष्प, अपोरीयुं.

बल (न०)=(१) सैन्य; (२) पराक्रम.

बहु (वि०)=धृष्ट.

बहुधा (अ०)=धृष्टी रीति.

बाण (पुं०)=आणु.

बाध (पुं०)=पीडा.

बाहु (पुं०)=हाथ.

बुध (पुं०)=पण्डित.

बुद्धि (स्त्री०)=मति.

बृहत् (वि०)=मोठुं.

बोध (पुं०)=विकास.

भ

भक्ति (स्त्री०)=सेवा.

भङ्ग (पुं०)=प्रकार.

भज् (१, ऊ० सेवायाम्)=अजवुं.

भद्र (न०)=कल्याण.

भय (न०)=भीक.

भर (पुं०)=समृद्ध.

भव (पुं०)=(१) संसार; (२) उत्पत्ति.

भवत् (म०)=आप.

भव्य (वि०)=मोठे जनार.

भस्मन् (न०)=राख.

भा (स्त्री०)=तेज.

भा (२, प० दीप्तौ)=प्रकाशवुं.

भाज् (वि०)=सोपवनार.

भाजन (न०)=पात्र.

भार (पुं०)=धारण करनार.

भारती (स्त्री०)=वाणी.

भास् (स्त्री०)=प्रभा, कान्ति.

भाम् (१, आ० दीप्तौ)=प्रकाशवुं.

भासक (पुं०)=प्रकाशक.

भासुर (वि०)=देदीप्यमान.

भिद् (१, ऊ० विदारणे)=भेदवुं.

भी (स्त्री०)=अय.

भीति (स्त्री०)=अय, भीक.

भुवन (न०)=जगत्.

भू (१, प० सत्तायाम्)=डोवुं, थवुं.

भू (स्त्री०)=पृथ्वी; (२) स्थान.

भूति (स्त्री०)=संपत्ति.

भूमि (स्त्री०)=(१) स्थल; (२) पृथ्वी.

भृ (३, ऊ० धारणपोषणयोः)=धारण करवुं.

भृत् (वि०)=धारण करनार.

भृशम् (अ०)=अत्यंत.

भोग (पुं०)=विषय.

भ्रम् (१, प० चलने)=अभवुं.

म

मज्जन (न०)=ज्ञान, ज्ञानाभिमेष.

मणि (पुं०)=रत्न.

મળ્ડપ (પું., નં.) = માંડવો.
 મળ્ડલ (નં.) = ચક્ર.
 મત (નં.) = (૧) દર્શન; (૨) સિદ્ધાન્ત.
 મત (વિ.) = અભીષ્ટ, ઇચ્છેલ.
 મતિ (સ્ત્રી.) = શુદ્ધિ.
 મદ (પું.) = હાથીના કુમ્ભસ્થલમાંથી ઝરતો પ્રવાહી પદાર્થ.
 મદન (પું.) = કામદેવ.
 મનસ્ (નં.) = મન, ચિત્ત.
 મનુજ (પું.) = માનવ.
 મન્થિ (પું.) = પ્રધાન.
 મન્થિન (પું.) = પ્રધાન.
 મન્દ (વિ.) = મન્દ.
 મન્દર (પું.) = મેરૂ (પર્વત).
 મય (વિ.) = પ્રચુરતાવાચક પ્રત્યય.
 મરુત (પું.) = દેવ.
 મર્ત્ય (પું.) = માનવ.
 મલ (પું.) = મેલ.
 મલિન (વિ.) = મેલું.
 મસ્જ (૬, ૫૦ શુદ્ધ) = ડુબવું.
 મલ્હિ (પું.) = જૈનોના ઓગણીસમા તીર્થંકર.
 મહ (પું.) = ઉત્સવ.
 મહત્ (વિ.) = વિશાળ.
 મહસ્ (નં.) = પૂજ.
 મન્કાલો (સ્ત્રી.) = મહાકાલી (વિદ્યા-દેવી).
 મહામાનસી (સ્ત્રી.) = મહામાનસી (વિદ્યા-દેવી).
 મહિમન્ (પું.) = મહિમા.
 મહિષી (સ્ત્રી.) = લેંસ.
 મહી (સ્ત્રી.) = પૃથ્વી.
 મહીધ્ર (પું.) = મહીધર, પર્વત.
 મા (અ.) = નહિ.
 માન (પું.) = (૧) અભિમાન, અહંકાર; (૨) પૂજ.
 માનવી (સ્ત્રી.) = માનવી (વિદ્યા-દેવી).
 માનસ (નં.) = (૧) મન; (૨) માનસ (સરોવર).
 માનસી (સ્ત્રી.) = માનસી (વિદ્યા-દેવી).
 માયા (સ્ત્રી.) = કપટ.
 માર્ગ (પું.) = રસ્તો.
 માલા (સ્ત્રી.) = (૧) માળા; (૨) હાર.
 મુકુલ (પું., નં.) = કળી, ખીલ્યા વિનાનું ફુલ.

મુલ્લર (વિ.) = શબ્દાધિમાન.
 મુષ્ (૬, ૫૦ મોક્ષણે) = ઊડવું.
 મુદ્ (૧, ૫૦ હર્ષ) = હર્ષ પામવો.
 મુદ્ (સ્ત્રી.) = હર્ષ, આનન્દ.
 મુદિત (નં.) = હર્ષ.
 મુદિત (વિ.) = શુશી.
 મુનિ (પું.) = સાધુ.
 મુશલ (નં.) = મુસળું, સાંભેલું.
 મૂર્ધન્ (નં.) = મસ્તક.
 મૃગ (પું.) = હરણ.
 મૃગપતિ (પું.) = સિંહ.
 મૃત્યુ (પું.) = મરણ.
 મેઘ (પું.) = વાદળું.
 મેરુ (પું.) = મેરૂ (પર્વત).
 મોક્ષ (પું.) = નિર્વાણ.
 મોદ (પું.) = હર્ષ.
 મોહ (પું.) = અજ્ઞાન.
 મૌલિ (પું.) = (૧) મસ્તક; (૨) મુકુટ.

ય

યક્ષ (પું.) = એક જાતનો વ્યંતર દેવ.
 યક્ષી (સ્ત્રી.) = યક્ષની પત્ની.
 યત્ (૧, ૫૦ પ્રયત્ને) = પ્રયત્ન કરવો.
 યતઃ (અ.) = જેથી.
 યત્ર (અ.) = જ્યાં.
 યથા (અ.) = જેમ.
 યદ્ (સ.) = જે.
 યદિ (અ.) = જો.
 યદીય (સ.) = જેવું.
 યમિન્ (વિ.) = નિયમવાળું.
 યશસ્ (નં.) = કીર્તિ.
 યશસ્ય (વિ.) = કીર્તિવાળું.
 યા (૨, ૫૦ પ્રાપ્તિ) = જવું.
 યાન (નં.) = પ્રયાણ.
 યામ (પું.) = મત.
 યુગ (નં.) = એનું જોડકું.
 યુગલ (નં.) = એનું જોડકું.
 યુજ્ (૭, ૫૦ યોગે) = જોડવું.
 યુષ્મદ્ (સ.) = દ્વિતીય પુરુષવાચક સર્વનામ.
 યોગિન્ (પું.) = યોગી.
 યોષિત્ (સ્ત્રી.) = બી.

र

- रंहस् (न०)=वेग.
 रक्ष (१, प० पालने)=रक्षणे क२वुं.
 रच् (१०, ऊ० प्रतियोगे)=रयवुं.
 रज्ज (१, ऊ० रागे)=रागी थवुं.
 रजन (न०)=राग.
 रत (वि०)=आसक्त, रागी.
 रत (न०)=सुभ.
 रति (स्त्री०)=(१) सुभ; (२) कामदेवनी पत्नी.
 रत्न (न०)=रत्न.
 रम् (१, आ० क्रीडायाम्)=रभवुं.
 रव (पुं०)=ध्वनि.
 रवि (पुं०)=सूर्य.
 रस (पुं०)=रस.
 रहित (वि०)=रहित.
 रा (२, प० दाने)=आपवुं.
 राग (पुं०)=राग.
 राज (पुं०)=राज.
 राज (१, ऊ० वीर्ये)=प्रकाशवुं.
 राजन् (पुं०)=राज.
 राजि (स्त्री०)=श्रेष्ठि.
 राजिन् (वि०)=दीपावनार.
 राजी (स्त्री०)=श्रेष्ठि, क्षार.
 राजीव (न०)=कमल.
 राशि (स्त्री०)=निर्वाण.
 राशि (पुं०)=लग्न.
 रिपु (पुं०)=दुश्मन.
 रुच् (स्त्री०)=कान्ति.
 रुचि (स्त्री०)=(१) शोभा; (२) अभिलाषा, धृष्टा.
 रुच् (१, आ० वीर्यावमिप्रीतो च)=प्रकाशवुं.
 रुज्ज (६, प० भक्ते)=सांगवुं.
 रुज्ज (स्त्री०)=रोग.
 रुह (१, प० वीजजन्मनि प्रादुर्भावे च)=उगवुं. अचि-
 रुह=आ३६ थवुं. आरुह=आ३६ थवुं.
 रूप (न०)=स्व३५.
 रूपता (स्त्री०)=सौन्दर्य.
 रै (पुं०)=(१) सुवर्ण; (२) धन.
 रोचिस् (न०)=तेज.

रोहिणी (स्त्री०)=रोहिणी (विद्या-देवी).
 रौद्र (वि०)=धोर.

ल

- लक्ष (१०, ऊ० दर्शनाङ्कनयोः)=(१) ज्ञेयुं; (२) नि-
 शान क२वुं.
 लक्ष्मी (स्त्री०)=लक्ष्मी, धन.
 लङ् (१०, ऊ०, १, प० भाषायां वीर्ये सीमातिक्रमे च)
 =ओङ्गवुं.
 लङ्घन (न०)=ओङ्गवुं ते.
 लता (स्त्री०)=वेध.
 लव (पुं०)=अंश.
 लस् (१, प० वीर्ये)=शोभवुं.
 लाघव (न०)=लघुता.
 लाभ (पुं०)=लाभ.
 लालसा (स्त्री०)=धृष्टा.
 लालित (वि०)=स्नेहपूर्वक पाणेय.
 ली (१, प० श्लेषे)=ओङ्गवुं.
 लोक (पुं०)=लोक.
 लोल (वि०)=लपट.

व

- वचन (न०)=वचन.
 वचस् (न०)=वचन.
 वज्र (न०)=वज्र.
 वज्रशृङ्खला (स्त्री०)=वज्रशृङ्खला (विद्या-देवी).
 वज्राङ्कुरी (स्त्री०)=वज्राङ्कुरी (विद्या-देवी).
 वज्राशनी (स्त्री०)=वज्र.
 वद् (१, प० व्यक्तायां वाचि)=ओङ्गवुं.
 वन (न०)=(१) वन; (२) वन.
 वनिता (स्त्री०)=नारी.
 वन्द (१, आ० अभिवादनस्तुत्योः)=नमन क२वुं.
 वन्द्य (वि०)=पूज्य वा लायक.
 वपुस् (न०)=देह.
 वप्र (पुं०)=कोट.
 वर (पुं०)=वरदान.
 वर (वि०)=श्रेष्ठ.
 वरद (वि०)=यादवी स्त्रीज आपनार.
 वर्ग (पुं०)=समुदाय, समूह.
 वर्जित (वि०)=छोड़ी दीधेय.
 वर्ण (पुं०)=रंग.

वर्य (वि०)=प्रधान, मुख्य.
 वलक्ष (वि०)=धवल, सङ्क्षे.
 वलय (न०)=मंडल.
 वल्लरी (स्त्री०)=वेल.
 वस् (१, प० निवासे)=रहेवुं.
 वसु (न०)=निधान, धन.
 वस्तु (न०)=पदार्थ.
 वह् (१, ऊ० प्रापणे)=धारणुं करवुं.
 वा (अ०)=अने.
 वाच् (स्त्री०)=वाणी.
 वाजिन् (पुं०)=घोडा.
 वाणी (स्त्री०)=देशना.
 वादिन् (वि०)=वादी.
 वापी (स्त्री०)=नाव.
 वार (पुं०)=समूह.
 वारण (पुं०)=(१) ढाथी; (२) रोकवुं ते.
 वारि (न०)=जल.
 वास (पुं०)=रहेकाणु.
 वासुपूज्य (पुं०)=जैनोना आरमा तीर्थकर.
 वि (अ०)=विशेषसूचक अव्यय.
 विकास (पुं०)=भीलवणी.
 विघात (पुं०)=नाश.
 विग्रह (पुं०)=(१) देह, शरीर; (२) कलह, लडाई.
 विजय (पुं०)=जित.
 विद् (२, प० ज्ञाने)=आणुवुं;
 विद् (७, आ० विचारणे)=विचारवुं.
 विद्रुम (पुं०)=परवाणु.
 विध (पुं०)=प्रकार.
 विधा (स्त्री०)=विधान, कार्य.
 विधि (पुं०)=कार्य.
 विध्वंस (पुं०)=नाश.
 विनय (पुं०)=विनय.
 विनीत (वि०)=विनययुक्त.
 विपद् (स्त्री०)=कष्ट.
 विपुल (वि०)=विशाल.
 विमोदन (न०)=नाश.
 विमल (पुं०)=जैनोना तेरमा तीर्थकर.
 विमल (वि०)=निर्मल.
 विमलित (वि०)=निर्मल करेव.

विश (६, प० प्रवेशने)=प्रवेश करवुं.
 विशद (वि०)=निर्मल.
 विशाल (वि०)=विस्तीर्ण.
 विसर (पुं०)=समूह.
 विष्टप (न०)=भुवन.
 विहग (पुं०)=पक्षी.
 वीज (१०, ऊ० व्यजने)=पंभो नाभवो.
 वीत (वि०)=गयेव.
 वीर (पुं०)=(१) तीर्थकर; (२) जैनोना योवीसमा तीर्थकर.
 वृ (५, ऊ० वरणे)=पसंद करवुं.
 वृजिन (न०)=पाप.
 वृद्धि (स्त्री०)=वधारो.
 वृष्टि (स्त्री०)=बरसाद.
 वै (अ०)=(१) निश्चयवाचक अव्यय; (२) पाद-
 पूर्तिना अर्थमां वपरातो अव्यय.
 वैबुध (वि०)=देवना संभंधी.
 वैभव (न०)=संपत्ति.
 वैर (न०)=दुश्मनावट.
 वैरोढ्या (स्त्री०)=वैरोढ्या (विद्या-देवी).
 व्यजन (न०)=पंभो.
 व्याज (पुं०)=कपट.
 व्याप्त (वि०)=व्यापेव.
 व्याहति (स्त्री०)=नाश.
 व्रात (न०)=समूह.

श

शंस (१, प० स्तुतौ दुर्गतौ च)=वभाणुं करेवा.
 शकुन्त (पुं०)=पक्षी.
 शक्ति (स्त्री०)=ऐक ज्ञातवुं आधुध.
 शङ्ख (पुं०)=शंभ.
 शची (स्त्री०)=शं-द्राणी.
 शत (न०)=सो.
 शतपत्र (न०)=सो पांभरीवाणुं कभल.
 शत्रु (पुं०)=दुश्मन.
 शम् (अ०)=सुखवाचक अव्यय.
 शम् (४, प० उपशमे)=शांत थवुं.
 शम (पुं०)=शांति.
 शमक (पुं०)=शांत करनार.
 शमन (न०)=शांति.

शम्भव (पुं०)=जैनोना त्रील तीर्थंकर.
 शय (पुं०)=छाथ.
 शर (पुं०)=भाणु.
 शरण (न०)=शरण.
 शस्त्र (न०)=हथियार.
 शस्य (वि०)=प्रशंसा-पात्र.
 शान्त (वि०)=शान्त.
 शान्ति (पुं०)=जैनोना सोणभा तीर्थंकर.
 शान्ति (स्त्री०)=भोक्ष.
 शासन (न०)=आज्ञा.
 शिखण्डिन् (पुं०)=भोर.
 शित (वि०)=तीक्ष्ण.
 शिरस् (न०)=मस्तक.
 शिव (पुं०)=भोक्ष.
 शिव (न०)=कल्याण.
 शिव (वि०)=कल्याणकारी.
 शिशिर (वि०)=शीतल.
 शी (२, आ० स्वप्ने)=सुपुं.
 शीतल (पुं०)=जैनोना दशभा तीर्थंकर.
 शुक्ल (वि०)=श्वेत.
 शुच् (स्त्री०)=शोध.
 शुभ (वि०)=शुभ.
 शुक्ला (स्त्री०)=सांकेतिक.
 शेखर (पुं०)=मुकुट.
 शोधन (पुं०)=शोध करनार.
 इयाम (वि०)=काणो.
 भ्रम (पुं०)=थाक.
 भ्रि (१, ऊ० सेवायाम्)=आश्रय लेवो.
 श्री (स्त्री०)=(१) मानवायक शब्द; (२) लक्ष्मी.
 श्रीमत् (वि०)=श्रीयुत, धनिक.
 श्रु (१, प० श्रवणे)=सांकेतिक.
 श्रुत (न०)=श्रुत-ज्ञान.
 श्रेय (वि०)=आश्रय करवा लायक.
 श्रेयांस (पुं०)=जैनोना अग्यारभा तीर्थंकर.

स

संवर (पुं०)=रोकाणु.
 संशय (पुं०)=संशय.
 संसद् (स्त्री०)=सभा.
 संसार (पुं०)=कर्मभङ्ग अवस्था.

२३

सकल (वि०)=समस्त.
 सङ्कल (वि०)=व्याप्त.
 सङ्गता (स्त्री०)=सोभत.
 सङ्घ (पुं०)=समुदाय.
 सज्ज (वि०)=तैयार.
 सज्जन (पुं०)=सज्जन, सारो भाणुस.
 सञ्चय (पुं०)=समूह.
 सत् (वि०)=शैलनीय.
 सतत (वि०)=प्रतिक्षण.
 सततम् (अ०)=अक्षेनिश, सर्वदा.
 सत्य (वि०)=सायुं.
 सद् (१, प० विशरणगलवसादनेषु)=भांगुं.
 सदा (अ०)=हमेशां.
 सदृश (वि०)=समान, तुल्य.
 सहुण (पुं०)=सारो गुण.
 सद्यन् (न०)=गृह.
 संतमस (न०)=गाढ अंधकार.
 सपदि (अ०)=अेकदम.
 सभा (स्त्री०)=सभा.
 सभाजन (पुं०)=सभ्य, सबानो भाणुस.
 सभाजन (न०)=परोक्षगत.
 सम (वि०)=(१) तुल्य; (२) साधारण.
 समग्र (वि०)=समस्त.
 समम् (अ०)=साथे.
 समय (पुं०)=सिद्धान्त.
 समवसरण (न०)=धर्म-देशनानुं स्थल.
 समस्त (वि०)=सकल.
 समाधि (स्त्री०)=समाधि.
 समान (वि०)=तुल्य.
 समुदाय (पुं०)=समूह.
 समृद्धि (स्त्री०)=संपत्ति, वैभव.
 सम्पद् (स्त्री०)= " "
 सम्पराय (पुं०)=व्याप.
 सम्यग् (अ०)=३डी रीते.
 सरीसृप (पुं०)=सर्प.
 सरोज (न०)=कमल.
 सलिल (न०)=जल.
 सस्त्र (१, ऊ० गतौ)=सज्जन थपुं.
 सह (अ०)=सहित.

साध (५, प० संसिद्धौ)=साधयुं, सिद्ध करुं.
 साधन (न०)=उपाय.
 सामन् (न०)=(१) ओक भतनी नीति; (२) शान्ति.
 सामन्त (पुं०)=नायक.
 सार (न०)=उत्कर्ष.
 सार (वि०)=सारभूत, श्रेष्ठ.
 सिंह (पुं०)=सिंह.
 सित (वि०)=श्वेत, धवण.
 सिद्धि (स्त्री०)=भोग्क्ष.
 सिन्धु (पुं०)=समुद्र.
 सिन्धु (स्त्री०)=नदी.
 सीता (स्त्री०)=क्षेत्र-देवता.
 सीमन् (स्त्री०)=हृद.
 सु (अ०)=श्रेष्ठतावाचक शब्द.
 सुख (न०)=सुख.
 सुपात्र (न०)=योग्य पात्र.
 सुपार्श्व (पुं०)=जैनोना सातमा तीर्थकर.
 सुमति (पुं०)=जैनोना पांचमा तीर्थकर.
 सुमनस् (न०)=पुष्प.
 सुमनस् (वि०)=सुन्दर मनवाणा.
 सुमेरु (पुं०)=भेड़ (पर्वत).
 सुर (पुं०)=देव.
 सुरप (पुं०)=धन्व.
 सुरभी (स्त्री०)=गाय.
 सुविधि (पुं०)=जैनोना नवमा तीर्थकर.
 सुव्रत (पुं०)=जैनोना वीसमा तीर्थकर.
 सुषम (न०)=सुख.
 सुव्रत (न०)=सत्य.
 सौख्य (न०)=सुख.
 सादामिनी (स्त्री०)=वीजणी.
 सौधर्म (पुं०)=सौधर्म (प्रथम देवलोका).
 सौवर्ण (वि०)=कनकमय.
 स्तव (पुं०)=स्तुति.
 स्तु (२, क० स्तुतौ)=स्तुति करवी.
 स्तुति (स्त्री०)=स्तवन, प्रशंसा.
 स्था (१, प० गतिनिवृत्तौ)=रहेतुं.
 स्थान (न०)=पद.
 स्थाय (न०)=स्थान.

स्थिर (वि०)=अचल.
 ज्ञा (२, प० शौचे)=ज्ञान करुं.
 ज्युति (स्त्री०)=अरबुं ते.
 स्पृहा (स्त्री०)=धृष्टा.
 स्फुर (६, प० स्फुरणे)=स्फुरतुं.
 स्मृ (१, प० चिन्तायाम्)=थाद करुं.
 स्मर (पुं०)=कामदेव.
 स्यद (पुं०)=वेग.
 स्वर (न०)=स्वर्ग.
 स्वर (पुं०)=धन्वतुं वज्र.
 स्वरूप (न०)=स्वभाव.
 स्वर्ग (न०)=स्वर्ग.

ह

हति (स्त्री०)=नाश.
 हन् (१, प० हिंसागत्योः)=हिंसा करवी, भारतुं.
 हरि (पुं०)=धन्व.
 हर्ष (पुं०)=हर्षण.
 हस् (१, प० हसने)=हसतुं.
 हस्त (पुं०)=हाथ.
 हस्तिन् (पुं०)=हाथी.
 हा (३, प० त्यागे)=त्यज देतुं.
 हानि (स्त्री०)=नाश.
 हास (पुं०)=हास्य.
 हिंसा (स्त्री०)=हिंसा.
 हि (अ०)=(१) निश्चयात्मक अन्वय; (२) पाद-
 पूर्तिना अर्थमां वपरतो अन्वय.
 हित (न०)=उल्लास.
 हित (वि०)=उल्लासकारी.
 हिम (न०)=शीतल.
 हृ (१, प० हरणे)=हरेतुं.
 ह्रे (अ०)=संशोधनवाचक अन्वय.
 ह्रेठन (न०)=पतन.
 हेति (स्त्री०)=शस्त्र, हथियार.
 हेतु (पुं०)=कारण.
 हेम (न०)=सुवर्ण.
 हेमन् (न०)=सुवर्ण.
 हेला (स्त्री०)=तिरस्कार.
 हेलि (पुं०)=सूर्य.

चत्विंशति गपद्यानामकारादिवर्णक्रमः

पद्याङ्कः पद्यप्रतीकम्

अ (१०)

- २४ अभ्यास्त या कनकरुक् सितवारणेशं
४७ अनादिनिधनाऽरीना
११ अपेतनिधनं धनं बुधजनस्य शान्तापदं
१३ अभयीकृतमीतिमञ्जनः
३० अवन्तु भवतो भवात् कलुषवासकादर्पकाः
५५ अवन्त्यखिलविष्टपाश्रितसभाजनासूनुता
३५ अवमसंतमसं ततमानयत्
११ अशक्यनुतिकं हरेरपि भवात्रिनिर्धा(दी)रणे
३२ अशिथ्रियत याऽम्बुजं धृतगदाक्षमालाऽधवान्
६० असिफलकमणिश्रीकुण्डिकाहस्तिकाऽलं

आ (३)

- ४२ आनन्दितभव्यजनं
२८ आरूढा गरुडं हेमा-
२५ आशास्ते यः स्तवै युष्मा-

क (७)

- ७३ करोतु नो मल्लिजिनः
३४ कलशकुन्तशकुन्तवराक्षित-
१७ कुर्वन्तमुद्रप्रभं जनं
५ कुसुमबाणचमूभिरपीडित-
६ कृतवतोऽसुमतां शरणान्वयं
७ कृतसमस्तजगच्छुभवस्तुता
८७ कृतसुमतिबलर्द्धिभ्वस्तरुमृत्युदोषं

ख (१)

- ६८ घण्टेन्द्रशङ्खं सफलाक्षमालं

ख (१)

- ८५ चिरपरिचितलक्ष्मीं प्रोज्झ्य सिद्धौ रतारा-

छ (१)

- ११ छिन्ते भववासदाम या

ज (११)

- ७१ जयति तत् ससुदायमयं दृशा-
३६ जयति सायतिसामकृदन्विता
७७ जयति सुव्रत ! भव्यशिखण्डिना-
८८ जिनवचसि कृतास्था संश्रिता कप्रमार्जं

पद्याङ्कः पद्यप्रतीकम्

- ८३ जिनशासनं विजयते
७५ जिनस्य भारती तमो-
२६ जिनांही नौमि यौ जुष्टा-
१२ जिनार्चनरतः श्रितो मदकलं न तुल्यस्यदं
७४ जैनं जन्म श्रियं स्वर्ग-
४३ जैनमुपमानरहितं
७१ जैन्यव्याद् वाक् सतां दत्त-

त (२)

- १६ तन्वाऽज्जमहादलभया
७० त्रिलोकीं फलयन् पातु

द (२)

- २ दारिद्र्यमद्रिसमविप्रहतापनीय-
१५ दोषो दोषोरुसिन्धुप्रतरणविधिषु न्याययास्या यशस्याः

ध (१)

- ६४ धत्ते गदाक्षमिह दक्षप्रतिताञ्जनस्य

न (७)

- १३ न त्वा नत्वाऽऽवर्गप्रगुणगुरुगुणवातमुद्गतमुद्भू-
८९ नमामि जिनपार्श्व ! ते शमितविप्रहं विप्रहं
९ नमो भुवनरोखरं दधति देवि ! ते बन्दिता-
१ नम्रेन्द्रमौलिगलितोत्तमपारिजात-
४९ निजमहिमविजितकमलं
५६ निजाङ्गलतयोज्ज्वला विशदबन्धुजीवाभया
५३ निरेति गदवल्लीरुगुपिलजन्मकान्तारतः

प (५)

- ३९ पट्टरितिमिरौघव्याहृतावर्षमेव
५९ परसमयरिपूणां संसदो दारहेतौ
५२ पविमुशलकरा लाभं
१८ पोतत्वं वै भवोदधौ
७८ प्रतिजिनं क्रमवारिरुहाणि नः

भ (४)

- ५४ भवन्ति न यदानता वरविधावलीकाननाः
२९ भवोद्भवतृषां शृशं कृताङ्गनामैः
६१ भव्यैः कथयितुः खगमीरवापे-
४० भ्रमति भुवि महिष्या याऽऽमहासिन्धु नाना-

पद्याङ्कः पद्यप्रतीकम्

य (१२)

- ६३ यच्छृण्वतोऽत्र जगतोऽपि समाऽधिकाऽरं
 ५८ यदुदयमधिगम्य व्यापदानन्दमन्त्र-
 ३ यदोषदारुदहनेषु रतः कृशानुः
 ६२ यद्वाहवो वरपुरीपरमार्गलाभाः
 ३८ यममिनवितुमुच्चैर्दिव्यराजीववार-
 २७ यशो धत्ते न जातारि-
 ४४ या द्युतिविजिततमाला
 ४ यां द्वाग् भवन्ति सुरमन्त्रिसमा नमन्तः
 २२ ये मज्जनोदकपवित्रितमन्दरागा-
 १४ येऽमेये मेरुमूर्धन्यतुल्यफलविधासत्तरूपात्तरूपाः
 ४६ ये ज्ञापिताः सुरचितै-
 ८२ यैर्भव्यजनं त्रातुं

र (१)

- १४ रक्षन्त्यचरं त्रसं च ये

व (१०)

- ६७ वज्राशनीं दुष्कृतपर्वतानां
 २१ वर्णेन तुल्यरुचिसम्पदि विद्वमाणां
 ७६ वाग्देवी वरदीभूत-
 ५१ विजितवती सुरवं द्या-
 ८६ विदधदिह यदाज्ञां निर्वृती शंमणीनां
 ८१ विपदां शमनं शरणं
 ३३ विमलकोमलकोकनदच्छद-
 ४१ विमलितबहुतमसमलं

पद्याङ्कः पद्यप्रतीकम्

- ३७ विहरति भुवि यस्मिन् देवलोकोपमानः
 १५ व्याप्ताखिलविष्टपत्रया

श (६)

- २३ शच्यादिदिव्यवनिताधधवस्तुत ! त्व-
 ५० शमिताखिलरुजि नाना-
 १२ शराक्षधनुशङ्खभृन्निजयशोवलक्षा मता
 ७२ श्यामा नागाक्षपत्रा वो
 ४५ श्रीमते वासुपूज्याय
 ८० श्रुतनिधीशिनि ! बुद्धिवनावली-

स (११)

- ६६ संसाररूपः सुबृहज्जुदन्वा-
 २० संस्मरत रतां कुशेशये
 ५७ समवसरणभूमौ सज्जितार्चोदयायां
 ३१ समस्तभुवनत्रयप्रथनसज्जनानापदः
 ८४ साऽच्छुताऽव्याद् गौरी-
 १६ सिंहेऽसि हेल्याऽलं जयति खरनखैर्वीतनिष्ठेऽतनिष्ठे
 १० सुखौघजलमण्डपां दुरितघर्मभृज्यो हितान्
 ८ सुफणरत्नसरीसृपराजितां
 १० सुमेरुगिरिमूर्धनि ध्वनदनेकदिव्यानके
 ४८ सौवर्णपट्टा श्रीगौरी
 ६९ स्तुत तं येन निर्वृत्या-

ह (१)

- ६५ हन्तुं महामोहतमोऽक्षमाणा-

ક-પરિશિષ્ટમ્
શ્રીવપ્પભટ્ટિસૂરિભિર્વિરચિતં
॥ શારદા-સ્તોત્રમ્ ॥

કલમરાલવિહંગમવાહના
સિતદુકૂલવિભૂષણલેપના ।
પ્રણતભૂમિરુહામૃતસારિણી
પ્રવરદેહવિભાભરધારિણી ॥ —દ્રુતવિલમ્બિતમ્
અમૃતપૂર્ણકમળડલ્લુહારિણી
ત્રિદશદાનવમાનવસેવિતા ।
ભગવતી પરમૈવ સરસ્વતી

મમ પુનાતુ સદા નયનામ્બુજમ્ ॥૧-૨॥ ,, —યુગ્મમ્

“ મનોહર હંસ પક્ષીરૂપ વાહનવાળી, શ્વેત વસ્ત્ર, અલંકાર અને લેપ (સુગંધી દ્રવ્ય) થી યુક્ત, પ્રણામ કરેલા (પ્રાણીઓ) રૂપી વૃક્ષોતું (સિંચન કરવામાં) અમૃતની નીક જેવી, ઉત્તમ શરીરની કાન્તિના સમૂહને ધારણ કરનારી, અમૃતથી ભરેલા એવા કમણ્ડલુ વડે મનોહર તેમજ દેવ, દાનવ અને માનવો વડે સેવિત એવી ઉત્તમ ભગવતી સરસ્વતી મારા નેત્ર-કમલને સર્વદા પવિત્ર કરે (અર્થાત્ મને દર્શન આપે). ”—૧-૨

જિનપતિપ્રથિતા સ્વિલવાચી

ગણધરાનનમળપનર્તકી ।

ગુરુઃ સ્વામ્બુજલેલનહંસિકા

વિજયતે જગતિ શ્રુતદેવતા ॥ ૩ ॥ —દ્રુત

“ જિનેશ્વરે પ્રસિદ્ધ કરેલા સમસ્ત સાહિત્યરૂપ, વળી ગણધરોના મુખરૂપ મણ્ડપને વિષે નૃત્ય કરનારી તેમજ ગુરુના વદન-કમલને વિષે ક્રીડા કરનારી હંસિકા એવી શ્રુત-દેવતા (સરસ્વતી) વિશ્વમાં વિજયી વર્તે છે. ”—૩

અતદીધેતિબિમ્બસમાનનાં
ત્રિજગતીજનનિર્મિતમાનનામ્ ।

નવરસામૃતવીચિસરસ્વતીં

પ્રેમુદિતઃ પ્રણમામિ સરસ્વતીમ્ ॥ ૪ ॥ -કૃત૦

“અન્દ્ર-મણ્ડલના સમાન મુખવાળી, ત્રણ જગતના લોહાવડે સન્માન પામેલી તેમજ નવ રસરૂપી અમૃતના કલ્પેલોથી (મોહન્યોથી) પરિપૂર્ણ એવી નદીના સમાન એવી સરસ્વતીને હું હર્ષપૂર્વક પ્રણામ કરું છું.”—૪

વિતૈતકેતકપત્રવિલોચને !

વિહિતસંસ્તૃતિદુષ્કૃતમોચને ! ।

ધવલપક્ષવિહક્કમલાઞ્છિતે !

જય સરસ્વતિ ! પૂરિતવાઞ્છિતે ! ॥ ૫ ॥ -કૃત૦

“હે વિસ્તૃત કેતક (કેવડા)ના પત્ર જેવાં નેત્રવાળી (શારદા) ! કરાવ્યો છે સંસારરૂપી પાપનો ત્યાગ જેણે એવી હે (વાગીશ્વરી) ! હે શ્વેત પાંખવાળા પક્ષીથી અંકિત (અર્થાત્ હે હંસરૂપ વાહનવાળી શ્રુત-દેવતા) ! પૂર્ણ કર્યા છે મનોરથોને જેણે એવી હે (ભારતી) ! હે સરસ્વતી તું ! જયવંતી વર્ત.”—૫

भवदग्रहलेशतरङ्गिता-

स्तदुचितं प्रवदन्ति विपश्चितः ।

नृणां ह्यसु यतः कमलाबला-

कुचकजललनानि वितन्वते ॥ ६ ॥ -કૃત૦

“આપની કૃપાના અંશથી ચંચળ બનેલા પણ્ડિતો રાજ-સભામાં એવું ઉચિત બોલે છે કે જથી કરીને તેઓ લક્ષ્મીરૂપી લલનાના રતનની કલાની કીડાનો વિસ્તાર કરે છે (અર્થાત્ રાજ-સભામાં લક્ષ્મી પ્રાપ્ત કરે છે).”—૬

૧ આ પદ શબ્દાલંકારથી શોભી રહ્યું છે, કેમકે એનાં પ્રથમનાં બે ચરણોમાં છેવટના ત્રણ અક્ષરો સમાન છે, જ્યારે બાકીનાં બે ચરણોમાં છેવટના ચાર અક્ષરો સમાન છે.

૨ ‘પ્રમદતઃ’ હિતિ ક-પાઠઃ ।

૩ જેમ આ પદનાં પ્રથમનાં બે ચરણોમાં છેવટના બે અક્ષરોની સમાનતા નજરે પડે છે, તેવી વ્યૂત બાકીનાં બે ચરણોના સંબંધમાં પણ બેધ શક્ય છે.

૪ ‘સંસ્કૃતકુ’ હિતિ ક-પાઠઃ । ૫ ‘સમાપુરતઃ’ હિતિ ક-પાઠઃ । ૬ ‘કલ્પવાણિ’ હિતિ ક-પાઠઃ ।

ગતધના અપિ હિ ત્વદ્-ગ્રહાત્
કલિતકોમલવાક્યસુધોર્મયઃ ।

ચકિતબાલકુરૂઙ્ગવિલોચના

જનમનાંસિ હરન્તિતરાં નરાઃ ॥ ૭ ॥ -દ્રુત૦

“ (હે શારદા!) નિર્ધન હોવા છતાં પણ તારી કૃપાથી મૃદુ (કોમળ) વચનામૃતની ભરિંચો (મોજાંચો) થી અલંકૃત (થયેલા) તેમજ વિસ્મય પામેલા મૃગનાં આળકના જેવાં નેત્રવાળા (બનેલા) મનુષ્યો માનવોના મનને અત્યંત હરી લે છે. ”—૭

કરસરોરુહ્વેલનચન્ચલા

તવ વિભાતિ વરા જપમાલિકા ।

શ્રુતપયોનિધિમધ્યવિકસ્વરો-

જ્વલતરૂઙ્ગકલાગ્રહસાગ્રહા ॥ ૮ ॥ -દ્રુત૦

“ હસ્તશ્પી કમલને વિષે કીડા કરવામાં ચપળ એવી, તથા શ્રુત-સાગરના મધ્યના વિકસ્વર તેમજ નિર્મલ એવા તરંગોની કલાને મહત્વ કરવામાં આગ્રહવાળી તેમજ શ્રેષ્ઠ એવી તારી જપ-માલા વિશેષ શોભે છે. ”—૮

દ્વિરદકેસરિમારિભુજઙ્ગમા-

સૈહનતસ્કરરાજરુજાં ભયમ્ ।

તવ ગુણાવલિગાનતરઙ્ગિણાં

ન ભવિનાં ભવતિ શ્રુતદેવતે! ॥ ૯ ॥ -દ્રુત૦

“ હે સરસ્વતી! તારા ગુણોની શ્રેણિના ગાનને વિષે ચપળ એવા ભવ્ય (જનો)ને હાથી સિંહ, મરડી, સાપ, દુશ્મન, ચોર, રાજ તથા રોગનો ભય (લાગતો) નથી. ”—૯

ૐ હ્રીં ક્લીં ળ્લીં તતઃ શ્રીં તદનુ હસકલહ્રીમથો યૈ નમોઽન્તે

લક્ષં સાક્ષાજ્જપેદ્ યઃ ક સમાવેધિના સત્તપા બ્રહ્મચારી ।

નિર્યોન્તીં ચન્દ્રવિસ્મૃત્ કલયતિ મનસા ત્વાં જગન્દ્રેકામાં

સોઽત્યર્થ વહ્નિકુण्डे विहितमृतहुतिः स्याद् दशंशेन विद्वान् ॥૧૦॥

-સગ્

૧ ‘કલાગ્ર’ હિત ગ-પાઠઃ । ૨ ‘જ્વલનતસ્કરરાજરુજાં’ હિત ક-પાઠઃ । ૩ ‘ભવતે’ હિત ક-પાઠઃ । ૪ ‘ળ્લીં’ હિત જ-પાઠઃ । ૫ નિર્યોન્તીં હિત જ-ગ-પાઠઃ । ૬ ‘વિસ્મૃત્’ હિત ક-પાઠઃ ।

“ ૐ હ્રીં ક્લીં બ્લીં સાર પછી શ્રીં અને વળી સાર બાદ હ, સ, ક, લ અને : તથા વળી સાર બાદ ૐ અને અન્તમાં નમઃ (અર્થાત્ ૐ હ્રીં ક્લીં બ્લીં શ્રીં હસકલઃ ૐ નમઃ) એવો બપ જે બ્રહ્મચર્યપૂર્વક ઉત્તમ તપ કરીને હસ્ત-સમાન (અર્થા નંદાવર્ત યા શંખાવર્ત) વિધિ વડે સાક્ષાત્ લાખ વાર જપે તેમજ ચન્દ્ર-મણ્ડલમાં બહાર નીકળી આવતી તથા વિશ્વને વિષે ચન્દ્ર-પ્રભા (ચાંદણી) જેવી એવી તને મન કેખે, તે મનુષ્ય દશાંશ (દશ હજાર બપ) પૂર્વક અગ્નિ-કુણ્ડમાં ધીનો હોમ કરી પ્રખર પહિડત અને. ”—૧૦

રે રે લક્ષણ-કાવ્ય-નાટક-કથા-ચમ્પુ સમાલોકને

ક્વાયાસં વિતનોષિ બાલિશ ! મુધા કિં નમ્રવક્રામ્બુજઃ ? ।

મક્ત્યાઽઽરાધય મન્નરાજમહસાંઽનેનાનિશં ભારતી

યેન ત્વં કવિતાવિતાનસવિતાંઽદ્વૈતપ્રબુદ્ધાયસે ॥ ૧૧ ॥ —શાર્દૂલ૦

“ હે બાળક ! નમ્ર વદન-કમલવાળો થઈને તું લક્ષણ, કાવ્ય, નાટક, કથા અથ્થમૂ જેવામાં શા માટે ફેગટ પ્રયાસ કરે છે ? આ મંત્રરાજરૂપ મહત્તી ભક્તિપૂર્વક પ્રતિદિન સરસ્વતીનું આરાધન કર કે જેથી તું કવિતા કરવામાં સૂર્યના સમાન પ્રતા થઈ અસાધારણ પહિડત થાય. ”—૧૧

ચન્નન્દ્રઃ સ્વી પ્રસિદ્ધમહિમા સ્વાચ્છન્દ્યરાજ્યપ્રદા

નાયાસેન સુરાસુરેશ્વરગૈરભ્યર્ચિતા ભક્તિઃ ।

દેવી સન્તૃતૈર્ભવા મલયજાલેપાક્કરૈર્જ્યુતિઃ

સા માં પાતુ સરસ્વતી ભગવતી ત્રૈલોક્યસંજી વિની ॥૧૨॥ —શાર્દૂલ

“ હાલતા ચન્દ્રના જેવા વદનવાળી, પ્રસિદ્ધ પ્રભાવવાળી, સ્વતંત્રતારૂપી રાજ અર્પણ કરનારી, દેવ અને દાનવોના સ્વામીઓના સમૂહો વડે ભક્તિપૂર્વક અનાયા સ્તુતિ કરાયેલી, પ્રશંસા પામેલી સંપત્તિવાળી, મલયજ (ચન્દન)ના લેપરૂપી અંગના રંગ પ્રભાવાળી તેમજ (સ્વર્ગ, મર્ત્ય અને પાતાલરૂપી) ત્રિલુવનને સજીવન કરનારી એ સુપ્રસિદ્ધ તે ભગવતી દેવી સરસ્વતી માં રક્ષણ કરે. ”—૧૨

સ્તવનમત નેકગુણાન્વિતં

પઠતિ યો ભવિકઃ પ્રમનાઃ પ્રગે ।

સ સૈહસા મધુરૈર્વચનામૃતૈ-

ર્નૃપગણાનપિ રઙ્ગયતિ સ્ફુટમ્ ॥ ૧૩ ॥ -હૃત૦

“ જો બાળ્ય પ્રાણી પ્રકૃષ્ટિત ચિત્તપૂર્વક આ અનેક ગુણોથી યુક્ત સ્તોત્ર સવારના પહોરમાં બાણે છે, તે મધુર વચનરૂપ અમૃત વડે નૃપતિઓના સમૂહોને પણ એકદમ રમણ રીતે ખુશી કરે છે. ”—૧૩

॥ इति शारदास्तोत्रं बप्पभट्टिसूरिभिर्विरचितम् ॥

स्व-परिशिष्टम्

ॐ नमो जिनाय ।

॥ श्रीवप्पभट्टिरिचरितम् ॥

जैरदेशे पाटलिपुरे जित । पुराजा राज्यं करोति स्म । तत्र श्रीसिद्धसेननामा सूरि-
श्वरोऽस्ति स्म । स मोढेरकपुरमहास्थाने श्रीमहावीरनमस्कारकरणाय आगतः, श्रीमहा-
वीरं नत्वा तीर्थोपवासं कृत्वा चात्मारामरतो यागनिध्या स्थितः सन् स्वप्नं ददर्श, यथा-
केशरिकिशोरको देवः हापरि क्रीडति । स्वप्नं लब्ध्वाऽजागरीत् । पुरातनानाम्बपाठां ।
प्रभाते च चैत्यं गतः । तत्र षड्वार्षिको बाल एको बालांशुमालिसम्तिराजगाम ।

सूरिणा पृष्ठः-भो अर्भक! कस्त्वम्? कुत आगतः? । तेनाक-—पञ्चालदेशे ब्र(दु?)-
म्बाउधीग्रामे वप्पारुयः क्षत्रियः, तस्य भट्टिर्नाम सधर्मचारिणी, तयोः सूरपालनामा
पुत्रोऽहम् । मत्तातस्य बह्वो भुजबलगर्विताः सपार-—ः शत्रवः सन्ति, तान् सर्वान् हन्तुं
सन्नद्धा चलन्नासम्, पित्रा निषिद्धः-वत्स! बालस्त्वं नास्मै कर्मणे प्रगल्भसे, अलमुद्यो-
गेन । ततोऽहं क्रुद्धः-किमनेन निरमिमानेन पित्राऽपि, यः स्वयमरो- न नि-
मामपि घ्नन्तं निवारयति? अपमानेन मातापितराबन्धा-च्छात्रागतः । सूरिणा चिन्तितम्-
अहो दिव्यं रत्नम्! न मानवमात्रोऽयम् । “तेजसां हि न वयः समीक्ष्यते” इति विमृश्य
बाल आलापितः-वत्स! अस्माकं पार्श्वे तिष्ठ निज-हाधेकमुखेन । बालेनोक्तम्-महान्
प्रसादः, (स) स्वस्थानमानीतः, सङ्गो हृष्टः । त-पविलाकनेन दृष्टयत्-ष्टिं न मन्यन्ते,
पाठयित्वा विलोकितः, एकाहेन श्लोकसहस्रमध्यगीष्ट । गुरवस्तुष्टुवुः । रत्नानि पुण्यप्र-
करप्राप्यानि । धन्या वयम् । तेन बालकेनाप्यल्पदिनैर्लक्षणसा-त्यादीनां भूयांसि
आख्याणि पर्य-ालिषत, ततो गुरवो ब्रम्बाउधीग्रामे जग्मुः, बालस्य पितरौ आगतौ
वन्दितुं, गुरो-ाल्याप्तौ-पुत्रा भवन्ति भूयांसोऽपि, किं तैः संसारावकरकृमिमिः? ।
अयं तु युवयोः पुत्रो व्रतमा-ते । दीयतां नः, गृह्यतां धर्मम्(र्मः), नष्टं मृतं सहन्ति(न्ते)
हि पितरौ निजतनय- , आभ्योऽयं भवतिती- । पितृभ्यां उक्तम्-भगवन्! एव
मत्कुलत- : कथं इदं-न्यत? । तावता सविधस्येन-रपालन-वदत-—अहं चारित्रं
नृ-न्यत । यतः—

“ज्ञा बुद्धिः प्रलयं प्रयातु कुलिशं तस्मिन् श्रुते पात्यतां

वल्गन्तः प्रावेशन्ते ते हुतभुजि ज्वालाकराले गुणाः ।

यैः सर्वैः शरादेन्दुबुद्धिदैः प्राप्तेरपि प्राप्यते

भूयोऽप्यत्र पुरन्धिरन्धनर-कोडाभिवासव्य-ग ॥ १ ॥”-सादृश-

ततो ज्ञाततन्निश्चयाभ्यां मातापितृभ्यां जल्पितम्-भगवन्! गृहाण पात्रमेतत् । परं बप्पभट्टिरिति नाम अस्य कर्तव्यम् । गुरुभिर्भणितम्-अस्तु को दोषः?, पुण्यवन्तौ युवाम्, युवयोरयं लाभः सम्पन्नः । बप्पं भट्टिं च आपृच्छथ सूरपालं • होत्वा सिद्धसेना-चार्याः मोढेरकं गताः ।

शताष्टके वत्सराणां, गते विक्रमकालतः ।

सप्ताधिके राधशुक्ल-तृतीयादिवसे गुरौ ॥ १ ॥-अनुष्टुप्

दीक्षा दत्ता । बप्पभट्टिरिति नाम विश्ववल्लभं जुघुषे । सङ्घप्रार्थनया तत्र चातुर्मासिकं कृतम् ॥

बहिर्भूमिगतस्य बप्पभट्टेर्महतीं वृष्टिमतनिष्ट धनः । कापि देवकुले स्थितः सः, तत्र देवकुले महाबौद्धः कोऽपि पुमानागतः । अत्र देवकुले प्रशस्तिकाव्यानि रसाढ्यानि गम्भीरार्थानि तेन बप्पभट्टिपार्श्वात् व्याख्यापितानि । ततः स बप्पभट्टिना समं वस-तिमायातः, गुरुमिराशीर्भिरभिनन्दितः, आम्रायं पृष्टः । ततोऽसौ जगाद-भगवन्! कान्य-जदेश गात्राण्यपि रिदुर्गनगरे यशोधर्मनृपतेः सुयशादेवीकुक्षिजन्मा नन्दनोऽहं, यौवने निरर्गलो धनं शोभया व्ययन् पित्रा कुपितेन शिक्षितः-वत्स! धनार्जकस्य मन्त्रमस्था-नव्ययी पुत्रो न वेत्ति, ततस्त्वं मितव्ययो भव । ततोऽहं गोपान्द्वयम् । गुरवोऽप्युचुः-किं ते नाम? । इत्येकस्य भुवि लिखित्वा दर्शितं आम इति ।

“महाजनाचारपरम्परेदृशी

च नामां द (म साक्षात्) ब्रुवते न साधवः ।

अतोऽभिधातुं न तदुत्सहे पुन-

र्जनः किलाचारमुचं विगायति ॥ १ ॥”-उपेन्द्रवज्रा

तस्याश्रितत्वेन गुरवो दृष्टाः । चिन्तितं च तैः—

पूर्वं श्रीमसैन्येऽसौ, दृष्टः पाण्मासिकः शिशुः ।

पीलुवृक्षमहाजाल्यां, वस्त्रान्दोलयितः ॥ १ ॥-अनु०

अथ ललायया च पुण्यपुरुषो निर्णीतः । ततस्तज्जननोऽष्टफलानि विचिन्वानाऽस्मा-भिर्भणिता-वत्से! का त्वम्? किं वा तव कुलम्? । साऽवदत्तान्नेजं कुलम्-अहं राज्ञोऽत्रो कन्येऽज्जेशयशोधर्मपत्नी सुयशानामाऽहं । अस्मिन् सुते गर्भस्थिते सति ह कामणव-शीकृतधवया बकुलप्रमाणया कृत्ययेव क्रूरया सपत्न्या मिथ्या परं रूपदोषमाराध्य गृहा-भिष्कानिता । अपमानेन श्वशुरकुलापेतुले हित्वा भ्रमन्तीह समागता वनवृक्ष्या जीवान्मे बालं च पालयामि । इदं श्रुत्वाऽस्माभिः प्रोक्ता-वत्से! अस्मच्चैत्यं सम गच्छ, वत्सं

१ इदं पद्यं प्रभावकचरित्रे (पृ० १२९) अपि दृश्यते ।

२ जलोलेकः प्रभावकचरित्रे (पृ० १२९) अपि, परन्तु तत्र शिशुस्थाने किलेति पाठः ।

प्रवर्धय । तथा तथा कृतम् । सपत्न्यपि नृपुण्यलीकृतप्रणययोगैर्ममार । ततो विशिष्ट-
पुरुषैः कन्यारब्जे यशोधर्मा विज्ञप्तः—देव ! सुयशा राज्ञी निर्दोषाऽपि (त्वया निर्वा-
सिता, सपुत्रा समानां तां, राज्ञा तुष्टाऽऽनीता) । कदाचिद् विहरन्तो वयं तस्या देशं
गताः । तथा पूर्वप्रतिपन्नं स्मरन्त्या वयं वन्दिताः, अनेनामनाम्ना तत्सुतेन भाव्यम् ।
एवं चिरं विभाव्य सूरयस्तमूचुः—वत्स ! वस निश्चिन्तो निजेन सुहृदा बप्पभट्टिना समं
अस्मत्सन्निधौ त्वम् । गृहाण कलाः—लिखितं १ गणितं २ गीतं ३ नृत्यं ४ वाद्यं ५
पठितं ६ व्याकरणं ७ छन्दो ८ ज्योतिषं ९ शिक्षा १० निरुक्तं ११ कात्यायनं १२
निघण्टुः १३ पत्रच्छेद्यं १४ नखच्छेद्यं १५ खण्डोक्षा १६ आयुधाभ्यासः १७ गजारोहणं
१८ तुरगारोहणं १९ तयोः शिक्षा २० मन्त्रवादः २१ यन्त्रवादः २२ रसवादः २३
खन्यवादः २४ रसायनं २५ विज्ञानं २६ तर्कवादः २७ सिद्धान्तं २८ विषवादः २९ गारु-
डवादः ३० शकुनवादः ३१ वैद्यकवादः ३२ आचार्यविद्या ३३ आगमः ३४ प्रासाद-
लक्षणं ३५ सामुद्रिकं ३६ स्मृतिः ३७ पुराणं ३८ इतिहासः ३९ वेदः ४० विधिः ४१
विद्यानन्दवादः ४२ दर्शनसंस्कारः ४३ खेचरीकला ४४ अमरीकला ४५ इन्द्रजालं
४६ पातालसिद्धिः ४७ धूर्तशम्बलं ४८ गन्धर्ववादः ४९ वृक्षचिकित्सा ५० कृत्रिमम-
णिकर्म ५१ सर्वकरणी ५२ वशीकर्म ५३ पणकर्म ५४ चित्रकर्म ५५ काष्ठघटनं ५६
पाषाणकर्म ५७ लेप्यकर्म ५८ चर्मकर्म ५९ यन्त्रकरसवती ६० काव्यं ६१ अलंकारः
६२ हसितं ६३ संस्कृतं ६४ प्राकृतं ६५ पैशाचिकं ६६ अपभ्रंशः ६७ कपटं ६८ देश-
भाषा ६९ धातुकर्म ७० प्रयोगोपायः ७१ केवलीविधिः ७२ । एताः सकलाः कलाः
शिक्षितवान्, लक्षणतर्कादि परिचितवान्, बप्पभट्टिना साकमस्थिमज्जान्यायेन प्रीतिं
बद्धवान् । यतः—

“आपातगुर्वी क्षयिणी क्रमेण

ह्रस्वा पुरो वृद्धिमता च पश्चात् ।

दिनस्य पूर्वार्धपरार्धभिन्ना

छायेव मैत्री खलसज्जनानाम् ॥ १ ॥”—उपजातिः

कियत्यपि गते काले यशोधर्मनृपेणासाध्यव्याधिवाधितेन पट्टाभिषेकार्थं आमकुमारा-
ऽऽकारणाय प्रधानपुरुषाः प्रहिताः । अनिच्छन्नापि तैस्तत्र नीतः । पितुर्मिलितः, पित्राऽऽ-
लिङ्गितः, सबाष्पगद्गदं उपालब्धश्च—

“धिग् वृत्ततां समुचितां धिगनाविलतं

धिक् कुन्दसुन्दरगुणग्रहणाग्रहत्वम् ।

चक्रेकसीम्नि तव मौक्तिक ! येन वृद्धि-

वार्धेन तस्य कथमभ्युपयुज्यसे यत् ? ॥ १ ॥”—वसन्ततिलका

अभिषिक्तश्च राज्ये । शिक्षितश्च मज्जापालनादौ । एतत् कृत्वा यशोवर्माऽऽर्हतं त्रिधा शुद्ध्या शरणं श्रयन् छां गतः । आमो राजा पितुरौर्ध्वदेहिकं कृतवान्, द्विजातिनीललोकाय विर्त्त दत्तवान् । लक्ष्म्यभयानां, हस्तिनां रथानां च प्रत्येकं चत्वारिंशत्, एका कोटी यज्ञस्तेना, एवं राज्यश्रीः श्रीभामस्य न्यायारामस्य । तथा(पि) बप्प(भट्टि)मित्रं विना पलालपूलप्रायं मन्यते सः सः । ततो भवान् प्रायः प्रधानं राजाप्रीति । तैस्तत्र गत्वा विज्ञतः—श्रीबप्पभट्टे! आमराजः समुत्कण्ठयाऽऽह्वयति, आगम्यताम् । बप्पभट्टिना गुरुणां वदनकमलमवलोकितं, तैः सङ्गानुमत्या गीतार्थयतिभिः समं बप्प(भट्टि)मुनिः प्रहितः, आमस्य पुरं गोपालगिरिं प्राप । राजा सबलवाहनः सम्मुखमगात् । प्रविश्य(वेशः?) महमकार्षीत्, सौधमनैषीत्, अवोचत्—भगवन्! अर्धराज्यं गृहाण । तेनोक्तम्—अस्माकं निर्ग्रन्थानां सावधेन राज्येन किं प्रयोजनम्? । यतः—

“अनेकयोनिसम्पाता-नन्तबाधाविधायिनी ।

अभिमानफलैवेयं, राज्यश्रीः साऽपि नश्वरी ॥ १ ॥”—अनु०

ततो राज्ञाऽसौ तुङ्गगृहे स्थापितः । प्रातः समागताय बप्पभट्टये नृपेण सिंहासनं मण्डापितम् । तेन गदितम्—उर्वीपते! आचार्यपदं विना सिंहासनं न युक्तम् । गुर्वाशतना भवेत् । ततो राज्ञा बप्पभट्टिः प्रधानसचिवैः सह गुर्वन्तिके प्रहितः, विज्ञप्तिका च दत्ता—यदि प्राणैः कार्यं तदा प्रसद्य सद्योऽयं महर्षिः सूरिपदे स्थाप्यः, (यतः) “योग्यं सुतं च शिष्यं च, नयन्ति गुरवः श्रियम्”, स्थापितमात्रश्चात्र शीघ्रं प्रेषणीयः, अन्यथाऽहं न भवामि, मा विलम्बताम् । अखण्डप्रयाणकैर्मोढेरकं प्राप्तः । प्रभो! राज्ञो विज्ञप्त्यर्था अनुसार्याः, उचितज्ञा हि भवादृशः ॥

अथ श्रीसिद्धसेनाचार्यैर्बप्पभट्टिः सूरिपदे स्थापितः । तदङ्गे श्रीः साक्षादिव सङ्क्रामन्ती दृष्टा । रहसि शिक्षा दत्ता—वत्स! तव राजसत्कारो भृशं भावी । ततश्च लक्ष्मीः प्रवत्स्यति । तत्र इन्द्रियजयो दुष्करः । त्वं ब्रह्मचारो महान् भवेः । “विकारहेतौ सति विक्रियन्ते, येषां न चेतांसि त एव धीराः ” अनेन महाव्रतेन महत्तरः स्फुरिष्यसि ।

“एकादशेऽधिके तत्र, जाते वर्षशताष्टके ।

विक्रमा व्यऽभवत् सूरिः, खण्यचैत्राष्टमीदिने ॥ १ ॥”—अनु०

गुरुणा आमराजसमीपे प्रेषितः । तत्र प्राप्तः गोपालगिरिः प्रासुके वनोद्देशे स्थितः । राजा अभ्यागत्य महामहेन तं पुरीं प्रावीवेशत् । श्रीबप्पभट्टिसूरिणा तत्र देशना ह्येशना-शिनी कृता—

१ तच्छ्रुत्वा श्रीबप्पभट्टिसूरिर्यदकरोत् तत् कथ्यते—

“भक्तं भक्तस्य लोकस्य, विद्वतीश्राविला अपि ।

आत्मन्मैव मोक्षयेद्भ-ननुं निचममप्रदीत् ॥”—प्रभावक० (पृ० ११५)

२ ‘विक्रमात् सोऽभवत्’ इति पाठः प्रभावकचरित्रे (पृ० ११५) ।

“श्रीरियं प्रायशः पुंसा-पस्कारककारणम् ।

तामुपस्कुर्वते ये तु, रत्नस्तरसौ रसा ॥ १ ॥”—अनु०

आमेन गुरूपदेशादेकोत्तरशतहस्तप्रमाणः प्रासादः कारितोः गोपगिरौ, अष्टादशभार-
प्रमाणं श्रीवर्षमानविम्बं तत्र निवेशयांचव, प्रतिष्ठां विभावयांचके । तत्र चैत्ये मूलम-
ण्डपः सपादलक्षसौवर्णं, कैर्निष्पन्नः इति वृद्धाः प्राहुः । आमः कुञ्जरारूढः सर्वद्व्या
चैत्यवनाय याति, मिथ्यादृशां दृशौ सैन्धवेन पूर्यते, सम्यग्दृशामतेनैव । एवं प्रभाव-
वान् प्रातर्नृपोऽमूल्यमनर्घ्यं सिंहासनं सूरये निवेशापयति । तद् दृष्ट्वा विप्रैः कुधा ज्वलद्भिः
भूषो विज्ञप्तः—देव ! श्वेताम्बरा अमी शूद्राः, एभ्यः सिंहासनं किम् ? अधस्तात् परं हसीयो
भवतु । मुहुर्मुहुर्नैतिथिं विज्ञप्त्या कदर्थ्यमानः पार्थिवो मूलसिंहासनं कोशगं गच्छेत्ता-
न्यत् लज्जापयत्, प्रत्यूषे सूरिन्द्रेण दृष्ट्वा रुष्टेनैव राज्ञोऽग्रे पाठेत्—

“मर्दय मानमतङ्गजदर्पं, चिनयशरारविनाशनसर्पम् ।

क्षीणो दर्पाद् दण्डवत्तऽपि, यस्य न तुल्यो भुवने कोऽपि ॥ १ ॥”

इदं श्रुत्वा राज्ञा ह्रीणेन सदा भूयो मूलसिंहासनमनुज्ञातम् । अपराधः क्षामितः ॥

एकदा सपादकोटी हेम्नो दत्ता गुरुभ्यः । तैर्निरीहैः सा जीर्णोद्धारं ऋद्धिं कृत्वावकपार्श्वे
स्थिता ॥

अन्यदा शुद्धान्ते प्रम्लानवदनां वल्लभां दृष्ट्वा प्रभोः पुरो गाथार्थं राजा प्राह—

“अञ्जवि सा पारितप्य, कमलः हा अप्यणो पमाग्नं ।”

“सुप्तविउद्रेण तए, जीसे पच्छाइयं अंगं ॥ १ ॥”—आर्या

उत्तरार्धेन प्रभुणा प्रत्युत्तरं दत्तम् । राजा आत्मसंवादात् चमत्कृतः ॥

अन्यदा प्रियां पदे पदे मन्दं सञ्चरन्तीं दृष्ट्वा गाथार्थं राजा जगाद—

“बोला चंम्मन्तो, पए पए कीस कुणइ मुहभंगं ? ।”

“नूणं रमणपएसे, मेहल्लिय छिवइ नहपंती ॥ १ ॥”—आर्या

एतदूर्ध्वं समया पूरितं गुरुणा । इदं श्रुत्वा राजा मुखं निश्वासाहतदर्पणसमं दधे
अमी मदन्तःपुरे कृतविप्लवा इति धिया, सञ्चाचार्यैः क्षणार्धेनावगतम्, चिन्तितं च—अहो !
विद्यारणोऽपि दोषतां गतः—

“जलघेरपि कल्लोला-श्चापलानि कपेरपि ।

शक्यन्ते यत्नतो रोद्धुं, न पुनः प्रभुचेतसः ॥ १ ॥”—अनु०

रात्रौ सूरिः सङ्गमनापृच्छथ राजद्वारकपाटसदृशतटे काव्यमेकं लिखित्वा पुराद्
निषी । तद्यथा—

१ अद्यापि सा परितपति, कमलमुखी आत्मवः प्रसादेन ।

सुप्तविउद्रेण स्वया, यस्याः प्रच्छादितमङ्गम् ॥ १ ॥

२ बोला चङ्गाम्यन्ती, पदे पदे कुतः कुल्ले सुखभङ्गम् ? ।

नूणं रमणपएसे, मेहल्लिया स्पृश्यते नखपङ्क्तिः ॥ १ ॥

“यामः स्वस्ति तवास्तु रोहणगिरे ! मत्तः स्थितिं प्रच्युता
वर्तिष्यन्त इमे कथं कथमिति स्वप्नेऽपि मैवं कृथाः ।
श्रीमंस्ते मणयो वयं यदि भवलब्धप्रतिष्ठास्तदा
ते^१ शृङ्गारपरायणाः क्षितिभुजो मौलौ करिष्यन्ति नः ॥ १ ॥—शार्दूल०
रुचिरचरणारक्ताः सक्ताः सदैव हि सद्गतां
परमकवयः काम्याः सौम्या वयं धवलच्छदाः ।
गुणपरिचयोद्धर्षाः सम्यग् गुणातिशयस्पृशः
क्षितिप ! तव भोऽभ्यर्णं तूर्णं सुप्रसन्नश्रिताः ॥ २ ॥”—हरिणी

दिनैः अदिप्यैषोडशान्तर्विहरन् लक्षणावतानाङ्गः पुरो बहिरारामे समवासार्षीत् ।
तत्र पुरे धर्मो नाम राजा । स च गुणज्ञः । तस्य सभायां वाक्पतिनामा कविराजोऽस्ति ।
तेन सूरिणामागमनं लोकादवगतम् । ज्ञापितश्च राजा । राज्ञा प्रवेशमहः कारितः । पूर्वमध्ये
सौधोपान्ते गुरुस्तुङ्गगृहे स्थितः । राजा नित्यं वन्दते । कवयो रञ्जिताश्च । प्रभावना प्रैध-
ते स्म यशश्च कुन्दशुभ्रम् ॥

इतश्च यदा बप्पभट्टिः कृतविहारः प्रातः श्रीआमपार्श्वं नायातः, तदा तेन सर्वत्रा-
लोकितः, न लब्धः । जातो विलक्षित आमः, ‘यामः स्वस्ति तव०’ इत्यादिकाव्यं दृष्टम् ।
वर्णा उपलक्षिताः । ध्रुवं स मां मुक्त्वाऽपगत एवेति निर्णीतम् ॥

अन्यदा बहिर्गतेन राज्ञा महाभुजङ्गमो दृष्टः । तं मुखे धृत्वा वाससाऽऽच्छाद्य सौधं
गतः, कविवृन्दाय समस्यामर्पितवान्—

“शस्त्रं शास्त्रं कृषिर्विधं, अन्यो यो येन जीवति ।”

पूरिता सर्वैरपि, न तु नृपश्चमच्चकार हृदयामिप्रायाकथनात् । तदा बप्पभट्टिं बाढं स्मृ-
तवान् । सा हृदयसंवादिनी गतमन्त्रैः । अथ पटहमवीवदत् । तत्रेदमज्जुषत्—यो मम
हृद्गतां समस्यां पूरयति तस्मै सुवर्णटङ्ककलशं ददामि । तदा गोपगिरेर्धूतकारः कश्चिद्
गौडदेशं गतः, स बप्पभट्टिसूरिणामग्रे तत्समस्यापादद्वयं कथितवान् । सूरिणा पश्चिमाधे
पेठे—

“इगृह्यते च कर्तव्यं, कृष्णसर्पमुखं यथा ॥ १ ॥”—अनु०

स हि भगवान् षड्विंशतित्यागो सिद्धसारस्वतो गगनगमनशक्त्या विविधतीर्थवन्दन-
शाकेरुक्तः तस्य कियदेतत् ? । स धूतकारस्तस्य पादद्वयं गोपगिरौ श्रीआमाय निवेदित-

१ ‘आम !’ इत्यपि पाठः । २ ‘के’ इति पाठान्तरम् ।

३ अस्य पद्यस्येदं स्थानं न समीचीनं, काव्यमेकं लिखित्वेत्युल्लेखात्, अस्य प्रस्तावस्तु धर्मनृपस्यसमन्य इति
प्रभावकचरित्रात् (पृ० १३९) प्रतिभाति ।

४ ‘आमसंमिताः’ इति पाठः प्रभावकचरित्रे (पृ० १३९) ।

वान् । राजा दध्यौ-अहो ! इधांतत्वमर्थस्य । तं पप्रच्छ-केन केयं पूरिता समस्या ? ।
तदुदाह-लक्षणा-त्यां वृष्णभट्टिसूरिणा ज्ञानभूरिणा प्रापूरि । तस्योचितं दानं चक्रे ॥

अन्यदा राजा नगर्या बहिर्निर्ययौ । न्यग्रोधद्रुमाधः पान्थं मृतं ददर्श, शाखायां लम्ब-
मानं क पत्रमेकं विपुषां व्यूहं स्रवन्तं गाथार्धं च विशिष्टे ग्राणि लिखितं खान्याऽ-
पश्यत्—

“तइया मह निगमणे, पियाइ थोरंसुएहिं जं रुन्नं ।”

तदपि समस्यापाद्वयं राज्ञा कविभ्यः कथितं, (किन्तु) न केनापि सुष्ठु प्रपूरितम् ।
राजा चिन्तयति स्म—

“वेश्यानामिव विद्यानां, मुखं कैः कैर्न चुम्बितम् ? ।

हृदयग्राहिणस्तासां, द्वित्राः सन्ति न सन्ति वा ॥ १ ॥”—अनु०

हृदयग्राहो स एव मम मित्रं सूरिवरः, स एव दौरोदरिको नृपेण उपसूरि प्रैषि । सूरिणा
अक्षिनिमिषमात्रेण पूरिता समस्या—

“करपत्तं बिंदू इय, निवडणेण तं अज्ज संभरियं ॥ १ ॥”

तत् अनर्घतकारात् श्रुत्वा राज्ञा दृढोत्कण्ठितेन सूरैराह्वानाय वाग्मिनः सचिवाः
प्रहिताः । उपालम्भसहिता विज्ञप्तिश्च ददे । प्राप्तास्ते तत्र । दृष्टास्तैस्तत्र सूरयः, उपलक्ष्य
वन्दिताः, राजविज्ञप्तिर्दत्ता । तत्र लिखितं वाचितं गुरुभिः—

“न गङ्गां गाङ्गेयं सुयुवतिकपोलस्थलगतं

न वा शुक्तिं मुक्तामणिरुरसिजस्यात्र रसिकः ।

न कोटीरारूढः स्मरति च सवित्रीं मणिचय—

स्ततो मन्ये विश्वं स्वसुखनिरतं स्नेहविरतम् ॥ १ ॥”—शिखरिणी

“छायाकारणि सिरि धरिय अज्जवि भूमि पडंति ।

पत्तं इह पत्तत्तण तरुवर ! काइं करंति ॥ २ ॥”

सचिवा अप्यूचुः—आमराजा निर्व्याजप्रीतिर्विपयति-समागम्यतां शीघ्रम् ।
अयं देशो तस्मिन् तांसेतोद्यानलोलां लम्बनीयः, भगवद्वाग्मसुलब्धानामाकं तरकावि-
वाग् न रोचते । (यतः)

१ तदा मम निर्गमने, प्रियया स्थूराशुमिषद् कथितम् ।

२ करपत्रकविन्दूनामिति, निपतनेन तद्वय संसृतम् ॥ १ ॥

३ ‘आस्वादरसिकः’ इति पाठान्तरं प्रभा-कचारेण (पृ० १४१) ।

४ ‘रारूढं स्मरति च सवित्रीं च सुयुवं’ इति प्रभावक-चरित्र-पाठः ।

५ छायाकायादिरिति धृतानि अद्यापि भूमौ पतन्ति ।

प्राप्तमिह पत्रत्वं तरुवर ! किमु करोषि ? ॥

६ ‘पत्तह पट्ट पत्तत्तण, वरुवर ! काइं’ इति पाठः उपदेश-रत्नाकर (पृ० पत्राङ्के) ।

“कथासु ये लब्धरसाः कवीनां
ते नानुरज्यन्ति कथान्तरेषु ।
न ग्रन्थिपर्णप्रणयाश्चरन्ति

कस्तूरिकागन्ध-पारुणा ॥ १ ॥”—उपजातिः

तत्कार्ण्यं स्नेहं दधौ, सूरिमिः सचिवाश्चोचिरे—श्रीआमो नृप उत्तमप्रज्ञ एवं
ः। पणायः—

“अस्मामिर्यदि वः कार्यं, तदा धर्मस्य भूपतेः ।

सभायां छन्नमागम्य, स्वयमापृच्छयतां द्रुतम् ॥ १ ॥”—अनु०

अस्माकमिदं हि प्रतिज्ञाऽस्ति धर्मेण राज्ञा सह-स्वयमामः समेत्य त्वत्समं यदा-
ऽस्मानाकारयति किल तदा तत्र यामः, नान्यथेति; प्रतिज्ञालोपश्च नोचितः सत्यवा नां
प्रतिष्ठावताः । ततो मन्त्रिण उपकन्यकुब्जेशमाजग्मुः । सूरिणा यदुक्तं कम्, लेखश्चा-
दर्शि । तत्र लिखितं यथा—

“विनेण विणावि गया, नरिंदभवणेषु हुंति गारविया ।

विंशो न होइ वंशो, गएहि बहुएहिवि गएहिं ॥ १ ॥—आर्या

माणससरह सुहाइ, जइवि न लब्भंति रायहंसेहिं ।

तहवि न तस्स तेण विणा, तोरुच्छा न सोहंति ॥ २ ॥—,,

परिसेसियहंसउलं—पि माणसं माणसं न संदेहो ।

अन्नत्थवि जत्थ गया, हंसा विवया न भन्नंति ॥ ३ ॥—,,

हंसा जहिं गया तहिं, गया महिमण्डणा हवंति ।

छेहउ ताह महासर—ह जे हंसेहिं मुच्चन्ति ॥ ४ ॥—,,

मलयउ सचंदए खिय, नइमुहहीरंतचंदणदुमोहो ।

पम्भट्टं पि हु मलया—उ चंदणं जाइ महयग्घं ॥ ५ ॥—,,

१ विन्नेन विणाऽपि गजा नरेन्द्रभुवनेषु भवन्ति गौरविताः ।

विन्नेनो न भवति वन्नेनो गतेषु बहुकेष्वपि गजेषु ॥ १ ॥

गजाणां सुखानि यद्यपि न लभ्यन्ते राजहंसैः ।

तथापि न तस्य तैर्विना तीरोत्सङ्गा न शोभन्ते ॥ २ ॥

परिशेषितं स माणसं माणसं न संदेहः ।

अन्नत्थापि यत्र (कुत्र) गता हंसा विवयसो न भग्यन्ते ॥ ३ ॥

हंसा यत्र गतास्तत्र गता महीमण्डना भवन्ति ।

छेदस्तेषां न सरदां यानि हंसैर्मुच्यन्ते ॥ ४ ॥

मलयः सचन्दन एव गदीमुखद्विभानचन्दनमौघः ।

प्रमदमपि च मलयत् चन्दनं प्राप्नोति महार्घताम् ॥ ५ ॥

अनायाते मयरा-ऽविकं कमलाय ण मयरदं ।
 कमलाय वि दिट्ठो, सुओवि किं महुरविहुणो ? ॥ ६ ॥
 इकेण कुहणं, विणावि रयणायरुच्चिय समुहो ।
 कुहणयणंपि उरे, जस्स ठियं सुच्चिय महग्घो ॥ ७ ॥
 तइ मुक्कणावि तरुवर !, फिट्ठइ पत्तत्तणं न पत्ताणं ।
 तुह पुण छाया जइ होई कहवि ता तेहि पत्तेहिं ॥ ८ ॥
 जे केवि पट्ट महिमं-डलम्मि ते उच्छुदेहसारिच्छा ।
 सरसा जडाण मग्गे, विरसा पत्तेसु दीसंति ॥ ९ ॥
 संपेइ पहुणो पहुणो, पहुत्तणं किं चिरंतणपणं ? ।
 दासग्गा गुणदोसा, एहिं कया न हु कया तेहिं ॥ १० ॥

एतद् वाच्यते । सत्त्वणं नृपः सारकतिपयपुरुषावृतोऽचालात्, गो-
 मकमगमत्, तत्र खण्डदेवले वासवाप्रीति । देवलाधिष्ठात्री व्यन्तरी सौभाग्यभो-
 गज्ञेव भरतं मेजे । प्रभाते करभमारुह्य तां देवीमापृच्छय प्रभुपादान्तं प्राप, गाथार्थं पपाठ—

आप्रायन्ति मधुकरा मध्येकं कमलाकराणां सकरन्दम् ।
 कमलाकरोऽपि दृष्टः श्रुतोऽपि किं मधुकरविहीनः ? ॥ ६ ॥
 एकेन कौस्तुभेन विनापि रत्नाकर एव समुद्रः ।
 कौस्तुभरत्नमपि उरति यस्य स्थितं स एव महार्थः ॥ ७ ॥
 रत्ना मुक्कानामपि तरुवर ! भ्रश्यति पत्राणां न पत्रत्वम् ।
 तव नरकाया यदि भवति कथमपि तैः पत्रैः ॥ ८ ॥
 ये केऽपि प्रभवो महीमण्डले ते इच्छुदेहसदृक्षाः ।
 सरसा जटानां (जडानां) मध्ये विरसाः पत्रेषु (पात्रेषु) दृश्यन्ते ॥ ९ ॥
 सम्प्रति प्रभवः प्रभवः प्रभुत्वं किं चिरन्तनप्रभूणाम् ? ।
 दोषगुणा गुणदोषा एभिः कृता नैव कृतास्तैः ॥ १० ॥

१ प्रभावकचरित्रेऽपि इमाः सप्त गाथा दृश्यन्ते, परन्तु तत्राशुद्धत्वाद् बहुधा पाठभिन्नता इति प्रतिभाति; अर्थं
 तु विशेषो यद् नि-लिखिता गाथा तत्राधिकाः । तत्रेयं तु प्राथमिका—

गमयमानः खंदणु ममरयणाथळ सेरि खंडु ।
 जडवच्छ भप्पमहि किड सत्रुपगाहासंडु ॥
 खंडविजावि अखंड मंडलोचेव पुण्णिमाचंदो ।
 रत्तिरिगयंपि सोहइ जनेइ विमकं सत्तिरकंड ॥
 जड सव्वच्छमइच्चिय उवरिं मणाणे सव्वरुक्खणां ।
 दावेविष वंति गुणा बहु पत्तिया पावए कोडिम् ॥
 अनयोगीयरोका तु 'तइ मुक्कावि' इति गाथायाः पुरता, अन्या तु तदुत्तरतः ।

२ तत्त्वान् निम्न-लिखिता गाथा प्रभावकचरित्रे—

इव उज्जुबसीकाकं कियाण वायवसद्वययण सोहाणा ।
 गुणवंतं ज्ञाण पडुणो पडुणो गुणवंतया हुक्का ॥

“अज्जवि सा इमारेज्ज को नेहो एगरा ए ।”

सूरिहिं प्राह—

“भोलानइतीरे सुन्नदेउलंमि जंसि वासमिओ ॥ १ ॥”

त्यन्यान्यं गाढमालेलिङ्गं रभौ । तत आम आह स्म—

“अद्य मे सफला प्रीति—रद्य मे सफला रतिः ।

अद्य मे सफलं जन्म, अद्य मे सफलं फलम् ॥ १ ॥”

रात्रौ इष्टगोपी ववृते मधुमधुरा । ततः प्रभाते सूरि(णा) धर्माय आमस्य विशिष्टपुरुषा दर्शिताः । एते आमनृपनराः किलास्मानाह्वातुमायाता इति । सूरिमिरुक्तम्—आम ! आगम्य-ताम् । धर्मेण राज्ञा पृष्टं विशिष्टजनपार्श्वे—भो आमप्रधाननराः ! स भवतां स्वामी कीदृग्रूपः ? । तैर्निगदितम्—स्थगीधरस्तादृशोऽस्ति । प्रथमं मातुलिङ्गं करे धृत्वा आम अर्पिताऽस्ति । सूरिणा पृष्टम्—भोः स्थगीधर ! तव करे किमेतत् ? । स्थगीधरभूतेन आमे-नोक्तम्—बाजड । (द्वितीयो राट्) इति । क्षणार्धेन वार्तामध्ये सूरिभिः इकमवतारितम्—

“तच्छीसीयलीमेलावा केहा, धणउत्ताबली पिउमंदसिणेहा ।

विरहिं माणसु जेमरइ तसु कवण निहोरा कज्जि ए वत्तडी जणु जाणइ दोरा ॥ १ ॥”

त्यादि गोष्ठ्यां वर्तमानायां स्थगीधर श्रीआमराजश्चिद्रूपको मेलापकान्निःसृत्य पुराद् बहिः स्थाने स्थाने स्थापितैर्वाहनैः कियतीं भुवं प्रत्याक्रामत् तावता (सूरिमिर्धर्मनृपो गोपगिरिगमनाय पृष्टः, धर्मेण प्रतिज्ञा स्मारिता, सूरिभिः तत्पूर्तिः स्थगीधररूपेण प्राप्तम-नेनोक्ता, प्रधानजनः) पृष्टः । तेनोक्तम्—सत्यं सूरिवचः । हस्तौ दर्शितौ, राजा तेन वाक्स-वादेन प्रीतः, “अज्जवि सा पारिअह” इत्यादि सर्व सारव्रतविलसितमिति निरचैषीत् । शीघ्रं शीघ्रं गल्लपिरिं गतः, पताकातोरणमः प्रतिमञ्चादिमहास्तत्रासन्, दिवसाः कत्यपि अतिक्रान्ताः । ततः श्रीसिद्धसेनसूरयो वार्धकेन पोष्टिता अनशनं ग्रहीतुकामाः श्रीबप्प-भट्टिसूरीणामाकारणाय गीतार्थयुगलं प्रैषिषुः, तं गुराल्लेखमदीदृशत् । तत्र लिखितं यथा—

“अध्यापितोऽसि पदवीमधिरोषितोऽसि

तत् किंचनापि कुरु बप्पभट्टे(टे) ! प्रयत्नात् ।

प्रायोपवेशनरथे विनिवेश्य येन

संप्रेषयस्यमरधाम नितान्तमस्मान् ॥ १ ॥”—वसन्त०

१ अद्यापि सा स्मरते कः स्नेह एकरात्र्यः ।

२ गोदावरीनदीतीरे शून्यदेवकुले यदसि वासमितः ॥ १ ॥

३ तत्सशीतकयोर्मैकापकः कीदृशः ? धनपुत्रबलिनोः प्रियमन्दस्नेहयोः ।

विरहे मनुष्यो यो श्रियते तस्य किं निष्कयणं ? कर्णे एवा वार्त्ता जनो जानाति दुर्कमम् ॥ १ ॥

४ ‘तच्छीसी अकामेकावा केहा णण उत्ताबली प्रियमंदसिणिहाविरि हिं ।

माणसु जं मरइ तसु कवण निहोरा कलिपवित्ती जणु जाणइ दोरा ॥’ इति पाठः प्रभावक-चरित्रे (५०१५४) ।

५ एतद्वायाया अर्थानां साष्टकं शतं व्याख्यातं बप्पभा-सूरिभिः, परन्तु न च सर्वेऽपुना कम्पन्ते, अर्थमनुष्ठं तु प्रभावकचरित्रे दृश्यते ।

तद् दृष्ट्वा आमभूपतिमापृच्छथ मोहेरकं पुरं ब्रह्मशान्तिस्थापितवीरजिनमहोत्स-
वाढ्यं प्रापुः, ते गुरुन् ववन्दिरे । गुरवोऽपि तान् आलापयामभूवुः—
वत्स ! गाढमुत्कण्ठितमज्ञाकं हृदयं, मुखकमलकमपि विस्मृतं, राजा-गमनमस्माकं दुःखा-
यासां, कारय साधनं, अनृणीभव । ततोऽन्त्याराधनाचतुःशरणगमनवृत्तगर्हासुकृ-
तानुमोदिना तीर्थमाला-न्दनादिविधिना विधापिता, देवलोकललनानयनत्रिभागपात्रता-
मानश्रुः । शोक उच्छाले । ततो वप्पभट्टिः श्रीमद्भोविन्दसूरये श्रीनन्नसूरये च गच्छ-
भारं समर्प्य श्रीआमपार्श्वं समागतः, पूर्ववत् समस्यादिगोष्ठयः स्फुरन्ति ।

एकदा सूरिर्नृपसभायां चिरं पुस्तकाक्षरदत्तदृक् तस्थौ । तत्रैका नर्तकी नृत्यन्ती आसीद्
रूपदासोत्ताप्सराः । सूरिर्दृग्नीलनिवारणाय तस्याः शुकपिच्छनीलवर्णायां नालक-
लिकायां दृशं निवेष्टयामास । आमस्तथा दृष्ट्वा मनसि पपाठ—

“सिद्धंततत्तपारं-गयाण जोगीण जोगजुत्ताणं ।

जइ ताणंपि मयच्छी, मणंमि ता सच्चिय पमाणं ॥ १ ॥”—आर्या

आमो रात्रौ पुंवेषितां नर्तकीं सूरिवसतौ प्रैषीत् । तथा सूरिणां विश्रामणाऽऽरब्धा ।
करस्पर्शः ज्ञाता युवतिः । सूरिणाऽभिहिता-का त्वम् ? कस्मादिहागता ? अस्मासु
ब्रह्मव्रतनिबिडे वराकि ! भवत्याः कोऽवकाशः ? वाल्याभिर्न चलति काञ्चनाचलः ।
तयोक्तम्-भवन्त्यः उपदेष्टुमागता—

“राष्ट्रे सारं वसुधा, वसुधायामपि पुरं पुरे सौधः ।

सौधे तल्पं तल्पे, वराङ्गनाऽनङ्गसर्वस्वः ॥ १ ॥”—आर्या

इति । किञ्च—

“प्रियादर्शनमेवास्तु, किमन्यैर्दर्शनान्तरैः ? ।

प्राप्यते येन निर्वाणं, स गेणापि चेतसा ॥ २ ॥”—अनु०

श्रीआमेन प्रेषिताऽहं भवतां प्राणवल्लभा शुश्रूषार्थम् । ततः सूरिशका वदति स्म—
अस्माकं ज्ञानद्वक्त्रास्तद्रव्याणां नैव व्यामोहाय प्रगल्भसे—

“मलमूत्रादिपात्रेषु, गात्रेषु मृगचक्षुषाम् ।

रतिं करोति को नाम, सुधीर्वचो हेष्विव ? ॥ १ ॥”—अनु०

साऽपि निर्विचारं सूरिवरं निश्चित्य ध्वनच्चेता प्रातर्नृपतिसमीपं गता । पृच्छते राज्ञे
रात्रीयः सूरिवृत्तान्तः कथितस्तथा । पाषाणपादेता इव तव गुरवः । नवनीतपिण्डमयोऽशेषो
वराको लोकः । यावन्तः कालाव-हाव-भाव-कटाक्षप-भुजाक्षप-चुम्बन-नखदन्त-ता-
दिविलासास्ते सर्वे आजन्मशिक्षितास्तत्र प्रयुक्ताः, पुनस्तिलतुषत्रिभागमपि मनोऽस्य नाचा-
लीत् । अनुराग-बलात्कार-फूत्कार-भीदर्शन-हत्यादानादिभिर्विभीषिकाभिरपि नाक्षुभत् ।
तदेष मन्ये महावज्रमयो न देवकन्याभिर्न विद्याधरीभिर्मनागङ्गनाभिश्चाल्येत, मा-पाणां

१ सिद्धान्ततत्त्वपारगतानां योगिनां योगयुक्तानाम् ।

यदि तेषामपि मृगाक्षी मनसि ततः सैव प्रमाणम् ॥ १ ॥

तु का कथा ? । अस्मिन् सूरौ धर्मस्थैर्ययुते नृपो विस्मयान् गम्यां कदम्बमुकुल-लरोमाञ्च-
कञ्चुकितगात्रः संवृत्तः । दध्यौ च गुरुं ध्याने प्रत्यक्षं कृत्वा—

“नृञ्छने यामि वाक्यानां, दृशोर्याम्यवतारणम् ।

बलिक्रियेह सौहार्दं, हृदाय हृदाय ते ॥ १ ॥”—अनु०

प्रातर्गुरवः समाजग्मुः । राजा ह्रीणो न वदति किञ्चित् । सूरिभिर्वर्णितः—राजन् !
मा लज्जिष्ठाः, महर्षीणां दूषणभूषणान्वेषणं राज्ञा कार्यम्, न दोषः । राज्ञा कृतः—लमतात-
वृत्तान्तचर्यया । एतदहमुत्तम्भितभुजो ब्रुवे ॥ अन्तर्ब्रह्मधनान् समवलोक्य—

“एष एव धवलायतलाचनानां

तारुण्यदर्पः नपानपयोधराणाम् ।

क्षामोदरोपरि लसन्निखिलतानां

दृष्ट्वाऽऽकृतिं विभ्रतेमेति मनो न येषाम् ॥ १ ॥”—वसन्त०

इत्युक्त्वा ण्डप्रणामेन प्रणनाम आमः ॥

अन्येद्युः राजा राजपथेन सञ्च माणो बालेष्टपिण्डां एरण्डबृहत्पत्रसंवृत्तस्तनविस्तरां
एरण्डपत्राणि विनिवर्ती गृहपार्श्वत्यभागे दृष्ट्वा गाथार्धं योजितवान्—

“तैश्चि वरनिर्गतदल एरण्डो सोहृद् व तद्व्यापणं ।”

तत् सूरिणां पुरः समस्यात्वेन समर्थितवान् । सूरय ऊचुः—

“इत्थं घरे हालियवः इहामेत्तत्थणी वसइ ।”

राजा विस्मितः—अहो सारं सारस्वतम् ॥

अन्यदा सायं गोष्ठितर्तुकां वासभवनं यान्तीं क्रमोवां दीपकरां ददर्श । गाथार्धं प्रोचे—

“दिट्ठो वंकगीवा अदोवउपयिजायाए ।”

सूर्यग्रे पपाठ । सूरिर्गाथापूर्वार्धमुवाच—

“पिर्यसंभरणपल्लवः अंसुधारानिवायभीयाए ॥ १ ॥”

इति । सूरिभूपौ सुखेन कालं गम्य तौ धर्मपरी ॥

अन्यदा धर्मपेण प्रहितः आमनृपस्य पार्श्वे दूत एत्यावोचत्—राजन् ! तव विचक्ष-
णतया धर्मनृपः संतुष्टः, पुनः स आह—भवन्निर्वयं छलितः, यतो भवन्त्यो हमागतेभ्यो
नास्माभिर्मनन्योऽपि सत्कारः कृतः । अधुना शृणुत—अस्मद्राज्ये वर्धनकुञ्जरो नाम
महाबाहो बौद्धदर्शनो विदेशादागतस्तेन सह संवादं जिघृक्षुः यः कोऽपि वो राज्ये

१ ‘वाक्याय दृश्यां याम्यवतारणे’ इति पाठः प्रभावक-चरित्रे (पृ० १५१) ।

२ ‘बलिर्विभीये सौहार्दं चाय हृदाय च’ इति पाठान्तरं प्रभावक-चरित्रे (पृ० १५२) ।

३ तदापि वरनिर्गतदल एरण्डः शोभते एव तरुणेषु ।

४ अत्र (पश्चात्) गृहे हालिकवधः एतावन्मात्रेण वसति ।

५ दृष्ट्वा वंकगीवा.....

६ अत्र चरणभङ्गितासुधारानिवायभीया ।

वादी भवति स आनायता । अस्माकं भवद्भिः सह चिरं वैरम् । यः कोऽपि वादी
जयी भविष्यति तत्प्रः परस्य राज्यं ग्रहीष्यति । मम वादिना यदा जितं तदा त्वदीयं
राज्यं मया ग्राह्यम् । यदि तव वादिना जितं तदा मदीयं राज्यं त्वया ग्राह्यम् । अयं
पणः वागयुद्धमेवास्तु, किं मानवकदर्थनेन ? । आमेनोक्तम्—दूत ! त्वया यदुक्तं
तद् धर्मेण कथापितं अथवा स्वतुण्डकण्डनिमात्रेणोक्तम् ? । यदि मे तव प्रभुः सप्ताङ्गं
राज्यं वादे जिते समर्पयिष्यति इदं सत्यं तदा वयं वादिनामाम्नागच्छामः । दूते-
नोक्तम्—कारणवशात् युधिष्ठिरेणापि द्रोणपर्वण्यसत्यं भाषितम् । मत्प्रभुस्तु कारणेऽपि
न मिथ्या भाषते । आमेन दूतः प्रैषि, उक्तादेनोपरि वृष्णभट्टिं गृहीत्वा अर्धपथे
उक्तं जाने अगमत् । धर्मपतिरापि वर्धनकुञ्जरं वादीन्द्रमादाय राजगाम । परमा-
रवंशपरेन्द्रस्य वाक्पतिनामानं स्वसेवकं सहाय्यं समानिन्ये । उचितप्रदेशे आवा-
सान् दापयामास । ततो वादिप्रतिवादिनौ पक्षप्रतिपक्षपरिग्रहेण वादप्रारम्भते । सभ्याः
कौतुकाक्षिताः पश्यन्ति । वाक्प्यसामान्यप्रतिभौ ज्ञौ च । वादे षण्मासा गताः । द्वयोर्मध्ये
कोऽपि न हारयति, कोऽपि न जयते । आमेन सूरयः प्रोक्ताः—सर्वा राजकार्याणां प्रत्यूहः
स्यात् (तस्मात्) निर्जीयतामसौ शीघ्रम् । सूरिणा भणितम्—प्रभाते निग्रहीष्यामि, मा स्म
वो भ्रातृद्वन्द्वम् । रात्रौ सूरिश्वरेण मन्त्रशक्त्या मण्डले हारार्धहारमणिमुण्डलमण्डि-
ताङ्गी दीप्ताङ्गरागवसना दिव्यसुगन्धालङ्कृतभवनान्तरा भगवती भारती साक्षादागता
चतुर्दशमेः काव्यैः साद्यस्कैर्दिव्यैः स्तुता । देव्या उक्तम्—वत्स ! केन कारणेन स्मृता ? ।
सूरिवरण भणितम्—षण्मासा वादे लग्नाः, तथा कुरु यथा वादे निरन्तरं भवति । वाग्देव्या
गदितम्—वत्स ! अहं अनेन प्राक् सप्तभवानाराधिता, मयाऽत्र भवेऽस्मै अन्त्यवचना
गुणैका दत्ता । तत्प्रभावाच्चक्रिनिधिधनमिव नास्य वचो ज्ञायते । सूरिणोक्तम्—त्वं देवि !
जैनशासनविरोधिनी येन मे जयश्रियं न दत्से ? । भारत्यूचे—वत्स ! जयोपायं ब्रुवे, त्वया
प्रातर्वादारम्भे सर्वे वदनशौचं कारणीयाः पार्षद्याः, गण्डूषं कुर्वतस्तस्य वानाच्च रात्रिका
ममेच्छा पतिष्यति, तदा त्वया जेष्यति(ते), एकं तु याचे—मे स्तुतेः चतुर्दशं काव्यं कस्या-
प्यग्रे न प्रकाशय, तत्पठने हि मया ध्रुवं प्रत्यक्षया भाव्यम्, कियतां प्रत्यक्षा भवामि ?
क्लेशेनालम् । एवमुक्त्वा देवी विरज्ज्वाङ्गारालया तिरोदधे । सूरिभिर्निशि परमाप्तः शिष्य
एको वाक्पतिराजसमीपे प्रतिहिस्त्योदितम्, यथा सूरयो वदन्ति—त्वं राजन् ! विद्यानि-
धिः, अस्माकं लक्षणावती रीपरिचितचरः, तदाऽवादीः—भगवन् ! निरीहा भवन्तः, कां
भवद्भक्तिं दर्शयामि ? । तदा वयं अवोचामः—अवसरे कामपि भक्तिं प्रदर्शयामः । भवद्भि-
र्भणितं तथाऽस्तु । इदानीं सोऽवसरोऽत्र आगतः । वाक्पतिना सूरिशिष्यः (भणितः)—
किं सूरयः प्रोक्ष्यते मे ? आदिष्टं करवै ध्रुवम् । शिष्यो न्यवदयत्—राजन् ! गुरवः
समाश्रितान्ते—प्रातः धर्माभयोः सदःस्थयोः सतोस्त्वया वाच्यं यथा वदनशौचं विना
भारती न प्रसीदति, तस्माद् वादिप्रतिवादि सभ्यसभ्येशाः सर्वे शौचं कुर्वन्तु, एतावति कृते

चोक्तयोर्मैत्री वभिवासीत्, तदानीं विशेषतोऽवृष्टः । तेन वाक्ये तेन सह महि-
जयाख्यं प्राकृतं मत्काव्यं वद्धम्, आमाय दर्शितः । आमो ह भट्टः न न भव
व्य(शि)भियत् ।

“द्वितां पञ्चसं श्री, कियती लक्षा च कादिरा कियती ? ।

आचार्योच्चतमनसां, रजतां वः मतां कियती ? ॥ १ ॥”—आर्या

अपरः प्रभुः श्रीः। मेन पृष्टः—भगवन् ! यूयं विद्यया तपसा च लोके लब्धवान्, किमन्यऽपि कोऽपि आप्यास्त यो भवतस्स लालेशमवामोति ?। वप्पमहिरभाणीत्—अव-
निपते ! मम गुरुबान्धवौ गोविन्दाचार्यनक्षसूरी सर्वैर्गैर्मदधिकौ गुर्जरधरायां, (श्रुत्वा
राजा तत्र सूरिपार्श्वे गतः प्रच्छन्नः, सूरिश्च प्रसंगागता-) कामाक्षा- रागवादा- पल्लव-
याम्बुजात् । राज्ञा श्रुतं तत् सर्वं, अरुह्य रूपम् । अहो ! वयं कामिनोऽपि नैतान्
भावान् विद्मः, अयं नु वेत्ति सम्यक्, तस्मादवश्यं नित्यं योषित्सदी, किमस्य प्रणामेन ?।
अतनतिरेव उत्थाय राजा गोपगिरिरेमगात् । चिराद् दृष्टः क्षमाप इति रणरणकाक्रान्त-
स्वान्ता गुरवो वन्दापायेभ्यैरुः । राजा निराशो न वन्दते तथा । एवं कतिपयानि
निजानि गतानि । एकदा गुरुमिः पप्रच्छे—राजन् ! यथा पुराऽभूस्त्वं तथानां भण्यो
नासि, किमनाकं दोषः कोऽपि ?। राजा स्माह—सूरिवर ! भवादृशा अपि कुपात्रभ्यां
कुर्वते, किञ्चित् ?। सूरिरुच—कथम् ? आमः प्राह—यौ भवद्भिः स्वौ वृषान्धवौ स्तुतौ
तत्र गत्वा एको नक्षत्रेनामा दृष्टः । नक्षत्रकथाव्याख्यानलम्पटस्तपोहीनो लोहतरण्डः स्यौ
मज्जयति च भवाब्धौ, तस्मान्न किञ्चिदेतत् । सूरयो मणीमालिनवनाः स्वां वसातेभ्यः ।
तत्रापि विदध द्वौ साधू मोढेर(क)पुरं ग्रहितौ तत्पार्श्वे, तत्र कथापितम्—आमः अकृत-
नामा भवत्पार्श्वे गतः, एवमेवं युवां निजति, तत् कर्तव्यं येनासौ भवत्स्वन्धवपि
अवजन्धवः त्वान्न जायेत । सर्वं तत्रत्यं ज्ञात्वा तौ द्वावपि । तदकथां श्रुत्वा कृत्वा
वेषधरौ गोपगिरिमीयतुः । श्रीकृष्णभध्वजप्रबन्धनाटकं नवं बबन्धतुः । नटान् शिक्षया-
मासतुः । आमराजं उदितं ययाचतुः । राज्ञा अवसरो दत्तः । मिलितः सामाजिकः
तत्र तद्रसभावज्ञाः । ताभ्यां तन्नाटकं दशयितुमारेमे । भरतबाबुलिसमरावसराऽभि-
धीयते, तदा नृहरचनाशब्द(श्री?)लालारविणः । भिन्नालालाभोत्थापनसल्लारक्षण-
त्कारां ताभ्यां वर्णितमारब्धं नृरालुब्धश्च रसोऽवातारो, अत्रान्तर नक्षत्रिगाविन्दा-
चार्यौ स्वरूपः प्रकाश्य आहतुः—राजन् ! भट्टा भट्टाः ! शृणुत कथां ज्ञानेदं, न तु
साक्षात्, अलं सम्भ्रमेण, इत्युक्त्वा लज्जितं विस्मिताश्च ते राजाद्याः संवृत्याकारमस्तुः ।

१ 'मृत्प्राप्तिश्च०' इति पाठः प्रभावक-चरित्रे (पृ० १११) ।

२ लक्षण वर्णनं प्रथम चक्र-चरित्रे (पृ० ११२)—

“तच्छानैकमनीभूय, चक्रेण क्षुरिकां निजाम् ।

नारिभारीति जगदेव, नदयू सिंह इय कुमा ॥ १ ॥”

‘शैलं’ (शैलं) नाम गुणस्तवैव तदनु स्वाभाविकी दच्छता
 किं ब्रूमः शुचितां भवन्त्यन्ति शुचयः सङ्गेन गत्यात् ।
 किञ्चातः परमुच्यते स्तुतिपदं त्वं जीवितं देहिनां
 त्वं श्रीचपयेन गच्छसि पयः ! कस्त्वां निरोद्धुं क्षमः ? ॥ १ ॥—शार्ङ्गल०
 सत्तसद्गुणमहाधर्ममहार्हकान्त !
 कान्ता नस्तनतदोचितचारुमूर्ते ! ।
 आः पाम काठिनकण्ठविलग्नम् ।
 हा हार ! गतिरपि भवता गुणित्वम् ॥ २ ॥—सन्तांतलका
 मङ्गीसत्तमणसस्त मेयणी तहय भुजमाणस्स ।
 आमिडइ तुज्झ नायावलोक ! य को भट्ठधम्मस्स ? ॥ ३ ॥—आर्या
 उप्यहजाया असोहई य फलपुष्पपत्तरहियाए ।
 बोरीइ पयं दितो भो भो पामर ! हसिज्जहसे ॥ ४ ॥
 जीयं जलबिन्दुसमं, संपत्तीओ तरंगलोलाओ ।
 सुमिणयसमं च पिम्मं, जं जाणह तं करिज्जासु ॥ ५ ॥
 लज्जिज्जइ जेण जणे, मयलिज्जइ नियकुलकमो जेण ।
 कण्ठिहिएवि जीवे, न हु तं कारिति सप्पुरिसा ॥ ६ ॥”

प्रातरमूनि पद्यानि स्वयं आमो ददर्श, वर्णान् कवित्वगतिं चोपलक्षयामास । अहो !
 गुरुणां मयि कृपा । अहो मम पापाभिमुखतेति ललज्ज, दध्यौ च सांकल्पिकं मद(ह)ज्जन-
 गतील्लप्यत्पदं पापं मयाऽऽचरितम् । भारितोऽहं, कं यामि ? करोमि किं ? कथं गुरोर्मुखं
 दर्शयामि ? किं किं तपः स्थापयामि ? किं तीर्थं सेवे ? ऊर्ध्वमुखं गृहीत्वा गच्छामि, शब्दे-

१ ‘शैलं’ इति प्रभावक-चरित्रे । २ ‘व्रजन्ति शुचयः’ इति पाठः प्रभावक-चरित्रे, उपदेश-रत्नाकरे
 तु ‘भवन्ति शुचयस्त्वस्मिन्नाद्ये यतः’ इति पाठः । ३ ‘किं वाऽतः परमस्ति ते’ इति पाठः प्रभावक-चरित्रे ।
 ४ ‘निषेद्धुं’ इति पाठः प्रभावक-चरित्रे । ५ ‘मूर्तिः’ इति पाठस्तु प्रभावक-चरित्रे ।

६ आया—

मातङ्गीसत्तमनसो मेदनीं तथा च भुजमानस्य ।
 आभ्रइयते तव ‘नायावलोक !’ च को भट्ठधर्मस्य ? ॥ ३ ॥
 उप्यहजाताया असोमन्याश्च फलपुष्पपरहितायाः ।
 बदर्याः पदं ददानो भो भो पामर ! हसिष्यसे ॥ ४ ॥
 जीवितं जलबिन्दुसमं, सम्पत्तयस्तरङ्गलोकाः ।
 स्वप्नसमं च प्रेम, यत् जानासि तथा कुरु ॥ ५ ॥
 लज्जते येन जने, मलिनीक्रियते निजकुलक्रमो येन ।
 कण्ठस्थितेऽपि जीवे, न हि तत् कुर्वन्ति सप्पुरिषाः ॥ ६ ॥

• इदं प्रभावक-प्रभावक-चरित्रे श्रीवृष्णभट्टिचरितम् इत्यते, परन्तु तत्र तृतीयचर्चोः पद्यवर्णितम् ।
 पाठान्तरमिश्रता च ।

पातयामि । एवं ह्यु(दल)वलायमानोऽन्तरानादेदेश-अग्निं प्रजयत । प्रजित-
स्तूरग्निः । समागतः श्रीवप्पभट्टिसूरयः । मिलितं चावर्ण्यम्, उक्तं तदधम् । यावत् सहसा
कृशानुं प्रविशत्यामस्तावद् बाहू धृत्वा सूरिभिरुक्तः—राजन् ! शुद्धोऽसि, मा स्म सिद्येथाः ।
त्वया हि संकल्पः । तत्र तत् पापं कृतं न साक्षात्, संकल्पेनाग्निमपि प्रविष्टोऽसि, चिरं धर्मं कुरु ।

“मनसा मानसं कर्म, वचसा वाचिकं तथा ।

कायेन कायिकं कर्म, निरन्तरान्ते मनीषिणः ॥ १ ॥”—अनु०

इति वचनात् । विसृष्टोऽग्निः । जीवितो राजा । तुष्टो लोकः । प्रीतः सूरिः ॥

समयान्तरे वाक्पतिराजो मथुरां ययौ । तत्र श्रीपान्तिरुण्डां जज्ञे, स तल्लोका-
दवगम्य आमः सूरिन् वभाषे—भवद्भिरहमपि श्रावकः कृतः । दिव्या वाणी वः सत्त्व ।
जनामे वः शक्तिं परेषां(रमां?) यदि वाक्पतिमपि आर्हतीं दीक्षां प्राह्वयथाः । प्र-
तिज्ञा चक्रे—तदा मे विद्या प्रमाणं यदि वाक्पतिं स्वशिष्यं मे प्राप्तं कुर्वे । वाक्पातेत् क्रा-
स्तात् प्रयताम्, मथुरायां विद्यते । सूरयो मथुरायां गता बहुभिः श्रीआमास-
नरैः सह, वराहमिहिराख्ये प्रासादे ध्यानस्थं वाक्पतिमद्राक्षुः । गत्वा तत् स्थलं सूरिभिः
सूरिचरण आशीर्वातः पाठ्यमासेमिरे—

“सन्ध्यां यत् प्राणेपय लाकुरतो वद्धादलियांचसे

धत्से यच्च नदीं विलज्ज ! शिरसा स्नाप्य सोढं मया ।

श्रीर्जातोऽन्धिमन्थने यदि हरेः कस्माद् विषं भक्षितं ?

मा शूलदं ! मा संशेत्यभिहितो गौर्या हरः पातु वः ॥ १ ॥—शार्दूल०

एकं ध्याननिमोलनान् कुलितं चक्षुर्द्वितीयं पुनः

पार्वत्या विपुले नितम्बफलके शृङ्गारभारालसम् ।

अन्यद् प्रविकृष्टकामदहनक्राधानलापितं

शम्भोर्भिन्नरसं समाधिसमये ददत् पातु वः ॥ २ ॥—शार्दूल०

रामो नाम बभूव हुं तदबला सीतेति हुं तां पितु-

र्वाचा पञ्चवटीवन विचरतस्तस्याहरा रावणः ।

मिद्वार्थं जनानां ध्यामिति होरुंकारिणः शृण्वतः

पूर्वं स्मर्तुर्वन्तः कापुल्लिभक्तुरा दृष्टयः ॥ ३ ॥—शार्दूल०

डासेष्टया रताम्ये भरतगपता पाणिनेन धृ(कृ)त्वा

कृ(धृ)त्वा चत्वारो वासो विगलितपादाः मंस वन्त्याः ।

सद्यस्तत्कायकान्तिद्विगुणितः रतप्रीतिना शौरिणा वः

नीतं वपुरलसलसद्बाहु लक्ष्म्याः पुनातु ॥ ४ ॥”—अन्वयः

एवं बहु पेटे । वाक्पतिर्ध्यानं विरज्य संमुखीभूय सूत्रं ग्राह्यं—हे बष्पभट्टिमिश्राः ! यूयं किमस्मत्पुत्रः शृणुतारौद्राङ्गं पद्यपाठं कुरुध्वम् ? । बष्पभट्टयः प्राहुः । भवन्तः (सांख्याः)

“सांख्या निरीश्वराः केचित्, केचिदीश्वरदेवताः ।

सर्वेषामपि तेषां स्यात्, तत्त्वानां पञ्चविंशतिः ॥ १ ॥”—अनु०

इति ज्ञात्वा त्वदभिमतं देवाशिषः पठन्तः स्म, (अपरञ्च) बष्पभट्टयो जगदुः—किं तर्हि कृत्रादयोः किदातारा न भवन्तीति मनुध्वे ? वाक्पतिः प्राह—एवं संभाव्यते, बष्पभट्टयो बभाषिरे—योः किं दानक्षमस्तं शृणु पठामि—

“मदेन मानेन मनोभवेन

क्रोधेन लोभेन च संमदेन ।

पराजितानां प्रसभं सुराणां

वृथैव साम्राज्यरुजा परेषाम् ॥ १ ॥—उपजातिः

(अयागव्यवच्छेदत्रिंशिकायां श्लो० २५)

जं दिष्टी कण्ठात्तुंगियपु(फु)डा एयस्स सोमं(म्मं) मुहं

आयारो पसमायरो परियरो सन्तो पसन्ना तणू ।

तं मत्ते जरजम्मनिजरहरो (मत्तुहरणो) देवाहिदेवो जिणो

देवाणं अवराण दीसइ जओ नेयं सरुवं जए ॥ २ ॥”—शार्दूल०

त्यादि बहु पेटे । वाक्पतिराह—स जिनः कास्ते ? । सूरिः—स्वस्वता मुक्कौ, मूर्ति(त)स्तु विज्ञातने । वाक्पतिर्ब्रूते—प्रभो ! दर्शय । ततः प्रभुरपि आमनरेन्द्रकारेतसासादे तं निनाय, स्वयं प्रतिष्ठितं श्रीपार्श्वनाथमदोदृशत् । शान्तं कान्तं निरञ्जनरूपं दृष्ट्वा प्रबुद्धो बभाण—“अयं निरञ्जनो देव अस्माकंैव लक्ष्यते” । तदा बष्पभट्टिसूरिभिर्देवगुरुधर्मतत्त्वान् कानं । रञ्जितः स मिथ्यात्वविषमुत्सृज्य जैनर्षिः श्वेताम्बरोऽभवत्, जिनभवति ह, अपाठीञ्च—

“मयनाहि हरहिणं, इमिणा किंकरफलं नडाले णं ।

इच्छामि अहं जिणवर !, पणाम किण कलुसियं काजं ? ॥ १ ॥—आर्या

१ भवन्तः सांख्या इति भवदभिमतदेवाशिषः पठन्तः स्मः, यथारुचि हि श्रोतुः पुरः पठनीयं, वाक्पतिः—यद्यप्येवं तथापि मुमुक्षुषो वयमासन्नं निधनं ज्ञात्वा इह परमब्रह्मध्यातुमायाताः स्म, इति उपदेशरत्नाकरे (पत्रं ५९)

१ उवाच—

यद् दृष्टिः कण्ठात्तरङ्गितपु(फु)डा एतस्य सौम्यं मुखम्

आकारः प्रसमाकरः परिकरः शान्तः प्रसन्ना तणूः ।

तद् मन्ये जरजम्मनिजरहरो (मृत्युहरणः) देवाभिदेवो जिणो

देवानामपरेषां दृश्यते यतो नैतत् स्वरूपं जगति ॥

१ उवाच—

सुगनाभिमुभितेन अनेन किंकरफलं ललाटे ।

इच्छामि अहं जिणवर ! प्रणामं कथं कलुषितं कर्तुम् ? ॥

दीवि गिहत्था धडहड, वच्चइ को किर कस्सवि पत्त भण्णिज्जइ ? ।

सारंभे सारंभं पुज्जइ, कदम कदमेण किमु सुब्भ(ज्ज)इ ? ॥ २ ॥”—आर्या

अत्यासन्ने आयुषि मथुराचतुर्वर्ण्यस्य आमनृतपसद्विलोदस्य च प्रत्यक्षं अष्टादश पा
यानानि याजित्वा नमस्कारं पञ्चपरमेष्ठिमयं श्रावितो जीवेषु क्षामणां कारितो वाक्पति
सुखेन त्यक्ततनुर्दिवमगमत् । तत् सर्वं प्रधानैरपि अन्यैरपि प्रथमं श्रापितो नृपः, पश्चा
कण्ठपारेष्वेवैरपि मृतः । राजा तुष्टुवे । सूरिभिरुक्तम्—

“आलोकवन्तः सन्त्येव, भूयांसो भास्करादयः ।

कलावानेव ज्ञाद्रा-वर्ककर्मणि कर्मठः ॥ १ ॥”—अनु०

एकदा च राज्ञा सूरिः पृष्ठः—किं कारणं येनाहं ज्ञातजैनतत्त्वोऽप्यन्तरान्तरा तापसध
रतिं बध्नामि । सूरिराह—प्रातर्वक्ष्यामः, प्रातरायाताः प्रोचुः—राजन् ! अस्माभिः भारतीः
चसा प्राग्भवो ज्ञातः, त्वं कालिञ्जरगिरेस्तीरे शालिनामा तपस्वी शालद्रुमाधोभागे द्वयु
वासान्तरितभोजनरूपो बहूनि वर्षाणि तस्थौ । स मृत्वा त्वमुत्पन्नः, तस्यातिदीर्घतरा जट
स्तत्रैव लज्जान्तरेता अद्यापि सन्ति । तदाकर्ण्य स्वनरास्तत्र प्रहिता राज्ञा, तैर्जटा उ
नीताः । सूरिवाक्संवादो दृष्टः, भूपतिः सूरिणां पादौ विलग्न्य तस्थौ, परमार्हतो बभूव ॥

अन्यदा सौधोपरितलस्थेनामेन कापि गृहे भिक्षार्थं प्रविष्टो मुनिर्दृष्टः । तत्र स्वतिरेव
कामार्ता गृहागतं मुनिं परब्रह्मैवास्मिन्नं रिरमयिषुः कपाटसंपुटं ददौ (बहुप्रार्थनेऽपि न क्षुब्ध
स्तदा नूपुरे तत्पदोर्बबन्ध, तद् दृष्ट्वा सूरये समस्य दत्ता)—

“कैमाडस्ससज्ज (कामाउराएऽज्ज) वरंगणाए, अब्भत्थिओ जुव्वणगव्वियाए ।”

सूरि पुरः प्राह—

“न मन्नियं तेण जिइंदिएणं, सनेउरो पव्वइयस्स पाओ ॥ १ ॥”—उप०

अन्यदिने प्रोषितभर्तृकाया गृहे भिक्षुः कश्चिद् भिक्षार्थी प्रविष्टः । राज्ञा सौधाग्रस्थं
दृष्टः, तया भिक्षोः पारणायान्नमानीतं उपरि काकैर्भक्षितम् । मुनिकस्य दृष्टिस्तस्या ना
स्थिता, तस्यात् दृष्टिस्तन्मुखकमले स्थिता । आमः सूरये समस्यामार्पयत्—

“मिक्खारो पिच्छइ नाहिमण्डलं सावि तस्स मुहकमलं”

१ छाया—

द्रावपि गृहस्थौ निरपेक्षौ व्रजतः कः किं कस्यापि पात्रं भण्यते ? ।

सारम्मः सारम्मं पूजयति कर्दमः कर्दमेन किं श्रुयते ? ॥

२ छाया—

कामातुरयाऽद्य वहाङ्गनयाऽभ्यर्थितो यौवनमर्चिताया ।

न मतं तेन लितेन्द्रियेण, सनूपुरः प्रव्रजितस्य पादः ॥

३ छाया—

भिक्षाचरः पश्यति नाभिमण्डलं साऽपि तस्य मुखकमलम् ।

सूरिराह—

“दुण्हंषि कपालचटुयं च काका बिलुम्पन्ति ॥ १ ॥”

इति । आमः श्रुत्वा चमत्कृतः । अहो ! सर्वज्ञपुत्रका एते ॥

अन्यदा कोऽपि चित्रकूट भूपरूपं लिखित्वोपभूय गतः । वण्यभट्टिना श्लाघिता रत्नला । नृपात् तेन टङ्ककलक्षं लेखे । लेप्यमयविम्बचतुष्टयं कारितम् । एकं मथुरायां एकं मोढेरकवसतिकायां [अणहिलपुरे] एकं गोपनिरौ एकं सतारकाख्यपुरे । तत्र तत्र प्रतिष्ठाभावनाः कारिताः । अन्यदपि बह्वकारि ॥

अथामगृहे पुत्रो जातः सुलक्षणः । सोत्सवं तस्य दुन्दुक इति नाम प्रतिष्ठितम् । सोऽपि युवत्वे तैस्तैर्गुणैः पप्रथे । एकदा समुद्रसेनभूपाधिष्ठितं राजपरिनामकं दुर्म आमो रुरोध । अमितं सैन्यं कुहालादिसामग्री भैरवादयो यन्त्रभेदाः कृताः । प्राकारोऽतिबलेन प्रपातयितुमारेभे, नापतत् । आमः खिन्नः, तेन सूरयः पृष्टाः । अयमभङ्गलिहः प्राकारः कदाऽस्माभिर्गृहीष्यते ? । सूरिर्बभाण—तव पुत्रपुत्रो भोजनामा अमुं प्राकारं प्रपातमात्रेण पातयिष्यति, अन्यो नैव । आमस्त्यक्तारम्भः प्राकाराद् बहिर्द्वादशान्दंमस्थात् । शत्रुदेशमात्मसाच्छ्रे । दुन्दुकगृहे पुत्रो जातस्तस्य भोज इति नाम ददौ । स जन्तुमात्रो पर्यङ्किकान्यस्तो दुर्गद्वाराग्रमानीतः प्रधानैः, तद्दृक्प्रपातमात्रेण प्राकारः खण्ड्य विशीर्णः । समुद्रसेनभूपो धर्मद्वारेण निःसृतः । आमो राजगिरिर्भविष्यत्, प्रजाभारो नारोपितः । अक्रूरा हि जैनराजर्षयः दयापरास्ते, राज्ञौ आमाय राजगिर्यधिपत्येन अभिषिक्तम्—राजन् ! यदि त्वमत्र स्थास्यसि तदा तव लोकं हनिष्यामि । आमः प्रत्यूचे—लोकेन हतेन किं ते फलं ? यदि हनिष्यसि तदा मामेव घातय । एतन्निर्भवमामवचः श्रुत्वा तुष्टो व्यन्तर उवाच—प्रीतोऽस्मि ते सत्त्वेन, याचस्व किञ्चित्, राज्ञोचे—न किमपि न्यूनं, केवलं कदा मे मृत्युः ? ब्रूहीदम् । व्यन्तर उवाच—षण्मासावशेषे आयुषि वक्ष्यामि, नराधन्यौ सः, इत्येतां कियन्मे आयुः, व्यन्तरा वदति—देव !

“गङ्गान्तर्मागधे तीर्थे, नावा वै तरतः सतः ।

मकाराद्यक्षरग्रामो—पकण्ठे मृत्युरस्ति ते ॥ १ ॥”—अनु०

षण्मासान्त इति विधाः, पानीयान्निर्गच्छन्तं धूमं यदा द्रक्ष्यसि तदा मृत्युर्ज्ञातव्यः । साधना च कार्या पारलौकिकी इति गदित्वा ततो देवो गतः । राजा प्रातः सूरिपार्श्वं गतः । सूररुवाच—राजन् ! यद् व्यन्तरेण तवाग्रे कथितं आयुःप्रमाणं तत् तथैव, धर्मपाथं गृहीयाः । तदाकर्ण्य भूपस्तुतोष विसिष्मिये च । अहो ज्ञानमथवा विस्मयः एव कः ? शूरः तेजस्वी, इन्दुराह्लादकः, गङ्गाम्भः पावनं, जैना शान्तिन इति ॥

इदं श्रुत्वा गते सूरिः श्रीआमस्य पुरः प्रसङ्गेन श्रीनेमिनाथस्वाशीर्वादं पपाठ—

१ छाया—

द्वयोरपि कपालचटुकं च काका बिलुम्पन्ति ॥

“लावण्यामृतसारसारणिसमा सा भोगभूः स्नेहला

सा लक्ष्मीः स नवोद्गमस्तरुणिमा सा द्वारिका तज्जलम् ।

ते गोविन्द-शिवा-समुद्रविजयप्रायाः प्रियाः प्रेरकाः

यो जीवेषु पानिधिर्व्यधित नोद्वाहः स नेमिः श्रियै ॥ १ ॥—शार्दूल०

भूयः—

मग्नैः कुटुम्बजम्बाले, यैर्मिथ्याकार्यजर्जरैः ।

नोज्जयन्ते नतो नेमि—स्ते चेज्जीवन्ति के मृताः ? ॥ २ ॥”—अनु०

रैवतकतीर्थमहिमा सूरिभिर्व्याख्याय तथा पलवितो यथा भूमिमाहत्योत्थाय परिकरं बद्ध्वा सरभसं भूपः प्रतिशुश्राव- रैवतके नेमिमवन्दित्वा मया न भोक्तव्यं इति, लोकैर्निषिद्धः, मा मा, दूरे रैवतको गिरिः, मृदवो भवादृशाः । राजाऽऽह-प्रतिज्ञातं मे न चलति । ततः सह सूरिणा आमः सारसैन्यो रैवतकायाचालीत् । स स्तम्भतीर्थं यावद् गतः तत्र हृत्तापेन व्याकुलितोऽपि प्राणसन्देहं प्राप्तोऽपि नाहारमग्रहीत् । भीतो लोकः खिन्नः सूरिः, मन्त्राक्त्या कूष्माण्डीं शक्तिं साक्षादानिनाय, तदग्रे कथयामास-तत् कुरु येन राजा जेमति जीवति । तद्वचनात् कूष्माण्डी बिम्बमेकं महत् शिरसा बिभ्रती गगनेनामसविधं गता । ऊचे च-वत्स ! अहमम्बिका तव सत्त्वेन तुष्टा । गगने आगच्छन्ती मां त्वं साक्षादद्राक्षीः, मयेदं रैवतकदेशभूतदेवलोकशिखराग्नेमिनाथच्छिन्नानातं, इदं वन्दस्व, अस्मिन् वान्ते मूलनेमिः वन्दित एवेति कुरु पारणकम् । सूरिभिरपि तत् समर्थितम्, लोकेन स्थापितं तद् बिम्बं वन्दित्वा राज्ञा ग्रासग्रहणं (कृतम्) । अद्यापि तद् बिम्बं स्तम्भतीर्थे पूज्यते । उज्जयन्त इति प्रसिद्धं तत् तीर्थं, हृद्यातोद्यानि ध्वानयन्नामो विमलगिरिं ऋषभध्वजं सात्सा गो वान्ते त्वा यावद् रैवताद्रिं गतः तावत् तीर्थं दिगम्बरै रुद्धम्, श्वेताम्बरसङ्घः प्रवेष्टुं न लभते । आमेन तत् ज्ञात्वा ऊचे-युद्धं कृत्वा निष्पटान् हत्वा नेमिं नमिष्यामि, तावत् तद्दिगम्बरभक्ता एकादश राजानस्तत्र मिलिताः, सर्वे युद्धैकतानाः । तदा बप्पभट्टिः-स्थिरैः स्थेयं, एवं भूपं प्रतिबोध्य बप्पभट्टिरुपदिगम्बरं उपतद्भूपं च नरं प्रहित्यावभाण-इदं तीर्थं सद्योऽम्बिका दत्ते यस्य तस्य पक्षस्य सत्कमिति मन्ये, तैरुक्तं-युक्तं युक्तमेतत् । ततो बप्पभट्टिना सुराष्ट्र-वास्तव्यानां श्वेताम्बरीयाणां दिगम्बरीयाणां च श्रावकाणां शतशः कन्या रेलिताः पञ्च-सप्तवार्षिकाः, मिलिताः सभ्याः, बप्पभट्टिना अम्बादेवीपार्श्वात् कथापितं-यदि सर्वाः श्वेताम्बरश्रावककन्यका “उज्जिन्तसेलसिहरे” इति गाथां पठिष्यन्ति तदा श्वेताम्बरीयं तीर्थं, पक्षान्तरे तु दैगम्बरीयं इति । तद् आनीता श्वेताम्बरबालिकाः, सर्वाभिः श्वेताम्बर-पक्षश्रावकबालिकाभिः पठिता सा गाथा, अपरासु तु नैक्याऽपि; ततो जातं श्वेताम्बरसाधु रैवतकं तीर्थम् । अम्बिकया स्वस्थया पुष्पवृष्टिः श्वेताम्बरं कृता । ततो दिगपदा नष्ट्वा महाराष्ट्रादिदक्षिणदेशानगमः । राज्ञाऽन्यैरपि सर्वसङ्घैश्चिरात् तत्र मिलितैर्नेमिस्तत्र नेमे,

३७

युवजनमृगवागुरां मदनमायामयीमालोकिष्ट, तां ३ छान्तस्त्रीमकार्षीत् । तथा दुन्दुकस्तथा वशातो यथा यदेव सा वदति तत् सत्यम्, यदेव सा करोति तदेव हितं मनुते । सा तु कर्मणकारिणी वाक्पटुः सर्वं राज्यं ग्रसति हिमानीव चित्रं, भोजमातरं पद्मां नाम अन्या अपि राज्ञीरन्वयवतीर्विनयवतीर्लावण्यवतीस्तृणाय मनुते ॥

एकदा कलाकेलिर्नाम ज्योतिषिको निशि विसृष्टे सेवकजने दुन्दुकराज्यं विजयं दृष्ट्वाऽवादीत्-देव ! वयं भवत्सेवकत्वेन सुखिनः श्रीशाः, अतो यथातथं ब्रूमः । अयं ते भोजनामा तनयो भाग्याधिकस्त्वां हत्वा तव राज्ये निवेक्ष्यते, यथाहं स्वयं कुर्वीथाः । राजा तदवधार्य वज्राहत इव क्षणं मौनी तस्थौ । ज्योतिषिकं विससर्ज । सा वार्ता भोजजननीसहचर्या दास्यैकया विपुलस्तम्भान्तरितया श्रुता भोजमात्रे च उक्ता, सा पुत्रमारणाद् विभाय । राजाऽपि कण्टिकागृहमगात् । साऽपि राजानं सचिन्तमालोक्याभाणीत्-देव ! अद्य कथं म्लानवदनः ? । राजाऽऽह स्म-किं क्रियते ? विधिः कुपितः, पुत्रान्मे मृत्युर्ज्ञानिना दृष्टप्रत्ययशतेनोक्तः । कण्टिका वदति स्म-का चिन्ता ? मारय पुत्रम् । इतमपि निर्दलयन्ति राज्यलुब्धाः, सुतो न सुतः, सुतरूपेण शत्रुरेव सः । तद्वचनात् दुन्दुकः सुतं जिघांसयामास । यावता घातयिष्यति तावता भोजमात्रा पाटलीपुरे स्वभ्रातृणां शूराणां राज्यश्रीस्वयंवरमण्डपानां स्नेहलानां धर्मज्ञानामग्रे प्रच्छन्न-लेखेन ज्ञापितं यथा-एवं एवं भवतां भागिनेयो विनक्ष्यति, राजा रुष्टः, आगत्य एनं गृहीत्वा गच्छत, रक्षत जीववत्, मा स्माहं भवत्सु जीवत्सु निष्पुत्राऽभूवमिति । तेऽप्यागच्छन्, दुन्दुकः ॥ १ ॥ उत्सवमिषेण भागिनेयं भोजं गृहीत्वा पाटलिपुरमगमन्, तत्र तमपीपठन्, अलीलन्, शस्त्राभ्यासमचीकरन् । यावन्नवमं वर्षं तत्र तस्य पञ्चाष्टदिनैः कतिभिरप्यूनैर्मतिक्रामति स्म, कण्टिका दुन्दुकं विज्ञपयति स्म-देव ! पुत्ररूपः शत्रुस्ते मातृशाले वर्धते, न च परशुच्छेद्यं मा कुरु, अत्रानीय छन्नं यमसदनं नय । राजाऽऽह-सत्यमेतत् । ततो दूतमुखेन दुन्दुको भोजं तन्मातुलपार्श्वेऽयाचीत् । ते भोजं नार्पयन्ति । पुनः पुनः प्राह, दूतान् दुन्दुकः प्रहिणोति । भोजमातुलाः प्राहुः-राजन् ! वयं तव भावं विद्मः । नार्पयामः । विधर्मपात्रमसौ । अन्योऽपि शरणागतो रक्ष्यः क्षत्रियैः, किं पुनराहं भगिनीपुत्रः ? बलात्कारं ब्रूषे चेद् युद्धाय प्रगुणीभूयाः । वयं भगिनीपतये चमत्कारं दर्शयिष्यामः । तद्वृत्तरागत्योक्तः दुन्दुकः कुपितोऽपि तान् हन्तुं न क्षमः । भोजोऽपि तैः पितुर्दुष्टत्वं ज्ञापितः कवचहर उपपितृ नैति । ततो दुन्दुकेन वप्पभट्टिसूरयः प्रार्थिताः-यूयं गत्वा भोजं सुतमनुनीयानयत, मानयत माम् । अनिच्छन्तोऽपि तत्सैनिकैः सह पाटलीपुत्रं चेलुः । अर्धमार्गं संप्राप्ताः । स्थित्वा विमृष्टं ज्ञानदृशा-भोजस्तावन्मम वचसा नृपसमीपं नैष्यति, आनीयते वा यथा तथा तदाऽऽनीतोऽपि पित्रा हन्येत, वाग्लङ्घने राजाऽपि क्रुद्धो मां हन्ति, तस्माद् 'इतो व्याघ्र इतो दुस्तटी'ति न्यायः प्राप्तः, साम्प्रतं च

भ्रमायुः दिनः यमवशिष्यते, तस्मादनशनं शरणमिति विख्यासन्नस्था यतयो भाषिताः—
नन्नसूरिगोविन्दाचार्यौ प्रतिहितं ब्रूयात् । श्रावकेभ्योऽपि मिथ्या दुष्कृतं ब्रूयात् ।
पस्परमस्तरतामाद्रियध्वम्, क्रियाः पालयत, बालवृद्धान् लालयत । न वयं युष्मदीयाः,
न यमस्मदीयाः । सम्बन्धाः कृत्रिमाः सर्वे । इति शिक्षयित्वाऽनशनस्थाः शमताप्रपन्नाः ।

“अर्हतस्त्रिजगद्वन्द्वान्, सिद्धान् विध्वस्तबन्धनान् ।

साधूंश्च जैनधर्मं च, प्रपद्ये शरणं त्रिधा ॥ १ ॥—अनु०

महाव्रतानि पञ्चैव, पष्ठकं रात्रिभोजनम् ।

विराधितानि यत् तत्र, मिथ्यादुष्कृतमस्तु मे ॥ २ ॥”—अनु०

इति ब्रुवाणा आसीना अदीनाः कालमकार्षुः । श्रीवप्पभट्टिसूरीणां श्रीविक्रमादित्या-
दष्टशतवर्षेषु (सं० ८००) गतेषु भाद्रपदशुक्लतृतीयायां रविदिने हस्तर्क्षे जन्म, पञ्चन-
वत्यधिकेषु (सं० ८९५) गतेषु स्वर्गारोहणं, तदैव मोढेरके नन्नसूरिणां भारत्योक्तं—
भगद्गुरुव (रुबान्धवा ?) ईशानदेवलोकं गताः । तत्र वाढं शोकः प्रससार ।

“शास्त्रज्ञाः सुवचोऽन्विता बहुजनस्याधारतामागताः

सद्गुताः स्वपरोपकारनिरता दाक्षिण्यरत्नाकराः ।

सर्वस्याभिमता गुणैः परिवृता भूमण्डनाः सज्जनाः

धातः ! किं न कृतास्त्वया गतधिया कल्पान्तदीर्घायुषः ? ॥ १ ॥”—शार्दूल०

वृद्धैस्तु प्रबोधो दत्तः—

“हित्वा जीर्णं नवं देहं, लभते भो पुनर्नवम् ।

कृतपुण्यस्य मर्त्यस्य, मृत्युरेव रसायनम् ॥ १ ॥”—अनु०

इति ॥

दुन्दुकेन सूरिभिः सह प्रहिताः सैनिकास्ते व्यावृत्य दुन्दुकपार्श्वं गताः । सोऽपि पश्चा-
त्तापानलेन दन्द्यते स्म । भोजेनापि समातुलेन सूरिशिष्याणामन्येषामपि लोकानां
मुखादवगतं यत् सूरय एवमर्थं तव पार्श्वं नाजग्मुः—मा स्मायमस्मदुपरोधशङ्काभ्रुब्धचित्तः
पितुः पार्श्वगतो मर्तेति कृपां दधुः । तदेतदाकर्ण्य भोजस्तथा पीडितो यथा वज्रपातेन-
पीड्यते, पितुरन्तिकं नागादसौ । एकदा मालिकः कश्चित् पूर्वमामराजभृत्यो विदेशे
अमित्वा भोजान्तिकमाययौ पाटलीपुरे । तेनोक्तम्—देव ! त्वमस्मत्स्वामिकुलप्रदीपः,
मया विदेशे सद्गुरोर्मुखाद् विद्यैका लब्धा मातुलिङ्गी नाम, ययाऽभिमन्त्रितेन मातुलिङ्गेन
हताः करिहरिप्राया अपि बलिनो स्त्रियन्ते, मानवानां तु का कथा ? देव ! गृहाण त्वम् ।
भोजेन सा तस्मादादत्ता, प्रमाणिता, सत्या, चिन्तितकृत् । मालिको दानमानाभ्यां
भोजेन रञ्जितः । मातुलाः सर्वे भोजेन विद्याशक्तिं प्रकाश्य तोषिताः । ते ऊचुः—यदीयं ते
शक्तिस्तदा प्राभृतमिषेण मातुलिङ्गानि गृहीत्वा अस्माभिः सह पितुः समीपं व्रज । पितरं
निपात्य राज्यं गृहाण । तद् रुरुचे भोजाय, चलितो बहुमातुलिङ्गशाली सन्, गतः पितु-

द्वारं, कथापितं च-तात ! त्वं पूज्योऽहं शिशुः, त्वत्तो मरणं वा राज्यं वा सर्वं रम्यं मे राजा संतुष्टः, अहो विनीतः सुत आयातु इति विमृश्य आहूतो भोजः, सोऽपि त मध्यमागतः, एकासनस्थौ कण्टिकाराजौ मातुलिङ्गेन जघान, सम्यग् विद्या नान्यथ उपविष्टो दुन्दुकराज्ये भोजः । तन्मातुला अनुल्यं तोषं दधुः । माता पद्मा प्रससाद दुन्दुकेन धनहरणप्राप्तोद्दण्डिना दूनचरा राजन्यकाः पुनर्जातमात्मानं मेनिरे । मह जनो जिजीव, वर्णाः सर्वे उन्मेदुः । संसारसरोऽम्भोजं भोजं कमला मेजे । दोर्बला परिच्छदबलाच्च जगज्जिगाय ॥

अथ कृतज्ञतया मोढेर(क)पुरे नन्नसूरये विज्ञप्तिं दत्त्वा उत्तमनरानप्रैषीत् । ते गतास्त विज्ञप्तिर्दर्शिता, तैस्तत्र वाचिता नन्नसूरिगोविन्दाचार्याद्यैर्यथा—स्वस्ति श्रीमोढेरे परम रुश्रीनन्नसूरिगोविन्दसूरिपादान् गोपगिरिदुर्गात् श्रीभोजः परमजैनो विज्ञप्तिं यथा-इह तावत् प्रज्ञागङ्गाहिमाद्रयः शम्भुनारीनारीसौभाग्यवर्धनमकरध्वजाः क्षितिपतिसत् कुमुदिनीश्वेतदीधितयो भारतीधर्मपुत्राः श्रीबप्पभट्टिसूरयस्त्रिदिवलोकलोचनलेखललि पुण्यलावण्यतामादधिरे, तत्स्थाने सम्प्रति दीर्घायुषो यूयं स्थ । दृष्ट्वां विज्ञप्तिं प्रमाणेन पादा अवधार्याः, (तद्) दृष्ट्वा भक्तिरहस्यं सूरयः ससङ्काः सुतरां जहर्षुः, सङ्खानुमत गोविन्दाचार्य मोढेरके मुक्त्वा श्रीनन्नसूरयो गोपगिरिमसरन् । भोजः पादचारे ससैन्यः संमुखमायातः, गुरोः पादोदकं पपौ । उल्लसत्तृष्णो गिरं शुश्राव । स्थानस्थानलि तजजनहृदयसंघट्टचूरितहारिहारमौक्तिकधवलितराजपथं पुरं निनाय, सिंहासने निवेशयामास (तान्) । ततः मङ्गलं चकार नान्दीध्वनिः उत्सवाः नर्तनं आनन्दः तदानन्दमवभूव, तदादेशान् शुश्राव, तद्भक्तानात्मवद् अदर्शत्, मन्तुयुक्तान् विषयदीक्षांचक्रे तदुपदेशाज्जिनमण्डितां मेदिनीं विदधे । दुन्दुकस्य तादृग् मरणं स्मृत्वा कुपथेषु न रेमे मथुराशत्रुञ्जयादिषु यात्रां चकार । एकादशव्रतानुचरणपूर्वं राजर्षेयशांसि उद्दधा चिरं राज्यं चकार । इत्येवं गोपगिरौ भोजो धर्म लालयामास, प्रजाः पालयामा उदियाय च । अन्यैरपि पुण्यपुरुषैरेवं भाव्यम् ? ॥

॥ इति श्रीबप्पभट्टिसूरिचरित्रं समाप्तम् ॥

१ प्रतिग्रान्तेऽयमुल्लेखः—

महोपाध्यायश्रीसकलचन्द्रशिष्यमहोपाध्यायश्रीशान्तिचन्द्रशिष्यगणितचिन्त्रेण लिपीकृतं (उद्देशः सार्धकोशे) देवालीनगरे । ग्रन्थाग्रं ५५९ बप्पभट्टिचरित्रम् ॥ ॥ शुभं भवतु ॥ संवत् १९५१ श्रुवे (वर्षे)

२ इदं चरित्रं श्रीराजशेखरसूरिप्रणीतचतुर्विंशतिप्रबन्धस्यैकतमः प्रबन्ध इति मुद्रितपुस्तकवर्गे तदनुवादावलोकनेन च प्रतिभाति ।

पाठान्तराणि

पृष्ठम्	पङ्क्तिः	मूलपाठः	पाठान्तरम्
१	१४	तस्यामञ्चणे	तस्यामञ्चणम्
१	१४	कचित् डः	कचित् डप्रत्ययः
१	१६	०नान्त्यस्य लोपः	०नान्त्यस्वरलोपः
१	१६	०दिकः पापवर्गो	०दिकवर्गो
१	१७	तस्यामञ्चणे	तस्यामञ्चणम्
६	११	नवरै	नेन्द्रै
८	१२	रतः	रतः—सक्तः
९	३०	भवर्णात् पातु	भवर्णात् नुः—पुरुषस्य पातु
९	३१	मध्यवर्तिनं	मध्ये वर्तिनं
१२	५-६		तृतीयचतुर्थचरणयोः पूर्वापरीभावः
१२	९	स जिनाजितः	जिनाजितः सः
१२	१०	त्रिजगद्धिः	त्रिजगद्धिरपि
१३	२५	शरणा०	चरणा०
१४	२	किंविधान्	किंविशिष्टान्
१४	३	शेषाद्रिभाषा	शेषाद्वा
१७	४	यया	यया सा
१८	१०	श्रमरहितया	अश्रमया—श्रमरहितया
२४	२	शान्ता	विद्वज्जनस्य धनं, शान्ता
२५	१५	कृताखिलजगज्जनाहित०	समस्तजगतां कृताऽहित०
२५	२०	सुरमिस्थिता	सुरमिस्थिता—गोस्थिता
२५	२१	बिभर्तीति	बिभ्रती
३४	१०	समीरम्	वायुम्
३५	१८	निबहः	निबहस्तीर्थकृतम्
३५	१८	भवोदधौ	भवोदधौ—संसारसमुद्रे
३५	२०	वितरतु	वितरतु—विस्तारयतु
३६	१८	अतीव शिवा	अतिशयेन शिवा—कल्याणी शिवहेतुत्वात्
३७	१०	कनकच्छविं	कनकरुचिं
४३	१७	अहिता—वैरिणः	अहिता एव वैरिणः

पृष्ठम्	पङ्क्तिः	मूलपाठः	पाठान्तरम्
४३	१८	बहुप्रकारैः	बहुधा-बहुप्रकारैः
४५	७	नित्यं सौख्यं	अतिसौख्यं
४५	९	भवत्येव चेति	भवत्येवेति
५२	२३	यस्मिन्	यस्मिन्तम्
५४	४	घातका	घातुका
५४	१०	घातकानां	घातुकानां
६४	९	अतीष्टा	अभीष्टा
८७	७	पद्मं हस्ते यस्याः सा	अस्य स्थानं 'हस्तिकाय'पदस्य पूर्वं
९२	१६	यस्याः	यस्यां
९४	१३	घस्मरः	स एव विशिष्टो घस्मरः
९९	६	यया	यया सा
१००	१०	सा	०
१०३	२७	तुशब्दश्चार्थे	तुशब्दः पुनःशब्दार्थे
१०९	२१	जगता	बाहुभ्यो जगता
११७	३०	गुरुत्सवानां	उत्सवानां
१२९	९	अरहितापश्चासौ	अरहिता-अत्यक्ता आपो-जलं येन सोऽरहितापश्चासौ
१३१	१६	वर्धने	वर्धमाने
१३२	२५	टीकान्तरम्—श्रुतं-ज्ञानं तस्य निधिः तद्विषयं ईशितुं शीलं यस्याः सा तथोक्ता	

तत्संबोधनं हे श्रुतनिधीशिनि स्वामिनि ! बुद्धिरेव वनावली तस्या द्रवो बुद्धि-
 वनावलीद्रवस्तं बुद्धिवनावलीद्रवं अज्ञानलक्षणम् । तथा भवः—संसारस्तस्माद्
 भियो-भयानि तासां पदं-स्थानं हे देवि ! आदरात्-प्रयत्नात् समैतत् सर्वं हर-
 अपनयेति सम्बन्धः । तथा अवमं-पापं नुदति-प्रेरयति या सा तत्संबोधनं
 अवमनुत् । किंभूतं पदम् ? 'रचितापदं' रचिता-विहिता आपद् येन तत्
 तथोक्तम् । केन हेतुभूतेन ? तमसा-अज्ञानेन । किंविशिष्टेन तमसा ? 'अनु-
 त्तमसारचिता' अनुत्तमं-अनिकृष्टं पाराहिकं यद् वस्तु तस्य सारः अनुत्तम-
 सारस्तं चिनोति-वृद्धिं नयतीति अनुत्तमसारचित् तेन । कदाचिदिदं विशे-
 षणं भगवत्याः क्रियते । हे देवि ! किंविशिष्टा त्वम् ? । न विद्यते उत्तमा
 उत्कृष्टा यस्याः सा 'अनुत्तमा' । सारो-बलं तेन चिता-व्याप्ता सारचिता ।
 सा अनुत्तमा सारचितेति गतार्थम् ॥ ८० ॥

पृष्ठम्	पङ्क्तिः	मूलपाठः	पाठान्तरम्
१३७	८	अवत्	अवत्—रक्षत्
१४०	१०	तां	त्वं
१४१	२०	नुताः	नुताः—स्तुताः
१४२	३०	पात—रक्षत इति क्रिया	पात—अपितु पिबत
१५०	१०	यत्र तस्मिन्	यस्मिन्
१५०	१२	अवरा	अहानयो—हानिरहिता घना यत्र । अवरा
१५२	२०	निर्धा(दा)रणे	निर्दारेणे
१६०		स्पष्टं	निर्मलम्
१६२	२३	कान्वयान्तेऽयमुल्लेखः—	

इति श्रीचतुर्विंशतिजिनस्तुतयः कृता वप्पभट्टिसूरिभिः ॥

१८७	५	पाटलिपुरे	पाटलापुरनगरे
१८७	६	नमस्कारकरणाय	नमस्करणाय
१८७	७	मोढेरकपुर०	मोढेरपुर०
१८७	७	चात्माराम०	रात्रावात्माराम०
१८७	९	प्रभाते च	प्रातः
१८७	१०	द्र(द्रु)	डु
१८७	१२	सपरिच्छदाः	प्रचुरपरिच्छदाः
१८७	१२	हन्तुं	हन्तुमहं
१८७	१५	०त्रागतः	०त्र समागतः
१८७	१७	आलापितः—वत्स !	आलेपे—वत्सक !
१८७	१८	०यस्तुष्टिं न मन्यन्ते	०यस्तुष्टिं न तन्वते
१८७	१९	करप्राप्यानि	चयप्राप्यानि
१८७	१९	लक्षणसाहित्यादीनि	लक्षणतर्कसाहित्यादीनि
१८७	२०	आगतौ	वन्दितुमागतौ
१८७	२३	भवतितीर्थुः	भवं तितीर्थुः
१८७	२४	मत्कुलतन्तुः	नः कुलतन्तुः
१८७	२४	उदितम्	गदितम्

* एकस्मिन्नेव पृष्ठे ह्युन्ति पाठान्तराणि मयोपलब्धानि श्रीहिमचन्द्राचार्यग्रन्थावर्यां विंशतितमाङ्के ग्रन्थे मुद्रिताद् श्रीराजशेखरसूरिकृतचतुर्विंशतिप्रबन्धात् । अत इदं कार्यं कियत्परिश्रमजन्यं तज्जानाति विद्वानेव । ततोऽतः परं प्रायः संदिग्धस्थलेषु पाठान्तराणि मया दीयन्ते ।

पृष्ठम् पङ्क्तिः मूलपाठः

पाठान्तरम्

१८७ २६ बुद्धिः प्रलयं

बुद्धिर्विलयं

१८८ १३ यशोधर्म

यशोधर्म

१८८ १८ स्वनामादि (म साक्षात्)
ब्रुवते

स्वनाम नामाद्दत्ते

१८९-९० (त्वया निर्वासिता, स-
पुत्रा समानीयतां, राज्ञा
तुष्टाऽऽनीता)तदा देवेन सपत्नीवचसा निष्कासिता सा प्रत्यानीयत ।
राज्ञा सा स्वसौधमानायिता सपुत्रा गौरविता च ।१९६ १६-१८ (सूरिभिर्धर्मनृपो गोप-
गिरिगमनाय पृष्टः, ध-
र्मेण प्रतिज्ञा स्मारिता,
सूरिभिस्तत्पूर्तिः स्थगीध-
ररूपेणामागमनेनोक्ता,
प्रधानजनः)

सूरीश्वरो बिलम्बाय प्रहरद्वयं कामपि कथामचीकथत् ।
रसावतारः स कोऽपि जातो यो रम्भातिलोत्तमाप्रेक्षणीय-
केऽपि दुर्लभः । आमो राजाऽमूल्यं कङ्कणं ग्रहणके मुक्त्वा
वेद्यागृहे उपित आसीत् । सा तु लक्षणापतेर्वारक्षी ।
एकं कङ्कणमामो राजद्वारे मुञ्चन्नागात् । अपराह्णे राज्ञः
पार्श्वे बप्पभट्टिसूरिर्मुत्कलापितम्—देव ! गोपगिरावा-
मपार्श्वे यामः, अनुज्ञां दीयताम् । धर्मेण भणितम्—भव-
तामपि वाणी विघटते, भवद्विर्भणितमभूत्—यदा तव
दृष्टौ आमः समेत्यास्मानाह्वयति, तदा यामो नार्वाक् ।
तत् किं विस्मृतम् ? जिह्वे किं वो द्वे स्तः ? आचार्यो
जगदुः—श्रीधर्मदेव ! मम प्रतिज्ञा पूर्णा । राजाऽऽह—क-
थम् ? सूरिर्वदति—आमो राजाऽत्र स्वयमागतस्तव दृष्टौ ।
राजाऽऽह—कथं ज्ञायते ? सूरिः—यदा भवद्विः पृष्टं—
भवतां स्वामी कीदृशः ? विशिष्टैस्तदा भणितम्—स्थगिकाध-
ररूपः, तथा 'बीजडरा' शब्दोऽपि विस्मृयताम्, 'दोरा'
शब्दोऽपि वो मयोक्तोऽभूत्, तस्मात् प्रतिज्ञा पूर्णा मे ।
अत्रान्तरे केनापि राजद्वारा मकङ्कणं नृपधर्महस्ते
दत्तम मनाभाङ्केतम् । द्वितीयं वेद्याया दत्तम् । तद् दृष्ट्वा
नष्टस्वस्त्वत्तद् (?) न इव शुशोच—धिक् मां यन्मया शत्रुः
स्वहमावाता नार्चितो न च साधितः । धर्मेण मुत्कलिताः
सूरयः पुरः कापि स्थितेनामेन सह जग्मुः । मार्गे ग-
च्छता आमेन पुलीन्द्र एको जलाशयमध्ये जलं छगलव-
न्मुखेन पिबन् दृष्टः । आमराजेन सूरीणामग्रे एत्योक्तम्—
“पसु जिम पुर्लिद्व वड बीयइ वंविउ कवजिण कारविण”

पृष्ठम् पङ्क्तिः मूलपाठः

पाठान्तरम्

१९६ २४ वप्पभट्टे (टे) ! प्रयत्नात्

सूरिभिरभाणि—“कर वैवि करंबिय कज्जलिण मुद्धु-
अंसु निवारणिण” । राज्ञा प्रत्ययार्थं स समाकार्य० ।

१९९ २९ (भणितः)

वत्सक ! वप्पभट्टे !

१३ सद्रथा (द्रवाः)

पृष्ठः

२०१ ३ व्यशि(श्रि)यत्

सवरूथा

२०१ ८-९ (श्रुत्वा० प्रसङ्गगतान्)
कामाक्तान् रागवादान्

मोढेरकपुरे स्तः । गुणोत्कण्ठयाऽमितसैन्य आमस्तत्र गतः ।
तदा नञ्सूरिव्याख्यानेऽवसरायातान् वात्स्यायनोक्तान्
कामाङ्गभावान्

२०१ २५ शस्त्रड(झ?)

शस्त्रज्ञा०

२०३ १८ सांकल्पिकं मद(ह)जनं—

सांकल्पिकमिदं जनं—

२०४ १ घातयामि । एवं पू(टल)

अथवा ज्ञातम्—सर्वजनसमक्षं पापमुद्गीर्य काष्ठानि भक्ष-
यामि । एवं टल०

२०४ १० परेषां(रमां)

परमरेखां

२०६ १६-१७ (बहुप्रार्थनेऽपि० दत्ता)

मुनिर्नेच्छति ताम् । तथा मुनये पादतलप्रहारे दीयमाने
नूपुरं मुनिवरचरणे प्रविष्टं काकतालीयन्यायेन अन्धवर्त्त-
कीन्यायाच्च । राजा तद् दृष्ट्वा सूरये समस्यां ददौ

२०६ १८ कमाडसासज्ज

कवाडमासज्ज

२०८ १८ (कृतम्)

चक्रे

स्पष्टीकरणसाधनीभूतग्रन्थानां सूची

(स्पष्टीकरणसाधनीभूतग्रन्थानां सूची)

जैनग्रन्थाः

सिद्धहेमशब्दानुशासनम्
अभिधानचिन्तामणिः
त्रिषष्टिशलाकाश्रितम्
अयोगव्यवच्छेदद्वात्रिंशिका
स्तुतिचतुर्विंशतिका
श्रीचतुर्विंशतिजिनानन्दस्तुतयः
स्तोत्ररत्नाकरस्य द्वितीयो विभागः
भक्तामरस्तोत्रम्
न्यायकुसुमाञ्जलिः
अध्यात्मतत्त्वालोकः
स्थानाङ्गम्
तत्त्वार्थाधिगमसूत्रम्
आचारदिनकरः
निर्वाणकलिका
जम्बूद्वीपप्रज्ञप्तिः
जम्बूद्वीपप्रज्ञप्तिवृत्तिः
प्रवचनसारोद्धारः
विचारसारप्रकरणम्
नयरहस्यम्
ऐन्द्रस्तुतिः
मार्गद्वात्रिंशद्द्वात्रिंशिका
प्रमाणनयतत्त्वालोकलङ्कारः
सप्तभङ्गीतरङ्गिणी
सप्तभङ्गीप्रकरणम्
धर्मकल्पद्रुमः

कर्तारः

कलिकालसर्वज्ञश्रीहमचन्द्रः
,,
,,
,,
श्रीशोभनमुनीश्वरः
मुनिवर्यश्रीमेरुवेजः
प्रकाशयित्री—श्रीयशोविजयजैनग्रन्थमाला
श्रीमान् सूरिः
न्यायविशारद—न्यायतीर्थ—मुनिश्रीनारायणजयः
,,
गणधरः
वाचकवर्यश्रीउमाजातिः
श्रीवर्धमानसूरिः
श्रीपादलिसूरिः
गणधरः
जगद्गुरुश्रीविजयहीरसूरिः
श्रीनेमिचन्द्रः
श्रीप्रद्युम्नसूरिः
न्यायविशारद—न्यायाचार्य—महामहोपाध्याय—
श्रीयशोवेजः
,,
,,
श्रीवादिदेवसूरिः
श्रीविमलदासः
आगमिकश्रीउदयधर्मगणिः

जैनग्रन्थाः

सुबोधिका (कल्पसूत्रवृत्तिः)

शान्तसुधारसः

लाकप्रकाशः

इन्द्रियपराजयशतकम्

सिन्दूरप्रकाशः

वीरभक्तामरम्

वेणोष्णवृत्त्यकम्

नन्दीसूत्रम्

उज्जयन्तस्तवः

गुणस्थानक्रमारोहः

योगदृष्टिसमुच्चयः

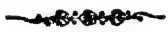
महानिशीथम्

षट्पुरुषचरित्रम्

प्रभावकचरित्रम्

उपदेशरत्नाकरः

श्रीपाल राजने। रास

अजैनसंस्कृतग्रन्थाः

वृत्तरत्नाकरः

श्रुतबोधः

सृच्छकटिकम्

वैराग्यशतकम्

कर्तारः

उपाध्यायश्रीविनयविजयः

”

”

श्रीसोमप्रभसूरिः

उपाध्यायश्रीधर्मवर्धनगणिः

क्षमाश्रमणश्रीजिनभद्रगणिः

क्षमाश्रमणश्रीदेववाचकसूरिः

श्रीरत्नशेखरसूरिः

श्रीहरिभद्रसूरिः

गणधरः

श्रीक्षेमङ्करसूरिः

श्रीचन्द्रप्रभसूरिः

श्रीनिसुन्दरसूरिः

उपाध्याय विनयविजय

कर्तारः

श्रीभक्तदारः

महाकविश्रीकालिदासः

श्रीशूद्रककविः

महर्षिश्रीभर्तृहरिः

समासविग्रहः ।

१—नद्याश्च ते इन्द्राश्च नद्येन्द्राः 'कर्मधारयः', नद्येन्द्राणां मौलयः नद्ये० 'तत्पुरुषः', नद्येन्द्रमौलिभ्यो गलिता नद्ये० 'तत्पुरुषः', पारिजातनां मालाः पारिजातमालः 'तत्पुरुषः', उत्तमाश्च ताः पारिजातमालाश्च उत्तम० 'कर्मधारयः', नद्येन्द्रमौलिगलिताश्च ता उत्तमपारिजातमालाश्च नद्ये० 'कर्मधारयः', नद्येन्द्रमौलिगलितोत्तमपारिजातमाला-
रर्चितौ क्रमौ यस्य स नद्ये० 'बहुव्रीहिः', तत्संबोधनं नद्ये० । अरीणां जातं आस्तां
'तत्पुरुषः', अपगतं अरिजातं यस्य स अपारि० 'बहुव्रीहिः', तत्सं० अपा० । नाभेरपत्यं
पुमान् नाभेयः, तत्सं० नाभेय ! । भुवनानां त्रिकं भुवन० 'तत्पुरुषः', भुवनत्रिकं पातीति
भुवन० 'उपपद'समासः, तत्सं० भुवन० । अपवर्गं दत्ते इति अपवर्गदायी 'उपपद'-
समासः, तत्सं० अप० । जयतीति जिनः, तत्सं० जिन ! । मदन आदौ यस्य स मदना-
दिकः 'बहुव्रीहिः', पापानां वर्गः पापवर्गः 'तत्पुरुषः', मदनादिकश्चासौ पापवर्गः मदना०
'कर्मधारयः', अस्तौ मदनादिकपापवर्गो येन सः अस्त० 'बहुव्रीहिः', तत्सं० अस्त० ॥

२—अद्रिणा समः अद्रि०, 'तत्पुरुषः', अद्रिसमो विग्रहो यस्य सः अद्रि० 'बहु-
व्रीहिः', तापनीयस्य राशिः तापनीयराशिः 'तत्पुरुषः', अद्रिसमविग्रश्चासौ तापनीय-
राशिः अद्रि० 'कर्मधारयः', प्रदानस्य विधिः प्रदानविधिः 'तत्पुरुषः', अद्रिसमविग्रह-
तापनीयराशेः प्रदानविधिः अद्रि० 'तत्पुरुषः', तेन अद्रि० । दुःखमेव शत्रुः दुःख०
'कर्मधारयः' । जन्मास्ति येषां ते जन्मवन्तः, तेषां जन्म० । जिनेषु वराः निनवराः
'तत्पुरुषः' ॥

३—दोषा एव दारूणि दोषदारूणि 'कर्मधारयः', दोषदारूणां दहनानि दोष०
'तत्पुरुषः', तेषु दोष० । मेघाज्जायते इति मेघजा 'उपपद'समासः । जिनस्य इदं जैनं, तत्
जैनम् । अघानां जालं अघ० 'तत्पुरुषः', तत् अघ० ॥

४—सुराणां मन्त्रिणः सुरमन्त्रिणः 'तत्पुरुषः', सुरमन्त्रिभिः समाः सुर० 'तत्पुरुषः' ।
नास्ति धीर्येषां ते अधियः 'बहुव्रीहिः' । नास्ति समाने यस्य सः असमानः 'बहुव्रीहिः',
तं असमानम् । वाचो देवता वाग्देवता 'तत्पुरुषः' । कुत्सिता वादिनः इवादिनः 'कर्म-
धारयः', इवादिनां कुलं कुवादि० 'तत्पुरुषः', हतं कुवादि० लं यया सा हत० 'बहुव्रीहिः' ।
भव एव ऋणं भवर्णं 'कर्मधारयः', तस्माद् भवर्णात् । विकसन्ति च तानि मुकुलानि च
विकसन् कुलानि 'कर्मधारयः', कुलानां विकसन्मुकुलानि कुन्द० 'तत्पुरुषः', कुन्दाविक-
सन् कुलानां आभा यस्य स कुन्द० 'कर्मधारयः', कुन्दाविकसन् कुलाभो वर्णो यस्याः सा
कुन्द० 'बहुव्रीहिः' ॥

५—कुसुमं बाणो यस्य स कुसुम० 'बहुव्रीहिः', कुसुमबाणस्य चम्बः कुसुम० त्पुरुषः', तामिः कुसुम० । न पीडितः अपीडितः 'नञ्त्तत्पुरुषः' । सकलश्चासौ कः सकल० 'कर्मधारयः', तं सकल० । वृजिनं एव आजिः वृजिना० 'कर्मधारयः', याः वृजिना० । न जितः अजितः, जिनश्चासौ अजितश्च जिनाजितः 'कर्मधारयः' ॥

६—शरणानामन्वयः शरणा० 'तत्पुरुषः', तं शरणा० । तीर्थं कुर्वन्तीति तीर्थकृतः 'उपपद'समासः, सकलाश्च ते तीर्थकृतश्च सकल० 'कर्मधारयः', तेषां सकल० । सुरैः तं सुरकृतं 'तत्पुरुषः', अम्बुजानि एव गर्भं अम्बुज० 'कर्मधारयः', सुरकृतं च तद् अम्बुजगर्भं च सुर० 'कर्मधारयः', सुरकृतम्बुजगर्भमेव निशान्तं येषां ते सुर० 'बहुव्रीहिः', न् सुर० । रविणा समा रवि० 'तत्पुरुषः', तान् रवि० । अघं एव निशा अघ० 'कर्मधारयः', अघनिशाया अन्तकाः अघ० 'तत्पुरुषः', तान् अघ० ॥

७—समस्तं च तद् जगत् च समस्त० 'कर्मधारयः', शुभा चासौ वस्तुता च शुभ० 'कर्मधारयः', समस्तजगतः शुभवस्तुता समस्त० 'तत्पुरुषः', कृता समस्तजगच्छुभवस्तुता या सा कृत० 'बहुव्रीहिः' । कुवादिनां गणः कुवादि० 'तत्पुरुषः', जितः कुवादिगणो या सा जित० 'बहुव्रीहिः' । अस्तो भवो यैस्ते अस्त० 'बहुव्रीहिः', अस्तभवैः स्तुता स्त० 'तत्पुरुषः' । परिपूर्णं नभो यया सा परिपूर्णनभाः 'बहुव्रीहिः' । नरश्च मरुतश्च मरुत् 'समाहारद्वन्द्वः', तस्मै नृमरुते । जिनस्य भारती जिनभारती 'तत्पुरुषः' ॥

८—शुभाश्च ते फणाश्च सुफणाः 'प्रादि'समासः, सुफणेषु रत्नानि येषां ते सुफ-रत्नाः 'बहुव्रीहिः', सुफणरत्नाश्च ते सरीसृपाश्च सुफण० 'कर्मधारयः', सुफणरत्नसरी-पैः राजिता सुफण० 'तत्पुरुषः', तां सुफण० । रिपूणां बलं रिपुबलं 'तत्पुरुषः', रिपु-ब-स्य प्रहतिः रिपु० 'तत्पुरुषः', तस्यां रिपु० । न पराजिता अपराजिता 'नञ्त्तत्पुरुषः', अपरा०, अथवा अपरैः अजिता अपराजिता 'तत्पुरुषः', तां अपरा० । अग्रिमा तसौ योषिञ्च अग्रिम० 'कर्मधारयः', धरणस्य अग्रिमयोषित् धरणा० 'तत्पुरुषः', तां रणा० । जिनानां गृहाणि जिनगृहाणि 'तत्पुरुषः', तेषु जिन० । नास्ति श्रमो यस्याः सा श्रमा 'बहुव्रीहिः', तया अश्रमया ॥

९—भुवनानां शेखरः भुवनशेखरः 'तत्पुरुषः', तं भुवन० । बन्देर्भावो बन्दिता, ि बन्दिताम् । इतिश्चासौ स्तुतिश्च इतिस्तुतिः 'कर्मधारयः', इतिस्तुत्यां परा इति-स्तुतिपरा 'तत्पुरुषः' । त्रिदशान् पान्तीति त्रिदश० 'उपपद'समासः, त्रिदशपानां आवली त्रिदश० 'तत्पुरुषः' । यस्यायं यदीयः, यदीयस्य जननी यदीयजननी 'तत्पुरुषः', तां दीय० । जिनानां ईशः जिनेशः 'तत्पुरुषः', तं जिनेशम् । निहन्तुं मनो येषां ते निह-

न्तुमनसः 'बहुव्रीहिः' । नास्ति उपमा यस्य तद् अनुपमं 'बहुव्रीहिः', अनुपमं वैभवं यस्य सः अनुपमं 'बहुव्रीहिः', तं अनुपमं । शं भवति अनेनेति शम्भवः, तं शम्भवम् ॥

१०—शुभश्चासौ मेरुश्च सुमेरुः 'प्रादि'समासः, सुमेरुश्चासौ गिरिश्च सुमेरुः 'कर्मधारयः', सुमेरुगिरिर्मूर्धा सुमेरुः 'तत्पुरुषः', तस्मिन् सुमेरुः । दिव्याश्च ते आनकाश्च दिव्याः 'कर्मधारयः', अनेके च ते दिव्यानकाश्च अनेकः 'कर्मधारयः', ध्वनन्तः अनेकदिव्यानका यस्मिन् स ध्वनदः 'बहुव्रीहिः', तस्मिन् ध्वनदः । अतिशयिता भव्या अतिभव्याः 'प्रादि'समासः । जगतां त्रितयं जगः 'तत्पुरुषः', जगत्रितयस्य पावनो जगः 'तत्पुरुषः' । जिनेषु वरा जिनवराः 'तत्पुरुषः', जिनवराणां अभिषेको जिनः । न कोमलं अकोमलं 'नञ्त्तत्पुरुषः', घनं च तद् अकोमलं च घनाकोमलं 'कर्मधारयः', तद् घनाः ॥

११—अपेतं निधनं यस्य सः अपेतः 'बहुव्रीहिः', तं अपेतः । बुधश्चासौ जनश्च बुधः 'कर्मधारयः', तस्य बुधः । शान्ता आपदो येन स शान्ताः 'बहुव्रीहिः', तं शान्ताः । प्रमाणानि च नयाश्च प्रमाणनयाः 'इतरेतरद्वन्द्वः', प्रमाणनयैः सङ्कुलः प्रमाणः 'तत्पुरुषः', तं प्रमाणः । न सत् असत् 'नञ्त्तत्पुरुषः', असद् दृशं येषां ते असद्दृशः 'बहुव्रीहिः', तेषां असः । तापं ददातीति तापदः 'उपपद'समासः, तं तापदम् । जिनेषु वरा जिनवराः 'तत्पुरुषः', जिनवराणां आगमः जिनवरागमः 'तत्पुरुषः', तं जिनः । महती सम्पद् यस्मिन् स महासम्पत् 'बहुव्रीहिः', तं महाः । सुखं आत्मा यस्य तत् सुखात्मकं 'बहुव्रीहिः', तत् सुखाः । कामश्च हासश्च कामहासौ 'इतरेतरद्वन्द्वः', विगतौ कामहासौ यस्मिन् तद् विगतः 'बहुव्रीहिः', तद् विगतः ॥

१२—शरश्च अक्षश्च धनुश्च शङ्खश्च शराः 'इतरेतरद्वन्द्वः', शराक्षधनुशङ्खान् विभर्तीति शराः 'उपपद'समासः । निजं च तद् यशश्च निजयशः 'कर्मधारयः', निजयश इव वलक्षा निजः 'मध्यमपदलोपि'समासः । अखिलं च तद् जगत् च अखिलः 'कर्मधारयः', अखिलजगतो जना अखिलः 'तत्पुरुषः', न हिताः अहिताः 'नञ्त्तत्पुरुषः', अखिलजगज्जनानां अहिता अखिलः 'तत्पुरुषः', महान्ति च तानि बलानि च महाबलानि 'कर्मधारयः', अखिलजगज्जनाहितानां महाबलानि अखिलः 'तत्पुरुषः', अखिलजगज्जनाहितमहाबलानां क्षामता अखिलः 'तत्पुरुषः', कृता अखिलजगज्जनाहितमहाबलक्षामता यथा सा कृताखिलः 'बहुव्रीहिः' । विनीता चासौ जनता च विनीतः 'कर्मधारयः', विपद् एव द्विपाः विपद्द्विपाः 'कर्मधारयः' विनीतजनताया विपद्द्विपाः विनीतः 'तत्पुरुषः', विनीतजनतावेपद्द्विपानां समृद्धिः विनीतः 'तत्पुरुषः', विनीतजनताविपद्द्विपसंश्लेषः अभिद्रोहिणी विनीतः 'तत्पुरुषः' । सुरभौ स्थिता सुरभिः 'तत्पुरुषः' । महीं धत्त्यन्तीति

महीध्राः 'उपपद'समासः, रिपव एव महीध्राः रिपु० 'कर्मधारयः', रिपुमहीध्रान् भिनत्तीति रिपु० 'उपपद'समासः ॥

१३—गीतेभांश्चासौ जनश्च भीति० 'कर्मधारयः', अभयीकृतो भीतिमज्जना येन सः अभयी० 'बहुव्रीहिः' । सुरान् पान्तीति सुरपाः 'उपपद'समासः, सुरपैः कृतं सुर० 'तत्पुरुषः', न तुला अतुला 'नञ्तत्पुरुषः', अतुला चासौ भूतिश्च अतुल० 'कर्मधारयः', अतुलभूत्या मज्जनं अतुल० 'तत्पुरुषः', सुरपकृतं अतुलभूतिमज्जनं यस्य स सुरप० 'बहुव्रीहिः' । ३ व्यानां मनांसि भव्य० 'तत्पुरुषः', भव्यमनसां अभिनन्दनः भव्य० 'तत्पुरुषः' । शिवं ददातीति शिवदः 'उपपद'समासः ॥

१४—न चरतीति अचरः 'नञ्तत्पुरुषः', तं अचरम् । कृताः चरणा यैः ते कृत० 'बहुव्रीहिः' । शतपत्राणां सञ्चयः शत० 'तत्पुरुषः', तस्मिन् शत० । अपवर्गस्य उपायः अप० 'तत्पुरुषः', अपवर्गोपायस्य शोधनाः अप० 'तत्पुरुषः' । यश एव धनं येषां ते यशोधनाः 'बहुव्रीहिः' ॥

१५—विष्टपानां त्रयं विष्टप० 'तत्पुरुषः', अखिलं च तद् विष्टपत्रयं च अखिल० 'कर्मधारयः', व्याप्तं अखिलविष्टपत्रयं यया सा व्याप्ता० 'बहुव्रीहिः' । पदानां चमूः पद० 'तत्पुरुषः', तथा पद० । पुष्टानि च तानि पत्राणि च पुष्ट० 'कर्मधारयः', नया एव पुष्टपत्राणि यस्याः सा नय० 'बहुव्रीहिः', तथा नय० । जिनैः उदितः जिनोदिता 'तत्पुरुषः' ॥

१६—महच्च तद् दलं च महादलं 'कर्मधारयः', अब्जस्य महादलं अब्ज० 'तत्पुरुषः', अब्जमहादलवद् आभा यस्याः सा अब्ज० 'बहुव्रीहिः', तथा अब्ज० । न तुलः अतुलः 'नञ्तत्पुरुषः', मोदस्य लाभो मोद० 'तत्पुरुषः', अतुलो मोदलाभो यया सा अतुल० 'बहुव्रीहिः', तथा अतुल० । महान् शिखण्डी यस्याः सा महा० 'बहुव्रीहिः' । रिपूणां राशिः रिपु० 'तत्पुरुषः', रिपुराशेः खण्डिका रिपु० 'तत्पुरुषः' ॥

१७—उरुः प्रभा यस्य स उरु० 'बहुव्रीहिः', तं उरु० । अनङ्ग एव तरुः अनङ्ग० 'कर्मधारयः', अनङ्गतरोः प्रभञ्जनः अनङ्ग० 'तत्पुरुषः', तं अनङ्ग० । महश्च दया च महोदये 'इतरेतरद्वन्द्वः', सत्यौ महोदये यस्य स सन्म० 'बहुव्रीहिः', तं सन्म० । शोभना मतिर्यस्य स सुमतिः, सुमतिश्चासौ जिनश्च सुमति० 'कर्मधारयः', तं सुमति० । महांश्चासौ उदयश्च महोदयः 'कर्मधारयः', विकसन् महोदयो यस्य स विकस० 'बहुव्रीहिः', तं विकस० ॥

१८—भव एव उदधिः भवोदधिः 'कर्मधारयः', तस्मिन् भवो० । गुरु वैभवं यस्य स गुरु० 'बहुव्रीहिः' । तमसोऽयं तामसः, न तामसः अतामसः 'नञ्तत्पुरुषः', तं अतामसम् । तीर्थं त्वन्तीति तीर्थ० 'उपपद'समासः, तेषां तीर्थ० । न संवरो यस्य सः असं० 'बहुव्रीहिः', तं असं० ॥

१९—भवे वासो भव० 'तत्पुरुषः', भववास एव दाम भव० 'कर्मधारयः', तद् भव० । जिनानां वाग् जिन० 'तत्पुरुषः' । अतिशायिनी शिवा अतिशिवा 'प्रादि'स-

मासः । न सङ्गता अस० 'नञ्तत्पुरुषः', तां अस० । कामस्य सङ्गता काम० 'तत्पुरुषः', च्युता कामसङ्गता यस्याः सा च्युत० 'बहुव्रीहिः', तां च्युत० ॥

२०—कुशे शेते इति कुशेशयं 'उपपद'समासः, तस्मिन् कुशे० । कनकवत् छवि-
र्यस्याः सा कनक० 'बहुव्रीहिः', तां कनक० । दुरितानां (अङ्कुश इव) अङ्कुशः दुरि०
'तत्पुरुषः', तस्मिन् दुरि० । अहिता एव अद्रयः अहिता० 'कर्मधारयः', अहिताद्रीन्
हन्तीति अहि० 'उपपद'समासः, वज्रस्य शृङ्खला वज्र० 'तत्पुरुषः', अहिताद्रिघ्नी चासौ
वज्रशृङ्खला च अहिता० 'कर्मधारयः', तां अहिता० । वज्रमयी शृङ्खला यस्याः सा वज्र० ॥

२१—रुचीनां सम्पद् रुचि० 'तत्पुरुषः', तुल्या रुचिसम्पद् यस्य स तुल्य० 'बहु-
व्रीहिः', तस्मिन् तुल्य० । पुष्पाणां उत्कराः पुष्पो० 'तत्पुरुषः', तैः पुष्पो० । सुराणां गणः
सुर० 'तत्पुरुषः', तेन सुर० । प्रमदो गर्भं यथा स्यात् तथा प्रमद० 'अव्ययीभावः' । न
जायते इति अजः 'नञ्तत्पुरुषः', तस्मिन् अजे । यशसि हितो यशस्यः, तस्मिन् यशस्ये ।
पद्मस्येव प्रभा यस्य स पद्म० 'बहुव्रीहिः', तस्मिन् पद्म० । न जेयः अजेयः 'नञ्तत्पुरुषः',
अजेयश्चासौ शस्यश्च अजेयशस्यः 'कर्मधारयः', तस्मिन् अजेय० ॥

२२—मज्जनस्य उदकं मज्ज० 'तत्पुरुषः', मज्जनोदकेन पवित्रितः मज्ज० 'तत्पुरुषः',
मन्दरश्चासौ अगश्च मन्द० 'कर्मधारयः', मज्जनोदकपवित्रितः मन्दरागो यैस्ते मज्ज० 'बहु-
व्रीहिः' । मन्दो रागो येषां ते मन्द० 'बहुव्रीहिः' । धर्मस्य उदयः धर्मो० 'तत्पुरुषः', अब्धौ
पतनं अधि० 'तत्पुरुषः', धर्मोदयश्च अधिपतनं च धर्मो० 'समाहारद्वन्द्वः', तस्मिन्
धर्मो० । वनस्य राजिः वन० 'तत्पुरुषः', वनराजिश्च नावश्च वनराजिनावः 'इतरेतरद्वन्द्वः' ।
देवैः सहिताः सदेवाः 'बहुव्रीहिः', सदेवाश्च नराश्च सदेव० 'इतरेतरद्वन्द्वः' नन्दिताः
सदेवनरा यैस्ते नन्दित० 'बहुव्रीहिः' ॥

२३—शची आदौ यासां ताः शच्यादयः 'बहुव्रीहिः', दिव्याश्च ता वनिताश्च दिव्य०
'कर्मधारयः', शच्यादयश्च ता दिव्यवनिताश्च शच्या० 'कर्मधारयः', शच्यादिदिव्यवनिताणां
ओघः शच्या० 'तत्पुरुषः', शच्यादिदिव्यवनिताघस्य धवाः शच्यादि० 'तत्पुरुषः',
शच्यादिदिव्यवनिताघधवैः स्तुतः शच्यादि० 'तत्पुरुषः', तत्सं० शच्यादि० । न व्याहतं
अव्या० 'नञ्तत्पुरुषः', अव्याहतं च तद् उदितं च अव्या० 'कर्मधारयः', विधां अन-
तिक्रम्य यथा० 'अव्ययीभावः', वस्तूनां तत्त्वं वस्तुतत्त्वं 'तत्पुरुषः', यथाविधं च तद्
वस्तुतत्त्वं यथाविध० 'कर्मधारयः', अव्याहतोदितं यथाविधवस्तुतत्त्वं येन तद् अव्या०
'बहुव्रीहिः', तत्सं० अव्या० । जिनेषु जिनानां वा इन्द्राः जिनेन्द्राः 'तत्पुरुषः', जिने-
न्द्राणां मतं जिने० 'तत्पुरुषः', तत्सं० जिने० । न कम्प्राः अकम्प्राः 'नञ्तत्पुरुषः', नित्यं
अकम्प्रा देहिनो यस्मिन् तत् नित्य० 'बहुव्रीहिः', तत् नित्य० । जन्म आदौ यासां ता
जन्मा० 'बहुव्रीहिः', अनन्ताश्च ता विपदश्च अनन्त० 'कर्मधारयः', जन्मादयश्च ता
अनन्तविपदश्च जन्मा० 'कर्मधारयः', तासां जन्मा० ॥

२४—कनकवद् रङ्ग यस्याः सा कनकरुक् 'बहुव्रीहिः' । वारणानां ईशः वारणेशः 'तत्पुरुषः', सितश्चासौ वारणेशश्च सित० 'कर्मधारयः', तं सित० । वज्रमयं अङ्कुशं यस्याः सा वज्राङ्कुशी । न हिताः अहिताः 'नञ्तत्पुरुषः', अहितानां वारणं अहित० 'तत्पुरुषः', तस्मिन् अहित० । वज्रं च अङ्कुशश्च वज्राङ्कुशं 'समाहारद्वन्द्वः', तद् वज्रा० ॥

२५—ख्यातेः भाजनं यः स ख्याति० 'बहुव्रीहिः' । शोभनौ पार्श्वौ यस्य स सुपार्श्वः, श्रिया युक्तः सुपार्श्वः श्रीसुपार्श्वः 'मध्यमपदलोपी' समासः, तत्सं० श्री० । नित्यं सौख्यं यस्य स नित्य० 'बहुव्रीहिः', तत्सं० नित्य० । अतिशायिनी भा यस्य सः अतिभाः 'बहुव्रीहिः' ॥

२६—जिनानां अंही जिनांही 'तत्पुरुषः', तौ जिनांही । अमराणां संसद् अमर० 'तत्पुरुषः', आनता चासौ अमरसंसच्च आनता० 'कर्मधारयः', तया आनता० । दिव्यं च तत् सौवर्णं च दिव्य० 'कर्मधारयः', अवानं च तत् तामरसं च अवान० 'कर्मधारयः', दिव्यसौवर्णं च तद् अवानतामरसं च दिव्य० 'कर्मधारयः', तद् दिव्य० ॥

२७—अरीणां शमनं अरि० 'तत्पुरुषः', जातं अरिशमनं यस्याः सा जाता० 'बहुव्रीहिः' । न आविलाः अनाविलाः 'नञ्तत्पुरुषः', सन्तश्च ते नयाश्च सन्नयाः 'कर्मधारयः', अनाविलाः सन्नया यस्यां सा अना० 'बहुव्रीहिः' ॥

२८—हेम्न इव आभा यस्याः सा हेमाभा 'बहुव्रीहिः' । न समा असमा 'नञ्तत्पुरुषः' । नाशिता अरयो यैस्तानि नाशिता० 'बहुव्रीहिः', तैः नाशिता० । शितानि च तानि अरीणि च शिता० 'कर्मधारयः', तैः शिता० ॥

२९—भवाद् उद्भवा भवोद्भवा 'तत्पुरुषः', भवोद्भवा तृड् येषां ते भवो० 'बहुव्रीहिः', तेषां भवो० । शिवमेव प्रपा शिव० 'कर्मधारयः', कृता शिवप्रपा येन स कृत० 'बहुव्रीहिः', तं कृत० । हर्षेण सहितं यथा स्यात् तथा सहर्ष 'अव्ययीभावः' । वपुषः प्रपञ्चः वपुःप्रपञ्चः 'तत्पुरुषः', वरो वपुःप्रपञ्चो येषां ते वर० 'बहुव्रीहिः', वरवपुःप्रपञ्चाश्च ते अमराश्च वर० 'कर्मधारयः', तैः वर० । प्रभाया वलयं प्रभा० 'तत्पुरुषः', प्रभावलयस्य कान्तता प्रभा० 'तत्पुरुषः', प्रभावलयकान्ततया अपहसिता प्रभा० 'तत्पुरुषः', चन्द्रस्य प्रभा चन्द्र० 'तत्पुरुषः', उर्वी चासौ चन्द्रप्रभा च उरु० 'कर्मधारयः', प्रभावलयकान्तताप-
सिता उरुचन्द्रप्रभा येन स प्रभा० 'बहुव्रीहिः', तं प्रभा० । परमश्चासौ ईश्वरश्च परमे० 'कर्मधारयः', तं परमे० । विनयेन चारु यथा स्यात् तथा विनय० 'अव्ययीभावः' । चन्द्रस्येव प्रभा यस्य स चन्द्रप्रभः, तं चन्द्र० ॥

३०—कलुषस्य वासो यस्मिन् स कलुषवासकः 'बहुव्रीहिः', तस्मात् कलुष० । सुखानां आदेष्टव्यः सुखा० 'तत्पुरुषः', सुखातिशय एव सम्पदः सुखा० 'कर्मधारयः', तासां सुखा० ।

भुवनानां भासकाः भुवन० 'तत्पुरुषः', न विद्यते दर्पको येषां ते अदर्पकाः 'बहुव्रीहिः', भुवनभासकाश्च ते अदर्पकाश्च भुवन० 'कर्मधारयः' । विलीनो मलो यस्मात् तद् विलीन० 'बहुव्रीहिः', विलीनमलं च तत् केवलं च विलीन० 'कर्मधारयः', न तुलः अनुलः 'नञ्-तत्पुरुषः', अनुलश्चासौ विकासश्च अनुल० 'कर्मधारयः', विलीनमलकेवलस्य अनुलविकासः विलीन० 'तत्पुरुषः', विलीनमलकेवलानुलविकासं बिभ्रति ते विलीन० 'उपपद'-समासः । शोभनं च तद् वचश्च सुवचः 'कर्मधारयः', तेन सुवचसा । सभां राजितुं शीलं यस्य तत् सभा० 'बहुव्रीहिः', तेन सभा० ॥

३१—भुवनानां त्रयं भुवन० 'तत्पुरुषः', समस्तं च तद् भुवनत्रयं च समस्त० 'कर्मधारयः', समस्तभुवनत्रयस्य प्रथमं समस्त० 'तत्पुरुषः', समस्तभुवनत्रयप्रथमे सज्जानि समस्त० 'तत्पुरुषः', नाना च तानि पदानि च नानापदानि 'कर्मधारयः', समस्तभुवनत्रयप्रथमसज्जानि नानापदानि यस्मिन् स समस्त० 'बहुव्रीहिः' । सन्तश्च ते जनाश्च सज्जनाः 'कर्मधारयः', तान् सज्जनान् । समुल्लसिता भङ्गा यस्मिन् स समु० 'बहुव्रीहिः', तं समु० । न विद्यते मलो यस्मिन् सः अमलः 'बहुव्रीहिः', तं अमलम् । न गम्यते इति अगमः, तं अगमम् । स्फुरन्तश्च ते नयाश्च स्फुर० 'कर्मधारयः', स्फुरन्नयैः निवारिताः स्फुर० 'तत्पुरुषः', न सन्तः असन्तः 'नञ्-तत्पुरुषः', असन्तश्च ते उपलम्भाश्च असदु० 'कर्मधारयः', स्फुरन्नयनिवारिता असदुपालम्भा यस्य स स्फुर० 'बहुव्रीहिः', जैनश्चासौ आगमश्च जैना० 'कर्मधारयः', स्फुरन्नयनिवारितासदुपालम्भश्चासौ जैनागमश्च स्फुर० 'कर्मधारयः', तं स्फुर० ॥

३२—गदा च अक्षमाला च गदा० 'इतरेतरद्वन्द्वः', धृते गदाक्षमाले यया सा धृत० 'बहुव्रीहिः' । भयानां शमः भय० 'तत्पुरुषः', भयशमे क्षमा भय० 'तत्पुरुषः' । न विद्यते लाघवं यस्याः सा अलाघवा 'बहुव्रीहिः' । धनं च तद् अञ्जनं च घना० 'कर्मधारयः', घनाञ्जनेन समा घना० 'तत्पुरुषः', घनाञ्जनसमा प्रभा यस्याः सा घना० । घातकानां आली घात० 'तत्पुरुषः', घातकाल्याः ईहितं घात० 'तत्पुरुषः', विहतं घातकालीहितं यस्मिन् तद् विहत० 'बहुव्रीहिः', तद् विहत० । न विद्यते तुला यस्य तद् अनुलं 'बहुव्रीहिः', तद् अनुलम् ॥

३३—विमलं च तत् कोमलं च विमल० 'कर्मधारयः', विमलकोमलं च तत् कोकनदं च विमल० 'कर्मधारयः', विमलकोमलकोकनदस्य च्छदः विमल० 'तत्पुरुषः', विमलकोमलकोकनदच्छदस्य च्छविः विमल० 'तत्पुरुषः', विमलकोमलकोकनदच्छदच्छविं हरतीति विमल० 'उपपद' समासः, तौ विमल० । अमराणां इमे आमराः, तैः आमरैः । सततं नूता सततनूता 'प्रादि'समासः, सततनूता तनुर्ययोः तौ सतत० 'बहुव्रीहिः', तौ सतत० । अमतस्य हेठनं अमत० 'तत्पुरुषः', अमतहेठने लालसाः अमत० 'तत्पुरुषः', तत्सं० अमत० ॥

३४—शकुन्तेषु वरः शकु० 'तत्पुरुषः', कलशश्च कुन्तश्च शकुन्तवरश्च कलश० 'इतरद्वन्द्वः', कलशकुन्तशकुन्तवरैः अङ्कितानि कलश० 'तत्पुरुषः', क्रमाणां तलानि क्रम० 'तत्पुरुषः', कलशकुन्तशकुन्तवराङ्कितानि क्रमतलानि येषां ते कलश० 'बहुव्रीहिः' । म-
तस्य लाभः मत० 'तत्पुरुषः', मतलाभं कुर्वन्तीति मत० 'उपपद'समासः । विशेषेण गतः
विगतः 'प्रादि'समासः, विगतो रागो येषां ते विगत० 'बहुव्रीहिः', अतिशयेन विगतरागाः
विगत० । न विद्यते अन्तो यस्य तद् अनन्तं 'बहुव्रीहिः', तद् अनन्तम् । न विद्यते
अङ्गं यस्य सः अनङ्गः 'बहुव्रीहिः', अनङ्गं जयन्तीति अनङ्ग० 'उपपद'समासः ॥

३५—अवमानि एव सन्तमसं अव० 'कर्मधारयः', तद् अव० । आगमानां रोचिषः
आगम० 'तत्पुरुषः', तेषां आगम० । पावनं च पालनं च पावन० 'समाहारद्वन्द्वः', भुव-
नस्य पावनपालनं भुवन० 'तत्पुरुषः', तद् भुवन० । जिनानां मतं जिन० 'तत्पुरुषः',
तत् जिन० ॥

३६—आयत्या सहितं सायति 'बहुव्रीहिः', सायति च तत् साम च सायति० 'कर्म-
धारयः', सायतिसाम करोतीति सायति० 'उपपद'समासः । शोभनश्चासौ तरुश्च सुतरुः
'कर्मधारयः', तेन सुतरुणा । तरुणं च तद् अब्जं च तरुणा० 'कर्मधारयः', तस्याब्जं
समा तरुणा० 'तत्पुरुषः', तरुणाब्जसमा द्युतिर्यस्याः सा तरुणा० 'बहुव्रीहिः' । कजे गता
कज० 'तत्पुरुषः' । मुदा सहितं समुद् 'बहुव्रीहिः' तेन समुदा । अतिशयेन मता अति०
'प्रादि'समासः ॥

३७—देवानां लोकः देव० 'तत्पुरुषः', देवलोकस्य उपमानं यस्य स देव० 'बहुव्रीहिः' ।
नराणां लोकः नर० 'तत्पुरुषः' । कोपश्च मानश्च कोपमानौ 'इतरेतरद्वन्द्वः', न विद्येते
कोपमानौ यस्य सः अकोप० 'बहुव्रीहिः' । सलिलानां धारा सलिल० 'तत्पुरुषः', ऋजि-
मैव सलिलधारा ऋजिम० 'कर्मधारयः', ऋजिमसलिलधारया धौतः ऋजिम० 'तत्पुरुषः',
मायैव परागः माया० 'कर्मधारयः', ऋजिमसलिलधौतः मायापरागो यस्य स ऋजिम०
'बहुव्रीहिः' । भवस्य भीतिः भव० 'तत्पुरुषः', तस्याः भव० । अपगतो रागो यस्य सः
अप० 'बहुव्रीहिः' ॥

३८—दिव्यानि च तानि राजीवानि च दिव्य० 'कर्मधारयः', दिव्यराजीवानां वारः
दिव्य० 'तत्पुरुषः', चरणमेव सरोजं चरण० 'कर्मधारयः', दिव्यराजीववारे स्थितं दिव्य०
'तत्पुरुषः', दिव्यराजीववारस्थितं चरणसरोजं यस्य स दिव्य० 'बहुव्रीहिः', तं दिव्य० ।
भव्यानां राजी भव्य० 'तत्पुरुषः' । जिनेषु वरा जिन० 'तत्पुरुषः', जिनवराणां विसरः
जिन० 'तत्पुरुषः', तं जिन० । पापानां विध्वंसः पाप० 'तत्पुरुषः', पापविध्वंसे दक्षः पाप०
'तत्पुरुषः', तं पाप० । सन्ति अक्षाणि यस्य स सदक्षः 'बहुव्रीहिः', तं सदक्षम् ॥

३९—अरय एव तिमिराणि अरि० 'कर्मधारयः', अरितिमिराणां ओघः अरि०
'तत्पुरुषः', अरितिमिरौघस्य व्याहतिः अरि० 'तत्पुरुषः', तस्यां अरि० । बहवो विधा येषां

तानि बहुविधानि 'बहुव्रीहिः', बहुविधानि च तानि जन्मानि च बहु० 'कर्मधारयः', बहु-
विधजन्मनां व्रातः बहु० 'तत्पुरुषः', बहुविधजन्मव्राताज्जायते इति बहु० 'उपपद'समासः,
बहुविधजन्मव्रातजं च तद् एनश्च बहु० 'कर्मधारयः', बहुविधजन्मव्रातजैनसः कृतोऽन्तो
येन स बहु० 'बहुव्रीहिः' । कुत्सितं च तद् मतं च कुमतं 'कर्मधारयः', कुमतस्य विधातः
कुमत० 'तत्पुरुषः', कृतः कुमतविधातो येन स कृत० 'बहुव्रीहिः' ॥

४०—महांश्चासौ सिन्धुश्च महा० 'कर्मधारयः', महासिन्धुं मर्यादीकृत्य आमहा० 'अव्य-
यीभावः' । नाना च ते कृताश्च नाना० 'कर्मधारयः', जिनानां गृहाणि जिन० 'तत्पुरुषः',
जिनगृहाणां मालाः जिन० 'तत्पुरुषः', सन्तश्च महाश्च सन्महाः 'कर्मधारयः', जिनगृहमा-
लासु सन्महाः जिन० 'तत्पुरुषः', नानाकृता जिनगृहमालासन्महा यया सा नाना० 'बहु-
व्रीहिः' कनकस्येव निभा यस्याः सा कनक० 'बहुव्रीहिः', वपुषः श्रीः वपुःश्रीः 'तत्पुरुषः',
कनकनिभा वपुःश्रीर्यस्याः सा कनक० । साधिता आया यया सा साधि० 'बहुव्रीहिः' ।
पुरुषेषु दत्तं यस्याः सा पुरुषदत्ता । आधेर्भावः आधिता, आधितया सहिता साधिता 'बहु-
व्रीहिः', तस्याः साधि० ॥

४१—मलेन सहिताः समलाः 'बहुव्रीहिः', बहुतमाश्च समलाश्च बहु० 'कर्मधारयः',
विमलिता बहुतमसमला येन स विमलित० 'बहुव्रीहिः', तं विमलित० । प्रभाणां मण्डलं
प्रभा० 'तत्पुरुषः', स्फुरत् च तत् प्रभामण्डलं च स्फुर० 'कर्मधारयः', स्फुरत्प्रभामण्ड-
लेन अस्तं स्फुर० 'तत्पुरुषः', स्फुरत्प्रभामण्डलास्तं सन्तमसं येन स स्फुर० 'बहुव्रीहिः',
तं स्फुर० । सकला चासौ श्रीश्च सकल० 'कर्मधारयः', सकलश्रिया श्रेयौ सकल०
'तत्पुरुषः', सकलश्रीश्रेयौ अंसौ यस्य स सकल० 'बहुव्रीहिः', तं सकल० । जिनानां
ईश्वरः जिने० 'तत्पुरुषः', तं जिने० ॥

४२—भव्याश्च ते जनाः भव्य० 'कर्मधारयः', आनन्दिता भव्यजना येन तद् आन०
'बहुव्रीहिः', तद् आन० । घनं च तद् अघं च घना० 'कर्मधारयः', घनाघमेव घर्मः
घना० 'कर्मधारयः', घनाघघर्मेण आर्ताः घना० 'तत्पुरुषः', शिशिरं च तत् शुभं च
शिशिर० 'कर्मधारयः', शिशिरशुभं च तद् व्यजनं च शिशिर० 'कर्मधारयः', घनाघघर्मा-
र्तानां शिशिरशुभव्यजनं घना० 'तत्पुरुषः', तद् घना० । जिनाश्च ते देवाश्च जिन०
'कर्मधारयः', क्रमयोः युगलं क्रम० 'तत्पुरुषः', जिनदेवानां क्रमयुगलं जिन० 'तत्पुरुषः',
तत् जिन० । सन्तश्च ते गुणाश्च सद्० 'कर्मधारयः', तैः सद्गुणैः । न जिनत् अजिनत्
'नञ्त्तत्पुरुषः', तद् अजि० ॥

४३—जिनस्य इदं जैनं, तत् जैनम् । उपमानेन रहितं उपमान० 'तत्पुरुषः', तद् उप-
मान० । जगतः त्राणं जग० 'तत्पुरुषः', जगत्राणस्य कारि जग० 'तत्पुरुषः', तत् जग० ।
न हितं अहितं 'नञ्त्तत्पुरुषः', तद् अहितम् । सन् चासौ महिमा च सन्म० 'कर्मधारयः'
सन्माभेमानं करोतीति सन्म० 'उपपद'समासः तत् सन्म० । महान्ति च तानि कुमुदानि

च महा० 'कर्मधारयः', भव्या एव महाकु० दानि भव्य० 'कर्मधारयः', भव्यमहाकु० दानां बोधः भव्य० 'तत्पुरुषः', भव्यमहाकुमुदबोधस्य जन्म भव्य० 'तत्पुरुषः', हिमाः करा यस्य स हिम० 'बहुव्रीहिः', भव्यमहाकुमुदबोधजन्मनि हिमकरः भव्य० 'तत्पुरुषः', तं भव्य० ॥

४४—द्युत्या विजितः द्युति० 'तत्पुरुषः', द्युतिविजितः तमालो यया सा द्युति० । पविश्च फलं च घण्टा च अक्षश्च पवि० 'इतरेतरद्वन्द्वः', पविफलघण्टाक्षान् विभर्तीति पवि० 'उपपद'समासः । लसन्ती चासौ तता च लस० 'कर्मधारयः', लसत्तता माला यस्याः सा लस० 'बहुव्रीहिः' । नरि तिष्ठतीति नृस्था 'उपपद'समासः । न मर्त्या अमर्त्याः 'नञ्तत्पुरुषः', अमर्त्यानां सामन्ता अमर्त्य० 'तत्पुरुषः', अमर्त्यसामन्तैः नुता अमर्त्य० 'तत्पुरुषः' ॥

४५—देवानां पूज्यः देव० तत्पुरुषः ॥

४६—सुष्ठु रुचितानि सुरुचितानि 'प्रादि'समासः, तैः सुरु० । दानवानां अरयः दान० 'तत्पुरुषः', तैः दान० ॥

४७—आदिश्च निधनं च आदि० 'इतरेतरद्वन्द्वः', न विद्येते आदिनिधने यस्याः सा अनादि० 'बहुव्रीहिः' । न दीना अदीना 'नञ्तत्पुरुषः' । अतिशयेन प्रददातीति अति० 'उपपद'समासः । मतेः प्रदानं मति० 'तत्पुरुषः', तत् मति० । न नमतीति अनमा 'नञ्तत्पुरुषः' । जिनानां इन्द्राः जिनेन्द्राः 'तत्पुरुषः', जिनेन्द्राणां वाक् जिने० ॥

४८—सुवर्णस्य अयं सौवर्णः, सौवर्णः पट्टो यस्याः सा सौवर्ण० 'बहुव्रीहिः' । श्रीवद् गौरी श्रीगौरी 'कर्मधारयः' । श्रिधा सहिता गौरी श्रीगौरी 'मध्यमपदलोपी'समासः । पद्मं हस्ते यस्याः सा पद्महस्तिका, अथवा पद्मवद् हस्तौ यस्याः सा पद्म० 'बहुव्रीहिः' । हस्तिनः इव कायो यस्याः सा हस्ति० 'बहुव्रीहिः' । महती गोधा (वाहनं) यस्याः सा महागोधा 'बहुव्रीहिः' । आगसः धाम आगो० 'तत्पुरुषः', आगोधाम्नः ध्वस्तिः आगो० 'तत्पुरुषः', तस्यै आगो० ॥

४९—निजश्चासौ महिमा च निज० 'कर्मधारयः', निजमहिम्ना विजितं कमलं येन तत् निज० 'बहुव्रीहिः', तत् निज० । प्रमदस्य भरः प्रमद० 'तत्पुरुषः', प्रमदभरेण आनन्दाः प्रमद० 'तत्पुरुषः', प्रमदभरानन्दाश्च ते देवाश्च प्रमद० 'कर्मधारयः', प्रमदभरानन्मदेवैः पूजितकं प्रमद० 'तत्पुरुषः', तत् प्रमद० । धाम युनक्तीति धाम० 'उपपद'समासः, तत् धाम० । न लङ्घनीया अलङ्घ० 'नञ्तत्पुरुषः', गुणानां सम्पद् गुण० 'तत्पुरुषः', अलङ्घनीया गुणसम्पद् यस्य तत् अलङ्घ० 'बहुव्रीहिः', तत् अलङ्घ० । क्रमयोर्युगलं क्रम० 'तत्पुरुषः', तत् क्रम० ॥

५०—अखिलाश्च ता रुजश्च अखिल० 'कर्मधारयः', शमिता अखिलरुजो येन

तत् शमिता० 'बहुव्रीहिः', तस्मिन् शमिता० । नाना च तानि अम्भोजानि च नाना० 'कर्मधारयः', नानाम्भोजानां उदरं नाना० 'तत्पुरुषः', नानाम्भोजोदरे लालितं नाना० 'तत्पुरुषः', तस्मिन् नाना० । अतिशयेन चारु यथा स्यात् तथा अति० 'अव्ययीभावः' । चरणयोर्युगं चरण० 'तत्पुरुषः', तस्मिन् चरण० । दिवि जायन्ते इति दिवि० 'उपपद'-समासः, दिविजैः नतं दिवि० 'तत्पुरुषः', तस्मिन् दिवि० । दुःखेन लभ्यते इति दुर्लभं, तस्मिन् दुर्लभे ॥

५१—शोभनो रवो यस्य स सुरवः 'बहुव्रीहिः', तं सु० । अम्बु ददातीति अम्बुदः 'उपपद'-समासः तं अम्बु० । सुरैः वन्द्या सुर० 'तत्पुरुषः' ॥

५२—पविश्च मुशलं च पवि० 'इतरेतरद्वन्द्वः', पविमुशले करयोर्यस्याः सा पवि० 'बहुव्रीहिः', । अतिशयेन कराला अति० 'प्रादि'-समासः, अतिकराला आभा यस्य तत् अति० 'बहुव्रीहिः', तत् अति० । रागेण अन्धाः रागा० 'तत्पुरुषः', रागान्धाश्च ते अरयश्च रागा० 'कर्मधारयः', रागान्धारीणां ईरणं रागा० 'तत्पुरुषः', रागान्धारीरणं करोतीति रागा० 'उपपद'-समासः । नीला चासौ प्रभा च नील० 'कर्मधारयः', नीलग्रभाणां उत्करो नील० 'तत्पुरुषः', नीलग्रभोत्करो यस्यां सा नील० 'बहुव्रीहिः' ॥

५३—गदा एव वल्लयः गदा० 'कर्मधारयः', गदावल्लरीभिः गुपिलं गदा० 'तत्पुरुषः', गदावल्लरीगुपिलं च तत् जन्म च गदा० 'कर्मधारयः', गदावल्लरीगुपिलजन्म एव कान्तारं गदा० 'कर्मधारयः', तस्माद् गदा० । न ईप्सितं अनी० 'नञ्-तत्पुरुषः', अनीप्सितं च तद् उपनतं च अनी० 'कर्मधारयः', दिव्याश्च ताः कान्ताश्च दिव्य० 'कर्मधारयः', दिव्यकान्तानां रतं दिव्य० 'तत्पुरुषः', अनीप्सितोपनतं दिव्यकान्तारतं यस्य स अनी० । अनन्तान् (कर्माशान्) जयतीति अनन्तजित् । अभिमतस्य आयः अभि० 'तत्पुरुषः', अभिमतायं ददातीति अभि० 'उपपद'-समासः । समस्तानि च तानि जगन्ति च समस्त० 'कर्मधारयः', समस्तजगतां अंहांसि समस्त० 'तत्पुरुषः', तेषां समस्त० । आपदां ओघः आप० 'तत्पुरुषः', कृतः आपदोघो येन स कृत० 'बहुव्रीहिः', कृतापदो-घश्चासौ स्मरश्च कृता० 'कर्मधारयः', हतः कृतापदोघस्मरो येन स हत० 'बहुव्रीहिः' ॥

५४—यान् आनताः यदानताः 'तत्पुरुषः' । वरश्चासौ विधिश्च वर० 'कर्मधारयः', तस्मिन् वर० । अलीकं आनने येषां ते अलीका० 'बहुव्रीहिः' । श्रुतं एव ज्वलनः श्रुत० 'कर्मधारयः', श्रुतज्वलनेन भस्मसात्कृतं श्रुत० 'तत्पुरुषः', भवानां आवली भवा० 'तत्पुरुषः', भवावली एव काननं भवा० 'कर्मधारयः', श्रुतज्वलनभस्मसात्कृतं भवावलीकाननं ये ते श्रुत० 'बहुव्रीहिः' । बृहन्ति च तानि दुरितानि च बृह० 'कर्मधारयः', जगति बृहद्दुरितानि जग० 'तत्पुरुषः', प्रपञ्चितानि च तानि जगद्बृहद्दुरितानि च प्रपञ्चित० 'कर्मधारयः', प्रपञ्चितजगद्बृहद्दुरितानि एव कूपः प्रपञ्चित० 'कर्मधारयः', प्रपञ्चितजगद्बृहद्दुरितकूपं तरन्तीति प्रपञ्चित० 'उपपद'-समासः । न विद्यते उपमा यस्याः सा अनु० 'बहुव्रीहिः',

अनुपमा चासौ रूपता च अनु० 'कर्मधारयः', अनुपमरूपतया राजते इति अनु० 'उपपद'समासः, तेन अनु० ॥

५५—अखिलं च तद् विष्टपं च अखिल० 'कर्मधारयः', अखिलविष्टपे आश्रिता अखिल० 'तत्पुरुषः', अखिलविष्टपाश्रिता चासौ सभा च अखिल० 'कर्मधारयः', अखिलविष्टपाश्रितसभायां जनाः अखिल० 'तत्पुरुषः', अखिलविष्टपाश्रितसभाजनानां असवः अखिल० 'तत्पुरुषः', तान् अखिल० । अमराश्च योगिनश्च अमर० 'इतरेतरद्वन्द्वः', तैः अमर० । कृतं सभाजनं यस्याः सा कृत० 'बहुव्रीहिः' । जिनेषु इन्द्राः जिने० 'तत्पुरुषः', जिनेन्द्रैः गदिता जिने० 'तत्पुरुषः' । नयाः आदौ येषां ते नया० 'बहुव्रीहिः', नयादयः एव वसूनि नया० 'कर्मधारयः', नयादिवसूनि पातीति नया० 'उपपद'समासः । रिपूणां वेभेदनं रिपु० 'तत्पुरुषः', तस्मिन् रिपु० । शोभनानि च तानि पात्राणि सुपात्राणि 'कर्मधारयः', सुपात्राणां गीर्वाणता सुपात्र० 'तत्पुरुषः' कृता सुपात्रगीर्वाणता यया सा कृत० 'बहुव्रीहिः' ॥

५६—निजं च तद् अङ्गं च निजा० 'कर्मधारयः', निजाङ्गं एव लता निजा० 'तत्पुरुषः', तथा निजा० । विशदश्चासौ बन्धुजीवश्च विशद० 'कर्मधारयः', विशदबन्धुजीव-येव आभा यस्याः सा विशद० 'बहुव्रीहिः', तथा विशद० । सितं अङ्गं यस्य स सिता० 'बहुव्रीहिः', सिताङ्गो विहगो यस्याः सा सिता० 'बहुव्रीहिः' । न नमन्तः अनमन्तः 'नञ्तत्पुरुषः', अनमन्तश्च ते अबन्धुजीवाश्च अनम० 'कर्मधारयः', हताः अनमदबन्धुजीवाः यया सा हता० 'बहुव्रीहिः' । न विद्यते भयं यस्याः सा अभया 'बहुव्रीहिः' । ज्वलन् चासौ ज्वलनश्च ज्वल० 'कर्मधारयः', ज्वलज्वलन एव हेतिः यस्याः सा ज्वल० 'बहुव्रीहिः' । तापं ददातीति ताप० 'उपपद'समासः, तं ताप० । शुभश्चासौ अतिशयश्च शुभा० 'कर्मधारयः', शुभातिशय एव धान्यं शुभा० 'तत्पुरुषः', शुभातिशयधान्यस्य वृद्धिः शुभा० 'तत्पुरुषः', न विद्यते उपमानं यस्याः सा अनु० 'बहुव्रीहिः', अनुपमाना चासौ जीता च अनु० 'कर्मधारयः', शुभातिशयधान्यवृद्धौ अनुपमानसीता शुभा० 'तत्पुरुषः' ॥

५७—समवसरणस्य भूमिः सम० 'तत्पुरुषः', तस्यां सम० । अर्चायाः उदयः अर्चो० 'तत्पुरुषः', सज्जितः अर्चोदयो यस्यां सा सज्जि० 'बहुव्रीहिः', तस्यां सज्जि० । उता जिता सज्जिता 'तत्पुरुषः', सज्जिता अर्चा यस्य स० सज्जि० 'बहुव्रीहिः' । उद्यद्गङ्गागो यस्मिन् स उद्य० 'बहुव्रीहिः', उद्यद्गङ्गाश्चासौ सौधर्मश्च उद्य० 'कर्मधारयः', उद्यद्गङ्गा-सौधर्मस्य नामः उद्य० 'तत्पुरुषः', उद्यद्गङ्गासौधर्मनामेन अर्चितः उद्य० 'तत्पुरुषः', उद्यद्गङ्गासौधर्मनामार्चितश्चासौ हरिश्च उद्य० 'कर्मधारयः', उद्यद्गङ्गासौधर्मनामार्चितः परिरूज्यः उद्य० 'तत्पुरुषः' ॥

५८—येषां उदयः यदु० 'तत्पुरुषः', तं यदु० । विगता आपद् यस्मात् तत् व्या० 'बहुव्रीहिः' । उपरता हिंसा यस्मात् तत् उप० । उरुश्चासौ श्रीश्च उरु० 'कर्मधारयः',

उरुश्रिया तेजि उरु० 'तत्पुरुषः', तत् उरु० । नाना आशया यस्मिन् तत् नाना० 'बहु-
ब्रीहिः', तत् नाना० । प्रतिगतं भयं यस्मात् स प्रति० 'बहुब्रीहिः', तं प्रति० ॥

५९—पराश्च समयाश्च पर० 'कर्मधारयः', परसमया एव रिपवः पर० 'तत्पुरुषः',
तेषां पर० । दारे हेतुः दार० 'तत्पुरुषः', तस्मिन् दार० । विततश्चासौ मोहश्च वितत०
'कर्मधारयः', विततमोहस्य असः वितत० 'तत्पुरुषः', विहितो विततमोहासो यस्मिन्
तत् यथा स्यात् तथा विहित० 'अव्ययीभावः' । उदारा हेतवो यस्मिन् तत् उदार०
'बहुब्रीहिः', तस्मिन् उदार० । जिनानां वचः जिन० 'तत्पुरुषः', तस्मिन् जिन० । आपदां
हतिः आप० 'तत्पुरुषः', तस्यां आप० । सत्या नीतिर्यस्य तत् सत्य० 'बहुब्रीहिः', तस्मिन्
सत्य० । दिविजाश्च मनुजाश्च दिविजमनुजाः 'इतरेतरद्वन्द्वः', दिविजमनुजानां लक्ष्मीः
दिविज० 'तत्पुरुषः', दिविजमनुजलक्ष्म्याः पद्धतिर्यस्मिन् तद् दिविज० 'बहुब्रीहिः', तस्मिन्
दिविज० । न विद्यन्ते ईतयो यस्मिन् तत् अनीति 'बहुब्रीहिः', तस्मिन् अनीताँ ॥

६०—श्रिया युक्ता कुण्डिका श्री० 'मध्यमपदलोपी'समासः, असिश्च फलकं च
मणिश्च श्रीकुण्डिका च असि० 'इतरेतरद्वन्द्वः', असिफलकमणिश्रीकुण्डिकाः हस्तेषु
यस्याः सा असि० 'बहुब्रीहिः' । प्रबलाश्च ते रिपवश्च प्रबल० 'कर्मधारयः', प्रबलरिपव एव
वनानि प्रबल० 'तत्पुरुषः', तेषां प्रबल० । हस्तिनां कालः हस्ति० 'तत्पुरुषः', तं हस्ति० ।
शोभना तडित् सुतडित् 'प्रादि'समासः, सुतडितः इव आभा यस्याः सा सुतडि० 'बहु-
ब्रीहिः', न विद्यते साम येषां ते असामानः 'बहुब्रीहिः', असाम्नः हन्तीति असामहा
'उपपद'समासः । मानस्य सीमा मान० 'तत्पुरुषः' ॥

६१—अदिग्याद्योऽति दुःखानि अति० 'प्रादि'समासः, गभीरा चासौ वापिश्च गभीर०
'कर्मधारयः', अति दुःखानि एव गभीरवापिः अति० 'तत्पुरुषः', अतिदुःखगभीरवाप्याः
उत्तारकः अति० 'तत्पुरुषः' । न विद्यते भीर्यस्य सः अभीः 'बहुब्रीहिः' । अवमस्य हानिः
अवम० 'तत्पुरुषः', विहिता अवमहानिर्येन स विहितावम० 'बहुब्रीहिः', विहितावमहानि-
श्चासौ शान्तश्च विहिता० 'कर्मधारयः', तं विहिता० । परमा चासौ शान्तिश्च परम०
'कर्मधारयः', महच्च तत् निशान्तं च महा० 'कर्मधारयः', परमशान्तौ महानिशान्तं यस्य
स परम० 'बहुब्रीहिः', तं परम० ॥

६२—येषां बाहवो यद्वा० 'तत्पुरुषः' । वरा चासौ पुरी च वर० 'कर्मधारयः',
परमं च तद् अर्गलं च परमा० 'कर्मधारयः', वरपुर्याः परमार्गलं वर० 'तत्पुरुषः',
वरपुरीपरमार्गलेन आभाः वर० 'तत्पुरुषः' । परश्चासौ मार्गश्च पर० 'कर्मधारयः', परमा-
र्गस्य लाभाः पर० 'तत्पुरुषः' । विबुधस्य अयं वैबुधः, वैबुधश्चासौ राट् च वैबुध० 'कर्म-
धारयः', तुलितो वैबुधराट् यया सा तुलित० 'बहुब्रीहिः', तस्यां तुलित० । अघं एव दवः
अघ० 'तत्पुरुषः', अम्बु धरन्तीति अम्बु० 'उपपद'समासः, अघदवे अम्बुधराः अघ०
'तत्पुरुषः' ॥

६३—न उपतापि अनु० 'नञ्त्तत्पुरुषः' । समाधिं करोतीति समाधि० 'उपपद'-
समासः । जिनस्य इदं जैनं, जैनं च तद् वचः जैन० 'कर्मधारयः' । रसा आदौ येषां ते
रसा० 'बहुव्रीहिः', रसादयश्च ते भोगाश्च रसा० 'कर्मधारयः', अतिशयत्वादि लोलानि
अति० 'प्रादि'समासः, रसादिभोगेषु अतिलोलानि रसा० 'तत्पुरुषः', रसादिभोगातिलोलानि
च तानि करणानि च रसा० 'कर्मधारयः', न नवा अनवाः 'नञ्त्तत्पुरुषः', अनवाश्च
ते चोराश्च अनव० 'कर्मधारयः', रसादिभोगातिलोलकरणानि एव अनवचोराः रसा०
'कर्मधारयः', रसादिभोगातिलोलकरणानां सादि रसा० 'तत्पुरुषः' ॥

६४—गदा च अक्षश्च गदा० 'समाहारद्वन्द्वः', तद् गदा० । दृशि पतितं दृक्०
'तत्पुरुषः', दृक्पतितं च तद् अञ्जनं च दृक्० 'कर्मधारयः', तस्य दृक्० । आमादेन
लोलाः आमोद० 'तत्पुरुषः', मुखराश्च ते उपरिपातुकाश्च मुखरो० 'कर्मधारयः', आमोद-
लोलाश्च ते मुखरोपरिपातुकाश्च आमोद० 'कर्मधारयः', आमोदलोलमुखरापरिपातुका
अलिनो यस्मिन् स आमोद० । यस्याः आसनं यदा० 'तत्पुरुषः' ॥

६५—महान् चासौ मोहश्च महा० 'कर्मधारयः', महामोह एव तमः महा० 'कर्म-
धारयः', तत् महा० । न क्षमाः अक्षमाः 'नञ्त्तत्पुरुषः', तेषां अक्ष० । अतिशायि कृच्छ्रं
अति० 'प्रादि'समासः, तस्मात् अति० । शिवतायाः पदं शिवता० 'तत्पुरुषः', तस्मिन्
शिवता० ॥

६६—संसारो रूपं यस्य स संसार० 'बहुव्रीहिः' । सुष्ठु बृहन् सुबृहन् 'प्रादि'समासः ।
पीडानां निवहः पीडा० 'तत्पुरुषः', तं पीडा० । येषां दर्शनं यद् 'तत्पुरुषः', तस्माद् यद् ॥

६७—दुष्कृतानि एव पर्वताः दुष्कृत० 'कर्मधारयः', तेषां दुष्कृत० । निर्वाणस्य
दानं निर्वाण० 'तत्पुरुषः', तस्मात् निर्वाण० । पर्वणां तानः पर्व० 'तत्पुरुषः', कृतः पर्व-
तानो यया सा कृत० 'बहुव्रीहिः', तां कृत० । जिनेषु इन्द्राः जिने० 'तत्पुरुषः', जिने-
न्द्राणां वाणी जिने० 'तत्पुरुषः', तां जिने० । न वदन्ति (परवादिनः) यस्यां सा अवदा
'बहुव्रीहिः', न तनिष्ठा अतनिष्ठा 'नञ्त्तत्पुरुषः', अवदा चासौ अतनिष्ठा च अवदा०
'कर्मधारयः', तां अवदा० । सुष्ठु अवदाता स्वव० 'प्रादिसमासः', स्ववदातो निष्ठो यस्याः
सा स्वव० 'बहुव्रीहिः' ॥

६८—इन्द्रस्य शस्त्रं इन्द्र० 'तत्पुरुषः', घण्टा च इन्द्रशस्त्रं च घण्टे० 'समाहारद्वन्द्वः',
तद् घण्टे० । फलं च अक्षमाला च फला० 'इतरेतरद्वन्द्वः', फलाक्षमालाभ्यां सहितं
सफला० 'बहुव्रीहिः', तत् सफला० । नरि तिष्ठतीति नृस्था 'उपपद'समासः । तमालस्य
इव कान्ता तमाल० 'मध्यमपदलोपि'समासः । न समाः असमाः 'नञ्त्तत्पुरुषः', अल-
कानां अन्ताः अलका० 'तत्पुरुषः', असमा ३ लकान्ता यस्याः सा असमा० 'बहुव्रीहिः' ॥

६९—नवं रञ्जनं यासां ताः नव० 'बहुव्रीहिः', ताः नव० । जिनेषु वरः जिन०
'तत्पुरुषः', तं जिन० ॥

७०—सन्ति मनांसि येषां ते सानसः 'बहुव्रीहिः', सानसः एव पादपा यस्यां सा

सद्म० 'बहुव्रीहिः', तां सद्म० । जिनानां ओघो जिनौघः 'तत्पुरुषः' । श्रीः सद्म यस्य स श्री० 'बहुव्रीहिः', तस्य श्री० । पादानां पांसवः पाद० 'तत्पुरुषः' ॥

७१—मानश्च नन्दश्च मान० 'इतरेतरद्वन्द्वः', दत्तौ माननन्दौ यया सा दत्त० 'बहुव्रीहिः' । दानवा आदौ येषां ते दानवा० 'बहुव्रीहिः', तैः दान० ॥

७२—अस्त्रं च पत्रं च अस्त्र० 'इतरेतरद्वन्द्वः', नागा एव अस्त्रपत्रे यस्याः सा नागा० 'बहुव्रीहिः' । अतिशयेन उग्रं अत्युग्रं 'प्रादि'समासः, अत्युग्रं वैरं यस्य सः अत्यु० 'बहुव्रीहिः' । अश्यायाः आरम्भः अट्या० 'तत्पुरुषः', तस्यां अट्या० ॥

७३—मल्लिश्चासौ जिनश्च मल्लि० 'कर्मधारयः' । प्रियङ्गोरिव रुचिर्यस्य स प्रियङ्गु० 'बहुव्रीहिः' ॥

७४—स्वर्गस्य समाः स्वर्ग० 'तत्पुरुषः', स्वर्गसमा ग्रामा यस्मिन् तत् स्वर्ग० 'बहुव्रीहिः' । क्षणान् ददातीति क्षणदं 'उपपद'समासः । मेरोः शिरः मेरु० 'तत्पुरुषः', तस्य मेरु० । न मन्दा अमन्दाः 'नञ्त्तत्पुरुषः', समग्राश्च अमन्दाश्च समग्रा० 'कर्मधारयः', समग्रामन्दा धातवो यस्मिन् तत् समग्रा० 'बहुव्रीहिः', तस्य समग्रा० ॥

७५—तम एव वनं तमो० 'कर्मधारयः', तमोवनं एव अगाः तमो० 'कर्मधारयः', तमोवनागानां सङ्घः तमो० 'तत्पुरुषः', तमोवनागसङ्घस्य नाशनी तमो० 'तत्पुरुषः', तां तमो० । न विद्यते आगः यस्याः सा अनागाः 'बहुव्रीहिः', तां अना० ॥

७६—वाचः (अधिष्ठायिका) देवी वाग्० 'तत्पुरुषः' । वरदीभूता पुस्तिका यस्याः सा वरदी० 'बहुव्रीहिः' । आपद् एव मलं आप० 'कर्मधारयः', आपद्मलस्य क्षितिः आप० 'तत्पुरुषः', तस्यां आप० । पुस्तिका च पद्मं च पुस्तिकापद्मे 'इतरेतरद्वन्द्वः', पुस्तिकापद्माभ्यां लक्षितौ पुस्तिका० 'तत्पुरुषः', तौ पुस्तिका० ॥

७७—शोभनं व्रतं यस्य स सुव्रतः 'बहुव्रीहिः', तत्सं० सुव्रत ! । भव्या एव शिखण्डिनः भव्य० 'कर्मधारयः', तेषां भव्य० । न रहितं अरहितं 'नञ्त्तत्पुरुषः', अरहितं आपं यस्मिन् सः अरहिता० 'बहुव्रीहिः', अरहितापश्चासौ घनश्च अरहिता० 'कर्मधारयः', तत्सं० अरहिता० । अञ्जनस्य इव नीलता अञ्जन० 'मध्यमपदलोपि'समासः, तां अञ्जन० । अमरेभ्यो हितानि अमर० 'तत्पुरुषः', अमरहितानि अपघनानि यस्याः सा अमर० 'बहुव्रीहिः', तां अमर० । जननी एव लता जननी० 'कर्मधारयः' । तां जननी० ॥

७८—जिने जिने प्रतिजिनं 'अव्ययीभावः' । वारिणि रुहन्तीति वारिरुहाणि 'उपपद'समासः, क्रमाणां अधो वारिरुहाणि क्रमवारि० 'मध्यमपदलोपि'समासः । सुखेन चित्तानि सुख० 'तत्पुरुषः' । नखानां प्रभा नख० 'तत्पुरुषः', सुष्ठु खचितानि सुख० 'प्रादि'समासः, नखप्रभया सुखचितानि नख० 'तत्पुरुषः', ॥

७९—अतिक्रान्तः कविं अतिकविः 'प्रादि'समासः । बलं च प्रभा च मतिश्च बल-

प्रभा० 'इतरेतरद्वन्द्वः', विशाला बलप्रभामतयो यस्य स विशाल० 'बहुव्रीहिः', विशाल-
बलप्रभामतिकश्चासौ वीरश्च विशाल० 'कर्मधारयः', विशालबलमतिकवीरस्य मतं विशा-
ल० 'तत्पुरुषः', तस्मिन् विशाल० ॥

८०—श्रुतानां निधिः श्रुत० 'तत्पुरुषः', श्रुतनिधेः ईशिनी श्रुत० 'तत्पुरुषः', तत्सं०
श्रुत० । बुद्धय एव वनानि बुद्धि० 'कर्मधारयः', बुद्धिवनानां आवली बुद्धि० 'तत्पुरुषः',
बुद्धिवनावल्यां दव इव बुद्धि० 'कर्मधारयः', तद् बुद्धि० । न विद्यते उत्तमं यस्मात्
तत् अनु० 'बहुव्रीहिः', अनुत्तमं च तत् सारं च अनु० 'कर्मधारयः', अनुत्तमसारेण
चिता अनु० 'तत्पुरुषः' । भवानां भियः भव० 'तत्पुरुषः', तासां भव० । अवमं नुदतीति
अवम० 'उपपद'समासः । रचिता आपदो येन तद् रचिता० 'बहुव्रीहिः', तद् रचिता० ॥

८१—दूयमानाश्च ते मनुजाश्च दूय० 'कर्मधारयः', दूयमानमनुजैः नतः दूय०
'तत्पुरुषः', तं दूय० । सुखानि एव कुमुदानि सुख० 'कर्मधारयः', सुखकुमुदानां ओघः
सुख० 'तत्पुरुषः', सुखकुमुदौघस्य विकाशः सुख० 'तत्पुरुषः', तस्मिन् सुख० । जनतायाः
अनु अनुजनतम् 'अव्ययीभावः' ॥

८२—भव्यश्चासौ जनश्च भव्य० 'कर्मधारयः', तं भव्य० । अजिनं च अस्थि च
अजिना० 'इतरेतरद्वन्द्वः', अजिनास्थिभ्यां रहिताः अजिना० 'बहुव्रीहिः' । शोभनः
स्थायः (?) सुस्थायः 'प्रादि'समासः तस्मिन् सुस्थाये । स्थिरं हितं यस्मिन् स स्थिर० 'बहु-
व्रीहिः' स्थिरहित आयो यस्मिन् स स्थिर० 'बहुव्रीहिः', तस्मिन् स्थिर० ॥

८३—जिनस्य शासनं जिन० 'तत्पुरुषः' । विशदानि च तानि प्रतिभानानि च
विशद० 'कर्मधारयः', वप्राश्च भङ्गाश्च वप्र० 'इतरेतरद्वन्द्वः', विशदप्रतिभानानां वप्रभङ्गा
यस्मिन् तद् विशद० 'बहुव्रीहिः' । त्रयाणां जगतां समाहारः त्रिजगत् 'द्विगु'समासः,
तत् त्रिजगत् । भव एव कान्तारं भव० 'कर्मधारयः', तद् भव० । नवा चासौ प्रभा च
नव० 'कर्मधारयः', भा च नवप्रभा च भानवप्रभं 'समाहारद्वन्द्वः', अप्रतिस्पर्द्धिं भानव-
प्रभं यस्य तद् अप्रति० 'बहुव्रीहिः' ॥

८४—असिश्च कार्मुकं च असि० 'इतरेतरद्वन्द्वः', असिकार्मुकाभ्यां जितं असि०
'तत्पुरुषः', असिकार्मुकजितं आहवं यया सा असि० 'बहुव्रीहिः' । अतिशयितं यानं
अति० 'प्रादि'समासः, तद् अति० ॥

८५—चिरं परिचिता चिर० 'प्रादि'समासः, चिरपरिचिता चासौ लक्ष्मीश्च चिर०
'कर्मधारयः', तां चिर० । अमरैः सदृशाः अमर० 'तत्पुरुषः', अमरसदृशाश्च ते मर्त्याश्च
अमर० 'कर्मधारयः', अमरसदृशमर्त्या आवर्जिता यया सा अमर० 'बहुव्रीहिः', तां अमर० ।
भव एव जलधिः भव० 'कर्मधारयः', भवजलधौ निमज्जन्तः भव० 'तत्पुरुषः', भवजलधि-
निमज्जन्तश्च ते जन्तवश्च भव० 'कर्मधारयः', निर्गतो व्याजो यस्मात् स निर्व्याजः 'बहु-

ब्रीहिः', निर्व्याजश्चासौ बन्धुश्च निर्व्याज० 'कर्मधारयः', भवजलधिनिमज्जजन्तूनां निर्व्याजबन्धुः भव० 'तत्पुरुषः', तत्सं० भव० । रसा चासौ दृक् च रस० 'कर्मधारयः', दमे रसदृग् दम० 'तत्पुरुषः', तां दम० ॥

८६—येषां आज्ञा यदा० 'तत्पुरुषः', तां यदा० । शं एव मणयः शंम० 'कर्मधारयः', तेषां शंम० । शोभना खनिः सु० 'प्रादि'समासः । न तनुः अतनुः 'नञ्त्तत्पुरुषः', अतनुः तानो यस्य सः अतनु० 'बहुब्रीहिः' । न नुत्तं यथा स्यात् तथा अनुत्तं 'अव्ययीभावः' । महानां अन्तो महा० 'तत्पुरुषः', न विद्यते महान्तो यस्य सः अमहा० 'बहुब्रीहिः' । विपुलं भद्रं यस्मिन् सा विपुल० 'बहुब्रीहिः', तां विपुल० । जिनेषु इन्द्राः जिने० 'तत्पुरुषः' । स्वरः सुखानि स्वःसु० 'तत्पुरुषः', स्वःसुखेषु निरताः स्वःसु० 'तत्पुरुषः', स्वःसुखनिरतैः नुताः स्वःसु० 'तत्पुरुषः' । न उत्तमा येभ्यः ते अनु० 'बहुब्रीहिः' ॥

८७—मतिश्च बलं च ऋद्धिश्च मति० 'इतरेतरद्वन्द्वः', शोभना मतिबलर्द्धयः सुमति० 'प्रादि'समासः, कृताः सुमतिबलर्द्धयः येन तत् कृत० 'बहुब्रीहिः', मृत्योः दोषः मृत्यु० 'तत्पुरुषः', रुक् च मृत्युदोषश्च रुग्० 'इतरेतरद्वन्द्वः', ध्वस्तौ रुग्मृत्युदोषौ येन तद् ध्वस्त० 'बहुब्रीहिः', कृतसुमतिबलर्द्धिं च ध्वस्तरुग्मृत्युदोषं च कृत० 'कर्मधारयः', तत् कृत० । अमृतेन समानं अमृत० 'तत्पुरुषः', तद् अमृत० । पातकानां अन्तो यस्मिन् तत् पातका० 'बहुब्रीहिः', तत् पातका० । दृढा रुचिर्यस्य तद् दृढ० 'बहुब्रीहिः', तद् दृढ० । जिनेषु चन्द्रः जिन० 'तत्पुरुषः', जिनचन्द्रस्य इदं जैन०, तत् जैन० । मानेन सहितं समानं 'बहुब्रीहिः', ऋतं च तत् समानं च ऋत० 'कर्मधारयः', तद् ऋत० ॥

८८—जिनानां वचः जिन० 'तत्पुरुषः', तस्मिन् जिन० । कृता आस्था यया सा कृता० 'बहुब्रीहिः' । समुदितानि सुमनांसि यस्मिन् तत् समु० 'बहुब्रीहिः', तत् समु० । दिव्या चासौ सौदामनी च दिव्य० 'कर्मधारयः', दिव्यसौदामन्या इव रुग् यस्याः सा दिव्य० 'बहुब्रीहिः' । भूतय एव पुष्पाणि भूति० 'कर्मधारयः', भूतिपुष्पाणि आत्मा यस्य तद् भूति० 'बहुब्रीहिः', तद् भूति० । शोभनं मनो येषां ते सुमनसः 'बहुब्रीहिः', समुदिताः सुमनसो यस्मिन् तद् यथा स्यात् तथा समुदित० 'अव्ययीभावः' । निर्गता रुग् यस्मात् तत् नीरुक् 'बहुब्रीहिः', तत् नीरुक् ॥

८९—जिनश्चासौ पार्श्वश्च जिन० 'कर्मधारयः', तत्सं० जिन० । शमिता विग्रहा येन स शमित० 'बहुब्रीहिः', तं शमित० । महान्तश्च निघाश्च महा० 'कर्मधारयः', महानिघा नमेरवा यस्मिन् तत् महा० 'बहुब्रीहिः', तस्मिन् महा० । वरं ददातीति वरदः 'उपपद'-समासः, तत्सं० वर० । त्रयाणां भुवनानां समाहारः त्रिभुवनं 'द्विगु'समासः, त्रिभुवनस्य श्रीः त्रिभु० 'तत्पुरुषः', तस्याः त्रिभु० । सुरेषु वराः सुर० 'तत्पुरुषः', तैः सुर० । न विद्यते हानिर्येषु ते अहा० 'बहुब्रीहिः', अहानयो घना यस्मिन् तत् अहानि० 'बहुब्रीहिः', मेरोः

कं मेरु० 'तत्पुरुषः', अहानिघनं च तद् मेरुकं च अहानि० 'कर्मधारयः', तस्मिन् अहानि० । न वरा अवरा 'नञ्त्तत्पुरुषः', अवरा चासौ दशा च अवर० 'कर्मधारयः', अवर-
शायाः अन्तः अवर० 'तत्पुरुषः', करोतीति कृत्, अवरदशान्तस्य कृत् अवर०
'तत्पुरुषः', तत्सं० अवर० ॥

९०—सुखानां ओघः सुखौघः 'तत्पुरुषः', जलानां मण्डपः जल० 'तत्पुरुषः',
सुखौघ एव जलमण्डपो यस्याः सा सुखौ० 'बहुव्रीहिः', तां सुखौ० । दुरितानि एव घर्मः
दुरित० 'कर्मधारयः', दुरितघर्मं बिभ्रतीति दुरित० 'उपपद'समासः, तेभ्यो दुरित० । शुभं
व्यजनं यस्याः सा शुभ० 'बहुव्रीहिः', तां शुभ० । लसन्ती चासौ पताका च लसत्०
'कर्मधारयः', अङ्कुशश्च लसत्पताका च अरि च अङ्कुश० 'इतरेतरद्वन्द्वः', इतानि अङ्कु-
शलसत्पताकारीणि यैः ते इता० 'बहुव्रीहिः' । जिनेषु इन्द्राः जिने० 'तत्पुरुषः', जिने-
न्द्राणां चरणा जिने० 'तत्पुरुषः', जिनेन्द्रचरणा एव इन्द्रवः जिने० 'कर्मधारयः' । भव्याश्च
ते जनाश्च भव्य० 'कर्मधारयः', भव्यजनैः कामिता भव्य० 'तत्पुरुषः', तां भव्य० । सता
पातीति सत्पः 'उपपद'समासः, सत्पस्य भावः सत्पता 'तत्पुरुषः', कुशलानां सत्पता
कुशल० 'तत्पुरुषः', कुशलसत्पतां कुर्वन्तीति कुशल० 'उपपद'समासः ॥

९१—न शक्या अश० 'नञ्त्तत्पुरुषः', अशक्या नुतिर्यस्य तद् अश० 'बहुव्रीहिः',
तद् अश० । भव एव अद्रिः भवा० 'कर्मधारयः', भवाद्रेः निर्दारणं भवा० 'तत्पुरुषः',
तस्मिन् भवा० । स्वरोः उपमा यस्य तत् स्वरू० 'बहुव्रीहिः', तत् स्वरू० । न विद्यते
लङ्घनं यस्य तद् अल० 'बहुव्रीहिः', तद् अल० । जिनानां पतिः जिन० 'तत्पुरुषः', तस्य
जिन० । शिवस्य स्पृहा यस्यास्ति स शिव० 'बहुव्रीहिः' । इति स्वरूपं यस्य तद् इति०
'बहुव्रीहिः', तद् इति० । न विद्यते मलो यस्मिन् तद् अमलं 'बहुव्रीहिः', तद् अमलम् ।
रायं ददातीति रैरं 'उपपद'समासः, तद् रैरम् ॥

९२—जिनानां अर्चनं जिना० 'तत्पुरुषः', जिनार्चने रतः जिना० 'तत्पुरुषः' ।
मदेन कलः मद० 'तत्पुरुषः', तं मद० । तुल्यः स्यदो यस्य स तुल्य० 'बहुव्रीहिः', तं
तुल्य० । रतिना समानो रति० 'तत्पुरुषः', यक्षीणां जनः यक्षी० 'तत्पुरुषः', रतिसमानो
यक्षीजनो यस्य स रति० 'बहुव्रीहिः' । अखिलाश्च ते यक्षाश्च अखिल० 'कर्मधारयः',
अखिलयक्षाणां राट् अखिल० 'तत्पुरुषः' । प्रथिता कीर्तिर्यस्य स प्रथित० 'बहुव्रीहिः' ।
अतिशयेन उन्नमन्त्यः अत्यु० 'प्रादि'समासः, अत्युन्नमन्त्यश्च ता विपदश्च अत्यु० 'कर्म-
धारयः', अत्युन्नमद्विपदां नमनं अत्यु० 'तत्पुरुषः', अत्युन्नमद्विपन्नमने साधनानि अत्यु०
'तत्पुरुषः', तैः अत्यु० । न विद्यन्ते नया येषु ते अनयाः 'बहुव्रीहिः', समाश्च अनयाश्च
क्षीजनानि च समा० 'इतरेतरद्वन्द्वः', अतिक्रान्तानि समानयक्षीजनानि येन सः अति०
'बहुव्रीहिः' ॥

९३—प्रगुणाश्च गुरवश्च प्रगुण० ‘कर्मधारयः’, प्रगुणगुरवश्च ते गुणाश्च प्रगुण० ‘कर्मधारयः’, प्रगुणगुरुगुणानां व्रातः प्रगुण० ‘तत्पुरुषः’, अपवर्गं प्रति प्रगुणगुरुगुण-व्रातो यस्य सः अप० ‘बहुव्रीहिः’, तं अप० । उद्भूता मुद् यस्य स उद्भूत० ‘बहुव्रीहिः’ । अंहसो रंहः अंहो० ‘तत्पुरुषः’, अंहोरंहसि भवाः अंहो० ‘तत्पुरुषः’, तेषां अंहो० । घनं च तद् भयं च घन० ‘कर्मधारयः’, घनभयस्य आभोगः घन० ‘तत्पुरुषः’, घनभयाभोगं ददतीति घन० ‘उपपद’समासः, तेषां घन० । अनन्ता आज्ञा यस्य सः अनन्त० ‘बहुव्रीहिः’, तं अनन्ता० । न विद्यते अधो यस्य सः अनघः ‘बहुव्रीहिः’, तं अन० । तता चासौ मलिना च तत० ‘कर्मधारयः’, ततमलिना चासौ ज्ञानिता च तत० ‘कर्मधारयः’, ततमलिनज्ञानिताया अन्तः तत० ‘तत्पुरुषः’, कृतः ततमलिनज्ञानितान्तो यस्मिन् तद् यथा स्यात् तथा कृत० ‘अव्ययीभावः’ ॥

९४—न मेयः अमेयः ‘नञ्तत्पुरुषः’, तस्मिन् अमेये । मेरोः मूर्धा मेरु० ‘तत्पुरुषः’, तस्मिन् मेरु० । न विद्यते तुला येषां तानि अतुलानि ‘बहुव्रीहिः’, अतुलानि च फलानि च अतुल० ‘कर्मधारयः’, अतुलफलानां विधा अतुल० ‘तत्पुरुषः’, सन्तश्च ते तर-वश्च सत्तरवः ‘कर्मधारयः’, सत्तरूणां उपात्तं रूपं यैस्ते सत्तरु० ‘बहुव्रीहिः’, अतुलफलवि-धायां सत्तरूणां अतुल० ‘बहुव्रीहिः’ । स्तुत्या सहिताः सस्तु० ‘बहुव्रीहिः’, न जी-र्यन्त्यः अजी० ‘नञ्तत्पुरुषः’, सस्तुत्यश्च अजीर्यन्त्यश्च सस्तु० ‘कर्मधारयः’, सस्तुत्यजी-र्यन्त्यो दृषदो यस्मिन् स सस्तु० ‘बहुव्रीहिः’, तस्मिन् । सुराणां जलानि सुर० ‘तत्पुरुषः’, तै० सुर० । प्रास्ता मोहा यैस्ते प्रास्त० ‘बहुव्रीहिः’ । तमो घ्नन्तीति तमो० ‘उपपद’-समासः । जातं ओजः येषु ते जातौ० ‘बहुव्रीहिः’ । द्युतेः चितिः द्युति० ‘तत्पुरुषः’, सत् च तत् कुन्दं च सत्कुन्दं ‘कर्मधारयः’, द्युतिचित्या जितं सत्कुन्दं यैः ते द्युति० ‘बहुव्रीहिः’, द्युतिचितिजितसत्कुन्दा दन्ता येषां ते द्युति० ‘बहुव्रीहिः’ । अध्यामं च तद् ध्यानं च अध्याम० ‘कर्मधारयः’, अध्यामध्यानेन गम्या अध्याम० ‘बहुव्रीहिः’ । पापं ददतीति पाप० ‘उपपद’समासः, तेषां पाप० ॥

९५—उरुश्चासौ सिन्धुश्च उरु० ‘कर्मधारयः’, दोषा एव उरुसिन्धुः दोषो० ‘कर्म-धारयः’, दोषोरुसिन्धोः प्रतरणं दोषो० ‘तत्पुरुषः’, दोषोरुसिन्धुप्रतरणस्य विधयः दोषो० ‘तत्पुरुषः’, तेषु दोषो० । न्यायेन शस्याः न्याय० ‘तत्पुरुषः’ । प्रादुष्कृताः अर्थाः यैस्ते प्रादु० । कृता नतिर्यैस्ते कृत० ‘बहुव्रीहिः’, तेषु कृत० । शान्ता ईशा यस्यां सा शान्ते० ‘बहुव्रीहिः’, तां शान्ते० । नखानां अंशवः नखां० ‘तत्पुरुषः’, नखांशुभिः छुरिताः नखां० ‘तत्पुरुषः’ । सुराणां शिरांसि सुर० ‘तत्पुरुषः’, सुरशिरसां राजयः सुर० ‘तत्पुरुषः’, नखांशुच्छुरिताः सुरशिरोराजयः यैस्ते नखां० ‘बहुव्रीहिः’, नाना च जिनाश्च नाना० ‘कर्म-धारयः’, नखांशुच्छुरितशुरशिरोराजयश्च नानाजिनाश्च नखां० ‘कर्मधारयः’, तेषां नखां० । राज्ञेः लक्ष्मीः राज्ञि० ‘तत्पुरुषः’, तस्याः राज्ञि० । वचनानां विधयः वचन० ‘तत्पुरुषः’, वचनविधीनां लवाः वचन० ‘तत्पुरुषः’ ॥

९६—खराश्च ते नखाश्च खर० 'कर्मधारयः', तैः खर० । वीता निष्ठा यस्य स वीत० 'बहुव्रीहिः', तस्मिन् वीत० । न तनिष्ठः अत० 'नञ्त्तत्पुरुषः', तस्मिन् अत० । शुचश्च क्लेशश्च शुक्० 'इतरेतरद्वन्द्वः', शुक्क्लेशानां नाशः शुक्० 'तत्पुरुषः', तं शुक्० । शुभा चासौ कृतिश्च शुभ० 'कर्मधारयः', तस्यां शुभ० । अतीव धीरे अति० 'प्रादि'समासः, अतिधीरे अपत्ये यस्याः सा अति० 'बहुव्रीहिः' । समाश्च पराङ्म्याश्च अधमाश्च सम० 'इतरेतरद्वन्द्वः', मुदिताः समपराङ्म्याधमा यथा स्यात् तथा 'अव्ययीभावः' ॥

શુદ્ધિપત્રમ્

પૃષ્ઠમ્	પદ્ધિ:	અશુદ્ધમ્	શુદ્ધમ્
૪	૭	શ્રીચન્દ્રપ્રભસૂરિકૃત	શ્રીપ્રભાચન્દ્રસૂરિકૃત
૧૨	૨૩	બગા	બકા
૧૩	૧૨	બેક	બેક (માનસ સરોવરથી દૂર રહેલા)
૧૪	૮-૯	હાલ સ્વામીઓ છે તે (પણ) સ- મર્થ છે, તો પછી ધણા કાળના સ્વા- મીઓની પ્રભુતા (ની વાતજ) શી !	હાલના રાજાઓ બે સ્વામી છે તો પૂર્વના રાજાઓનું સ્વામીપણું ક્યાં ?
૧૫	૨૭	શત્રુ પ્રાપ્ત થયો છે	શત્રુનાં પત્નો છે.
૧૭	૩	પયટ્ટઈ	પયટ્ટઈ
૧૮	૨૩	એમ	૦
૧૯	૫	વિશાળ	દીર્ઘ
૨૨	૨૭	આયુષ્ય	ગતિનામ
૨૩	૨૫	સોનેયા	સોનેયા
૨૩	૩૨	શ્રીદેવચન્દ્રચાર્યે	શ્રીદેવચન્દ્રાચાર્યે
૨૬	૫	શિખરિણી	મન્દાકાન્તા
૨૬ ૧૭-૧૮		એમ જાણનારા તેમજ	એવી છતાં
૨૭	૧૩	તારો ગુણજ	તારોજ ગુણ
૨૭	૧૫	(અપવિત્ર વસ્તુઓ)	અપવિત્ર (વસ્તુઓ)
૨૮	૨	ન્યાય-દર્શનનું આ કેવું આચરણ છે ?	ન્યાયને જોનારો અભણ છે-બ્રહ્ થાય છે
૩૦	૧	તું	૦
૩૦	૩	પરંતુ બે	વળી
૩૦	૩	તો	અને
૩૩	૧૭	તુઙ્ગાદ્રાવર્કકર્મણિ	તુ માવદ્રાવર્કકર્મણિ
૩૩	૧૮	જંચા ગિરિ ઉપર	૦
૩૬	૨૦	અને જીવોને વિષે કશ્ચાનિધિ હતા એવા	તોપણ જીવોને વિષે કશ્ચાનિધિ એવા
૩૭	૨૦	સૌરાષ્ટ્ર	સૌરાષ્ટ્ર
૩૮	૧	ગિર	ગિરિ

પૃષ્ઠમ્	પંક્તિ:	અશુદ્ધમ્	શુદ્ધમ્
૩૮	૧૭	સાક્કાન્તિર્યા	સક્કાન્તિર્યા
૩૮	૨૨	સુવર્ણનું	સુવર્ણનું
૩૯	૧૮	પ્રકાશ વિનાના	૦
૩૯	૧૯	(બનેલા એવા) ચન્દ્રને (પોતાના) તેજ વડે પ્રકાશ	ચન્દ્રને પોતાના તેજ વડે પ્રકાશ
		તેજ વડે	વિનાનો નિસ્તેજ બનાવી
૪૨	૨	છ	સાત
૪૨	૧૩	કૌટિક	કોટિક
૪૭	૧	અપ્પભટ્ટિસૂરિજીનું જીવન-	કાવ્ય-મીમાંસા
		વૃત્તાન્ત	
૪૭	૧૫	તેમની માતાએજ	તેમનીજ માતાએ
૩	૨૫	નિર્ણય	નિર્ણય
૪	૩૦	ચાર ગણો છે	ચાર ગણો છે અને છેલ્લા બે વર્ણો ગુરુ છે.
૮	૧૩	યત્ ।	યત્
૧૮	૧૦	શ્રમ-રહિતયા	શ્રમરહિતયા
૧૯	૧૮	કુમારરાજ્ઞ:	કુમારરાજસ્ય
૨૩	૬	ધા૦ ધા	ધા૦ ધૂ
૨૩	૭	શબ્દ	શબ્દ, તદ્વિતનો પ્રસય.
૨૪	૯	બર	વર
૨૫	૪	સંપત્તિયુક્ત	સંપત્તિરૂપ
૨૫	૧૯	૦પ્યસ્તિ	૦પ્યસ્તિ ।
૨૬	૨૩	માનવોના	માનવોના શત્રુઓના
૨૯	૧૭	સંખ્યાવાલી	સંખ્યાવાળી
૩૦	૮	શત્રુપત્ર	શત્રુપત્ર
૪૦	૩૦	ધર્મ	ધર્મ
૪૧	૩૨	મન્દાર	મન્દર
૫૬	૨૦	હરહ (ધા૦)	હર (ધા૦ હ)
૫૭	૨૯	જિતા:	જિત:
૬૦	૧૯	કાસો	કાસી
૬૦	૩૩	રાજીમતીરાગમતિ: કટ્ટં(?)	રાજીમત્યાં રાગમતિરકાર્ષીન્
૬૨	૧૫	ભાગમપિ	ભાગં પિ
	૩૧		

पृष्ठम्	पङ्क्तिः	अशुद्धम्
६३	२	नयत्—
८०	१६	भूण इये
१०६	१९	हा । सा
११२	५	पद्ये
१३६	१७	करीने थुं
१४९	१७	'ठाडुडुडी'
१५१	१२	हिता
१५७	३५	२८४
१६५	३७	संपूर्ण
१८७	५	जितक्षत्रुराजा
१९०	४	भट्टि
१९३	२२	पत्तत्तण
१९३	३०	पत्तन्ति
१९३	३१	प्राप्तमिहपत्रत्वं
१९४	३२	प्राप्नोति महार्घताम्
१९५	१८	पत्राणां न पत्रत्वम्
१९५	१९	कथमपि
१९७	३	राधनाचतुः
१९७	४	मोदिना
१९८	१०	०दरोपरि लस०
१९९	२०	झायते
२००	२६	च
२०३	२७	फलपुष्पपत्ररहितायाः
२१०	९	सहचर्या

शुद्धम्
नयत्
भूण विमानभां येसीने
हा सा ।
पद्ये
करीने
'ठाडुडुड'
हितां
२८५
संपूर्ण
जितक्षत्रुराजा
भट्टि
पत्तत्तण
पतति
पत्रमिह पतनशीलं
याति महार्घम्
पत्रत्वं न पत्राणाम्
कथमपि तावत्
राधना चतुः
मो(दना)दिना
०दरोपरिलस०
हीयते (?)
च—
फलपुष्पपत्ररहितायाः
सहचर्या

શ્રીઆગમોદય સમિતિ તરફથી પ્રસિદ્ધ થયેલા ગ્રન્થોની યાદી.

ગ્રન્થાંક	ગ્રન્થનું નામ, તેના કર્તા વિગેરે.	રૂ. આ. પા.
૧	*આવશ્યકસૂત્ર ભાગ ૧ શ્રીસુધર્માસ્વામીકૃત, શ્રીભદ્રબાહુસ્વામી અને શ્રીહરિભદ્રસૂરિની દીકા સહિત.	૨-૪-૦
૨	*આવશ્યકસૂત્ર ભાગ ૨ ઉપર પ્રમાણે.	૨-૦-૦
૩	*આવશ્યકસૂત્ર ભાગ ૩ ,,	૩-૮-૦
૪	*આવશ્યકસૂત્ર ભાગ ૪ ,,	૧-૦-૦
૫	*આચારાંગ ભાગ ૧ શ્રીસુધર્માસ્વામીકૃત, શ્રીભદ્રબાહુસ્વામી અને શ્રીશીલાંકાચાર્યની દીકા સહિત.	૧-૮-૦
૬	*આચારાંગ ભાગ ૨ ઉપર પ્રમાણે.	૨-૪-૦
૭	*ઔપપાતિકસૂત્ર શ્રીઅભયદેવસૂરિની દીકા સહિત.	૦-૧૨-૦
૮-૯-૧૦-૧૧	*પરમાણુ, નિગોદ, પુદ્ગલ અને અંધ છત્રીસી.	૦-૬-૦
૧૨	*ભગવતીસૂત્ર ભાગ ૧ શ્રીસુધર્માસ્વામીકૃત, શ્રીઅભયદેવસૂરિની દીકા સાથે.	૩-૪-૦
૧૩	*ભગવતીસૂત્ર ભાગ ૨ ઉપર પ્રમાણે.	૩-૨-૦
૧૪	ભગવતીસૂત્ર ભાગ ૩ ,,	૩-૪-૦
૧૫	*સમવાયાંગ ઉપર પ્રમાણે.	૧-૦-૦
૧૬	*નન્દીસૂત્ર શ્રીદેવવાચકગણિકૃત, શ્રીમલયગિરિની દીકા સાથે.	૨-૨-૦
૧૭	*ઓધનિર્યુક્તિ શ્રીસુધર્માસ્વામીકૃત, શ્રીભદ્રબાહુસ્વામી અને શ્રીદ્રોણાચાર્યની દીકા સાથે.	૩-૦-૦
૧૮	*સૂત્રકૃતાંગ શ્રીધર્માચાર્યકૃત, શ્રીશીલાંકાચાર્યની દીકા સાથે.	૨-૧૨-૦
૧૯	*પ્રજાપનાસૂત્ર (પૂર્વાર્ધ) શ્રીશ્યામાચાર્યકૃત, શ્રીમલયગિરિની દીકા સાથે.	૩-૧૪-૦
૨૦	*પ્રજાપનાસૂત્ર (ઉત્તરાર્ધ) ઉપર પ્રમાણે.	૧-૧૨-૦
૨૧	*સ્થાનાંગસૂત્ર (પૂર્વાર્ધ) શ્રીસુધર્માસ્વામીકૃત, શ્રીઅભયદેવસૂરિની દીકા સાથે.	૨-૧૨-૦
૨૨	*સ્થાનાંગસૂત્ર (ઉત્તરાર્ધ) ઉપર પ્રમાણે.	૪-૦-૦
૨૩	*અંતકૃદશાદિ ત્રણ સૂત્રો, શ્રીઅભયદેવસૂરિની દીકા સાથે.	૧-૦-૦

અન્યથાંક	અન્યથાં નામ, તેના કર્તા વિગેરે.	રૂ. આ. પા.
૨૪	*સૂર્યપ્રજ્ઞાપ્તિ શ્રીમલયગિરિની ટીકા સાથે.	૩-૮-૦
૨૫	*જ્ઞાતધર્મીંગકથા પૂર્વમુનિવર્યકૃત, શ્રીઅભયદેવસૂરિની ટીકા સાથે.	૧-૧૨-૦
૨૬	*પ્રશ્નવ્યાકરણ ઉપર પ્રમાણે.	૧-૧૨-૦
૨૭	*સાધુસામાચારીપ્રકરણ પૂર્વમુનિવર્યકૃત.	(વિના મૂલ્યે)
૨૮	*ઉપાસકદશા શ્રીઅભયદેવસૂરિની ટીકા સાથે.	૦-૧૦-૦
૨૯, ૩૦, ૩૧, ૩૨.	(૧) અષ્ટક પ્રકરણ તથા (૨) પદ્દર્શનસમુચ્ચય શ્રીહરિભદ્રસૂરિ અને અન્ય મુનિરાજકૃત.	૦-૪-૦
૩૩	નિરયાવલીસૂત્ર શ્રીશ્રીચંદ્રસૂરિની ટીકા સહિત.	૦-૧૨-૦
૩૪	વિશેષાવશ્યકગાથાનો અકારાદિકમ.	૦-૫-૦
૩૫	વિચારસારપ્રકરણ શ્રીપ્રદ્યુમ્નસૂરિકૃત, શ્રીમાણિક્યસાગરે રચેલી છાયા સાથે.	૦-૮-૦
૩૬	ગચ્છાચારપયના શ્રીવાનરક્ષિની ટીકા સાથે.	૦-૬-૦
૩૭	ધર્મખિંદુપ્રકરણ શ્રીહરિભદ્રસૂરિકૃત, શ્રીમુનિચંદ્રસૂરિની ટીકા સાથે.	૦-૧૨-૦
૩૮	વિશેષાવશ્યક ભાગ ૧ શ્રીજિનભદ્રગણિકૃત, ભાષાન્તરકર્તા મી. ચુનીલાલ હકમચંદ	૨-૦-૦
૩૯	જૈન ફિલોસોફી (અંગ્રેજીમાં) મી. વીરચંદ રાઘવજી ગાંધીકૃત.	૧-૦-૦
૪૦	યોગ ફિલોસોફી " "	૦-૧૪-૦
૪૧	કર્મ ફિલોસોફી " "	૦-૧૨-૦
૪૨	રાયપસેણીસૂત્ર શ્રીમલયગિરિની ટીકા સાથે.	૧-૮-૦
૪૩	અનુયોગદ્વાર સ્થવિરકૃત.	૨-૪-૦
૪૪	નંદીસૂત્ર (ખીજ વાર)	૨-૪-૦
૪૫	વીરભક્તામર ઉપાધ્યાય શ્રીધર્મવર્ધનગણિકૃત સટીક તથા નેમિ-ભક્તામર શ્રીભાવપ્રભસૂરિકૃત સટીક, ભાષાન્તરકર્તા પ્રો. હી. ર. કાપડિયા.	૩-૦-૦
૪૬	અતુર્વિંશતિકા શ્રીખમ્પભટ્ટિસૂરિકૃત સટીક, ભાષાન્તરકર્તા પ્રો. હી. ર. કાપડિયા.	૬-૦-૦
૪૭	સ્તુતિઅતુર્વિંશતિકા શ્રીશોભનમુનિરાજકૃત, શ્રીધનપાલ કવીશ્વરકૃત ટીકા તથા પૂર્વમુનિવર્યકૃત અવચૂરિ સહિત. ભાષાન્તરકર્તા પ્રો. હી. ર. કાપડિયા.	૬-૦-૦

છપાય છે.

- ૧ પંચસંગ્રહ.
- ૨ વિશેષાવશ્યક ભાગ ૨.
- ૩ આચારપદીપ.
- ૪ આવશ્યક શ્રીમલયગિરિસૂરિકૃત ટીકા સાથે.
- ૫ નન્દીઆદિનો અકારાદિક્રમ.
- ૬ ચતુર્વિંશતિજિનાનન્દસ્તુતિ શ્રીમેરૂવિજયગણિકૃત, સ્વોપજ્ઞ ટીકા સહિત.
ભાષાન્તરકર્તા પ્રો. હી. ર. કાપડિયા.
- ૭ શ્રીધર્મસિંહસૂરિકૃત સરસ્વતીભક્તામર સદીક, શ્રીલક્ષ્મીવિમલમુનિરાજકૃત
શાન્તિ-ભક્તામર સદીક તથા શ્રીલાભવિનયગણિકૃત પાર્શ્વભક્તામર,
ભાષાન્તરકર્તા પ્રો. હી. ર. કાપડિયા.
- ૮ ધનપાલ-પંચાશિકા શ્રીપ્રભાનન્દસૂરિ તેમજ શ્રીહિમચન્દ્રગણિકૃત ટીકા
સહિત. ભાષાન્તરકર્તા પ્રો. હી. ર. કાપડિયા.
૯. ભક્તામર-સ્તોત્ર શ્રીમાનતુંગસૂરિકૃત, શ્રીગુણાકરસૂરિ, ઉપાધ્યાય શ્રીમેધ-
વિજય તેમજ શ્રીકનકકુશલગણિકૃત ટીકા સાથે
(સંશોધક-પ્રો. હી. ર. કાપડિયા).
- ૧૦ જૈનધર્મવરસ્તોત્ર શ્રીભાવપ્રભસૂરિકૃત, સ્વોપજ્ઞ ટીકા સાથે.
(સંશોધક-પ્રો. હી. ર. કાપડિયા).
- ૧૧ લીંબડી આદિ ભંડારની પ્રતિઓનું સૂચી-પત્ર.
- ૧૨ લોકપ્રકાશ ગુજરાતી ભાષાંતર સહિત.
- ૧૩ જીવસમાસ.
- ૧૪ પ્રત્રજ્યાદિ કુલકો.
- ૧૫ સ્તુતિ-ચતુર્વિંશતિકા શ્રીશોભનમુનિરાજકૃત, શ્રીજયવિજય પ્રમુખ
ચાર મુનીશ્વરોની ટીકા સાથે. (સંશોધક-પ્રો. હી. ર. કાપડિયા).
- ૧૬ ભવભાવના.

પુસ્તકો મળવાનું ઠેકાણું:—લાયબ્રેરીઅન,

શ્રીઆગમોદય સમિતિ,

દેવચંદ લાલભાઈ ધર્મશાળા.

બડેખા ચકલો, ગોપીપુરા.

સુરત (હિન્દુસ્તાન).

શેઠ દેવચંદ લાલભાઈ જૈન પુસ્તકોદ્ધાર ફંડ તરફથી મસિદ્દ થયેલા ગ્રન્થોની યાદી.

ગ્રન્થાંક	ગ્રન્થનું નામ, તેના કર્તા વિગેરે.	રૂ. આ. પા.
૧	*શ્રીવીતરાગસ્તોત્ર શ્રીહેમચંદ્રાચાર્યકૃત, શ્રીપ્રભાચંદ્રસૂરિએ રચેલી તેમજ મુનિશ્રીવિશાલરાજના શિષ્યે રચેલી ટીકા સહિત.	૦-૮-૦
૨	*શ્રમણપ્રતિક્રમણસૂત્રવૃત્તિ પૂર્વમુનિવર્યકૃત.	૦-૧-૬
૩	*સ્યાદ્વાદભાષા શ્રીશુભવિજયગણિકૃત.	૦-૧-૦
૪	*શ્રીપાક્ષિક સૂત્ર, ખામણા અને પાક્ષિક સૂત્ર ઉપર શ્રીયશોદેવસૂરિકૃત ટીકા સહિત.	૦-૬-૦
૫	*અક્યાત્મમતપરીક્ષા મહામહોપાધ્યાય શ્રીયશોવિજયકૃત સ્વોપજ્ઞ ટીકા સાથે.	૦-૬-૦
૬	*શ્રીપોડક પ્રકરણ શ્રીહરિભદ્રસૂરિકૃત, શ્રીયશોવિજય અને શ્રીયશોભદ્રની ટીકા સાથે.	૦-૬-૦
૭	*શ્રીકલ્પદ્રુમ શ્રીભદ્રપાહુસ્વામીકૃત, શ્રીવિનયવિજય ઉપાધ્યાયની ટીકા સહિત.	૦-૧૨-૦
૮	*વંદારવૃત્તિ, શ્રીદેવેન્દ્રની ટીકા સાથે.	૦-૮-૦
૯	*દાનકલ્પદ્રુમ (ધના-ચરિત્ર) શ્રીજિનકીર્તિસૂરિકૃત.	૦-૬-૦
૧૦	*યોગ ક્લિસોસોફી (અંગ્રેજીમાં) શ્રીયુત વીરચંદ રાધવજી ગાંધીકૃત.	૦-૫-૦
૧૧	*જલ્પકલ્પલતા મુનિશ્રીરત્નમંડલકૃત.	૦-૩-૦
૧૨	*યોગદષ્ટિસમુચ્ચય શ્રીહરિભદ્રસૂરિકૃત, સ્વોપજ્ઞ ટીકા સાથે.	૦-૩-૦
૧૩	*કર્મ ક્લિસોસોફી (અંગ્રેજીમાં) શ્રીયુત વીરચંદ રાધવજી ગાંધીકૃત.	૦-૫-૦
૧૪	*આનંદ કાવ્ય મહોદધિ મૌક્તિક ૧ લું (ગુજરાતી કાવ્યોનો સંગ્રહ)	૦-૧૦-૦
૧૫	*શ્રીધર્મપરીક્ષા પંડિત પદ્મસાગરકૃત.	૦-૫-૦
૧૬	*શાસ્ત્રવાર્તાસમુચ્ચય શ્રીહરિભદ્રસૂરિકૃત, શ્રીયશોવિજય ઉપાધ્યાયની ટીકા સહિત.	૦-૨-૦
૧૭	*કર્મપ્રકૃતિ શ્રીશિવશર્માચાર્યકૃત, શ્રીમલયગિરિસૂરિની ટીકા સહિત.	૦-૧૪-૦
૧૮	*કલ્પસૂત્ર શ્રીભદ્રપાહુસ્વામીકૃત, શ્રીકાલિકાચાર્યની કથા સહિત.	૦-૮-૦
૧૯	*પંચપ્રતિક્રમણ સૂત્ર પ્રાચીન મુનિરાજકૃત.	૦-૪-૦

અન્યાંક	અન્યતું નામ, તેના કર્તા વિગેરે.	૩. આ. પા.
૨૦	*આનંદ કાવ્ય મહોદધિ મૌક્તિક ૨ જું (ગુજરાતી કાવ્યોનો સંગ્રહ).	૦-૧૦-૦
૨૧	*ઉપદેશરત્નાકર, શ્રીમુનિસુંદરસૂરિકૃત.	૧-૪-૦
૨૨	*આનંદ કાવ્ય મહોદધિ મૌક્તિક ૩ જું (ગુજરાતી કાવ્યોનો સંગ્રહ).	૦-૧૦-૦
૨૩	*ચતુર્વિંશતિજિનાનંદસ્તુતિ શ્રીમેદ્વિજયગણિકૃત સ્વોપજ્ઞ ટીકા સાથે.	૦-૨-૦
૨૪	*પદ્મપુરુષચરિત મુનિશ્રીસેમંકરગણિકૃત.	૦-૨-૦
૨૫	*સ્થૂલભદ્રચરિત શ્રીજયાનંદસૂરિકૃત.	૦-૨-૦
૨૬	*શ્રીધર્મસંગ્રહ ભાગ ૧ શ્રીમાનવિજય ઉપાધ્યાયકૃત.	૧-૦-૦
૨૭	*સંગ્રહણી સૂત્ર શ્રીચંદ્રસૂરિકૃત, શ્રીદેવભદ્રસૂરિની ટીકા સહિત.	૦-૧૨-૦
૨૮	*સમ્યક્ત્વપરીક્ષા (ઉપદેશ શતક) શ્રીવિષ્ણુધર્મભલસૂરિકૃત.	૦-૨-૦
૨૯	*લલિતવિસ્તરા (ચૈલવંદન સૂત્ર) શ્રીહરિભદ્રસૂરિકૃત, શ્રીમુનિચંદ્રસૂરિની ટીકા સહિત.	૦-૮-૦
૩૦	*આનંદ કાવ્ય મહોદધિ મૌક્તિક ૪ જું (ગુજરાતી કાવ્યોનો સંગ્રહ)	૦-૧૨-૦
૩૧	*અનુયોગદ્વાર સૂત્ર (પૂર્વાર્ધ) શ્રીહેમચંદ્રસૂરિકૃત ટીકા સાથે.	૦-૧૦-૦
૩૨	*આનંદ કાવ્ય મહોદધિ મૌક્તિક ૫ જું (ગુજરાતી કાવ્યોનો સંગ્રહ).	૦-૧૦-૦
૩૩	*ઉત્તરાધ્યયન ભાગ ૧ શ્રીભદ્રબાહુસ્વામીકૃત નિર્યુક્તિ અને શ્રીશાંતિસૂરિની ટીકા સહિત.	૧-૫-૦
૩૪	*મલયમુંદરીચરિત્ર શ્રીજયતિલકસૂરિકૃત,	૦-૭-૦
૩૫	*સમ્યક્ત્વસમ્પતિ શ્રીહરિભદ્રસૂરિકૃત, શ્રીસંધતિલકાચાર્યની ટીકા સહિત.	૧-૦-૦
૩૬	*ઉત્તરાધ્યયન ભાગ ૨, શ્રીભદ્રબાહુસ્વામીકૃત નિર્યુક્તિ તથા શ્રીશાંતિસૂરિની ટીકા સહિત.	૧-૧૨-૦
૩૭	*અનુયોગદ્વાર સૂત્ર (ઉત્તરાર્ધ) શ્રીહેમચંદ્રસૂરિકૃત ટીકા સાથે.	૧-૦-૦
૩૮	*ગુણસ્થાનકમારોહ શ્રીરત્નશેખરસૂરિકૃત, સ્વોપજ્ઞ ટીકા સાથે.	૦-૨-૦
૩૯	*ધર્મસંગ્રહણી ભાગ ૧ શ્રીહરિભદ્રસૂરિકૃત, શ્રીમલયગિરિની ટીકા સહિત.	૧-૮-૦
૪૦	*ધર્મકલ્પદ્રુમ શ્રીઉદયધર્મગણિકૃત.	૧-૦-૦
૪૧	*ઉત્તરાધ્યયન ભાગ ૩, શ્રીભદ્રબાહુસ્વામીકૃત નિર્યુક્તિ અને શ્રીશાન્તિ-સૂરિની ટીકા સહિત.	૧-૧૪-૦
૪૨	*ધર્મસંગ્રહણી ભાગ ૨ શ્રીહરિભદ્રસૂરિકૃત, શ્રીમલયગિરિ આચાર્યની ટીકા સહિત.	૧-૪-૦
૪૩	*આનંદ કાવ્ય મહોદધિ મૌક્તિક ૬ જું (ગુજરાતી કાવ્યોનો સંગ્રહ).	૦-૧૨-૦

અન્યાંક

અન્યનું નામ, તેના કર્તા વિગેરે.

૩. આ. પા.

- ૪૪ *પિણ્ડનિર્યુક્તિ શ્રીભદ્રબાહુસ્વામીકૃત, શ્રીમલયગિરિ આચાર્યની ટીકા સહિત. ૧-૮-૦
- ૪૫ *ધર્મસંગ્રહ (ઉત્તરાર્ધ) શ્રીમાનવિજય ઉપાધ્યાયકૃત. ૧-૪-૦
- ૪૬ *ઉપમિતિભવપ્રપંચા કથા (પૂર્વાર્ધ) શ્રીસિદ્ધર્ષિ મુનિરાજકૃત. ૨-૦-૦
- ૪૭ *દશવૈકાલિક સૂત્ર શ્રીશયંભવસૂરિકૃત, શ્રીહરિભદ્રસૂરિની ટીકા સહિત. ૨-૮-૦
- ૪૮ *શ્રાદ્ધપ્રતિક્રમણ સૂત્ર, શ્રીરત્નશેખરસૂરિની ટીકા સહિત. ૨-૦-૦
- ૪૯ *ઉપમિતિભવપ્રપંચા કથા (ઉત્તરાર્ધ) શ્રીસિદ્ધર્ષિ મુનિરાજકૃત. ૨-૦-૦
- ૫૦ *જીવાજીવાભિગમ શ્રીમલયગિરિની ટીકા સહિત. ૩-૪-૦
- ૫૧ સેનપ્રશ્ન (પ્રશ્નોત્તર રત્નાકર) શ્રીશુભવિજયગણિકૃત. ૧-૦-૦
- ૫૨ *જમ્બૂદ્વીપપ્રજ્ઞપ્તિ (પૂર્વાર્ધ) શ્રીશાન્તિચંદ્રની ટીકા સહિત. ૪-૦-૦
- ૫૩ આવશ્યકવૃત્તિ ટિપ્પણ શ્રીહેમચંદ્રસૂરિકૃત. ૧-૧૨-૦
- ૫૪ જમ્બૂદ્વીપપ્રજ્ઞપ્તિ (ઉત્તરાર્ધ) શ્રીશાન્તિચંદ્રની ટીકા સહિત. ૨-૦-૦
- ૫૫ *દેવસીરાઘપ્રતિક્રમણ પૂર્વમુનિવર્યકૃત. ૦-૩-૦
- ૫૬ શ્રીપાલચરિત્ર (સંસ્કૃત) શ્રીજ્ઞાનવિમલસૂરિકૃત. ૦-૧૪-૦
- ૫૭ સૂક્તમુક્તાવલિ પૂર્વમુનિવર્યકૃત. ૨-૦-૦
- ૫૮ પ્રવચનસારોદ્ધાર (પૂર્વાર્ધ) શ્રીનેમિચંદ્રસૂરિકૃત, શ્રીસિદ્ધસેનસૂરિની ટીકા સહિત. ૩-૦-૦
- ૫૯ તંદુલવૈયાલિય (ચઉસરણ) શ્રીવિજયવિમલની ટીકા સહિત. ૧-૮-૦
- ૬૦ વિંશતિસ્થાનકચરિત્ર શ્રીજિનહર્ષગણિકૃત. ૧-૦-૦
- ૬૧ કલ્પસૂત્ર શ્રીભદ્રબાહુસ્વામીકૃત, શ્રીવિનયવિજયની ટીકા સહિત. ૨-૦-૦
- ૬૨ સુબોધસમાચારી શ્રીશ્રીચંદ્રાચાર્યકૃત. ૦-૮-૦
- ૬૩ સિરિસિરિવાલકહા (શ્રીપાલચરિત્ર) શ્રીરત્નશેખરસૂરિકૃત. ૧-૪-૦
- ૬૪ પ્રવચનસારોદ્ધાર (ઉત્તરાર્ધ) શ્રીનેમિચંદ્રસૂરિકૃત સટીક. ૪-૦-૦
- ૬૫ લોકપ્રકાશ ભાગ ૧ લો, દ્રવ્યલોકપ્રકાશ સંપૂર્ણ, ઉપાધ્યાય શ્રીવિનય-
વિજયકૃત. ૨-૦-૦
- ૬૬ આનંદ કાવ્ય મહોદધિ મૌકિક ૭ મું.
- ૬૭ શ્રીતત્ત્વાર્થાધિગમસૂત્ર (અધ્યાય ૧ થી ૫, પહેલો ભાગ) વાચકવર્ય
ઉમાસ્વામિકૃત, સિદ્ધસેનગણિજીની ટીકા સહિત. ૬-૦-૦

છપાય છે.

- ૧ પંચવસ્તુક.
- ૨ ચૌસરણપયના.
- ૩ કથાકોશ શ્રીરાજશેખરકૃત.
- ૪ અષ્ટલક્ષી (અર્થરત્નાવલી) શ્રીસમયસુન્દરઉપાધ્યાયકૃત,
સંશોધક પ્રો. હી. ર. કાપડિયા.
- ૫ જિનમલસૂરિકૃત સ્તોત્રાદિ, સંશોધક પ્રો. હી. ર. કાપડિયા.
- ૬ લોકપ્રકાશ (ક્ષેત્ર લોક વગેરે).
- ૭ નવપદમકરણ.
- ૮ નવપદલધુવૃત્તિ.
- ૯ વિચારરત્નાકર.
- ૧૦ તત્ત્વાર્થાધિગમસૂત્ર, બીજે ભાગ, સંશોધક પ્રો. હી. ર. કાપડિયા.
- ૧૧ આનંદ કાવ્ય મહોદધિ મૌકિક ૮ મું (કુમારપાળરાસ).
- ૧૨ શાસ્ત્રવાર્તાસમુચ્ચય સ્વોપજ્ઞવૃત્તિ.
- ૧૩ નવસ્મરણ સદીક, સંશોધક પ્રો. હી. ર. કાપડિયા.
- ૧૪ પ્રિયંકરનૃપકથા, સંશોધક પ્રો. હી. ર. કાપડિયા.

પુસ્તકો મળવાનું ઠેકાણું:—

લાયબ્રેરીઅન, શેઠ દેવચંદ લાલભાઈ જૈન પુસ્તકોદ્ધાર ફંડ,
દેવચંદ લાલભાઈ ધર્મશાળા,
બડેખા ચક્રલો, ગોપીપુરા, સુરત.

